

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ

1929

Κατὰ τὸν νόμον 2387 τοῦ 1919 περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευσις ἢ μετάφρασις τῶν ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πεζῶν καὶ ἐμμέτρων δημοσιευμάτων καὶ ἡ ἀνατύπωσις τῶν ἐν αὐτῷ πρωτοτύπων εἰκόνων, σχημάτων καὶ κοσμημάτων, ἄνευ ἀδείας τοῦ ἐκδότου. Μετὰ παρέλευσιν διετίας, ἤτοι ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1931, τὰ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ ἐνυπογράφως δημοσιευόμενα ἐπανέρχονται εἰς τὴν κυριότητα τῶν συγγραφέων.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,,

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ—ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ
ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΙ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ
ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ

1929

ΕΚΔΟΤΗΣ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ, ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΤΗΣ ΟΚΤΑΕΤΙΑΣ 1922 - 1929

Γ. Ἀθάνας. — *Θ. Ἀθάνας.* — *Κ. Ἀθανασιάδης.* — *Δ. Αἰγινήτης*, διευθ. Ἀστεροσκ. — *Αἴγλη Αἰγινήτου.* — *Ἀμίλκας Ἀλεβιζᾶτος*, καθ. Παν. — *Κ. Ἄμαντος*, καθ. Παν. — *Γερ. Χ. Ἄννινος.* — *Μπάμπης Ἄννινος.* — *Ἑλλη Χ. Ἀποστολίδου.* — *Α. Ἀρβανιτάκης.* — *Μιχ. Ἀργυρόπουλος.* — *Μ. Βελάκης.* — *Θ. Βελλιανίτης.* — *Δ. Γρ. Βερναρδάκης* — *Ι. Κ. Βογιατζίδης*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Δημοσθένης Βουτυρᾶς.* — *Π. Γιαννηλίας.* — *Φῶτος Γιοφύλλης.* — *Ρήγας Γκόλφης.* — *Γ. Γρατσιᾶτος* καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Ι. Κ. Γρυπάρης.* — *Αἰμιλία Στ. Δάφνη.* — *Στέφανος Δάφνης.* — *Γ. Δελής.* — *Ἤβὸς Δελφός.* — *Ι. Δοανίδης*, καθ. Πολ. — *Γεώργιος Δροσίνης.* — *Κ. Γ. Δροσίνης.* — *Δ. Ι. Δρόσος*, διευθ. Ὑπ. Ἐξωτ. — *Κ. Ζέγγελης*, καθ. Παν. — *Σπ. Μ. Θεοτόκης*, διευθ. Ἀρχ. Ἰον. Γερουσίας. — *Κ. Καιροφύλας.* — *Θ. Καηριδῆς*, καθ. Παν. — *Ι. Θ. Καηριδῆς*, συντ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλ. Γλώσσης. — *Δ. Γρ. Καμπούρογλους.* — *Ἀντ. Κεραμόπουλος*, Καθ. Παν. — *Παντ. Κοντογιάννης.* — *Φ. Κουκουλὲς*, Διευθ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλ. Γλώσσης. — *Κ. Κουρουνιώτης*, Διευθ. Ὑπ. Παιδείας. — *Στίλπων Κυριακίδης*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Κ. Κωνσταντόπουλος*, νομισματογν. Ἐθν. Νομισματ. Μουσείου. — *Μ. Μαλακάσης.* — *Δ. Μάργαρης*, βιβλιοφ. Ἐθν. Βιβλιοθήκης. — *Σ. Μενάρδος*, καθ. Παν. — *Δημ. Σ. Μπαλᾶνος*, καθ. Παν. — *Στ. Ξανθουδίδης.* — *Ἀνδρ. Συγγόπουλος*, Ἔφ. Βυζ. μνημείων. — *Δημοσθ. Οἰκονομίδης.* — *Γ. Π. Οἰκονόμος*, καθ. Παν. καὶ διευθ. Ἐθν. Νομ. Μουσείου. — *Α. Ὀρλάνδος*, καθ. Πολυτ. — *Κωστὴς Παλαμᾶς.* — *Ἄνθ. Παπαδόπουλος*, συντ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλην. Γλώσσης. — *Ν. Πετιμεζᾶς.* — *Λαύρας.* — *Ἰωάννης Πολέμης.* — *Ἀριστομ. Προβελέγγιος.* — *Κ. Ρωμαῖος*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Ι. Σβορῶνος.* — *Α. Σιγάλας*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Μ Σιγοῦρος.* — *Γερ. Σπαταλᾶς.* — *Μιχ. Στεφανίδης*, καθ. Παν. — *Α. Μιλᾶνος Στρατηγόπουλος.* — *Γ. Σωτηριάδης*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Γ. Σωτηρίου*, καθ. Παν. — *Π. Δ. Ταγκόπουλος.* — *Μ. Τσιριμῶκος*, διευθ. Ἐθν. Βιβλ. — *Π. Φουρίκης*, συντ. Ἱστ. λεξ. Ἑλλην. Γλώσσης. — *Ζωὴ Σ. Φράγκου.* — *Γ. Χατζιδάκις*, καθ. Παν. Θ/νίκης. — *Ι. Χρυσάφης*, Διευθ. Ὑπουρ. Παιδείας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Σ. Βικᾶτος. — *Δ. Γαλάνης* — *Κ. Δημητριάδης.* — *Α. Δούκας.* — *Π. Ζωγράφος.* — *Ε. Θωμόπουλος.* — *Κ. Μαλέας.* — *Ἐλπὶς Δ. Μπισκίνη.* — *Δ. Μπισκίνης.* — *Σ. Παπαπαναγιώτου.* — *Κ. Παρθένης.* — *Προκοπίου.* — *Γ. Ροϊλός.* — *Π. Ροῦμπος.* — *Δ. Σῶχος.* — *Μ. Τόμπρος.* — *Χατζηκυριάκος Γκίκας.*



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελὶς
Περιεχόμενα	ε'
Χρονικαὶ ἀποστάσεις τοῦ ἔτους 1929	1
Πασχάλιον — *Ἐκλείψεις*	3
Ἰανουάριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	4
Φεβρουάριος : Ἑορτολόγιον κτλ.	6
Μάρτιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	8
Ἀπρίλιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	10
Μάϊος : Ἑορτολόγιον κλπ.	12
Ἰούνιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	14
Ἰούλιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	16
Αὔγουστος : Ἑορτολόγιον κλπ.	18
Σεπτέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	20
Ὀκτώβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	22
Νοέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	24
Δεκέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	26
Αἱ Σημαντικώτεραι Χρονολογίαι τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας	28
Εὐχαριστήρια Ποίημα Κωστῆ Παλαμᾶ	31
Ἡ Θεσσαλονίκη κόσμιος τῆς Ἑλλάδος τῆς Εὐρώπης ὀφθαλμὸς Γ. Σωτηριάδου	33
Κύκνειον ἆσμα ποίημα Γ. Δελῆ	51
Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος Κ. Κουρουνιώτη	53
Οἱ Ἄρρωστοι ποίημα Αἰμιλίας Στ. Δάφνη	65
Φωκίων Νέγρης Ι. Π. Δοανίδου	67
Τὸ Συμπόσιον τοῦ Καράνου Γ. Π. Οἰκονόμου	85

	Σελίς
Ἀπὸ τὴν Ζωὴν τῶν παιδιῶν Ζωῆς Σ. Φράγκου	95
Ἡ Γλυκύτης τοῦ Κόσμου, ὑπὸ Α. Γ. Σωτηρίου	111
Βυζαντιναὶ καὶ Νεοελλ. ὀνόματα γυναικῶν, ὑπὸ Κ. Ἀμαντος	117
Ἐπιγράμματα, Σίμου Μενάρδου	120
Ὁ Μεδρεσὲς τοῦ Κάστρου τῆς Μυτιλήνης, Α. Κ. Ὀρλάνδου	121
Τὸ Μοναστήρι τοῦ Θανάση Βάγια Δ. Λουκοπούλου	129
Τὸ τραγούδι τῆς Πρωτοχρονιᾶς ποίημα Δ. Γρ. Βερναρδάκη	140
Τὰ Συνοικέσια τῶν Βυζαντινῶν Βασιλέων Λ. Λ. Παπαδοπούλου	141
Καποδίστριας καὶ Φώσκολος Κ. Καιροφύλα	145 61
Πῶς δὲν ἔγινα ἠθοποιὸς Ἀριστομ. Προβελεγγίου	187
Αἰὲν Ἀριστεύειν Δ. Γρ. Βερναρδάκη	195
Ἡ ψυχὴ τοῦ Πεύκου ποίημα Ρήγα Γκόλφη	207
Πρεσβευτικὰ Ἐπεισόδια εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Παντ. Κοντογιάννη	210
Ὀνειροκρίτης διήγημα Στεφάνου Δάφνη	220
Τὸ Σκόλιον τοῦ Ὑβρία καὶ ἡ Πυρρίχη Στεφ. Ξανθουδίδου	233
Πολιτικαὶ θεωρίαι ἐν τῇ ἀρχαιότητι Γ. Γρατσιάτου	243
Τὰ λουλούδια τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ Χάρου ποίημα Μιχαὴλ Ἀργυροπούλου	281
Μιὰ φορά... διήγημα Ἕλλης Χαρ. Ἀποστολίδου	283
Ὁ Πετράρχης καὶ ἡ κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363 Σπυρίδωνος Θεοτόκη	294
Φήμη Θεοφ. Κακριδῆ	307
Τὸ οὐράνιο τόξο ποίημα Μαρίνου Σιγούρου	313
Ὁ Ἕρρῖκος Σχλῆμαν καὶ τὸ ἔργον του Π. Καστριώτου	315
Τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον Π. Γιαννηλία	318
Ὁ μοῦτσος ποίημα Γερασ. Σπαταλᾶ	359
Ἐκ τῆς Λαογραφίας τοῦ Πόντου Δημοσθ. Οἰκονομίδου	363
Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφὴν Φ. Κουκουλὲ	369
Ψαράδες ποίημα Γ. Ἀθάνα	383
Ἀδὰμ καὶ Χριστὸς εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ Λαοῦ Γ. Λ. Μέγα	385
Στὸν Καστανόλογγο, Διήγημα Γ. Ἀθάνα	433
Ταξίδια στὴν Ἑλλάδα, Ἕνα Διαμάντι τοῦ Αἰγαίου, Πάνου Δ. Ταγκοπούλου	435

	Σελίς
Σπέτσες, ποίημα Ἴβου Δελφοῦ	448
Ἡ Ὁπλομαχία καὶ αἱ μονομαχίαι τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ι. Σ. Χρυσάφη	449
Εἰς Πόσας Διαστάσεις ζῶμεν, Κ. Δ. Ζέγγελη	473
Γιατί Ὀνειρεύομαι..; ποίημα Α. Προβελεγγίου	503
Ἐπιστήμη καὶ Τέχνη, Μιχαὴλ Κ. Στεφανίδη	505
Τί παιδεμός! ποίημα Ν. Πετιμεζὰ Λαύρα	509
Ἡ Σπάθη τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὑπὸ Λ. Ἀβανιτάκη	509
Ἑλληνοπούλα Δόγισσα, ποίημα Γεωργίου Δρουίνη	513
Μία ἐπιστολὴ τοῦ Ξανθουδίδου, Σ. Θεοτόκη	515

ΕΙΚΟΝΕΣ

(Ἐντὸς τοῦ κειμένου.)

		Σελίς
Θεσσαλονίκη	Ὁ λευκὸς Πύργος	34
»	ΒΑ γωνία τοῦ τείχους	36
»	Θριαμβευτικὴ ἄψις Γαλερίου	41
»	Ἅγιος Γεώργιος	45
»	Ἐσωτερικὸν Ἁγ. Δημητρίου	47
»	Ἡ φιάλη εἰς τὸ ἄϊθριον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου	49
Ἐλευσὶς	Σπήλαιον Ἱεροῦ Πλούτωνος	55
»	Σπήλαιον καὶ ἱερὰ ὁδὸς	56
»	Τὸ Τελεστήριον	57
»	Τελεστήριον καὶ Ἀγέλαστος Πέτρα	59
»	Ἀναπαράστασις ἀρχαιοτάτου Ἱεροῦ	61
Ὁ Φωκίων Νέγρης ἐξετάζων ἀσβεστολίθους		69
Χρυσοῦν ὑποστήριγμα προσκεφαλαίου ἀρχαίας κλίνης		90
Ἡ θαυμασία προτομὴ ὄνου ἐκ τῆς κλίνης τῆς Πέλλης		93
Κάτοψις τοῦ μεδρεσὲ τῆς Μυτιλήνης		122
Ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ Μεδρεσὲ		123
Ὁ Θάλαμος τῆς προσευχῆς καὶ τῆς νηστείας		126
Ἄποψις τοῦ μοναστηριοῦ (τοῦ Θανάση Διάκου)		130
Τὰ Βαρδούσια καθὼς φαίνονται ἀπὸ τὸ μοναστήρι		132
Τὸ κελλὶ τοῦ Διάκου		138

	Σελ'
Οὖγος Φώσκολος (ὁλοσέλιδος)	16ι
Ι. Καποδίστριας (ὁλοσέλιδος)	177
Οἱ Κουρῆτες ὀρχούμενοι	239
Κρὴς ὀρεινὸς τοῦ 16ου αἰῶνος	241
Ὁ Πετράρχης (ὁλοσέλιδος)	304
Ἡ Λάουρα (ὁλοσέλιδος)	305
Ἐρρῖκος Σχλῆμαν (ὁλοσέλιδος)	317
Σοφία Σχλῆμαν (ὁλοσέλιδος)	328
Ἰλίου Μέλαθρον	336
Ὁ τάφος τοῦ Σχλῆμαν	339
Ἡ παράβασις τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας	400
Ἡ ἔξοδος τῶν πρωτοπλάστων ἐκ τοῦ Παραδείσου	403
Ἡ κάθοδος τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἅδην	419
Μυτιλήνη: Ἀκρογιάλι τῆς Κράτηγος	487
» Τὸ προάστειον Βαρειὰ	489
» Τὰ Τσαμάκια	491
» Τὸ Φανάρι στὴ Φυκιότρυπα	493
» Τὰ Θερμὰ τοῦ Κόλπου	495
» Τὸ Ντύπι	497

ΕΡΓΑ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

(Ἐκτὸς τοῦ κειμένου.)

	Σελὶς
Ἡ Μοῦσα, Ε. Θωμοπούλου	9
Μαῦρο καὶ Ἄσπρο, Σ. Βικάτου	32
Κεντίστρα, Δ. Μπισκίνη	129
Οπωρικά, Ἐλπίδος Δ. Μπισκίνη	225
Τὰ γεροντάκια, Σ. Βικάτου	353
Βακχικὸς χορός, Δ. Μπισκίνη	401
Ἡ κόρη μὲ τὸν πετεινό, Ε. Θωμοπούλου	433
Παλιὰ σπίτια στὸ Κεφαλόβρυσο, Κ. Μαλέα	481
Μύλος στὴ Σαντορίνη, Κ. Μαλέα	513

ΧΡΟΝΙΚΑΙ ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1929

ΑΠΟ

τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας	Ἔτη	3113
τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν	»	3033;
τοῦ Θανάτου τοῦ Κόδρου	»	2995;
τῆς νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου	»	2749
τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος	»	2705
τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος	»	2523
τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης	»	2419
τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης	»	2409
τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας	»	2409
τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης	»	2408
τῆς περατώσεως τοῦ Παρθενῶνος	»	2378
τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου	»	2360
τοῦ θανάτου τοῦ Περικλέους	»	2358
τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου	»	2333
τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους	»	2328
τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπαμεινώνδα	»	2291
τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης	»	2267
τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου	»	2265
τῆς ἐπὶ Γρανικῷ μάχης	»	2263
τῆς ἐν Γαυγαμήλοις μάχης	»	2260
τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου	»	2252
τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων	»	2075
τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα	»	2015
τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως	»	1606
τῆς μεταθέσεως τοῦ θρόνου ἐκ Ῥώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	»	1599
τοῦ Ἰουστινιανείου κώδικος	»	1396

ΑΠΟ

τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Ἁγ. Σοφίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ	Ἔτη	1387
τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου	»	1300
τῆς ὑποταγῆς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου	»	911
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων	»	725
τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῶν Λατίνων	»	668
τῆς ἱδρύσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας	»	625
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων	»	476
τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη	»	242
τοῦ θανάτου τοῦ ἐθνομάρτυρος Ρήγα	»	131
τῆς πτώσεως τοῦ Σουλίου	»	126
τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος	»	108
τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου	»	103
τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη	»	102
τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου	»	102
τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος	»	100
τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος	»	87
τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος	»	66
τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ν. Ἠπείρου	»	47
τῆς προσαρτήσεως τῆς Κρήτης, Ἠπείρου καὶ Δ. Μακεδονίας	»	16
τῆς προσαρτήσεως τῆς Α. Μακεδονίας καὶ Δ. Θράκης	»	10
τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας	»	5



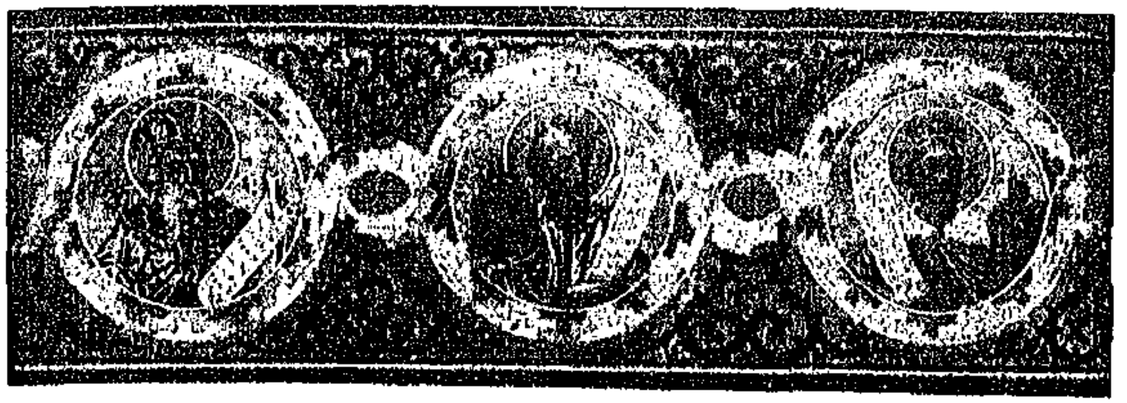

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ͵αϡκθ΄ 1929[1]

Ἰνδικτιῶνος ιβ΄—12
Ἡλίου κύκλοι ιζ΄—17
Σελήνης κύκλοι η΄—8
Σελήνης θεμέλιον α΄—1
Κρεοφαγία ἡμέραι ξγ΄—63
Τὸ Τριῴδιον ἄρχεται Φεβρουαρίου ια΄ (24)
Ἑωθινὸν ε΄, Ἦχος πλάγιος α΄
Ἡ Ἀπόκρεως Φεβρουαρίου κε΄ (Μαρτίου 10)
Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῇ Δευτέρᾳ τῆς β΄ ἑβδομάδος
Νομικὸν Πάσχα Ἀπριλίου ιβ΄ (25)
Λατίνων Πάσχα Ἀπριλίου ιη΄ (Μαΐου 1)
Τὸ Ἅγιον Πάσχα Ἀπριλίου κβ΄ (Μαΐου 5)
Ἡ Ἀνάληψις Μαΐου λα΄ (Ἰουνίου 13)
Ἡ Πεντηκοστὴ Ἰουνίου ε΄ (23)
Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων Ἰουνίου ιζ΄ (30)
Ἡ Νηστεία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἡμέραι 0
Ἡ μνήμη αὐτῶν ἡμέρᾳ Κυριακῇ
Παραμονὴ Χριστουγέννων ἡμέρᾳ Τρίτῃ.

ΕΚΛΕΙΨΕΙΣ 1929

Ἡλίου: 1) Τὴν 9 Μαΐου ὁλικὴ ὁρατὸς ἐν Ἑλλάδι, 2) τὴν 1 Νοεμβρίου μερικὴ ὁρατὴ ἐν Ἑλλάδι. (Θὰ καλυφθοῦν τὰ 12 ἑκατοστὰ τῆς διαμέτρου τοῦ ἡλίου).

---

1 Αἱ ἡμερομηνίαι σημειοῦνται διὰ γραμμάτων κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, αἱ δὲ ἐντὸς παρενθέσεως παρατιθέμεναι ἀριθμητικῶς κατὰ τὸ ἐν Ἰσχύϊ.

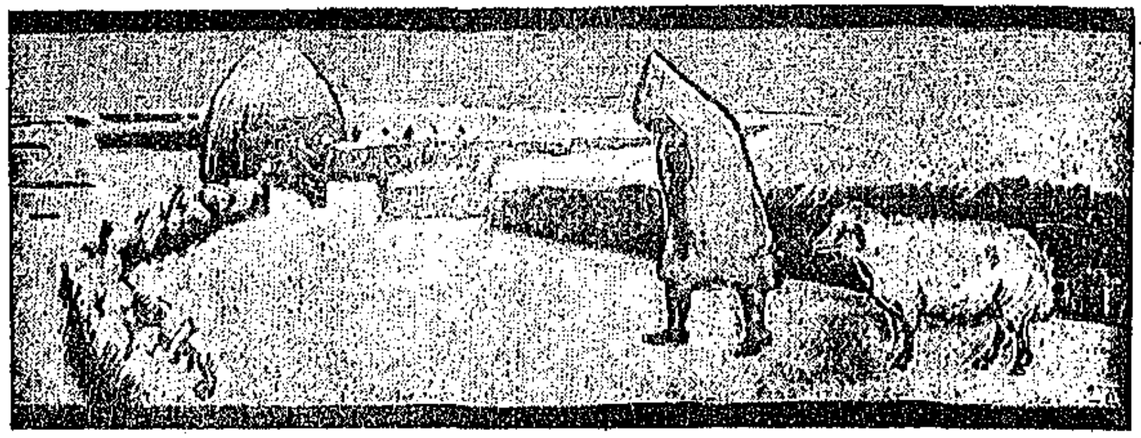

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

1	Τρίτη	† Η ΠΕΡΙΤΟΜΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ *Βασιλείου τοῦ Μ.*
2	Τετάρτη	Σιλβέστρου Πάπα Ρώμης καὶ Θεοδότης μάρτυρος
3	Πέμπτη	Μαλαχίου τοῦ προφήτου καὶ Γορδονίου μάρτυρος
4	Παρασκευή	Ἡ σύναξις τῶν Ο' Ἀποστόλων, Θεοκτίστου ὁσίου
5	Σάββατον	Παραμονή Θεοφανείων, Θεοπέμπτου, Θεωνᾶ(νηστεία)
6	Κυριακή	† ΤΑ ΑΓΙΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ (ἁγία, κατάλυσις πάντων)
7	Δευτέρα	† *Ἡ σύναξις Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου* ἁγία
8	Τρίτη	Δομνίκης τῆς ὁσίας, Γεωργίου τοῦ Χοζεβίτου
9	Τετάρτη	Πολυεύκτου μάρτυρος, Εὐστρατίου τοῦ θαυματουρ.
10	Πέμπτη	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης καὶ Δομετιανοῦ ὁσίου
11	Παρασκευή	Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου, Ἀγαπίου ἀρχιμανδρ.
12	Σάββατον	Τατιανῆς μάρτυρος
13	Κυριακή	Ἑρμύλου, Στρατονίκου καὶ Ἀγνῆς μαρτύρων
14	Δευτέρα	Τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ραΐθῳ ἀναιρεθέντων πατέρων
15	Τρίτη	Ἰωάννου Καλυβίτου, Παύλου Θηβαίου
16	Τετάρτη	Ἡ προσκύνησις τῆς Ἁλύσεως Πέτρου ἀποστόλου
17	Πέμπτη	† *Ἀντωνίου τοῦ Μ.*, Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων
18	Παρασκευή	† *Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου* πατρ. Ἀλεξανδρείας
19	Σάββατον	Μακαρίου τοῦ Ὁσίου καὶ Ἀρσενίου
20	Κυριακή	Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου
21	Δευτέρα	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Νεοφύτου μάρτυρος
22	Τρίτη	Τιμοθέου ἀπ., Ἀναστασίου Πέρσου
23	Τετάρτη	Κλήμεντος ἱερομάρτ. καὶ Ἀγαθαγγέλου μάρτ.
24	Πέμπτη	Ξένης τῆς ὁσίας, Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ
25	Παρασκευή	Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
26	Σάββατον	Ξενοφῶντος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
27	Κυριακή	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου
28	Δευτέρα	Εὐφραίμ ὁσίου τοῦ Σύρου, Χάρητος μάρτυρος
29	Τρίτη	Ἡ Ἀνακομ. Λειψ. Ἰγνατίου ἱερομ.
30	Τετάρτη	† *Τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν.*
31	Πέμπτη	Κύρου, Ἰωάννου τῶν Ἀναργύρων, Ἀθανασίου μάρτ.



ΓΑΜΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μήν

21 Ἰανουαρίου — 19 Φεβρουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ὑδροχόον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν. 7.44	δύσ. 5.15	2	τελ. τέταρτον	20.44
5	» 7.44	» 5.19	11	Νέα Σελήνη	2.28
10	» 7.43	» 5.24	18	πρ. τέταρτον	17.15
15	» 7.42	» 5.27	25	*Πανσέληνος*	9.9
20	» 7.41	» 5.33			
25	» 7.37	» 5.38			
31	» 7.33	» 5.45			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰανουαρίου: Γεννάρης, Τρανὸς μῆνας, Κλαδευτής, Κρυαρίτης, Καλαντάρης, Μεγαλομηνάς, Μεσοχείμωνος.

Ρητὰ τοῦ Ἰανουαρίου:

— Γενάρη μῆνα κλάδευε, φεγγάρι μὴν ξετάζῃς.
— Ὁ Γενάρης κι' ἂν γεννᾶται τοῦ καλοκαιριοῦ θυμᾶται.
— Τοῦ Γενάρη τὸ φεγγάρι ἥλιος τὰς ἡμέρας μοιάζει.
— Ὁ λαγὸς καὶ τὸ περδίκι κι' ὁ κακὸς ὁ νοικοκύρης τὸ Γενάρη χαίρονται.

Συνήθειαι:

Τὸ πρωῒ τῆς Πρωτοχρονιᾶς ἀροῦ νιφτοῦν παίρνουν μιὰ πέτρα καὶ κάθονται ἀπάνω καὶ λέν: Καθὼς εἶναι γερὴ αὐτὴ ἡ πέτρα, ἔτσι νὰ εἴμαστε γεροὶ ὅλο τὸ χρόνο, καὶ καθὼς εἶναι βαρειά, ἔτσι νὰ εἶναι βαρειὰ κ' ἡ σακκούλα μας. *(Θρᾴκη).*



ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

1	Παρασκευὴ	Τρύφωνος μάρτυρος, Ἀναστασίου νεομ. Ναυπλιέως
2	Σάββατον	† *Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*
3	Κυριακὴ	Συμεὼν τοῦ Θεοδόχ. καὶ Ἄννης προφήτιδος
4	Δευτέρα	Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου καὶ Ἰωσὴφ νεομάρτυρος
5	Τρίτη	Ἀγάθης καὶ Πολυεύκτου
6	Τετάρτη	Βουκόλου ἐπισκ.
7	Πέμπτη	Παρθενίου ἐπισκόπου καὶ Κασμᾶ ὁσίου
8	Παρασκευὴ	Θεοδώρου Στρατ. Ζαχαρίου πρφ. Μάρθας καὶ Μαρίας
9	Σάββατον	Νικηφόρου μάρτυρος
10	Κυριακὴ	Χαραλάμπους ἱερομάρτυρος
11	Δευτέρα	Θεοδώρου Τήρωνος, Βλασίου ἱερ.
12	Τρίτη	Μελετίου ἀρχιεπ. Ἀντιοχείας
13	Τετάρτη	Μαρτινιανοῦ ὁσίου καὶ Εὐλογίου
14	Πέμπτη	Αὐξεντίου ὁσίου
15	Παρασκευὴ	Ὀνησίμου τοῦ ἀποστόλου
16	Σάββατον	Παμφίλου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
17	Κυριακὴ	Θεοδώρου μεγαλομάρτυρος
18	Δευτέρα	Λέοντος Πάπα Ῥώμης
19	Τρίτη	Ἀρχίππου, Φιλήμονος ἀπ., Φιλοθέης
20	Τετάρτη	Λέοντος ἐπισκόπου Κατάνης
21	Πέμπτη	Τιμοθέου τοῦ ἐν Συμβόλοις
22	Παρασκευὴ	Ἀνθούσης μαρ.
23	Σάββατον	Πολυκάρπου ἐπισκόπου
24	Κυριακὴ	*Ἄρχεται τὸ Τριῴδιον. Τελώνου καὶ Φαρισαίου*
25	Δευτέρα	Ταρασίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
26	Τρίτη	Πορφυρίου, Φωτεινῆς
27	Τετάρτη	Προκοπίου Δεκαπολίτου
28	Πέμπτη	Βασιλείου ὁμολ. καὶ Νέστορος



ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Φεβρουαρίου — 20 Μαρτίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Ἰχθῦς.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	7.32	δύσ.	5.46	1	τελ. τέταρτον	16.10
5	»	7.28	»	5.51	9	Νέα Σελήνη	19.55
10	»	7.23	»	5.56	17	πρ. τέταρτον	2.22
15	»	7.17	»	6.2	23	*Πανσέληνος*	20.59
20	»	7.11	»	6.7			
25	»	7.5	»	6.12			
28	»	7.0	»	6.15			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Φεβρουαρίου:

Φλεβάρης, Μικρὸς μήνας, Κουτσός, Κουτσοφλέβαρος.

Ρητὰ τοῦ Φεβρουαρίου:

Ὁ Φλεβάρης κι' ἂν φλεβίζῃ τοῦ καλοκαιριοῦ μυρίζει,
εἰδεμὴ καὶ ξεφλεβίσῃ, σκύλινα θενὰ βρωμίσῃ.

Παραδόσεις, δοξασίαι:

Ὅ,τι καιρὸ κάνει τὴ μέρα τῆς Ὑπαπαντῆς θὰ βαστάξῃ σαράντα μέρες *(Μακεδονία)*.

— Τὴ μέρα τῆς Ὑπαπαντῆς παντρεύονται τὰ πουλιὰ *(Κεφαλληνία)*.



ΜΑΡΤΙΟΣ

1	Παρασκευή	Εὐδοκίας ὁσίας
2	Σάββατον	Τοῦ ἁγ. Ἡσυχίου, Εὐθαλίας μάρτυρος
3	Κυριακή	† *Τοῦ Ἀσώτου.* Εὐτροπίου, Κλεονίκου μαρτύρ.
4	Δευτέρα	Γερασίμου ὁσ. τοῦ ἐν Ἰορδάνῃ
5	Τρίτη	Κόνωνος μάρτυρος
6	Τετάρτη	Τῶν ἐν Ἀμορίῳ 42 μαρτύρων
7	Πέμπτη	Καπίτωνος, Εὐγενίου μαρτύρων
8	Παρασκευή	Θεοφυλάκτου ἐπισκ. Νικομηδείας
9	Σάββατον	Τῶν ἐν Σεβαστείᾳ 40 μαρτύρων
10	Κυριακή	† *Τῆς Ἀπόκρεω.* Ἀναστασίας, Κοδράτου μ.
11	Δευτέρα	Σωφρονίου ἀρχιεπ. Ἱεροσολύμων
12	Τρίτη	Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ
13	Τετάρτη	Ἀν. λειψ. Νικηφόρου ἐπ. Κ/πόλεως καὶ Χριστίνης
14	Πέμπτη	Βενεδίκτου τοῦ ὁσίου
15	Παρασκευή	Ἀγαπίου μάρτυρος
16	Σάββατον	Σαβίνου, Ἰουλιανοῦ τῶν ἐν Κιλικ.
17	Κυριακή	† *Τῆς Τυροφάγου.* Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου
18	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Τεσσαρακοστή.* Κυρίλλου ἀρχ. Ἱεροσολ.
19	Τρίτη	Χρυσάνθου καὶ Δαρείας μαρτύρων
20	Τετάρτη	Τῶν ἐν μονῇ Σάββα Πατέρων
21	Πέμπτη	Ἰακώβου τοῦ ὁμολογητοῦ
22	Παρασκευή	Βασιλείου ἱερομάρτ.
23	Σάββατον	*Ψυχοσάββατον.* Νίκωνος μάρτυρος
24	Κυριακή	† *Τῆς Ὀρθοδοξίας.* Ζαχαρίου τοῦ ὁσίου.
25	Δευτέρα	† Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
26	Τρίτη	Ἡ σύναξις ἀρχαγγέλ. Γαβριήλ
27	Τετάρτη	Ματρώνης τῆς ὁσίας
28	Πέμπτη	Ἱλαρίωνος τοῦ νέου.
29	Παρασκευή	Μάρκου ἐπισκ. Ἀρεθουσίων
30	Σάββατον	Ἰωάννου τοῦ συγγραφέως τῆς Κλίμακος
31	Κυριακή	† *Β' τῶν Νηστειῶν.* Ὑπατίου ἱερομάρτυρος.



Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ — Η ΜΟΥΣΑ



ΕΛΑΦΗΒΟΛΙΩΝ

'Αττικὸς μὴν

21 Μαρτίου — 19 'Απριλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Κριόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	6.59	δύσ.	6.16	3	τελ. τέταρτον	13.9
5	»	6.54	»	6.20	11	Νέα Σελήνη	10.37
10	»	6.46	»	6.25	18	πρ. τέταρτον	9.41
15	»	6.39	»	6.30	25	*Πανσέληνος*	9.46
20	»	6.31	»	6.35			
25	»	6.24	»	6.40			
31	»	6.14	»	6.47			

Ὥρα 'Ανατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

'Ονόματα τοῦ Μαρτίου: Μάρτης, Γδάρτης, Παλουκοκάφτης, Κλαφομάρτης, Πεντάγνωμος, 'Ανοιξιάτης.

Ρητὰ τοῦ Μαρτίου:

—Κάλλια Μάρτης στὶς γωνιὲς παρὰ Μάρτης στὶς αὐλές.
—'Απ' τὸ Μάρτη καλοκαῖρι κι' ἀπ' τὸν Αὔγουστο χειμῶνας.
—'Από Μαρτιοῦ κουκάμισο κι' ἀπ' Αὔγουστο σιγγοῦνι.
— Μάρτης ἄβροχος, μοῦστος ἄμετρος.
—Μάρτης βρέχει, ποτὲ μὴν πάψῃ.
—'Οπάχει κόρην ἀκριβὴ ταῦ Μάρτη ὁ ἥλιος μὴν τὴ δῇ.
— Λείπει ὁ Μάρτης ἀπ' τὴ σαρακοστή;



ΑΠΡΙΛΙΟΣ

1	Δευτέρα	Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας
2	Τρίτη	Τίτου ὁσίου τοῦ θαυματουργοῦ
3	Τετάρτη	Νικήτα ὁσ. Ἰωσήφ ὑμνογράφου
4	Πέμπτη	Γεωργίου τοῦ ἐν Μαλεῷ
5	Παρασκευή	Κλαυδίου μάρτυρος
6	Σάββατον	Εὐτυχίου ἀρχιεπισκόπου Κων/πόλεως
7	Κυριακή	† *Τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.* Γεωργίου ἐπ. Μυτιλήνης
8	Δευτέρα	Ἡρωδίωνος τοῦ ἀποστόλου
9	Τρίτη	Εὐψυχίου μάρτυρος
10	Τετάρτη	Τερεντίου μάρτυρος
11	Πέμπτη	Ἀντίπα ἱερομάρ. ἐπισκόπου Περγάμου
12	Παρασκευή	Βασιλείου ἐπισκόπου.
13	Σάββατον	*Μαρτίνου Πάπα Ῥώμης*
14	Κυριακή	† *Δ' τῶν Νηστειῶν.* Ἀριστάρχου ἐπισκόπου
15	Δευτέρα	Κρήσκεντος μάρτυρος
16	Τρίτη	Ἀγάπης, Εἰρήνης, Χιονίας μαρτύρων
17	Τετάρτη	*Τοῦ Μ. Κανόνος.* Μακαρίου, Συμεών
18	Πέμπτη	Ἰωάννου ὁσ. καὶ Ἰωάννου νεομ.
19	Παρασκευή	*Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος.* Παφνουτίου ἱερομάρτυρος
20	Σάββατον	Θεοδώρου τοῦ Τριχινᾶ, Ζακχαίου
21	Κυριακή	† *Ε' τῶν Νηστειῶν.* Ἰανουαρίου καὶ Ἀλεξάνδρας μαρτ.
22	Δευτέρα	Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου
23	Τρίτη	† *Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ τροπαιοφόρου*
24	Τετάρτη	Ἐλισάβετ τῆς θαυ. Σάββα
25	Πέμπτη	Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
26	Παρασκευή	Βασιλέως ἐπισκόπ. Ἀμασείας
27	Σάββατον	*Τοῦ Λαζάρου.* Ματρώνης ὁσίας, Συμεών ἱερομάρτυρος
28	Κυριακή	† *Τῶν Βαΐων.* Τῶν ἐν Κυζίκῳ 9 μαρτύρων
29	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ' Ἑβδομάς.* Ἰωάννου καὶ Σωσιπάτρου ἀποστ.
30	Τρίτη	Ἰακώβου ἀπ. ἀδελ. Ἰωάννου τοῦ Θεολ.



ΜΟΥΝΙΧΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Ἀπριλίου — 16 Μαΐου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ταῦρον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	6.13	δύσ.	6.46	2	τελ. τέταρτον	9.29
5	»	6.7	»	6.49	9	Νέα Σελήνη	22.33
10	»	5.59	»	6.54	16	πρ. τέταρτον	16.9
15	»	5.52	»	6.58	23	*Πανσέληνος*	23.47
20	»	5.45	»	7.3			
25	»	5.39	»	7.8			
30	»	5.33	»	7.12			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἀπριλίου : Ἀγιώργης, Λαμπριάτης.

Ρητὰ τοῦ Ἀπριλίου :

Ἂν βρέξῃ ὁ Μάρτης δυὸ νερὰ κι Ἀπρίλης πέντε δέκα,
νὰ ἰδῇς τὸν κοντοκρίθαρο πῶς σιρήβει τὸ μουστάκι,
νὰ ἰδῇς καὶ τὶς ἀρχόντισσες πῶς ψιλοκλισαρίζουν,
νὰ ἰδῇς καὶ τὴ φτωχολογιὰ πῶς ψιλοκοσκινάει.

Συνήθειαι :

Τῆς Πρωταπριλιᾶς ἡ βροχὴ εἶναι γιατρικὸ γιὰ τὴ θέρμη. Τὴ μαζεύουν σ' ἕνα μπουκαλάκι καὶ ποτίζονται ἅμα θερμαθοῦν. *(Θράκη).*

— Τὴν παραμονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μαζεύουν τσουκνίδες καὶ βάζουν στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, γιατὶ τὴ νύχτα βγαίνει τζάντι (δαιμόνιο) καὶ παίρνει τὸ *οὖρι* (τὴν εὐτυχία τοῦ σπιτιοῦ) *(Θράκη).*



ΜΑΪΟΣ

1	Τετάρτη	Ἱερεμίου προφ., Παναρέτου ἐπ.
2	Πέμπτη	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἀθανασίου Μεγ.
3	Παρασκευὴ	Τιμοθέου καὶ Μαύρας μαρτύρων
4	Σάββατον	Πελαγίας τῆς μάρτυρος
5	Κυριακὴ †	**ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ.** Εἰρήνης τῆς μεγαλομάρτυρος
6	Δευτέρα	Ἰὼβ τοῦ πολυάθλου, Σεραφεὶμ ὁσίου
7	Τρίτη	Ἀνάμνησις ἐν οὐρ. φαν. σημ. Σταυροῦ
8	Τετάρτη	Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
9	Πέμπτη	Ἡσαΐου τοῦ προφ., Χριστοφόρου μάρτ.
10	Παρασκευὴ †	*Ζωοδ. Πηγῆς.* Σίμωνος ἀποστόλου τοῦ Ζηλωτοῦ
11	Σάββατον	Μωκίου ἱερομάρτυρος
12	Κυριακὴ †	*Τοῦ Θωμᾶ.* Γερμανοῦ ἀρχ., Ἐπιφανίου ἐπ.
13	Δευτέρα	Γλυκερίας, Εὐθυμίου καὶ Σεργίου
14	Τρίτη	Ἰσιδώρου μάρτ. τοῦ ἐν Χίῳ
15	Τετάρτη	Παχωμίου τοῦ Μ. Ἀχιλλίου Λ.
16	Πέμπτη	Θεοδώρου τοῦ ἡγιασμένου
17	Παρασκευὴ	Ἀνδρονίκου καὶ Ἰουλίας ἀποστ.
18	Σάββατον	Πέτρου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Κυριακὴ †	*Τῶν Μυροφόρων.* Πατρικίου ἱερομάρτυρος
20	Δευτέρα	Θαλλελαίου μάρτυρος
21	Τρίτη	***Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης***
22	Τετάρτη	Βασιλίσκου μάρτυρος
23	Πέμπτη	Μιχαὴλ ἐπισκόπου Συνάδων
24	Παρασκευὴ	Συμεὼν τοῦ ἐν Θαυμαστῷ ὄρει
25	Σάββατον	Ἡ Γ' εὕρεσις τῆς τιμίας κεφαλῆς Ἰωάν. Προδρόμου
26	Κυριακὴ †	*Τοῦ Παραλύτου.* Κάρπου Ἀποστόλου
27	Δευτέρα	Ἑλλαδίου μάρτυρος
28	Τρίτη	Εὐτυχοῦς ἱερομ.
29	Τετάρτη	Θεοδοσίας μάρτυρος
30	Πέμπτη	Ἰσαακίου ἐκ τῆς Μονῆς Δαλμάτων
31	Παρασκευὴ	Ἑρμείου μάρτυρος

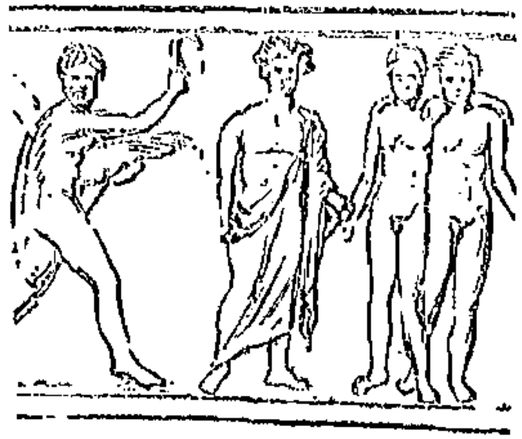

ΘΑΡΓΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

19 Μαΐου — 17 Ἰουνίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Διδύμους.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	5.32	δύσ.	7.13	2	τελ. τέταρτον	3.25
5	»	5.27	»	7.17	9	Νέα Σελήνη	8.7
10	»	5.22	»	7.21	15	πρ. τέταρτον	22.56
15	»	5.18	»	7.25	23	*Πανσέληνος*	14.50
20	»	5.13	»	7.30	31	τελ. τέταρτον	18.13
25	»	5.10	»	7.34			
31	»	5.7	»	7.38			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Μαΐου: Πράσινος, Λούλουδος, Τριανταφυλλάς, Καλομηνάς, Κερασάρης.

Ρητὰ τοῦ Μαΐου:

— Στὸν καταραμένο τόπο τὸ Μάη τὸ μῆνα βρέχει.
— Ὀνιὰ ποὺ δὲν ἔβρεχε κι' ὁ Μάης χαλαζόνει.
— Μάης ἄβρεχος, γουνιὰς χαρούμενος.
— Μὴ βγάλῃς μήτε μαλλώσῃς πρὶν βγῇ ὁ Μάης ὁ μήνας.

Συνήθειαι:

Τὴν αὐγὴ τῆς Πρωτομαγιᾶς τὰ κορίτσια παίρνουν ἄνθη ποὺ ἔχουν μαζέψῃ ἀπὸ τὴν παραμονὴ καὶ πηγαίνουν στὰ πηγάδια νὰ φέρουν τὸ *ἁμίλητο τοῦ Μάη νερό*. Μ' αὐτὸ τὸ νερὸ θὰ νιρτοῦν ὅλο τὸ χρόνο. *(Καστελλόριζο).*



ΙΟΥΝΙΟΣ

1	Σάββατον	Ἰουστίνου μάρτυρος.
2	Κυριακή	† *Τῆς Σαμαρείτιδος.* Νικηφόρου τοῦ ὁμολογητ.
3	Δευτέρα	Λουκιανοῦ μάρτυρος
4	Τρίτη	Μητροφάνους ἀρχ. Κ/πόλεως
5	Τετάρτη	Δωροθέου ἐπισκόπου.
6	Πέμπτη	Ἱλαρίωνος θαυματουργοῦ
7	Παρασκευή	Θεοδότου ἱερομονάχου
8	Σάββατον	Ἀνακομ. λειψάνων Θεοδώρου στρατ., ἁγ. Καλλιόπης
9	Κυριακή	† *Τοῦ Τυφλοῦ.* Κυρίλλου ἀρχ. Ἀλεξανδρείας
10	Δευτέρα	Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀντωνίνης
11	Τρίτη	Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα τῶν ἀποστόλων
12	Τετάρτη	Ὀνουφρίου καὶ Πέτρου ἁγίων
13	Πέμπτη	† ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ Ἀκυλίνης μάρτυρος
14	Παρασκευή	Ἐλισσαίου προφήτου, Μεθοδίου Κ/λεως
15	Σάββατον	Ἀμὼς τοῦ προφήτου.
16	Κυριακή	† *Τῶν ἁγίων Θεοφόρων Πατέρων.* Τύχωνος ἐπ. Ἀμαθοῦντ.
17	Δευτέρα	Ἰσαύρου, Μανουήλ, Σαβὲλ καὶ Ἰσμαὴλ μαρτύρων
18	Τρίτη	Λεοντίου μάρτυρος καὶ Θεοδούλου
19	Τετάρτη	Ἰούδα Ἀποστ., Παΐσιου Μεγάλ.
20	Πέμπτη	Μεθοδίου ἐπισκόπου Τατάρων
21	Παρασκευή	Ἰουλιανοῦ τοῦ Ταρσέως
22	Σάββατον	Εὐσεβίου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σαμοσάτων
23	Κυριακή	† ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ Ἀγριπίνης μάρ. Ἀριστοκλέους
24	Δευτέρα	† *Τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὸ Γενέθλιον Ἰωάννου τοῦ Βαπτ.*
25	Τρίτη	Φεβρωνίας ὁσιομάρτυρος
26	Τετάρτη	Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ
27	Πέμπτη	Σαμψὼν τοῦ ξενοδόχου
28	Παρασκευή	Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων Κύρου καὶ Ἰωάννου
29	Σάββατον	† *Τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου*
30	Κυριακή	† *Τῶν Ἁγίων Πάντων. Ἡ Σύναξις τῶν 12 Ἀποστόλων*



ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

18 Ἰουνίου — 16 Ἰουλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Καρκῖνον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν. 5.7	δύσ. 7.39		7	Νέα Σελήνη	15.56
5	» 5.6	» 7.41		14	πρ. τέταρτον	7.14
10	» 5.5	» 7.44		22	*Πανσέληνος*	6.15
15	» 5.5	» 7.46		30	τελ. τέταρτον	5.54
20	» 5.5	» 7.48				
25	» 5.7	» 7.48				
30	» 5.9	» 7.48				

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰουνίου: Θεριστής, Ἁϊγιάννης, Πρωτογιούνης.

Ρητὰ τοῦ Ἰουνίου:

Ἀπὸ τὸ θέρο ὡς τὶς ἐλιὲς
δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλιές.

Προλήψεις, συνήθειαι:

Τῆς Πεντηκοστῆς παίρνουν στὴν ἐκκλησία φύλλα καρυδιᾶς καὶ γονατίζουν ἀπάνω, καὶ τὰ φύλλα αὐτὰ τὰ κρύβουν μέσα στὰ σεντούκια γιὰ προφύλαξη ἀπὸ ποντικοὺς κι' ἄλλα ζημιάρικα. ***(Θράκη).***

—Τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δὲν κοιμοῦνται γιὰ νὰ μὴν κοιμᾶται τὸ πνεῦμα τους ὅλο τὸ χρόνο. ***(Θράκη).***

—Τὴ μέρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τ' ***Ἀλιστρατιοῦ,*** καθὼς τὸν λένε, καλότυχος ποὺ θὰ ἰδῇ, βγαίνοντας ὁ ἥλιος, τὸν ἴσκιό του μακρύ, κι' ἀλίμονό του ποὺ τὸν δῇ κοντὸ καὶ χωρὶς κεφάλι. ***(Β. Εὔβοια).***



ΙΟΥΛΙΟΣ

1	Δευτέρα	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν θαυματουργῶν Ἀναργύρων
2	Τρίτη	Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατάθεσις ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου
3	Τετάρτη	Ὑακίνθου μάρ. καὶ Ἀνατολίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
4	Πέμπτη	Ἀνδρέου ἐπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου
5	Παρασκευὴ	Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἄθῳ
6	Σάββατον	Σισώη ὁσίου, Λευκίας μάρτυρος
7	Κυριακὴ	Κυριακῆς μεγαλομάρτυρος, Θωμᾶ τοῦ ἐν Μαλεῷ
8	Δευτέρα	Προκοπίου μεγαλομάρτυρος
9	Τρίτη	Παγκρατίου ἱερομάρτυρος ἐπισκ. Ταυρομενίας
10	Τετάρτη	Τῶν ἐν Νικοπόλει 45 μαρτύρων
11	Πέμπτη	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος, ἁγίας Ὄλγας
12	Παρασκευὴ	Πρόκλου καὶ Ἱλαρίου μαρτύρων
13	Σάββατον	Σύναξις Γαβριὴλ καὶ Στεφάνου τοῦ Σαββαΐτου
14	Κυριακὴ	Ἀκύλα τοῦ ἀποστόλου, Ἰωσὴφ Θεσσαλονίκης
15	Δευτέρα	Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης μαρτύρων
16	Τρίτη	Ἀθηνογένους ἱερομάρτυρος
17	Τετάρτη	Μαρίνης μεγαλομάρτυρος
18	Πέμπτη	Αἰμιλιανοῦ μάρτυρος, Ἰωάννου Χαλκηδόνος
19	Παρασκευὴ	Δίου καὶ Μακρίνης τῶν ὁσίων
20	Σάββατον	† *Ἡλιοῦ τοῦ Προφήτου*
21	Κυριακὴ	Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ
22	Δευτέρα	Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, ἁγίας Μαρκέλης
23	Τρίτη	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος, Ἰεζεκιὴλ προφήτου
24	Τετάρτη	Χριστίνης μεγαλομάρτυρος
25	Πέμπτη	Ἡ Κοίμησις τῆς ἁγίας Ἄννης
26	Παρασκευὴ	Ἑρμολάου ἱερομάρτυρος, Παρασκευῆς ὁσιομάρτ.
27	Σάββατον	† *Παντελεήμονος μεγαλομάρτυρος καὶ ἰαματικοῦ*
28	Κυριακὴ	Προχώρου, Νικάνορος, Τίμωνος, Παρμενᾶ ἀποστ.
29	Δευτέρα	Καλλινίκου καὶ Θεοδότης μαρτύρων
30	Τρίτη	Σύλα, Σιλουανοῦ, Κρήσκετ., Ἐπαιν., Ἀνδρονίκ. ἀπ.
31	Τετάρτη	Εὐδοκίμου τοῦ Δικαίου, Ἰωσὴφ τοῦ ἀπὸ Ἀριμαθ.



ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

17 Ἰουλίου — 15 Αὐγούστου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Λέοντα.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	5.9	δύσ.	7.48
5	»	5.11	»	7.47
10	»	5.14	»	7.46
15	»	5.18	»	7.43
20	»	5.21	»	7.41
25	»	5.25	»	7.37
31	»	5.30	»	7.31

Σελήνης φάσεις

6	Νέα Σελήνη	22.47
13	πρ. τέταρτον	18.5
21	*Πανσέληνος*	21.21
29	τελ. τέταρτον	14.56

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰουλίου: Ἀλωνάρης, Ἀλωνιστής, Γιαλιστής, Χορτοκόπος, Λιογρόπης, Δευτερογιούνης.

Ρητὰ τοῦ Ἰουλίου:

—Τὸν Ἀλωνάρη ἔβρεχε στὸν πονεμένο τόπο.
—Τζιτζίκια ἐλάλησε, μαύρη ρόγα γιάλισε.
—Τῆς Ἁγιαμαρίνας σῦκο καὶ τοῦ Ἀϊλιᾶ σταφύλι
καὶ τ' Ἁγιου Παντελέημονα γεμᾶτο τὸ μαντίλι.

Παραδόσεις:

Ὁ Ἀϊλιᾶς ἦταν ναύτης καὶ σὰν βαρέθηκε τὰ ταξίδια κ' ἔπαιξε πολλὰ στὴ θάλασσα ἀποφάσισε νὰ πάῃ νὰ βρῇ μέρος ποὺ νὰ μὴν ξέρουν τί εἶναι θάλασσα καὶ τί εἶναι καράβι. Παίρνει λοιπὸν τὸ κουπὶ στὸν ὦμο καὶ βγαίνει στὴ στεριὰ κι' ὅποιον εὕρισκε ρωτοῦσε τί εἶναι αὐτὸ ποὺ βαστᾷ. Κι' ὅσο τοῦ λέγαν πὼς εἶναι κουπί, τράβαγε ψηλότερα, ὡς ποὺ ἔφτασε στὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ. Ρωτᾷ κ'ἐκεῖ: τί εἶναι; καὶ τοῦ λένε: *ξύλο*. Κατάλαβε λοιπὸν πὼς αὐτοὶ δὲν εἶχαν δῷ ποτέ τους κουπὶ κ' ἔμεινε μαζί τους *(Αἰγαῖον)*.

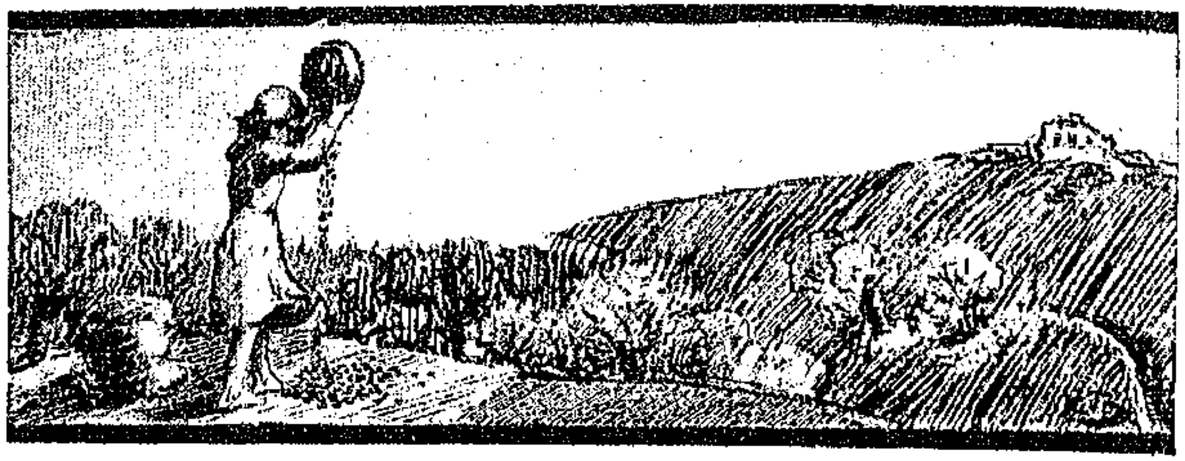

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

1	Πέμπτη	*Ἀρχ. ἡ νηστ. Θεοτόκου.* Ἡ Πρόοδος τοῦ Σταυροῦ
2	Παρασκευὴ	Ἀνακομιδὴ λειψάνων Στεφάνου πρωτομάρτυρος
3	Σάββατον	Ἰσαακίου, Δαλμάτου καὶ Φαύστου ὁσίων
4	Κυριακὴ	Τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἑπτὰ Παίδων
5	Δευτέρα	Εὐσιγνίου μάρτυρος
6	Τρίτη	† *Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος*
7	Τετάρτη	Δομετίου μάρτυρος
8	Πέμπτη	Αἰμιλιανοῦ ἐπισκόπου Κυζίκου
9	Παρασκευὴ	Ματθία τοῦ Ἀποστόλου
10	Σάββατον	Λαυρεντίου τοῦ ἀρχιδιακόνου
11	Κυριακὴ	Εὔπλου τοῦ διακόνου καὶ μάρτυρος
12	Δευτέρα	Φωτίου καὶ Ἀνικήτου μαρτύρων
13	Τρίτη	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Εὐδοκίας, Εἰρήνης
14	Τετάρτη	Μιχαίου τοῦ προφήτου
15	Πέμπτη	† ***Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου***
16	Παρασκευὴ	Τοῦ ἁγίου Μανδηλίου καὶ Διομήδους μάρτυρος
17	Σάββατον	Μύρωνος μάρτυρος
18	Κυριακὴ	Φλώρου καὶ Λαύρου μαρτύρων
19	Δευτέρα	Ἀνδρέου μάρτυρος τοῦ στρατηλάτου
20	Τρίτη	Σαμουὴλ τοῦ προφήτου
21	Τετάρτη	Θαδδαίου τοῦ ἀποστόλου, Βάσσης μάρτυρος
22	Πέμπτη	Παναγίας Προυσιωτ. Ἀγαθονίκου μάρτυρος
23	Παρασκευὴ	Λούπου μάρτυρος
24	Σάββατον	Εὐτυχοῦς ἱερομάρτυρος
25	Κυριακὴ	Βαρθολομαίου καὶ Τίτου τῶν ἀποστόλων
26	Δευτέρα	Ἀδριανοῦ καὶ Ναταλίας μαρτύρων
27	Τρίτη	Φανουρίου μεγαλομάρτυρος. Ποιμένος τοῦ ὁσίου
28	Τετάρτη	Μωϋσέως ὁσίου τοῦ Αἰθίοπος
29	Πέμπτη	† *Ἡ ἀποτομὴ κεφαλ. Ἰωάννου Προδρόμου* (νηστ.)
30	Παρασκευὴ	Ἀλεξάνδρου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
31	Σάββατον	Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου



ΜΕΤΑΓΕΙΤΝΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

16 Αὐγούστου — 14 Σεπτεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὴν Παρθένον.

Ηλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	5.31	δύσ.	7.30
5	»	5.34	»	7.26
10	»	5.39	»	7.20
15	»	5.43	»	7.14
20	»	5.47	»	7.8
25	»	5.52	»	7.1
31	»	5.57	»	6.52

Σελήνης φάσεις

5	Νέα Σελήνη	5.40
12	πρ. τέταρτον	8.1
20	*Πανσέληνος*	11.42
27	τελ. τέταρτον	22.2

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Αὐγούστου: Συκολόγος, Αριμάρης.

Ρητὰ τοῦ Αὐγούστου:

Αὔγουστε, καλέ μου μῆνα,
νά σουν δυὸ φορὲς τὸ χρόνο.
—Μαύρη ῥάγα· μαύρη κάπα.

Συνήθειαι, προλήψεις.

Τοῦ Σωτῆρος φέρνουν τὰ πρῶτα σταφύλια στὴν ἐκκλησιὰ μέσα σὲ δίσκους, τὰ βάζουν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὰ εὐλογεῖ ὁ παπᾶς. ***(Κύπρος καὶ ἀλλοῦ).***

—Ἡ τελευταία μέρα τοῦ Αὐγούστου λέγεται ***κλειδονοχρονιά,*** γιατὶ τελειώνει ὁ χρόνος, κ' ἡ πρώτη τοῦ Σεπτεμβρίου λέγεται ***ἀρχιχρονιά.*** Τὰ μεσάνυχτα, ποὺ ἀλλάζει ὁ χρόνος, ἀνοίγουν γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ οὐράνια, κι' ὅ τι προφτάσῃ νὰ ζητήσῃ κανένας θὰ τοῦ γίνῃ. ***(Β. Εὔβοια).***



ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

1	Κυριακή	Συμεών Στυλίτου. Μελετίου τοῦ ὁσίου
2	Δευτέρα	Μάμαντος μάρτυρος καὶ Ἰωάννου νηστευτοῦ
3	Τρίτη	Ἀνθίμου ἐπισκ. Νικομηδείας καὶ Θεοκτίστου
4	Τετάρτη	Βαβύλα Ἀντιοχείας καὶ Μωϊσέως προφήτου
5	Πέμπτη	Ζαχαρίου τοῦ προφήτου
6	Παρασκευή	Ἡ ἀνάμνησ. τοῦ θαύμ. τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ
7	Σάββατον	Σώζοντος μάρτυρος
8	Κυριακή	† *Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου*
9	Δευτέρα	Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης Θεοπατέρων
10	Τρίτη	Μηνοδώρας, Μητροδώρας, Νυμφοδώρας μαρτύρων
11	Τετάρτη	Θεοδώρας τῆς ὁσίας, Εὐσταθίας μάρτυρος
12	Πέμπτη	Αὐτονόμου ἱερομάρτυρος
13	Παρασκευή	Τὰ ἐγκ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Κορνηλίου ἑκατ.
14	Σάββατον	† *Ἡ παγκόσμιος Ὕψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ* (νηστ.)
15	Κυριακή	Νικήτα μάρτυρος, Φιλοθέου ὁσίου
16	Δευτέρα	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος
17	Τρίτη	Σοφίας καὶ τῶν θυγ. αὐτῆς Πίστεως, Ἐλπίδος, Ἀγάπης
18	Τετάρτη	Εὐμενίου ἐπισκόπου Γορτύνης
19	Πέμπτη	Τροφίμου, Σαββατίου, Δορυμέδοντος μαρτύρων
20	Παρασκευή	Εὐσταθίου μεγαλομάρτυρος
21	Σάββατον	Κοδράτου ἀποστόλου, Ἰωνᾶ προφήτου
22	Κυριακή	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σινώπης
23	Δευτέρα	Ἡ σύλληψ. τοῦ τιμίου Προδρ. καὶ Βαπτ. Ἰωάννου
24	Τρίτη	Θέκλης τῆς πρωτομάρτυρος
25	Τετάρτη	Εὐφροσύνης τῆς ὁσίας
26	Πέμπτη	Ἡ μετάστασις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
27	Παρασκευή	Καλλιστράτου μάρτυρος
28	Σάββατον	Χαρίτωνος ὁμολογητοῦ, Βαρούχ προφήτου
29	Κυριακή	Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ
30	Δευτέρα	Γρηγορίου ἱερομάρτυρος τοῦ φωτιστικοῦ

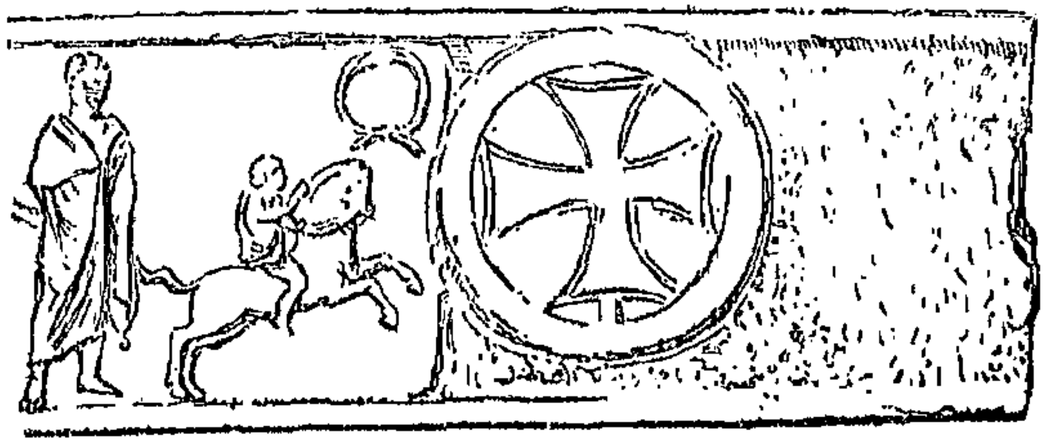

ΒΟΗΔΡΟΜΙΩΝ

Αττικὸς μήν

15 Σεπτεμβρίου — 13 Ὀκτωβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ζυγόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.58	δύσ.	6.51
5	»	6.1	»	6.45
10	»	6.6	»	6.37
15	»	6.9	»	6.29
20	»	6.14	»	6.22
25	»	6.18	»	6.14
30	»	6.23	»	6.6

Σελήνης φάσεις		
3	Νέα Σελήνη	13.47
11	πρ. τέταρτον	0.57
19	*Πανσέληνος*	1.16
26	τελ. τέταρτον	4.7

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Σεπτεμβρίου: Τρυγητής, Σταυριάτης.

Ρητὸν τοῦ Σεπτεμβρίου:

Ἀνίσως βρέξῃ ὁ Τρυγητής,
χαρὰ στὸν τυροκόμο.



ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

1	Τρίτη	Ἀνανίου τοῦ ἀποστόλου καὶ Ρωμανοῦ μελῳδοῦ
2	Τετάρτη	Κυπριανοῦ ἱερομάρτυρος, Ἰουστίνης μάρτυρος
3	Πέμπτη	Διονυσίου ἱερομάρτυρος Ἀρεοπαγίτου
4	Παρασκευὴ	Ἱεροθέου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν
5	Σάββατον	Χαριτίνης μάρτυρος
6	Κυριακὴ	Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου
7	Δευτέρα	Σεργίου καὶ Βάκχου μαρτύρων
8	Τρίτη	Πελαγίας τῆς ὁσίας
9	Τετάρτη	Ἰακώβου Ἀλφαίου τοῦ ἀποστόλου
10	Πέμπτη	Θεοφάνους τοῦ γραπτοῦ, Φιλίππου ἀποστόλου
11	Παρασκευὴ	Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου μαρτύρων
12	Σάββατον	Εὐλαμπίου καὶ Εὐλαμπίας μαρτύρων
13	Κυριακὴ	Κάρπου, Παπύλου, Ἀγαθοδώρου, Ἀγαθονίκης
14	Δευτέρα	*Τῶν ἁγίων 350 Πατέρων.* Ναζαρίου, Γερβασ. Κελσίου
15	Τρίτη	Λουκιανοῦ ἱερομάρτυρος
16	Τετάρτη	Λογγίνου μάρτυρος τοῦ ἑκατοντάρχου
17	Πέμπτη	Ὡσηὲ τοῦ προφήτου
18	Παρασκευὴ	Λουκᾶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
19	Σάββατον	Ἰωὴλ προφήτου καὶ Οὐάρου μάρτυρος
20	Κυριακὴ	Γερασίμου τοῦ νέου, Ἀρτεμίου καὶ Ματρώνης.
21	Δευτέρα	Ἱλαρίωνος τοῦ Μεγάλου
22	Τρίτη	Ἀβερκίου τοῦ θαυματουργοῦ
23	Τετάρτη	Ἰακώβου ἀποστόλου τοῦ ἀδελφοθέου
24	Πέμπτη	Ἀρέθα μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
25	Παρασκευὴ	Μαρκιανοῦ καὶ Μαρτυρίου μαρτύρων
26	Σάββατον	† *Δημητρίου τοῦ μεγαλομάρτυρος Μυροβλήτου*
27	Κυριακὴ	Νέστορος μάρτυρος.
28	Δευτέρα	Τερεντίου, Νεονίλης καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς
29	Τρίτη	Ἀναστασίας ὁσιομάρτυρος καὶ Ἀβραμίου
30	Τετάρτη	Ζηνοβίου καὶ Ζηνοβίας μαρτύρων
31	Πέμπτη	Στάχυος, Ἀπελοῦ, Ἀμπλίου, Οὐρβανοῦ, Ναρκισ. Ἀριστ.



ΠΥΑΝΟΨΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

14 Ὀκτωβρίου — 12 Νοεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Σκορπιόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	6.24	δύσ.	6.5
5	»	6.27	»	5.58
10	»	6.32	»	5.51
15	»	6.37	»	5.44
20	»	6.42	»	5.37
25	»	6.47	»	5.31
31	»	6.53	»	5.24

Σελήνης φάσεις

3	Νέα Σελήνη	0.19
10	πρ. τέταρτον	20.5
18	*Πανσέληνος*	14.6
25	τελ. τέταρτον	10.21

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ὀκτωβρίου:

Ἀϊδημήτρης, Σπαρτός, Μπουμάρης.

Ρητὰ τοῦ Ὀκτωβρίου:

—Ὀχτώβρη καὶ δὲν ἔσπειρες,
ὀχτὼ σωροὺς δὲν ἔκανες.
—Τοῦ Ἅγιου Λουκᾶ
σπεῖρε τὰ κουκιά.
—Ἀϊ Δημητράκη
μικρὸ καλοκαιράκι.

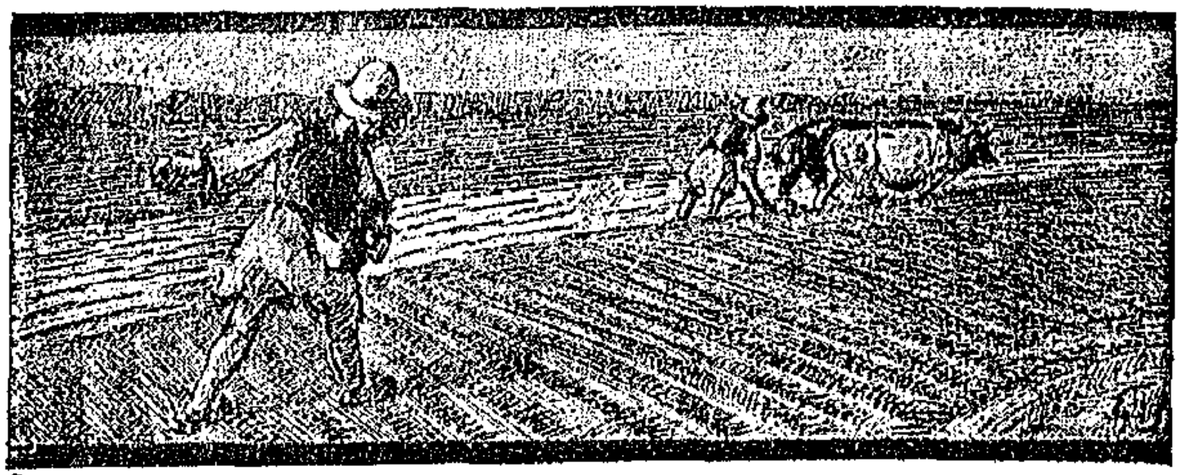

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

1	Παρασκευή		Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν Ἀναργύρων
2	Σάββατον		Ἀκινδύνου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
3	Κυριακή		Ἀκεψιμᾶ, Ἰωσὴφ καὶ Ἀειθαλᾶ τῶν μαρτύρων
4	Δευτέρα		Ἰωαννικίου τοῦ μεγάλου, Νικάνδρου ἱερομάρτυρος
5	Τρίτη		Γαλακτίωνος καὶ Ἐπιστήμης μαρτύρων
6	Τετάρτη		Παύλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως θαυματουργοῦ
7	Πέμπτη		Τῶν ἐν Μελιτινῇ 33 μαρτύρων, Λαζάρου δαίου
8	Παρασκευή	†	*Σύναξις ἀρχιστρατ. Μιχαὴλ καὶ λοιπῶν ἀσωμάτων*
9	Σάββατον		Ματρώνης δσίας, Πορφυρίου μάρτυρος
10	Κυριακή		Ἐράστου, Ὀλυμπᾶ καὶ τῶν λοιπ. Ο' ἀπ. Ὀρέστου μ.
11	Δευτέρα		Μηνᾶ, Βίκτωρος, Βικεντίου μαρτ. Θεοδώρου Στουδ.
12	Τρίτη		Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος
13	Τετάρτη	†	*Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*
14	Πέμπτη		*Φιλίππου τοῦ Ἀποστόλου.* Κωνσταντίνου Ὑδραίου
15	Παρασκευή		Ἄρχεται νηστ. Χριστ. Γουρία, Σαμωνᾶ, Ἀβίβου μ.
16	Σάββατον		Ματθαίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
17	Κυριακή		Γρηγορίου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας
18	Δευτέρα		Πλάτωνος καὶ Ρωμανοῦ μαρτύρων
19	Τρίτη		Ἀββιοῦ τοῦ προφήτου, Βαρλαὰμ μάρτυρος
20	Τετάρτη		Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
21	Πέμπτη	†	*Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*
22	Παρασκευή		Φιλήμονος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, Καικιλίας μάρτυρος
23	Σάββατον		Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων
24	Κυριακή		Κλήμεντος πάπα Ρώμης, Πέτρου Ἀλεξανδρείας
25	Δευτέρα	†	*Αἰκατερίνης μεγαλομάρτυρος*, Μερκουρίου μάρτυρος
26	Τρίτη		Στυλιανοῦ Παφλαγόνος, Ἀλυπίου, Νίκωνος
27	Τετάρτη		Ἰακώβου μεγαλομάρτυρος τοῦ Πέρσου
28	Πέμπτη		Στεφάνου ἱερομάρτυρος, Εἰρηνάρχου μάρτυρος
29	Παρασκευή		Παραμόνου καὶ Φιλομένου μαρτύρων
30	Σάββατον	†	*Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου Ἀποστόλου*



ΜΑΙΜΑΚΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

13 Νοεμβρίου — 11 Δεκεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Τοξότην.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν. 6.54	δύσ.	5.23	1	Νέα Σελήνη	14.1
5	» 6.58	»	5.19	9	πρ. τέταρτον	16.10
10	» 7.4	»	5.15	17	*Πανσέληνος*	2.14
15	» 7.9	»	5.11	23	τελ. τέταρτον	18.4
20	» 7.14	»	5.8			
25	» 7.20	»	5.5			
30	» 7.24	»	5.4			

"Ωρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Νοεμβρίου:

Σποριάς, Ἁγιαντριάς, Ταξιάρχης, Ἀϊφιλιππιάτης, Παχνιστής.

Ρητὸν τοῦ Νοεμβρίου:

Τὸ Νοέβρη καὶ Δεκέβρη φύτευε καταβολάδες.
—Ὁ φτωχὸς ὁ Φίλιππας
στὸ χωράφι ἀπόκρενε.



ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1	Κυριακή		Ναούμ τοῦ προφήτου
2	Δευτέρα		Ἀββακούμ τοῦ προφήτου
3	Τρίτη		Σοφονίου τοῦ προφήτου
4	Τετάρτη	†	*Βαρβάρας μεγαλομάρτ.*, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ
5	Πέμπτη	†	*Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου*
6	Παρασκευή	†	*Νικολάου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυμ.*
7	Σάββατον		Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνων
8	Κυριακή		Παταπίου τοῦ ὁσίου
9	Δευτέρα	†	*Ἡ Σύλληψις τῆς ἁγίας Ἄννης*
10	Τρίτη		Μηνᾶ, Ἑρμογένους, Εὐγράφου μαρτύρων
11	Τετάρτη		Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου
12	Πέμπτη	†	*Σπυρίδωνος τοῦ θαυματουργοῦ*
13	Παρασκευή		Εὐστρατίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτύρων
14	Σάββατον		Θύρσου, Καλλινίκου καὶ Φιλήμονος μαρτύρων
15	Κυριακή		Ἐλευθερίου ἱερομάρτυρος
16	Δευτέρα		Ἀγγαίου προφήτου καὶ Θεοφανοῦς βασιλίσσης
17	Τρίτη		Δανιὴλ πρ. Ἀνανίου, Ἀζαρίου, Μισαὴλ, Διονυσίου Αἰγ.
18	Τετάρτη		Σεβαστιανοῦ μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Πέμπτη		Βονιφατίου μάρτυρος
20	Παρασκευή		Ἰγνατίου μάρτυρος
21	Σάββατον		Ἰουλιανῆς μάρτυρος
22	Κυριακή		Ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας
23	Δευτέρα		Τῶν Ἁγίων δέκα μαρτύρων
24	Τρίτη		Παραμονὴ Χριστουγέννων. Εὐγενίας ὁσιομάρτυρος
25	Τετάρτη	†	**Η ΚΑΤΑ ΣΑΡΚΑ ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ**
26	Πέμπτη	†	*Ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου*
27	Παρασκευή		Στεφάνου πρωτομάρτ., Θεοδώρου τοῦ γραπτοῦ
28	Σάββατον		Τῶν ἐν Νικομηδείᾳ δισμυρίων μαρτύρων
29	Κυριακή		Τῶν ἐν Βηθλεὲμ 14 χιλ. νηπίων
30	Δευτέρα		Ἀνυσίας τῆς ὁσιομάρτυρος
31	Τρίτη		Μελάνης τῆς ὁσίας



ΠΟΣΕΙΔΕΩΝ

Ἀττικὸς μήν

12 Δεκεμβρίου — 10 Ἰανουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Αἰγόκερων.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	7.25	δύσ.	5.4	1	Νέα Σελήνη	6.48
5	»	7.29	»	5.3	9	πρ. τέταρτον	11.42
10	»	7.33	»	5.4	16	*Πανσέληνος*	13.38
15	»	7.37	»	5.5	23	τελ. τέταρτον	4.27
20	»	7.41	»	5.7	31	Νέα Σελήνη	1.42
25	»	7.42	»	5.9			
31	»	7.44	»	5.14			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Δεκεμβρίου:

Χριστουγεννάς, Χριστουγεννάρης, Χριστιανάρης, Ἀϊνικόλας, Χαμένος.

Ρητὰ τοῦ Δεκεμβρίου:

— Γύρα γύρα τοῦ Χριστοῦ ἡ καρδιὰ τοῦ χειμωνιοῦ.
— Ἂν πρωϊμίσῃ ἡ μυγδαλιὰ κι' ἀνθίσῃ τὸ λεκέδι,
Βαρὺς Χειμῶνας κι' ὄψιμος θὰ γίνῃ τὰ μᾶς εὕρῃ.
— Χειμωνιάτικη γέννα, καλοκαιρινὴ χαρά.
— Βαρβάρα βαρβαρόνει,
Σάββας σαββανόνει,
Ἀϊνικόλας παραχόνει.

Συνήθειαι:

Τὰ δωδεκάμερα βάζουν δώδεκα ἀδράχτια στὸ τζάκι ἀριάδα, γιὰ νὰ τὰ ἰδοῦν οἱ Καλικάντζαροι καὶ νὰ μὴν κατέβουν ἀπὸ τὴν καμινάδα κι' ἀνακατώσουν τὸ σπίτι. Ὅλες αὐτὲς τὶς μέρες δὲ σηκώνουν τὴ στάχτη ἀπ' τὸ τζάκι καὶ τὴ *δωδεκαμερίτικη στάχτη* τὴ ρίχνουν στ' ἀμπέλια γιὰ γιατρικό. *(Θράκη).*

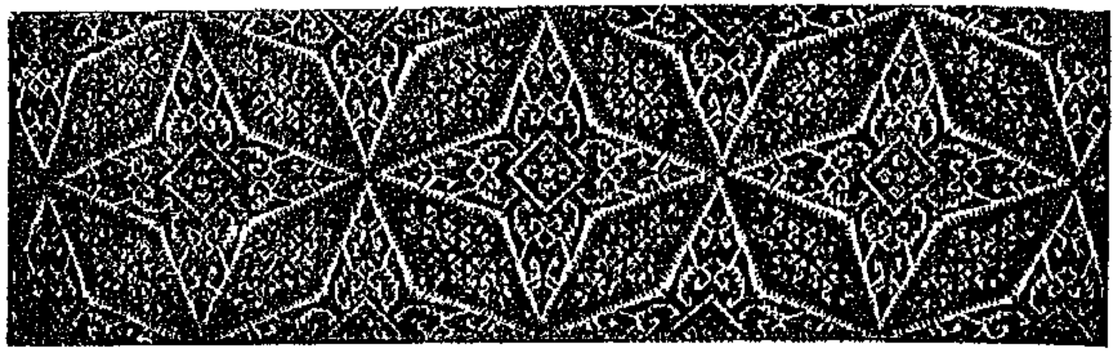

ΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΤΕΡΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ[1]

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΤΗΣΕΩΣ

1204. (28 Ἰανουαρίου). Εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Φράγκων ἐνσκήπτει λιμὸς καί, γενομένης ἐπαναστάσεως, χρίεται αὐτοκράτωρ ἄνευ συγκαταθέσεως τοῦ πατριάρχου ὁ Νικόλαος Καναβός.
(5 Φεβρουαρίου). Στέφεται ἐπισήμως νόμιμος αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ὁ Ἀλέξιος Δούκας Μούρτζουφλος ὡς Ἀλέξιος Ε'. Ὁ Ἀλέξιος Δ' στραγγαλίζεται καὶ ὁ Ἰσαὰκ ἀποθνήσκει ἐκ τοῦ τρόμου.
(12 Ἀπριλίου). Μετὰ ἀποτυχοῦσαν ἔξοδον τοῦ Αὐτοκράτορος κατὰ τῶν Φράγκων, ἡ πόλις πολιορκεῖται καὶ ἐκπορθεῖται. Ὁ Ἀλέξιος Ε' διαφεύγει διὰ τῆς χρυσῆς πύλης καὶ ὁ ἀχαλίνωτος στρατὸς τῶν πολιορκητῶν εἰσελαύνει μετὰ μανίας. «Οἱ Βενετοὶ διαρπάζουν, οἱ Γάλλοι χλευάζουν καὶ ἀτιμάζουν, οἱ Γερμανοὶ διασκεδάζουν καὶ καταστρέφουν» κατὰ τοὺς ἱστοριογράφους. Ὁ Βαλδουῖνος τῆς Φλανδρίας ἐκλέγεται αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης πατριάρχης, δεκατρεῖς δὲ ἱερεῖς Βενετοὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν.
Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνός, νόθος ἐξάδελφος τῶν Ἀγγέλων, καταλαμβάνει τὸ θέμα τῆς Νικοπόλεως καὶ γίνεται κυβερνήτης τοῦ ἐντελῶς ἀλεξαρτήτου ἀπὸ τῶν Λατίνων δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, ὅπερ ἐκτείνεται ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυραχίου.

[1] Ἴδε Ἡμ. Μεγ. Ἑλλάδος 1928.

(6 Δεκεμβρίου). Ὁ Λάσκαρις ἡττᾶται ὑπὸ τοῦ Πέτρου de Bracheuil παρὰ τὸ Ποιμάνινον καὶ περιέρχονται εἰς τοὺς Φράγκους τὸ Λοπάδιον, ἡ Ἀπολλωνία καὶ ἡ Νικομήδεια.

1205. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος καὶ ὁ Δάνδολος ἐκστρατεύουν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἐπελθὼν ὁ μετὰ τῶν Ἑλλήνων συμμαχήσας ὁ Βούλγαρος ἡγεμὼν Καλογιάννης (ἢ Σκυλογιάννης) μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ κατατροπώνει τοὺς Φράγκους καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν Βαλδουῖνον. Οἱ διασωθέντες ἐκ τῆς φοβερᾶς σφαγῆς φεύγουν πρὸς τὴν Προποντίδα. Ὁ Καλογιάννης ἀπαλλαγεὶς τῶν Φράγκων στρέφεται κατὰ τῶν Ἑλλήνων καταστρέφων καὶ ἐρημῶν τὴν Μακεδονίαν καὶ σφάζων τοὺς κατοίκους της.

1206. Στέφεται αὐτοκράτωρ ἐν Νικαίᾳ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ καθίσταται ἡ πόλις αὕτη κέντρον τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν.

1207. Θάνατος τοῦ Καλογιάννη πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν διὰ τοῦ δόρατος τοῦ πολιούχου Ἁγίου Δημητρίου.

1207. Ὁ Θεόδωρος συνομολογεῖ μετὰ τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορος Ἐρρίκου διετῆ ἀνακωχήν.

1209. Νικᾷ τὸν Πέτρον de Bracheil, ὅστις καὶ θανατοῦται ὑπὸ τῶν ἐκδικουμένων διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ προξενηθέντα δεινὰ Ἑλλήνων.

1211. Ἐνισχυθεὶς ὑπὸ Φράγκων μισθοφόρων νικᾷ καὶ συλλαμβάνει τὸν πολιορκοῦντα τὴν Ἀντιόχειαν Καϊκοσροῦ καὶ τὸν σύμμαχόν του Ἀλέξιον Γ' καὶ ὑποχρεώνει τοὺς Τούρκους νὰ ἐκκενώσουν μέγα μέρος τῆς ἀσιατικῆς παραλίας.

1212. Οἱ Φράγκοι δυσφοροῦντες διὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τοῦ Θεοδώρου ἐκστρατεύουν ἐναντίον του ὑπὸ τὸν Ἐρρῖκον καὶ τὸν νικοῦν παρὰ τὴν Λουπαρκόν, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν ἀποκρούονται καὶ τελικῶς τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Νίκαια συνομολογοῦν εἰρήνην.

1216. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἀποθνήσκει ἐν Θεσσαλονίκῃ.

1222. Ἀποθνήσκει καὶ ὁ Θεόδωρος, ἀφοῦ ἤνωσεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του πᾶσαν σχεδὸν τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του Κωνσταντίνου ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης.

Ἡ Θεσσαλονίκη περιέρχεται εἰς χεῖρας τοῦ Θεοδώρου Δούκα Ἀγγέλου, ὅστις εἶχε διαδεχθῇ εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου τὸν ἀδελφόν του Μιχαὴλ καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐκτείνεται σχεδὸν μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως, ἐκδιωχθέντων πανταχόθεν τῶν Βουλγάρων.

1224. Οἱ Φράγκοι νικῶνται παρὰ τὰς Σέρρας ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ παρὰ τὸ Ποιμάνινον ὑπὸ τοῦ Βατάτζη.

1230. Ὁ Θεόδωρος καταπατῶν τὴν μετὰ τῶν Βουλγάρων συνθήκην

εἰσβάλλει εἰς τὴν Θράκην, ἀλλὰ νικᾶται ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος Ἀσὲν παρὰ τὴν Κλοκοτνίτσαν.

1235. Ὁ Βατάτζης, συμμαχήσας μετὰ τοῦ Ἀσὲν κατὰ τῶν Φράγκων, κυριεύει τὴν Καλλίπολιν καὶ ἐπισφραγίζεται ἡ συμμαχία ἐν Λαμψάκῳ δι' ἐπιγαμίας τῶν δύο ἡγεμονικῶν οἰκογενειῶν.

1242. Ὁ Βατάτζης διαβὰς εἰς Εὐρώπην πολιορκεῖ τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ἀδυνατῶν ἄνευ στόλου νὰ τὴν κυριεύσῃ, συνθηκολογεῖ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου, ὅστις τὸν ἀναγνωρίζει ὡς ἐπικυρίαρχον διατηρῶν τὸν τίτλον τοῦ Δεσπότου.

1246. Ὁ Βατάτζης διαβαίνει ἐκ νέου τὸν Ἑλλήσποντον καὶ προελαύνων ἀποσπᾷ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὰς Σέρρας, τὸ Μελένικον, τὴν Στρυμάχον καὶ πᾶσαν τὴν Β. Μακεδονίαν. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον ἀδελφὸς Δημήτριος ὑποτάσσεται ἀμαχητεὶ καὶ ἡ Θεσσαλονίκη περιέρχεται εἰς τὸν Βατάτζην.

1254. Ὁ τελευταῖος Δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μανουὴλ μετὰ ἀτυχῆ ἀντίστασιν ὑποτάσσεται εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας.

(30 Ὀκτωβρίου). Ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ ἠπειρωτικοῦ ἀγῶνος ὁ Βατάτζης ἀποθνήσκει ἐν Νυμφαίῳ παρὰ τὴν Ἔφεσον καὶ διαδέχεται αὐτὸν ὁ υἱός του Θεόδωρος Λάσκαρις Β'.

1255. Ὁ Θεόδωρος ἐκστρατεύει κατὰ τοῦ Βουλγάρου Μιχαὴλ Ἀσὲν καὶ νικᾷ αὐτὸν κατὰ κράτος εἰς τὸ στενὸν Ροῦπελ.

1256. Μετὰ δευτέραν νίκην ἐξαναγκάζεται εἰς εἰρήνην.

1258. Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις Β' ἀποθνήσκει ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἕρμον Μαγνησίᾳ ὁρίσας διάδοχον τοῦ θρόνου τὸν ἀνήλικον υἱόν του Ἰωάννην Δ' ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πρωτοβεστιαρίου Μωζαλῶνος καὶ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου.

1259. Στέφεται συναυτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος συγγενὴς ἐκ συζύγου ἀνεψιᾶς τοῦ Βατάτζη.

1260. Ὁ Μιχαὴλ διέρχεται τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῶν Φράγκων τὰς ὑπολειφθείσας κτήσεις, δόσας ἀνακωχὴν ἑνὸς ἔτους.

1261. Τυφλοῦται καὶ φυλακίζεται ὁ κατ' ὄνομα αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Λάσκαρις Δ'.

(25 Ἰουλίου). Ὁ Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος μετὰ 800 ἀνδρῶν ἀναβαίνουν τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῶν κατοίκων. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος δραπετεύει εἰς Εὔβοιαν. Αἱ συνοικίαι τῶν ἀνθισταμένων Φράγκων καὶ Βενετῶν πυρπολοῦνται. Ὁ κλῆρος τῶν Λατίνων μετὰ τοῦ αἱρετικοῦ πατριάρχου ἀπέρχονται εἰς Εὔβοιαν καὶ εἰς νήσους κατεχομένας ὑπὸ τῶν Βενετῶν.

(15 Αὐγούστου). Ἀνασύστασις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Θριαμβευτικὴ εἴσοδος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ πανηγυρικὴ στέψις αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας.



ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ

Τῆς ἀρρώστιας τὸ λιοπύρι
μέσ' στὴ χώρα ἦρθε νὰ σπείρῃ
τὸ χαμό, τὴ συμφορά,
Δέσποινα Κυρά!

Κράχτρα καὶ στὸν ἥλιο ἡ χώρα
καὶ στὴ νύχτα, νεκροφόρα
βουβὴ τώρα κωρτερᾷ,
Δέσποινα Κυρά!

Τῆς ἀρρώστιας τὴν τρεμούλα
χτύπα τη, ἡ ζωὴ βρυσούλα
κρούσταλλα νὰ ρέῃ νερά,
Δέσποινα Κυρά!

Τὰ ἐλέη σου πρωτόβρόχια
στάξε ὁλόδροσα στὴ ψυχία,
νὰ μὴ ρεύῃ ἔτσι σκληρά,
Δέσποινα Κυρά!

Ἦρθες. Κράταες μέσ' στὰ χέρια
γιὰ λουλούδια σὲ πανέρια
τὴν ὑγεία καὶ τὴ χαρά,
Δέσποινα Κυρά!

Χυτὴ μέσ' ἀπὸ τ' ἀστέρια,
τ' ἅγια ἀντίδωρα τὰ χέρια
τ' ἅπλωνες νι αὐτὰ ἱλαρά,
Δέσποινα Κυρά!

Πρὶν νὰ φτερωθοῦν, ἀκέρια,
νὰ φιλήσω σου τὰ χέρια,
στήσου, ἀνάερα, λαμπερά,
Δέσποινα Κυρά!

Νὰ γροικήσω πάλι δός μου
τὶς φωνὲς λωγῆς τοῦ κόσμου,
στὴ γωνιά, στὴν ἀγορά,
Δέσποινα Κυρά!

Ὅλων τὶς ζωοῦλες δός μας
νὰ χαροῦμε, ὡς πρῶτα, ἔμπρός μας
γλυκιές, μ᾽ ὅλα τὰ πικρά,
Δέσποινα Κυρά!

Γιάτρεψε, λευκὴ ἁρμονία,
τοῦ σπιτιοῦ τὴν ἀγωνία,
τ᾽ ἄμφια τ᾽ ἄσπρα σου ἱερά,
Δέσποινα Κυρά!

Γύρω σου ἄλλαξε κι ὁ ἀέρας,
θεῖος χορεύει μας αἰθέρας
μέσα στ᾽ ἄϋλα του φτερά,
Δέσποινα Κυρά!

Κι ἂν θνητῆς τοῦ κάκου ἐπῆρες
τὴ θωριά, οἱ στιγμές, οἱ μοῖρες
ξωτικὰ μπροστά σου ὠχρά,
Δέσποινα Κυρά!

Μέσα μου καὶ μέσ᾽ στὴ χώρα,
χαρά, ὑγεία, φῶς, καρποφόρα
κ᾽ ἡ ὥρα ἐσὲ ποὺ καρτερᾷ,
Δέσποινα Κυρά!

26 Αὐγούστου 1928.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ



Σ. ΒΙΚΑΤΟΣ

ΜΑΥΡΟ ΚΑΙ ΑΣΠΡΟ

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΟΦΘΑΛΜΟΣ

Οἱ Βυζαντηνοὶ πατέρες μας δὲν ὑπῆρξαν φειδωλοὶ εἰς τιμητικὰ ὀνόματα γιὰ τὴν ἔνδοξη τὸν καιρὸ ἐκεῖνο καὶ ξακουστὴ στὸν κόσμο, μεγάλη καὶ σπουδαία καὶ σήμερα πόλι Θεσσαλονίκη. Τὴν ἀνόμασαν Μεγαλούπολι, Μεγίστη καὶ Πολυάνθρωπη, Θεοφύλαχτη, Θεοφρούρητη, Μαρτυροφύλαχτη, Θεόσωστη, Μητρόπολι, Λαμπροτάτη, Πρεσβυτάτη, ἂν δὲν μὲ διαφεύγῃ καὶ κανένα ἄλλο ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ ὀνόματα, ποὺ ὅλα τῆς πᾶνε καλὰ καὶ εἶναι σωστὰ καὶ δίκαια χωρὶς καμία ὑπερβολή. Ἀλλὰ μὲ βαθύτερη ἐκτίμησι τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἱστορικῆς της σημασίας — αὐτὸ ποὺ εἶναι κάτι τι περισσότερο, παρὰ ὅ,τι μᾶς λέγουν τὰ ἀρεσκῆ κάπως ἐκεῖνα κοσμητικὰ ἐπίθετα—ἐπωνομάσθη ἡ Θεσσαλονίκη στοὺς παλαιοὺς φρημισμένους καιρούς της καλλίτερα ἀκόμη «τὸ στολίδι τῆς Ἑλλάδος, τῆς Εὐρώπης τὸ μάτι»· ποὺ θέλει νὰ εἰπῇ βέβαια, ὅτι τότε ἦταν ὄχι μόνο μιὰ λαμπρὰ πόλις, ἡ λαμπρότερη μάλιστα στὴ πανένδοξη Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὸ πολυτιμότερο πρᾶγμα ποὺ εἶχε τὸ κράτος, γιὰ τὴ δύναμί του χωρὶς ἄλλο καὶ τὴ δόξα, εἰς ὅλο τὸ μεγάλο καὶ σπουδαῖο εὐρωπαϊκό του κομμάτι.

Ὡς πρὸς τοῦτο συμφωνοῦν σήμερα ὅλοι οἱ νεώτεροι παρατηρηταὶ καὶ οἱ ἐξεταστὲς τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως μὲ τὸν ἐκφραστικώτερο καὶ εἰλικρινέστερο τρόπο. Τῆς ἀναγνωρίζεται καὶ εἰς τὴν τωρινή της ὄψι, ὕστερα ἀπὸ τόσες ἀλλαγὲς τῶν καιρῶν καὶ κατατρεγμοὺς τῆς τύχης, τὸ χαρακτηριστικὸ γι' αὐτὴν ξεχωριστὸ ἐκεῖνο κάλλος, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ

ζωγραφική της θέσι καὶ τὴ μεγαλειώδη φύσι ἔν γένει τῶν τόπων, ἀκτινοβολεῖ σ᾽ αὐτὴ ἀπὸ τὰ σωζόμενα τοῦ περασμένου μεγαλείου της μνημεῖα, στὴν ἴδια παλαιά τους μορφὴ μερικὰ ἀκόμη διατηρημένα ἢ πανεύμορφα ἄλλα καὶ τὴν σήμερην ἡμέρα, μὲ τὸ ὀλίγο, ἔστω, ποὺ ἀφῆκεν ὑπόλοιπο εἰς αὐτὰ ἀπὸ τὸν παλαιό των στολισμὸ ὁ χρόνος καὶ ἡ κακία τῶν ἀνθρώπων. Καὶ γιὰ τὴν ὑψίστη σημασία της εἰς τὴ Βυζαντηνὴ αὐτοκρατορία πρὸς διατήρησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ κράτους εἰς τὲς εὐρωπαϊκές του χῶρες καὶ τὴ σωτηρία

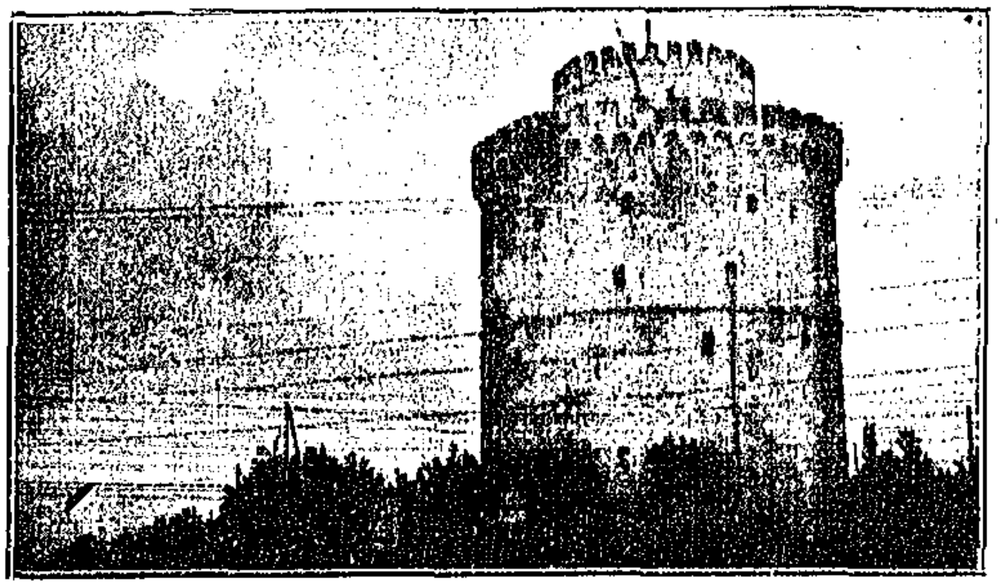

Ὁ Λευκὸς Πύργος.

τοῦ λαοῦ του εἰς αὐτές, τοῦ δικοῦ μας λαοῦ, τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁμόφωνα ἡ σημερινὴ ἱστορικὴ κριτικὴ τάσσεται μὲ τὴ γνώμη τῶν μεσαιωνικῶν μας πατέρων, ποὺ ἐκφράζουν τὰ πολὺ στοχαστικὰ εἰπωμένα λόγια των, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν, καθ᾽ ὅλους ἐκείνους τοὺς σπουδαιοτάτους γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους μας αἰῶνες, «τῆς Εὐρώπης ὀφθαλμός».

Εἰς τὲς ὀλίγες σελίδες, ποὺ ἀκολουθοῦν ἐδῶ, γιὰ μιὰ γενικὴ ἐντύπωσι ποὺ παίρνει κανεὶς ἀπὸ τὴ μεγάλη πόλι τῆς Μακεδονίας, τὴ δεύτερη πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ὅταν

τὴν γνωρίσῃ, δὲν θὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὴ μνημειακὴ ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἶναι ἐξόχως σπουδαία καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους ἐνδιαφέρουσα μὲ ὅ,τι κανεὶς ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ ἰδῇ σ᾽ αὐτὴ ἀκόμα καὶ τώρα. Αὐτὸ εἶναι ἕνα ξεχωριστὸ καὶ πολυμερὲς θέμα, ποὺ ἡ λεπτὴ ἀντίληψις τῆς ἐννοίας του ἐξαίρετα πάλι φανερώνεται εἰς τὸν ἄλλο χαρακτηρισμὸ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς σοφοὺς Βυζαντηνούς μας πατέρας, ὅτι ἡ πόλις αὐτὴ ἦταν «τὸ στολίδι τῆς Ἑλλάδος». Ἂς μὴν εἰπῇ δὲ κανεὶς ὅτι μὲ τοῦτο οἱ ἐπίγονοι ἐκεῖνοι ἔδειχναν μόνον ὅτι δὲν ἐννοοῦσαν, καὶ γιὰ τοῦτο ἐπομένως ἔτσι ἐπικόλαια ἔκριναν, τὴ θαυμαστὴ ἀρχαία Ἑλλάδα, βάζοντας τὸ ὄνομά της ἐκεῖ ὅπου δὲν ἔπρεπε. Τὴν ἐννοοῦσαν καὶ τὴν παραεννοοῦσαν· ἀλλ᾽ ἀντιλαμβάνονταν κάλλιστα καὶ τοῦτο, βλέποντας εἰς τὰ παρόντα, ὅτι Ἑλλὰς γι᾽ αὐτοὺς ἦταν πλέον κάτι τι ἄλλο, καὶ τοῦτο κρατικῶς καὶ πολιτικῶς κάτι τι μεγαλείτερο καὶ σπουδαιότερο, παρὰ ἡ παλαιὰ ἐκείνη ὅσον δήποτε ὑπέρλαμπρη ἀρχαία Ἑλλάς. Εἰς τὲς ἀκόλουθες σελίδες γιὰ τοῦτο, ἐπαναλαμβάνω, θὰ προσπαθήσω νὰ δώσω ἀποκλειστικὰ μιὰ ἰδέα ἁπλῶς τῆς ἐξαιρετικῆς πράγματι φυσικῆς ὡραιότητος τῆς Θεσσαλονίκης, μάλιστα κατὰ σύμπτωσιν ὅπως παρουσιάσθηκεν αὐτὴ εἰς τὰ μάτια ἤδη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πολὺ πρὸ τῆς κτίσεώς της, *χωρὶς νὰ παραλείψω τὰ τῆς γενέσεώς της* καὶ τῆς ἐκλογῆς πρὸ πάντων τῆς θέσεως αὐτῆς κατὰ τὴν ἵδρυσί της· καὶ κατόπι θὰ ἐξηγήσω μὲ ὅσα λόγια σ᾽ ἕνα μικρὸ ἄρθρο εἶναι δυνατόν, τὴ σπουδαιότητα αὐτῆς κατὰ τὴν ἔννοια ποὺ εἴπαμε παραπάνω, εἰς τὴ Βυζαντηνή μας ἱστορία. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ἀναφορικῶς μόνον πρὸς μία περιωρισμένη ἐποχή· ἐπειδὴ ἄλλως ἡ σπουδαιότης τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἴδια καὶ ὑπέροχη παραμένει εἰς ὅλους τοὺς συνεχεῖς αἰῶνας τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀκόμα ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἕως εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ Βυζαντηνοῦ κράτους, δηλαδὴ σὲ μιὰ περίοδο ὁλόκληρη δεκαπέντε σχεδὸν αἰώνων. Καὶ αὐτὸ δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὁ σκοπός μας ἐδῶ.

* * *

Ἡ Θεσσαλονίκη δὲν ἦταν καμία ἀπὸ τὲς ἀπειράριθμες ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις στὴν Ἑλλάδα ὅλη καὶ στὴ Μακεδονία ξεχωριστά, ὅπου ὅλα τὰ παράλια καὶ μιὰ χερσόνησος, ἡ Χαλκιδική, εἶχαν γεμίσει ἀπὸ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ χτίσματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ὑπῆρχαν παραμέσα ἀνέκαθεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας. Ἡ Θεσσαλονίκη ἐγεννήθηκε πολὺ ὑστερώτερα, στὰ τέλη τοῦ τρίτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος καὶ δὴ ἀμέσως μετὰ τὸ ἔτος 315 π. Χ., ὡς κτίσμα τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Κασάνδρου. Δὲν ἀντικατέστησεν ὅμως πάλι

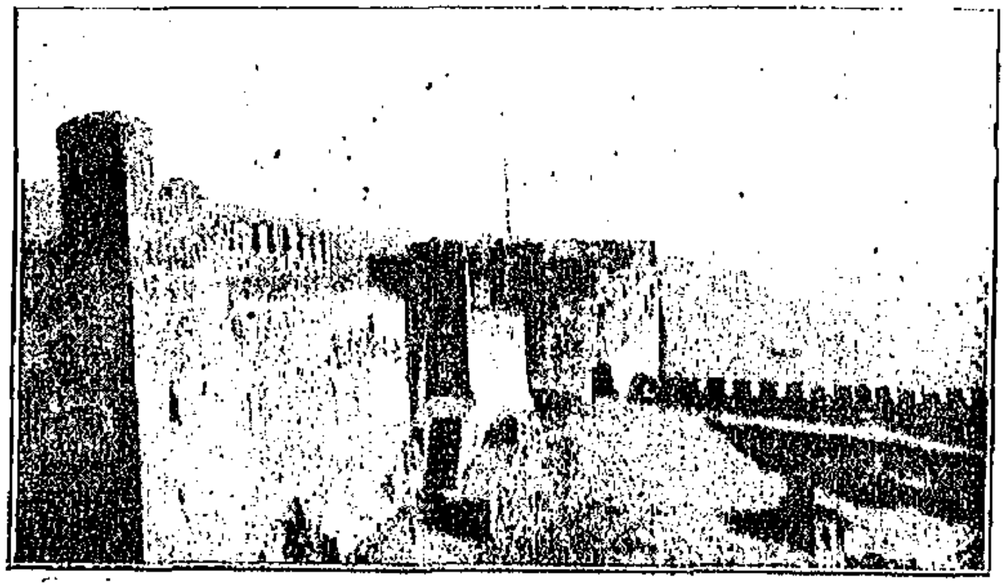

ΒΛ γωνία τοῦ τείχους τῆς πόλεως.

καμία γνωστὴ ὁπωσδήποτε ἀρχαιότερη πόλι στοὺς ἴδιους τόπους, τοὐλάχιστον ἀσφαλῶς ὄχι τὴ Θέρμη καθὼς λέγουν, ποὺ τὸ ὄνομά της ἤδη προσδιορίζει ἀρκετὰ καὶ τὴ διαφορετική της θέσι, μ᾽ ὅλον ὁποὺ κανένα σημεῖο τῆς ποτε ὑπάρξεως αὐτῆς δὲν ἐσημειώθηκε πουθενὰ στὴν πιθανή της περιφέρεια. Θέρμαι, δηλαδὴ θερμὰ λουτρὰ ἰαματικά, ὑπάρχουν καὶ σήμερα ὀλίγο μακρύτερα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, νοτιοανατολικά, στὴν ἡσυχώτερη καὶ πλέον χαριτωμένη θέσι τοῦ βραχίονος τοῦ κόλπου μεταξὺ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ Καραμπουρνού, κοντὰ εἰς τὸ σημερινὸ Σέδες· καὶ

ἀπὸ αὐτὰ τὰ θερμὰ βέβαια θὰ ἔλαβε τὸ ὄνομά της στοὺς παλαιότερους ἑλληνικοὺς χρόνους ἡ Θέρμη. Τῆς Θεσσαλονίκης ἡ κτίσις ἦταν μιὰ ἐγκατάστασις ἢ «συνοικισμὸς» καθὼς ἔλεγαν οἱ παλαιοί, τῶν κατοίκων πολλῶν γειτονικῶν πόλεων στὴ θέσι μιᾶς, ποὺ δὲν ἠξαίρομε στὴν προκείμενη περίστασι ποιὰ ἀκριβῶς ἦταν· ἀλλ᾽ ἡ Θέρμη βέβαια δὲν ἦταν. Ὁ Κάσανδρος μὲ ὅμοιον τρόπον εἶχε συνοικίσει καὶ ἄλλες μικρότερες πόλεις σὲ μία, ποὺ ἔκτισε κατὰ τὰ 315 καὶ μὲ τὸ ὄνομά του ὠνόμασε Κασάνδρεια στὸν ἰσθμὸ τῆς γλώσσας Παλλήνης. Ἀπὸ τὸ ὄνομα δὲ τῆς γυναικός του Θεσσαλονίκης καὶ τὸν ἄλλο ἔπειτα σπουδαῖο συνοικισμό του, ποὺ κατόπι ἐπεκράτησε νὰ λέγεται ἁπλούστερα Θεσσαλονίκη, ὠνόμασε Θεσσαλονίκεια, κατὰ τὰ Στρατονίκεια, Λαοδίκεια, ἀπὸ μία Στρατονίκη καὶ Λαοδίκη, ἢ καὶ κατὰ τὰ Ἀλεξάνδρεια ἀκόμη καὶ ἄλλα τέτοια, ποὺ χρεωστοῦν εἰς τοὺς κτίστας τὰ ὀνόματά τους. Ἀλλὰ εἰς τὸ ὄνομα ὅμως πάλι Θεσσαλονίκη τῆς θυγατέρας τοῦ Φιλίππου (ἀπὸ ἄλλη μητέρα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα), δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητήσωμε καμιὰ νίκη κατὰ Θεσσαλῶν, ποὺ καὶ ὁ Φίλιππος ὄχι πολεμικῶς, ἀλλὰ μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ διπλωματία του πρὸ πάντων προσοικειώθηκε καὶ μὲ τοὺς Μακεδόνας του συνένωσε, ἁπλὸ ὄνομα, ποὺ δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ ἐξάπαντος μία ἰδιαίτερη ἀφορμὴ διὰ νὰ δοθῇ σ᾽ ἕνα πρόσωπο.

Ὁ συνοικισμὸς ὅμως τῶν διαφόρων μικροπόλεων τοῦ τόπου εἰς τὴν μία θέσι τῆς νέας κοινῆς ὅλων τῶν κατοίκων των πόλεως δὲν ἦταν μόνον χωρὶς καμία ζημία γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς θέσεώς της, ἐδῶ, πρῶτα βέβαια γιὰ ὅλους τοὺς λόγους ποὺ χτίζονται καταλλήλως πρὸς τὸν σκοπόν των, ἢ μόνες τους τρόπον τινὰ φυτρώνουν, ὅλες οἱ σπουδαῖες πόλεις· ἔπειτα δὲ καὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴ φυσική της ὡραιότητα. Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ ἐξασφάλιζε γιὰ τὴ νέα πόλι κ᾽ ἕνα κέρδος, μεγάλο μίλιστα.

Ἐπειδή, εἰς τὴν ἴδια θέσι αὐτῆς, δὲν εἶναι καμία ἀμφιβολία, πρέπει νὰ προϋπῆρχε μία ἀπὸ τὲς πολλὲς προηγήτριές της μικροπόλεις, καθόσον ἀδύνατον ἦταν νὰ μὴν

πέσῃ εἰς τὰ μάτια τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνθρώπων ἡ σπουδαιότης τῆς τοποθεσίας εἰς τοῦτο ἀκριβῶς τὸ σημεῖο τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου, ποὺ καὶ ἄλλως παρουσίαζε τὰ κάλλιστα πλεονεκτήματα γιὰ ἕναν ἀστικὸ συνοικισμὸ ὃς πρὸς ὅλα του τὰ συμφέροντα καὶ πᾶσα του ἀνάγκη καλλίτερα ἀπὸ ὁποιονδήποτε ἄλλο γειτονικὸ ἢ πλησιόχωρο τόπο. Ἂς σκεφθῇ κανεὶς ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο κεῖται ἐπάνω στὴ μοναδικὴ εἴσοδο ἀπὸ τὸ μεγαλείτερο μέρος τῆς πανώριας Χαλκιδικῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ ἐνδότατο εὐλίμενο καὶ ἀσφαλέστερο μέρος τοῦ μεγάλου κόλπου πρὸς τὴν ἀπέραντη καὶ πάμπλουτη ἐνδοχώρα τῶν τριῶν σημαντικῶν ποταμῶν τῆς μέσης καὶ τῆς ἄνω Μακεδονίας, τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Λουδίου καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος. Ἀμέσως δὲ ἀπὸ τὴν ὡραία καὶ ἐκτεταμένη ἀκρογιαλιὰ ἐδῶ, ποὺ μισόκυκλα ἐκτείνεται μεταξὺ τοῦ μικροῦ Καραμπουρνοῦ, τῆς Μέλαινας ἄκρας τῶν ἀρχαίων καθὼς εἶπαν, καὶ τοῦ μικροπόταμου Ἐχεδώρου (ἢ Γαλλικοῦ σήμερα) γειτονικὰ πλέον πρὸς τὸ Δέλτα τοῦ Ἀξιοῦ, ὑψώνονται εἰς τὰ νῶτα της, σὲ μιὰ μεγάλη γραμμή, τὰ χαμηλὰ γεώδη πρόβουνα τοῦ παραπίσω παρεκτεινομένου ὁλοπράσινου καὶ καλλίμορφου ὄρους Χορτιάτη, μὲ κορυφὲς μέχρι χιλίων διακοσίων μέτρων καὶ μὲ πηγὲς πλούσιες· ἐνῷ τὰ ἴδια πάλι πρόβουνα, καθὼς κατεβαίνουν βορειοδυτικὰ εἰς τὴν πεδιάδα πρὸς τὴ συμμαζευτὴ γωνία τοῦ ἐνδοτάτου κόλπου, ποὺ ἀνέφερα, σχηματίζουν μιὰν εὔγραμμη μακρὰ ῥάχη, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποία ἕνα ἀσφαλέστατο, ὡς ἑκατὸν πενῆντα μέτρα ὑψηλότερο, προβάλλον τμῆμα προσφέρονταν μόνο του ἀπὸ τὴ φύσι γιὰ νὰ χρησιμέψῃ ὡς ὀχυρὰ ἀκρόπολις μιᾶς κάτω πόλεως, στὴν ἐλαφρὰ κατωφέρεια τῆς πλαγιᾶς ποὺ ἰσόπεδη καὶ ὁμαλὴ φέρεται πρὸς τὴν ἀκρογιαλιὰ καὶ πρὸς τὸ λιμένα της, παράπλευρα ἀπὸ πλούσια περιβόλια καὶ δενδρῶνας ὡραίους.

Ἔτσι λοιπὸν φαντάζομαι ὅτι ἀδύνατον ἦταν νὰ λείψῃ ἀπ' ἐδῶ ἤδη μιὰ πόλις ἀρχαία, ποὺ θὰ ταίριαζε καὶ τὸ ὄνομά της, ἂν δεχθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ Ἀλία, ἤτοι παραθαλασσία, καὶ ποὺ αὐτὴν ἀκριβῶς κι' ὁ Κάσανδρος ἐδιάλεξε γιὰ νὰ συγκεντρώσῃ ἐδῶ ὡς εἰς τὴ καταλληλότατη ἀναμ-

φισβητήτως θέσι τοῦ τόπου, τοὺς κατοίκους τῶν μικροπόλεων εἰς ἕνα δικό του μεγάλο κτίσμα, τὴν περίφημη ἔκτοτε, μεγάλη, εὐδαίμονα καὶ ἔνδοξη Θεσσαλονίκη. Ἀλλ' ἐπιτυχημένη ὅπως ἦταν ἡ ἐκλογή του γιὰ μιὰ τέτοια πόλι, ποὺ παρουσιάζονταν ἀληθινὰ σὰν μικρογραφία τῆς περίφημης Ἀλεξάνδρειας μὲ τὰ ἀντίστοιχα πλεονεκτήματά της εἰς τὸ ἀντίστοιχον ἄκρον τῆς Μεσογείου, πιὸ ἐπιτυχὴς αὐτὴ ἀπέβαινε καὶ λόγῳ τῆς ὡραιότητος τῆς φύσεως, γιὰ τὴν ὁποία ξεχωριστὰ ἡ Θεσσαλονίκη ἀπέκτησεν ὑπέροχη θέσι μεταξὺ πασῶν τῶν ἰσαξίων της κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴ σπουδαιότητα πόλεων σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ σχεδὸν θὰ ἔλεγε κανεὶς σὲ ὅλον τὸν κόσμο.

* * *

Οἱ ἀρχαῖοι μας πρόγονοι, χωρὶς νὰ εἶναι ρωμαντικοί, εἶχαν ὅμως βαθὺ τὸ αἴσθημα τῆς ὡραιότητος τῆς φύσεως, ποὺ τόσον φαίνεται ὅτι εἶναι ξεχωριστὴ τάχα ἰδιότης τοῦ νεωτέρου πολιτισμένου ἀνθρώπου. Τὲς ἀποδείξεις γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ εὕρῃ κανεὶς μέσα στὸν παλαιὸν ἀκόμη Ὅμηρο καὶ κατόπι μέσα σ' ἕναν Σοφοκλέα καὶ Πλάτωνα. Ὁ σοφὸς Ἡρόδοτος, μάτι παρατηρητικὸ καὶ πνεῦμα ἀνοιχτὸ γιὰ τόσα καὶ τόσα, μέσα σ' ἕναν ἀρχαϊκὸ ἀλήθεια, ἀλλὰ γιὰ τοῦτο ἀδιάφθορο ἀκόμα καὶ εἰλικρινῆ ὡραιόκοσμο, μᾶς φέρνει, σὲ μιὰ μεγάλη στιγμὴ κάποτε μαζὶ μὲ τὸν ὑπερήφανον ἡγέτη μιᾶς ἠπείρου ὁλόκληρης κατὰ τῆς μικρῆς Ἑλλάδος, τὸ θρυλικὸ Ξέρξη, σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο τόπο ποὺ ξανοίγεται ἐμπρὸς εἰς τὸ βλέμμα μας καὶ σήμερα ἀπαράλλαχτα ὅπως τότε ἀπὸ ἕνα ὁποιοδήποτε σημεῖον ποὺ τὸν πατοῦμε. Καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖον θεωρῶντας τὴ γύρω φύσι, μᾶς κάνει νὰ κυττάζωμε σ' αὐτή, ὅπως αὐτὸς ὁ κοσμογυρισμένος ἄνθρωπος καὶ γνήσιος τοῦ καιροῦ ἐκείνου Ἕλλην τὴν ἐκύτταξε καὶ βάζει νὰ τὴν θεωρήσῃ ὁ μεγάλος Ἀσιάτης μονάρχης, ποὺ σταματᾶ κι' αὐτὸς ἐκεῖ γιὰ νὰ τὴν ἀντικρύσῃ ὅπως ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκπληκτικῆς του ἐκστρατείας, καὶ ἡμεῖς κοντὰ σ' αὐτόν. Ἡ μεγαλοπρεπὴς ἔκτασις γύρω ἀπὸ ἕναν μαγευτικὸ κόλπο, ἀπὸ τὴ Θέρμη στὴ μία

ποικιλόμορφη ἀκτὴ ἕως εἰς τὴν ἀντικρυνὴ σιμὰ στὴν ἐκβολὴ τοῦ Ἐχεδώρου καὶ στὸ βαρὺ ρεῦμα τοῦ Ἀξιοῦ, γίνεται ἡ ἀπέραντη στρατοπεδεία τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου στρατιᾶς, ἐνῷ ὁ πολυάριθμος στόλος του πλαγιοδρομεῖ σ᾽ ἕναν πελώριον ὅρμον. Καὶ τὴν ὥρα αὐτὴ τὸ θέαμα τοῦ Ὑπερμεγέθους Ὀλύμπου καὶ τῆς ἀποσχισμένης ἀπὸ αὐτὸν Ὄσσας μὲ τὰ μυστηριώδη Τέμπη ἀνάμεσα τῶν δύο βουνῶν σαγηνεύει τὴν ψυχὴ τοῦ παντοδυνάμου Ἀνατολίτου ἀνθρώπου. Τῆς μαγείας ὅμως αὐτῆς ἡ βαθειὰ ἐντύπωσις φαίνεται ὅτι κατέχει καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ Ἱστορικοῦ, ποὺ σὲ μιὰ ὡραία του σελίδα μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ἀρχαία ἑλληνικὴ σωφροσύνη καὶ τὴν πλαστική, ὄχι ζωγραφική, παράστασι τοῦ καλοῦ, μᾶς δείχνει τὴν ἀνώτερη ἐμφάνισι αὐτοῦ εἰς μιὰν εἰκόνα τῆς μεγάλης φύσεως σ᾽ αὐτὴ τὴν κάποια μεγάλη στιγμὴ τῆς ζωῆς ἑνὸς παμμεγίστου κόσμου ἀπ᾽ ἐκεῖ καὶ ἑνὸς δευτέρου, κατ᾽ ἄλλον τρόπον μεγάλου, ἀπὸ δῶ, ποὺ τὰς πράξεις αὐτῶν, τὴν Ἱστορική των συνάντησι καὶ τὴ μοιραία των ἀντίκρυσι ὁ θαυμάσιος Ἕλλην ἀνέλαβε νὰ ἐξιστορήσῃ. Τῆς μαγείας αὐτῆς τὴ δυνατὴ ἐντύπωσι στὸν τόπο τοῦτον, ποὺ τὰ φυσικά του γνωρίσματα παραμένουν στοὺς αἰῶνες τὰ ἴδια καὶ ποὺ στὸν ὁρίζοντά του, τὸν χαραγμένον ἀπὸ θάλασσα καὶ βουνά, σὰν σὲ ἕναν ὑπερκόσμιο ναὸ ἀπὸ τὴν οὐράνια ὀροφή του στὴν ἄκρη τοῦ γιγαντιαίου σηκοῦ κρέμεται τὸ πάμφωτο μυστηριακὸ ἀνάγλυφο μιᾶς θείας μεγαλειότητος, ὁ μέγας Ὄλυμπος —, τῆς μαγείας αὐτῆς τὴ δυνατὴ ἐντύπωσι θὰ αἰσθάνθηκε κάθε φωτισμένος ἄνθρωπος εἰς τὸ διάστημα τῶν μυρίων κατόπι ἡμερῶν μετὰ τὸν Ἡρόδοτο. Καὶ τὴν ἴδια δυνατὴ ἐντύπωσι ἔχει καὶ σήμερα κάθε στιγμὴ ὁ φωτισμένος ἄνθρωπος τοῦ νέου κόσμου ἀπὸ τὴ μαγικὴ Θεσσαλονίκη.

* * *

Μικρὴ δὲν ὑπολογίσθηκε ἀπὸ τὸν κτίστη της, οὔτε ἀλλέως παρὰ γιὰ ἕνα εὐρύτατο μέλλον μπροστά της ἡ Θεσσαλονίκη, ἀπὸ τὴν πρώτη γένεσί της ἀκόμη. Ἀπόδειξις εἶναι τὰ ἰσχυρὰ καὶ πολὺ ἐκτεταμένα ὀχυρώματα ποὺ ἀπέκτησεν

εὐθὺς κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον μὲ τείχη καὶ πύργους ἐπιμελῶς ἰσοδομικὰ χτισμένους, μὲ ὀγκολίθους λαξευτοὺς τετραγωνικούς. Τὰ ὀχυρώματα αὐτὰ ἀντικατεστάθηκαν κάμποσους αἰῶνες κατόπι ἀπὸ ἄλλα ρωμαϊκῆς τειχοποιΐας, ποὺ ἕως σήμερα σῴζονται. Ἀλλὰ σὲ πολλὰ μέρη, καὶ ἀκριβῶς σ᾽ ὅλα ποὺ ἀποδείχνουν τὴν ἀρχικὴ ἔκτασι τοῦ περιβόλου πόλεως καὶ ἀκροπόλεως, διακρίνονται εὐκρινῶς τὰ λείψανα τῆς ὡραίας ἑλληνικῆς τειχοδομίας, ποὺ κατόπι ἐσκεπάσθηκε ἀπὸ τὴ ρωμαϊκή. Καὶ ἡ ἔκτασις αὐτὴ ἦταν ἑπτὰ ἕως ὀκτὼ χιλιο-

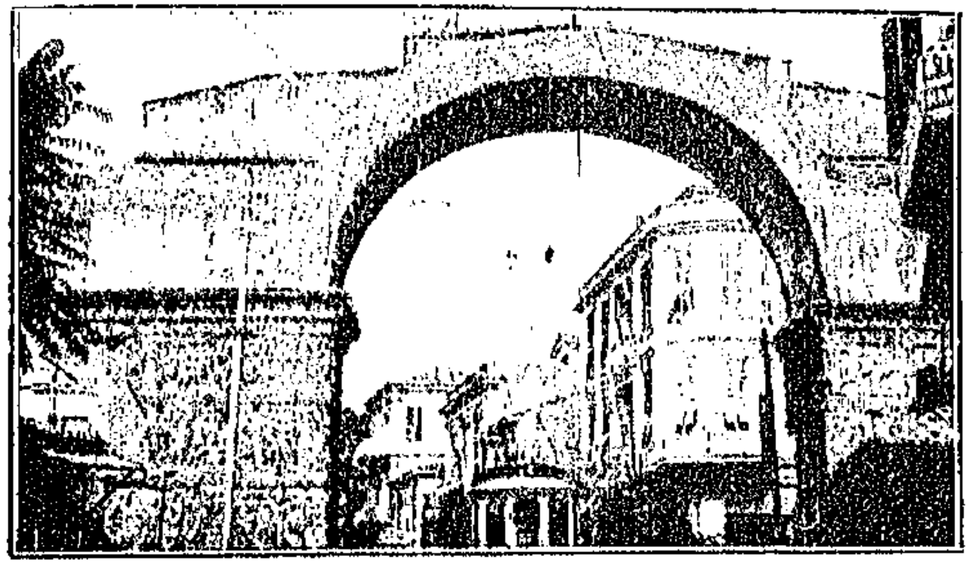

Θριαμβευτικὴ ἅψις Γαλερίου.

μέτρων, ποὺ γιὰ τοὺς πλέον σπουδαίους χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀποδείχτηκε ἀρκετὴ γιὰ νὰ περιλάβῃ μέσα της μία μεγάλη καὶ ἀκμαία πόλι, δεύτερη κατὰ τὴ σπουδαιότητα μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολι τὸν βυζαντηνὸν αἰῶνα, καὶ νὰ σχηματίσῃ ἕνα φρούριον ποὺ καὶ στοὺς καιροὺς τῶν μεγάλων κινδύνων γιὰ ὅλη τὴ χερσόνησο κάτω ἀπὸ τὸν Αἷμο ἐπὶ Ρωμαίων καὶ Βυζαντηνῶν ἐμπρὸς εἰς αὐτὸ πολλὲς φορὲς κάθε αἰῶνα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος καὶ καθ᾽ ὅλη τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο τὴ λύσσα των ἔχυσαν πολυάριθμοι ἄγριοι ἐχθροί.

Μετὰ τὴν κτίσι της, ποὺ γλήγορα ἤδη παίρνει καὶ στὴν ποίησι ἡ πόλις γιὰ τὴ λάμψι της τὸ ὄνομα «Μήτηρ πάσης Μακεδονίας», μόλις κάπου τριάντα χρόνια ὑστερώτερα, χρησιμοποιεῖται ἕνεκα τῆς θέσεώς της ἀσφαλῶς καὶ τῆς δυνατῆς ὀχυρώσεώς της, ὡς καταφύγιον πρῶτα καὶ βάσις κατόπι πολεμική, ἀπὸ τὸν βασιλέα Ἀντίγονο, νικημένο ἀπὸ τὸν Πύρρον τῆς Ἠπείρου, ποὺ γιὰ μιὰ στιγμὴ κράτησε καὶ αὐτὸς στὰ χέρια του τῆς Μακεδονίας τὸ σκῆπτρον. Τὸ 279 πέρασε σὰν θύελλα μόνον, καταστρεπτικὴ ἀλήθεια, ἀπὸ τὴ χώρα γιὰ νὰ σκορπισθῇ ἔπειτα πίσω ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς μέσης Ἑλλάδος, στοὺς Δελφοὺς καὶ στὴν Αἰτωλία, ἡ ἐπιδρομὴ τῶν φοβερῶν βαρβάρων Κελτῶν, ὅταν ἔπεσε στὴν αἱματηρὰ πρὸς αὐτοὺς μάχη καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός. Ἔτσι δὲν ἐδόθηκε τότε ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Θεσσαλονίκη ὅλη τὴ σπουδαιότητά της τὴν πολεμικὴ γιὰ τὴ χώρα. Ὁ πόλεμος ποὺ ἀκολούθησε κατόπι μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ρωμαίων ἐπολεμήθη εἰς εἰς ἄλλον τόπο, καὶ ἐκεῖ ἀποφασίσθηκεν ἡ τύχη τῆς Μακεδονίας. Ἕναν αἰῶνα ὑστερώτερα, ὅταν ὁ Ρωμαῖος Κικέρων ἔζησεν ἐπ' ὀλίγον στὴ Θεσσαλονίκη ὡς ἐξόριστος, ἀπὸ τὰ τείχη της ἀποκρούσθηκαν βάρβαροι Θρᾷκες ποὺ εἶχαν προσβάλει τὴ χώρα. Ἀλλὰ στὰ 253, ὅταν ἄρχισαν νὰ ἐνσκήπτουν οἱ μεγάλοι κίνδυνοι κατὰ τῆς χερσονήσου πλέον ὅλης τοῦ Αἵμου, καὶ τῆς Μακεδονίας ξεχωριστά, ἡ ἐπιδρομὴ τῶν νέων βαρβάρων Γότθων, καὶ τότε καθὼς καὶ στὰ 279 κατόπι, συντρίβεται ἐπανειλημμένως ἐμπρὸς εἰς τὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μητρόπολις τῆς Μακεδονίας, καθὼς εἶχεν ἤδη ὀνομασθῇ, παίρνει πλέον τὴν ἀποφασιστικὴ θέσι της εἰς τὴν ἱστορία τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους γιὰ ὅλους τοὺς αἰῶνας ὡς σπουδαιότατο προπύργιον αὐτοῦ. Στὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος εἶναι αὐτὸ τοῦτο πρωτεύουσα τῶν χωρῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονταν ὄχι μόνον ἡ βορεινὴ Ἑλλὰς ὅλη, ἡ μεγάλη δηλ. Μακεδονία ποὺ τὴν διέσχιζεν ἡ ἀπὸ τὸ Δυρράχιον ἀρχίζουσα Ἐγνατία ὁδός, ἀλλὰ καὶ ἡ μεσημβρινὴ ὡσαύτως. Τὸ ἀνάκτορόν του χτίζει εἰς αὐτὴν ὁ γαμβρὸς τοῦ μεγάλου Δεσπότου Διοκλητιανοῦ Καῖσαρ

Γαλέριος καὶ κατόπιν Αὔγουστος, καὶ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐγείρεται εἰς τὴν πόλιν ἡ θριαμβευτικὴ ἅψις, ἡ «καμάρα» ποὺ σώζεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἔξοδο τῆς Ἐγνατίας ἀπὸ τὴν πόλι, πρὸς διαιώνισιν τῶν νικῶν τοῦ αὐτοκράτορός της εἰς τὴν ἀνατολικὴ ἐσχατιὰ τοῦ κράτους ἐπάνω εἰς τὸν Τίγριν. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος τὴν καθιστᾷ μεγάλη ναυτική του βάσι καὶ ἀνοίγει καὶ ὀχυρώνει γιὰ τοὺς στόλους του τὸν λιμένα της, γιὰ τὸν ὁποῖον μιὰ ζωντανὴ καὶ ὡραία περιγραφὴ ἔχομεν ἀπὸ τὸν δέκατον αἰῶνα εἰς ἕνα ἔργον ἐξαίρετου Θεσσαλονικέως συγγραφέως τοῦ καιροῦ ἐκείνου, τοῦ Ἰωάννου Καμενιάτου.

Ὁ Θεοδόσιος μετὰ ταῦτα, ποὺ εἶχε νὰ σώσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὴ φοβερὰ ἐπίθεσι τῶν Γότθων μετὰ τὴν κοσμοϊστορική των νίκη ἐναντίον τῶν ρωμαϊκῶν στρατῶν στὰ 378, μεταχειρίζεται στὴ δεινότατη αὐτὴ περίστασι τὴ Θεσσαλονίκη ὡς βάσι τῶν πολεμικῶν του ἐνεργειῶν καὶ διατρίβει πολὺν καιρὸ σ' αὐτή. Ἔτσι στὰ 390 εὑρισκότουν ἐκεῖ, ὅταν ἡ βαρειὰ ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης φορολογία τοῦ λαοῦ στὴν ἀρχή, ἔπειτα μιὰ φιλονικεία τιποτένια στὸν ἱππόδρομο, ἔδωκαν ἀφορμὴ γιὰ τὴ φοβερὴ ἐκείνη σφαγὴ χιλιάδων πολιτῶν ἀπὸ βαρβάρους μισθοφόρους στρατιώτας κατὰ διαταγὴν τοῦ ἰδίου Θεοδοσίου, ἡ ὁποία συνδέει τὸ ὄνομά του μὲ τὸν περίφημον ἐπίσκοπο τοῦ Μιλάνου Ἀμβρόσιον καὶ μὲ τὴν ταπείνωσι τοῦ πανισχύρου αὐτοκράτορος ἐμπρὸς εἰς ἕναν ἱερέα τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου.

Στὴν ἔφοδο ὅμως ἐκείνη ἀκριβῶς τῶν Γότθων, ποὺ καθ' ὅλη της τὴν ἐμφάνισι καταλαμβάνει κυρίως τὸ διάστημα τριῶν αἰώνων, παρουσιάζεται ἡ Θεσσαλονίκη ὡς τῆς Εὐρώπης τὸ μάτι γιὰ τὸ κράτος, καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πρὸ πάντων. Ἡ Ἑλλάς, ὅση δὲν ἦταν ἐντελῶς πλέον ἔξω ἀπὸ τὰ πρύθυρα τῆς ἀπόρθητης Κωσταντινουπόλεως, ἐσφίζονταν ἢ ἔπεφτε μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεοδόσιος τώρα εἶχε σοβαρὰ νὰ φροντίσῃ γιὰ μίαν ἀνάλογη ἐνίσχυσι τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως αὐτῆς. Καὶ τὸ ἔκαμεν ὁ κραταιὸς αὐτὸς σ' ἕναν παμμέγιστον κίνδυνον ἀρχηγὸς τοῦ κράτους μὲ τὸν θαυμασιώτερο τρόπο, ἀναθέσας τὴν φροντίδα περὶ

τούτου εἰς ἕναν ἀνώτερον λειτουργὸν τοῦ κράτους, ποὺ ὁ πατέρας του, Ὁρμίσδας τὸ ὄνομα, ἡγεμονίδης Πέρσης καταφυγὼν εἰς τὴν Κωσταντινούπολι ἐπὶ Κωνσταντίνου, διέπρεψε εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσία τῆς χριστιανικῆς πολιτείας καὶ ἀφῆκεν υἱὸν ὁμώνυμον, αὐτὸν ποὺ διεύθυνε τώρα ἐπὶ Θεοδοσίου τὴν ὄχύρωσι τῆς σπουδαιοτάτης πόλεως τῆς Ἑλλάδος. Ἀκόμα καὶ σήμερα, μιὰ ἔμμετρος ἐπιγραφὴ δική του σ' ἕναν μεγάλον πύργον τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς



Ὁ Ἅγιος Γεώργιος.

Θεσσαλονίκης μνημονεύει τὴν πρᾶξίν του: «Τείχεσιν ἀρρήκτοις Ὁρμίσδας ἐξετέλεσσε — τὴν δε πόλιν . . .»

* * *

Οἱ καιροὶ ὅμως δὲν ἄλλαξαν κατόπι διόλου, ἀλλ' ἀκολούθησαν μάλιστα ὅμοια τρομαχτικοὶ κατὰ τὸν πέμπτο, τὸν ἕκτο, τὸν ἕβδομον αἰῶνα, κατὰ μικρότατα ὀλίγων ἐτῶν διαστήματα, καθόσον ἄπειρα στίφη βαρβαρικῶν ὁρδῶν ξεχυνόμενα ἐπάνω στὴ χώρα, ἀφοῦ τὴν ἀπογύμνωσαν πρωτίτερα, καὶ στὸν ἀγροτικό της πρὸ πάντων πληθυσμιὸ μεγάλον

χαλασμὸ ἔφεραν, σὲ πολὺν ὕπαιθρο τόπο στὸ τέλος, ἔξω τοὐλάχιστον ἀπὸ τὰς πόλεις, ὡς νέοι του κύριοι ἐγκατεστάθηκαν.

Καὶ οἱ φοβεροὶ αὐτοὶ Οὖννοι πρῶτα, ποὺ καὶ πολὺ γλήγορα ἄλλη κατεύθυνσι μακρυὰ πρὸς δυσμὰς ἐπῆραν καὶ ἐκεῖ ἐξαφανίσθηκαν, ἔπειτα Ἄβαροι καὶ Σλαῦοι, τοῦτοι πρὸ πάντων, κατὰ μυριάδας μυριάδων ἀπὸ τὸν Δούναβι καὶ κάτω ἕως εἰς τὴ μεσημβρινὴ Θράκη καὶ Μακεδονία σὲ μεγάλες χῶρες ἐξαπλωμένοι καὶ ἕως εἰς τὲς ἀκτὲς τῆς θάλασσας διαρκῶς κινούμενοι, μὲ συμπληρωμένο πλέον τὸ ἔργον τῆς τελειωτικῆς κατοχῆς τόσου τόπου, καθαρὰ ἔδειξαν ποιὰ τύχη καὶ γιὰ τὸ ὑπόλοιπο μέρος αὐτοῦ ἐπεφύλατταν.

Καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ὅμως τώρα ἔδειξε τί ἄξιζε γιὰ τὸ κράτος καὶ γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ στὴν ἔνδοξή του Εὐρωπαϊκὴ πατρίδα.

Ἡ Θεσσαλονίκη προσφέρει τώρα τὴ μεγίστη ὑπηρεσία ποὺ εἶχε νὰ χαρίσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν αὐτοκρατορία συνακολούθως, ἐκπληρώνουσα τὴ μεγάλη της ἀποστολὴ ἀνάμεσα εἰς τὸν μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ κόσμο καὶ συνακόλουθα γιὰ ὅλη τὴν ἐξέλιξι αὐτοῦ εἰς τὸν νεώτερο ἑλληνισμό, ποὺ τὴ ρίζα του δυνάμωσε τότε στὰ πλατιὰ καὶ βαθιὰ ἐδάφη ἐκείνου, τὸ γερὸ κορμό του ἔθρεψε κατόπι στὴ σκληρὴ ἀτμοσφαῖρα τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοὺς κλώνους του σήμερα σὲ πλούσια αὔξησι γιὰ τοὺς νέους καιροὺς ξαπλώνει.

Οἱ Σλαῦοι διαχυμένοι κατὰ ἔθνη καὶ κατὰ φυλὰς στὴν καρδιὰ τῆς χερσονήσου μεταξὺ Μαύρης θάλασσας καὶ Ἀδριατικῆς, καὶ ἀσφαλῶς ἐδῶ ριζωμένοι, ἕνα μόνον ἀκόμη πρᾶγμα περίμεναν, νὰ ἑνωθοῦν ὑπὸ κάποιον ἰσχυρὸν δυνάστη ἐπάνω σὲ χῶρες ἐπικαιρότατες τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης σ' ἕνα μεγάλο καὶ ὁμογενὲς κράτος, ὅμοιο μὲ τοῦ φημισμένου μεγάλου Γότθου Θεοδωρίχου στὴν Ἰταλία πρωτίτερα, ἢ καλλίτερα μὲ τὸ Φραγκικὸ τοῦ Πιπίνου καὶ τοῦ Καρόλου στὴν καρδιὰ τῆς Δύσεως, ἀκριβῶς τὸν ἴδιον καιρό.

Ἀλλὰ γιὰ τέτοια μεγάλη τύχη δὲν ἦταν φαίνεται γεννη-

μένοι οἱ Σλαῦοι. Οὔτε τὸ σκέφθηκαν γιὰ τοῦτο ἴσως ποτέ, τέτοιο μεγαλεῖο.

Ἔτειναν ὅμως φανερὰ πρὸς ἕνα ἄλλο μεγαλεῖο πρακτικώτερο καὶ πολὺ πλέον εὔκολο. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον τὸ πῆραν μὲ τὰ σωστά των πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ σοβαρὰ δοκίμασαν νὰ τὸ ἐπιτύχουν πολλὲς φορὲς καὶ μὲ ὅλες των τὲς δυνάμεις.

Φυλὲς Σλαυικὲς πολυώνυμες ἐπικίνδυνα εἶχαν χωθῆ ἀνάμεσα σὲ πόλεις ἑλληνικὲς βέβαια καὶ φρούρια καὶ θέσεις δυνατὲς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τὰ βορειότερα περάσματα τῶν Μακεδονικῶν βουνῶν, καὶ παντοῦ στὴν ἀτελείωτη πεδιάδα τοῦ Ἀξιοῦ εἶχαν ἐπικρατήσῃ ἕως ἐμπρὸς εἰς τῆς Θεσσαλονίκης τὰ ὀχυρώματα.

Καὶ εἶχαν ἤδη κάμῃ καλὲς γνωριμίες ἀσφαλῶς μὲ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμό, εἶχαν ἐμπορευθῆ μὲ τὲς πόλεις του καὶ βέβαια εἶχαν συνηθίσει πλέον νὰ ρίχνουν τὰ μάτια των μὲ κάποιον πόθο πρὸς τὸ θαλπερὸ ἥλιο τῆς μεσημβρινῆς χερσονήσου καὶ τὴ γοητεία νὰ αἰσθάνωνται τῆς γαλανῆς ἑλληνικῆς θάλασσας. Θὰ εἶχαν ξεβγῆ ἤδη πολλὲς φορὲς καὶ μὲ τὰ πλοιάριά των στὶς ἀκτὲς τοῦ ὡραίου κόλπου καὶ ἀσφαλῶς θὰ εἶχαν τολμήσῃ καὶ παρακάτω νὰ φθάσουν ἀκόμα, ἀφοῦ καὶ μὲ τὰ ὁσονδήποτε ἀδύνατα σκάφη των καὶ μὲ τοὺς ἀδεξιωτέρους των στολάρχους ἄροβα ὥρμησαν ν' ἀντικρύσουν τοὺς δρόμωνας καὶ τὰ πυρπολικὰ τῶν ἀνικήτων αὐτοκρατορικῶν στόλων ἐμπρὸς εἰς αὐτὸ τὸ Βυζάντιον.

Καὶ ἡ μεγάλη, πλούσια, ὡραία, πολυθρύλητη Θεσσαλονίκη, ποὺ ἀπ' αὐτοὺς εἶχε καὶ τὸν πλοῦτο της τὸν περισσότερο καὶ ἦταν ἡ ἐξώπορτα τοῦ σπιτιοῦ των, ἦταν ἀνάγκη τάχα αὐτὴ μόνη νὰ χαίρεται τὰ καλά της χωρὶς διόλου νὰ τῆς μέλῃ γι' αὐτοὺς τοὺς χωριάτας της καὶ δούλους τῆς ἐργασίας καὶ σκλάβους της ἀκόμα καὶ νὰ τοὺς ἐμποδίζῃ ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσι τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν καὶ νὰ τοὺς κρατῇ μάλιστα τὸ μεγάλο δρόμο κλειστὸ σὲ κάθε προχώρησι πρὸς ἕναν ἀπέραντο κόσμο, ποὺ θὰ τοὺς ἔφερναν ἐκεῖ γρήγορα-γρήγορα καὶ ἁπαλὰ τὰ φουσκωμένα πανιὰ τῶν πλοίων των σὰν τὰ φτερὰ τῶν ἀνέμων;

Βέβαια αὐτὸ μποροῦσαν νὰ ποθήσουν τὸ ἐμπόδιο νὰ λείψῃ ἀπὸ ἐμπρός των. Καὶ ἐδοκίμασαν δύο τρεῖς, πέντε, πολλὲς φορὲς μὲ δύναμι καὶ τόλμη βαρβαρικὴ νὰ τὸ συντρίψουν· ἀλλὰ ἐσυντρίφθηκαν ἐπάνω του αὐτοί.

Ἀκαταμάχητη ἡ Θεσσαλονίκη τοὺς ἔκαμε κάθε φορὰ νὰ γυρίσουν πίσω μὲ ματωμένα τὰ χέρια καὶ τὸ πρόσωπο καὶ μὲ τραύματα στὸ σῶμα. Ἡ Θεσσαλονίκη τοὺς ἀπομάκρυνε κάθε φορὰ μὲ μιὰ δυνατὴ χειρονομία ἀπὸ κοντά της στὰ 617, στὰ 626, τέσσαρες ἄλλες φορὲς μεταξὺ 675 καὶ 681,

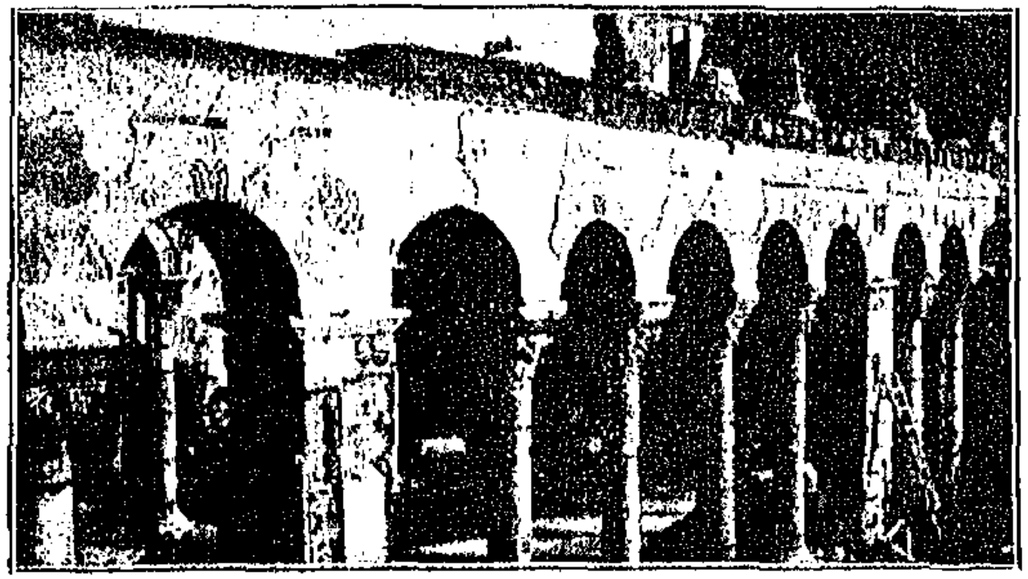

Ἐσωτερικὸν Ἁγίου Δημητρίου.

ὁπότε στὰ 677 ἰδιαιτέρως ἡ ἐκ θεμελίων ἀπὸ σεισμὸν συγκλονισμένη πόλις μὲ θαυμαστὸν ἡρωϊσμὸ μιὰν ἔφοδο ποὺ τρεῖς φορὲς ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας ἐπαναλήφθηκε, νικηφόρως ἀπέκρουσε, ἐνῷ καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἄλλη μιὰ φορὰ στὸ ἀναμεταξύ, στὰ 657 σὲ ἀνοικτὴ μάχη τοὺς ἴδιους ἐχθροὺς εἶχε νικήσῃ, μόνοι των δὲ οἱ κάτοικοι πάλι στὰ 657 μία ἀπὸ τὴ θάλασσα ἄλλη ἔφοδο τῶν φοβερῶν Ἀράβων κουρσάρων εἶχαν ἀποκρούσῃ καὶ στὰ 687 ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ τείχη της εἶδεν ἡ πόλις νὰ σέρνῃ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἑξῆντα χιλιάδες αἰχμαλώτους πολέμου Σλαύ-

ους, ὕστερα ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἐπιτυχῆ ἐκστρατεία κατὰ τοῦ ἐπίμονου σκληροῦ ἐχθροῦ, ὀργανωμένη ἐξεπίτηδες ἀπὸ τὴν Κωσταντινούπολι.

Μὲ τὴ Θεσσαλονίκη ὅμως ἔτσι, καὶ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη τὴν ἰδία, ἐσώζονταν ἡ Μακεδονία ὅλη ὁριστικῶς ἀπὸ τὸ Σλαυικὸ κατακλυσμό, καὶ χωρὶς ἄλλο ἡ νοτία Ἑλλὰς μαζὶ ὁλόκληρη ἀπὸ τὴν ἐπικινδυνότατη ἐπικράτησι τῶν Σλαύων ἐκεῖ ἐπάνω, εἰς τὴν συνέχεια μάλιστα μιᾶς ἄλλης νεοφερμένης τώρα καὶ ἀγριώτερης ἀπὸ τοὺς Σλαύους φυλῆς, τῆς Βουλγαρικῆς, ποὺ ἐσφηνώθηκε ἀμέσως κατόπι στὴ βορεία καὶ τὴ μέση χερσόνησο, βαρβαροπατημένη πλέον κατὰ μάκρος καὶ κατὰ πλάτος ὁλότελα.

Ποιὰ ὅμως ἀνεξάντλητη δύναμι καὶ θαυμαστὴ ζωτικότητα ἀντλοῦσε ἡ Μακεδονία καὶ ἡ γειτονική της βόρεια Ἑλλὰς ὅλη ἀπ' αὐτὴ καὶ μόνη τὴν ἀπροσμάχητη θέσι ἐδῶ τῆς θεοφρούρητης ἀληθινὰ Θεσσαλονίκης καὶ ἀποκλειστικῶς ἀπὸ αὐτή, δείχνει τὸ κακὸ ποὺ τὴν εὗρῆκε στὰ 904 ἀπὸ τοὺς ὀργανωμένους κουρσάρους Ἄραβας τῆς Κρήτης ἐξ αἰτίας μιᾶς ἀμελείας τῆς διοικήσεώς της καὶ ἐλεεινοῦ φερσίματος ἑνὸς ἀρχηγοῦ τῆς μοίρας τοῦ στόλου, ποὺ εἶχε ταχθῆ γιὰ τὴν ὑπεράσπισί της. Ἡ πόλις πανωλέθρος σχεδὸν ἐν ἀκαρεὶ κατεστράφη. Καὶ ὅμως θαυμαστῶς εὐθὺς πάλι τὴν πρώτη της θέσι ἀνέλαβε καὶ σὲ μιὰ ὑπέροχη ἄνθησι πάλι ἐμπῆκε καὶ ἀκμή, ποὺ διαρκεῖ τώρα σωστοὺς τέσσερες συνεχεῖς αἰῶνας καὶ αὐτὸ σὲ ὅλες τὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργείας καὶ δραστηριότητος μιᾶς ἀνώτερης πολιτισμένης κοινωνίας, ὅσο καὶ ἂν μερικὲς στιγμὲς καὶ τώρα στὴ ζωή της πίκρες δὲν τῆς ἔλειψαν.

Καὶ ὅταν στὰ 1019 ὁ μεγάλος Βασίλειος Β', βεβαίως ἕνας ἀπὸ τοὺς περιφανεῖς στρατηλάτας καὶ ἐξόχους ἡγεμόνας τοῦ κόσμου, Ἕνας ὅμως ἁπλῶς ἀπὸ ἄλλους πολλοὺς μεγάλους εἰς τὴ μακρὰ σειρὰ τῶν ὁμοίων του εἰς τὸ ὑπερήφανο Βυζάντιον, ἀφοῦ ἐπὶ τριάντα ἔτη τὴ Θεσσαλονίκη πρὸ πάντων ὡς βάσι τῶν ἐνεργειῶν του γιὰ τοὺς ἡρωϊκούς του ἀγῶνας εἰς ἐπανειλημμένες δυσκολώτατες ἐκστρατεῖες, μάχες

καὶ κινήσεις στρατιῶν μὲ πλήρη ἐπιτυχία πάντοτε μεταχειρίσθηκε, μετὰ τὴν τελική του νίκη ὡς θριαμβευτὴς ἀπὸ τὴ Μακεδονία στὶς ἐνδόξους Ἀθήνας κατέβηκε, στὲς μεγάλες αὐτὲς ἡμέρες αἰσθάνθηκε ἀναμφιβόλως, ὅπως ἡμεῖς τὸ αἰσθανόμεθα αἰῶνες μετ' αὐτὸν σήμερα, ποιὰ σειρὰ ἐθνικῶν ἀγώνων συνέδενε τὰς τύχας τοῦ ἑλληνισμοῦ μεταξὺ τοῦ

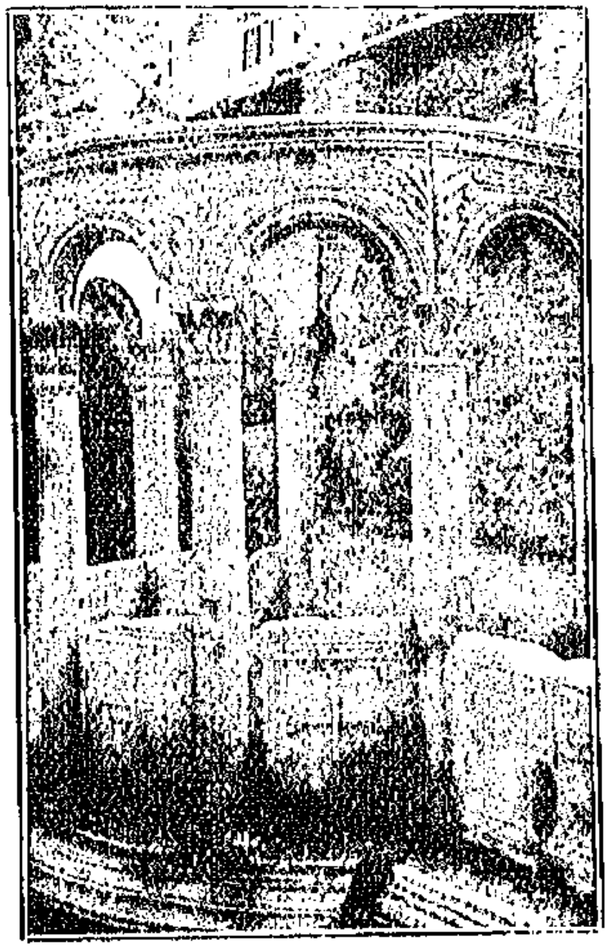

Ἡ φιάλη εἰς τὸ ἀθύριον τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

πέμπτου πρὸ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἑνδεκάτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος καὶ ποιὰ σημασία ἑπομένως ἐλάμβανε γιὰ τὴ θέσι τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν πορεία τοῦ κόσμου, κοντὰ στὰς Ἀθήνας τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου καιροῦ ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ τότε νέου παρόντος.

Δὲν εἶναι μαγικὸς οὔτε φανταστικὸς ὁ σύνδεσμος αὐτός. Εἶναι ἱστορικός, πραγματικὸς ἑπομένως καὶ ἀληθινός.

Καὶ πῶς ἑνώνονται στὴν ἀδιάσπαστη αὐτὴ ἱστορία τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων τὰ μακαριστὰ χρόνια 480 πρὸ Χριστοῦ καὶ τὰ γύρω στὰ 300, 400, 600, 700, 1000 μετὰ Χριστόν, καὶ λάμπουν πάλι ὕστερα ἀπὸ πολὺν - πολὺν καιρὸ ἀπάνω σ' αὐτὰ τὰ 1912, 1913, ποὺ δὲν ἠμποροῦν νὰ μὴν εἶναι καὶ τοῦτα παρὰ ἕνας κρῖκος μόνον γιὰ ἄλλα ὅμοια μέλλοντα, ὅπως τὰ ἴδια πάλιν πρὸς τόσα παρελθόντα ἕνας συνδετικὸς κρῖκος μόνον χθὲς καὶ προχθὲς ὑπῆρξαν!...

Θεσσαλονίκη, Μάϊος 1928.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ

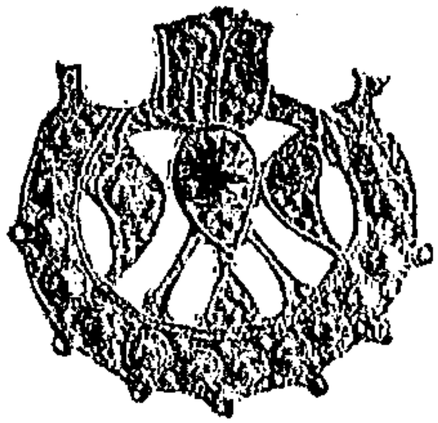

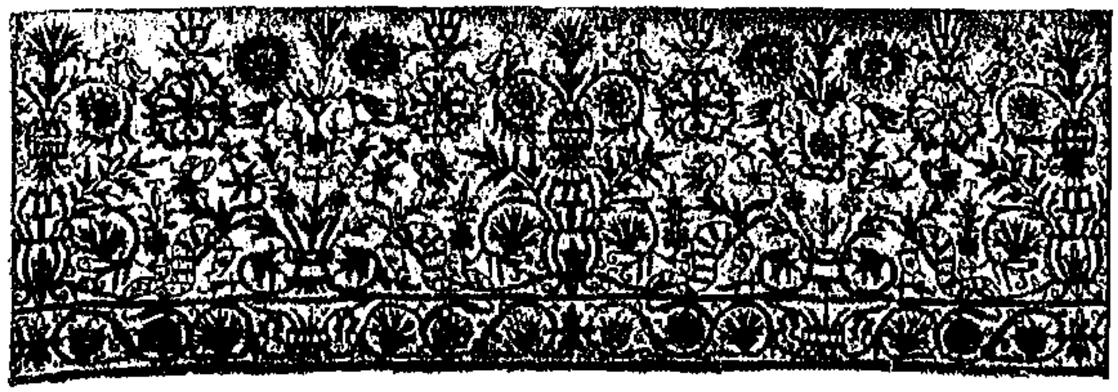

ΚΥΚΝΕΙΟΝ ΑΣΜΑ

Μάτια μεγάλα ἀδάκρυτα τῶν πόνων τῶν μεγάλων...
Δυὸ μάτια κάπου ἀγάπησα κι ἐγὼ μιᾶς Ὀφηλίας
κι εἴταν σὰν ἄστρα κι εἴτανε σὰν κόσμοι αἰθέρων ἄλλων
καθρεφτισμένοι στ' ἄβυθα νερὰ μιᾶς Κασταλίας.

Τῶν ζωντανῶν ἀπαρνητής, τῶν ἴσκιων κυνηγάρης,
ἀκόμα γέρνω διψερὰ τὰ μάτια στὸ εἴδωλό τους,
περνᾶ ἡ Ζωὴ βασίλισα κι ἐγώ, τρελὸς λυράρης,
ταιριάζω τὰ τραγούδια μου στὸ γέλιο τὸ τρελό τους.

Μὰ τάχα νάναι ἡ Ὀμορφιά, ποὺ ἀζύγωτη μοῦ βάζει
πνίχτρας ἀγάπης δόλωμα στὰ βάθια νὰ μὲ σύρει,
γιὰ νάν' τὸ γέλιο τῆς Ζωῆς, ποὺ ἀτρύγητη χλευάζει
τ' ἄδεια μου χέρια στῆς χαρᾶς τὸ πλούσιο πανηγύρι;

Ὄψιμα ρόδα τῆς Ζωῆς — χλομά του Ὀνείρου γιούλια,
τοῦ φθινοπώρου δίλημμα χρυσὸ κι ὕστερη πλάνη,
καὶ σκόρπια φύλλα ὡς σμίγετε στοῦ τάφου τὰ πεζούλια,
τὸ πιὸ ὄμορφο μοῦ πλέκετε μαρτυρικὸ στεφάνι.

Δάκρι μου ὥστόσο τ' ἅγιο σου δὲ θὰ θολώσει νάμα
κι οὔτε σ' ἀργοῦ μετανοιωμοῦ δὲ θὰ ταφῶ τὸ ράσο,
στὴ χάρη σου ἂν, ὦ Ρήγισα τῶν Ἴσκιων, εἶχα τάμα
τῆς ζήσης τ' ἀνθολίβαδα σὰν Ἴσκιος νὰ περάσω.

Τί καὶ τὸ διάβα μου ὅραμα Θεοῦ καὶ διάβα. Πέρα
κι ἀπάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα κι ἀπάνω ἀπὸ τ' ἀστέρια
πρωτόπλαστο ἀντιφέγγισσα τὸ φῶς καὶ τὴν ἡμέρα
τὴν ἕβδομη ἀποτρύγησα βλογώντας μου τὰ χέρια.

Γ. ΔΕΛΗΣ

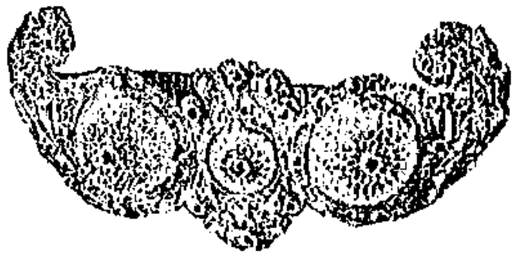



Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Τουλάχιστον ἀπὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν π. Χ. ἦτο ἤδη ἀρκετὰ πυκνὰ κατοικημένος ὁ λόφος τῆς Ἐλευσῖνος. Ἔκτοτε δὲν ἔμεινε ποτὲ ἀκατοίκητος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Οἱ διαδεχθέντες ἀλλήλους ἐν Ἑλλάδι πολιτισμοὶ μετὰ τὴν Νεολιθικὴν ἐποχήν, ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἀρῆκαν λείψανα ἱκανὰ νὰ μαρτυρήσουν τὴν ὕπαρξιν ἐπὶ τοῦ λόφου πόλεως ὄχι ἐξαιρετικῶς μεγάλης ἀλλ' ὄχι καὶ ἐντελῶς ἀσημάντου, καθ' οὓς χρόνους ἦσαν ἐν ἀκμῇ οἱ πολιτισμοὶ οὗτοι.

Οἱ κατέχοντες τὴν Ἐλευσῖνα ἦσαν πάντοτε κύριοι τοῦ μεγάλου καὶ πλουσίου Ἐλευσινιακοῦ πεδίου. Εὔβατοι ὁπωσδήποτε ὁδοὶ διημκόλυναν τὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ ἐγγύτερα πανάρχαια κέντρα, κυρίως τὰς Θήβας, τὰς Ἀθήνας καὶ τὰ Μέγαρα, τὰ δὲ περικλείοντα τὸ Ἐλευσινιακὸν πεδίον βουνὰ ἐχρησίμευαν ὅπως ἀπομονώνουν τὴν Ἐλευσινιακὴν χώραν, καὶ τὴν ἀποχωρίζουν σαφῶς ἀπὸ τὰς γειτονικὰς κτήσεις, καὶ καθίστων συγχρόνως εὐκολωτέραν ὁπωσδήποτε τὴν ἄμυναν κατὰ παντοίων ἐπιδρομῶν, ἂν ὄχι καὶ ἀπολύτως ἀσφαλῆ. Καίτοι παραλιακὴ πόλις, μὴ ἔχουσα ὅμως μεγάλον καὶ ἀσφαλῆ λιμένα ἡ Ἐλευσὶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτύξῃ ποτὲ θαλασσίαν δύναμιν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ καθ' ἑαυτήν, καὶ ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνεξάρτητος, ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν λοιπῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ὄψεως τὰ γειτονικὰ Μέγαρα ἦσαν εἰς πολὺ καλλιτέραν θέσιν. Ἡ ὁμαλὴ

καὶ ἀμμώδης παραλία τῆς Ἐλευσῖνος παρεῖχε μόνον καταλλήλους θέσεις, ὅπως προσορμίζωνται, ἐν καιρῷ νηνεμίας, καὶ ὅταν οἱ πνέοντες ἄνεμοι δὲν ἦσαν ὑπερβολικῶς ἰσχυροί, ἐλαφρὰ πλοῖα, καὶ οὕτω ἐξυπηρετεῖτο ἀρκούντως καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς πλευρᾶς ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ γνωστοῦ κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἔξω κόσμου. Μεγάλην φήμην καὶ σπουδαιότητα ἀπέκτησεν ἡ Ἐλευσὶς μόνον ἀφοῦ βραδύτερον ἀπετέλεσε μέρος τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν χάρις εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῆς καὶ εἰς τὰ μυστήρια· πρὸ πάντων διότι οἱ Ἀθηναῖοι συντελοῦντες εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πανελληνίου σεβασμοῦ τῶν μυστηρίων, καὶ βοηθοῦντες εἰς τὴν παγκόσμιον αὐτῶν διαφήμησιν εἶχον καὶ οἱ ἴδιοι σημαντικὰ πολιτικὰ ὠφελήματα.

Ὡς ἔδειξαν αἱ ἀνασκαφαί, ἡ παναρχαία Ἐλευσὶς ἐξετείνετο ἐπὶ ὅλης τῆς νοτίας κλιτύος καὶ ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς νοτιονατολικῆς πλευρᾶς μέχρι πολὺ χαμηλὰ πρὸς τὴν βάσιν τοῦ λόφου. Σποραδικὰ λείψανα κατοικιῶν, τάφοι, καὶ πολλὰ σχετικῶς θραύσματα ἀγγείων εὑρίσκονται συχνὰ ἐπὶ πλείστων σημείων τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲν εὑρέθησαν ἀκόμη σημεῖα ἀρχαιοτάτης κατοικήσεως, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῶν παναρχαίων, τῶν Μυκηναϊκῶν ἰδίᾳ πόλεων, εἶνε ἀπίθανον, ὅτι ἔμεινεν ἀκατοίκητον τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ λόφου κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους· ἄλλως τε καὶ ἂν πιστεύσωμεν, καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ πιστεύσωμεν, εἰς τὸν Ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Δήμητρα, ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος ἔκειτο ***ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος***, λοιπὸν εἴτε τὸ Τελεστήριον θεωρήσωμεν ὡς τοιοῦτον, ἢ ὁπουδήποτε ἀλλαχοῦ ἂν τοποθετήσωμεν τοῦτον, βεβαίως ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ πάντοτε, καὶ ὄχι πολὺ μακρὰν τοῦ Τελεστηρίου, ἡ πόλις τότε καὶ τὸ τεῖχος ἦσαν ἄνωθεν τούτου, δηλαδὴ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου.

Κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους ἐντὸς τοῦ κειμένου κάτωθεν τῆς βορειανατολικῆς ἄκρας τοῦ λόφου σπηλαίου, ὅπου βραδύτερον ἐνετοπίσθη ἡ λατρεία καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Πλούτωνος, ἐλατρεύετο ἡ μεγίστη θεὰ τῶν κατοικούντων τότε τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, γνωστὴ ἀπὸ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων ὡς θεὰ τῆς καρποφορίας τῆς γῆς καὶ τῆς γονιμότητος ἀνθρώπων καὶ ζώων, καὶ συγχρόνως ἡ κανονίζουσα τὸ τέλος τῶν ὄντων καὶ τὴν μετὰ θάνατον κατάστασιν τούτων θεά.

Τὸ ὄνομα αὐτῆς ἦτο Ἐλευθώ, ὡς συμπεραίνεται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν παραδόσεων. Ἐκ τοῦ προελληνικοῦ, ὡς δέχονται οἱ πλεῖστοι φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι, ὀνόματος τούτου, τοῦ ὁποίου διάφοροι σχηματισμοὶ εἶνε Ἐλεύθυια, Ἐλευθία, Ἐλευσινία, Ἔλυσία ὠνομάσθη καὶ ἡ

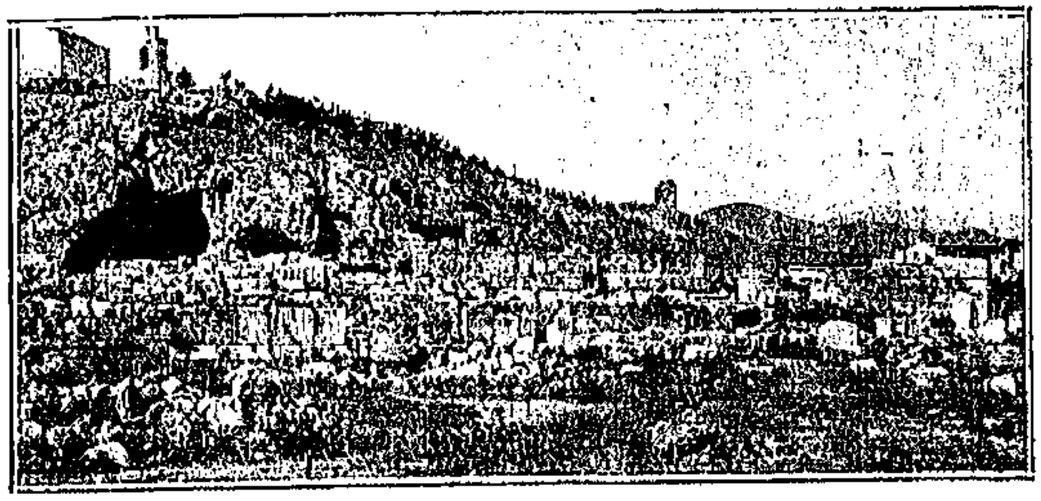

Ἐλευσίς. Σπήλαιον ἱεροῦ Πλούτωνος.

πόλις Ἐλευσίς. Πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο ταυτόσημον εἶνε καὶ τὸ ὄνομα τῆς Εἰλειθυίας τῆς γνωστῆς θεϊκῆς μαίας. Καὶ ἡ Ἐλεύθερνα τῆς Κρήτης καὶ τὸ Ἠλύσιον πεδίον τοῦ Ἅδου ὑποτίθεται ὅτι σχετίζεται πρὸς τὸ ὄνομα τῆς ἰδίας θεᾶς. Πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς ἐχόρευαν αἱ κόραι τῆς Ἐλευσῖνος πέριξ τοῦ ἱεροῦ φρέατος, τὸ ὁποῖον ἐκ τούτου ἔλαβε τὸ ὄνομα Καλλίχορον, ἐγίνοντο δ' ἴσως καὶ ἄλλαι ἀγροτικαὶ τελεταὶ εἰς ὡρισμένας ἐποχὰς τοῦ ἔτους.

Ἀλλ' ὡς φαίνεται, εἰς πολὺ ἀρχαίους ἀκόμη χρόνους τὸ σπήλαιον δὲν ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν τακτικὴν λατρείαν τῆς θεᾶς, καὶ πρὸς συμπλήρωσιν ταύτης ἐξευρέθη ὁ ἁρμοδιώτερος πλησίον τοῦ σπηλαίου χῶρος, ἡ θέσις, ὅπου ἔκτοτε

ἐπὶ χιλιατηρίδας ἐξηκολούθησεν ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου· ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν ἀντικαταστησασῶν ταύτην δύο θεῶν, τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης της, νὰ λατρεύεται ἡ ἰδία παναρχαία θεά.

Ἁπλοῦν, λίθινον ἴσως φράγμα περιώρισε τὸν χῶρον χωρὶς νὰ γίνῃ οὐδεμία ἄλλη σημαντικὴ τροποποίησις τῆς ὄψεως τοῦ βράχου, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἐγίνοντο θυσίαι καὶ ἄλλαι τελεταί· τῆς λατρείας δ' αὐτῆς λείψανα εἶνε πιθανώτατα τὰ ὑπολείμματα πυρῶν, ἅτινα παρουσιάσθησαν κατὰ

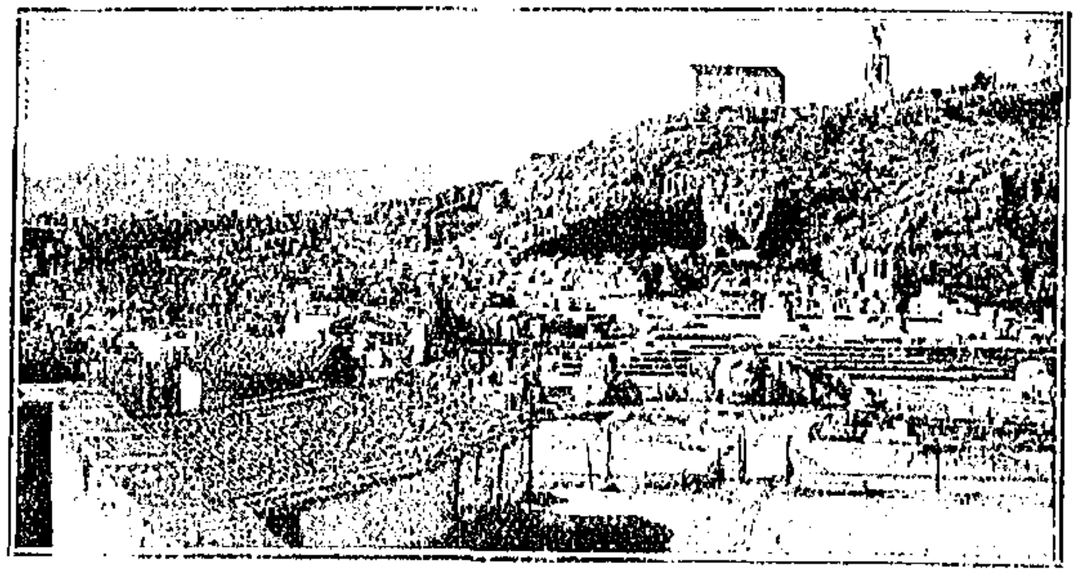

Ἔλευσις. Σπήλαιον ἱεροῦ Πλούτωνος καὶ ἱερὰ ὁδός.

τὴν ἀνασκαφὴν εἰς διάφορα σημεῖα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ὑπὸ τὸν χῶρον τοῦ Τελεστηρίου.

Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε πολὺ ὁ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ σπηλαίου τόπος οὗτος λατρείας τῆς θεοῦ νὰ λάβῃ ὁριστικωτέραν μορφὴν καὶ νὰ διαρρυθμισθῇ συμφωνότερον καὶ καταλλήλως πρὸς τὰς γινομένας ἐν αὐτῷ ἱεροτελεστίας. Ἡ κατωφερὴς ἐπιφάνεια τοῦ βράχου ἐξισώθη δι' ἐπιχώσεως στηριχθείσης δι' ἀναλήμματος κατὰ τὴν βορειανατολικὴν καὶ νοτιανατολικὴν πλευράν· ἐσώθη μέχρις ἡμῶν μόνον ὁ τοῖχος τῆς βορειανατολικῆς πλευρᾶς ὀλίγον μακρὰν τῆς ἀνατολικωτέρας

τῶν δύο θυρῶν τοῦ Τελεστηρίου τῶν κλασσικῶν χρόνων, χαμηλότερον τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἀνερχομένου. Εἶνε ὁ τοῖχος οὗτος ἐξ ἁπλῆς ξηρολιθιᾶς, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἀμελῶς κτισμένος διὰ λίθων μετρίου μεγέθους καὶ βασίζεται ἐν μέρει ἐπὶ τῶν στερεοποιηθέντων ὑπολειμμάτων τῶν πυρῶν τῶν ἀρχαιοτέρων θυσιῶν. Ὁ τοῖχος σῴζεται ὁλόκληρος, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἱερὸς χῶρος ἐσυνεχίζετο πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ μόνον ἐπὶ τοῦ τότε ὁπωσδήποτε ὁμαλοῦ μέρους τοῦ βράχου, ἔχομεν διὰ τοῦ τοίχου ὁλόκληρον τὴν πλευρὰν

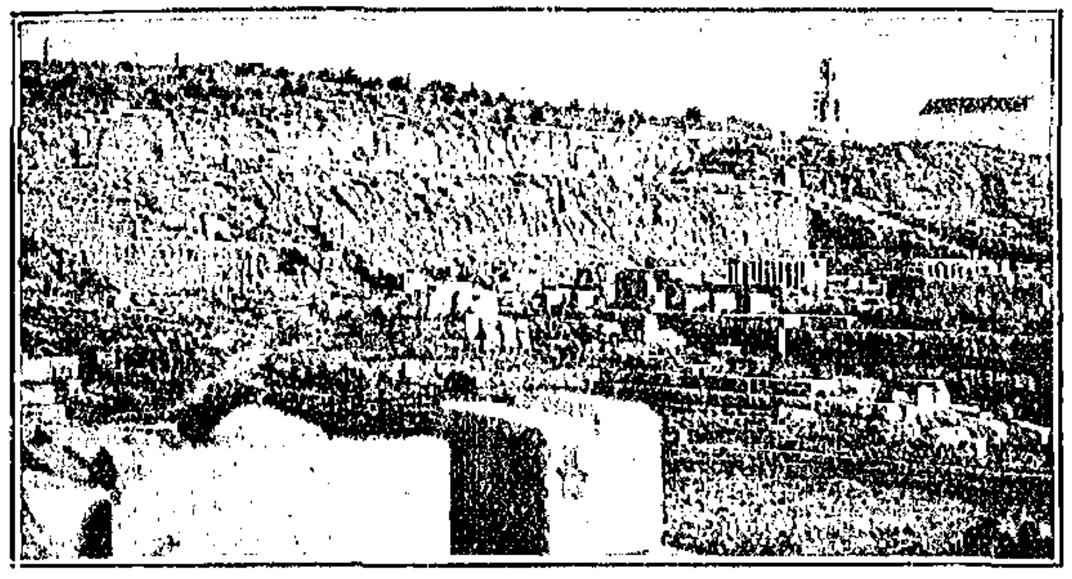

Ἔλευσις. Τὸ Τελεστήριον.

τοῦ χώρου τούτου. Ὅμοιοι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι ὑπεβάσταζον τὴν ἐπίχωσιν καὶ ἐκ τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν τοῦ χώρου. Ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων τούτων καὶ ἐπὶ τῆς τετάρτης πλευρᾶς, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ὑψοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περίβολος ἐξ ὁμῶν πλίνθων περιφράσσων τὸν ἱερὸν χῶρον. Ἐντὸς τούτου ὑπῆρχεν βωμὸς ἀσκεπής, ἐν ὑπαίθρῳ δὲ πιθανώτατα ἐτελεῖτο καὶ ἡ ὅλη ἐν αὐτῷ λατρεία.

Μετὰ χρόνον ἄγνωστον πόσον μακρόν, συνεπείᾳ ἴσως ἐπικρατήσεως ἐν Ἐλευσίνι ἄλλου λαοῦ μὲ διαφόρους ἰδέας περὶ τοῦ τρόπου τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ, ἢ ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι

οἱ Ἐλευσίνιοι ἠσπάσθησαν νέους τρόπους λατρείας, ἱδρύθη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου, ὅπου πρότερον ἐλατρεύετο ἐν ὑπαίθρῳ ἡ μεγάλη θεά, ὁ πρῶτος εὐμεγέθης λατρευτικὸς οἶκος.

Εἶχεν αὐξηθῇ ἴσως τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν, ἢ ἡ δόξα τοῦ θεοῦ εἶχε μεγαλυνθῇ καὶ ὁ εἰς ταύτην ἀφιερωμένος περίκλειστος χῶρος, ἐν ᾧ πρότερον συνηθροίζοντο πρὸς τέλεσιν τῶν λατρευτικῶν πράξεων οἱ Ἐλευσίνιοι, ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῇ. Σύμφωνα μὲ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐδάφους κυρίως πρὸς τὰ νοτιανατολικὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο. Εὐτυχῶς ἔμειναν ὀλίγα μέν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀρκετὰ λείψανα, τῶν ὁποίων ἡ ἀνακάλυψις καὶ μελέτη ἐβοήθησαν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν πιθανὴν ἀποκατάστασιν τῆς μορφῆς, ἣν ἔλαβε τότε ὁ χῶρος.

Σημαντικὰ μέρη τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸς ὑποστήριξιν τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, ποὺ ἦτο ἀνάγκη νὰ σωρευθῇ διὰ νὰ σχηματισθῇ τὸ νέον ἐπίπεδον τοῦ λατρευτικοῦ χώρου ἐπὶ τῆς πολὺ κατωφερικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου, εὑρίσκονται κατὰ τὴν βορειανατολικὴν καὶ ἀνατολικὴν πλευράν, ὀλίγα δ' ἐπίσης εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν ἔξωθεν τοῦ νοτιοδυτικοῦ τοίχου τοῦ νεωτέρου Τελεστηρίου καὶ ὑπ' αὐτὸ τὸ Τελεστήριον. Διὰ τῆς συσχετίσεως ὅλων τούτων τῶν λειψάνων, ἐξάγεται, ὅτι ὁ λατρευτικὸς χῶρος εἶχε τότε ἱκανῶς μεγάλην ἔκτασιν ἐπιφανείας καὶ σχεδὸν τριγωνικὸν σχῆμα μὲ τὴν στενωτέραν πλευρὰν πρὸς ἀνατολάς.

Ὁ νέος ἀναλημματικὸς τοῖχος εἶνε κτισμένος εἰς ὡραῖον πολυγωνικὸν τρόπον· οἱ χρησιμοποιηθέντες εἰς αὐτὸν κυανοῖ ἐλευσινιακοὶ λίθοι εἶνε μὲ ἱκανὴν ἐπιμέλειαν πελεκημένοι, αἱ δ' ἁρμογαί των, διὰ τῶν ὁποίων σχηματίζεται ἡ πολυγωνικὴ συμπλοκὴ τῆς ἐπιφανείας, δὲν εἶνε μόνον κατ' εὐθείας γραμμάς, ἀλλ' εἰς πολλὰ σημεῖα εἶνε καμπύλαι καὶ τοξοειδεῖς, μαρτύριον πολὺ προχωρημένης λιθοδομικῆς τέχνης. Ἐνθυμίζει ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς ἐν πολλοῖς τὸ ὡραῖον ἐνεπίγραφον πολυγωνικὸν ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν, ἂν καὶ ὑστερῇ πολὺ τούτου ὡς πρὸς τὴν τελειότητα τῆς ἐργασίας.

Παρὰ τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν ἐχρησίμευε πρὸς εἴσοδον δι' ἀναβάσεως εἰς τὸν λατρευτικὸν χῶρον μικρὰ πύλη κτισμένη κατὰ τὸν τρόπον ποὺ γνωρίζομεν κυρίως ἐκ Μυκηναϊκῶν κτισμάτων, δηλαδὴ διὰ τῆς προεκβολῆς τῶν ἀνωτέρων λίθων ἑκάστοτε ὀλίγον πρὸ τοῦ κατωτέρου, οὕτως ὥστε νὰ συγκλίνωσι βαθμιαίως οἱ ἀντίστοιχοι τοῖχοι τοῦ ἀνοίγματος τῆς πύλης καὶ νὰ συγκλεισθῶσι εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους σχηματιζομένης τριγωνικῆς θυρίδος.

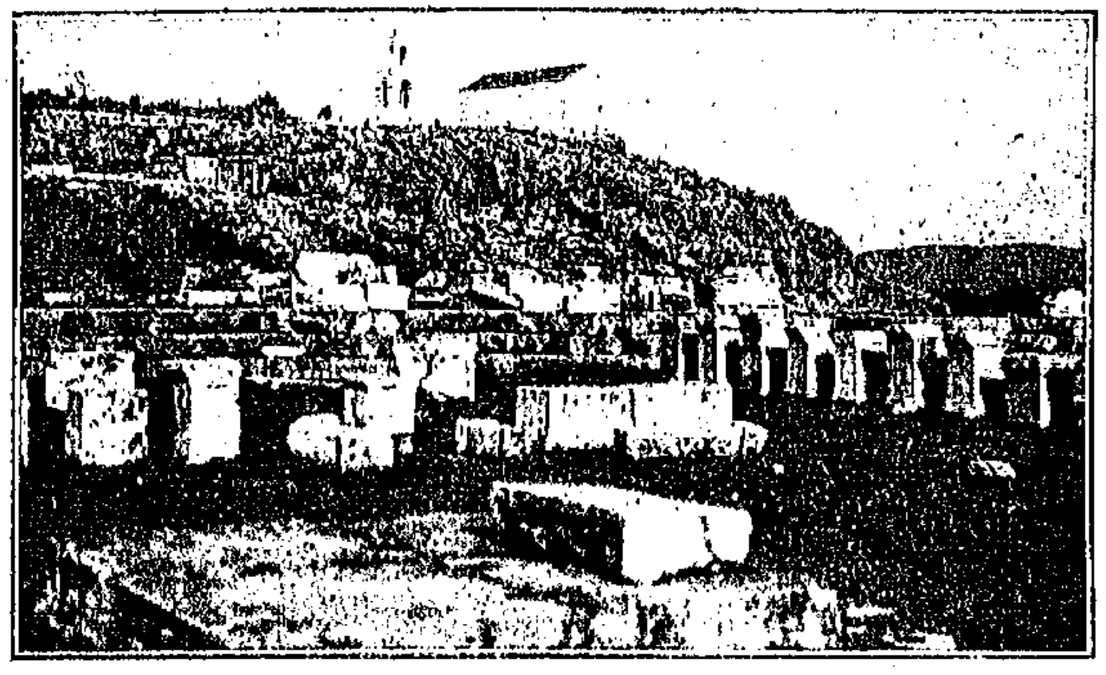

Ἐλευσίς. Τελεστήριον καὶ Ἀγέλαστος Πέτρα.

Ἀπὸ τῆς θυρίδος αὐτῆς ἀνέβαινον διὰ μικρᾶς κλίμακος κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λατρευτικοῦ χώρου.

Ἄλλη μικρὰ εἴσοδος εἰς τὸν λατρευτικὸν χῶρον ἦτο ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐκ τοῦ σημείου, ὅπου κατέληγεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐρχομένη ὁδός, τῆς ὁποίας μέρος ἀρκετόν, ὥστε νὰ ἐξακριβωθῇ ὁπωσδήποτε ἡ διεύθυνσίς της, ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ βράχου ἔξωθεν τῆς ὑστερωτέρας νοτίας πύλης τοῦ ἱεροῦ, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ κυριω-

τέρα εἴσοδος εἰς τὸν λατρευτικὸν χῶρον θὰ ἦτο καὶ τότε, ὅπως καὶ πρότερον, καὶ πάντοτε ὕστερον ἐπὶ τῆς βορειανατολικῆς πλευρᾶς ὅπου κατέληγεν ἡ ἱερὰ ὁδός. Ἐπὶ τοῦ οὕτω σχηματισθέντος ἐπιπέδου ἐκτίσθη ὁ λατρευτικὸς οἶκος· ἐκ τούτου ἐσώθη καὶ ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς μόνον ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία εἰς ἱκανὸν ὕψος καὶ ἄλλα μικρὰ τμήματα τῆς νοτιανατολικῆς πλευρᾶς. Οἱ τοῖχοι του εἶνε κτισμένοι κατὰ τὸν ἴδιον ὡραῖον πολυγωνικὸν τρόπον τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων· εἶνε ὅμως πιθανόν, ὅτι μόνον χαμηλὰ εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἦτο τὸ κτίριον ἐκ λίθων, τὰ δ' ὑψηλότερα μέρη αὐτοῦ ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων, διότι ὁ τρόπος οὗτος τῆς οἰκοδομῆς ἦτο ὁ συνήθης εἰς παλαιοτέρους χρόνους.

Πρὸς ἀναπαράστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου ὀλίγας μόνον ἐνδείξεις ἐκ διασωθέντων λειψάνων καὶ μερικῶν ἄλλων σημείων ἔχομεν. Ὥστε μᾶλλον νὰ φαντασθῶμεν καὶ νὰ συμπεράνωμεν μετά τινος πιθανότητος τὴν μορφὴν αὐτοῦ δυνάμεθα, κυρίως δὲ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ὑστερώτερα Τελεστήρια. Ἐξετείνετο περισσότερον εἰς μῆκος (17 μ.)· τὸ βάθος αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε περισσότερον τῶν 14 μ., διότι πρὸς περισσοτέραν ἔκτασιν ἐμπόδιζεν ὁ ἀνωμάλως ἐπικείμενος ὄπισθεν τοῦ κτιρίου συμπαγὴς βράχος. Ἐσωτερικῶς διηρεῖτο διὰ ξυλίνων κιόνων, ξύλινα δὲ καθίσματα θὰ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς, ὅπως καὶ εἰς τὰ ὑστερώτερα Τελεστήρια.

Τελεταὶ μυστηριώδεις ὅμοιαι πρὸς τὰς μυστικὰς ἱεροπραξίας τῶν ὑστεροτέρων χρόνων ἐγίνοντο ἐντὸς τοῦ λατρευτικοῦ τούτου οἴκου, ἄλλαι δὲ ἱεροτελεστεῖαι ἐγίνοντο ἐκτὸς αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ περικειμένου περιῤῥάκτου χώρου. Ὅταν ἔλαβεν ὁ Ἐλευσινιακὸς οἶκος λατρείας, ὁ ἰδιόρρυθμος οὗτος ναός, τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν διετήρησε κατὰ βάσιν τοὐλάχιστον καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας μεταμορφούμενος μόνον εἰς μέγεθος καὶ πολυτέλειαν.

Χάρις εἰς ὀλίγα λείψανα κτισμάτων εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς μορφῆς καὶ αὐτῆς τῆς Ἐλευσῖνος, τοὐλάχιστον τοῦ τμήματος τοῦ φρουριακοῦ συγκροτήμα-

τος, τὸ ὁποῖον ἐσχετίζετο ἀμέσως πρὸς τὸ ἱερόν. Ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ τὸ ἱερὸν διὰ τοῦ ὀχυροῦ αὐτοῦ περιβόλου ἀπετέλει σημαντικὸν τμῆμα τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, ἣ συνεδέετο ὁπωσδήποτε πρὸς τὴν ὀχύρωσιν ταύτης. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνέβαινε καὶ καθ' οὓς χρόνους ἱδρύετο ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς πρῶτος λατρευτικὸς οἶκος.

Παραλλήλως πρὸς τὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν

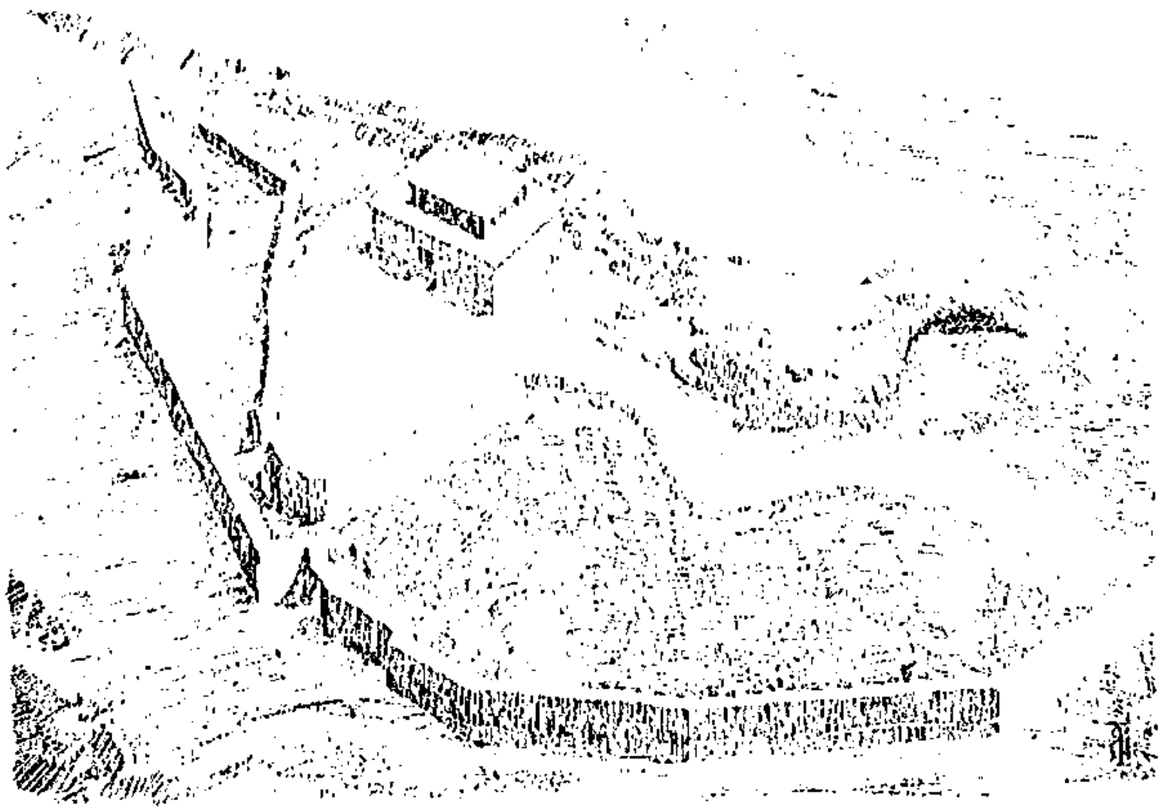

Ἔλευσις. Ἀναπαράστασις ἀρχαιοτάτου Ἱεροῦ.

νοτιανατολικὴν πλευρὰν ὑψοῦτο ἐξ ὠμῶν πλίνθων τὸ τεῖχος τῆς πόλεως. Μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ ἐσχηματίζετο βαθὺς καὶ στενὸς δρόμος διὰ τοῦ ὁποίου ἀνείρχοντο εἰς τὴν νοτίαν πύλην τοῦ ἱεροῦ καὶ ἴσως καὶ εἰς τὴν ὑψηλὴν πόλιν τῆς Ἐλευσῖνος. Ἀρχὴν εἶχεν ὁ δρόμος οὗτος ἀπέναντι τῆς νοτιανατολικῆς γωνίας τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ὑπῆρχε πύλη μὲ ἰδιαίτερον μνημειώδες πρόπυλον.

Πρὸς μεγαλειτέραν ἀσφάλειαν τοῦ δρόμου τούτου ὑπῆρχε

καὶ δευτέρα πύλη διακόπτουσα τοῦτον εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τῆς κυρίας πύλης. Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν μᾶς βοηθεῖ νὰ φαντασθῶμεν τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν πρώτην του ἵδρυσιν.

Ἐλήφθη καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ὅλη ἀνωτέρω ἀφήγησις τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ ἐκ τοῦ νέου βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου Ferd. Noack (Eleusis, baugeschichtliche Entwickelung des Eleusinischen Heiligtums). Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ οἰκοδομικοῦ μέρους τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἀναπαράστασιν τῆς μορφῆς, ἣν ἐλάμβανε τοῦτο ἑκάστοτε κατὰ τὰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους.

Εἰς τὸ δύσκολον τοῦτο ἔργον, πολὺ δυσκολώτερον, διότι ὁ συγγραφεὺς δὲν παρηκολούθησεν ὁ ἴδιος τὰς ἀνασκαφάς, οὐδ' εἶχε λεπτομερῆ ἀφήγησιν τούτων, ἐβοήθησαν τοῦτον τὰ μέγιστα αἱ εὑρύταται παντοειδεῖς ἀρχιτεκτονικαὶ καὶ ἀρχαιολογικαί του γνώσεις.

Ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν οἰκοδομῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος ἀσφαλῶς ἐπέτυχεν, καὶ αἱ νεώτεραι μελέται, τὰ πορίσματα τῶν νέων ἀνασκαφῶν ὀλίγα μόνον θὰ μεταβάλωσιν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας ὁ Noack κατορθώνει νὰ μᾶς διδάσκῃ, ὅτι εἶχεν ἑκάστοτε τὸ ἱερὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ κρίνω τὸ πολύτιμον βιβλίον. *Σκοπός μου ἦτο μόνον διὰ τῆς ἀνωτέρω ἀφηγήσεως νὰ* γνωρίσω εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰς ὡραίας σκέψεις περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ, ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἐλάχιστοι ἴσως ἐξ ἡμῶν θὰ ἴδωσι καὶ πολλοὶ ὀλιγώτεροι θὰ ἀναγνώσωσι.

Δὲν δύναμαι μόνον νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν συγγραφέα εἰς τὴν πολὺ χαμηλὴν χρονολογίαν ποὺ θέτει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱεροῦ. Ἀντιτίθεται εἰς ταύτην κυρίως ὁ Ὁμηρικὸς ὕμνος καὶ ἡ παράδοσις εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται. Ὅτε συνετάχθη ὁ Ὁμηρικὸς ὕμνος εἶνε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχεν

οἶκος πρὸς τέλεσιν τῶν μυστηρίων. Ὁ οἶκος οὗτος ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ ὁ ναὸς τῆς θεοῦ, καὶ καθ' ὅλα ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς συντηρητικότητος τῆς θέσεως τοῦ Τελεστηρίου, καὶ ὁ οἶκος οὗτος ἔπρεπε ἤδη νὰ εἶνε ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχεν ἰδιαίτερος ναὸς τῆς Δήμητρος εἰς ἄλλην θέσιν δὲν δυνάμεθα κατ' οὐδένα λόγον νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ καὶ τότε οἶκος μυστηρίων ἐπὶ τῆς αἰωνίας θέσεως τοῦ Τελεστηρίου. Ὅτι τὸν 8ον αἰῶνα, ὅτε συνετάσσετο ὁ Ὁμηρικὸς ὕμνος, ὅστις τόσα λέγει περὶ τῆς μυστικότητος τῶν ***σεμνῶν ὀργίων***, αἱ τελεταὶ τῶν μυστηρίων ἐγίνοντο ἐν ὑπαίθρῳ εἶνε ἀδύνατον νὰ δεχθῇ τις.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ



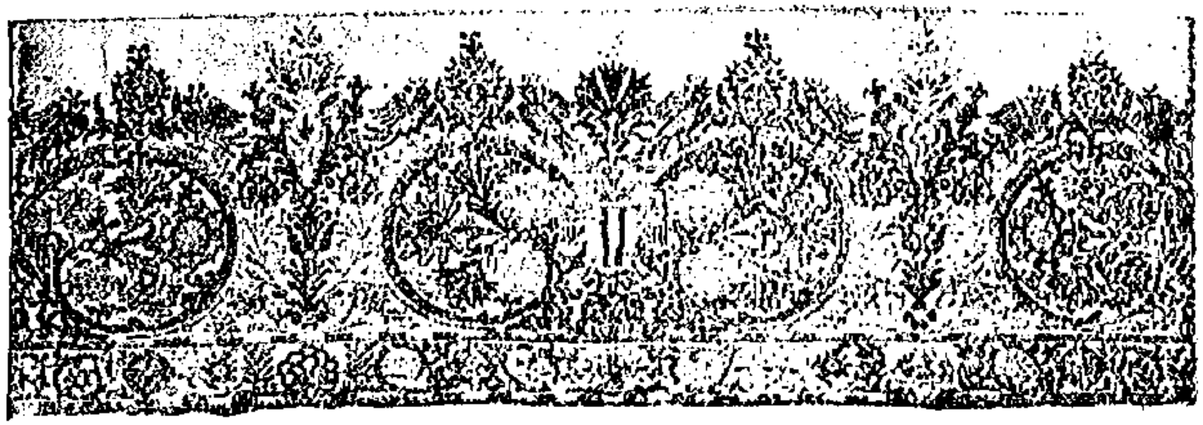

ΟΙ ΑΡΡΩΣΤΟΙ

Μὲς στὴν κλινική, πίσω ἀπ' τὰ τζάμια,
ὤ!.. πῶς βλέπουν τὰ πουλιὰ οἱ ἀρρώστοι
νὰ φτεροκοπᾶνε στὸν ἔξώστη
ψέλνοντας γι' αὐτοὺς ἐπιθαλάμια.

Εἶν' αὐτοὶ ποὺ ἐνίκησαν. Καὶ τώρα
μὲ τὰ χέρια στὸ γυαλὶ χτυποῦνε,
γνέφουν στὴ ζωή, τὴν προσκαλοῦνε
τὸ κλουβὶ ν' ἀνοίξῃ ὥραν τὴν ὥρα.

Κι' ἄλλοι ξαπλωμένοι στὰ κρεββάτια,
ὤ!.. πῶς βλέπουν τὰ πουλιὰ οἱ ἀρρώστοι
νὰ φτεροκοπᾶνε στὸν ἐξώστη
ψέλνοντας γι' αὐτοὺς ἐπιθανάτια.

Ἄχ, αὐτοὶ ἐνικήθηκαν, καὶ τώρα
πᾶνε μὲ τὴ βάρκα, κι' ὅλο ἀράζουν
στὸ νησὶ τοῦ Μπαΐκλιν, καὶ φαντάζουν
πνεύματα στὴν κλίνη λευκοφόρα.

Χτὲς ἀπ' τ' ἄνοιγμα τῆς πόρτας, Θέ μου,
βλέπαν τὸ φορεῖο ποὺ κατεβάζαν...
βοῦλες κόκκινες τὶς γάζες του λεκιάζαν
καὶ στριγγὰ βογγοῦσε ἡ μάνητα τοῦ ἀνέμου,

ποὺ ἀκλουθοῦσε ὡς θρῆνος τὸ φορτίο,
καὶ τὸ πήγαιναν ἀργὰ δυὸ νοσοκόμοι,
κάτου ἀπὸ τοὺς θόλους — ὤ! δυὸ τρόμοι! —
κάτου, μέσ' στ' ὀγρὸ νεκροσκοπεῖο...

Ἡ *χλωράλη, ὁ πάγος, τὰ μπουκάλια*...
«Ἄχ, καὶ νἄρχουνταν ἡ μάνα μου νὰ φέρῃ
τὸ μαντήλι γιὰ τὰ δάκρυα, καὶ στὸ χέρι
γιὰ παρηγοριὰ δυὸ πορτοκάλλια...»

Τὴν αὐγὴ μιὰ νέα παραληροῦσε
ποὺ εἶχε μέσ' στὰ σπλάχνα της μιὰ σφαῖρα...
Ἔντομα στὴν ἥσυχη ἀτμοσφαῖρα
βούϊζαν ὅσο ἐκείνη ξεψυχοῦσε.

Καὶ κανεὶς δὲ μπόρεσε νὰ μάθῃ
ποιὸ τὴ χτύπησε στὰ στήθια χέρι.
Λόγοι ἀγάπης ἢ τιμῆς... Ποιὸς ξέρει
ποιὰ τὴ ρίξαν ἐδῶ μέσα πάθη.

Κλάψτε, μάτια μου, καὶ σύ, ὦ *καρδιά μου*,
τὴ στενόκαρδη τοῦ ἀνθρώπου ζήση·
τόσος ἥλιος, τόσες χάρες μέσ' στὴ φύση,
κι' ὅμως τόση ὀργὴ στὰ σωθικά μου!

Σέρνονται τὶς νύχτες κάποια χέρια,
— φύλλα πεθαμένα στὰ σεντόνια —
κάτου ἀπ᾽ τοῦ θαλάμου τὰ λαμπιόνια
ἔρμα κι᾽ ἄφιλα καὶ δίχως ταίρια...

Μπρὸς στὸ εἰκόνισμα τὸ ἀχνὸ καντήλι,
μοναχοὶ στὴν ἀγωνία συντρόφοι.
Ποιὸς τ᾽ ἀκούει τὸ θλιβερὸ πιστρόφι
ποὺ ἀναδεύει τὰ φρυμένα χείλη;

Κύριε!.. Ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ καὶ δόσε
τὴν ἀνάπαυση σ᾽ αὐτοὺς... ναί, κι᾽ ἀπὸ μένα
ὦ, σβύσε τῆς ἀμφιβολίας τὴ γέεννα
ποὺ μὲ καίει βαθιὰ καὶ τὴν ψυχή μου σῶσε.

ΛΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗ



ΦΩΚΙΩΝ ΝΕΓΡΗΣ

Μὲ ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ τὸν ὁποῖον εἰς πάντας ἐνέπνεε καὶ μὲ τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐχάνετο μία ὅλως διόλου ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία, ἐκηδεύθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ τρέχοντος ἔτους ὁ Φωκίων Νέγρης.

Διότι ὁ ἀείμνηστος ἀνήρ, δὲν ἦτο μόνον ἕνας ἀρχοντικὸς τὴν καταγωγὴν καὶ εὐρείας μορφώσεως Ἕλλην, ἀνελθὼν εἰς τὰ ὕπατα ἀξιώματα καὶ διακριθεὶς ὅπου ἐτάχθη· ἦτο κάτι πολὺ σπανιώτερον καὶ ἀξιολογώτερον. Εἰς ὅλας τὰς ποικίλας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, ὑπῆρξεν ἕνα πρότυπον· ἐδείχθη πάντοτε συνεπὴς πρὸς τὰς ἀρχὰς ἀγαθοῦ ἀνδρός· ὑπῆρξεν ὅτι ἀποδίδομεν συνήθως μὲ τὴν λέξιν χαρακτήρ. Ὀρθότατα δὲ καὶ ἐπιγραμματικὰ συνώψισεν τὴν ζωήν του κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκφορᾶς του, ἀποχαιρετῶν αὐτὸν ἀπὸ μέρους τῆς Ἀκαδημίας, ὁ γενικός της γραμματεὺς κ. Σ. Μενάρδος εἰπών, ὅτι καθ᾽ ὅλον του τὸν βίον ἐστάθη ἀντάξιος τοῦ ὀνόματος ὄχι μόνον τοῦ Νέγρη, ἀλλὰ καὶ τοῦ Φωκίωνος.

Δὲν θὰ ἐτολμοῦσα νὰ καταρτίσω τὸ βιογραφικὸν αὐτὸ σημείωμα, ἔστω καὶ μὲ τὴν παρακέλευσιν τοῦ φίλου Διευθυντοῦ τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Διότι δὲν μὲ λανθάνει, πόσον δύσκολον ἔργον εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τῆς ζωῆς ἀνδρὸς τῆς πολυσχιδοῦς δράσεως τοῦ Φωκίωνος Νέγρη. «Ὁ βίος του, γράφει ὁ καθηγητὴς κ. Ἀνδρεάδης, ὑπῆρξε τόσον μακρός, τόσον πλήρης καὶ τόσον πολυσχιδής, ὥστε πρὸς ἀπεικόνισιν αὐτοῦ χρειάζονται πολλαὶ σελίδες καὶ

πολλοὶ κάλαμοι». (Δελτίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Συλλόγου Κοινωνίας Ἐθνῶν Μάϊος 1928).

Ἀλλ' εὐτυχήσας νὰ ἐργασθῶ πλησίον τοῦ πολυτίμου ἀνδρός, εὐτυχήσας νὰ γνωρίσω τὰς ἀρετάς του καὶ χρεωστῶν πολλὰ εἰς τὸ παράδειγμά του, ἔχω καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ χαράξω εἰς μνήμην του τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμάς.

Ἀνήκων εἰς τὴν γνωστὴν Φαναριωτικὴν οἰκογένειαν ὁ Φωκίων Νέγρης, ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις τῇ 1/13 Ἀπριλίου 1846. Ὁ πατήρ του Κωνσταντῖνος ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν πρώτων καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου μας, διδάξας εἰς αὐτὸ τὰ μαθηματικά. Τοῦ θείου του Θεοδώρου εἶναι γνωστὴ ἡ δρᾶσις κατὰ τὴν Μεγάλην ἡμῶν Ἐπανάστασιν. Ὁ ἀδελφός του, Θεόδωρος ἐπίσης, διέπρεψε καὶ αὐτὸς εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας.

Ὁ Φωκίων Νέγρης ἐσπούδασεν εἰς τὴν Γαλλίαν τά τε ἐγκύκλια μαθήματα καὶ τὰ τοῦ μηχανικοῦ, ἀποσταλεὶς εἰς Παρισίους ἤδη ὀκταετὴς καὶ διαμείνας ἐκεῖ εἰκοσαετίαν περίπου. Καὶ συγκεκριμένως διεξῆλθε μὲν ὅλας τὰς τάξεις τοῦ Λυκείου Louis le Grand, ἐφοίτησε δὲ ἔπειτα εἰς τὴν περίπυστον Ecole Polytechnique καὶ κατόπιν συνεπλήρωσε τὰς σπουδάς του εἰς τὴν Παρισινὴν Μεταλλευτικὴν Σχολὴν (Ecole des Mines), ἔλαβε δὲ καὶ τὸ δίπλωμα τῆς Σορβόνης εἰς τὰ Μαθηματικά. Ὅλη του ἡ μαθητικὴ ζωὴ ἀπὸ τῶν τάξεων τοῦ Λυκείου, μέχρι τῶν σπουδῶν του ἐν τῇ Μεταλλευτικῇ Σχολῇ, ὑπῆρξε πλήρης τιμῶν καὶ διακρίσεων, πρωτείων καὶ βραβεύσεων.

Φλεγόμενος ἀπὸ τὸν εὐγενῆ πόθον νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Πατρίδα, εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν του ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐνῷ εἶχε πρὸ αὐτοῦ ἀνοικτὸν τὸ στάδιον ἐργασίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἦτο τότε ἡ ἐποχὴ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν μεταλλευτικῶν καὶ μεταλλουργικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ Λαύριον. Ἀπὸ τ' ἀπορρίμματα τῶν ἀρχαίων ἐργασιῶν, ἀπὸ τὰς ἐκβολάδας καὶ τὰς σκωρίας, ἀπελαμβάνετο πλοῦτος μέγας, ἡ δὲ γῆ εἰς τὰ

σπλάχνα της ἐφαίνετο ὑποσχομένη ἄλλον πλοῦτον, ἀκόμη μεγαλείτερον. Ὁ λεγόμενος «μεταλλευτικὸς πυρετὸς» εἶχε καταλάβει σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν! Συγχρόνως συμφέροντα ξένων δημιουργηθέντα περὶ τὴν Λαυρεωτικὴν βιομηχανίαν,



† Ο ΦΩΚΙΩΝ ΝΕΓΡΗΣ
ἐξετάζων τοὺς ἀσβεστολίθους τῆς Βοιωτίας.
(Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἀπὸ τὸν γράφοντα τὸ 1915).

παρεῖχον εἰς τὸ Κράτος παντοειδεῖς ἐνοχλήσεις, μὲ παρεμβάσεις τῶν πρεσβειῶν κ. τ. τ. Ἦτο φανερὰ ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἐνιαίας διαχειρίσεως τῶν προκυπτόντων ζητημάτων, ἀπὸ πρόσωπον τῆς ἀναλόγου περιωπῆς, ἡ δὲ Κυβέρνησις διὰ τοῦ Νόμου Υ τῆς 29 Μαΐου 1871 ἐθέσπισε τὴν θέσιν Γε-

νικοῦ Ἐφόρου εἰς τὸ Λαύριον καὶ πρωθυπουργοῦντος τοῦ Ἐπ. Δεληγιώργη, τὴν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν Φωκ. Νέγρην. Σημειωτέον μεταξὺ ἄλλων, ὅτι τὸ Δημόσιον εἰσέπραττε δικαίωμα συμμετοχῆς του κατὰ 44 % εἰς τὸ ἐξ ἀναχωνεύσεως τῶν ἀρχαίων σκωριῶν κέρδος καὶ δὴ εἰς εἶδος, δηλαδὴ εἰς χελώνας ἀργυρούχου μολύβδου, τὸν ὁποῖον ἐξεποίει διὰ δημοπρασίας. Ἐνῷ δὲ περὶ μόνον τῶν ἀρχαίων σκωριῶν ἐπρόκειτο ἀρχικῶς, ἀνεκαλύπτοντο ὀλίγον κατόπιν καὶ αἱ ἐκβολάδες, τὰ ἀπορίμματα τῆς ἀρχαίας ἐκμεταλλεύσεως, ἐκβολάδες ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ἐντὸς τῶν ὑπογείων ἐργασιῶν τῶν ἀρχαίων, ἐγεννῶντο δὲ ζητήματα κυριότητος τῶν μὲν καὶ τῶν δέ, περίπλοκα καὶ δεόμενα διακρίσεως, μέχρις ὅτου εἰδικὴ νομοθεσία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ σύστασις ἑλληνικῆς ἑταιρίας, τῆς «Ἑταιρίας τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου» διὰ μεσολαβήσεως τοῦ Ἀνδρέου Συγγροῦ ἀφ' ἑτέρου, ἐξωμάλυναν τὰς γεννομένας σχετικὰς δυσχερείας. Ὁ Νέγρης διεξεπεραίωσε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἐφόρου ἐπὶ μίαν πενταετίαν, μὲ ὅλην τὴν ἐπιβαλλομένην προσοχὴν καὶ λεπτότητα, δικαιώσας πλήρως τὴν ἐκλογὴν τῆς Κυβερνήσεως· μεθ' ὃ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Ἑταιρίας τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου [1].

[1] Ὁ καθηγητὴς κ. Α. Ἀνδρεάδης, βιογραφῶν τὸν ἀείμνηστον Φ. Νέγρην εἰς τὸ Δελτίον τοῦ Ἑλλην. Συλλόγου Κοινωνίας Ἐθνῶν, λέγει σχετικῶς μὲ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐφόρου τὰ ἑξῆς:

«Ἡ παραίτησίς του ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου Λαυρίου, γενομένη δεκτὴ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1875, συνδέεται στενῶς καὶ πρὸς ἐπεισόδιον χαρακτηριστικὸν τῶν αὐστηροτάτων ἠθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὸ ὁποῖον σήμερον ἀσφαλῶς ἤθελε παρέλθει ἀπαρατήρητον. Ὁ Φ. Νέγρης πληροφορηθεὶς ὅτι εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ἀστυνόμου Λαυρίου εἶχον καταφύγῃ δύο Ἰταλοὶ ἐργάται μετὰ δύο κυριῶν ἐλαφρῶν ἠθῶν, ἔλαβεν ἐν τῇ ἁρμοδιότητί του πρὸς ἀποφυγὴν δημοσίων παρεκτροπῶν (ἐξ ἐξεγέρσεως τοῦ πληθυσμοῦ), τὰ δέοντα μέτρα, ἀπομακρύνας ἐπιμελῶς τοὺς δύο τούτους ἐργάτας ἐκ Λαυρίου, διὰ τοῦ ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἀναχωροῦντος ἀτμοπλοίου, σπεύσας ἐκ παραλλήλου δι' ἀναφορᾶς του νὰ ζητήσῃ τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἁρμοδίου Ὑπουργείου ἐπιβολὴν ποινῆς εἰς τὸν ἀστυνόμον, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἐνέκρινε.

Εἶχε τότε πλέον παρέλθῃ ὁ πρῶτος καιρὸς τοῦ προχείρου καὶ ἀφθόνου πλούτου, ἐξ ἀναχωνεύσεως τῶν πλουσίων σκωριῶν, τῶν κατακειμένων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἡ ἐπιχείρησις ἐφαίνετο κλονιζομένη. Ἐπεβάλλετο ἐργασία συστηματική, διαμορφωμένη κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τεχνολογίας. Αἱ πρῶται ἀτελεῖς Ἱσπανικαὶ κάμινοι ἦσαν ἀνεπαρκεῖς· ἔπρεπε ν' ἀντικατασταθοῦν δι' ἄλλων τελειοτέρων· ἀνάγκη παρίστατο νὰ ὀργανωθοῦν τὰ μέσα μεταφορᾶς, ἐνεργουμένης ἕως τότε διὰ κάρρων μόνον, καὶ νὰ ὑποβληθοῦν εἰς ἐμπλουτισμὸν αἱ ὁλονὲν πτωχυνόμεναι εἰς μέταλλον ἐκβολάδες. Ἔπρεπεν ἀκόμη νὰ ληφθῇ καὶ μέριμνα διὰ τὴν συντήρησιν τῶν τεχνικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τὰς ἐπισκευὰς τῶν ἐκ τῆς χρήσεως προκυπτουσῶν φθορῶν. Ἡ ὅλη ἐπιχείρησις ἐδέετο μιᾶς συγχρονισμένης ὀργανώσεως, αὐστηρῶς λειτουργούσης, ἄλλως ἐφέρετο γοργῶς εἰς τὸ βάραθρον. Ὁ δὲ Νέγρης ἐδείχθη ὁ ἀντάξιος δημιουργὸς καὶ διοικητής της.

Τότε ἐγκατεστάθησαν αἱ μέχρις ἐσχάτων λειτουργοῦσαι κάμινοι Pilz· τότε ἐμελετήθη καὶ ἱδρύθη τὸ Μέγα Πλυντήριον πρὸς ἐμπλουτισμὸν τῶν ἐκβολάδων· τότε ἐπεξετάθησαν αἱ σιδηροδρομικαὶ μεταφοραί, κατεσκευάσθη μῶλος φορτώσεων, ἐγένετο ἡ πρώτη, δι' ἐναερίου μεταφορὰ τῶν ἐκβολαδικῶν χωμάτων, ἐν ᾧ συνάμα ἐπροικοδοτήθη τὸ Λαύριον μὲ μηχανουργεῖον ἐπισκευῶν καὶ κατασκευῶν. Τότε πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἠλεκτρικὸν φῶς, καὶ τὸ τηλέφωνον, νέοι παράγοντες πολιτισμοῦ καὶ προόδου. Τότε ἐμορφώθη τάξις ὁλόκληρος τεχνιτῶν καὶ ἐργοδηγῶν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ χρόνου διεχύθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, συντελοῦσα εἰς τὴν διάδοσιν τῶν μηχανικῶν ἐγκαταστάσεων ἐν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μεταγενεστέρως δημιουργηθέντων κέντρων.

Κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον συνεδέθη τὸ Λαύριον μὲ τὰς Ἀθήνας διὰ σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔδωσε ζωὴν εἰς τὰ προάστεια τῆς πρωτευούσης καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Μεσογείων. Ἐν προβλέψει δὲ τροφοδοτήσεως τῶν Λαυρεωτικῶν καμίνων καὶ διὰ ξένων μεταλλευμάτων, ἐγένετο ἡ ἔρευνα καὶ ἄλλων μεταλλείων ἐν

Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἐγγὺς Ἀνατολῇ, ἀναφέρω μεταξὺ τῶν τελευταίων τὰ μεταλλεῖα Βάλιας Καραϊδίν, βορείως τῆς Σμύρνης, τὰ ὁποῖα ἐξειλίχθησαν ταχέως εἰς τὴν πασίγνωστον ὑπερευτυχῆ ἐπιχείρησιν.

Τῆς ὅλης αὐτῆς κολοσιαίας κινήσεως κύριος δημιουργὸς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ διοικητὴς καὶ ἐμψυχωτής, ἦτο πάντοτε ὁ Φωκίων Νέγρης, παρέχων μὲ τὸ παράδειγμα τῆς ἀκαταπονήτου ἐργασίας του, τὸ κύριον κίνητρον τῶν ἐπιτυχιῶν του καὶ κατορθώνων νὰ πορίζηται ἀπὸ τὰ ἔργα καὶ τὸ ἔμψυχον ὑλικὸν τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν, τὰς μεγίστας δυνατὰς ἀποδόσεις. Ἦτο δὲ τότε ἡ ἐποχή, καθ' ἣν οἱ τεχνικῶς μορφωμένοι ἐσπάνιζον, διὰ νὰ μὴ εἰπῶ, ὅτι ἔλλειπαν ἐντελῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὁ Νέγρης κατώρθωνε μὲ τοὺς πρακτικοὺς τοῦ Λαυρίου, νὰ ἀπολαμβάνῃ τὰ ἄριστα τῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἂν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσω τὸ ἀληθὲς ἐνδιαφέρον του διὰ τοὺς συνεργάτας του, μέχρι καὶ τῶν ἐργατῶν, τοὺς ὁποίους ἐθεώρει ὡς βοηθούς του, οὐδέποτε δὲ ὤκνει νὰ συμβουλεύεται καὶ εἰς τὰ δεδομένα τῆς πείρας των νὰ δίδῃ προσοχήν, ἂν ἐξάρω τὴν δικαιοσύνην μὲ τὴν ὁποίαν ἐχειρίζετο τὰ ἐνδιαφέροντα τὸ προσωπικὸν ζητήματα, διορισμούς, προαγωγάς, ἀμοιβάς, μακρὰν πάσης ξένης ἐπιδράσεως καὶ δὴ τῆς πολιτικῆς, μόνον γνώμονα ἔχων τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος παρ' ἑνὸς ἑκάστου, ὅπου ἦτο τεταγμένος, θὰ δώσω τὸν λόγον τῆς λατρείας μὲ τὴν ὁποίαν ὅλοι τὸν περιέβαλλον καὶ τῆς προσπαθείας ὅπου ὅλοι κατέβαλλον, ὅπως μὴ ὑστερήσουν εἰς ὅ,τι παρ' αὐτῶν ἐζήτει ὁ Νέγρης!

Καὶ ἐν τούτῳ νομίζω ἔγκειται τὸ μυστικὸν τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν τοῦ Φωκίωνος Νέγρη· εἰς τὸ παράδειγμα ὅπου ἔδιδεν ὁ ἴδιος διὰ τῆς φιλοπονίας του, εἰς τὴν ἀγάπην ὅπου ἐνέπνεε διὰ τῆς δικαιοσύνης του, εἰς τὸν σεβασμὸν τὸν ὁποῖον ἐπέβαλλεν ἡ προσωπικότης του! Ποῖος ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀσυγκίνητος βλέπων τὸν Νέγρην, τὸν ἀριστοκράτην, καταπονούμενον εἰς τὰ ἔργα ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρι βαθείας νυκτός, μελετῶντα τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ ἐξονυχίζοντα τὰς λεπτομερείας, σεβόμενον τὴν πεῖραν καὶ τὰ δεδομένα της, ἐξάγοντα δὲ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀνωτέρας του μορφώσεως, τὰ συμπεράσματα, τὰ ὀρθά. Τοιαύτης ἐργασίας τὸ παράδειγμα, προβαλλόμενον ἀπὸ πρόσωπον περιωπῆς τοιαύτης, ἐκέντριζεν ὅλους εἰς μίμησιν καὶ ἔφερεν ὅλους εἰς ἀνωτέραν στάθμην, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ κοινοῦ ἔργου βέβαια, ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ὄχι ὀλιγώτερον.

Τὸ 1886 ὁ Νέγρης ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Ἑταιρίας τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου, ἀφ' οὗ διηύθυνεν αὐτὴν ἐπὶ δεκαετίαν καὶ πλέον. Ὀλίγον δὲ ὕστερον, τὸ 1890, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς τότε Ἑταιρίας Δημοσίων καὶ Δημοτικῶν Ἔργων, σήμερον Ἑταιρίας Ἐπιχειρήσεων, μὲ τὰς γνωστὰς ἐκμεταλλεύσεις της τοῦ λευκολίθου εἰς τὸ Μαντοῦδι τῆς Εὐβοίας, τοῦ λιγνίτου εἰς τὴν Κύμην καὶ τοῦ θείου εἰς τὴν Μῆλον, ἐπιδείξας δὲ τὰ αὐτὰ προσόντα μορφωμένου μηχανικοῦ καὶ ἀκαταπονήτου διοικητοῦ.

Ἄξια ὅλως ἰδιαιτέρας μνημείας εἶναι ἡ ἐργασία του εἰς τὸ Μαντοῦδι, ὅπου ἔχων εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ ἄριστον κοίτασμα λευκολίθου τῆς ὑφηλίου, ἐφιλοδόξησε νὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν πλινθοποιΐαν πυριμάχων πλίνθων, καταλλήλων διὰ τὴν χαλυβδουργίαν. Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι ἐκ τῶν δυσκολωτέρων· προαπαιτεῖ ἔντονον πύρωσιν τοῦ λευκολίθου καὶ ἐπιμελεστάτην πλινθοποίησιν κατόπιν· ὁ δὲ Νέγρης διεξεπεραίωσεν αὐτήν, ὡς κάθε τι τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐπιχειρήσει. Ἐπρωτοτύπησεν μάλιστα ἐν τῇ βιομηχανίᾳ ταύτῃ, εἰσηγηθεὶς τὴν μετὰ τοῦ λευκολίθου ἀνάμιξιν χρωμίτου, ὑλικοῦ ἐπίσης πυριμάχου, ἐπίσης δὲ Ἑλληνικοῦ τὴν προέλευσιν.

Τὸ 1894 ἡ Ἑταιρία τῶν Μεταλλουργείων τοῦ Λαυρίου ἐκάλεσε πάλιν τὸν Νέγρην εἰς τὴν διοίκησίν της, ἐπὶ ἱκανὸν δὲ χρονικὸν διάστημα διετέλεσε διευθυντὴς τῆς Ἑταιρίας ταύτης, ὡς καὶ τῆς τῶν Δημοσίων Ἔργων. Ἔμεινε δὲ προϊστάμενος τῶν Μεταλλουργείων ἐπὶ πενταετίαν.

Τὴν δευτέραν αὐτὴν περίοδον τῆς διοικήσεως Νέγρη χαρακτηρίζει ἡ περισυλλογή, λόγῳ τῆς κρίσεως εἰς ἣν εἶχον

περιέλθει τὰ Μεταλλουργεῖα τοῦ Λαυρίου ἐκ τῆς ἀτυχησάσης ἐγκαταστάσεως τῶν Νέων Πλυντηρίων, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον ἀπερρόφησαν πολλαπλάσια κεφάλαια τῶν ἀρχικῶς προϋπολογισθέντων, ἀλλὰ καὶ ἀπέδωσαν πολλοστημόριον τῶν ἐξ αὐτῶν ἐλπιζομένων ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχω ν' ἀναφέρω διὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔργα μεγάλα καὶ νεωτερισμοὺς καταπλήσσοντας, ὡς διὰ τὴν πρώτην· ὅμως ἡ γενομένη καὶ τότε ἐργασία δὲν εἶναι μικροτέρας ἀξίας, ἐφ' ὅσον ἀπεσκόπει τὴν θεραπείαν μεγάλων οἰκονομικῶν καταστροφῶν, ἐπέτυχε δὲ αὐτὴν διὰ συστηματικῆς ἐργασίας, δι' αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως τῶν ἔργων, διὰ διοικήσεως αὐστηρᾶς ἅμα καὶ δικαίας, δι' ὅλων δηλαδὴ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Νέγρη καὶ δὴ ἐντεταμμένων εἰς τὸν ὕπατον βαθμόν.

Εἶχα τὴν εὐτυχίαν νὰ ὑπηρετήσω τότε, μόλις ἀρχόμενος τοῦ σταδίου μου, ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Φ. Νέγρην· καὶ μὲ συγκίνησιν ἀναπολῶ τὰ μαθήματα τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ παραδείγματός του ἔδιδεν ἄφθονα εἰς ὅλους μας, περιερχόμενος τὰ ἔργα δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, συγκεντρώνων ἔπειτα ἡμᾶς γύρω του ἀργὰ τὸ ἀπόγευμα εἰς σχετικὰς συζητήσεις, τεχνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς καὶ ἀπασχολούμενος κατόπιν μέχρι βαθείας νυκτὸς εἰς τὰς ἔκτοτε ἀγαπητάς του γεωλογικὰς μελέτας. Διατηρῶ δὲ ἀκόμη τὸ αἴσθημα τοῦ θαυμασμοῦ τὸν ὁποῖον μᾶς ἐνέπνεεν, ὅταν καθ' ἣν ὥραν ἐφερόμεθα οἱ νεώτεροι ἡμεῖς εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, τὸν ἐβλέπαμεν ἐγκύπτοντα, μὲ τὸ γερμανικὸν λεξικὸν ἀνὰ χεῖρας, εἰς τὴν μελέτην τοῦ τότε προσφάτως ἐκδοθέντος ἔργου τοῦ Lepsius περὶ τῆς Γεωλογίας τῆς Ἀττικῆς, ἔργου ξηροῦ καὶ στρυφνοῦ τὸ ὕφος, ἀπαιτοῦντος δὲ τὴν παρακολούθησίν του μὲ ἐντεταμμένην τὴν προσοχήν.

Ἔχω ἀκόμη ζωηροτάτην τὴν ἀνάμνησιν τῆς παρεμβάσεώς του κατὰ τὴν μεγάλην ἀπεργίαν τῶν ἐργατῶν τῆς Καμαρέζης τὸ 1897, παρακολουθήσας αὐτὸν μετὰ τοῦ τότε προϊσταμένου τοῦ Μηχανουργείου κ. Α. Γρίβα. Τὸ ἐπεισόδιον αὐτό, παρέχον τρανὴν ἀπόδειξιν τοῦ γοήτρου τὸ ὁποῖον ἤσκει ἐπὶ τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου ὁ Φ. Νέγρης, διηγεῖται ὡς ἑξῆς ὁ ἔγγονός του κ. Φωκ. Ζαΐμης:

«Περὶ τῷ 1897 ὁ Φ. Σερπιέρης, διευθυντὴς τῶν Γαλλικῶν Μεταλλουργείων Λαυρίου, κατόπιν ῥήξεως πρὸς τοὺς ἐργάτας, ἐνεκλείσθη ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς γραφείοις· αἱ ἀρχαὶ ματαίως εἶχον ἐπέμβει, ἡ δὲ δυσφορία τοῦ πλήθους λόγῳ πυροβολισμοῦ ἐκ μέρους ὑπαλλήλου ἀποκεκλεισμένου μετὰ τοῦ κ. Σερπιέρη ἐν τοῖς γραφείοις, εἶχε μεταβληθῇ εἰς στάσιν, διότι οἱ ἐκμανέντες πάνοπλοι ἐργάται εἶχον θέσει πῦρ. Τότε ἡ κυρία Σερπιέρη ἔστράφη πρὸς τὸν Φ. Νέγρην, ὡς τὸν μόνον δυνάμενον νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν. Οὗτος πράγματι διασχίσας τὸ μαινόμενον πλῆθος, ἔφθασε μέχρι τῆς καιομένης οἰκίας, ὅπου εὑρίσκετο ὁ Σερπιέρης καὶ στραφεὶς τότε πρὸς τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν διὰ λυντσαρίσματος ἐξόντωσιν αὐτοῦ, ἐπέβαλεν ὡς διὰ θαύματος ἡσυχίαν καὶ παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τὸν κ. Σερπιέρην, διέταξε τὸ πλῆθος νὰ σβύσῃ τὴν πυρκαϊὰν διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν αἱ ὁποῖαι τὴν εἶχον ἀνάψῃ».

Πρὸς τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς διοικήσεως τοῦ Φ. Νέγρη συνδέεται καὶ ἡ ἐκλογή του εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Δημάρχου Λαυρεωτικῆς. Ὅ,τι δὲ καὶ ἂν λεχθῇ περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὸ Λαύριον ὡς Δήμαρχος ὁ Φ. Νέγρης, θὰ εἶναι κατώτερον τῆς πραγματικότητος. Ἀξιοπρεπὴς παράστασις, πονετικὴ διαχείρησις καὶ τοῦ τελευταίου ὀβολοῦ τῶν δημοτικῶν ἐσόδων, φροντὶς δι' ὅλας τὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων, τὰς μεγάλας καὶ τὰς μικράς, ἀπὸ τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως, μέχρι τῆς καθαριότητος, τοῦ φωτισμοῦ, τῆς ἀγορανομίας, εἶναι ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν περίοδον ταύτην, καθ' ἣν τὰ ἐξ 100.000 Δρ. ἐτήσια ἔσοδα τοῦ δήμου ἐφάνησαν πολλαπλασιασθέντα καὶ ἀπέδωσαν τὰ ἀνέλπιστα! Τότε ἐπροικοδοτήθη καὶ ἡ πόλις μὲ ἄφθονον ὕδωρ ἀπὸ στρῶμα ὑδροφόρον, εὑρεθὲν εἰς τὴν θέσιν Νόρια. Ὁ Νέγρης ἀντελήφθη ἀμέσως τὴν σημασίαν τοῦ στρώματος αὐτοῦ, ἐγκατέστησε ταχύτατα τὴν ἄντλησιν καὶ διανομήν του καὶ ἀπήλλαξε τὸν πυκνὸν ἐργατικὸν πληθυσμὸν τοῦ Λαυρίου ἀπὸ τὰ ὑφάλμυρα νερὰ τῶν παραλίων φρεάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ μόνον ὑδρεύετο ἕως τότε.

Μὲ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὸ Λαύριον τὸ 1898 κλείει ἡ περίοδος τῆς ἐργασίας τοῦ Νέγρη ὡς μηχανικοῦ μεταλλειολόγου καὶ μεταλλουργοῦ.

Καὶ ἐν ᾧ αὕτη καὶ μόνη θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ τιμήσῃ τὸν καθένα καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὸ δικαίωμα εἰς ἀνάπαυσιν, ἐν συνδυασμῷ ἄλλωστε πρὸς τὴν ἡλικίαν, βλέπομεν τὸν ἀείμνηστον ἄνδρα ἀναπτύσσοντα τὴν δρᾶσιν του, δρᾶσιν ἔξοχον, πρὸς νέας κατευθύνσεις.

Ἤδη τὸ 1898 ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη τοῦ ἐνεπιστεύθη τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν. Καὶ ὁ Νέγρης διοίκησε τὸ Ὑπουργεῖον του μὲ τὰς ἰδίας ἀρχὰς τῆς ἀκατοπονήτου φιλοπονίας, τῆς εὐσυνειδήτου προσοχῆς πρὸς τὰ μεγάλα ζητήματα καὶ τὰ ἁπλᾶ ὑπηρεσιακά, μὲ τὸ πνεῦμα ἀνθρώπου περιωπῆς ἀνωτέρας. «Ἐπιμελέστατος καὶ εὐσυνείδητος, πρῶτος ἀπὸ πρωΐας μέχρι βαθείας νυκτός, εἰργάζετο συνεχῶς εἰς τὸ ὑπουργικόν του γραφεῖον, παρακολουθῶν καὶ τὰ ἐλάχιστα, ἐνθαρρύνων δὲ διὰ τοῦ ὑψηλοῦ του παραδείγματος τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Ὑπουργείου». Γράφει ταῦτα, ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Νέγρην τότε, ὁ κ. Γ. Κοφινᾶς, τέως Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ αὐτός. (Δελτίον Ἑλλην. Συλλόγου Κοινωνίας Ἐθνῶν Μάϊος 1928).

Ἦτο τότε πρόσφατος ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Διεθνοῦς Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου· καὶ εἰς τὴν ἄσκησίν του ἐστάθη πολύτιμος διὰ τὴν Πατρίδα ἡ παρουσία τοῦ Φ. Νέγρη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν.

Τὸ τέλος τοῦ 1901 τὸν βλέπομεν πάλιν προϊστάμενον τοῦ ἰδίου Ὑπουργείου, τὸ 1916 Ὑπουργὸν ἐπὶ τῆς Συγκοινωνίας, τὸ 1917 Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, διεκπεραιοῦντα τὰς ἀνωτάτας αὐτὰς δημοσίας λειτουργίας κατὰ τρόπον πάντοτε ὑποδειγματικόν.

Ἔστωσαν ὡς ἀπόδειξιν τὰ ἑπόμενα δύο ἀποσπάσματα ἐγκυκλίων, τὰς ὁποίας κατήρτισεν, ὡς Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἰδιοχείρως, ὡς βεβαιώνει ὁ κ. Γ. Κοφινᾶς. Μὲ τὴν πρώτην διαγράφει τὰ καθήκοντα τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὸ κοινόν :

«Κρίνω ἀπαραίτητον νὰ ποιήσω ὑμῖν γνωστὴν τὴν ἐπιθυμίαν μου, ὅπως πάντες οἱ οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι ἐκπληρῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν, μετὰ ζήλου, προθυμίας καὶ εὐθύτητος, συμπεριφερόμενοι καὶ ἐν τῷ γραφείῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἀξιοπρεπῶς, ἀποφεύγοντες δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσεις. Ἐπιθυμῶ νὰ εἶναι ἀπροσωπόληπτοι καὶ δίκαιοι, ἀκούοντες καὶ θεραπεύοντες ἐξ ἴσου τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν. Ἔχοντες δὲ ὁδηγὸν μόνον τὴν εἰς τοὺς νόμους ὑποταγήν, ὀφείλουσι νὰ προτρέπωσι καὶ νουθετῶσι τοὺς φορολογουμένους εἰς τὴν ἔγκαιρον ἐκπλήρωσιν τῶν νομίμων ὑποχρεώσεων αὐτῶν, πείθοντες αὐτούς, ὅτι τὸ ἐναντίον μόνον ἐπιζημίους δι' αὐτοὺς συνεπείας θὰ ἐπιφέρῃ.

Πρὸς τὰς συστάσεις ταύτας δέον νὰ συμμορφωθῆτε ἀπαρεγκλίτως. Ἐκ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐνεργειῶν, ἐξ ὧν ἀποκαλύπτονται ἡ ἱκανότης, τὰ προτερήματα καὶ ἡ φιλοτιμία ἑκάστου ὑπαλλήλου, θὰ κρίνῃ ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου περὶ τῆς χρησιμότητος καὶ τῆς προσφερομένης, εἰς τὸ Κράτος ὑπηρεσίας καὶ θὰ χρησιμοποιῇ ἕκαστον ὑπάλληλον ἀναλόγως πρὸς ταῦτα».

Διὰ τῆς ἄλλης, ὑποψήφιος τυγχάνων καὶ ὁ ἴδιος, συνιστᾷ εἰς τὸ προσωπικὸν τὴν πλήρη ἀποχὴν ἀπὸ πάσης εἰς τὰς ἐκλογὰς ἀναμίξεως. «Ἐπικειμένων τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν κατὰ τὴν 7 Φεβρουαρίου ἀρξαμένου ἔτους, ἐπάναγκες κρίνω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν ἁπάντων τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων καὶ ὑπηρετῶν, ἐπὶ τῆς πλήρους ἀμεροληψίας, ἣν ὀφείλουσι νὰ τηρήσωσιν, ἀπέχοντες, εἴτε δι' ἔργων, εἴτε διὰ λόγων, πάσης πράξεως δυναμένης καὶ πόρρωθεν νὰ ὑποδείξῃ ἢ νὰ προσκαλέσῃ μεροληψίαν ὑπὲρ ἢ κατὰ οἱουδήποτε ἐκ τῶν συναγωνιζομένων ὑποψηφίων βουλευτῶν».

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξελέγετο σχεδὸν ἀνελλιπῶς βουλευτὴς Ἀττικῆς, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1887, λαμβάνων ψήφους προσωπικῆς ἐκτιμήσεως, μακρὰν κομμάτων καὶ συνδυασμῶν. «Ὡς βουλευτὴς δέ, γράφει πάλιν ὁ κ. Γ. Κοφινᾶς, ὡς βουλευτὴς ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα εὐσυνειδήτου ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος, οἷος ὑπῆρξε καὶ ὡς Ὑπουργός. Ἐπιμελέστατα παρακολουθῶν ἀδιαλείπτως πάσας τὰς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς,

μετὰ τοῦ χαρτοφυλακίου του περιέχοντος τὰ ὑπὸ συζήτησιν νομοσχέδια, ἐμβαθύνων εἰς τὴν λεπτομερῆ μελέτην των καὶ μετέχων συνήθως τῆς συζητήσεως των. Ἥρεμος σεμνός, λιτὸς καὶ ἀπέριττος ἐν τῇ ἐμφανίσει του ἀπὸ τοῦ βήματος καὶ ἐν τῇ ῥητορικῇ του, ἐπεβάλλετο διὰ τοῦ ἠθικοῦ του παραστήματος καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του κύρους». — Εἶναι δὲ πρόωρον ἀκόμη νὰ γραφῇ, ὁποία ὑπῆρξεν ἡ εἰλικρινὴς καὶ εὐθαρσὴς στάσις του κατὰ τὰς τελευταίας πολιτικὰς ἀνωμαλίας τῆς χώρας.

Ὡς βουλευτὴς τὸ 1900 συμπληρώνων τὴν φιλεργατικήν του μέριμναν καὶ συντονίζων τὰς ἐνεργείας του πρὸς τὰς νέας τάσεις καὶ ἀνάγκας τῆς ὁλονὲν αὐξανομένης μεταλλευτικῆς βιομηχανίας, ἐγένετο ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νόμου ΒΩΜΑ′ περὶ περιθάλψεως τῶν ἐν τοῖς μεταλλείοις παθαινόντων καὶ τῶν οἰκογενειῶν των, γνωστοῦ ὡς ***νόμου τοῦ Νέγρη***. Πρῶτος εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐργατικῶν νόμων παρ' ἡμῖν ὁ ΒΩΜΑ′, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν σειρᾶς ὅλης νομοθετημάτων καὶ κανονισμῶν, ταμείων ἀλληλοβοηθείας καὶ ἀσφαλείας τοῦ προσωπικοῦ μεγάλων Ἑταιριῶν, σιδηροδρομικῶν καὶ ἄλλων, ῥυθμιζόντων τὰς μεταξὺ ἐργάτου καὶ ἐργοδότου σχέσεις. Βραδύτερον ἐμελέτησεν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἰσχὺν νόμου, τὰς ἐργατικὰς συντάξεις. Σχετικὸν ἐκτενὲς ἄρθρον δημοσιεύει ἡ Ἀσφαλιστικὴ Ἐπιθεώρησις τοῦ τρέχοντος ἔτους (φυλ. 16 καὶ 17).

Καὶ ἐν ᾧ ἀφοσιούμενος εἰς τὴν ἀπὸ ἀνωτάτης περιωπῆς ἐξυπηρέτησιν τῆς Πατρίδος, ἐμελέτα τὰ διάφορα δημοσιονομικὰ προβλήματα, παρακολουθῶν τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ Κράτους καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα, ἐπεδίδετο συναμα καὶ εἰς τὰς ἀνέκαθεν ἀγαπητὰς εἰς αὐτὸν γεωλογικὰς μελέτας, καὶ περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα, ἐρευνῶν καὶ σπουδάζων τὸ ἔδαφός της, συλλέγων καὶ συγκαιραλαιώνων τὰ δεδομένα τῶν παρατηρήσεων του, γνωστοποιῶν δὲ αὐτὰ διὰ πυκνῶν ἀνακοινώσεών του εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τὴν Γεωλογικὴν Ἑταιρίαν τῆς Γαλλίας, ἐμφανιζόμενος δὲ ὡς ὁ κυριώτερος Ἕλλην ἐρευνητὴς τοῦ

πατρίου ἐδάφους, τὴν γεωλογικὴν κατασκευὴν καὶ ἱστορίαν τοῦ ὁποίου, σχεδὸν μόνον ἀπὸ ξένους ἐγνωρίζομεν ἕως τότε.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας μας κ. Κ. Ζέγγελης, νεκρολογῶν τὸν ἀείμνηστον ἄνδρα κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους, χαρακτηρίζει τὸ ἐξαιρετικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον οὕτω παρουσιάζει ὁ Φ. Νέγρης διὰ τῶν ἑξῆς: (Πρακτ. δ′ ἔτους Ἰαν.). «Ἐξηκονταετὴς περίπου τὸ 1901, ἐμφανίζεται ἀπροσδοκήτως ἐκ νέου ὁ παλαιὸς ἀριστεὺς τῆς Παρισινῆς Σχολῆς τῶν Μεταλλείων, πάνοπλος εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς γεωλογικῆς ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Χώρας. Καὶ οὕτω ἡ ἑσπέρα τοῦ βίου του λάμπει μὲ τὸ φῶς τῆς νεότητος, δικαιοῦσα τὸ τοῦ Πλουτάρχου ὅτι «ὁ νοῦς παλαιούμενος ἀνηβᾶ».

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάμω διὰ τοῦ παρόντος τὴν ἀνάλυσιν τῆς γεωλογικῆς ἐργασίας τοῦ Φ. Νέγρη, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ Πανεπιστήμιόν μας τὸν ἐτίμησε τὸ 1918 μὲ τὸν τίτλον τοῦ Ἐπιτίμου Διδάκτορος τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἀπονέμον πρώτην φορὰν τὴν ἔξοχον αὐτὴν τιμὴν εἰς Ἕλληνα. Σεμνὴ καὶ ὡραία ἑορτὴ ἐτελέσθη τότε εἰς τὴν Μεγάλην Αἴθουσαν τοῦ Πανεπιστημίου, παρουσίᾳ τοῦ Βασιλέως, τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅλων τῶν ἐν τέλει. Προσεφώνησεν ὁ Πρύτανις κ. Γ. Ἀγγελόπουλος καὶ ἀνέλυσε τὸ ἔργον τοῦ τιμωμένου ὁ εἰδικὸς καθηγητὴς κ. Κ. Κτενᾶς, προσεφώνησεν ὁ ἀρχαιότερος τῶν καθηγητῶν μακαρίτης Α. Δαμβέργης, μετὰ δὲ τὴν παρὰ τοῦ κοσμήτορος κ. Δ. Χόνδρου ἀναγόρευσιν, ἀπήντησεν ὁ Φ. Νέγρης εὐχαριστῶν[1].

Μεταξὺ ἄλλων, ἐκθέτων ὁ ἴδιος τὴν ἐντύπωσίν του ἀπὸ τὰς περιοδείας του εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων καὶ τὰς χαράδρας ὅπου διαυλακώνουν τὰς κλιτύας των, λέγει ποίαν ἀπάντησιν ἔδιδεν εἰς τὴν ἀπορίαν τῶν χωρικῶν, ὅπου τὸν ἐφιλοξένουν καὶ μὲ ἔκπληξίν των ἔβλεπον, τοὺς κόπους τοὺς ὁποίους ὑφίστατο, οὔτε μεταλλεῖα ἀναζητῶν, οὔτε μισθὸν

[1] Εἰς τὸν Ἀρχιμήδην τοῦ 1918 (σελ. 28 καὶ ἑξ.) εὑρίσκονται ὅλα τὰ σχετικά, λόγοι καὶ προσφωνήσεις κτλ.

λαμβάνων παρ' οὐδενός, ἀλλὰ μόνος καὶ πρὸς ἰδίαν εὐχαρίστησιν ἀναρριχόμενος εἰς τὰς ἀπροσίτους κορυφὰς καὶ διατρέχων ἀκούραστος κάθε μακρυνὴν γωνίαν τῶν Ἑλληνικῶν Χωρῶν. «Γνωρίζετε — ἔλεγε — τοὺς ἀρχαιολόγους; προσπαθοῦν ν' ἀνακαλύψουν ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡμεῖς οἱ γεωλόγοι ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς γῆς, πρὸ καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμόν· ζητοῦμεν δηλαδὴ νὰ μάθωμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ! Καὶ ἂν οἱ ἀρχαιολόγοι καταβάλλουν τόσους κόπους διὰ ν' ἀνακαλύψουν τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ καταβληθοῦν μεγαλείτεροι πολύ, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;» Αἱ ἐξηγήσεις αὐταὶ δὲν ἠμπόδιζον ἐν τούτοις τοὺς χωρικούς, νὰ κινοῦν τὴν κεφαλὴν μὲ δυσπιστίαν καὶ εἰρωνίαν μαζὺ — προσθέτει ὁ ἴδιος εὐθὺς ἀμέσως.

Τὸ γεωλογικὸν ἔργον τοῦ Νέγρη ἀνέλυσεν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναγορεύσεως του εἰς Ἐπίτιμον Διδάκτορα, ὡς προεῖπα, ὁ καθηγητὴς κ. Κ. Κτενᾶς. Ὁ ἴδιος γράφει περὶ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ Δελτίον τοῦ Ἑλλην. Συλλόγου Κοινωνίας Ἐθνῶν τὸν Μάϊον ἐ. ἔ. προσθέτων: «Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον μᾶς ἀφήνει εἶναι τόσον ὡραῖον καὶ λαμπρόν, ὅσον ἀνιδιοτελὴς ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἀφοσίωσίς του πρὸν τὴν Ἐπιστήμην».

Παραπέμπων εἰς τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ τοῦ κ. Κ. Κτενᾶ πάντα τὸν ἐνδιαφερόμενον, περιορίζομαι νὰ ἐξάρω τὴν εὐτυχῆ ἐναρμόνησιν τὴν ὁποίαν ὁ Νέγρης ἐπετύγχανεν μεταξὺ τῶν δεδομένων τῆς σημερινῆς γεωλογίας καὶ τῶν ἀλληγοριῶν τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας, πιστεύων ὅτι ἔζησεν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἀνατροπῶν, τῶν ὁποίων ἀπήχησιν ἀποτελοῦν αἱ ποιητικαὶ παραδόσεις τῆς Γιγαντομαχίας καὶ τοῦ Φαέθοντος.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὁ ἀείμνηστος Νέγρης ὑπῆρξε καὶ θερμότατος συνήγορος τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἀτλαντίδος τοῦ Πλάτωνος, ὑποστηρίξας τὰς ἰδέας του μὲ πυκνὰ δημοσιεύματα εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὴν Revue Scientifique καὶ μὲ ὁμιλίας του ἐνώπιον τοῦ Διεθνοῦς Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου τῷ 1905 κ.τ.λ. (Ἴδε

σχετικὸν ἄρθρον μου εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1925).

Πάντως τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Φωκίωνος Νέγρη ἐστάθη τόσον πλούσιον, ὥστε ὅταν πρὸ τριετίας ἱδρύετο ἡ Ἀκαδημία μας, εἰς τὸν Νέγρην ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν ἐδόθη τὸ ἀξίωμα τοῦ πρώτου Προέδρου της.

Ἀνέλαβε δὲ καὶ διεξεπεραίωσεν καὶ τὸ ἔργον αὐτό, βαρὺ καθ' ἑαυτό, ἰδία κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς δημιουργίας καὶ ὀργανώσεως, ἱκανὸν δὲ νὰ κάμψῃ τὰς δυνάμεις καὶ νέου ἀνδρός, μὲ τὴν συνειθισμένην του εὐσυνείδητον προσοχὴν πρός τε τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ τὰς λεπτομερείας· ἐν ᾧ διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς προσωπικότητός του, τὸ προήσπισεν ἀπὸ τὰ πολλαχόθεν ἐκτοξευόμενα βέλη. Ἔστωσαν εἰς ἀπόδειξιν οἱ λόγοι τοῦ Γεωργίου Χατζηδάκι προσφωνοῦντος αὐτὸν ὡς προκάτοχόν του εἰς τὴν προεδρείαν· «Ὡς πρῶτος Πρόεδρος τῆς ἀρτισυστάτου Ἀκαδημίας ἡμῶν, ἠδυνήθη δι' ἀκαταπονήτου ἐργασίας νὰ ῥυθμίσῃ τὰ κατ' αὐτὴν καὶ προσέτι διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ, καὶ κοινωνικοῦ κύρους του νὰ καθοδηγήσῃ αὐτὴν εἰς τὰ πρῶτα βήματά της» καὶ τοῦ Κ. Ζέγγελη ἀγγέλλοντος τὸν θάνατόν του: «ὅταν ἱδρύθη πρὸ διετίας ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν, εἶχεν ὡς φυσιολογικῶς ἀνεμένετο, ν' ἀντιμετωπίσῃ ζωηρὰν ἀντίδρασιν. Τὸ ὄνομα τοῦ Προέδρου της, ἀπεμάκρυνεν ὅλα τὰ κατ' αὐτῆς ἐκτοξευθέντα βέλη» (Πρακτ. Β΄ ἔτους Ἰανουαρ. καὶ Γ΄ ἔτους Ἰανουαρ.).

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1919, ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀνδρέου Κορδέλλα καὶ ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην, ὁ Φωκίων Νέγρης διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Ἑλλ. Πολυτεχνικοῦ Συλλόγου, διοικήσας αὐτὸν μὲ τὴν ἰδίαν προσοχὴν καὶ ἀφοσίωσιν, μὲ ὅσην ἀπέδειξε καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἔργα του. Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς προσοχῆς του καὶ εἰς τὰ μικρότερα,—διότι ἐγνώριζεν ὅτι ἐκ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα προέρχονται,—ἀναφέρω ὅτι ὁσάκις κανὲν ἐκ τῶν μελῶν, ἔστω καὶ ἀπὸ τοὺς νεαροὺς μηχανικοὺς τῶν Δημοσίων Ἔργων, ἐδείκνυε τάσεις ἀπο-

σκιρτήσεως ἀπὸ τὸν Σύλλογον, ὄκνῶν εἰς τὴν καταβολὴν τῆς συνδρομῆς του, ὁ σεβαστὸς γέρων δὲν ἐδίσταζε νὰ τὸν ἐπισκέπτεται εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ νὰ ἐρωτᾷ: «μήπως ἔχετε παράπονον κατὰ τῆς διοικήσεως· ἐπιθυμεῖτε ἴσως ἄλλην κατεύθυνσιν διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Συλλόγου;» Εὐνόητον ὅτι τὸ ὑπὸ διαγραφὴν μέλος ἐσώζετο διὰ τὸν Πολυτεχνικόν. Ὅλοι δὲ γνωρίζομεν, πόσον εὔκολα διαλύονται οἱ σύλλογοι παρ' ἡμῖν, εὐκολώτερα παρ' ὅ,τι ἱδρύονται· ὁ δὲ Πολυτεχνικὸς ἀριθμεῖ ἤδη βίον 30 ἐτῶν!

Καὶ ἂς ἀναφέρω ὡς μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν τῆς προσηλώσεώς του εἰς τὸ καθῆκον, ὅτι ὅταν μεσοῦντος τοῦ Δεκεμβρίου 1927, δηλαδὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, καταλαβόντος αὐτὸν εἰς τὸ 82ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὁ Πολυτεχνικὸς Σύλλογος ἠθέλησε νὰ τιμήσῃ δι' εἰδικῆς δημοσίας συνεδριάσεως τὴν μνήμην τριῶν ἐκλειπόντων ἱδρυτῶν του, τῶν ἀειμνήστων Ἀνδρέου Κορδέλλα, Κυπαρίσσου Στεφάνου καὶ Ν. Τριανταφυλλίδου, ὁ ἀλησμόνητος ἀνὴρ ἐδέχθη ὡς Ἐπίτιμος Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου, νὰ προεδρεύσῃ τῆς συνεδριάσεως ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ νὰ ἀπευθύνῃ τὴν σχετικὴν προσλαλιάν.

Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του συνεδέθησαν στενῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Καὶ λέγει βιογραφῶν τὸν ἀείμνηστον ἄνδρα ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Α. Ἀνδρεάδης (ἐνθ. ἀνωτ).

«Ὁ Νέγρης ἐπίστευεν εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, διότι ὁ πατριωτισμός του συνεδυάζετο ὡς ἄριστα πρὸς ἰδανικὰ εἰρήνης καὶ διότι πολλὰ προσεδόκα καὶ ἐκ τοῦ Διεθνοῦς Γραφείου Ἐργασίας, πρὸς ἀποκατάστασιν παρὰ τὴν πολιτικὴν καὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης. Δι' ὃ ἅμα σχεδὸν τῇ ἱδρύσει τοῦ Ἑλληνικοῦ Συλλόγου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἀνέλαβε τὴν προεδρείαν καὶ ἀφωσιώθη αὐτῷ ψυχῇ καὶ σώματι. Εἶχε λεχθῇ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτο καὶ γραμματεὺς τῶν συλλόγων ὧν προήδρευεν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἀπέστεργεν οὔτε ἔργα ἀντιγραφέως, κατήρχετο δὲ καὶ εἰς

καθήκοντα κλητῆρος. Πολλάκις, πλέον ἢ ὀγδοηκοντούτης, ἤρχετο πεζὸς ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τρικόρφων λιτοῦ του οἰκίσκου του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ μικράν τινα λεπτομέρειαν. Ἡ κατανάλωσις χρόνου πολλοῦ εἰς λεπτομερείας, τῷ προσήφθη ἐνίοτε ὡς μικρολογία, ἀλλ' οἱ ταῦτα λέγοντες λησμονοῦσιν, ὅτι ἡ παραμέλησις τῶν λεπτομερειῶν, συνεπάγεται τὴν κατάρρευσιν τοῦ συνόλου, καὶ ὅτι εἰδικῶς ἐν Ἑλλάδι ὁ Πρόεδρος Συλλόγου σπανίως δύναται νὰ ἐλπίσῃ πολλὴν ἐπικουρίαν ἐκ τῶν συναδέλφων του εἰς τὸ προεδρεῖον. Πάντως ἁπλῆν ἀλήθειαν λέγει ὁ παρατηρῶν, ὅτι ἐπὶ δεκαετίαν σχεδόν, ὁ Ἑλληνικὸς Σύλλογος ἦτο ὁ Νέγρης. Τοῦτο ἄλλως ἀνεγνώρισε καὶ ἡ Διεθνὴς Ἕνωσις τῶν Συλλόγων, ἐκλέξασα αὐτὸν ἀντιπρόεδρόν της, καίτοι οὐδέποτε μετέβαινεν εἰς τὸ ἐξωτερικόν».

Ὁ Ἑλληνικὸς Σύλλογος Κοινωνίας Ἐθνῶν ἀφιέρωσεν εἰς μνήμην τοῦ Νέγρη τὸ φύλλον τοῦ Δελτίου τοῦ Μαΐου 1928 τὸ ὁποῖον ἐπανειλημμένως ἔχω ἀναφέρει καὶ ἐν ᾧ βιογραφεῖται ὁ πολύκλαυστος ἀνὴρ ἀπὸ τὸν κ. Ἀνδρεάδην, ἐκτίθεται τὸ ἔργον του ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἀπὸ τὸν κ. Γ. Κοφινᾶν, κρίνεται ἡ γεωλογική του ἐργασία ἀπὸ τὸν κ. Κ. Κτενᾶν καὶ ἀναπτύσσεται ἡ δρᾶσις του ὡς μηχανικοῦ μεταλλειολόγου ἀπὸ τὸν χαράσσοντα τὰς γραμμὰς ταύτας.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν εἰς τὸν δημόσιον αὐτοῦ βίον ὁ Φωκίων Νέγρης. Εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὅτι ἐξ ἴσου ὑποδειγματικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ βίος του ὁ ἰδιωτικός; Νυμφευθεὶς κόρην φαναριωτικῆς οἰκογενείας, τὴν Ἑλένην Ῥίζου, ἀποθανοῦσαν τὸ 1893, ἀπέκτησε θυγατέρα, τὴν Κυρίαν Λουκίαν Ἀσημάκη Ζαΐμη, διετέλεσε δὲ παράδειγμα συζύγου καὶ πατρὸς στοργικοῦ καὶ τρυφεροῦ, πλήρους λεπτότητος καὶ προσοχῆς, ὅσην ἡ ἀγάπη ἐμπνέει εἰς εὐγενεῖς φύσεις.

Δύναμαι οὕτω καὶ εἰς εὐρύτερον κοινὸν ἀπευθυνόμενος,

νὰ ἐπαναλάβω, ὅ,τι ἤδη πρὸ πενταετίας ἔγραψα εἰς τὸ περιοδικὸν τῶν σπουδαστῶν τοῦ Πολυτεχνείου μας (Ἑλλ. Σπουδαὶ Μάϊος 1923), μνημονεύων ἐκεῖ τὸ γεωλογικὸν ἔργον τοῦ Νέγρη, ὅτι ***«εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἔργου του δὲν εἶναι εὔκολον εἰς τὸν καθένα νὰ φθάσῃ, ἀλλὰ τὸ παράδειγμά του εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐμπνέῃ καὶ νὰ ὁδηγῇ»***.

Ι. Π. ΔΟΛΑΝΙΔΗΣ

Καθηγητὴς ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ

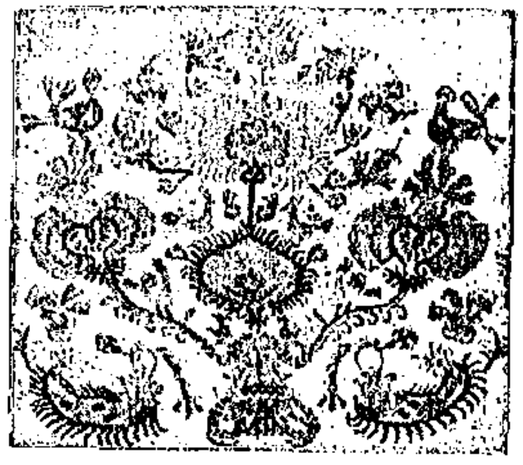

ΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ ΤΟΥ ΚΑΡΑΝΟΥ

Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν Μακεδόνων θὰ ἀγνοοῦν τὴν γαστρονομικὴν δεινότητα καὶ τὴν μυθώδη γενναιοδωρίαν τοῦ ἀρχαίου Μακεδόνος Καράνου, τὴν ὁποίαν διδάσκει ἡ παρὰ τῷ μεταγενεστέρῳ συγγραφεῖ Ἀθηναίῳ σῳζομένη περιγραφὴ πολυτελεστάτου συμποσίου, γενομένου μεταξὺ τοῦ 322 καὶ τοῦ 280 π. Χ. περίπου. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ διηγήσει προσώπων φαίνεται ὅτι ὁ ὁμώνυμος πρὸς τὸν γενάρχην τῶν Μακεδόνων Ἡρακλειδῶν Κάρανον πλούσιος καὶ μεγαλοπρεπὴς Μακεδὼν ἤκμασε κατὰ τὸ πρότερον ἥμισυ τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ διήγησις δὲν ἀναφέρει ποῦ ἔζη ὁ Κάρανος, ἀλλ' ἁπλῶς ὀνομάζει αὐτὸν Μακεδόνα. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τόπος τοῦ συμποσίου εἶναι ἡ τότε πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας Πέλλα, ἡ διαδεχθεῖσα ἀπὸ τοῦ Ἀρχελάου τὴν πρώτην πρωτεύουσαν Ἔδεσσαν, τὴν ἀκόμη καὶ σήμερον γραφικωτάτην πόλιν τῶν καταρρακτῶν, ὅπου ἐφύοντο τὰ περίφημα αὐτόματα ῥόδα τὰ ἔχοντα, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἑξήκοντα φύλλα καὶ ὑπερτεροῦντα τῶν ἄλλων κατὰ τὴν εὐωδίαν.

Βεβαίως ἡ πολυτελὴς διασκέδασις, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος, δὲν ἦτο μία τῶν συνήθων διασκεδάσεων τῆς οἰκογενείας, ἀλλ' ἦτο ἔκτακτος ἑορτή, τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ὁ Κάρανος εἰς τοὺς φίλους ἐπὶ τοῖς γάμοις αὐτοῦ. Δὲν εἶναι δὲ καὶ ἄλλως εὔλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦσαν πολὺ συχναὶ αἱ τοιαύτης μυθώδους πολυτελείας ἰδιωτικαὶ ἑστιάσεις, διότι θὰ καθίστων πολὺ ταχέως ἀμφίβολον τὴν ἀνθηρότητα καὶ τοῦ πλουσιωτάτου ἰδιωτικοῦ θησαυροῦ.

Ὁ Ἀθήναιος παρατηρεῖ, συμφώνως πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ἱππολόχου, παρὰ τοῦ ὁποίου παραλαμβάνει τὴν περιγραφήν, ὅτι τὸ Μακεδονικὸν τοῦτο δεῖπνον ὑπερέβαλε κατὰ τὴν πολυτέλειαν «τὰ πάντα πανταχοῦ γενόμενα» δεῖπνα. Παρ' ὅλην δὲ τὴν ἐπιφυλακτικότητα, μετὰ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἐνδεχομένη ὑπερβολὴ τῆς περιγραφῆς, πάλιν συγκρατεῖ αὐτὴν εἰς τὰ δυνατὰ αὐτῆς ὅρια ἡ σκέψις ὅτι προκειμένου περὶ γαμηλίου συμποσίου βαθυπλούτου Μακεδόνος συγχωρεῖται καὶ ποιά τις ἀσωτία ἔχουσα ἐπὶ τέλους καὶ τὴν ἀποστολὴν νὰ κρατήσῃ ὁπωσδήποτε ὑψηλὰ τὸ γόητρον τῆς περιουσίας τοῦ γαμβροῦ. Ἔπειτα δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ γράφων τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λυγκέα, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποσπάσματα παραλαμβάνει ὁ Ἀθήναιος, εἶναι ὁ Μακεδὼν Ἱππόλοχος, ὁ ὁποῖος ὡς φιλόπατρις ἀνὴρ γράφων πρὸς ξένον φίλον, προσεπάθησε νὰ μεταδώσῃ πρὸς ἐκεῖνον ὅλας τὰς λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ἀπεκόμισεν ἐκ τοῦ περιφήμου συμποσίου· φιλοτιμούμενος δὲ ἴσως νὰ καταπλήξῃ καὶ αὐτὸς τὸν ξένον φίλον διὰ τῆς χλιδῆς τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ, δὲν φαίνεται ἀπίθανον ὅτι διήνθισεν ὁπωσδήποτε τὰς ἀναμνήσεις του. Ὁ Ἀθήναιος ἀποδίδει, ὡς φαίνεται, πιστῶς καὶ αὐτολεξεὶ τὸν Ἱππόλοχον.

Ὁ Ἱππόλοχος ὁ Μακεδὼν ἦτο σύγχρονος τῶν Σαμίων Λυγκέως καὶ Δούριδος (περὶ τὸ 280 π. Χ.), τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐρεσίου Θεοφράστου († 287) τοῦ γνωστοῦ φιλοσόφου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὅπως διηγεῖται ὁ Ἀθήναιος ὁ Ἱππόλοχος εἶχε μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Λυγκέως συνάψει τὴν συμφωνίαν, ὅπως ἑκάτερος ἀνακοινοῖ εἰς τὸν ἄλλον δι' ἐπιστολῆς περιγραφὴν παντὸς ἐκτάκτου πολυτελείας καὶ λαμπρότητος δείπνου, ὅπερ ἤθελε τυχὸν περιέλθει εἰς γνῶσιν αὐτοῦ. Εἰς τὴν δειπνητικὴν ταύτην καθ' ὅλου ἀλληλογραφίαν ὀφείλομεν καὶ τὴν γνῶσιν ἐπισήμων τινῶν ἀρχαίων δείπνων, τὰ ὁποῖα διέσωσεν μετ' ἄλλων ὁ ἐν πλείστοις πολυτιμότατος Ἀθήναιος.

Ἡ περιγράφουσα τοὺς γάμους τοῦ Μακεδόνος Καράνου ἐπιστολὴ τοῦ Ἱππολόχου ἦτο σπανία, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀθηναίου (170 - 230 μ. Χ.) διὰ τοῦτο δὲ ὁ συγγραφεὺς

παρέχει μακρὰ αὐτῆς ἀποσπάσματα ἀναφερόμενα εἰς τὸ γαμήλιον δεῖπνον.

Οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὸ δεῖπνον ἄνδρες ἦσαν εἴκοσι. Γυναῖκες δὲν συνέτρωγον, διότι τὸ ἀρχαῖον ἔθος ἐκράτει αὐτὰς μακρὰν τῶν τοιούτων ἀνδρικῶν συγκεντρώσεων εἰς χωριστὴν διασκέδασιν.

Προτοῦ εἰσέλθωσιν οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ δείπνου ὁ ἑστιῶν τοὺς φίλους εἶχε στεφανώσει ἕκαστον διὰ χρυσῆς «στλεγγίδος», ἥτις ἦτο εἶδος τιαροειδοῦς πανηγυρικοῦ καὶ ἑορτασίμου καλύμματος τῆς κεφαλῆς. Αἱ στλεγγίδες αὗται τοῦ Καράνου εἶχον ἑκάστη ἀξίαν πέντε χρυσῶν δηλ. πέντε λιρῶν τῶν τότε χρόνων ἴσων περίπου πρὸς τριάκοντα σημερινάς.

Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο μόνον ἡ ἀρχὴ τῆς μεγαλοδωρίας τοῦ Καράνου, διότι μόλις εἰσῆλθον οἱ φίλοι καὶ ἐξηπλώθησαν εἰς τὰς κλίνας τοῦ συμποσίου ἔλαβον νέον δῶρον ἀργυρᾶν φιάλην, ἤτοι τάσι, διὰ νὰ πίωσιν οἶνον. Ἦτο αὕτη ἡ πρόποσις ἢ ὀρεκτικὴ ἢ ἄλλως λεγομένη καὶ πρόπομα. Ἀφοῦ ἐξεκένωσαν τὰ «ποτήρια», ἐδόθη εἰς ἕκαστον ἐντὸς χαλκοῦ δισκοειδοῦς πινακίου, Κορινθιακῆς κατασκευῆς, ἄρτος ἔχων τὸ αὐτὸ μέγεθος μὲ τὸ πινάκιον καὶ κόττες καὶ πάππιες καὶ φασιανοὶ καὶ χήνα καὶ ἄλλα πουλερικὰ ἐν ἀφθονίᾳ, ἕκαστος δὲ ἐκ των συνδαιτυμόνων λαβὼν δι' ἑαυτὸν ὅσα ἤθελε διεμοίραζε τὰ ὑπόλοιπα εἰς τοὺς ὄπισθεν ἱσταμένους ὑπηρέτας. Περιεφέροντο δὲ ἄλλα πολλὰ καὶ διάφορα φαγητά.

Ἔπειτα ἔρχεται ἄλλος δίσκος ἀργυροῦς μετ' ἄλλου πάλιν μεγάλου ἄρτου καὶ χῆνες καὶ λαγοὶ καὶ ἐρίφια καὶ ἄλλοι ἄρτοι καὶ περιστέρια καὶ τρυγόνια καὶ πέρδικες καὶ ὅσον πλῆθος ἄλλων πτηνῶν ὑπῆρχε. «Τὰ ἐχαρίσαμεν καὶ αὐτὰ εἰς τοὺς δούλους» λέγει ὁ Ἱππόλοχος «καί, ἀφοῦ ἐχορτάσαμεν, ἐπλύναμεν τὰς χεῖράς μας». Ἔπειτα ἐκομίσθησαν πολλοὶ στέφανοι παντοδαπῶν ἀνθέων καὶ ἐν τέλει χρυσαῖ στλεγγίδες ἔχουσαι τὸ αὐτὸ βάρος πρὸς τὸν πρῶτον στέφανον διὰ νὰ στεφανωθῶσιν οἱ διασκεδάζοντες κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον.

Ὁ Ἱππόλοχος ἔπειτα διηγεῖται ὅτι εἰς τὸ συμπόσιον παρίστατο καὶ Πρωτέας τις, ἀπόγονος τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου Πρω-

τέου, τοῦ υἱοῦ τῆς Λανίκης, ἡ ὁποία εἶχε χρηματίσει τροφὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ὁ νεώτερος οὗτος Πρωτέας ἦτο τόσον φοβερὸς οἰνοπότης, ὅπως ἄλλως τε ἦτο καὶ ὁ ὁμώνυμος πάππος του, ὁ φίλος καὶ νικητὴς ἐν τούτῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὥστε ἔπιεν εἰς ὑγείαν ὅλων. Τὸ προπίνειν ὑπὲρ τῶν συνεστιωμένων εἶναι σήμερον ἐκδήλωσις φιλικῆς εὐγενείας καὶ ἁβρότητος, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς μικρᾶς συνήθως χωρητικότητος τῶν ποτηρίων, δὲν δύναται νὰ λάβῃ καὶ ἐπικίνδυνον μορφήν. Ἀλλ' ἐὰν λάβῃτις ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῷ συμποσίῳ τοῦ Καράνου ἔπινον ἐκ μεγάλων κυλίκων ἢ καὶ «σκύφων χοαίων», τὸ δὲ κυριώτερον ὅτι ὁ προπίνων, ἵνα μὴ παραβῇ τὸν bon ton τῆς συναναστροφῆς, ὤφειλε νὰ ἐκκενώσῃ τὸ ποτήριον, νὰ ἐκπίῃ, ὅπως ἔλεγον ἐκεῖνοι—τότε ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν ἦτο κοινὸν καὶ ἀσήμαντον τὸ κατόρθωμα τοῦ Πρωτέου. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλως οἱ Μακεδόνες ἦσαν ὀνομαστοὶ πόται διηγεῖται ὁ Ἀθήναιος (III 91 σελ. 120). «***Μακεδόνες δ', ὡς φησιν Ἔφιππος ὁ Ὀλύνθιος, ἐν τῷ περὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἡφαιστίωνος ταφῆς, οὐκ ἠπίσταντο πίνειν εὐτάκτως, ἀλλ' εὐθέως ἐχρῶντο μεγάλαις προπόσεσι, ὥστε μεθύειν ἔτι παρακειμένων τῶν πρώτων τραπεζῶν καὶ μὴ δύνασθαι τῶν σιτίων ἀπολαύειν***».

Ἀφοῦ ὁ οἶνος καὶ οἱ στέφανοι καὶ τὰ ἄνθη ἐξήγειραν ὀλίγον τὴν διάθεσιν καὶ ἀπεδίωξαν τὴν δυσάρεστον σοβαρότητα ἢ ὅπως χαριέντως λέγει ὁ ἀρχαῖος «***ἤδη δὲ ἡμῶν ἡδέως ἀπηλλοτριωμένων τοῦ σωφρονεῖν***» εἰσορμῶσιν εἰς τὴν αἴθουσαν τὰ σμήνη τοῦ ἐλαφροῦ κόσμου, αὐλητρίδες καὶ μουσουργοὶ καὶ Ῥοδιαί τινες παίζουσαι σαμβύκην, «γυμναὶ δὲ ὅπως ἐφάνη, προσθέτει ὁ Ἱππόλοχος, ἂν καὶ μερικοὶ ἔλεγον ὅτι εἶχον χιτῶνας». Ἐκ τοῦ χαριτολογήματος δύναται κανεὶς νὰ φαντασθῇ τὴν ἔκτασιν τοῦ διαφανοῦς τῶν χιτώνων.

Κατόπιν εἰσέρχονται ἄλλαι γυναῖκες φέρουσαι ἑκάστη δύο ληκύθους μύρου, μίαν ἀργυρᾶν καὶ μίαν χρυσῆν, χωρητικότητος μιᾶς κοτύλης ἤτοι 80 περίπου δραμ., αἱ ὁποῖαι ἦσαν συνδεδεμέναι διὰ χρυσῆς κορδέλλας, καὶ ἔδωκαν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν συνδαιτυμόνων, ἵνα ἀλειφθῇ καὶ εὐθυμήσῃ ἐκ τῆς

εὐωδίας τοῦ πολυτίμου μύρου. Ἦσαν ὅλα προϋπολελογισμένα, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, μετ' ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς γνώσεως τῶν τοιούτων λεπτομερειῶν τῆς εὐζωΐας καὶ τῆς περὶ τὰ συμποσιακὰ ζητήματα γαστρονομικῆς εὐαισθησίας ὡς καὶ τῆς ἀριστοτεχνικῆς ὄντως δεξιότητος πρὸς παράτασιν τῆς εὐωχίας διὰ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ κόρου, ὥστε νὰ ὠχριᾷ πρὸ αὐτῶν ἡ περιβόητος γαστρονομικὴ δεινότης τοῦ νεωτέρου Γάλλου ἀρεοπαγίτου Brillat–Savarin, τοῦ γράψαντος τὴν Physiologie du goût (1755–1826).

Δὲν εἴμεθα δὲ ἀκόμη εἰς τὴν δύσιν τῆς διασκεδάσεως, διότι νέος εἰσφέρεται τεράστιος ἀργυροῦς μετὰ παχείας ἐπιχρυσώσεως δίσκος, σχήματος τῶν μεγάλων τουρκικῶν ἁπλωτῶν *ταψίων, μία περιουσία, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον κατὰ τὴν* ἔκφρασιν τοῦ Ἱππολόχου «***πλοῦτος ἀντὶ δείπνου***». Ἐντὸς τοῦ κολοσσιαίου τούτου δίσκου ἦτο τοποθετημένος ὁλόκληρος μέγας ψητὸς χοῖρος ὕπτιος, δεικνύων ἄνω τὴν κοιλίαν του γεμάτην μὲ χίλια καλά· διότι ἦσαν ἐντὸς αὐτοῦ ψημέναι τσίχλαι μετὰ τοῦ χοίρου καὶ μῆτραι καὶ συκαλλίδες (οἱ σημερινοὶ συκοφαγάδες) ἐν ἀπείρῳ ἀφθονίᾳ καὶ κροκοὶ αὐγῶν ἐπ' αὐτῶν καὶ στρείδια καὶ κτένια θαλασσινά. Φαντάζεται πᾶς τις ἀποτέλεσμα τοῦ δαιμονίου ὄντως αὐτοῦ συνδυασμοῦ τῶν γεύσεων, τὴν νοστιμάδαν τοῦ γεύματος καὶ τὴν ἐκ ταύτης προκληθεῖσαν μακαριότητα τῶν περιφήμων αὐτῶν κοιλιοδούλων, οἱ ὁποῖοι μετὰ ταῦτα ἔλαβον καὶ ψωμὶ ἀπὸ καθαρὸν σιτάρι ἐντὸς πινακίου, τὸ ὁποῖον, ἐννοεῖται, ἐχαρίσθη εἰς τοὺς φιλοξενουμένους.

Μετὰ ἓν ποτήριον οἴνου, προσετέθη πρὸ τῶν συνδαιτυμόνων ζεστὸν κατσικάκι ἐπὶ ἄλλου πάλιν ὁμοίου πινακίου μετὰ χρυσῶν κοχλιαρίων. Τότε ὁ Κάρανος, βλέπων ὅτι εἶχον παρὰ πολλὰ μέχρι στενοχωρίας συσσωρευθῇ πρὸ τῶν ξένων του, διατάσσει νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτοὺς σπυρίδες (ζεμπίλια) καὶ ἀρτοφόρα σακκούλια πεπλεγμένα διὰ λωρίδων ἐλεφαντοκολλήτων, οἱ δὲ ξένοι ἐνθουσιασμένοι ἐχειροκρότησαν τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ γαμβροῦ, χαίροντες βεβαίως, διότι οὕτω περιέσωζον καὶ τὰ ἕως τότε δοθέντα εἰς αὐτούς. Ἀλλ' ἡ κολακευθεῖσα ἐλευθεριότης τοῦ Καράνου νέους προσθέτει

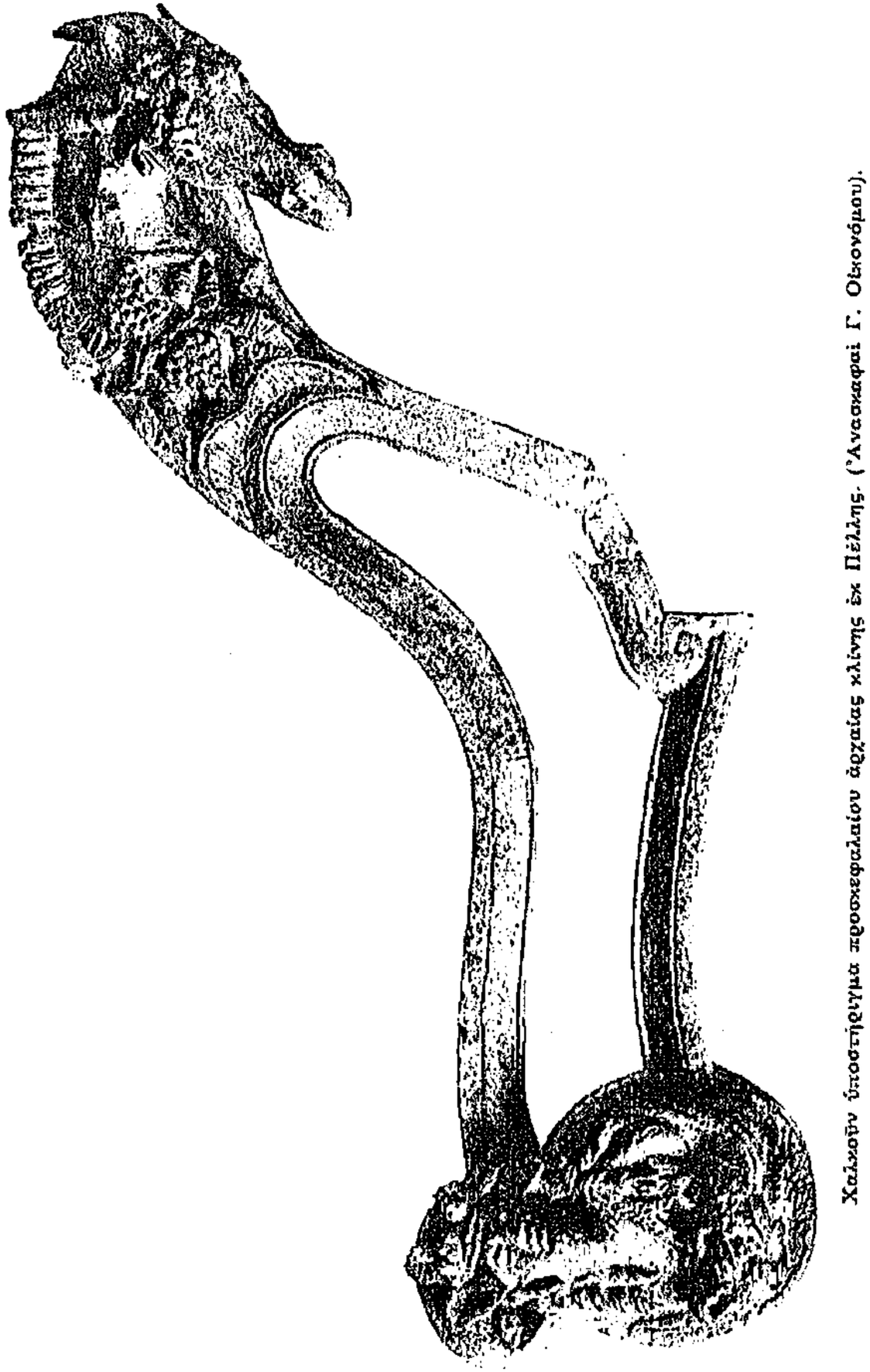

Χαλκοῦν ὑποστήριγμα προσκεφαλαίου ἀρχαίας κλίνης ἐκ Πέλλης. (Ἀνασκαφαὶ Γ. Οἰκονόμου).

στεφάνους καὶ νέον διπλοῦν ληκύθιον μύρου χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν ἴσου βάρους πρὸς τὰ πρῶτα. Καὶ γίνεται νέα εἰσβολὴ ἐλαφροκόσμου ἄρρενος καὶ θήλεος, γυναῖκες θαυματοποιοὶ γυμναὶ κυβιστῶσαι ἐπὶ ξιφῶν καὶ ἐκβάλλουσαι πῦρ ἐκ τοῦ στόματος.

Μετὰ τὸ πέρας καὶ τῆς «πράξεως» ταύτης τοῦ συμποσίου, οἱ συνδαιτυμόνες τρέπονται μετὰ ζωηροτέρου ζήλου καὶ θερμότητος πρὸς τὸ ποτόν, δοκιμάζοντες ὅλα τὰ εἴδη τῶν περιφήμων τότε οἴνων τῆς Θάσου καὶ τῆς Λέσβου καὶ τῆς Μένδης, τῆς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ σημερινῆς Καλλάντρας, κομισθέντων εἰς ἕκαστον ἐντὸς χρυσῶν ἀγγείων σεβαστοῦ μεγέθους! Μετὰ τὸν πότον παρουσιάζεται ὑάλινος δίσκος ἐντὸς ἀργυρᾶς θήκης, διαμέτρου δύο πήχεων περίπου, γεμᾶτος ψητὰ ψάρια ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ δίδεται εἰς ἕκαστον ἀρτοφόριον περιέχον ἄρτους τῆς Καππαδοκίας δηλ. κατεσκευασμένους κατὰ τὸν Καππαδόκιον τρόπον, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον ψωμὶ γαλλικὸν ἢ γερμανικόν κ.τ.λ. Ἐκ τούτων ἄλλα ἔφαγον καὶ ἄλλα ἔδωκαν εἰς τοὺς ὑπηρέτας. Ἔπειτα νίπτουσιν ἐκ νέου τὰς χεῖρας καὶ στεφανοῦνται πάλιν καὶ λαμβάνουσι νέας χρυσᾶς στλεγγίδας διπλασίου μεγέθους τῶν προτέρων καὶ ἄλλα δύο ληκύθια μύρου οἱ ἀκούραστοι καὶ ἀχόρταστοι συνδαιτυμόνες.

Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους ἐγένετο ἡσυχία ἀναπηδήσας ἐκ τῆς κλίνης ὁ Πρωτέας ζητεῖ ἕνα «σκύφον χοαῖον» ἢ ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἐὰν εἴχομεν, ποτήρι «χιλιάρικον» (1 χοῦς = 3,283 γραμμάρια) καὶ ἀφοῦ τὸ ἐγέμισε κρασὶ τῆς Θάσου καὶ ἔσταξε καὶ ὀλίγον νερὸν μέσα διὰ τὸν τύπον τὸ ἔπιεν ὅλον καὶ εἶπεν·

Ὁ πλεῖστα πίνων πλεῖστα κ' εὐφρανθήσεται.

Τότε ὁ Κάρανος εἶπε: Ἀφοῦ πρῶτος ἔπιες, κράτησε πρῶτος καὶ τὸ ποτήριον δῶρον· αὐτὸ δὲ θὰ εἶναι τὸ βραβεῖον καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι θὰ πίωσι». Μόλις ἤκουσαν ταῦτα ἐπετάχθησαν ὅλοι καὶ ἥρπασαν, ὅπως ἐπρόφθασαν, τὰ ποτήρια. Εἷς ὅμως τῶν συνδαιτυμόνων μας μὴ δυνάμενος ὁ δυστυχὴς νὰ πίῃ ἀνεκάθισεν εἰς τὴν κλίνην καὶ ἔκλαιεν, ἐπειδὴ ἔμεινεν ἄσκυφος δηλ. χωρὶς ποτήρι. Ὁ Κάρανος τότε κατὰ

χάριν τοῦ δίδει κενὸν τὸ ποτήριον! Ἓν εἶδος πολεμικοῦ μεταλλίου ἄνευ διεμβολῶν!

Ἔπειτα νέα πάλιν διάνθισις τῆς διασκεδάσεως. Χορὸς ἑκατονταμελὴς εἰσέρχεται καὶ ψάλλει τὸν γαμήλιον ὕμνον ἁρμονικώτατα. Μετὰ ταῦτα δὲ θωπεύει τοὺς ὀφθαλμοὺς νέα ἐμφάνισις ὀρχηστρίδων, αἱ ὁποῖαι παριστάνουσι Νύμφας καὶ Νηρηΐδας. Μετὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόλαυσιν οἱ συμποσιάζοντες ἐξακολουθοῦσι καρτερικώτατα τὴν διασκέδασιν. Ἐπειδὴ δὲ ἤρχισε νὰ σκοτινιάζῃ, ἀνοίγεται ὁ οἶκος ἀφαιρουμένων τῶν λευκῶν παραπετασμάτων, τὰ ὁποῖα περιελάμβανον τὰ πάντα γύρω καὶ ἀνεφάνησαν δᾷδες λειτουργοῦσαι διὰ μηχανημάτων καὶ Ἔρωτες καὶ Ἑρμαῖ καὶ Ἀρτέμιδες καὶ Πᾶνες ὡς ἀγαλμάτια φωτίζοντα μὲ ἀργυροῦς λαμπτῆρας. «Ἐν ᾧ δὲ ἡμεῖς ἐθαυμάζομεν τὰ μηχανικὰ αὐτὰ κατορθώματα» λέγει ὁ Ἱππόλοχος, «περιεφέροντο εἰς ἕκαστον συμβλισμένοι μὲ ἀργυρᾶς Μακεδονικὰς θηρευτικὰς λόγχας, τὰς καλουμένας σιβύνας, ἐντὸς δίσκων ἀργυρῶν τετραγώνων μὲ χρυσᾶς ταινίας ἀγριόχοιροι, ὅμοιοι πρὸς ἐκείνους τῷ ὄντι τοὺς μυθικοὺς Ἐρυμανθίους!

Καὶ τὸ θαῦμα εἶναι ὅτι, ἐν ᾧ ἤμεθα κατάκοποι ἐντελῶς καὶ ζαλισμένοι ἀπὸ τὴν μέθην, ὁσάκις ἐβλέπομεν ὅτι ἐφέρετό τίποτε, ὅλοι ἐσηκωνόμεθα εἰς τὰ πόδια καὶ συνηρχόμεθα ἐκ τῆς μέθης». Βεβαίως ἀξίζει νὰ θαυμάσῃ κανεὶς τοὺς φίλους τοῦ Καράνου μεθ' ὅλην τὴν δόσιν τῆς χαριτολόγου ὑπερβολῆς, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Ἱππόλοχος. Πρέπει δὲ καὶ νὰ τοὺς ζηλεύσῃ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὅλα τὰ πολυτελῆ σκεύη τῆς τραπέζης περιήρχοντο εἰς τὴν κυριότητά των καὶ ἐστοιβάζοντο εἰς τὰ ζεμπίλια καὶ τοὺς σάκκους, περὶ τῶν ὁποίων εἶχε πάλιν ὁ πλούσιος Ἀμυντρύων φροντίσει, ὡς εἴδομεν, ὥσει φιλοτιμούμενος, ὅπως οἱ ξένοι του ξεσηκώσουν σχεδὸν τὸ σπίτι του. Ἐπὶ τέλους κατὰ Μακεδονικὸν ἔθος ἐπικρατοῦν εἰς τὰς πολυανθρώπους διασκεδάσεις δίδεται διὰ σάλπιγγος τὸ σύνθημα τοῦ τελευταίου δείπνου. Ὁ Κάρανος διατάσσει τοὺς ὑπηρέτας νὰ περιφέρωνται μὲ μικρὰ ποτήρια καὶ οὕτω ἔπινον κατὰ μικρὰς δόσεις ὡς ἀντίδοτον κατὰ τῆς προηγηθείσης ἀκρατοποσίας.

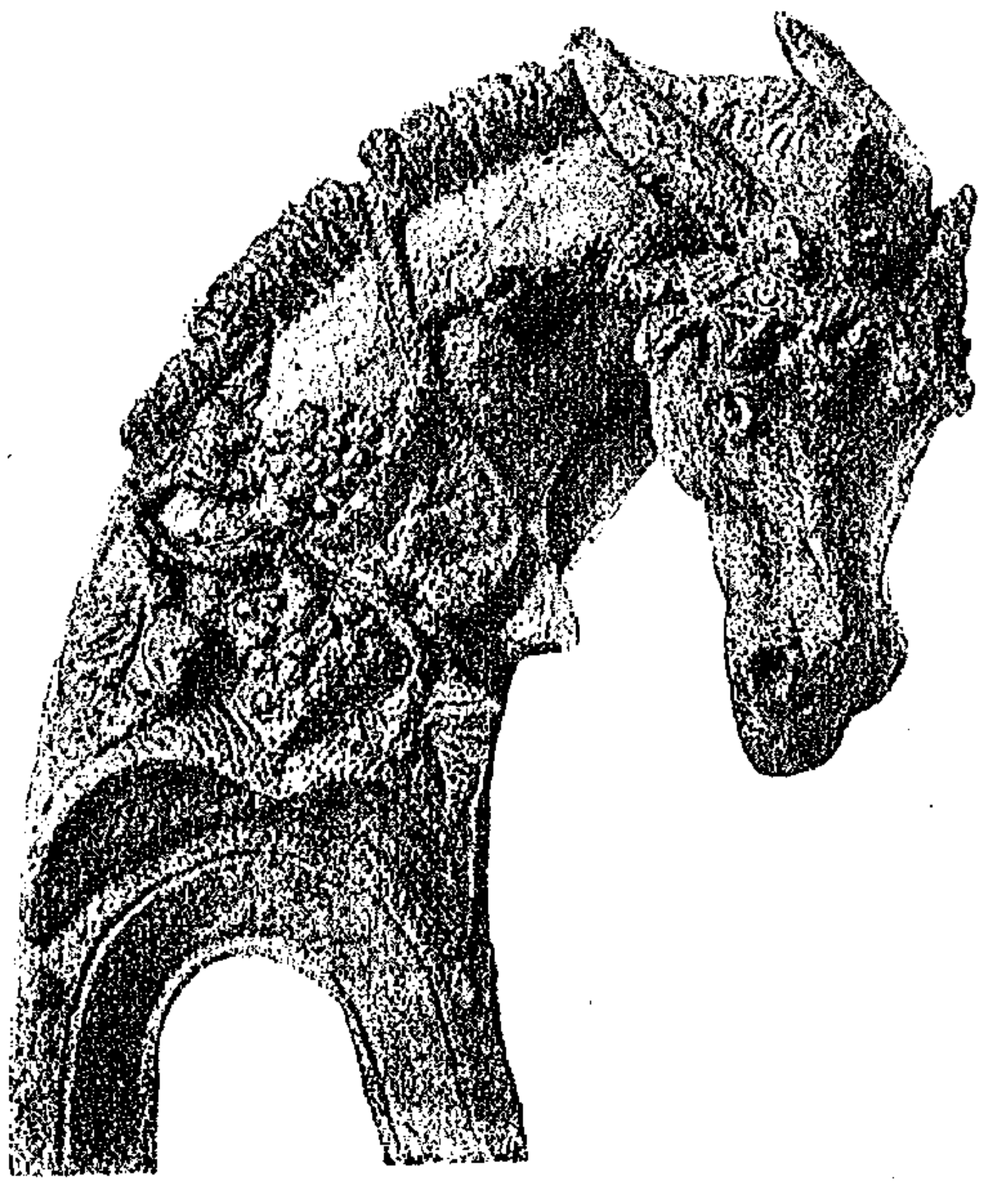

Ἡ θαυμασία προτομὴ ὄνου ἐκ τῆς αὐλαίας τῆς Πέλλης.

Σημειωτέον ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων «***ἀρχόμενοι μὲν ἐν μικροῖς ἔπινον, πλησθέντες δὲ ἐν μεγάλοις***», ὅπως, δικαίως θαυμάζων διὰ τὸ ἀντίστροφον τοῦ πράγματος, ἀναφέρει ὁ ἀρχαῖος Ἀνάχαρσις παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ.

Ἔπειτα εἰσέρχεται ὁ γελωτοποιὸς Μανδρογένης, ἀπόγονος τοῦ περιφήμου ἐκείνου Στράτωνος τοῦ Ἀθηναίου, καὶ προκαλεῖ τοὺς γέλωτας ὅλων χορεύων μάλιστα καὶ μετὰ τῆς ὑπερογδοηκονταετοῦς γυναικός του. Μετὰ τὴν ὀρεκτικὴν αὐτὴν ἀνάπαυλαν εἰσέρχονται τὰ ἐπιδόρπια καὶ προσφέρονται εἰς ἕκαστον ἐντὸς πλεκτῶν ἐλεφαντοκολλήτων σάκκων τραγήματα ἤτοι διάφοροι ξηροὶ καρποὶ καὶ διάφορα εἴδη γλυκυσμάτων Κρητικῶν καὶ Σαμιακῶν καὶ Ἀθηναϊκῶν μετὰ τῶν θηκῶν αὐτῶν. Ἀφοῦ ἐτελείωσε καὶ ἡ διατύπωσις αὕτη οἱ συνδαιτυμόνες ἀπέρχονται τέλος πάντων ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Καράνου, ἡ δὲ μέριμνα καὶ ὁ φόβος διὰ τὴν περιουσίαν, τὴν ὁποίαν συναπεκόμιζον ἐκ τοῦ γάμου, εἶχε τόσον διεγείρει τὰ νεῦρά των, ὥστε οὐδεμίαν ᾐσθάνοντο πλέον μέθην. «Σὺ δὲ μόνον» γράφει κλείων τὴν πρὸς τὸν Λυγκέα ἐπιστολὴν ὁ Ἱππόλοχος «ἐν Ἀθήναις μένων μακαρίζεις τὸν ἑαυτόν σου, διότι ἀκούεις τὰς φιλοσοφικὰς θέσεις τοῦ Θεοφράστου, τρώγων θυμάρια καὶ εὔζωμα (δόκαν) καὶ τοὺς ὡραίους στρεπτούς καὶ θεώμενος τὰς ἑορτὰς τῶν Ληναίων καὶ τῶν Χύτρων. Ἡμεῖς δέ, διασκεδάσαντες καὶ φαγόντες πλοῦτον ἀντὶ μερίδων, ἀπήλθομεν ἐκ τοῦ δείπνου τοῦ Καράνου ζητοῦντες νὰ ἀγοράσωμεν ἄλλοι μὲν οἰκίας, ἄλλοι δὲ ἀγροὺς καὶ ἄλλοι δούλους».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ





ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Μεσαιωνικὰ μαρτύρια.

Μιλοῦσα τὶς προάλλες μὲ μερικὲς ἀπόφοιτες τοῦ Ἀρσακείου. Προωρίζοντο ὅλες γιὰ δασκάλισσες καὶ σὲ λίγους μῆνας θ' ἄρχιζαν τὴ δουλειά.

Μόλις εἶχαν πάρει τὸ δίπλωμα τους καὶ ἡ ψυχή τους ἦταν ἀκόμα ψυχὴ μαθήτριας φρέσκας. Ἦσαν κοριτσόπουλα 16-17 ἐτῶν. Κ' ἔβλεπαν ἀκόμα τὴ ζωὴ μὲ τὰ παιδικά τους μάτια.

Ὁ λόγος ἦτον γιὰ τοὺς δασκάλους, πῶς μεταχειρίζονται τὰ παιδιά.

Κάθε μιὰ εἶχε νὰ διηγηθῇ καὶ ἕνα μαρτύριο, ἐνθύμησι ἀπὸ τὰ μικρά της χρόνια.

«Στὸ χωριό μας, ἔλεγε μιὰ κοντόσωμη, μιλῶντας γρήγορα, γρήγορα καὶ καταπίνοντας τὰ λόγια της ἀπὸ τὴν συγκίνησι, εἴχαμε μιὰ κακὴ δασκάλα. Μιὰ μέρα — τὸ θυμοῦμαι ἀκόμα — γλίστρησε μιὰ συμμαθήτριά μας, καθὼς παίζαμε στὴν αὐλή, κ' ἔπεσε. Κτύπησε τὸ γόνατό της, ἐπάνω σ' ἕνα μυτερὸ λιθάρι, γιατὶ ἡ αὐλὴ δὲν ἦταν στρωμένη, καὶ σηκώθηκε κουτσαίνοντας καὶ βογγῶντας μὲ ματωμένο τὸ γόνατο.

Ἡ δασκάλα, κατὰ κακὴ τύχη, βρέθηκε ἐκεῖ κοντά, ὥρμησε, καὶ μὲ τὸν χάρακα ποὺ κρατοῦσε στὰ χέρια τὴν κτύπησε δυνατὰ στὸ ματωμένο γόνατο. Χρόνια περάσαν ἀπὸ

τότε. Μὰ δὲν μπορῶ νὰ ξεχάσω ἀκόμα τὴ σκηνὴ αὐτή. Ποτέ μου δὲν κατάλαβα, γιατὶ αὐτὴ ἡ γυναῖκα ἔδειρε τὸ πληγωμένο, ἄθελα του, κορίτσι.

«Ἡ δική μας ἔκαμε κάτι χειρότερο, εἶπε μὲ πόνο μιὰ Σαμιωτοπούλα. Ἅμα εἴχαμε κανένα λάθος στὸ τετράδιο, ἅρπαζε τὸν κοντυλοφόρο καὶ μᾶς πλήγωνε στὰ χείλη μὲ τὴν μελανωμένη πέννα. Οἱ μάννες μας τὸ εἶχαν ἀληθινὸ καϋμό».

«Ἐμᾶς πάλι, πρόσθεσε ἄλλη, μᾶς γονάτιζε στὸ μπαλκόνι βάζοντας κάτω ἀπὸ τὰ γόνατά μας μιὰ κουβαρίστρα».

«Κ' ἐμᾶς, μᾶς ἔβαζε στὸ στόμα ἕνα ἄδειο κουτὶ σπίρτων, κ' ἔπρεπε νὰ μείνωμε μ' ἀνοιχτὸ τὸ στόμα γιὰ πολλὴ ὥρα».

Τὰ βασανιστήρια αὐτὰ τὰ μεσαιωνικὰ συμβαίνουν στὶς ἡμέρες μας, στὸν 20ον αἰῶνα. Τὰ γράφω, καθὼς μοῦ τὰ εἶπαν, χωρὶς νὰ προσθέσω οὔτε λέξι.

Ἡμέρα πρίσεως.

Ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια εἴχαμε παραθερίσει στὴν ἔμορφη κωμόπολι Κ.... Τὰ σπιτάκια της, κτισμένα ἀνάμεσα σὲ μικρὰ περιβόλια, ἁγνάντευαν σὲ λίγη ἀπόστασι κάτω τὴ θάλασσα. Ἑληὲς σταχτοφορεμένες, γέρικες, σκέπαζαν τὴν κατωφέρεια ἀπὸ τὴν πόλι ὡς τὸ γιαλό.

Ἦταν δεκαπενταύγουστο. Εὐτυχισμένοι χαιρόμαστε τὰ μοσχάτα σταφύλια καὶ τὰ μελωμένα σῦκα. Τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ ὠργιάζαν ἀναστατώνοντας τοὺς κήπους καὶ τ' ἀμπέλια. Δὲν ἀναγνώριζαν ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία. Ὁ φράκτης ὁ ἀγκαθοπλεγμένος δὲν ἦταν γι' αὐτὰ παρὰ ἕνα εὐχάριστο ἐμπόδιο ποὺ ὡδηγοῦσε στὸν ἀπαγορευμένο καρπό.

Μὰ ἔλα ποὺ οἱ μεγάλοι εἶχαν ἄλλες ἀντιλήψεις. Δὲν τοὺς ἄρεσε ἡ κοινοκτημοσύνη. Συχνὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ παράπονα τῆς μιᾶς οἰκογένειας στὴν ἄλλη γιὰ τὶς καταστροφὲς ποὺ τοὺς ἔκαμαν τὰ διαβολόπαιδα.

Οἱ μάννες προσπαθοῦσαν νὰ δικαιολογήσουν κάθε μιὰ τὰ δικά της ὅσο μποροῦσε. Ἀρνεῖτο πὼς ἦσαν τὰ παιδιά της. Ἴσως γιατὶ προσπαθοῦσε νὰ σώσῃ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ὑπόληψι τοῦ σπιτιοῦ, τὸ πειὸ βέβαιο ὅμως γιὰ

νὰ ξεφορτωθῇ τὴ γειτόνισσα καὶ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὶς γκρίνες της.

Ἡ στάσις της ὅμως ἄλλαζε ἅμα γύριζαν τὰ καταραμένα κατὰ τὸ σουρούπωμα, κατακόκκινα καὶ λαχανιασμένα. Ἦσαν καλὰ χορτασμένα ἀπὸ τὰ ξένα σταφύλια, κι' ἂν γύριζαν σπίτι, ἦταν γιατὶ εἶχαν κουρασθῇ κ' ἤθελαν κάπου νὰ κοιμηθοῦν.

«Ἄχ ποῦ θὰ μοῦ πᾶτε βρωμόπαιδα, σιχαμερά, φώναζε ἡ μάννα τους καθὼς τὰ ἀγνάντευε ἀπὸ μακρυά. Κοντεύει ν' ἀνοίξῃ τὸ σχολεῖο· θὰ τὰ πῶ ὅλα στὸ δάσκαλο. Ἔννοια σας...»

Τὰ παιδιὰ κατέβαζαν τὸ κεφάλι καὶ τρύπωναν μέσα στὸ σπίτι. Τὰ λόγια τῆς μητέρας εἶχαν διαλύσει τὸ μεθύσι τῆς χαρᾶς καὶ τώρα φοβισμένα ἔβλεπαν μπρός τους τὸ φάντασμα τοῦ δάσκαλου.

Ἄλλοτε πάλι, ἅμα τὰ παιδιὰ παίζοντας μαλώναν μεταξύ τους καὶ δέρνονταν, ἐκεῖνος ποὺ εἶχε φάγει τὶς πειὸ πολλὲς ξυλιὲς φώναζε στὸν ἄλλο κλαίγοντας:

«Ἔννοια σου, μωρέ, θὰ σὲ μαρτυρήσω στὸ δάσκαλο καὶ θὰ δῇς.... Κοντεύει ἡ ἡμέρα...»

Ἤξερα πὼς συχνὰ οἱ δάσκαλοι μεταχειρίζονται τὸ σωφρονιστικὸ αὐτὸ μέσο ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὸν παράδεισο, μὰ δὲν καταλάβαινα γιατὶ ὅλοι στὸ χωριὸ μητέρες καὶ παιδιὰ μιλοῦσαν γιὰ μιὰ ὡρισμένη ἡμέρα.

Γι' αὐτό, ἅμα ἦλθαν οἱ δεκαὲξ Αὐγούστου καὶ κτύπησαν οἱ καμπάνες, ἔτρεξα στὸ σχολεῖο ἀπὸ τοὺς πρώτους. Ἀνυπομονοῦσα νὰ δῶ τὴν ἔναρξι.

Τὸ σχολεῖο ἦταν μονοτάξιο, καλοκτισμένο μὲ χρήματα χωριανῶν ποὺ δούλευαν στὴν Ἀμερική. Μιὰ μαρμάρινη σκάλα ἀνέβαινε σ' ἕνα περιστύλιο μὲ δωρικοὺς στύλους. Ἀπ' ἐκεῖ ἐφαίνετο ἡ μεγάλη εὐρύχωρη αἴθουσα μὲ τὰ πολλὰ παράθυρα. Στὸ βάθος ἦταν τὸ δωμάτιο τοῦ δασκάλου. Φυσικὰ μικρότερο ἀπὸ τὴν αἴθουσα τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ εὐρύχωρο ἄρκετὰ καὶ χαρωπό. Τὸ στόλιζαν στὸν τοῖχο διάφορα πλεκτὰ κεντήματα ἀπὸ στάχυα, δῶρα τῶν ἀδελφῶν τῶν μαθητῶν του. Μιὰ καθαρὴ αὐλή, κι' ἀνοικτὴ ἀπὸ παν-

τοῦ τριγύριζε τὸ οἴκημα. Ὁ δάσκαλος ἀγριωπὸς — πῶς εἶχε μεταβληθῇ ὁ ἀγαθὸς αὐτὸς ἄνθρωπος! — στεκόταν στὴν πόρτα κρατῶντας μιὰ χονδρὴ βέργα στὸ χέρι. Κάθε παιδὶ πλησίαζε φοβισμένο στὸ δάσκαλο κρατῶντας κι' αὐτὸ μιὰ ὅμοια βέργα στὸ χέρι.

Ἡ διαταγὴ ἦταν ρητή:

Κάθε μαθητὴς ἔπρεπε νὰ προσέλθῃ φέροντας μαζί του καὶ τὸ ὄργανο τῆς τιμωρίας του.

«Πλησίασε, λέγε, τί ἔκαμες τὸ καλοκαῖρι;»

«Δάσκαλε, ἔκλεψα μιὰ φωλιά».

«Δάσκαλε, βλασφήμησα».

«Δάσκαλε, μ' ἔδειρε» ἀκούονταν πολλὲς φωνὲς συγχρόνως.

Ὁ δάσκαλος ἄπλωνε τὸ χέρι, ἄρπαζε τὸν μαθητὴ καὶ τοῦ τὶς ἔβρεχε λέγοντας μὲ θυμό:

«Νά παλιόπαιδο, γιὰ νὰ μὴν τὸ ξανακάνῃς».

Τὰ παιδιὰ τὰ πειὸ στωϊκά, ἐκεῖνα ποὺ ἀντεῖχαν στὸ ξύλο καὶ δὲν φώναζαν, ἔτρωγαν τὶς ὀλιγώτερες. Μὰ ἀλλοίμονο στοὺς κλαψάρηδες. Αὐτοὶ ἐδέρνοντο γιὰ καλά. Λὲς κ' οἱ φωνές τους ἐρέθιζαν τὸν δάσκαλο. Ἔτσι συνεχίζετο ἡ ἔναρξι. Κάθε παιδὶ μὲ τὴ σειρά του ἔτρωγε ξύλο, γιατὶ καὶ ὅλα κάτι εἶχαν κάμει ὅλο τὸ καλοκαῖρι.

Τὶς περισσότερες καταγγελίες τὶς ἔκαμαν τὰ παιδιὰ τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο. Μητέρες εἶχαν ἔλθει λιγοστές. Ἄλλες, γιατὶ ἦταν Δευτέρα πρωΐ κ' εἶχαν πολλὴ δουλειά, κι' ἄλλες, γιατὶ ἦσαν μητέρες. Στὴ στιγμὴ τοῦ θυμοῦ τους ἔβριζαν οἱ ἴδιες τὰ παιδιά τους καὶ ὅταν κατώρθωναν νὰ τὰ πιάσουν τὰ μελάνιαζαν ἀπὸ τὸ ξύλο, μὰ δὲ τοὺς βαστοῦσε ἡ καρδιὰ νὰ τὰ καταδώσουν. Κ' ἔτσι δὲν πραγματοποιοῦσαν ποτὲ τὶς ἀπειλές τους.

Ἄφοῦ ὅλα τὰ παιδιὰ ἔφαγαν ξύλο, ἄλλα περισσότερο καὶ ἄλλα ὀλιγώτερο, μπῆκαν στὴν τάξι, ἔκαμαν προσευχὲς καὶ καὶ μισοκλαίγοντας ἄρχισαν τὸ μάθημα.

Ἡ ὥρα τῆς κρίσεως εἶχε τελειώσει. Τί ἄραγε νὰ συνέβαινε ὅλο τὸ χρόνο μέσα σ' αὐτὴ τὴν τάξι, ὕστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἔναρξι;..

Μιὰ ἀχτίδα στὸ σκοτάδι.

Ἕνα βράδυ καλοκαιρινό, ἀφοῦ διαλυθήκαμε ὕστερα ἀπὸ τὴν συζήτησι ποὺ εἴχαμε μὲ μερικὲς ἀπόφοιτες, πῆρα τὸ δρόμο γιὰ τὸ σπίτι. Κοντά μου βάδιζε μιὰ κόρη ποὺ πῆρε πέρυσι τὸ δίπλωμά της. Ἔτυχε νὰ ἔχωμε κ' οἱ δύο τὸν ἴδιο δρόμο.

«Πῶς σοῦ φαίνεται ἡ δουλειά; τὴ ρώτησα, βρίσκεις δυσκολίες μὲ τὰ παιδιά;»

«Καθόλου, τὰ παιδιά μας μαθαίνουν παίζοντας. Ἐφαρμόζομε στὴν πρώτη τάξι τὸ σχολεῖο τῆς ἐργασίας. Διηγούμεθα παραμύθια στὰ παιδιά. Ὕστερα παίζουν τὰ παιδιὰ τὰ πρόσωπα τοῦ παραμυθιοῦ. Πρέπει νὰ δῆτε μὲ τί χαρὰ μιμοῦνται τὴν κοκκινοσκουφίτσα, τὴ γιαγιᾶ, τὸν λύκο. Ἔπειτα πλάθουμε μὲ πλαστιλίνη ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ μύθου. Πολλὲς φορὲς μάλιστα οἱ μαθήτριές μας κάνουν νοστιμώτερα πράγματα ἀπὸ μᾶς. Μᾶς ξεπερνοῦν. Κ' ὕστερα τραγοῦδι εὔθυμο καὶ χορός....

Πρέπει νὰ δῆτε τὰ παιδιά' ἔρχονται μ' εὐχαρίστησι ἀπὸ νωρίς. Πρωΐ, πρωΐ στέκονται ἔξω στὴν πόρτα καὶ περιμένουν μ' ἀνυπομονησία πότε ν' ἀνοίξῃ τὸ σχολεῖο. Λαχταροῦν νὰ μάθουν τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἀνάγνωσι δὲν ἐκάμαμε διόλου τοὺς πρώτους μῆνας. Τὴν ἀφήνομε γι' ἀργότερα. Κι' ὅμως στὸ τέλος τοῦ χρόνου ξεύρουν περισσότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα συνομήλικά τους. Κι' ὅ,τι μαθαίνουν δὲν τὸ ξεχνοῦν. Τὸ παρατήρησα σὰν ἤλθαν τὰ περυσινὰ στὴ δευτέρα τάξι. Τί ἄλλο θέλουν τὰ μικρὰ — πρόσθεσε μ' ἕνα ἀγαθὸ μειδίαμα πολύπειρης γιαγιᾶς — παρὰ νὰ παίζουν καὶ νὰ τ' ἀγαπᾷ κανείς. Μαθαίνουν τότε ἄκοπα καὶ δὲν λησμονοῦν».

Μέσα στὸ χαμόγελό της καὶ στὴ λάμψι τῶν ματιῶν της, ποὺ συνώδευσε τὰ λόγια της, ἔννοιωσα τὴν ἀγάπη τῆς νέας δασκάλισσας γιὰ τὰ παιδιὰ κ' εἶδα μπρός μου νὰ θεμελιώνεται τὸ σχολεῖο τοῦ μέλλοντος.

Ἕνας δοῦλος.

Μετὰ τὴν βροχὴ στὸ μικρὸ προάστειο ποὺ καθόμαστε χανόταν κάθε ἴχνος δρόμου. Ἂν εἶχες φαντασία μποροῦσες

νὰ ὁμορφήνῃς τὴ κατάστασι καὶ νὰ δῇς τῆς Βενετίας κανάλια στὰ μαῦρα τὰ νερὰ ποὺ περικύκλωναν κάθε σπίτι. Τὴ μέση τοῦ δρόμου παχειὰ σταχτιὰ λάσπη τὴν σκέπαζε. Ἀλλοίμονο στὸν τολμηρὸ ποὺ τολμοῦσε νὰ τὴν ἀψηφήσῃ. Οἱ ἀραιοὶ διαβάτες περνοῦσαν πατῶντες προφυλακτικὰ στὴν ἄκρη τοῦ πεζοδρομίου, γιατὶ ἦταν φόβος νὰ πέσουν ἢ στὰ νερὰ ἢ στὴ λάσπη. Καθισμένη στὸ μπαλκόνι κύτταζα μ' ἀπελπισία τὴν κατάστασι τοῦ δρόμου καὶ σκεπτόμουν πὼς ἔπρεπε νὰ περάσουν κάμποσες μέρες ἀκόμα γιὰ νὰ ἐλευθεροκοινωνήσωμε μὲ τὴν πόλι.

Ἔξαφνα πρόβαλε ἀπὸ τὴ γωνιὰ τοῦ δρόμου ἕνα δίτροχο χειροκίνητο ἁμαξάκι. Προχωροῦσε σιγά, σιγὰ μὲ κόπο, γιατὶ οἱ ρόδες του βυθίζονταν κατάβαθα στὴ λάσπη. Ἔσκυψα νὰ δῶ ποιὸς τὸ σπρώχνει. Μιὰ σπιθαμὴ μονάχα ψηλότερα ἀπὸ τὸ καροτσάκι πρόβαλε ἕνα ἡλιοκαμένο κεφάλι. Ἦταν ἀγοράκι ὡς δέκα χρόνων. Ἔρριχνε τὸ σῶμα του πρὸς τὰ ἐμπρός, τέντωνε τοὺς μῦς τῶν χεριῶν του, ἔσφιγγε τὰ χείλη του μὲ μιὰ ἐντατικὴ προσπάθεια καὶ τὸ χεράμαξο ἐξακολουθοῦσε τὸ μαρτυρικό του δρόμο.

Διπλὸς ἦταν ὁ κόπος τοῦ μικροῦ, διπλῆ ἡ ἀγωνία του. Ὅταν ξεκολλοῦσαν οἱ ρόδες καὶ προχωροῦσε τὸ ἁμαξάκι, εἶχε νὰ παλαίψῃ μὲ τὰ ξυπόλητα πόδια του, ποὺ τὰ κρατοῦσε αἰχμάλωτα ὁ βοῦρκος.

Στὴν ἄκρη τοῦ πεζοδρομίου τὴν σχετικῶς στεγνή, βάδιζε μεγαλόπρεπα ἕνας. Μεγαλόσωμος, χονδρόκοιλος ἀπὸ τὴν πολλὴ τροφή, παπουτσωμένος αὐτός, πρόσεχε νὰ μὴ βραχῇ. Ἦταν τὸ ἀφεντικό. Τὸ στόμα του τὸ ἄνοιξε μονάχα γιὰ νὰ βλασφημήσῃ γιὰ τὴν ἀργοπορία τοῦ ὑποζυγίου του.

Κι' ὅμως μιλοῦμε ἀδιάκοπα γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ παιδιοῦ....

Ὁ παππούς.

Σὰν τὸ πουλάκι τὸ χαρούμενο κι' ἀμέριμνο ἔτσι ὁ Ἀριστείδης ὁ πασσατεμπᾶς ἐπηγαινοήρχετο, διαλαλῶντας τὸ ἐμπόρευμά του. Ἦταν ἡ ἐποχὴ τοῦ πασσατέμπου. Καλοκαι-

ρινὸ ζεστὸ ἀπόγεμα. Ἡ θάλασσα μονάχα μᾶς δρόσιζε λιγάκι χαϊδεύοντας ἁπαλὰ τὴν ἀμμουδιά.

Ὁ Ἀριστείδης χωρὶς νὰ νοιώθῃ τὴ ζέστη, χωρὶς νὰ δίνῃ προσοχὴ στὴν ἀσχημιὰ τῆς καμπούρας του ἐξακολουθοῦσε τὸ φαιδρό του ἐμπόριο. Ἐννοοῦσε ν' ἀδειάσῃ ὅλο του τὸν σάκκο.

Ὥρα πολλὴ παρατηροῦσα τὸ γελαστὸ κ' ἐκφραστικό του προσωπάκι καὶ τὸ σβέλτο κορμί του, τὸ πηδητό. Στὸ τέλος τὸν φώναξα κοντά μου. Μοῦ ἔκαμε ἐντύπωσι ἡ θεληματικὴ ἔκφρασι τοῦ προσώπου του. Δὲν ἔμοιαζε μικρὸ παιδί.

— Ἔχεις μητέρα;

— Μητέρα δὲ γνώρισα, μᾶς εἶπε, μὲ βουρκωμένα μάτια, ἤμουνα μικρὸ σὰν πέθανε. Μᾶς ἔκαψε ὁ χάρος. Ὕστερα μᾶς πέθαναν τέσσαρες ἀδελφές. Πάει κι' ὁ ἀδερφός μου, τὸν ἔφαγε τὸ στρατιωτικό, ἔφτυσε αἷμα—βλέπετε. Ἡ καϋμένη ἡ μητρυιά μου παιδεύεται. Τὰ παιδιὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου εἶναι μικρὰ κι' αὐτὴ τὰ συγυρίζει. Αὐτὴ ἑτοιμάζει τὸ φαγὶ γιὰ νὰ τὸ βρῇ ἡ νύφη τὸ βράδυ, ὅταν γυρίζῃ ἀπ' τὴ φάμπρικα. Κι' ὁ φουκαρᾶς ὁ πατέρας μου σεκλετίζεται. Εἴχαμε ραφτάδικο στὴ Σύρο, μὰ ὁ χάρος μᾶς ἐρήμαξε. Ζητᾷ δουλειά, καὶ δὲ βρίσκει, γιατὶ εἶνε γέρος. Τί νὰ σοῦ κάμω; βοηθάω ὅσο μπορῶ. Τὸ ἀπόγεμα πουλάω πασσατέμπο καὶ βγάζω πάνω - κάτω 15 δραχμές. Τὸ πρωῒ μαζεύω κὸκ στὸν ἠλεκτρικὸ κ' ὕστερα τὸ πουλῶ. Κερδίζω κι' ἀπὸ κεῖ εἴκοσι δραχμές.

— Σ' ἀφήνουν οἱ φύλακες τῆς γραμμῆς νὰ μαζεύῃς κόκ;

— Μ' ἀφήνουν. «Καλῶς τὸν Ἀριστείδη», μοῦ λένε κάθε πρωΐ, μ' ἀγαποῦν, γιατὶ εἶμαι σακάτης.

Ἔδειξε μὲ τὸ βλέμμα του τὴν καμποῦρα του, ἐνῷ τὰ μάτια του γέμιζαν πάλι δάκρυα γιὰ μιὰ στιγμή. Μὰ σὲ λίγο ξανασήκωσε τὸ κεφάλι του μὲ ὑπερηφάνεια:

— Ἐγὼ πληρώνω τὸ νοῖκι τῆς νύφης μου, πενῆντα δραχμὲς τὸ μῆνα. Κι' ἂν δὲν εἶχε μένα ὁ πατέρας μου, ὁ φουκαρᾶς!..

Ὅταν σηκώθηκε νὰ φύγῃ κ' ἕνας ἀπὸ τὴ συντροφιὰ τοὔδωσε μιὰ δραχμὴ γιὰ νὰ πάρῃ κουλοῦρι, τὴν πῆρε καὶ

χαμογελῶντας τὴν ἔβαλε στὴν στέπη του· «θὰ εἶνε γιὰ τὰ ἐγγονάκιά μου» εἶπε, ἐννοῶντας μ᾽ αὐτὸ τὰ ἀνεψάκια του.

Πόσο ἄραγε νὰ λογαριάζωνται γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ τὰ χρόνια τοῦ πόνου;

Οἱ μικροὶ κακοῦργοι.

Σὰν τὰ νιόβγαλτα κοτόπουλα σκάλιζαν δῶ καὶ κεῖ, πιάνοντας ὅ,τι εὕρισκαν, καμμιὰ δεκαριὰ μικρὰ παιδάκια ἓξ χρόνων καὶ κάτω. Οἱ μεγαλύτεροι προτάρχιζαν τὸ παιγνίδι — τὶς ἀταξίες καθὼς λέμε μεῖς οἱ μεγάλοι — καὶ τὰ μικρὰ ἀκολουθοῦσαν. Μὲ καροῦλες καὶ μελανιὲς στὸ κούτελο, ποὺ τοὺς χάριζαν τὰ πεσίματα ἐπάνω στὸ πλακόστρωτο τῆς αὐλῆς, πλήρωναν τὴν πεῖρα ποὺ ἀποκτοῦσαν. Μὰ δὲν ἀπελπίζουνταν. Ἐπίμονα, καθὼς κάθε πλάσμα ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴ φύσι κ᾽ ἐννοεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμό του, γρήγορα ἐσηκώνοντο στὰ δυό τους πόδια καὶ τρέχαν νὰ προφθάσουν τοὺς μεγαλύτερους. Νέα πεσίματα, δυνατὰ ξεφωνητά, νέα τρεχάματα πάλι. Ἀδιάκοπο παιγνίδι κι᾽ ἀδιάκοπο δυνάμωμα.

— Θὰ σκάσετε βρωμόπαιδα, μᾶς ξεκουφάνατε! Φώναξε ἡ κουμπάρα μου ἀνοίγοντας τὴν πόρτα τῆς κάμαρας ποὺ ἐκαθήμεθα.

— Μὰ δὲ κάνουν τίποτε, εἶπα, «παίζουν».

— Τί λές, κουμπάρα μου, αὐτὰ εἶνε διαβολόπαιδα, τρισκατάρατοι, δὲν ὑποφέρονται πειά. Σὰν νὰ μὴ μ᾽ ἔφθαναν τὰ δικά μου τὰ πέντε ἔχω καὶ τὰ ἄλλα πέντε τῆς νύφης μου ποὺ κάθεται στὸ πλαϊνό μας δωμάτιο. Δὲν φαντάζεσαι τί τραβοῦμε, σωστοὶ κακοῦργοι...

— Μὰ τί κάνουν; Αὐτὰ μόλις σκάσαν ἀπ᾽ τ᾽ αὐγό;

— Τί κάνουν; Ὅλο καταστροφὲς κάνουν. Γ᾽κρεμίζουν τοὺς τοίχους, ἀφίνουν ἀνοικτὴ τὴ βρύση κ᾽ ἀδειάζει τὸ τεπόζιτο, μολιβώνουν ὅ,τι βροῦν. Ἀμ᾽ μήπως ἄφησαν κανένα λουλοῦδι, καμμιὰ γλάστρα γερή; Δὲ προφθαίνω νὰ τὰ δέρνω. Μὰ δὲν βαριέσαι, καρφὶ δὲν τοὺς καίεται...

Κάτω ἀπὸ τὸ τραπεζομάνδηλο, ποὺ σκέπαζε τὸ τραπέζι τῆς τραπεζαρίας, πρόβαλε δειλά, δειλὰ ἕνα μικρὸ παχουλὸ

προσωπάκι ἑνὸς παιδιοῦ δυὸ χρόνων. Μ᾽ ἀνοικτὸ τὸ στόμα μᾶς κύτταξε κ᾽ ὕστερα χαμογέλασε δείχνοντας τὰ λακκάκια στὰ μάγουλα ποὺ ἦταν ροδοκόκκινα καὶ καταμουντζουρωμένα.

Ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς κακούργους....

Ὁ καραγκιόζης δάσκαλος.

Μεσημέρι ἦταν τοῦ Ἰουνίου, καφτερὴ ὥρα, πόρτες καὶ παράθυρα κατάκλειστα. Λὲς κ᾽ ἤθελαν νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὸν καυστικὸ ἥλιο οἱ κάτοικοι τῆς μικροσυνοικίας ποὺ περνοῦσα. Ἡσυχία παντοῦ.

Καθισμένα κατὰ γῆς, σύρριζα σ᾽ ἕνα τοῖχο, γιὰ νὰ προφυλάγωνται ἀπ᾽ τὴ σκιά του, μιλοῦσαν ζωηρὰ καμμιὰ δεκαριὰ παιδιά. Ἦσαν ὅλα μικρὰ 8 - 12 χρόνων τὸ πολύ. Κρεμασμένα ὅλα ἀπὸ τὸ στόμα ἑνὸς ἀγοριοῦ, ποὺ μιλοῦσε χειρονομῶντας.

Ἦταν τόσο μεγάλη ἡ προσοχή τους ποὺ δὲν ἔννοιωσαν πὼς πλησίασα. Στάθηκα κοντά τους. Κάποια ἀταξία θὰ σχεδιάζουν, σκέφθηκα, γιὰ νὰ εἶνε ἔτσι ἀπορροφημένα.

«Ἔτσι σκοτώσαν τὸν Λάμπρο Κατσώνη, ἔλεγε μὲ συγκίνησι ἐκεῖνος ποὺ μιλοῦσε.

»Τὸ ἕνα του πόδι τοῦ τό βαλαν ἐπάνω στὸ ἀμμόνι καὶ τοῦ τόσπασαν, πρόσθεσε ἕνας μικρότερος μὲ γουρλωμένα ἀπὸ τὸν τρόμο μάτια.

»Ποιὸς σᾶς μίλησε γιὰ τὸν Κατσώνη; ρώτησα.

»Τὸν ἔπαιξε ὁ Καραγκιόζης» μ᾽ ἀπήντησαν ὅλα μ᾽ ἕνα στόμα, καὶ μοῦ ἔδειξαν τὴν ἀπέναντι μάνδρα. Διάβασα μὲ μεγάλα γράμματα, «Θέατρον τοῦ λαοῦ, ὁ Καραγκιόζης».

»Μὰ ποιὸς τὸν σκότωσε τὸν Κατσώνη; ρώτησα πάλι, θέλοντας νὰ δῶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Καραγκιόζη.

»Ὁ πασσᾶς, εἶπε κεῖνος ποῦ διηγεῖτο.

»Μὰ τὸν πῆραν ὕστερα κι᾽ αὐτὸν οἱ διαβόλοι», συνεπλήρωσε ἄλλος.

»Τὸν σκότωσαν κι᾽ αὐτὸν τὰ παλληκάρια τοῦ Κατσώνη, εἶπε τρίτος καλύτερα πληροφορημένος. Μὰ ν᾽ ἀκούγατε, τί ἔλεγε κι᾽ αὐτὸς στὸν Πασσᾶ: θὰ μὲ κάνῃς σκόνη, μὰ

ἐγὼ θὰ σὲ στραβώσω, θὰ μὲ ρίξῃς στὰ χωράφια, θὰ φυτρώσουν παλληκάρια μου νὰ σ' ἐκδικηθοῦν καὶ τότε ὁ Πασσᾶς τὸν σκότωσε». Ὅλα τὰ παιδιὰ ἄκουαν μὲ μεγάλη προσοχὴ κ' ἐνθουσιασμό. Τὸ παιδὶ ποὺ διηγεῖτο εἶχε μεγάλο τάλαντο φυσικό. Ἡ ἔκφρασι τοῦ προσώπου του δυνάμωνε τὰ λόγια του καὶ ἕνα πλατὺ μειδίαμα, ποὺ ἔδειχνε τὰ κάτασπρα γερὰ δόντια του, παρακολουθοῦσε τὰ λόγια του.

»Αὔριο θὰ παίξουν τὸν Τζαβέλλα καὶ τὴν Παρασκευὴ τὸ σούβλισμα τοῦ Διάκου. Πρόσθεσε ἕνας ἄλλος μὲ χαρά.

Ἀθάνατε Καραγκιόζη! Πόσο σὲ εἶχα παραγνωρίσει, φίλε μου. Σ' εὕρισκα πάντα ἀνούσιο, ἀσυνάρτητο, σαχλὸ μὲ τὰ συνηθισμένα σου ἀστεῖα — μακεδόνι, κυδώνι —. Κι' ὅμως σὺ εἶσαι ὁ μεγάλος δάσκαλος τῆς φυλῆς μας.

Ξέρεις κ' ἐνθουσιάζεις μ' αὐτά.

Δὲν ἄκουσες ποτέ σου γιὰ ἐξελικτικὴ μέθοδο στὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας, γιὰ τμήματα, γιὰ συγκεντρωτικὲς ἐρωτήσεις κι' ἀνακεφαλαίωσι. Εὐτυχισμένε. Δὲν χάλασε τὸ μυαλό σου. Ἔμεινε φρέσκο, γι' αὐτὸ βρίσκεις τὸν τρόπο νὰ ζωντανεύῃς τὰ περασμένα καὶ νὰ φθάνῃς στὴν ψυχὴ τῶν μικρῶν.

Ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι πολυάριθμη, ὀκτὼ παιδιὰ ἀπὸ 19 ὡς 2 ἐτῶν, ὁ πατέρας, ἡ μητέρα καὶ ἡ γιαγιά. Πολλὲς κόττες καὶ πάππιες, τρία σκυλιὰ καὶ δυὸ γατιὰ τὴν συμπληρώνουν.

— Ἀπὸ πέρυσι εἶχεν ἐκπληρωθῇ ὁ πόθος ὅλων. Εἶχαν πειὰ τὸ δικό τους σπίτι...

Θὰ ζοῦσαν μόνοι, ἥσυχοι. Θἄκλειναν τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους καὶ κεῖ μέσα θὰ ζοῦσαν ὅλοι ἐλεύθεροι. Πᾶνε οἱ φωνὲς τῆς σπιτονοικοκυρᾶς κ' οἱ ἐνοχλήσεις τῶν ἄλλων ἐνοίκων. Αὐτὰ ἀνήκαν πειὰ στὰ περασμένα.... Δόξα σοι ὁ Θεός...

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ εὐτυχία ἀκριβοπληρώνεται σ' αὐτὸ τὸν κόσμο καὶ πάντα θὰ ἔχῃ τὶς σκιές της, γι' αὐτὸ κι' αὐτοὶ μέσα στὴν εὐτυχία τους ἀγωνιοῦσαν.

«Δὲν μᾶς ἀφήνει νὰ κοιμηθοῦμε ἕνα χρέος ποὺ βάλαμε γιὰ νὰ τελειώσωμε τὸ σπίτι» μοῦ εἶπε μιὰ μέρα ἡ μητέρα τῆς οἰκογενείας καταστενοχωρημένη. «Ἄραγε θὰ μπορέσωμε νὰ τὸ βγάλωμε;».

Κ' ἐπειδὴ ἦσαν τίμιοι ἄνθρωποι καὶ ἐργατικοί, πέσαν ὅλοι στὴ δουλειά. Κάθε μέρα δουλειά, ἀπ' τὰ χαράγματα ὡς τὶς δέκα τὸ βράδυ καὶ πολλὲς φορὲς κι' ἀργότερα. Τὰ δυὸ μεγαλύτερα παιδιὰ κατασκεύαζαν ἔπιπλα κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι τὰ βοηθοῦσαν ἅμα τέλειωνε ὁ καθένας τὴ δική του τὴ δουλειά. Κι' ὁ πατέρας ἀκόμα σὰν γύριζε μὲ τὸ σουρούπωμα ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο, ὅπου ἦταν ἀρχιεργάτης, κι' ὁ μικρότερος ὁ γυιὸς ὁ κουρεύς, κ' οἱ γυναῖκες ἀκόμη, ἡ μητέρα καὶ ἡ γιαγιά. Βοηθοῦσαν κι' αὐτὲς ἅμα τοὺς ἔμενε καμμιὰ στιγμὴ ἀπὸ τὴν ἀτέλειωτη λάτρα τοῦ σπιτιοῦ. Μὰ πειὸ πολὺ ἀπ' ὅλους δούλευε ὁ μικρότερος γυιός, ἕνα παιδὶ δώδεκα χρόνων. Κτίστης, ἐπιστάτης, νεροκουβαλητής, ὅταν ἔκτιζαν τὸ σπίτι. Βοηθὸς στὶς δουλειὲς ὅλων τῶν ἄλλων, ὅταν τὸ τέλειωσαν. Ἀκούραστος. Ἄλλοτε γύριζε φορτωμένος ψώνια — τόσοι ἄνθρωποι βλέπετε καὶ τόσα ζῷα, — κι' ὅλοι γεροὶ καὶ πολυφαγάδες. Ἄλλοτε βοηθοῦσε στὰ οἰκιακά, ἄλλοτε στὰ ἔπιπλα.

— Βασιλάκη, φώναζε ἡ γιαγιά, γέμισε τὸ καζάνι ἀπὸ τὸ πηγάδι, γιατὶ αὔριο θὰ πλύνω.

— Βασιλάκη, ἀκόμα δὲν πλάνισες αὐτὸ τὸ ξύλο, τί κάνεις τόση ὥρα; διάταζε ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός, ὁ ἐπιπλοποιός.

— Βασιλάκη, τώρα ποὺ δὲν ἔχεις δουλειὰ πάρε τὴν Ροζοῦλα στὰ χέρια σου καὶ βγάλε την ἔξω, τοῦ ἔλεγε ἡ μητέρα.

Ἐπρόκειτο γιὰ τὸ τελευταῖο κορίτσι, ἕνα ὁλοστρόγγυλο μικρὸ δυὸ χρόνων ποὺ ζύγιζε ἀρκετὰ βαρειά.

Ἔτσι δούλευε ἀπ' τὸ πρωῒ ὡς τὸ δειλινὸ ὁ Βασιλάκης ἀγόγγυστα, καὶ τὸ σουρούπωμα ἀναπαύοταν κουβαλῶντας τὴν ἀδελφοῦλα του στὰ χέρια.

Τόσο κοπίαζε κι' ὅμως πάντα ἦταν γελαστὸς καὶ εἰργάζετο συχνοσφυρίζοντας.

Εἶναι ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός... μοῦ εἶπε μιὰ μέρα ὁ πατέρας τῆς οἰκογένειας ποὺ τοῦ ἔλεγα τὸ θαυμασμό μου γιὰ τὴν ἐργατικότητα, τὴν τόσο μεγάλη, τοῦ μικροῦ.

Μιὰ μέρα εἶδα τὸν Βασιλάκη νὰ κάθεται κατάχαμα, κατα-

κουρασμένος, κάτω ἀπὸ μιὰ ἐληά. Ἦταν πρωΐ, ἀπόρησα, πῶς τέτοιο θάμα! Ὁ Βασιλάκης χωρὶς δουλειά....

— Τί τρέχει; εἶπα, τῆς μητέρας του.

— Τίποτε τὸ σπουδαῖο... Εἶνε λίγες μέρες τώρα ποὺ δὲν τρώει πειά, δὲν ἔχει ὄρεξι μᾶς λέει. Δὲ μπορεῖ νὰ σταθῇ στὰ πόδια του. Ὁ γιατρὸς μᾶς εἶπε πὼς ἔχει ὑπερκόπωσι. Δὲν εἶναι τίποτε, θὰ τοῦ περάσῃ.

Κ' ἡ μάννα γύρισε στὴ δουλειά της, χωρὶς νὰ νοιώθῃ τὸ ἀδίκημα ποὺ ἔκαμε στὸ παιδί της: τὸ πρόωρο σπατάλημα τῆς ζωτικότητος του....

Ἡ ψυχὴ τοῦ πατέρα.

Μπῆκε ἀγανακτησμένη στὴ μικρὴ αἴθουσα τῆς ἀναμονῆς. Πλησίαζε ἡ ὥρα ποὺ τῆς εἶχεν ὁρίσει ἡ γιατρίνα γιὰ τὸ δόντι της καὶ δὲν ἤθελα νὰ χάσῃ τὴν σειρά της. Γι' αὐτὸ ἦλθε ἂν καὶ φοβερὰ θυμωμένη.

«Τί τρέχει» τὴν ρώτησε ἡ μικρόσωμη τρισχαριτωμένη ὀδοντοϊατρὸς ποὺ φιλικὰ ἐνδιαφέρετο γιὰ ὅλες τὶς πελάτισσές της. Γιατί ἔτσι;»

«Χάσαμε τὴν ὑπόθεσι τοῦ σπιτιοῦ στὸ δικαστήριο, ξεφώνησε ἡ μικρή, ξεσπῶντας σὲ κλάματα. Τὴν χάσαμε.... Κι' ὅμως ἐμεῖς εἴχαμε τὸ δίκιο. Ἡ μητέρα εἶναι χήρα, ἐμεῖς ὅλοι ἀνήλικοι καὶ χωρὶς δουλειὰ κι' αὐτοὶ δὲν ἀδειάζουν τὸ σπίτι. Τὸ κρατοῦν μὲ προπολεμικὸ νοῖκι. Κι' ἂς εἶναι εὔποροι, κι' ἂς κερδίζουν».

«Ἡσύχασε τῆς εἴπαμε συμπονετικὰ ἂν καὶ τὴν βλέπαμε γιὰ πρώτη φορά.» Στὶς στιγμὲς τῆς λύπης χάνεται ἡ ἐθιμοτυπία κ' ἡ καρδιὰ ἀνοίγει. «Ἡσύχασε ἴσως διορθωθοῦν τὰ πράγματα».

«Λὲν γίνεται πειὰ τίποτε, τίποτε, ἡ ἀπόφασις εἶναι τελεσίδικος. Τέλειωσε πειά».

Μείναμε ἄφωνοι μπρὸς σ' αὐτὴ τὴν παιδιάτικη ἀπελπισιὰ ποὺ ξεχείλιζε. Τί νὰ τῆς πῇς;...

»Πολὺ ἄδικος, πολὺ ἄδικος εἶνε αὐτὸς ὁ κόσμος, ἐξακολούθησε σὲ λίγο. Μονάχα οἱ κακοὶ ζοῦν καλά, οἱ ψεῦτες. Εἶνε στιγμὲς ποὺ ἀποφασίζω νὰ γίνω κ' ἐγὼ κακιά, ἄδικη, ψεύτρα... Μὰ ἔλα ποὺ προσπαθῶ καὶ δὲν μπορῶ. Λὲς κ' ἡ ψυχὴ τοῦ πατέρα εἶναι μέσα μου. Καὶ μ' ἐμποδίζει. Ἔζησε πολὺ τίμιος σ' ὅλη του τὴ ζωή. Ἔτσι ἔμαθε κ' ἐμᾶς. Καὶ τώρα δὲν μπορῶ ν' ἀλλάξω, νὰ κάνω ὅ,τι θέλω».

Ἔφυγα συγκινημένη... Ἦταν ἆρά γε γιὰ τὸν μεγάλο πόνο τῆς μικρῆς στὸ πρῶτο ἀντίκρυσμα τῆς ἀδικίας ἢ γιὰ τὴ δύναμι τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρώπινης, ποὺ ποτὲ δὲν χάνεται μὰ ξαναζῇ στὴ νέα γενεά;

Ἡ Μπέλλα.

Ἡ Μπέλλα ἦταν ἡ πειὸ ἀγαπημένη κοῦκλα τῆς Ἔρσης, μιᾶς πλούσιας μοναχοκόρης τριῶν χρόνων. Οἱ ἄλλες της οἱ κοῦκλες δὲ τὴν ἐνδιέφεραν καὶ τόσο. Μονάχα γι' αὐτήν, ὅταν τὴν ἔσφιγγε στὴν ἀγκαλιά της, ἔπαιρνε ἡ φωνή της τοὺς τρυφεροὺς τόνους τῆς μητρικῆς φωνῆς. «Μπέλλα, Μπελλίτσα μου,» ξανάλεγε συχνὰ σφίγγοντάς την.

Κι' ὅμως ἦταν γιὰ μᾶς τοὺς μεγάλους ἡ ἀσχημότερη κοῦκλα τῆς Ἔρσης. Ἡ πειὸ ἄτεχνη. Ἡ μικρὴ ὑπηρέτρια τοῦ σπιτιοῦ τὴν εἶχε φτειάξῃ. Καὶ φυσικὰ ἀνταποκρίνετο στὸ καλλιτεχνικὸ γοῦστο τῆς καλλιτέχνιδος δημιουργοῦ. Ἕνα κομμάτι σπασμένο ξύλο ἀποτελοῦσε τὸ σῶμά της. Καὶ τὸ λιγερὸ αὐτὸ κορμὶ τὸ σκέπαζε ἕνα τριανταφυλλὶ πανὶ ἀπομεινάρι ἀπὸ ξεσκονόπανο...

Μεταφράστε το.

Ἡ μικρὴ Helga εἶνε μιὰ Γερμανιδοῦλα πέντε χρόνων, ποὺ κάθεται ἀπέναντί μας Ἀπὸ τὸ πρωΐ ποὺ θὰ ξημερώσῃ ὡς τὸ σουρούπωμα ἐπισκέπτεται τὰ διάφορα σπίτια τῆς γειτονιᾶς κάμνοντας ἐπισκέψεις δέκα λεπτῶν στὸ καθένα. Στὸ ἕνα γιὰ νὰ πῇ τὴν καλημέρα σὲ μιὰ γρηὰ γιαγιά, ποὺ χθὲς ἦταν ἄρρωστη. Στὸ ἄλλο γιὰ νὰ δοκιμάσῃ ἂν τὸ γλυκὸ ἐπέτυχε, στὸ ἄλλο γιὰ νὰ πληροφορηθῇ ἂν οἱ κόττες ἐγέννησαν καὶ στ' ἄλλα γιὰ ἀνάλογα ἐνδιαφέροντα ζητήματα.

Στὸ σπίτι μας κάμνει συχνότερες ἐπισκέψεις, δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς τὴν ἡμέρα, γιὰ νὰ παίζῃ μὲ τὸ μικρὸ κοριτσάκι μας καὶ νὰ ἐπιθεωρῇ τὰ παιχνίδια του.

Ἔχει πολλὰ παιχνίδια δικά της, μιὰ ὁλόκληρη κάμαρα γεμάτη. Κι᾽ ὅμως ἔχει τὸ νοῦ της μήπως ἡ μικρὴ γειτόνισσα ἀποκτήσῃ κανένα, ποὺ αὐτὴ δὲν θὰ τὸ ἔχῃ.

Μιὰ μέρα ἄκουσα φωνὲς καὶ κλάματα στὸ διπλανὸ δωμάτιο. Ἡ μικροῦλα ξεφώνιζε, ἡ Helga μιλοῦσε γλήγορα γερμανικά, καταθυμωμένη.

— Τί τρέχει, Helga, ρώτησα, γιατί τόση ταραχή;

— Κυττάξτε, δὲν μοῦ δίνει τὸ γουδάκι της νὰ κοπανίσω κ᾽ ἐγώ.

— Εἶναι μικρή, δὲν καταλαβαίνει, μὴ τὴν ξεσυνερίζεσαι. Σήμερα τῆς τὸ ἔφερε ὁ πατέρας της. Εἶναι καινούργιο, γι᾽ αὐτὸ δὲν θέλει νὰ τὸ δώσῃ.

— Ἐγὼ ὅμως τῆς δίδω τὰ παιχνίδιά μου, ἐξακολούθησε ἡ Γερμανιδοῦλα. Εἶνε ἕνα κακομαθημένο παιδί, κακομαθημένο, δὲν θὰ παίξω πειὰ μαζί της.

Ἡ μικροῦλα, μωρὸ ἀκόμα, ἐνάμισυ ἔτους μόλις, δὲν ἐνδιαφέρετο διόλου γιὰ τὴν ἀγανακτησμένη συντρόφισσά της.

Ἐξακολουθοῦσε νὰ μειδιᾷ καὶ νὰ κοπανᾷ χαρωπὰ μέσ᾽ τὸ γουδάκι της. Ἡ ἀδιαφορία της ἐρέθιζε περισσότερο τὴν μικρὴ Helga καὶ γυρίζοντας μ᾽ ἀπελπισία μοῦ φώναξε:

— Μεταφράστε της τα λοιπόν!

Νόμιζε πὼς ἡ μικρὴ δὲν ἐννοοῦσε τὸν θυμό της γιατὶ δὲν ἤξευρε γερμανικά.

Παιδὶ κι᾽ αὐτὴ δὲν μποροῦσε νὰ καταλάβῃ πὼς δὲν ἦταν ἡ ἄγνοια τῆς γλώσσας, ποὺ ἐμπόδιζε τὴν μικροῦλα νὰ νοιώσῃ τὸν θυμό της, μὰ ἡ ἄγνοια τῆς ἀνθρώπινης κακίας.

Ἕνα λουλοῦδι σπίτι μας.

Μὲ τὰ χρόνια φεύγει ἄθελα σιγά, σιγὰ ἡ δροσιὰ τῆς ψυχῆς, ἡ ἀδιάκοπη αὐτὴ χαρούμενη διάθεσι, ποὺ ἔχει ὁ καθένας μας στὴν πρώτη ἄνθησι τῆς νιότης του.

Βαρειὰ εἶναι ἡ ζωή; Λίδομε ἐμεῖς ἀξία μεγαλύτερη στὶς καθημερινὲς λεπτομέρειες, τὶς πειὸ πολλὲς φορὲς ἀσήμαντες; Ἴσως.... Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ἀλλάζομε ἀσυνείδητα. Τὴν αὐγή, τὴ θεογέννητη, ἀκολουθεῖ τὸ σκοτεινὸ σουρούπωμα, προμήνυμα λὲς τῆς αἰώνιας νύχτας.

Εἶναι στιγμὲς ποὺ νοιώθομε βάρος στὴν ψυχή, ἀπὸ τὸ λιγόστεμα αὐτὸ τῆς χαρᾶς, μὰ ἔλα ποὺ δὲν ἔχομε τὴ δύναμι νὰ ξαναφέρωμε τὴν ἄνοιξι ποὺ πέρασε. Κι᾽ ὅμως αὐτὸ τὸ θᾶμα ἕνα παιδάκι τὸ κατώρθωσε.

Ἀλήθεια, στὴν ἀρχή, ὅταν γεννήθηκε, ἦταν περισσότερο ἐνόχλησι ἡ παρουσία του, ἂν καὶ τὸ περιμέναμε ἀνυπόμονα. Χαλοῦσε βλέπεις τὶς συνήθειές μας. Εἴμαστε τόσο μακρυά του. Ἄρχιζε νὰ γνωρίζῃ τὸν κόσμο αὐτό, κ᾽ ἐμεῖς τὸν εἴχαμε βαρεθῇ. Μὰ τὸ μικρὸ ἐνίκησε κ᾽ ἐκανόνισε τὸν τριγύρω του κόσμο σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες του.

Λίγο λίγο ἀρχίσαμε νὰ γινώμαστε κ᾽ ἐμεῖς παιδιά. Πρῶτα ἦλθε ἡ σειρὰ τοῦ τραγουδιοῦ. Στὴν ἀρχὴ δὲ θυμώμαστε τίποτε. Εἴχαμε τόσα χρόνια νὰ ποῦμε καὶ ν᾽ ἀκούσωμε τέτοιου εἴδους τραγούδια!

Τὸ πρῶτο ἦλθε δύσκολα. Στὴν ἀρχὴ ὁ ἦχος καὶ ποὺ καὶ ποὺ καμμιὰ λέξι, ὕστερα φράσεις ὁλόκληρες καὶ τέλος ὅλο τὸ τραγοῦδι ἀποδόθηκε πιστά, ἀκέραιο, ἀπὸ τὸ θησαυρὸ τῆς μνήμης. Αὐτὸ τ᾽ ἀκολούθησαν ἄλλα, κ᾽ ὕστερα ἄλλα.

Τὸ τραγοῦδι ἄρχιζε ἀπ᾽ τὸ πρωΐ. Αὐτὸ χαροποιοῦσε τὸ μικρό. Κάθε ἡμέρα εἴχαμε πρωϊνὸ γλέντι στὸ δωμάτιο. Τὸ μικρὸ κρατοῦσε τὸν χρόνον μὲ τὰ χέρια του καὶ μὲ τὰ ξεφωνητά του. Τὸ καναρίνι, τὸ τρισχαριτωμένο, παράβγαινε ἀπὸ τὴν βεράντα ἔξω. Ὅλα γελοῦσαν. Τὸ κόκκινο γουρουνάκι ἀπὸ ὕφασμα χαρούμενο πρόβαλε τὴ μουρίτσα του μὲ τὰ χάνδρινα μαῦρα μάτια. Ἦταν εὐχαριστημένο ἂν καὶ εἶχε περάσει τὴ νύχτα του κάτω ἀπὸ τὴν ντουλάπα, ποὺ τὸ εἶχε ρίξει ὁ ἰδιοκτήτης του, πρὶν κοιμηθῇ. Παρέκει, ἄλλος θεατής, ἡ κουκλίτσα, μὲ τὰ πάντοτε τακτοποιημένα μαλλιά της καὶ κοντά της ὁ καβαλλιέρος της, ἕνας κύκνος περήφανος μὲ τὴν ἄσπρη φορεσιά του καὶ τὴν κόκκινη μυτίτσα του.

Ἡ συναυλία ἐξακολουθοῦσε ὡς ποὺ ἤρχετο ἡ ὥρα τῆς δουλειᾶς.

Ἀφήνοντας τὸ σπίτι ξανευρίσκαμε τὶς σκέψεις καὶ τὶς ἔννοιες μας τὶς ἀνθρώπινες. Ἡ ζωὴ ἦταν πάντα δύσκολη, μὰ ὄχι πειὰ βαρειά. Στὶς στενόχωρες στιγμές μας πρόβαλε

τὸ κατάξανθο κατσαρόμάλλο κεφαλάκι μὲ τὰ γαλανὰ μάτια, σὰν νὰ ἔλεγε:

«Στενοχωριέσαι, μάννα, κι' ὅμως ἔχεις ἐμένα.»

Ἔτσι τὸ μικρὸ ἄλλαξε τὴ διάθεσι σ' ὅλους. Δὲ μπορούσαμε πειὰ νὰ εἴμαστε δύσθυμοι.

Λένε πὼς τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ εὐγνωμονοῦν τοὺς γονεῖς τους γιὰ τὶς θυσίες ποὺ ἔκαμαν γι' αὐτά. Τὸ ἀντίθετο μοῦ φαίνεται πειὸ δίκαιο.

Ἀντισταθμίζονται ποτὲ οἱ ὑλικὲς εὐεργεσίες μὲ τὶς ψυχικές;

Ξεπληρώνεται μὲ τίποτε τὸ ψυχικὸ αὐτὸ ξανάνιωμα, ἡ καινούργια ἄνθησι τῆς νιότης;

ΖΩΗ Σ. ΦΡΑΓΚΟΥ

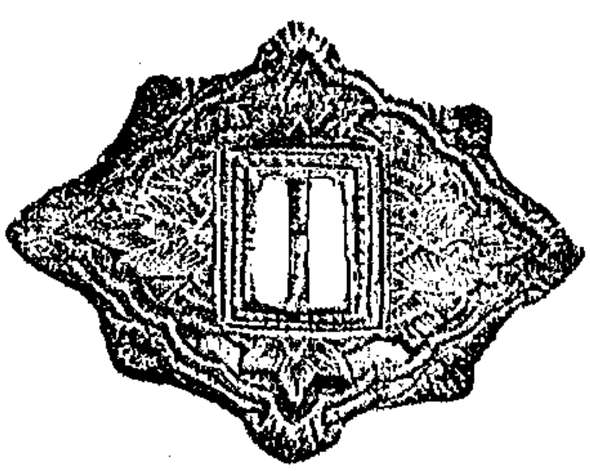



Η ΓΑΥΚΥΤΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Μεταξὺ τῶν εἰκόνων τὰς ὁποίας ἀνεῦρον ὑπὸ τὰ τουρκικὰ κονιάματα εἰς τοὺς ἐναπομείναντας τοίχους τῆς καυθείσης κατ' Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1917 ἱστορικῆς Βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ εἶναι καὶ ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα εἰκών.

Ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι ἐζωγραφημένη ἐπὶ τοῦ τοίχου (τοιχογραφία) καὶ ἀνεφάνη ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ ***τριβήλου*** τοῦ νάρθηκος (τῶν τριῶν δηλονότι εἰσόδων τῶν ὁδηγούντων ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν, σχηματιζομένων διὰ δύο κιόνων ἐν τῷ μέσῳ καὶ διὰ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῶν κτιστῶν παραστάδων καὶ αἵτινες ὠνομάσθησαν οὕτω διότι ἐκρέμαντο ἀπ' αὐτῶν τρία παραπετάσματα ἢ *βῆλα*— ὡς ἐλέγοντο τὰ παραπετάσματα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως velum).

Ὅπως βλέπει εἰς τὴν εἰκόνα ὁ ἀναγνώστης εἰκονίζεται ὑψηλὸν δένδρον μὲ πυκνὸν φοινικοειδὲς φύλλωμα· ἐπ' αὐτοῦ ἔχει ἀναρριχηθῆ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος κοντὸν κόκκινον χιτῶνα ἐζωσμένον εἰς τὴν ὀσφὺν καὶ κοσμούμενον διὰ πλατείας παρυφῆς περὶ τὸν λαιμόν· τοὺς πόδας καλύπτουν λευκαὶ περικνημῖδες καὶ ἐρυθρὰ πέδιλα. Ἡ κεφαλὴ μὲ σφηνοειδὲς λευκὸν γένειον καὶ βραχεῖαν κόμην εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἄνω, ἔχει δὲ ἀνυψωμένας ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας καὶ φαίνεται ὡς νὰ ροφᾷ μὲ ἡδονὴν τὰς σταγόνας αἱ ὁποῖαι πίπτουν ἐξ ἡμικυκλικοῦ δίσκου ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς



ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Η ΓΛΥΚΥΤΗΣ
Τοιχογραφία ἀνευρεθεῖσα μετὰ τὴν πυρκαϊὰν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος τῆς Βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ.

εἰκόνος ἐζωγραφημένου. Ἄνωθεν εἶναι γεγραμμένη ἀνορθογράφως ἡ ἐπιγραφή: ***τοῦ κόσμου ἡ γλυκύτης:*** Ἑκατέρωθεν τοῦ ἀναρριχωμένου τούτου ἀνδρὸς εἰκονίζονται δύο πτερωτοὶ μαῦροι δράκοντες, ἐξ ὧν ὁ εἷς εὑρίσκεται ἀριστερὰ καὶ πρὸ τοῦ προσώπου του ὁ δὲ ἕτερος δεξιὰ καὶ παρὰ τοὺς πόδας. Κάτωθεν αὐτῶν εὑρίσκονται αἱ λέξεις: ***Αἷμα-Χολὴ*** προφανῶς εἰς τοὺς δράκοντας αὐτοὺς ἀναφερόμεναι. Τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου κατατρώγουν δύο δράκοντες ὁμοίως πτερωτοί, οἱ μακροὶ λαιμοὶ τῶν ὁποίων περιελίσσονται εἰς τὸν κορμόν· κάτωθεν τοῦ ἀριστεροῦ ἐρυθροῦ δράκοντος εἶναι ἀναγεγραμμένη ἡ λέξις: ***Ἡμέρα,*** κάτωθεν δὲ τοῦ δεξιοῦ κυανοῦ δράκοντος ἡ λέξις: ***Νύξ.*** Παρὰ τὴν ρίζαν τέλος τοῦ δένδρου διακρίνεται ἀνοικτὸν στόμα δράκοντος καὶ παρ᾽ αὐτὸ δεξιὰ αἱ λέξεις: ***κατάρα*** καὶ διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων: ***Ἅδης.***

Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἡ ἐπιγραφομένη «τοῦ κόσμου ἡ γλυκύτης», οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἰκονογράφησις μιᾶς τῶν παραβολῶν τῶν ἀναγινωσκομένων ἐν τῷ ἀποδιδομένῳ εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν μυθιστορήματι περὶ Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ. Μία τῶν κυριωτέρων ἐν αὐτῷ παραβολῶν εἶναι ἡ παραβολὴ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς, τῶν μυῶν καὶ τοῦ δράκοντος, ἡ ἐπιγραφομένη: «περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὃς φεύγει τὸν μανιώδη ρινόκερων». Κατὰ τὴν παραβολὴν ταύτην, τὴν ἔχουσαν πλεῖστα ἰνδικὰ ἢ βουδδιστικὰ στοιχεῖα, ὁ ἄνθρωπος διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ρινόκερω πίπτει εἰς βάραθρον, κρατεῖται ὅμως ἀπὸ δένδρου· ἐκεῖθεν παρατηρεῖ, ὅτι εἰς λευκὸς καὶ εἷς μέλας μῦς κατατρώγουν τὰς ρίζας, ἐν ᾧ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ βαράθρου ἀναμένει δράκων. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τοιαύτην θέσιν εὑρισκόμενος βλέπει ἀποστάζον ἐκ τοῦ δένδρου μέλι, λησμονῶν δὲ τὸν κίνδυνον προσπαθεῖ νὰ τὸ ροφήσῃ. Ἡ παραβολὴ ἑρμηνεύεται ὡς ἑξῆς: ὁ ἄνθρωπος διώκεται ὑπὸ τοῦ θανάτου (τοῦ ρινόκερω)· κρατεῖται ὅμως ἐν τῷ βίῳ (τῷ δένδρῳ)· τοῦ ἀνθρώπου τὸν βίον κατατρώγουν ἡ ***ἡμέρα*** καὶ ἡ ***νύξ,*** ἡ ἀσθένεια καὶ ὁ χρόνος, ἡ ***χολὴ*** ἢ τυφλότης καὶ γίνεται γέρων καὶ πτῶμα (= ὁ λευκὸς καὶ

μέλας μῦς)· ἐν ᾧ ὅμως ἀπειλεῖται ὑπὸ τοσούτων δεινῶν, ἀμβλυοπῶν, ἐπιθυμεῖ τὴν ματαίαν ἡδονὴν (= τὸ μέλι ἢ τὴν ***γλυκύτητα***), ἂν καὶ ἀπειλεῖται ὑπὸ τοῦ ***Ἅδου*** (= τοῦ δράκοντος) (πρβλ. Krumbacher, Βυζαντινὴν λογοτεχνίαν κατὰ μετρ. Βιβλιοθ. Μαρασλῆ, τόμ. Γ΄. σελ. 203 κέ.).

* * *

Εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην ἀρχαιοτέραν εἰκονογράφησιν τῆς παραβολῆς αὐτῆς ἔχομεν ἐπὶ ἀναγλύφου τυμπάνου τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Πάρμας τοῦ ἔτους 1196. Εἰς τὸ ἀνάγλυφον ὅμως τοῦτο ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νὺξ ἔχουν ὅλως ἀρχαίας παραστάσεις, εἰκονίζονται δὲ μύες, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἡμέτερον ἔχουν μετασχηματισθῆ εἰς δράκοντας, ὡς εἰς δράκοντα ἔχει μετασχηματισθῆ καὶ ὁ ρινόκερως, ὁ ἱστάμενος ἔμπροσθεν τοῦ ἀνθρώπου.

Εὑρίσκομεν ἔπειτα μὲ παραλλαγάς τινας τὴν παράστασιν εἰς μικρογραφίας χειρογράφων Κωδίκων (ὡς εἶναι ὁ παρισινὸς Κῶδιξ ὑπ' ἀριθ. 1128, τὸ σερβικὸν ψαλτήριον (ἐν ἐκδ. Strzygowski, Πιν. I² καὶ εἰκ. 36 — σελ. 11 καὶ 97) κ.ἄ. Φαίνεται, ὅτι ἡ εἰκὼν ἐπλάσθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ***Ζακχαίου ἐπὶ τῆς συκῆς***, τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς ἀνατολικὰς παλαιὰς τοιχογραφίας, ὡς εἶναι αἱ κοσμοῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Geledjer ἐν Καππαδοκίᾳ (βλ. Jerphanion, Les églises rupestres de Capadoce, Paris, 1925, Πιν. 48), ἂν λάβῃ τις μάλιστα ὑπ' ὄψει τὴν κατ' ἐνώπιον στάσιν, τοὺς παραλλήλους πόδας καὶ τὰς ἀνυψωμένας χεῖρας, αἵτινες εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ζακχαίου κρατοῦν τοὺς κλάδους (πρβλ. G. Millet, Byzance et non l'Orient, ἐν Revue archéologique, 1908, σελ. 182).

Τὸν ***χρόνον***, καθ' ὃν ἐζωγραφήθη ἐν τῇ Βασιλικῇ τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἡ σπανίζουσα αὕτη παράστασις καθὼς καὶ τὸν ***λόγον***, δι' ὃν αὕτη ἐγένετο, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐξ ἄλλης τοιχογραφίας εὑρισκομένης ἀπέναντι τῆς παραστάσεως ταύτης καὶ εἰκονιζούσης μελαψὸν γιγαντόσωμον ἅγιον

βασιλέα τὸν «ἅγιον Ἰωάσαφ», ἐνδεδυμένον πολυτελῆ χλαμύδα καὶ φέροντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διάδημα κοσμούμενον διὰ πολυτίμων λίθων, ἀριστερὰ δὲ αὐτοῦ ἐπίσκοπον μικρόσωμον, φοροῦντα σάκκον καὶ ὠμοφόριον, βαστάζοντα τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τῆς ἀριστερᾶς, θυμιῶντα δὲ τὸν βασιλέα διὰ θυμιατηρίου, ὅπερ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, ἤτοι τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίνης Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, ὡς ἀλλαχοῦ ἔχομεν τὴν τοιχογραφίαν ταύτην ἑρμηνεύσει (πρβλ. καὶ «Ἑλληνικά»· ἔκδ. Συλλ. ὠφ. βιβλίων, τόμ. Α΄. - 1928 - σ. 99 εἰκ. 3). Εἶναι δηλονότι γνωστὴ ἡ περίφημος ἔρις μεταξὺ τοῦ Καλαβροῦ Βαρλαὰμ καὶ ἔπειτα τοῦ ὁμόφρονος πρὸς αὐτὸν Ἀκινδύνου καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος περὶ ἀκτίστου φωτός. Ὁ Παλαμᾶς ἐθριάμβευσε καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκληθείσας Συνόδους κατὰ τὰ ἔτη 1341, 1347 καὶ 1351. Γνωρίζομεν προσέτι ὅτι ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παλαμᾶ (τῷ 1368) ἕνεκα τῆς κακοδοξίας τοῦ Προχώρου Κυδώνη, συνεκλήθη νέα Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Φιλοθέου, ἥτις ἀνεκήρυξεν ἅγιον τὸν Παλαμᾶν εἶτα δὲ ὡρίσθη καὶ ἰδία ἑορτὴ ***τῇ Β΄ Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν***. Τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου ἐφυλάσσοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης καὶ ἡ πόλις αὕτη εἶχε πάντα λόγον νὰ καυχᾶται διὰ τὸν Ἱεράρχην της ὅστις ἐδίδαξε τὴν ἀληθῆ πίστιν ἐντὸς τῶν μεγάλων τῆς Θεσσαλονίκης ναῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν θέσιν εἶχεν ὁ πάνσεπτος ναὸς Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου. Ἐδόθη λοιπὸν ὑπὸ τῶν ἐφορευόντων τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἡ ἐντολὴ εἰς τὸν ζωγράφον νὰ εἰκονίσῃ τὸν δεύτερον πολιοῦχον εἰς τὸν ναὸν τοῦ πρώτου. Ὁ ζωγράφος παρέστησε τὸν Παλαμᾶν ἐπὶ τοῦ πρώτου πεσσοῦ τοῦ ναοῦ κατὰ τρόπον πρωτότυπον· λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Παλαμᾶ Βαρλαὰμ καὶ ἐνθυμηθεὶς ἢ καὶ ὁδηγηθεὶς ὑπό τινος λογίου τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ περιφήμου διηγήματος, τοῦ φερομένου εἰς τὰ στόματα πάντων ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (πρβλ. Krumbacher, ἔ. ἀνωτ.), παρέστησε τὸν Ἰωά-

σαφ· καὶ ὡς τὸν ἀληθῆ Βαρλαάμ, τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, ἔθεσε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Γρηγόριον, τὸν μόλις ἀνακηρυχθέντα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἅγιον (διὸ καὶ φέρει φωτοστέφανον), τὸν ὁποῖον παρέστησε πρὸ τοῦ Ἰωάσαφ θυμιῶντα, οἱονεὶ ἐξιλεοῦντα αὐτὸν διὰ τὴν βεβήλωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ διδασκάλου του. Μεταγενέστεροι ἴσως συνεπλήρωσαν τὴν εἰκόνα τοῦ ζωγράφου· ἀπέναντι τῆς πρώτης εἰκόνος (ἐπὶ τῆς παραστάδος δηλ. τοῦ τριβήλου) παρέστησαν τὸν Βαρλαὰμ τὸν Καλαβρόν, ὡς τὸν ἄνθρωπον τῆς παραβολῆς τοῦ διηγήματος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅστις ἐπροτίμησε τὴν γλυκύτητα τῆς φιλοδοξίας, προσέθηκαν δ' ἐν τέλει τὴν λέξιν: κατάρα, ἥτις οὕτω δύναται νὰ νοηθῇ ὡς «κατάρα ἢ ἀνάθεμα τῷ αἱρετικῷ Βαρλαάμ». Ἑπομένως ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐζωγραφήθη ἡ ἡμετέρα εἰκών, ἥτις καὶ διὰ τὸ ἔνδυμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι ἀξιόλογος, εἶναι τὸ τέλος τοῦ ΙΔ΄ ἢ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ΙΕ΄ αἰ. ὅπως ἄλλως τε καὶ ἡ τεχνοτροπία τῆς εἰκόνος δύναται τοῦτο νὰ μαρτυρήσῃ.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ



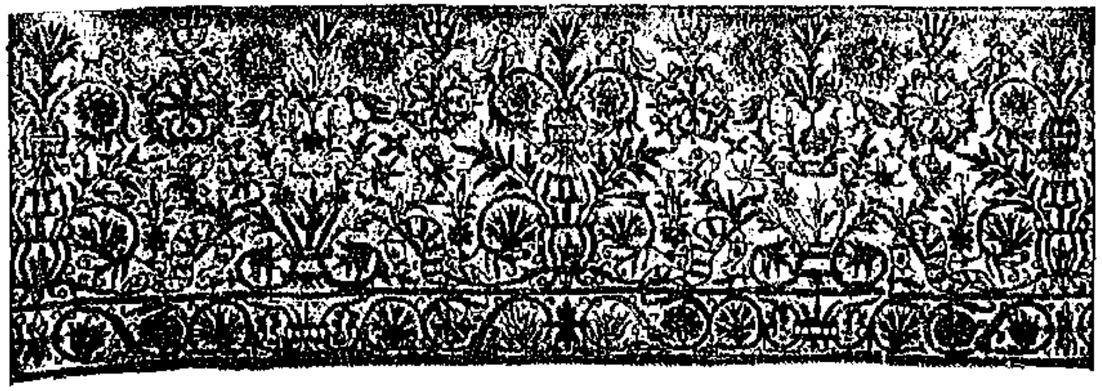

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Ἡ ποικιλία καὶ ὁ πλοῦτος τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων, μάλιστα τῶν γυναικείων ἔχουν τὸ ἀνάλογον μόνον εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα, δὲν θὰ ἦτο δ' ἴσως μεγάλη τόλμη νὰ συμπεράνωμεν καὶ ἐκ τούτου τὴν πολλαπλῆν ὁμοιότητα τοῦ νέου πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα.

Τὸ βιβλίον τοῦ Α. Μπούτουρα, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἑρμηνευόμενα (1912), ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀτελές, δίδει κάποιαν εἰκόνα τοῦ πλούτου τῶν νεοελληνικῶν ὀνομάτων. Καὶ αὐτὰ τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα διακρίνονται διὰ τὸ πλῆθος τῶν νέων καταλήξεων, συντμήσεων καὶ συνθέσεων κατὰ τόπους: οἱ ποῦλλοι, ***Γαβριηλόπουλλος, Δημητρόπουλλος,*** εἶναι συνήθεις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸν Πόντον, οἱ —άκοι, ***Γιατράκος, Δημητράκος*** εἰς τὴν Μάνην, ὁ Ζαχαρίας γίνεται ***Ζάχος*** εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὰ σύνθετα ***Χρηστοβασίλης, Σπυρομήλιος, Γιαννηλίας,*** εἶναι καθαρῶς ἠπειρωτικά. Ἀτελεύτητος δ' εἶναι ἡ σειρὰ τῶν σκωπτικῶν ἢ ἔκ τινος ἰδιαιτέρου χαρακτηριστικοῦ προελθόντων οἰκογενειακῶν ὀνομάτων: ***Ψαραύτης, Λαγοπάτης, Σκηθᾶτος - Σταθᾶτος, Κούτσουτος*** ἢ ***Κουτσαύτης*** κλπ.

Κυρίως ὅμως τὰ γυναικεῖα νεοελληνικὰ ὀνόματα εἶναι

πλουσιώτερα καὶ δεικνύουν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τρυφερότητα τοῦ νέου Ἕλληνος πρὸς τὴν γυναῖκα. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐκλέγονται συνήθως μὲν ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ὀνοματολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν προχριστιανικὴν καὶ τὴν παγκόσμιον, συχνότατα δὲ δίδονται καὶ κατ' ἐλευθέραν ἐκλογὴν καὶ δημιουργίαν: ***Ἀγάπη, Γραμματικὴ, Ἀγγέλω - Ἄγγω, Βενετιά, Πέρδικα, Περιστέρω, Λεμονιά, Μηλιά, Μοσχάνθη, Ρήγισσα, Δόμνα, Κιουράννα, Γεράκω, Μαλάμω, Ζαφείρω, Χρυσάφω, Ἀκριβή, Ἀστέρω, Αὐγέρω, Διαλεχτή, Παντεύγενη, Καλόγνωμη, Χάϊδω, Μόρφω, Καλὴ - Καλούδα,*** κλπ.

Ὁ κόσμος τῶν φυτῶν, τῶν μετάλλων, τῶν ἄστρων, τὰ ἀνθρώπινα χαρίσματα, τὰ ὀνόματα τοῦ παρελθόντος, ὅλα εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ θέλοντος νὰ δώσῃ ὄνομα εἰς ἕνα μικρὸν γυναικεῖον πλάσμα. Εἰς τὴν Ἤπειρον πλάττονται ὀνόματα καὶ ἀπὸ τὸν τόπον ποῦ ἦλθε μιὰ κόρη: ἡ ***Γραμμένω*** ἦλθεν ἀπὸ τὰ Γραμμενοχώρια καὶ ἐνυμφεύθη ἀλλαχοῦ, ἡ ***Κουρέντω*** ἀπὸ τὰ Κούρεντα, ἡ ***Πογδόρω*** ἀπὸ τὴν Πογδορίτσα. Ἄλλη σειρὰ ὀνομάτων τῆς Μάνης, παλαιοτέρων μάλιστα (βλ. Νέον Ἑλληνομνήμονα τ. 14,60) δεικνύει τὸν πατριαρχικώτερον ἀκόμη σύνδεσμον τῆς οἰκογενείας: ***Ἀθανασόνυφη, Θωμογιαννόνυφη, Κουβελόνυφη, Ζερβογιαννόνυφη, Δημαρόγγονη, Δεμεστιχόγγονη, Γιωργιτζόνυφη,*** κλπ. Τὸν αὐτὸν σύνδεσμον δεικνύουν καὶ τὰ ὀνόματα, ποῦ παίρνουν αἱ γυναῖκες ἀπὸ τοὺς ἄνδρας των: ἡ γυναῖκα τοῦ Γιάννη, Δημήτρη ἐπονομάζεται ***Γιάνναινα, Δημήτραινα*** εἰς πολλὰ μέρη, εἰς δὲ τὴν Μάνην ***Γιαννιοῦ, Δημητροῦ.***

Τὰ Βυζαντινά, δηλ. τὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα δὲν ἔχουν ἴσως τόσον πλοῦτον, ἂν ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνω ἀπὸ ὅσα μέχρι τοῦδε γνωρίζω. Μετεχειρίζοντο οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα, ***Ἀριστοαινέτη, Τιμοθέα,*** καὶ λατινικά, ***Πουλχερία,*** ἀλλὰ συνήθως πολλὰ ἦσαν τὰ εἰς - ὼ ὀνόματα, ἀντίστοιχα ὀνομάτων ἀνδρῶν: ***Ἀλεξανδρὼ*** (Actes de Xenophon σ. 77) παρὰ τὸ Ἀλέξανδρος, ***Ἀναστασώ, Θεοφανὼ*** πολὺ συνηθισμένα, ***Ἀκρι-***

τὼ (Actes de Chilandar 102), ***Γεωργώ,*** (Migne, Patr. Gr. 105,492) παρὰ τὸ Γεώργιος, ***Δρακοντὼ*** (Actes de Xenophon σ. 75), ***Κοσμὼ*** ἡ ἀδελφὴ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου παρὰ τὸ Κοσμᾶς, ***Κομιτὼ*** (Μαλάλ. σ. 430), ***Κωνσταντὼ*** (Actes de Chilandar σ. 86), ***Μαξιμὼ*** ἡρωΐς τοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους παρὰ τὸ Μάξιμος, ***Μοσχὼ*** (Acta graeca 6, 215) παρὰ τὸ Μόσχος, ***Νικολαὼ*** (Anal. Boll. 13,105) παρὰ τὸ Νικόλαος, ***Λεοντὼ*** ἡ σύζυγος Φωκᾶ τοῦ τυράννου, ***Παγκαλὼ*** ἡ μήτηρ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, ***Παρασκευὼ*** (Actes de Xenophon 51), ***Στρατηγὼ*** (αὐτόθι σ. 71), ***Σισιννὼ*** (Anal. Boll. 41,315), ***Χαριτὼ*** (Θεοφάν. 1,250), ***Χρυσομαλλὼ*** (Προκοπ. Ἀνέκδ. 17).

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα δὲν ἦσαν σπάνια τὰ γυναικεῖα ὀνόματα εἰς -ίχη (Ὀλύμπιος - ***Ὀλυμπίχη,*** Κύριος - ***Κυρίχη, Σωτηρίχη*** κλπ.), τὰ ὁποῖα καὶ εἰς τὸν μεσαίωνα καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀκόμη ἁπαντοῦν (***Κοσμίχη,*** παρὰ Καμπούρογλου, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι 1922 σ. 38), ***Μαρκοπουλλίχη,*** ἡ σύζυγος τοῦ Μαρκοπούλλου, ἐξέλιπαν δὲ πλέον, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους. Ἄλλα ὀνόματα γυναικῶν τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὅμοια ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ νεοελληνικά; ***Πανωραία*** (Actes de Chilandar σ. 195), ***Εὐνοστία*** (αὐτ. σ. 88), ***Εὐμορφία*** (Fontes rerum imp. Trap. σελ. 90), «γυνή τις ***Ἀνατολὴ*** προσαγορευομένη» (Anal. Boll. 42,264), ***Βυζαντία*** (Trinchera σ. 53). Καὶ τὸ ὄνομα ***Χυμευτὴ*** μὲ τὴν ἔννοιαν βεβαίως τῆς ὡραίας ἢ πανωραίας ἀπεδόθη εἰς γυναῖκα (Actes de Zographou σελ. 70), ὅπως καὶ τὸ ***Χυμευτὸς*** εἰς ἄνδρας.

Τὸ ὄν. Καλὴ καὶ τὰ σύνθετά του εἶναι ἐπίσης εἰς τὸ Βυζάντιον συνηθέστατα: ***Καλὴ*** ἐλέγετο ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ***Κυρακαλή, Κατακάλη, Καλάννα, Ἑπτάκαλη*** (Trinchera σ. 48) κλπ. Τὰ ὀνόματα ***Καλήμερος*** καὶ ***Καλημέρα*** εἶναι ἤδη προβυζαντινά.

Τὸ ἀνωτέρω σημείωμα σκοπεύει μόνον νὰ δείξῃ δι' ὀλίγων λέξεων τὸν πλοῦτον τῶν γυναικείων ὀνομάτων καὶ δὲν ἔχει μεγαλυτέρας ἀξιώσεις.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἀντιπάτρου Θεσσαλονικέως

εἰς τὰς Κυκλάδας.

Ἐρημονήσια, ἀλλοτινὴ χαρὰ τῆς γῆς, ποὺ ἡ ζώνη
σφίγγει τοῦ Αἰγαίου κύματος, ποὺ θλιβερὰ ἀντηχεῖ.
τὴν Σίφνο μιμηθήκατε ἢ τὴν Κύθνο, τὸ κοτρώνι,
κ' ἐπάνω σας, κακόμοιρες, δὲν ἔμεινε ψυχή;
Ὤ, ἡ Δῆλος Θά σας ἔμαθε μιὰ μιὰ πῶς νὰ ἐρημώνῃ,
ἡ τότε ἁγία ποὔκαμε τῆς μοίρας τὴν ἀρχή.

Ἀντιπάτρου Σιδωνίου

εἰς Ὅμηρον.

Τὸν ὑμνητὴν τόσων θεῶν τόσων ἡρώων ἀκόμα,
δεύτερον ἥλιο ς τὴν ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ
ρῶς τῶν Μουσῶν ἀθάνατο ς τοῦ κόσμου ὅλου τὸ στόμα,
τὸν Ὅμηρο, τὸν κάλυψεν ὁ ἄμμος τοῦ γιαλοῦ.

ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

Ο ΜΕΔΡΕΣΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΗΣ ΜΙΤΥΛΗΝΗΣ

πλέων ἀπὸ νότου πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Λέσβου Μυτιλήνην, ἀφ' οὗ παρακάμψῃ τὴν νοτιοανατολικὴν τῆς νήσου ἄκραν, διακρίνει μακρόθεν σκοτεινόν, στενόμακρον ὄγκον, προβάλλοντα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν μὲ σχῆμα μεγάλην ἔχον ὁμοιότητα πρὸς τὸ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι τὸ κάστρον ποῦ ἔκτισαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος οἱ Γενοβέζοι κατακτηταὶ τῆς νήσου, οἱ Γατελοῦζοι, διὰ νὰ προστατεύσουν τὴν πλουσίαν τῆς Μυτιλήνης πόλιν ἀπὸ θαλασσινὰς ἐπιδρομάς.

Κτισμένο μὲ πωριὰ μεγάλα καὶ μάρμαρα παρμένα ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια, περιβάλλει μὲ τὸ παχὺ καὶ ὑψηλὸν τεῖχος του μίαν μικρὰν χερσόνησον συνδεομένην πρὸς τὴν νῆσον διὰ στενῆς λωρίδος ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο καὶ εἶναι κτισμένη ἡ πόλις τῆς Μυτιλήνης, ἁπλουμένη πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ ἐπὶ τῶν γειτονικῶν κλιτύων. Τόσον λόγῳ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ οἰκόσημα ποῦ εἶναι ἐντειχισμένα εἰς πολλά του μέρη, βεβαιονόμεθα περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ὡραίου αὐτοῦ κάστρου, ποὺ δὲν ἐπρόφθασαν νὰ τὸ χαροῦν οἱ κτήτορές του παρὰ ἕνα μόνον αἰῶνα, ἀφ' οὗ τὸ 1462 παρεδίδετο καὶ αὐτό, μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα, εἰς χεῖρας τοῦ βαρβάρου πορθητοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν δὲ ἀκριβῶς αὐτὴν ἀρχίζει καὶ ὁ ἐκτουρκισμὸς τῆς Μυτιλήνης, ἀφ' ἑνὸς διὰ τοῦ ἀκουσίου ἐκπατρισμοῦ τῶν Ἑλλήνων νησιωτῶν, στελλομένων ἵνα πυκνώσωσι τὸν πληθυσμὸν τῆς σχεδὸν ἐρημωθείσης μετὰ

τὴν ἅλωσίν της Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἀθρόας ἐγκαταστάσεως Τούρκων ἐξ Ἀνατολῆς εἰς τὰ δημευθέντα εἴφορα τῶν Ἑλλήνων κτήματα.

Τὸ κάστρον τῶν Γατελούζων ὑπῆρξε, φυσικά, ὁ στόχος τῶν νέων κατοικητῶν, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ τὸ ἐξοπλίσουν

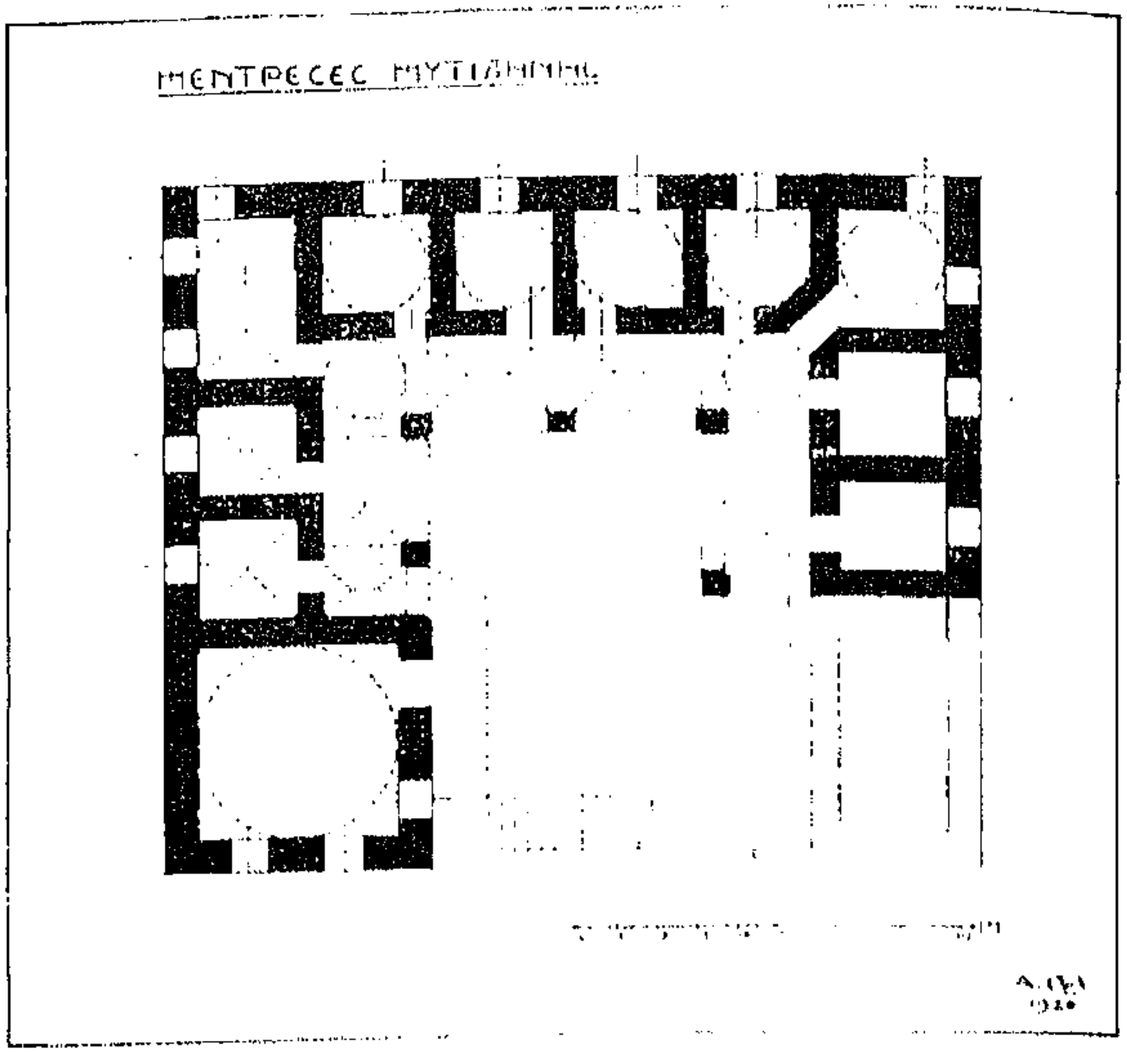

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ μεδρεσέ

διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐγκατάστασίν των. Σώζονται δὲ μάλιστα ἀκόμη καὶ μερικὰ χανόνια εἰς τὰς ἐπάλξεις του χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλ' ἡ ἐγκατάστασις τῶν νέων κυριάρχων ἐν τῷ κάστρῳ δὲν ὑπῆρξε στρατιωτικῆς μόνον φύσεως. Ὁλόκληρος συνοικισμὸς ἁγνῶς μουσουλμανικός, πιθανώτατα τῶν οἰκογενειῶν τῶν στρατιωτικῶν διοικητῶν, ἐξηπλώθη εἰς τὴν εὐάερον ἔκτασιν τοῦ ὄχυροῦ. Τοῦτο τοὐλάχιστον μαρτυροῦσι ποικίλα τουρκικὰ κτήρια, ὧν τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὸ ἐπὶ τῆς νοτίας ἄκρας καὶ ἐπὶ τῶν θεμελίων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς—ἧς διακρίνεται σαφῶς ἡ τρίπλευρος κόγχη τοῦ ἱεροῦ — ἀνεγερθὲν τζαμί, μικρὸν λουτρὸν ὀλίγῳ βορειότερον καὶ ἔτι περαιτέρω μενδρεσὲς ἤτοι διδακτήριον νομικὸν καὶ θρησκευτικόν, περὶ

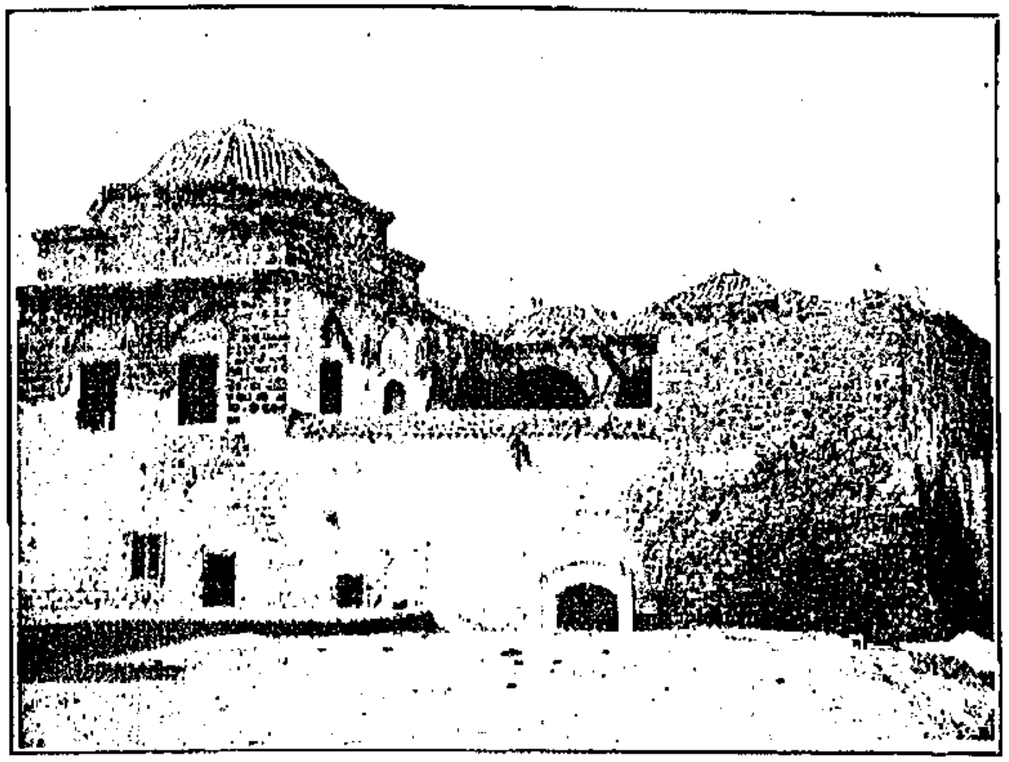

Εἰκ. 2.—Ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ μεδρεσέ.

τοῦ ὁποίου ἀξίζει, λόγῳ τῆς κομψότητος τῆς ἐμφανίσεώς του, νὰ γίνῃ ἐδῶ μακρότερος κάπως λόγος.

Ὅπως βλέπει τις ἀπὸ τὴν παρατιθεμένην κάτοψιν (εἰκ. 1) τὸ κτήριον ἔχει σχῆμα περίπου τετράγωνον (18.50×21.00 μ.) τοὺς δὲ χώρους του διατεταγμένους πέριξ μιᾶς κεντρικῆς αὐλῆς, ὡς συνειθίζουσι νὰ πράττωσιν οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων διὰ κτήρια προωρισμένα εἰς ὁμαδικὴν συμβίωσιν, εἴτε οἰκίαι εἶναι ταῦτα, εἴτε μοναστήρια

εἴτε καταγώγια (χάνια) εἴτε ἱεροδιδασκαλεῖα. Ἀκριβῶς δὲ λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τῆς διατάξεώς του ταύτης πρὸς χριστιανικὰ μοναστήρια ἀποκαλεῖται τὸ τουρκικὸν τοῦτο ἵδρυμα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἐγχωρίων «μοναστηράκι.» Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἐκτισμέναι εἶναι μόνον αἱ τρεῖς πλευραὶ τῆς αὐλῆς, ἡ δὲ τετάρτη, ἡ πρὸς ἀνατολάς, κλείεται δι' ὑψηλοῦ τοίχου, ἐφ' οὗ εὕρηται καὶ ἡ θύρα τῆς εἰσόδου (εἰκ. 2).

Τὸ κτήριον ἐκτισμένον δι' εὐμεγέθων ἐρυθρωπῶν πωρολίθων εἶναι διώροφον. Καὶ ὁ μὲν κάτω ὄροφος ἐλάχιστα φωτιζόμενος, φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς βοηθητικὰς ὑπηρεσίας· ὁ δὲ ἄνω ὄροφος, εἰς ὃν ἀνέρχεταί τις διὰ κλίμακος ἀμέσως ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου εὑρισκομένης (εἰκ. 1), φέρει, ἐσωτερικῶς ὡς καὶ ὁ κάτω, στοάν, πρὸς ἣν ἀνοίγουσιν αἱ θύραι τῶν πέριξ τῆς αὐλῆς διατεταγμένων δέκα δωματίων, τῶν προωρισμένων διὰ κοιτῶνας τῶν ἱεροσπουδαστῶν. Τῆς στοᾶς τὰ στηρίγματα εἶναι ὀρθογώνιοι πεσσοὶ διὰ μεγάλων κανονικῶν πωρολίθων ἐκτισμένοι ἔχοντες λοξῶς ἀποκεκομμένας τὰς γωνίας καὶ στηρίζοντες, τῇ βοηθείᾳ λοξοτμήτων ἐπικράνων (εἰκ. 3), πλίνθινα παχέα τόξα διπλῆς καμπυλότητος (en accolade) οἷα συνηθίζει ἡ μουσουλμανικὴ ἀρχιτεκτονική. Στέφεται δ' ἡ στοὰ καὶ διὰ λαξευτῆς κορωνίδος ἀποτελουμένης ἐκ μιᾶς ταινίας, μιᾶς ὑπὸ ταύτην σπείρας καὶ κοίλου κυματίου (εἰκ. 3). Κατὰ δὲ τὰς γωνίας λίθιναι ἐν σχήματι πεῖ, λίαν διακοσμητικαί, ὑδρορρόαι ἐξέρριπτον τὰ ἀπὸ τῶν στεγῶν ὕδατα πρὸς τὴν αὐλήν. Ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ τρόπος τῆς στεγάσεως τῆς στοᾶς, ὅστις ἐπιτυγχάνεται διὰ σκαφοειδῶν μὲν θόλων (Klostergewölbe) κατὰ τὰ ὀρθογώνια διαμερίσματα, δι' ἀσπίδων δὲ ἢ φουρνικῶν (calottes) κατὰ τὰ τετράγωνα λίαν ἐντέχνως διὰ πλίνθων κατεσκευασμένων. Τὰ δὲ πέριξ τῆς στοᾶς δωμάτια, τετράγωνα τὰ πλεῖστα (εἰκ. 1), εἶναι καὶ αὐτὰ ἄλλα μὲν διὰ σκαφοειδῶν θόλων ἄλλα δὲ διὰ φουρνικῶν κεκαλυμμένα. Λόγῳ δὲ ἀκριβῶς τῆς διὰ θόλων στεγάσεως ὅλων τῶν διαμερισμάτων τοῦ κτηρίου κατεσκευάσθησαν οἱ ἐξωτερικοὶ καὶ οἱ ἐνδιάμεσοι αὐτοῦ τοῖχοι μεθ' ἱκανοῦ πάχους (0.90 — 0.75 μ). Ἐφωτίζοντο δὲ τὰ δωμάτια ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ δι' ὀρθογω-

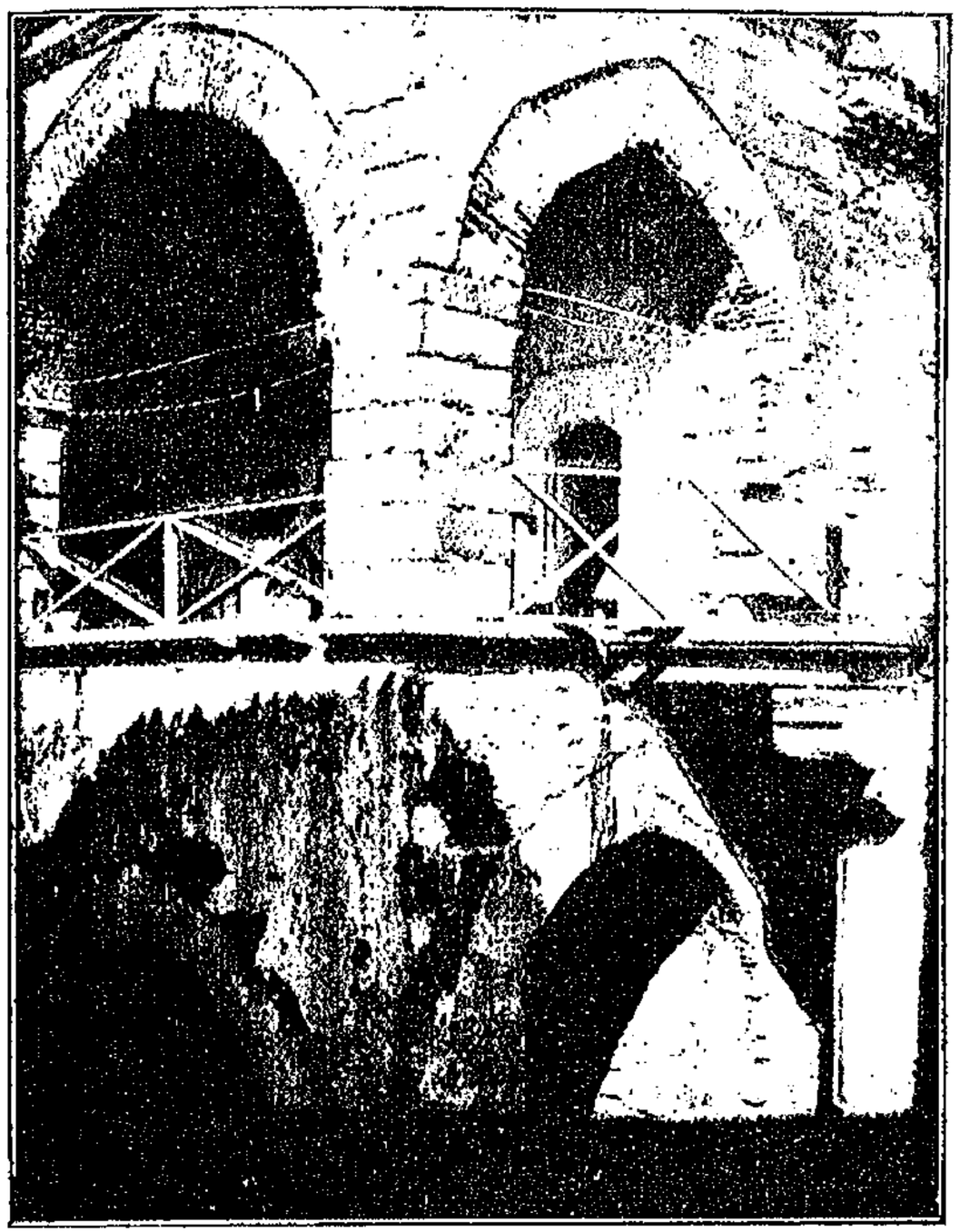

Εἰκ. 3.—Ἐσωτερικὴ στοά.

νίων παραθύρων φερόντων ὑπεράνω ἀνακουφιστικὰ ὀξυκόρυφα τόξα ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων κατασκευασμένα.

Διάφορος τῶν λοιπῶν χώρων καὶ κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν εἶναι ὁ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου τετράγωνος θάλαμος, ὅστις καλυπτόμενος διὰ μεγάλου ἡμισφαιρικοῦ θόλου, ὑψοῦται πολὺ ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς χώρους δεσπόζων, δίκην πύργου, τοῦθόλου συγκροτήματος. Ὁ μέγας οὗτος θάλαμος θ' ἀπετέλει ἀναμφιβόλως τὴν αἴθουσαν τῆς προσευχῆς ἅμα καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἱεροδιδασκαλείου. Ὡραία εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ διαμόρφωσις τοῦ πύργου τούτου. Ἀπὸ τοῦ τετραγώνου διωρόφου σώματός του διὰ μικρᾶς ἐλαττώσεως τοῦ πάχους τοῦ τοίχου ὀλίγον ὑπεράνω τῆς ἄντυγος τῶν παραθύρων (εἰκ. 2) δημιουργεῖται μία ὁριζοντία ἐσοχὴ τονιζομένη διὰ λαξευτῆς κορωνίδος καὶ ἀντιστοίχου κεραμώσεως· ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἡ ἐστενωμένη τετράγωνος τοῦ τρούλλου βάσις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀποκόπτονται εἰς μικρὸν ὕψος λοξῶς αἱ τυφλαὶ πλευραὶ τοῦ ὀκταγωνικοῦ πρίσματος, ἐφ' οὗ βαίνει ὁ ἡμισφαιρικὸς θόλος. Διὰ τῆς εἰρημένης διαρθρώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ γεννᾶται μία λίαν εὐχάριστος πυραμιδοειδὴς διαδοχὴ καταχορύφων καὶ ὁριζοντίων ἐπιπέδων· διὰ τῶν δημιουργουμένων ὁριζοντίων γραμμῶν, ὧν ἡ κατωτάτη εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν κορωνίδα τοῦ λοιποῦ κτηρίου ὕψος (εἰκ. 2) ἀφ' ἑνὸς μὲν συνδέεται ὁ πύργος πρὸς τὸ ἄλλο κτήριον, ἀφ' ἑτέρου δὲ κόπτεται λίαν ἐπιτυχῶς τὸ ὑπερβολικὸν ὕψος, ὅπερ ἄλλως θὰ παρουσίαζεν ὁ πύργος. Πόσον δ' ἁρμονικῶς συνδέονται αἱ στέγαι τοῦ πύργου πρὸς τὰς τῆς στοᾶς δεικνύει φωτογραφία (εἰκ. 4) ληφθεῖσα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς αὐλῆς.

Ἵνα κατανοήσῃ τις τὴν λεπτότητα τοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ μεδρεσὲ τῆς Μυτιλήνης πρέπει νὰ φαντασθῇ τὸ κτήριὸν συμπεπληρωμένον κατὰ τὴν ἠρειπωμένην δυστυχῶς Β.Α. γωνίαν του, ἀπηλλαγμένον τῶν νεωτέρων ἀπαλαιοθήτων προσθηκῶν καὶ ἀκανονίστων ἀνοιγμάτων (εἰκ. 2, κάτω ὄροφος) καὶ ἄνευ τῶν λευκῶν ἐπιχρισμάτων, ἅτινα διατηροῦσι τὴν ἑνότητα τοῦ ὡραίου ἐρυθροποῦ τῶν πωρολίθων τόνου. Ἀλλὰ καὶ



Εἰκ. 4.—Ὁ θάλαμος τῆς προσευχῆς καὶ τῆς διδασκαλίας.

παρ' ὅλας τὰς παραμορφώσεις ταύτας, παρὰ τὴν ἐνοικοῦσαν ἀνθρωπίνην ἀθλιότητα καὶ τὴν δυσοσμίαν ἥτις ἀναδίδεται ἐκ τῆς σωρηδὸν συμβιώσεως δυστυχῶν προσφύγων, εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἐπισκέπτου μένει ζωηρὰ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ὡραιότητος τῆς διατάξεως, τῆς ἁρμονικῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου, τῆς τέχνης ἐν γένει τῆς κατασκευῆς τοῦ μεδρεσὲ τῆς Μυτιλήνης.

Λ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

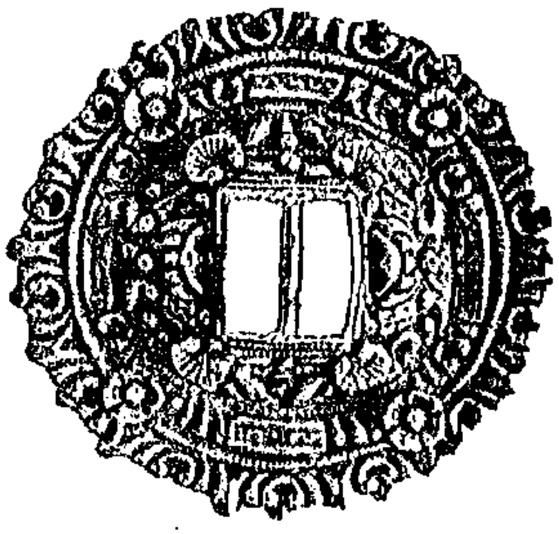



Δ. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ΚΕΝΤΙΣΤΡΑ

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΔΙΑΚΟΥ

Τὸ μεγαλύτερο κεφαλοχώρι τῆς ἐπαρχίας Λιδωρικιοῦ εἶναι ἡ Ἀρτοτίνα. Τὴ βρίσκεις προχωρώντας μέσα ἀπ' τὸ παράλιο τῆς Βιτρινίτσας ἴσια κατὰ τὸ βοριὰ 15 ὧρες. Ἐξὸν ἀπὸ 6 ὧρες αὐτοκινητάδα τὶς ἄλλες 9 θὰ τὴν κάμῃς μὲ μουλάρι περνώντας λαγγαδιὲς καὶ ποτάμια ἀνάμεσα ἀπὸ δασωμένα καὶ γυμνὰ ὁμορφοβούνια. Ἀξίζει τὸν κόπο ἕνα τέτοιο ταξίδι ποὺ θὰ σὲ φέρῃ σὲ γνωριμιὰ μὲ ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ ὄμορφα κομμάτια τῆς πατρίδας μας.

Μισῆς ὥρας δρόμος ἀνάμεσα ἀπὸ νιόφυτο λόγγο ἐλατιῶν παραπέρα ἀπ' τὸ χωριὸ σὲ φέρνει ἴσια στὸ Μοναστήρι. Εἶναι ὁ «Ἁϊ-Γιάννης», «ὁ Πρόδρομος», ὅπου φόρεσε τὰ ράσα τὸ ἀτρόμητο παλικάρι τοῦ σηκωμοῦ τοῦ 1821, ὁ Θανάσης Διάκος, ὁ ἥρωας τῆς Ἀλαμάνας, ὁ ἐθνομάρτυρας τῆς Λαμίας. Τέσσερα χτίρια στὴν ἀράδα τὸ ἕνα παρακάτω ἀπ' τ' ἄλλο,—τὰ δυό, κελλιά, τὸ τρίτο, ὁ Ἁϊ-Γιάννης καὶ τὸ χαμηλότερο τελευταῖο, ὁ Ἁϊ-Παντελεήμονας—, νὰ τί εἶναι τὸ ἅπαντο, αὐτὸ ποὺ λένε οἱ χωριάτες «τὸ μοναστήρι τους». Γ' ἄλλα γύρω σου εἶναι φύση, μεγαλεῖο φύσης, ξεχωριστὴ δημιουργία. Καὶ λές: *Χωρὶς ἄλλο, ὅταν δημιουργοῦσε τοῦτον ἐδῶ ἀπάνω τὸν κόσμο τῶν βουνῶν ὁ θεός, ἔβαλε μεγαλύτερη προσπάθεια.* Χάραξε τὶς πιὸ ὄμορφες γραμμές, ἔρριξε τὰ ζωηρότερα χρώματα τῆς ζωγραφικῆς του. Ἐπέμεινε. Εἶναι ὁλοφάνερη ἡ ἐπιμονή του. Καὶ βλέπεις:

Μιὰ ραχούλα πιάνεται, χωρὶς νὰ τὴν καταλάβῃς, ἀπ' τὸ

μεγάλο χωματοβούνι τῆς Ἀρτοτίνας ἐκεῖ ψηλὰ στὰ ἔλατα. Κατεβαίνει, καὶ σιγὰ σιγὰ σηκώνει τὴν πλάτη της, γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸ μοναστήρι ἐκεῖ, ὅπου ξαπλώνει κάπως ἀπότομα κάτω τὰ ποδαρικά της νὰ τὰ πατήσῃ στὴν ἄκρη ἀπ' τὸ Φείδαρη. Κι αὐτὸς γιὰ νὰ τὰ χαϊδέψῃ κάνει τὴν κυκλάδα του μὲ χάρη ποταμιοῦ ποὺ κατεβαίνει ἀπ' «τὰ Βαρδούσια τὰ ψηλά». Στέκοντας πίσω στ' Ἅγιο βῆμα τ' Ἁϊ-Γιάννη, τὸν βλέπεις νὰ ξαγναντάῃ βαθιὰ κάτω μέσ' στὸν πλατανιὰ

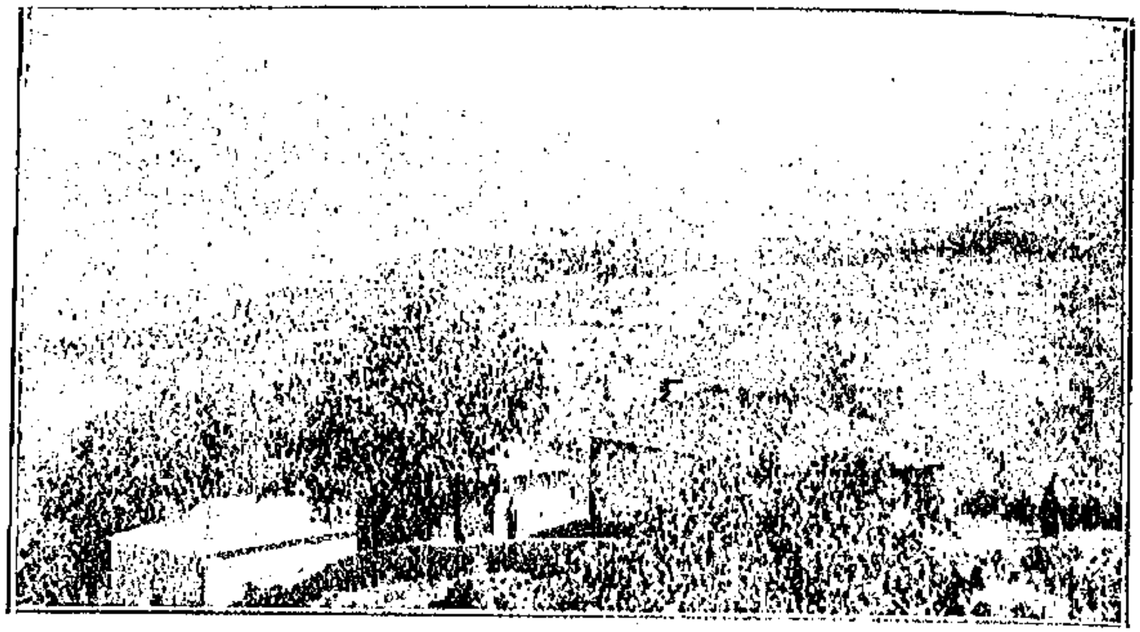

Ἄποψη τοῦ μοναστηριοῦ.

ποὺ κρύβεται σὲ λαγγαδιά. Λὲς καὶ κρύβουν ἐπίτηδες τὴν παρθενιά της οἱ λογγιασμένες ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ μακρυὲς ράχες ποὺ κατεβαίνουν ἀπ' τὸ θεόρατο βουνό. Καὶ στρίβοντας πιὸ ζερβιὰ τὸ μάτι σου, θαρρεῖς πὼς βλέπεις ξέρακα ἀπὸ χιλιόχρονο δέντρο ξαπλωμένον κάτω μὲ τὰ μακρυὰ κλωνάρια του διπλαρωμένα πέρα ὡς πέρα. Ὄχι δὲν εἶναι ξέρακας· εἶναι τὸ μεγάλο «τῆς Καρυᾶς τὸ ποτάμι» ποὺ φέρνει τὰ νερά του ἀπ' τὰ Μουσουτσιώτικα λειβάδια. Εἶναι τὸ «Δ'χαλόρεμα»· εἶναι τ' ἄλλα τ' ἀμέτρητα ρεματάκια, ποὺ κουβαλοῦν τὶς κατεβασοῦλες τους γιὰ νὰ τὶς ρίξουν στὸ

μεγάλο ποτάμι, ὅταν κακιώσουν τὰ σύννεφα καὶ δείρουν ἀλύπητα ὅλα τὰ γύρω ἀγριοβούνια. Καὶ σμίγουν. Σμίγουν στὰ «Διπόταμα» κι ὅλα μαζὶ κάνουν τὴν κυκλάδα τους γιὰ νὰ δεχτοῦν λίγο παρακάτω τὸ ξηροπόταμο τῆς Μαλαβαζιᾶς καὶ τὸ ἀντάρτικο κάποτε «τῆς Σιτίστας τὸ ποτάμι», ποὺ κουβαλάει τὰ νερὰ τῆς περήφανης καὶ κατασκότεινης ἀπ' τὰ δάση Ὀξυᾶς. Καὶ σιγὰ σιγὰ χάνεται ὁ Φείδαρης στρεφογυρίζον-ἀνάμεσα ἀπ' τὰ ἀγριοβούνια ποὺ ἀμέτρητα ὀρθώνονται ἴσια κάτω κατὰ τὰ Κράββαρα.

Καὶ πάνω ἀπ' αὐτὸν τὸν κόσμο τῶν ποταμιῶν καὶ τῶν βουνίσιων ρεματιῶν ἕνας ἄλλος κόσμος ὄχι λιγώτερο ὄμορφος ξεπροβάλλει μπροστά σου. Ζερβιὰ ἡ Σιτίστα «μ' ἕνα σοφρὰ τόπο»[1] ὁλοπράσινον ἀπ' τὰ τριφύλλια, τὰ καλαμπόκια καὶ τ' ἀμπέλια. Κατάμπροστα, «τῆς Ἀρτοτίνας τὰ Κάτω ἀμπέλια» μὲ τὸ ὁλόκλειστο ἀπὸ κουφόδεντρα φρυδι τους καὶ παραπάνω τὸ παρθενικὸ μὲ τὰ ὁλόϊσια θεόρατα ἔλατα «Καλογερικό»[2]. Δεξιὰ «τὰ Παναμπέλια» σ' ἀμέτρητες ζαγάδες μερασμένα, γαρνιρισμένα ποπάνω μὲ δάσος ἀπὸ ντούσκα καὶ σκόρπια ἐδῶ κι ἐκεῖ ἔλατα.

Ψηλότερα ἀπ' τὴ ράχη, «στὸ Σταυρό», μὲ μεγαλόπρεπη κορμοστασιὰ ὀρθώνονται τὰ χαλκοπρόσωπα Βαρδούσια ποὺ σὰν παιδιά τους κρατοῦν ἀγκαλιασμένες τὶς ἀράδες τὰ βουνὰ καὶ τὰ βουναλάκια ξετυλιγμένα δῶθε κεῖθε ἀνάμεσα στὶς ρεματιές.

Νά, ὁ κόσμος ποὺ διάλεξε ὁ πρῶτος ἐρημίτης ποὺ σκέφτηκε νὰ χτίσῃ τὸ μοναστήρι τ' Ἁϊ-Γιάννη. Ποιὸς νὰ ἦταν τάχατες; Σκοτάδι εἶναι ἡ ἱστορία του, μυστήριο ἡ ζωή του! Καὶ ποιὸ τάχα δὲν εἶναι μυστήριο σὲ τοῦτον τὸν κόσμο!

Μιὰ ἀχτιδούλα φῶς ρίχνει μονάχα ἡ ἴδια κι ἀπαράλλαχτη παντοῦ καὶ πάντοτε λαϊκὴ παράδοση. Πρῶτα τὸ μοναστήρι ἦταν στὸν παρακάτω ὄχτο, στὴν ἄκρη στὸ ποτάμι. Ἅγια Παρασκευὴ τὸ λέγανε. — Φτωχούτσικο τότε ἀνάμεσα σὲ

[1] Ἔτσι λένε οἱ Ἀρτοτινοί· κι ἐννοοῦν πὼς ἔχει λίγον τόπο ἡ Σιτίστα, ἂν τὸν παραβάλῃς μὲ τὸν ἀπέραντον Ἀρτοτινὸν τόπο.

[2] Δάσος.

χωράφια ρημοκλησάκι. — Στὄνειρό του εἶδε κάποιος καλόγερος τὸν Ἁϊ-Γιάννη. Τοῦ εἶπε νὰ φτειάσῃ τὸ μοναστήρι του παραπάνω στὴ ραχούλα ἀγνάντια ἀπὸ τὴ Σιτίστα καὶ τὰ Βαρδούσια, ἐκεῖ ποὺ εἶναι τώρα. Καὶ μποροῦσε νὰ μὴν ἀκούσῃ τὴ διάτα τ' Ἁγίου ὁ καλόγερος; Τὸ ὄνειρο γίνεται πρᾶγμα. Σὲ λίγο ὠρθώθηκε σὲ κείνην τὴν ὄμορφη τὴ ράχη ὁ «Πρόδρομος» καὶ γύρω τὰ κελλιά του.

Κι ἦταν «μοναστήρι» στὰ γύρω ξακουσμένο. Χιλιάδες

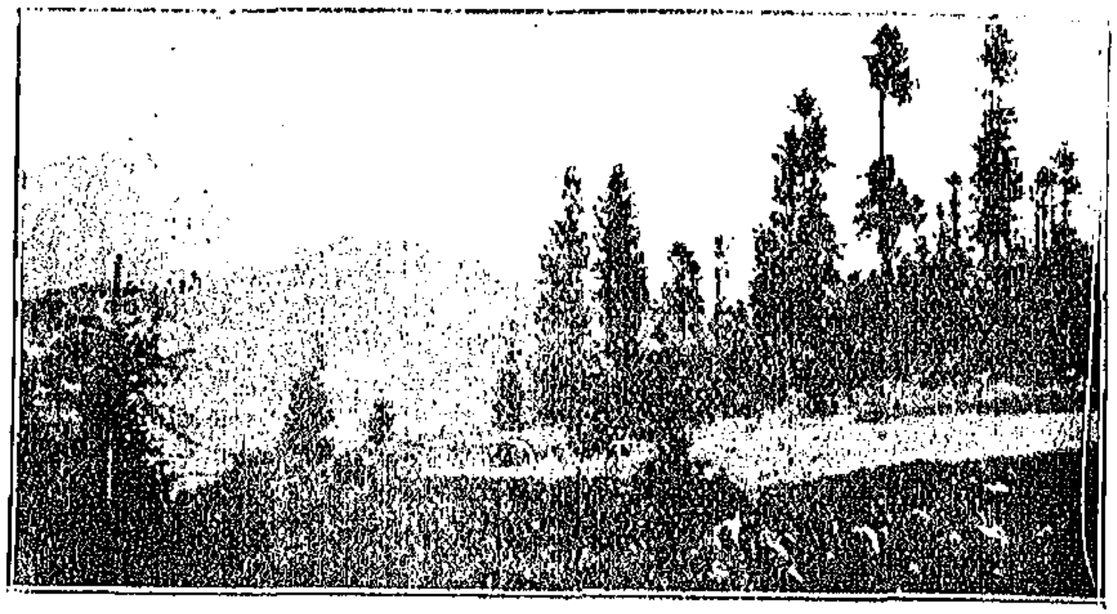

Τὰ Βαρδούσια καθὼς φαίνονται ἀπ' τὸ μοναστήρι.

κοσμάκης μαζεύονταν νὰ προσκυνήσῃ τὴ χάρη του στὶς 29 τ' Αὐγούστου. Γινόταν ἡ λειτουργία κι ὕστερα ἔστρωναν τὰ τραπέζια τους γύρω στὶς λάκκες οἱ παγγυριῶτες· ἔτρωγαν καὶ τὄβαναν στὸ γλέντι. Ἔτρωγαν πίττες ἁρτυμένες, τυριά..., τί δὲν ἔτρωγαν! Κρέατα ψητὰ ὅσα ἤθελες εἶχες μπροστὰ στὸ τραπέζι σου. Ἀλλὰ ὁ πιὸ νόστιμος κι εὐλογημένος μιζὲς ἦταν τὸ κρέας τ' ἀλαφιοῦ. Γ' ἀλαφιοῦ τ' Ἁϊ-Γιάννη. Αὐτὸ περπάταε σὰ ντερβέναγας μέσα στὸν ἐλατόλογγο ποὺ κατοικοῦρωνε ὁλόγυρα τὸ μοναστήρι. — Ἦτανε τόσο δασιὰ τὰ ἔλατα σ' αὐτὸν τὸ λόγγο ποὺ φρεῖδι δὲν ἔσκιζε νὰ πε-

ράσῃ —. Ἀπὰν τὸ καλὸ τὸ γιομάτο, στὴ μνήμη του, ξαγνάντιαε τ' ἀλάφι μπροστὰ στὸ μοναστήρι. Τ' ὡδήγαε ἡ χάρη τ' Ἁγίου κι ἐρχόταν ἥμερο σὰν τ' ἀρνάκι. Τόπιαναν οἱ καλογέροι καὶ τὄδεναν. Τάφηναν γιὰ κάμποση ὥρα νὰ ξαποστάσῃ κι ἔπειτα τὄσφαζαν. Μαγέρευαν τὸ κρέας του στὰ καζάνια καὶ τὸ μέραζαν σ' ὅλα τὰ στρωμένα τραπέζια ἕνα γύρω. Πέρναγε τὸ παγγύρι κι ἐρχόταν τ' ἄλλο. Τὴν ἄλλη χρονιὰ πάλι τὰ ἴδια. Μὲ χαρὰ ὅλοι περίμεναν τὸ γκορπάνι: τ' ἀλάφι τ' Ἁϊ-Γιάννη. Τί καλὸ παγγύρι γινόταν κάθε χρόνο; Ἡ χάρη τ' Ἁγίου ὁλάκερη σκορπιέταν στοὺς παγγυριῶτες.

Μιὰ κακὴ ὥρα ὅμως ἔτυχε κι ὅλη κείνη ἡ εὐτυχία γίνηκε συντρίμια! Κάποια χρονιὰ ξαγνάντησε τ' ἀλαφάκι κι ἦρθε ἴσια στὸ μοναστήρι. Ἕνας καταραμένος καλόγερος τὸ πιάνει εὐθὺς καὶ τὸ σοράζει. Δὲν τ' ἄφησε τὸ καημένο νὰ ξεκουραστῇ λίγο. «Ἀπ' τ' αὐτὶ καὶ στὸ δάσκαλο». Ἴσια στὸ μαχαίρι. Κομμάτιασε τὸ κρέας του καὶ τὄβαλε στὸ καζάνι νὰ βράσῃ. Σύντας ἔβαλε τὴν κουτάλα κι ἀνακάτωνε τὸ μαγέρεμα γιὰ νὰ μεράσῃ, κάνει ἔτσι.... τί νὰ ἰδῇ! Ἕνα ἀνθρωπινὸ χέρι ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο καλυμποῦσε στὸ ζωμὶ μέσα. Ὅλοι κατάλαβαν τὸ θᾶμα. Θύμωσε ὁ Ἅγιος. Καὶ γιατὶ νὰ μὴ θυμώσῃ; Δὲν ἔσφαξαν ἀποσταμένο τ' ἀλάφι του; Σταυρὸ καὶ βούλα ἀπὸ τότε καὶ δῶθε. Τόκοψαν τὸ κρέας τὴ μέρα στὴ μνήμη του. Κανένας δὲν κάνει νὰ τὸ βάνῃ στὸ στόμα του. Ἁμαρτία μεγάλη νὰ τὰ βάλῃς μὲ τὸν Ἅγιο. Φασουλάκια κι ἐκεῖνα ἀλάδιαγα κάνει νὰ τρῶνε ὅσοι πᾶνε στὴ χάρη του. Ἔτσι πᾶνε τὰ κρεᾶτα, καὶ τὶς 29 τ' Αὐγούστου ἔγινε «ἡμέρα νηστείας καὶ προσευχῆς». Τί ὡραῖος θρῦλος! Ὁλάκερον κόσμο κλείνει μέσα του!

Καὶ τώρα τὸ λόγο στὴν ἱστορία. Οὔτε σὲ παλιὸ χαρτί, οὔτε σὲ πλάκα οὔτε καὶ σὲ τοῖχο κάπου βρίσκεται γραμμένο τὸ ἔτος ποὺ χτίστηκε τὸ μοναστήρι τοῦ Διάκου. Τί κρῖμα! Θαμπὸ ρωτάκι μᾶς ὁδηγάει σ' ἕνα τέτοιο σκοτάδι. Πάνω σὲ παλιὸ ἀγκωνάρι χτισμένο στὸ νεώτερο κελλὶ ποὺ ἔχτισε στὰ 1888 κάποιος ἀπ' τοὺς σημερινοὺς διαβατάρικους καλογέρους, — «Παπαθανάσης» τὄνομά του, — γιὰ νάχῃ στέγη στὴν

μοναξιά του, διαβάζουμε τὸ ἔτος «1728». Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι παλιά. Φαίνεται. Καὶ τὸ λιθάρι εἶναι παρμένο ἀπ' τὰ παλιότερα κελλιὰ τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ ἔγιναν ρείπια. Νάναι αὐτὸ τὸ ἔτος ποὺ ζητᾶμε σὰν ἔτος ποὺ χτίστηκε τὸ μοναστήρι; Ποιὸς μπορεῖ νὰ μᾶς πῇ ναὶ σ' ἕνα τέτοιο πρόβλημα; Γιατὶ ὄχι καὶ πρωτύτερα; Τάχατες ἐκκλησιὰ καὶ κελλιὰ τὴν ἴδια χρονιὰ χτίστηκαν;

Ἕνα ἱστορικὸ βέβαιο ἔχομε σὲ χέρι. Τὸ πότε καὶ ἀπὸ ποιανοὺς χτίστηκε ἡ ἐκκλησιὰ ποὺ βλέπομε σήμερα. Μᾶς τὸ λέει ἡ πλάκα ποὖναι χτισμένη ψηλὰ πάνω ἀπ' τὴ βορεινὴ πόρτα μέσα σὲ παραθύρα. Τὰ γράμματα δυσκολοδιάβαστα, γιατὶ εἶναι πεταχτά, ὄχι σκαλιστά. Μόλα ταῦτα λίγη προσοχὴ χρειάζεται· λίγος κόπος νὰ κρατήσῃς γιὰ κάμποση ὥρα σηκωμένο κατὰ κεῖ τὸ κεφάλι σου, καὶ τὰ βγάνεις. Νὰ τί γράφουν. «*1806. Χασάναγας. Μεχμέταγας, τῶν κτιτόρων Γερασίμο, Ἰακώβο, Παναγιώτης, Παγκράτι, Ἀναγνώστης Φασίτσας, Τριώτη*». Τὰ γράμματα κεφαλαῖα σχεδὸν σὰν κεῖνα ποὺ μεταχειριζόμαστε σήμερα.

Χασάναγας, Μεχμέταγας! Τί θέλουν ἐδῶ τὰ τούρκικα ὀνόματα; Καλὰ οἱ καλογέροι «Γεράσιμος», «Ἰάκωβος», «Παναγιώτης», «Παγκράτις», κι οἱ λαϊκοὶ «Ἀναγνώστης Φασίτσας» καὶ «Τριώτης». Μὰ οἱ Τοῦρκοι νὰ χτίσουν ἑλληνικὸ μοναστήρι; Πῶς γίνεται; Δὲ γίνεται βέβαια, ἀλλὰ τὸ ρωμέϊκο μυαλὸ ἔχει πολλὰ τερτίπια. Ἄκουῆς τί λέει ἡ ζωντανὴ παράδοση τοῦ χωριοῦ. Ἤθελαν νὰ χτίσουν τὴν ἐκκλησία πιὸ μεγάλη. Δὲ χώραε κόσμον πολὺ ἡ μικρούλα ποὺ ἦταν χτισμένη ἐκεῖ, ὅπου τώρα εἶναι αὐτὴ ποὺ βλέπουμε. Ὁ Τοῦρκος ἀμπόδαε τοὺς ραγιάδες νὰ χτίζουνε μεγάλες ἐκκλησίες καὶ νὰ κρεμοῦνε καὶ καμπάνες. Γιὰ νὰ μὴ περηφανεύωνται. Ἔτσι τὸ ἤθελε. Τάξεραν αὐτὰ οἱ γερόντοι τῆς Ἀρτοτίνας. Ἤξεραν πὼς θάχουν μπελάδες μὲ τοὺς Ἀγάδες, ἂν μάθαιναν τὸ μεγάλωμα τῆς ἐκκλησιᾶς τ' Ἁϊ-Γιάννη. Σηκώνεται ὁ κουτσάμπασης τῆς Ἀρτοτίνας Ἀναγνώστης Φασίτσας καὶ πάει στὸ Λιδορίκι φορτωμένος μπαξίσια. — Πολλὰ τὰ ἔτη σας, Ἀγάδες μου! λέει στοὺς δυὸ τρανύτερους, ἀφοῦ λάδωσε ἀπὸ πρωτύτερα τὸν τροχὸ δίνοντας στοὺς χοσμεκιαραίους τους τὰ μπαξίσια.—Ἀγάδες μου, δὲ χωράει νὰ λειτουργόμαστε στὸ παγγύρι ἐκεῖνο τὸ ἐκκλησάκι τ' Ἁϊ-Γιάννη. Δῶστε μας τὴν ἄδεια νὰ τὸ γκρεμίσουμε· νὰ χτίσουμε μεγαλύτερη ἐκκλησιὰ στὴν ἴδια μεριά! Νὰ γράψουμε καὶ τὰ ὀνόματά σας στὴν πλάκα νὰ φαίνεστε γιὰ χτίτορες ἢ ἀφεντιά σας.

—Πὸ γιατὶ ὄχι, ὀρέ ραγιά μου! τοῦ εἶπαν. Νὰ πᾶτε, νὰ κάμετε τὴ δουλειά σας. Πὸ κανένας δὲ σὰς ἀμποδάει.

Μιὰ χαρὰ τὴν ἔπαθαν οἱ Ἀγάδες! Ὁ Χασάναγας καὶ Μεχμέταγας ἔπεσαν στὸ δίχτυ ποὺ τοὺς ἔστησε ὁ πονηρὸς κουτσάμπασης. Ὅλα ἴβαλα στὸ χρῆμα μπρὸς καὶ τὴ δόξα τάχει ὁ Τοῦρκος. Ἡ ἐκκλησία χτίστηκε. Εἶναι αὐτὴ ποὺ βλέπουμε σήμερα καὶ τὰ γράμματα λένε ποιὰ ἦταν ἡ παρέα ποὺ μπῆκε γιὰ κεφάλι νὰ χτιστῇ ἕνα χτίριο 20 ἀπάνω κάτω μέτρων μάκρους καὶ 8 πλατύ. Γιὰ τὸ χωριὸ ποὺ ἔπεσε ἀπάνω καταπάνω παρακάλια[1] καὶ βοήθησε ἄλλος κουβαλώντας λιθάρια—κι ἀπ' τὸ Βαρδούσι ἀκόμα κουβάλησαν—, ἄλλος ἄμμο, ἄλλος ξύλα, ἄλλος ἀσβέτι, τσιμουδιὰ ἡ πλάκα. Αὐτὸ εἶναι εἴδηση τῆς ζωντανῆς καὶ δίκαιης πάντα ἱστορικῆς παράδοσης. Αὐτὴ θέλει νὰ ξέρῃ τὸ γερο-Φασίτσα μονάχα μὲ οὖλο τὸ χωριό. Αὐτοὺς φέρνει γιὰ χτίτορες. Ὁ γερο-Φασίτσας κι ἀπὸ ἕνα παλιὸ χαρτί, «ὁμολογία τῶν χωριανῶν γιὰ τὴ μπάσταινα τοῦ Κουτζίκη», φαίνεται στὰ 1774 ἀκόμα σὰν πρωτογέροντας τοῦ χωριοῦ: «Ἀναγνώστης Φασίτσας μὲ οὖλο τὸ χωριὸ ἔγραψα καὶ μαρτυρῶ»[2].

Σύντραμε καὶ τὸ χωριὸ μὰ κι οἱ μαστόροι ἔβαλαν τὰ δυνατά τους νὰ φκειάσουν σύγουρη δουλειά. Καὶ βλέπεις, ἐνῶ πέρασαν ὡς τώρα 121 χρόνια, ποτὲνὰ δὲ ραΐστηκαν τὰ τοίχια τ' Ἁϊ-Γιάννη. Λιθάρι δὲ σάλεψε ἀπ' τὴ θέση του. Ἀλλὰ κι ὁ πρωτομάστορας ἦταν ἄξιος ἄνθρωπος. Ἔπιανε τὸ χέρι του κι ἔκοβε τὸ μάτι του. Τὰ μονοκόμματα γαλαζολίθαρα — (1,57 μ. τὰ ὀρθάρια καὶ 1,37 τὰ πλακώματα) — ποὺ πελέκησε γιὰ τὶς δυὸ πόρτες τοῦ χωριοῦ, βορεινὴ καὶ

[1] Συνδρομὴ στὴ δουλειά.

[2] Τὸ χαρτὶ θὰ δημοσιευθῇ στὸ Ἱστορ. Ἀρχεῖο τοῦ Καπετ. Σαφάκα

βασίλεμα ἡλιοῦ, τὰ ἔκαμε σκαλιστὰ μ' αὐλακιὲς ὁλόϊσιες πέρα γιὰ πέρα. Στὴ μονοκόμματη γαλαζόπετρα ποὺ πιάνει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τὴν πάνω μεριὰ τῆς βορεινῆς πόρτας καὶ κρατεῖ αὐλακωτὸ πλάκωμα, ἔδειξε πὼς κι ἀπ' ἀνώτερη τέχνη δὲν ἦταν ἀνήξερος. Στὴ μέση ἔγλυψε σταυρὸ σὲ κύκλο μέσα κλεισμένον. Ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ δυὸ πουλάκια — δὲ δείχνει τὶ πουλάκια — τεντώνουν τὴ μυτίτσα τους νὰ τσιμπήσουν τὸ σταυρό. Πίσω ἀπ' τὰ πουλάκια σέρνονται μὲ σηκωμένο κεφάλι καὶ ἀνοιχτὸ τὸ στόμα δυὸ φείδια. Τάχα σὰ νὰ θέλουν νὰ διψάσουν τὰ πουλάκια. Στὴν ἄλλη πόρτα ἀπὸ βασίλεμα ἡλιοῦ κανένα μέτρο ψηλότερα ἀπ' τὸ πλάκωμα εἶναι τοιχισμένη τετράγωνη γαλαζόπετρα δουλεμένη. Ἐδῶ ἔβαλε τὴν πιὸ μεγαλύτερη τέχνη ποὺ μποροῦσε νὰ βάλῃ ὁ τεχνίτης. Ἔφκειασε σταυρὸ μὲ τρεῖς ἄλλους σταυροὺς κολλημένους στὶς ἄκρες του. Κανένα στριφωμα, κανένα παρασκάλισμα δὲ λέει πὼς ὁ πρωτομάστορας πρώτη φορὰ ἤθελε νὰ δείξῃ τὴν τέχνη του.

Τὰ χρήματα δὲ θάρτανα φαίνεται νὰ μπερδευτοῦν μὲ χτίριο σὰν τὰ παλιὰ τὰ βυζαντινά. Κομπέδες καὶ παρακομπέδες καὶ τσακίσματα καὶ θόλοι, εἶναι ἕνα σωρὸ πράματα ποὺ θέλουν τὸν ἄνθρωπό τους νὰ τὰ κάμῃ· μὰ καὶ μονέδα πρέπει νὰ κόβῃς γιὰ νάν τὰ κατέχῃς. Ἐδῶ κι οἱ παράδες θὰ ἦταν μετρημένοι, μὰ κι ὁ τεχνίτης ὄχι κεῖνος ποὺ θὰ τὰ κατάφερνε. Καὶ μόλα ταῦτα ὁ πρωτομάστορας προσπάθησε νὰ μᾶς δείξῃ πὼς δὲν εἶναι δὰ κι ὁλότελα ἀνήξερος ἀπ' τὴ παλιὰ τέχνη στὰ σχέδια. Γιὰ νὰ δώσῃ ἀέρα στὸ χτίριο ἀπ' τὸ μέρος τ' Ἁγίου Βήματος τόρκειασε μὲ καλκάνι. Στὴ μέση του μιὰ φανέστρα ὁλοστρόγγυλη ρίχνει τὸ φῶς τοῦ ἥλιου στὴν ἐκκλησία μέσα. Ἔτσι φαίνεται πιὸ ψηλὸ ἀπὸ μακρυά, κι ὄντας ξαγναντᾷς ἀπ' τ' Ἀρτοτινό, λὲς πὼς ὁ ἴδιος ὁ Ἁϊ-Γιάννης στέκεται περήφανα ἐκεῖ πέρα καὶ κοιτάζει μὲ τὸ ἕνα μάτι γύρω, τὰ χωράφια του, τὰ πουρκά του, τὰ μελίσσια του, τὸ κάτου ἕνα ποὺ ὁρίζει σὰν «νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ του», ὅπως λένε στὴν Ἀρτοτίνα.

Καὶ μπαίνεις μέσα στὴν ἐκκλησία. Σήμερα ἀραδίζουν ἀπὸ τὴν καινούρια πόρτα π' ἄνοιξε τὸ χωριὸ τὴν ἀπάνω

μεριὰ κατὰ τὸ Νοτιά.—Στὸ παγγύρι μπαίνουν ἀπὸ τούτην τὴν πόρτα καὶ βγαίνουν ἀπ' τὴ βορεινή, γιὰ νὰ μὴ σκάσουν ἀπ' τὴν πολυκοσμία. — Τίποτα ἄλλο ἐξὸν ἀπὸ τὶς εἰκόνες δὲ σὲ κάνει νὰ θαμάσῃς ἀπ' ὅσα βλέπεις μέσα στὴν ἐκκλησία. Τὸ ταβάνι, τὸ πλακόστρωμα, τὸ τέμπλο, τὰ ἁσπρίσματα, ὅλα εἶναι νέα. Μονάχα οἱ εἰκόνες εἶναι παλιές. Ζωγραφισμένες πάνω σὲ ξύλο ὥς τὴ μέση (μποῦστο). Πολὺ γερὸς τεχνίτης φαίνεται αὐτὸς ποὺ τὶς ζωγράφισε. Ξακολουθάει τὴν παλιὰ βυζαντινὴ παράδοση στὸ ζωγράφισμα. Τὰ μάτια τῶν ἁγίων σὲ κοιτάζουν σοβαρὰ σὰν νὰ σὲ μαλώνουν. Ἕνας φόβος πιάνει τὴν ψυχή σου, ὄντας κοιτάζεις τὴ λυπημένη μορφὴ τ' Ἁϊ-Γιάννη. Λὲς καὶ σοῦ λέει: δὲ βλέπεις ποὺ μοῦ κοψαν τὸ κεφάλι! Τὸ κρατῶ στὰ χέρια γιὰ νὰ σοῦ δείξω, τί παθαίνει ὁ ἄνθρωπος ποὺ λέει ἴσια τὴν ἀλήθεια· μὰ καὶ πῶς δὲν πρέπει νὰ λιγαψυχάῃ ἀντικρύζοντας αὐτὸν τὸ κίνδυνο. Ἀσημένιο στεφάνι στολίζει τὸ κομμένο κεφάλι. Ἀσημένια καντύλια κρεμιοῦνται μπροστὰ στὰ κεφάλια ὅλων τῶν ἁγίων. Πιὸ ὠχρὲς κάνει τὶς εἰκόνες τὸ λίγο φωτάκι τοῦ λαδιοῦ ποῦ πέρτει ἀπάνω τους.

Ποιὸ χέρι ἔρριξε τὸ χρῶμα πάνω στὸ ξύλο, πῶς μπορεῖ νὰ τὸ μάθουμε; Ὁ κονογράφος μονάχα τ' ὄνομα κείνων, ποὺ ἔβαλαν τὶς παράδες γιὰ νὰ τὶς κάνῃ, ἔγραψε· καὶ διαβάζουμε: «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Γεωργίου Ἀναγνώστη Μπαμπαλῆ Κωστάριτσα 1812», κάτω στὸ περβάζι τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας. «Διὰ ἐξόδων Γεωργίου Μπαμπαλῆ 1812», στοῦ Χριστοῦ τὴν εἰκόνα. «Διὰ ἐξόδων Γεωργίου Ἀναγνώστη Μπαμπαλῆ, Γεωργίου Βασιλείου Πενταγιοὺς», στὸν Πρόδρομο. Καὶ: «Διὰ ἐξόδων . . . . . 1812» —ποιανοῦ;— στὴ βάση τῆς εἰκόνας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Ὁ γνωστὸς προύχοντας τῆς Κωστάριτσας Μπαμπαλῆς λοιπὸν ἔβαλε τὸν παρὰ κι ἕνας ἄγνωστος μάστορας τὸ πινέλο καὶ τὰ χρώματά του.

Ποιὸς ξέρει πόσες φορὲς γονάτισε μπροστὰ στὶς ἴδιες εἰκόνες ποὺ βλέπουμε κι ὁ Θανάσης Διάκος! Πόσα θὰ εἶχαν νὰ μᾶς ποῦνε, ἂν ξάφνω ἄνοιγαν τὸ πάντα κλεισμένο ἀπ' τὸ μυστήριο στόμα τους! Αὐτὸ ποὺ σὲ κάνει νὰ τρέμῃς κι

ἄθελα νὰ ξεσπᾷς σὲ προσευχή, ἅμα σταματήσῃς τὸ βῆμα σου μπροστὰ στὸ κονοστάσι τ' Ἁϊ-Γιάννη.

Καὶ σὲ θέλω νὰ μὄρθῃς στὶς 29 τ' Αὐγούστου ἐδῶ πέρα! Νὰ κοιτάξῃς πάνω ἀπ' τὴν καινούρια τὴν πόρτα μιὰ ματιά! Νὰ ἰδῇς τὸ μερμήγκι τὶς γυναῖκες νὰ πιάνουν ὀρθὲς τὰ σκαλάκια ποὺ σιαπάνω σιαπάνω ἀνεβαίνουν τὸ πλαγάκι γιὰ νὰ κρατήσουν τὸ «κελλὶ τοῦ Διάκου»[1]. Ἀρτοτινές, Σι-

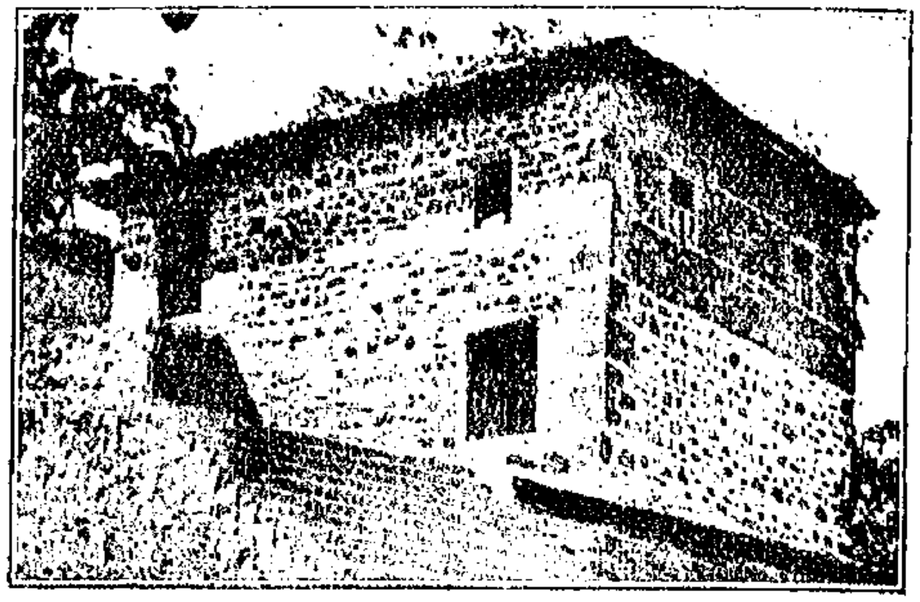

Τὸ κελλὶ τοῦ Διάκου.

στινὲς μὲ τ' ἄσπρα φακιόλια, Παλουκοβίτισσες μὲ τὶς κεντιστὲς ποδιές, Ἀμπλιανίτισσες μὲ τὰ φέσια στὸ κεφάλι, ξενοχωρίτισσες ἄλλες μὲ λογιῶν λογιῶν ντυμασιὲς καὶ κεντίδια! Καὶ νὰ θαρρεῖς, πὼς βλέπεις μπροστά σου ἕνα περιβόλι μὲ χίλιω εἰδῶν λουλούδια ποὺ σκορπίζουν τὴ θεϊκιὰ εὐωδία τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀθάνατης λαϊκῆς παράδοσης! Μιὰ μυστικὴ λατρεία ἁπιαστη ἀπ' τὸ νοῦ λὲς καὶ γίνεται δῶ πέρα. Οἱ ταμένες ζώνουν τρεῖς δίπλες τὸν Ἁϊ-Γιάννη μὲ τὰ ζώσματα πὄχουν φερμένα. Ἡ μιὰ ξετυλίγει τὸ ζῶσμα

[1] Ἕνα ἀπ' τὰ παλιὰ κελλιὰ τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ μπάλωσαν φέτος τοὺς τοίχους του γιά νὰ μὴ γκρεμιστῇ.

της καὶ μπήγοντας ξυλένια καρφιὰ στὸν τοῖχο ἔρχεται τὸν πρῶτο της γύρο· ἄλλη φέρνει τὴ δεύτερη γύρα· τρίτη, γιὰ τρίτη φορὰ ξεδιπλώνει. Ἄλλη μαζεύει γυρίζοντας τὴν ἐκκλησία τὸ κίτρινο αὐτὸ ψυχοκέρι. Καὶ μιὰ τὄφκειασε μεγάλη λαμπάδα νὰ τὸ κάψῃ μπροστὰ στὸν Ἁϊ-Γιάννη. Κι ἄλλοι μπαινοβγαίνουν τὶς πόρτες κρατώντες τὶς μεγάλες λαμπάδες ποὺ θἀνάψουν σκουντεῖς με σκουντῶ σε μὲ τὶς πλάτες ν' ἀνοίξουν τὸ διάβα νὰ περάσουν. Ἀνατριχιάζει τὸ κορμί σου καὶ νὰν τὸ βάλῃς ἀκόμα στὸ νοῦ σου πὼς τόσες χιλιάδες μάτια μὲ σέβας κοιτᾶνε κατ' ἀπάνω στὸν Ἁϊ-Γιάννη τὴν ὥρα ποὺ οἱ παπάδες κάνουν τὴ λειτουργία μέσα. Τὸ αἷμα ἀνεβαίνει στὴν κορφὴ στὸ κεφάλι ὄντας σὰν ἀπόφανος μακρυνὸς ἀκούονται οἱ ψαλμωδιὲς τῶν ψαλτάδων κι οἱ γλυκιὲς φωνὲς τῶν παπάδων ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία.

Ἄλλο νὰ κοῦς κι ἄλλο νὰ βλέπῃς. Ἄλλο νὰ διαβάζῃς κι ἄλλο νὰ θωρῇς. Τὸ τί γίνεται ὅταν τὸ ἁσημένιο κουτὶ τ' Ἁϊ-Γιάννη τὸ φέρνουν γύρα στὸν κόσμο γιὰ νὰ φιλήσῃ τὸ φλωροκαπνισμένο ἁσημωμένιο χέρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ ρίξῃ τὸν ὀβολό του, μόνον τὰ ἴδια τὰ μάτια σου μποροῦν νὰ τὸ ποῦνε.—Βοήθειά σας Ἀφέντης Ἁϊ-Γιάννης καὶ τοῦ χρόνου! χιλιάδες φορὲς τὸ λένε οἱ πιτρόποι τῆς ἐκκλησίας κι ὁ παπὰς ποὺ τὸ κρατάει. Σὰ μελισσιοῦ βόγγος ἀκούεται ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στὰ πλάϊα· σὰν τὴ μελιγκούσα κουνιέται κεῖνο τὸ πλῆθος. Σὰν κῦμα ξεσπάει πάνω «στ' ἁλώνι» ὄντας ἀπολύσῃ ἡ ἐκκλησία.

Βιολιά, κλαρίνα, λαγοῦτα, τούμπανα καραμοῦζες, χορός, τραγούδια, χορευτάδες, χορευτούδισσες, κεράσματα, χρονοπολίσματα, ὅλα γίνονται μαλλιὰ κουβάρια γιὰ νὰ μπῇ ἡ τελεία τοῦ παγγυριοῦ τ' Ἁϊ-Γιάννη. Πόσες φορὲς νὰ εἶδε μὲ τὰ μάτια του αὐτὸ τὸ ὄνειρο ὁ Θανάσης Διάκος; Πόσες φορὲς νὰ χόρεψε καὶ νάδειξε τὴ λεβεντιά του πάνω «στοῦ μοναστηριοῦ τ' ἁλώνι»; Πολλὲς· χωρὶς ἄλλο πολλές.

Κι αὐτὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἐξάπαντος θὰ εἶχε στὸ νοῦ του, ὄντας ἀπάντησε στὸν Ὁμὲρ Βρυώνη τὸ: «Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θενὰ πεθάνω». Κι ἀλήθεια Γραικὸς ἀπέθανε.

ΔΗΜ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΝΙΑΣ

Ἡ θύμηση, ποὺ πάντα ζῇ μέσα στὰ περασμένα.
—Σὰ μυστικὸ ξημέρωμα σὲ ἔρημικὸ ἀκρογιάλι—
Τὸ μαγικὸ τραγούδι της θὰ τραγουδήσῃ πάλι,
Μὲ μάτια βουρκωμένα.

Καὶ τῆς ἀγάπης τὄνειρο, σὰ μιᾶς αὐγῆς ἀχτίδα,
Πάντα κρατεῖ τὴ θύμηση τοῦ εὐωδιασμένου Ἀπρίλη,
Ποὺ μὲς τἀτέλειωτα φιλιὰ ψιθύρισαν τὰ χείλη
Τὴν ἄγια μας ἐλπίδα.

Στὴ Μοῖρα ἐμπρὸς νὰ μὴ σταθῇς, ὅσο σκληρὴ κι ἂν εἶνε,
Κι ἂν μάτωσε στὸ διάβα της τὴ φορεσιά Σου ἡ Μοῖρα,
Πάλι φορεῖς πορφύρα!

Ὁ πόθος μου προσκυνητὴς γυρνᾷ στὰ περασμένα,
Καὶ ζωντανεύει ἡ θύμησι κάθε ὁμορφιὰ τοῦ κόσμου,
Κι ὅλα τὰ φέρνει ἐμπρός μου!

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

ΤΑ ΣΥΝΟΙΚΕΣΙΑ
ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ

Ἡ συνήθεια, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς σημερινοὺς βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης νὰ κάμουν συνοικέσια μὲ ἄλλας κοινωνικὰς τάξεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδικήν των, ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς βασιλεῖς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐκεῖνοι ἦσαν πολὺ ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς συναδέλφους των κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐσκέφθησαν ποτὲ ὅτι ἔπρεπε νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὸ ζήτημα τῶν συνοικεσίων καὶ νὰ θέσουν μεταξύ των ἕνα κοινωνικὸν φραγμὸν ἀνυπέρβλητον καὶ ἀνόητον. Δὲν ἐφαντάσθησαν ποτὲ ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ εἰς τὸ χρῶμα τοῦ βασιλικοῦ αἵματος καὶ τοῦ αἵματος τῶν ἄλλων ἢ εἰς τὰ χυμικὰ συστατικὰ τοῦ ὀργανισμοῦ των. Μολαταῦτα τὸ βασιλικὸν μεγαλεῖον εὑρίσκετο τότε πολὺ ὑψηλότερα παρὰ σήμερα καὶ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἦτο ἀπόλυτος, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν ἠμποροῦσε νὰ συγκριθῇ καθόλου ἡ ἐξουσία τῶν σημερινῶν συνταγματικῶν βασιλέων.

Κανένας νόμος δὲν ὑπῆρχεν, ὁ ὁποῖος νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας βασιλεῖς νὰ ἐκλέγουν σύζυγον ἀπὸ ὡρισμένην κοινωνικὴν τάξιν ἢ νὰ ὑπανδρεύουν τὰς θυγατέρας των ὁμοίως μὲ ἀνθρώπους ὡρισμένης τάξεως. Ἡ ἐκλογὴ ἦτο ζήτημα τῆς ἀτομικῆς ἀρεσκείας τοῦ βασιλέως. Ὁ Θεοδόσιος Β΄ ἐνυμφεύθη τὴν πτωχὴν Ἀθηναΐδα τὴν Ἀθηναίαν, ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν Θεοδώραν κόρην τοῦ θηριοτρόφου Ἀκα-

κίου, ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ΄ πρῶτον μὲν κάποιαν Μαρίαν ἀπὸ τὸν Πόντον, ἔπειτα δὲ τὴν θαλαμηπόλον τῆς μητέρας του Θεοδότην, ὁ Θεόφιλος τὴν ἐκ Παφλαγονίας Θεοδώραν, ὁ δὲ Ρωμανὸς Β΄ τὴν Θεοφανὼ κόρην ἑνὸς καπήλου. Ἡ μόνη ὑποχρέωσις τῶν βασιλέων ἦτο ὅτι ὤφειλαν νὰ ἐκλέξουν σύζυγον χριστιανήν, διὰ τοῦτο ὁσάκις ἐτύχαινε νὰ προτιμηθῇ γυναῖκα ἀλλόθρησκος, ἔπρεπεν ἐξάπαντος αὐτὴ νὰ βαπτισθῇ. Δὲν ἐπετρέπετο ν' ἀναγορευθῇ βασίλισσα τοιαύτη εἰς κράτος, τὸ ὁποῖον κατὰ μέγα μέρος ἔζησε καὶ ἐμεγαλούργησε διὰ τὸν χριστιανισμὸν καὶ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ περίπτωσις αὐτὴ ἦτο σπανία καὶ ἐπαρουσιάζετο μόνον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἱδρύσεως τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους, ὅτε ὑπῆρχαν ἀκόμη εἰδωλολάτραι. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν τὴν πολυθρύλητον Ἀθηναΐδα, τὴν ἀπόκληρον κόρην τοῦ εἰδωλολάτρου φιλοσόφου Λεοντίου, ἡ ὁποία πρὶν στεφανωθῇ τὸν Θεοδόσιον ἔστερξε νὰ γίνῃ χριστιανὴ καὶ βαπτισθεῖσα ὠνομάσθη ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον Εὐδοκία. Ὁ γάμος αὐτὸς ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν κατ' ἀρχὰς Ρωμαῖοι καὶ αὐτοκράτορες Ρωμαίων ἐτιτλοφοροῦντο καὶ τὸ ὅλον κράτος ρωμαϊκὸν ἐλέγετο, διότι ἦτο συνέχεια τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἐντὸς ὀλίγων αἰώνων ἐξελληνίσθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸ κράτος καὶ οἱ βασιλεῖς μαζί. Ἐνῷ δὲ ἕως τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος αἱ βασίλισσαι ἦσαν χριστιαναὶ μέν, ἀλλὰ ξέναι τὴν ἐθνικότητα ἢ Ρωμαῖαι ἢ βαρβαρικῆς καταγωγῆς, πρώτην φορὰν ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου Β΄ ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως γνησία Ἑλληνὶς καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας τὴν κοιτίδα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ παγκοσμίου πολιτισμοῦ. Κυρίως ἀπὸ τῆς Εὐδοκίας ἀρχίζει ὁ ἐντελὴς ἐξελληνισμὸς τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἀπὸ τὰς εἰδήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, φαίνεται ὅτι καὶ τότε τὸ συνοικέσιον τῆς Ἑλληνίδος Εὐδοκίας ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῆς κοινωνίας καὶ ἐπροξένησεν εἰς αὐτὴν κάποιαν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν, ἐκεῖνος δὲ ποὺ ἐπεχείρησε

καὶ ἐκοπίασε πολὺ νὰ εὕρῃ ἢ νὰ πλάσῃ λέξεις διὰ νὰ μᾶς παραστήσῃ τρόπον τινὰ ζωγραφιστὰ τὰ χαρίσματά της ἔκρινεν ἀπαραίτητον νὰ τὴν ὀνομάσῃ ***Ἑλλαδικὴν παρθένον,*** ἤτοι κόρην καταγομένην ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Τῷ ὄντι ὁ δύο περίπου αἰῶνας κατόπιν ἀκμάσας συγγραφεὺς τοῦ λεγομένου Πασχαλίου Χρονικοῦ χαρακτηρίζει τὴν Εὐδοκίαν «νεωτέραν καθαράν, εὔστολον, λεπτοχαράκτηρον, εὔρινα, ἀσπροτάτην ὡσεὶ χιών, μεγαλόφθαλμον, ὑποκεχαρισμένην, οὐλοξανθόκομον, σεμνόποδα, ἑλλόγιμον, Ἑλλαδικὴν παρθένον»[1].

Μόνον ἕνας νόμος ὑπῆρχε περιορίζων τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ βασιλέως. Ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ πάρῃ γυναῖκα, ἡ ὁποία εἶχεν ἄτιμον ἐπάγγελμα. Ἡ ἀπαγόρευσις αὐτὴ περιελάμβανε καὶ τοὺς συγκλητικοὺς τοὺς ἀνωτάτους ἄρχοντας τῆς πολιτείας. Ὅτε ὅμως ὁ Ἰουστινιανός, διάδοχος τοῦ θείου του Ἰουστίνου καὶ συγκλητικός, εἶδε τὴν πρώην ἠθοποιὸν Θεοδώραν νὰ γνέθῃ μαλλιὰ εἰς ἕνα εὐτελὲς ὑπόγειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ νὰ κερδίζῃ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον τῆς ἐντίμου πλέον ζωῆς καὶ ἀπεφάσισε νὰ συνδέσῃ τὴν μετέπειτα τύχην τῆς διαβοήτου ἐκείνης γυναικὸς πρὸς τὸν λαμπρότερον θρόνον τῆς οἰκουμένης, ἔπεισε τὸν βασιλέα νὰ τροποποιήσῃ τὴν διάταξιν, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται ὁ γάμος μὲ τοιαύτην γυναῖκα, ἐὰν εἶχεν ἀφήσει τὴν παλαιὰν ζωὴν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ζῇ ἔντιμος. Μόλις ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνυμφεύθη ἀμέσως τὴν Θεοδώραν. Ἡ πληροφορία τοῦ Προκοπίου περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅτι «ἀδύνατον ὂν ἄνδρα συγκλητικὸν ἐς ἀξίωμα βουλῆς ἥκοντα ἑταίρᾳ γυναικὶ ξυνοικίζεσθαι, νόμοις ἄνωθεν τοῖς παλαιοτάτοις ἀπορρηθέν, λῦσαι τοὺς νόμους τὸν βασιλέα νόμῳ ἑτέρῳ ἠνάγκασε καὶ τοὐνθένδε ἅτε γαμετῇ τῇ Θεοδώρᾳ ξυνόντα καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι βάσιμον κατεστήσατο τὴν πρὸς ἑταίρας ἐγγύην»[2], εἶναι ὑπερβολικὴ ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Θεοδώρας εἰς τὴν ἐποχὴν ποὺ τὴν ἐγνώ-

[1] Ἔκδ. Βόννης σελ. 577.
[2] Ἀνέκδ. ἔκδ. Βόννης σελ. 66.

ρισεν ὁ Ἰουστινιανὸς. Ὅπωσδήποτε ἡ Θεοδώρα ὀλίγον κατόπιν ἐχαιρετίσθη ἀπὸ τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς βασίλισσα καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς νέας ἀνελπίστου ζωῆς ἔδειξεν ὅτι δὲν ἦτο ἀναξία τῆς βασιλικῆς πορφύρας.

* * *

Συνέβη δὲ ἐνίοτε οἱ βασιλεῖς νὰ κάμουν κατάχρησιν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας των. Παρερμηνεύοντες τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς ἐνόμισαν ὅτι εἶχαν τὴν ἐξουσίαν ὡς παντοδύναμοι μονάρχαι νὰ κάμουν χρῆσιν τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ χωρὶς κανένα περιορισμὸν καὶ ἀσχέτως πρὸς κάθε ἄλλην θεμελιώδη διάταξιν τῆς πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐκανόνιζε εἴτε τὸν βαθμὸν τῶν συγγενικῶν σχέσεων εἴτε τὸν τρόπον τῆς διαλύσεως τοῦ ὑπάρχοντος γάμου καὶ τῆς συνάψεως νέου εἴτε καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν γάμων. Ἡ αὐθαιρεσία αὐτὴ ἔγινεν ἀφορμὴ σοβαρῶν σκανδάλων, τὰ ὁποῖα συνετάραξαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν κοινωνίαν.

Ὁ Ἡράκλειος ἔλαβε δευτέραν γυναῖκα τὴν ἀνεψιάν του Μαρτῖναν κόρην τῆς ἀδελφῆς του Μαρίας. Ὁ παράνομος γάμος ἀνέτρεπεν ὄχι μόνον τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἱπποδρομίου ὁ λαὸς εὕρισκεν ἀφορμὴν νὰ χλευάζῃ τὸ ἄσεμνον συνοικέσιον, ὁ δὲ πατριάρχης Σέργιος δὲν ἔπαυε δι' ἐπιστολῶν νὰ παρακαλῇ καὶ νὰ νουθετῇ αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς αὐτό. Ἐν τούτοις ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ γνώμην καὶ τελευταῖα διὰ νὰ παύσῃ κάθε ἐνόχλησις ἐκ μέρους τῆς ἐκκλησίας ἀπεκρίθη εἰς τὸν Σέργιον, ὅτι ἐκεῖνος μὲν ὡς ἀρχιερεὺς καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγὸς ἔκαμεν ἀρκετὰ καλὰ τὸ καθῆκον του καὶ ἂς μείνῃ πλέον ἥσυχος, αὐτὸς δὲ μόνος ἔχει νὰ σκεφθῇ διὰ τὸ συνοικέσιον καὶ ὄχι κανεὶς ἄλλος[1]. Τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ ὑπεχρέωσε τὸν πατριάρχην νὰ τὸν εὐλογήσῃ τὸν γάμον. Καὶ τοιουτοτρόπως κατήντησε πολὺ περισσότερον σκανδαλώδης ἡ ὑποχώρησις

[1] *Νικηφόρου Πατριάρχου*, Χρονογραφία ἔκδ. Βόννης σελ. 16-17.

τοῦ πατριάρχου παρὰ ἡ παράνομος αὐθαιρεσία τοῦ ἀπολύτου μονάρχου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ΄ διὰ νὰ πάρῃ τὴν θαλαμηπόλον Θεοδότην ἐχώρισε χωρὶς κανένα λόγον τὴν πρώτην σύζυγον Μαρίαν. Ὁ ἱερεὺς τῶν ἀνακτόρων Ἰωσὴφ ὑπεχρεώθη νὰ τὸν στεφανώσῃ χωρὶς τὴν ἄδειαν τῆς προϊσταμένης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ἡ κοινωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐσκανδαλίσθη καὶ ἡ πολυάριθμος τάξις τῶν μοναχῶν ἐταράχθη. Ὁ ἀγαθὸς πατριάρχης Ταράσιος εὑρέθη εἰς δύσκολον θέσιν μεταξὺ τῆς βασιλικῆς παρανομίας, ἡ ὁποία δὲν ἠμποροῦσε ν' ἀπογίνῃ, καὶ τῆς κατακραυγῆς τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ἠμποροῦσε νὰ ξεφύγῃ. Διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ δὲ ὁπωσδήποτε τὰ δύο ἀντίθετα μέρη, ἐδέχθη μὲν τὸν γάμον ὡς κατ' οἰκονομίαν τελεσθέντα, ἀλλὰ καὶ καθήρεσε τὸν Ἰωσήφ, διότι παρανόμως τὸν ἐτέλεσεν. Ὁμολογουμένως ἡ ἀπόφασις τοῦ πατριάρχου ἦτο ἀρκετὰ εὐφυής. Τὰ πνεύματα κατευνάσθησαν καὶ τὰ πράγματα ἡσύχασαν. Ἀλλ' ὅτε ὁ διάδοχος βασιλεὺς Νικηφόρος Α΄ ἠνάγκασε τὸν νέον πατριάρχην Νικηφόρον νὰ λύσῃ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Ἰωσήφ, τὸ σκάνδαλον ἐγεννήθη ἐκ νέου. Ἡ μοναχικὴ τάξις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου διέκοψε κάθε ἐκκλησιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὸν πατριάρχην. Διὰ νὰ ἡσυχάσουν τὰ ἐρεθισμένα πνεύματα ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ πατριάρχου. Κατὰ τὸν Θεόδωρον Στουδίτην ἡ σύνοδος ἀνεγνώρισε τὸν γάμον τοῦ Κωνσταντίνου ὡς γενόμενον κατ' οἰκονομίαν καὶ ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι πρέπει νὰ παραβλέπῃ κανεὶς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους, ὅταν πρόκηται διὰ βασιλεῖς, διότι ἐπὶ τῶν βασιλέων δὲν ἰσχύουν οἱ θεῖοι νόμοι[1]. Ἡ γνώμη αὐτὴ ἐστηρίζετο εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δόγμα ὅτι «ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται καὶ ὅπερ ἀρέσκει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστί», τὸ ὁποῖον εἰσεχώρησε μὲν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς παράδοσις παρὰ ὡς ἐν ἰσχύι δίκαιον. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὰς διατάξεις τῆς

[1] Πατρολογία Migne τόμ. 99 σελ. 1017, 1025 καὶ 1032.

Ἐπαναγωγῆς, ἡ ὁποία ἐκδοθεῖσα τὸ 886 καθώρισε πολὺ διαφορετικὰ τὰς σχέσεις βασιλείας καὶ ἐκκλησίας. Κατὰ τὸ 4ον ἄρθρον τοῦ Α΄ τίτλου «ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἑπτὰ ἁγίων συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους ρωμαϊκοὺς νόμους». Ὥστε ὁ βασιλεὺς δὲν εἶναι ἀνώτερος κανενὸς νόμου, τοὐναντίον δὲ καὶ καθῆκον ἔχει ὄχι μόνον νὰ προσέχῃ καὶ ν' ἀπαιτῇ ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του νὰ τοὺς φυλάττουν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος νὰ τοὺς τηρῇ γινόμενος εἰς τοὺς ἄλλους παράδειγμα καλόν. Ἑπομένως ὡς κατάχρησις ἐξουσίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁσάκις οἱ βασιλεῖς ἠθέλησαν αὐθαιρέτως νὰ ἐπιβάλουν τὴν παράνομον θέλησίν των εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Ὁ Λέων ς' παρὰ πάντα πολιτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν νόμον ἠθέλησε νὰ κάμῃ καὶ τέταρτον γάμον μὲ τὴν Ζωὴν Καρβουνοψῖναν. Τὸ παράδοξον δὲ εἶναι ὅτι παρέβη μίαν θεμελιώδη ἀρχαίαν πολιτικὴν διάταξιν καταχωρισθεῖσαν καὶ εἰς τὴν Ἐπαναγωγήν, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη ἐπὶ τῆς βασιλείας του. Τῷ ὄντι εἰς τὸ 21ον ἄρθρον τοῦ ΙΔ΄ τίτλου λέγεται «εἴ τις τολμήσειεν πρὸς τέταρτον τὸν οὗ γάμον ἐλθεῖν, οὐ μόνον ἀντ' οὐδενὸς ὁ τοιοῦτος γάμος λογισθήσεται, ἀλλ' οὔτε οἱ ἐξ αὐτοῦ τεχθέντες παῖδες γνήσιοι λογισθήσονται». Παρὰ τὸν νόμον αὐτὸν καὶ παρὰ τὰς θελεμιώδεις διατάξεις περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ βασιλέως ὅτι «βασιλεὺς ἐστὶν ἔννομος ἐπιστασία» (τίτλ. Α΄ ἄρθρ. 1ον) καὶ ὅτι «ἐπισημότατος ἐν ὀρθοδοξίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ ὀφείλει εἶναι ὁ βασιλεὺς» (τίτλ. Α΄ ἄρθρ. 5ον) ὁ Λέων ἐπέμενεν εἰς τὴν παρανομίαν του, ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία δὲ τοῦ ἔδιδεν ἄδειαν, εὗρε κάποιον πειθήνιον ἱερέα Σινάπην ἐπονομαζόμενον, ὅστις τὸν ἐστεφάνωσε. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο τότε ὁ Νικόλαος Μυστικός, ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπεστέρους ἱεράρχας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ὁ Νικόλαος ἐπροσπάθησε πολὺ νὰ μεταπείσῃ τὸν Λέοντα νὰ μὴ ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἀπόφασίν του, ἀφοῦ δὲ εἶδεν ὅτι συνετελέσθη τὸ κακόν, τὸν ἀπέκλεισεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν. Εἶναι ἀξία ἀληθῶς πατριάρχου

ἡ εὐστάθεια, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν ὁ Νικόλαος εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην μὴ θελήσας νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς συστάσεις ποὺ τοῦ ἐγίνοντο. Ὅσοι τοῦ ἔλεγαν ὅτι πρέπει νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν βασιλικὴν ἐπιθυμίαν, τοὺς ἀπαντοῦσε «μέγα μὲν τὸ τῆς βασιλείας πρᾶγμα καὶ δέον πείθεσθαι βασιλεῦσι μηδὲ τοῖς προστάγμασιν αὐτῶν ἀντιτείνειν, ἀλλ' ἐν ἐκείνοις τοῖς προστάγμασιν, ἐν οἷς διαφαίνεται τὸ τῆς βασιλείας ἄξίωμα. Προστάσσει δικαιοπραγεῖν; Τοῦτο βασιλικὸν ἀληθῶς πρόσταγμα καὶ δεῖ μὴ ἀντιλέγειν. Εἶπεν ἄλλο τι πράττειν τῶν σύστασιν φερόντων καὶ τιμὴν τῇ ἀρχῇ καὶ τοῖς ὑπὸ χεῖρα τελοῦσι; Ποιεῖν ταχέως τὸ προσταττόμενον. Ταῦτα βασιλικά..... Κελεύει πάλιν οἷα τὰ τοῦ διαβόλου πονηρὰ ὑποβλήματα εἰς θεὸν ἀσεβεῖν; Τοῦτο οὐ βασιλικόν. Οὐκοῦν οὐδὲ πειστέον αὐτῷ, ἀλλ' ὡς ἀσεβοῦς ἀνδρὸς ἀσεβὲς πρόσταγμα παρὰ φαῦλον ποιητέον»[1]. Ὅσοι δὲ περισσότερον ἔντονα καὶ ἀπειλητικὰ ἐζητοῦσαν νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἄδειαν καὶ νὰ μὴ ἀνασκαλεύῃ ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας καὶ νόμους, διότι τοῦ βασιλέως ἡ θέλησις εἶναι ἄγραφος νόμος, δὲν ἐδίσταζε νὰ τοὺς ἀποκριθῇ, ὅτι πράγματι εἶναι ὁ «βασιλεὺς ἄγραφος νόμος, οὐχ ἵνα παρανομῇ καὶ πράττῃ ἁπλῶς τὰ δοκοῦντα, ἀλλ' ὥστε τοιοῦτον εἶναι διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν ἀγράφων, οἷος ὁ νόμος ὁ ἔγγραφος. Εἰ γὰρ βασιλεὺς τῶν νόμων ἐχθρὸς καὶ πολέμιος, τίς τοὺς νόμους φοβήσεται;»[2]. Ὁπωσδήποτε ὁ Λέων διὰ νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν πρᾶξιν του καθήρεσε καὶ ἐξώρισε τὸν πατριάρχην καὶ συνεκάλεσε σύνοδον μερικῶν πειθηνίων ἀρχιερέων, εἰς τὴν ὁποίαν παρεκάθησαν καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἡ σύνοδος ἐπεκύρωσε τὸν τέταρτον γάμον τοῦ Λέοντος.

Παραδείγματα τοιαύτης παρανομίας τῶν βασιλέων μας εὐτυχῶς δὲν ὑπάρχουν πολλά, ὁσάκις δὲ ἐπαρουσιάζοντο, ἡ ἐκκλησία ἠναγκάζετο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν βίαν κατόπιν σφοδρᾶς πάλης.

---

[1] Πατρολογία Migne τόμ. 111 σελ. 209.
[2] ἀνωτ. σελ. 199.

* * *

Συνοικέσια μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων βασιλέων καὶ τῶν ξένων δυναστειῶν ἦσαν ἀπηγορευμένα, καθὸς λέγει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος. Αἴτησις ξένου βασιλέως νὰ συμπεθεριάσῃ μὲ τοὺς ἰδικούς μας βασιλεῖς ἢ δίδων ἢ λαμβάνων νύμφην ἐθεωρεῖτο παράλογος καὶ ἄπρεπής. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπῆρχε διὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ «διάταξις φοβερὰ καὶ ἀπαραποίητος τοῦ μεγάλου καὶ ἁγίου Κωνσταντίνου» γραμμένη εἰς τὴν διαθήκην του, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς τὴν ἱερὰν τράπεζαν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Σύμφωνα μὲ τὴν διάταξιν αὐτὴν ποτὲ δὲν ἔπρεπε νὰ συμπεθεριάσῃ βασιλεὺς Ρωμαίων μὲ ἔθνος ξένον, πρὸ πάντων δὲ ἀλλόπιστον καὶ ἀβάπτιστον, παρὰ μόνον μὲ τοὺς Φράγκους, ὅπως ἐλέγοντο τότε οἱ γερμανικοὶ καὶ νεολατινικοὶ λαοί. Ἡ ἐξαίρεσις τῶν Φράγκων ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος εἶχε καταγωγὴν φραγκικὴν καὶ πολλαὶ σχέσεις ὑπῆρχαν μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Φράγκων. Ὁ παραβάτης τῆς διατάξεως ἔπρεπε ν' ἀναθεματισθῇ καὶ νὰ ἐκδιωχθῇ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν[1].

Μολαταῦτα παρὰ τὴν κατὰ παράδοσιν φερομένην διαθήκην τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τὰ συνοικέσια μὲ ξένους βασιλεῖς χρονολογοῦνται ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰῶνος, ἡ μόνη δὲ διάταξις τῆς διαθήκης, τὴν ὁποίαν οἱ βασιλεῖς ἐφύλατταν ἀπαραβάτως, ἦτο ἡ θρησκεία τοῦ προσώπου, μὲ τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ τὸ συνοικέσιον. Ἔπρεπε ἐξάπαντος νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ νὰ βαπτισθῇ. Τῆς διατάξεως αὐτῆς μόνον μία ἐξαίρεσις ὑπάρχει.

Ὁ Ἰουστινιανὸς Β', ὅτε διέτριβεν ἐξόριστος εἰς τὴν Χερσῶνα, ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, ἡ ὁποία βαπτισθεῖσα ὠνομάσθη Θεοδώρα.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐνυμφεύθη ὁμοίως τὴν θυγατέρα τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, ἡ ὁποία γενομένη χριστιανὴ

[1] *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου*, de administrando imperio, ἔκδ. Βόννης σελ. 85-87.

μετωνομάσθη Εὐδοκία. Ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθη ὁ Λέων Δ', ὁ ὁποῖος διὰ τὴν καταγωγὴν τῆς μητέρας ὠνομάσθη Χάζαρος. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀποδίδει ἐσφαλμένως τὸ συνοικέσιον τοῦτο εἰς τὸν Λέοντα, ὁ ὁποῖος «μέγα ἐκ τούτου ὄνειδος καὶ τῇ Ρωμαίων ἀρχῇ καὶ ἑαυτῷ προσετρίψατο ὡς τὰ προγονικὰ παραγγέλματα ἀκυρώσας καὶ παρ' οὐδὲν λογισάμενος»[1]. Θέλων δὲ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ παράνομον αὐτὸ συνοικέσιον μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς Χαζαρίας ὄχι χάριν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ τρόπον τινὰ διὰ ν' ἀπομακρύνῃ καὶ ἐξαλείψῃ κάθε μομφὴν ἀπὸ τὴν βασιλικὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπιφέρει «πλὴν οὐδὲ ὀρθόδοξος χριστιανὸς ἦν ἐκεῖνος, ἀλλ' αἱρετικὸς καὶ εἰκονομάχος. Διὸ χάριν τῶν τοιούτων αὐτοῦ παρανόμων ἀσεβημάτων ἐν τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς ἀποκηρύττεται καὶ ἀναθεματίζεται ὡς καὶ τῆς τοῦ θεοῦ καὶ τῆς τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου βασιλέως Κωνσταντίνου διατάξεως παραβάτης καὶ ἀνατροπεύς»[2].

Ἡ Εἰρήνη διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ πάπα καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ μεγάλου πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως τῶν εἰκονομάχων βασιλέων ἀρραβώνιασε τὸν υἱόν της Κωνσταντῖνον ΣΤ' μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ Καρόλου Ἐρυθρώ. Ἀφοῦ δὲ ἔγινεν ἡ συνθήκη καὶ ὑπεγράφη καὶ μὲ ὅρκον ἐπεκυρώθη, ἐστάλησαν εἰς τὴν αὐλήν του Ἕλληνες διδάσκαλοι διὰ νὰ διδάξουν εἰς αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη τῆς ἑλληνικῆς αὐλῆς. Ἀργότερα ὅμως, ἐπειδὴ μετεβλήθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἐνόμισεν ἡ Εἰρήνη ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην τοῦ Καρόλου, διέλυσε τὸν ἀρραβῶνα καὶ ἐζήτησεν ἄλλην νύμφην διὰ τὸν υἱόν της Μαρίαν τὴν Ποντίαν. Ὅτε δὲ πάλιν ὕστερα ὁ Κάρολος στεφθεὶς αὐτοκράτωρ τὸ 800 ἐσκέφθη νὰ συζευχθῇ τὴν Εἰρήνην διὰ νὰ ἑνώσῃ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν αὐτοκρατορίαν, ἡ Εἰρήνη διὰ νὰ στηριχθῇ εἰς τὸν κλονιζόμενον θρόνον της ἐδέχθη

[1] ἀνωτ. σελ. 87.

[2] ἀνωτ.

τὴν πρότασιν, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη, διότι ἐπρόλαβαν οἱ ἀντίπαλοί της νὰ τὴν ἐκθρονίσουν.

Ὁ Ρωμανὸς Α΄ διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ πολλοὺς Ἕλληνας αἰχμαλώτους τῶν Βουλγάρων ἔλαβε διὰ τὸν υἱόν του Χριστόφορον νύμφην Βουλγαρίδα βασιλόπαιδα, ἔδωσε δὲ μίαν ἀπομακρυσμένην συγγενῆ του σύζυγον πρὸς Βούλγαρον ἡγεμονόπαιδα. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος θέλων νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ἐδῶ τὴν παράβασιν τῆς διαθήκης τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὡς πρὸς τὸν δεύτερον γάμον λέγει ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἦτο «ἰδιώτης καὶ ἀγράμματος.... καὶ οὔτε τῶν ἄνωθεν ἐν βασιλείοις τεθραμμένων οὔτε τῶν παρηκολουθηκότων ἐξ ἀρχῆς τοῖς ρωμαϊκοῖς ἐθισμοῖς οὔτε ἀπὸ γένους βασιλείου καὶ εὐγενοῦς .... Ἄλλως τε καὶ οὐδὲ αὐτοκράτορος καὶ ἐνθέσμου βασιλέως θυγάτηρ ἡ ἐκδιδομένη ἐτύγχανεν, ἀλλὰ τρίτου καὶ ἑσχάτου καὶ ἔτι ὑποχειρίου καὶ μηδεμίαν ἐξουσίαν ἐν τοῖς τῆς ἀρχῆς μετέχοντος πράγμασι»[1]. Θέλων δὲ καὶ ἐδῶ νὰ ἐξαγνίσῃ τὴν βασιλικὴν αὐλὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ ὅλην τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν, διότι ὁ Ρωμανὸς «ἔξω τοῦ κανόνος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ τῆς τοῦ μεγάλου ἁγίου βασιλέως Κωνσταντίνου διαταγῆς τε καὶ ἐντολῆς τοῦτο πεποίηκεν»[2], ἐπιφέρει ὅτι ὁ Ρωμανὸς «πολλὰ καὶ ζῶν ὠνειδίσθη .... καὶ διεβλήθη καὶ ἐμισήθη παρά τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τοῦ δήμου παντὸς καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ μῖσος ἐπὶ τοῦ τέλους γενέσθαι καταφανὲς καὶ μετὰ θάνατον ὁμοίως ἐξουθενεῖται καὶ διαβάλλεται καὶ ὑπὸ καταγνώμην τίθεται καὶ οὗτος ἀνάξιον πρᾶγμα καὶ ἀπρεπὲς εἰς τὴν εὐγενῆ πολιτείαν Ρωμαίων καινοτομήσας»[3].

Ἐπὶ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ ἔτος 968 ὁ βασιλεὺς τῶν Γερμανῶν Ὄθων Α΄ ἐζήτησεν ὡς νύμφην διὰ τὸν υἱόν του Ὄθωνα Β΄ τὴν Θεοφανὼ θυγατέρα τοῦ Ρωμανοῦ Β΄, ἡ δὲ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπήντησεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν τοῦ Ὄθωνος, ὅτι δὲ ἠκούσθη ποτὲ πορφυρογεννήτου βασιλέως πορφυρογέννητος θυγάτηρ νὰ λάβῃ ἄνδρα ξένον. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου περὶ ἐξαιρέσεως τῶν Φράγκων δὲν εἶναι ἀκριβὴς καὶ ὅτι κατὰ κανόνα στηριζόμενον εἰς τὴν παράδοσιν τῆς διαθήκης τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου δὲν ἐπετρέποντο συνοικέσια μὲ ἀλλοφύλους καὶ πρὸ πάντων δὲν ἐπετρέπετο ὁ γάμος πορφυρογεννήτου κόρης μὲ ξένον, ὁσάκις δὲ ἐγίνοντο τοιαῦτα συνοικέσια, τοῦτο συνέβαινε διὰ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Πράγματι δὲ ὁ Νικηφόρος ἀπέρριψεν ὁριστικῶς τὴν πρότασιν τοῦ Ὄθωνος, διότι οὗτος δὲν ἐξετέλεσε τὸν μόνον ὅρον τοῦ συνοικεσίου, ὅστις ἦτο ἡ ἀπόδοσις τῶν κτήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὰς ὁποίας κατέλαβεν. Ὅτε δὲ ἡ αἴτησις ἐπανελήφθη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Τσιμισκῆ, εὗρε τὴν ἑλληνικὴν αὐλὴν προθυμοτέραν αὐτὴν τὴν φοράν. Ὁ βασιλεὺς ἔδωσε τὴν συγκατάθεσίν του, διότι δὲν ἤθελε ν' ἀπασχολῆται εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐνῷ ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον ἰσχυρῶν ἐχθρῶν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους ἔπρεπε νὰ κυριαρχήσουν καὶ ὄχι ἡ διαθήκη τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἡ Θεοφανὼ ἦτο μόλις δεκαεπτὰ ἐτῶν καὶ ἐστάλη εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου εὑρίσκοντο γαμβρὸς καὶ πενθερός, συνοδευομένη ἀπὸ μέγα πλῆθος Ἑλλήνων καὶ Γερμανῶν μεγιστάνων. Ὁ πάπας τῆς Ρώμης Ἰωάννης ΙΓ΄ ἔκαμε τὴν στέψιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Πέτρου τὴν 14 Ἀπριλίου 972.

Ἦτο ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν Ἑλληνὶς πορφυρογέννητος ἐνυμφεύετο ξένον ἡγεμόνα, ἔστω καὶ ἂν οὗτος ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Γερμανῶν. Οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς οὐδέποτε ἀνεγνώριζαν εἰς τοὺς ξένους ἡγεμόνας βασιλικοὺς καὶ αὐτοκρατορικοὺς τίτλους, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζαν ἁπλῶς ρῆγας. Τὸ συνοικέσιον ἀποτελοῦσε μεγάλην συγκατάβασιν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων καὶ μεγάλην τιμὴν διὰ τοὺς ἀγροίκους Γερμανούς, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν μὲ ἀνοικτὸν στόμα, ὅταν εἶδαν τὰ πολλὰ χαρίσματα καὶ πρὸ πάν-

[1] ἀνωτ. σελ. 87-88.
[2] ἀνωτ. σελ. 88.
[3] ἀνωτ. σελ. 88-89.

των τὴν ὑψηλὴν μόρφωσιν τῆς Θεοφανοῦς. Τὸ μόνον πρᾶγμα ποὺ δυσηρέστησεν ὀλίγον τοὺς Γερμανοὺς ἦτο ἡ μεγάλη πολυτέλεια τῆς ἑλληνικῆς μόδας εἰς τὴν γυναικείαν ἐνδυμασίαν, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν αὐλὴν μετεδόθη εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ ἡ σκέψις ὅτι ἐπραγματοποιήθη ἐπὶ τέλους τὸ ὄνειρόν των νὰ συμπεθεριάσουν μὲ τὸν ἑλληνικὸν θρόνον, ὁ ὁποῖος ἦτο ὑπὸ τὴν ἔποψιν δόξης καὶ μεγαλείου ὁ πρῶτος θρόνος τοῦ κόσμου, ἔσβησε γρήγορα ἀπὸ τὴν καρδίαν των κάθε αἴσθημα δυσαρεσκείας.

Καὶ διὰ τὰ ἠθικά του ἀποτελέσματα ὁ γάμος τῆς Θεοφανοῦς ἀποτελεῖ ἓν' ἀπὸ τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἡ Θεοφανὼ δὲν ἐπῆγε μόνη εἰς τὴν Γερμανίαν. Τὴν ἠκολούθησαν πολλαὶ Ἑλληνίδες ἐκ τῆς μορφωμένης κοινωνίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι, ὥστε ἡ αὐλὴ τῆς Γερμανίας μὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα ἐπαρουσίαζε ἐντελῶς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι μετεφύτευσαν πρώτην ἤδη φορὰν εἰς τὴν Γερμανίαν τὰ σπέρματα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐγέννησαν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Γερμανῶν τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἀνέρχονται τὰ πρῶτα μνημεῖα τῆς ἑλληνομαθείας τῶν Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ αἰῶνας διὰ τῆς συνεχοῦς καλλιεργείας τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀπέβησαν οἱ πρῶτοι φιλόλογοι τοῦ κόσμου. Οἱ Ἕλληνες ἀκόλουθοι τῆς Θεοφανοῦς συντελέσαντες εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Γερμανῶν ἔγιναν διὰ τῶν Γερμανῶν καὶ ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν διδάσκαλοι. Ἐπειδὴ δὲ παιδεία καὶ πολιτισμὸς εἶναι δύο πράγματα ἀχώριστα, ἡ ἑλληνικὴ ἐκείνη κοινότης, ἡ ὁποία περιεστοίχιζε τὴν Θεοφανώ, ἀπετέλεσε τὴν πρώτην καὶ κυρίαν βάσιν τοῦ γερμανικοῦ καὶ εὐρωπαϊκοῦ καθόλου πολιτισμοῦ διὰ τῆς μεταφυτεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ.

Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ θεία πρόνοια τὰς θυγατέρας τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ Β' εἶχε προορίσει ὡς ὄργανα τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς τότε ἀγροίκους

λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Ὀλίγα ἔτη ἀργότερα ἡ νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς Θεοφανοῦς Ἄννα ἔγινεν ὁ πρῶτος θεμέλιος λίθος τοῦ ἐκπολιτισμοῦ τῶν βαρβάρων καὶ εἰδωλολατρῶν Ρώσων. Τὸ ἔτος 988 ὁ ἡγεμὼν τῶν Ρώσων Βλαδίμηρος ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ δὴ εἰς τὸ δόγμα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἦτο γνωστὴ ἀπὸ ἐτῶν εἰς τοὺς Ρώσους, διότι καὶ Ρῶσοι χριστιανοὶ ποῦ καὶ ποῦ ὑπῆρχαν καὶ ἡ ἡγεμονὶς Ὄλγα ἐπισκεφθεῖσα τὸ 957 τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐβαπτίσθη μαζὶ μὲ τοὺς πολλοὺς ἀκολούθους της, ἀλλὰ τοῦ ὅλου ἔθνους ὁ ἐκχριστιανισμὸς ἔγινεν ἐπὶ τοῦ Βλαδιμήρου. Ὁ ἡγεμὼν αὐτὸς ἐσκέφθη μὲν νὰ γίνῃ χριστιανός, ἀλλὰ ἕνεκα τοῦ ἀλλοκότου χαρακτῆρος του, τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀνικανότητος νὰ ἐννοήσῃ τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἔπρεπε χάριν τῆς ἡγεμονικῆς ἀξιοπρεπείας νὰ τὸν κατακτήσῃ διὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ λάβῃ ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἀλλαξοπιστίας του σύζυγον χριστιανὴν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκυρίευσε λοιπὸν τὴν Χερσῶνα, ἀρχαίαν ἑλληνικὴν πόλιν τῆς Ταυρικῆς Χερσονήσου καὶ κτῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ διεμήνυσεν εἰς τὸν Βασίλειον Β' τὸν Βουλγαροκτόνον ὅτι θὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἂν δὲν τοῦ δώσῃ σύζυγον τὴν ἀδελφήν του Ἄνναν. Ὁ βασιλεὺς εὑρέθη εἰς δύσκολον θέσιν, διότι ἡ Ἄννα οὔτε ν' ἀκούσῃ δὲν ἤθελε τὸ συνοικέσιον. Τὸ ὄνομα καὶ μόνον τοῦ Ρώσου εἰδωλολάτρου ἐπροξενοῦσε τρόμον εἰς αὐτήν. Εἶχαν δὲ οἱ Ἕλληνες ἀρκετὴν πεῖραν τῆς βαρβαρότητας τῶν Ρώσων, ὥστε ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἄρνησις τῆς Ἄννης. Διὰ ν' ἀποφύγῃ δὲ ὁ Βασίλειος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ κάμουν συνοικέσια μὲ εἰδωλολάτρας, δύναται δὲ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν αἴτησίν του μόνον ἂν γίνῃ χριστιανός. Ἄλλο ποὺ δὲν ἤθελεν ὁ Βλαδίμηρος καὶ πρὸς μεγάλην κατάπληξιν τοῦ Βασιλείου, ὁ ὁποῖος ἐνόμιζεν ὅτι τοιουτοτρόπως θὰ ξεφύγῃ, ἀπήντησεν ἀμέσως ὅτι δέχεται τὸν ὅρον.

Ὁ Βασίλειος δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ κάμῃ διαφορετικὰ καὶ κατέβαλε πολλὰς προσπαθείας διὰ νὰ πείσῃ τὴν ἀδελ-

φήν του, ὅτι ἔπρεπε νὰ στέρξῃ τὸν γάμον χάριν τῶν ὑψίστων συμφερόντων τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ὅπως εἶχαν τότε τὰ πράγματα πολλὰ κακὰ ἠμποροῦσε νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Βλαδιμήρου. Ἡ Ἄννα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ ἔστερξε νὰ μεταβῇ εἰς δουλείαν, καθὼς ἔλεγεν, εἰς τὴν χώραν τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἡ ἀκολουθία της ἀπετελεῖτο ἀπὸ πλῆθος Ἑλληνίδων, μεγιστάνων καὶ κληρικῶν. Τὸ πλοῖον κατέπλευσεν εἰς τὴν Χερσῶνα, ὅπου ἀμέσως ἐβαπτίσθη ὁ Βλαδίμηρος καὶ ἐστεφανώθη τὴν Ἄνναν, τὴν ὁποίαν ἐχαιρέτισεν ὁ ρωσικὸς λαὸς ὡς τσαρίτσαν, δηλαδὴ θυγατέρα τοῦ τσάρου, ὅπως ὠνόμαζε τὸν μέγαν Ἕλληνα αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μετὰ τὴν στέψιν ὁ Βλαδίμηρος ἀπέδωσε τὴν Χερσῶνα εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀνεκηρύχθη σύμμαχός των καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν πρωτεύουσαν Κίεβον ὑπεχρέωσεν ὅλους τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν ρωσικὸν λαὸν νὰ βαπτισθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἱερεῖς εἰς τὸν ποταμὸν Βορυσθένην, ὅπου ἐρρίφθησαν καὶ τὰ εἴδωλα τῆς παλαιᾶς θρησκείας πρὸς πανηγυρικὴν ἐπικύρωσιν τῆς νέας. Ὁ Βλαδίμηρος ἦτο ἄνθρωπος ἄγριος καὶ αἱμοχαρὴς ὡς εἰδωλολάτρης, ἀνεδείχθη δὲ πραγματικὸς ἅγιος ὡς χριστιανὸς καὶ σύζυγος τῆς πορφυρογεννήτου Ἄννης. Διὰ νὰ διακόψῃ δὲ κάθε σχέσιν πρὸς τὸ παρελθὸν μετέβαλε καὶ τὸ ὄνομα ὀνομασθεὶς Βασίλειος πρὸς τιμὴν τοῦ γυναικαδέλφου του. Κατὰ μίμησιν δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκόσμησε τὴν πρωτεύουσάν του μὲ πολλοὺς ναούς, τῶν ὁποίων ὁ μεγαλύτερος ἦτο ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας. *Δικαίως λοιπὸν ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ἐτίμησεν αὐτὸν ὡς* ἰσαπόστολον καὶ ἅγιον.

Τὸ συνοικέσιον τῆς Ἄννης ὑπῆρξε μέγα γεγονὸς τῆς ρωσικῆς ἱστορίας κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ὅ,τι συνέβη εἰς τὴν χριστιανικὴν Γερμανίαν μὲ τοὺς λογίους Ἕλληνας, τὸ ἴδιον ἔγινε καὶ εἰς τὴν εἰδωλολατρικὴν Ρωσίαν μὲ τοὺς Ἕλληνας ἱερεῖς. Αὐτοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ὄχι μόνον ἱεραπόστολοι τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπόστολοι τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀπεράντου ἐκείνης χώρας τοῦ Βορρᾶ. Εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ χριστιανισμὸς τὸ τελευταῖον θαῦμα του

ἐπεφύλαττε διὰ τοὺς Ρώσους. Ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας εἰς τὰ ἑκατομμύρια ἐκεῖνα τῶν Ρώσων ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ἐξηρτᾶτο κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ὁ μητροπολίτης Κιέβου, ὁ ὁποῖος εἶχεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του ὅλον τὸν ρωσικὸν κλῆρον, διωρίζετο κατ' εὐθεῖαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Πρῶτος δὲ μητροπολίτης διωρίσθη ὁ Ἕλλην Μιχαήλ. Διὰ τοὺς ἱστορικοὺς δὲ τούτους λόγους οἱ Ρῶσοι ἔτρεφαν μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν μέγαν σεβασμὸν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ πνευματικὴ μητέρα τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας.

Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς διὰ τῶν συγγενικῶν σχέσεων τῶν βασιλέων μετεδόθη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν Γεωργίαν τοῦ Καυκάσου ἀπὸ τὸ 1030, ὅτε ἡ χήρα τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἔλαβεν ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου της Παγκρατίου τὴν ἀνεψιὰν τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ Δ΄ Ἑλένην, εἰς ἀντάλλαγμα δὲ προσέφερε τὴν συμμαχίαν της.

* * *

Τὰ βασιλικὰ συνοικέσια μὲ τοὺς ἡγεμονικοὺς οἴκους τῆς Εὐρώπης ἔγιναν συχνότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ ἑξῆς. Ἀπὸ τότε ἡ βασιλικὴ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦλθεν εἰς στενωτέρας σχέσεις πρὸς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὰς ὁποίας συνετέλεσαν πολὺ καὶ αἱ σταυροφορίαι. Ἡ διαθήκη τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἶχε λησμονηθῇ καὶ μόνον τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τοῦ κράτους ἐκανόνιζαν τὰς συγγενικὰς σχέσεις. Ἀναφέρομεν ὀλίγα παραδείγματα.

Ὁ Μανουὴλ Α΄ ἐνύμφευσε τὴν ἀνεψιάν του Μαρίαν καὶ τὴν μικρανεψιὰν ἐπίσης Μαρίαν λεγομένην μὲ πρίγκιπας τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων Οὐγγαρίας καὶ τοῦ φραγκικοῦ κράτους τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ ἴδιος δὲ ἐνυμφεύθη πρώτην μὲν σύζυγον τὴν Βέρθαν συγγενῆ τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Κορράδου Γ΄, δευτέραν δὲ τὴν Γαλλίδα Μαρίαν θυγατέρα

τοῦ βασιλέως τοῦ φραγκικοῦ κράτους τῆς Ἀντιοχείας Ραϊμούνδου. Ἡ Βέρθα, ἡ ὁποία μετωνομάσθη Εἰρήνη, ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς σπανίας βασιλίσσας διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς ἄλλας χριστιανικὰς ἀρετάς. Ὁ σύγχρονος μητροπολίτης Εὐστάθιος ὀνομάζει αὐτὴν «ἅγιον γέννημα»[1], ὁ δὲ Νικήτας Χωνιάτης τὴν περιγράφει λεπτομερέστερα ὡς ἑξῆς. «Αὕτη μέντοι οὐ τοσοῦτον τοῦ σωματικοῦ κάλλους ἐφρόντιζεν, ὅσον τοῦ ἔνδον καὶ περὶ ψυχὴν ἐπεμέλετο. Οὐκοῦν ἐξομνυμένη τὰ ἐκ τῶν κόνεων ἐπιτρίμματα καὶ τοὺς τῶν ὀφθαλμῶν ὑπογραμμοὺς καὶ τὸν πλάστην τὸν κάτωθεν καὶ τὸ τεχνικόν, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἔρευθος καὶ ταῖς ἄφροσι τῶν γυναικῶν αὐτὰ ἐπιρρίπτουσα ταῖς ἀρεταῖς προσανεῖχε καὶ ὡραΐζετο»[2]. Διὰ τῆς Βέρθας ἐπλήρωσεν ἡ Γερμανία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕνα μικρὸν φόρον εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν Θεοφανώ. Τὴν προτίμησιν πρὸς τοὺς ξένους ἡγεμόνας ἐδήλωσεν ὁ Μανουὴλ καὶ μὲ τὰ συνοικέσια τῶν παιδιῶν του. Τὴν θυγατέρα του ἀπὸ τὸν πρῶτον γάμον Μαρίαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἤθέλησε νὰ ὑπανδρέψῃ μὲ τὸν Οὔγγρον ἡγεμόνα Βέλαν, τὸν ὁποῖον ἐσκέπτετο καὶ διάδοχον ν' ἀνακηρύξῃ. Ἐπειδὴ ὅμως παρετήρησε μεγάλην ἀντίδρασιν τῶν συγγενῶν του καὶ τῶν ἀρχόντων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐδέχοντο ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον ἕνας βάρβαρος βασιλεύς, μετέβαλε τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν συνέζευξεν ἔπειτα μὲ τὸν Ραινέριον, γόνον τῆς ἐν Ἰταλίᾳ φίλης ἡγεμονικῆς οἰκογενείας Μαρκίωνος τοῦ Μομφερατικοῦ. Ὁ γαμβρὸς λαβὼν τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος ἔμεινεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πενθεροῦ του. Τὸν δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου γάμον ἀνήλικον υἱὸν Ἀλέξιον Β' ἀρραβώνιασε μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ' Ἀγνήν, ἡ ὁποία πολὺ μικρὰ ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ μορφωθῇ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πενθεροῦ της. Ἐδῶ δὲ μετωνομάσθη Ἄννα. Εἰς τὰ συνοικέσια αὐτὰ παρατηρεῖται ἡ τάσις τῆς ἑλληνικῆς αὐλῆς ν' ἀλλάξῃ τὰ ὀνόματα τῶν

[1] Opuscula, ἔκδ. Tafel σελ. 272.

[2] ἔκδ. Βόννης σελ. 72.

ξένων πριγκιπισσῶν διὰ νὰ γίνῃ πληρέστερος ὁ ἐξελληνισμός των.

Ὁ Ἰσαὰκ Ἄγγελος διὰ νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Οὔγγρους ἐνυμφεύθη τὴν Οὐγγρίδα βασιλόπαιδα Μαργαρίταν. Ὁ Ἰωάννης Βατάτζης διὰ νὰ ἔχῃ τὴν συμμαχίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Φρειδερίκου Δ' ἐναντίον τοῦ πάπα ἔλαβε σύζυγον τὴν θυγατέρα του Κωνσταντίαν. Ὁ δὲ τελευταῖος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἐνῷ ἀκόμη ἦτο ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου, ἔλαβε πρώτην καὶ δευτέραν σύζυγον φραγκικῆς καταγωγῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον ἐμνηστεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γεωργίας, ἀλλὰ τὸν γάμον ἐματαίωσεν ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Αἱ σχέσεις αὐταὶ μὲ τοὺς ξένους βασιλεῖς εἶχαν ἐνίοτε καὶ ἀποτελέσματα κοινωνικὰ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὄχι εὐχάριστα. Τὰ πολλὰ συνοικέσια τοῦ Μανουὴλ μὲ τοὺς Φράγκους ἐπροκάλεσαν τὴν συρροὴν πολλῶν Ἰταλῶν καὶ Γάλλων ἱπποτῶν καὶ ἄλλων εὐγενῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκ τῶν ὁποίων οὗτος διώρισε πολλοὺς εἰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας. Ἡ προτίμησις τῶν ξένων ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν δικαίαν δυσαρέσκειαν καὶ τὸν φθόνον τῶν Ἑλλήνων, ὅτε δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου Β ἀνέλαβεν ἡ Γαλλὶς μητέρα του Μαρία, ἡ ὁποία σχεδὸν ὅλην τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐνεπιστεύθη εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς της, ἡ ἀγανάκτησις τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο πλέον εὔκολον νὰ συγκρατηθῇ. Ἐξεδηλώθη ἐθνικὴ ἐξέγερσις, τὴν ὁποίαν ἐκμεταλλευθεὶς ἐπιτηδείως ὁ Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνὸς ἐπροκάλεσεν αἱματηρὰν στάσιν κατὰ τῶν Φράγκων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐφονεύθησαν πολλοί. Ἐντὸς δὲ τῆς τρομερᾶς ἐκείνης ἀνωμαλίας καταλαβὼν αὐτὸς τὸν θρόνον κατεδίκασεν εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον τὴν Μαρίαν καὶ τὸν Ἀλέξιον. Ἡ μνηστὴ τοῦ Ἀλεξίου Ἄννα ἐσώθη, διότι τὴν συνεζεύχθη αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος. Ἄξιος ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως εἶναι ὁ ἐντελὴς ἐξελληνισμὸς τῆς βασιλίσσης αὐτῆς. Ὅτε ἀργότερα κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, ὁπότε ἡ

Ἄννα ἦτο ἤδη χήρα, μερικοὶ Γάλλοι ἡγεμόνες καὶ εὐγενεῖς εὑρισκόμενοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἠθέλησαν νὰ παρουσιασθοῦν εἰς αὐτὴν καὶ νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των ὡς πρὸς ἀδελφὴν τοῦ τότε βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Β', ἡ Ἄννα δὲν ἠθέλησε νὰ τοὺς δεχθῇ. Μόλις δὲ καὶ μὲ πολλὰς δυσκολίας ἐπείσθη νὰ δεχθῇ τὸν συγγενῆ της Λουδοβῖκον, πρὸς τὸν ὁποῖον ὡμίλησε διὰ μέσου διερμηνέως, διότι εἶχεν ἀπομάθει ἐντελῶς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν.

***

Ἐξετάζοντες μὲ προσοχὴν τὰ ἑκατέρωθεν ἐλατήρια τῶν συγγενικῶν τούτων σχέσεων παρατηροῦμεν μίαν σπουδαίαν διαφοράν. Οἱ Βυζαντηνοὶ βασιλεῖς ἔκαμναν τὰ συνοικέσια μόνον διὰ λόγους πολιτικούς, ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ ὑποστηρίξουν σπουδαῖα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συμβαίνει σήμερα αἱ συγγενικαὶ σχέσεις τῶν βασιλέων εἶχαν μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ τὰ συμφέροντα τῶν Κρατῶν. Ἦτο τότε ἐποχὴ τῆς ἀπολύτου μοναρχίας, ὅτε οἱ βασιλεῖς ὅλου τοῦ κόσμου ἐκυβερνοῦσαν τοὺς λαοὺς μὲ τὸ δόγμα τοῦ «ἐλέῳ θεοῦ», αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχαν τὴν εὐθύνην ἐνώπιον τοῦ θεοῦ διὰ τὴν στρατιωτικήν, πολιτικὴν καὶ διπλωματικὴν διοίκησιν τῶν κρατῶν καὶ εἶχαν ἀπόλυτον δικαίωμα νὰ διαθέτουν τὰ ἐδάφη τῶν κρατῶν κατὰ βούλησιν παρέχοντες ὁλοκλήρους ἐπαρχίας ὡς προῖκας τῶν θυγατέρων των. Λοιπὸν οἱ μὲν Βυζαντηνοὶ βασιλεῖς ἔκαμναν τὰ συνοικέσια μόνον διὰ νὰ καρποῦνται ὠφελείας ὑπὲρ τοῦ κράτους, ἐνῷ τοὐναντίον οἱ ἄλλοι ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βουλγαρίας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γεωργίας μέχρι τοῦ ἰσχυροτέρου μονάρχου τοῦ μεσαίωνος αὐτοκράτορος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐνόμιζαν τιμὴν των νὰ συμπεθεριάζουν μὲ τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος. Σπάνια εἶναι τὰ παραδείγματα βασιλέων, οἱ ὁποῖοι πλὴν τῆς φιλοδοξίας παρεκινοῦντο καὶ ἀπὸ λόγους πολιτικοῦ συμφέροντος. Πρῶτος θρόνος τῆς οἰκουμένης ἦτο τότε ὁ ἑλληνικὸς ἕνεκα τοῦ πλούτου καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας

καὶ τῆς ὑψηλῆς μορφώσεως τῆς βασιλικῆς αὐλῆς καὶ καθόλου τοῦ ὑπερόχου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ σεβασμὸν δὲ ἀπέβλεπαν εἰς αὐτὸν ὅλοι μέχρι καὶ τῶν βασιλέων τῶν Ἰνδιῶν. Ἦσαν δὲ εὑρύταται αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις τῶν βασιλέων μας. Κρίνοντες δὲ μερικὰ συνοικέσια ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ἀποτελεσμάτων ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερηφανευώμεθα, ὅτι αἱ Ἑλληνίδες βασιλοποῦλλαι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι φορεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἀπὸ παχυλὴν ἀμάθειαν κατεχομένην Εὐρώπην.

Λ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ





ΟΥΓΟΣ ΦΩΣΚΟΛΟΣ

Ἐκ τῆς εἰκόνος τοῦ Περλόττων.

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΦΩΣΚΟΛΟΣ

Λ'

Τὴν 10ην Ὀκτωβρίου 1827, τὸ πρωῒ τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Φώσκολος ἀπέθνησκεν, ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν μιᾶς ἐξόχου προσωπικότητος, ἑνὸς ἐξαιρετικοῦ συμπατριώτου του, τοῦ Κόμητος Καποδίστρια, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς τὸ Λονδῖνον, ἐρχόμενος ἵνα ἀναλάβῃ τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἦτο ἐκδήλωσις φιλίας καὶ ἐκτιμήσεως, τὴν ὁποίαν ἡ προσωπικότης ἐκείνη ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν διαπρεπέστερον μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἑλλήνων λογίων. Ἀλλ' ὁ Φώσκολος, «νικημένος ἤδη ἀπὸ τὴν νόσον, δὲν ἠδυνήθη νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀνακούφισιν τῆς προσφορᾶς ἐκείνης περιπαθοῦς σεβασμοῦ» γράφει ὁ φίλος καὶ βιογράφος τοῦ Φωσκόλου, Τζιουζέππε Πέκιο.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων διασήμων Ἑλλήνων ὑπῆρξε μακρὰ φιλία, διακοπεῖσα μόνον μὲ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ ποιητοῦ, μία φιλία βασιζομένη ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος βαθείας ἐκτιμήσεως. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Καποδίστρια δεικνύουν πόσην ἐκτίμησιν ἔτρεφεν ὁ μέγας διπλωμάτης πρὸς τὸν συμπολίτην του ποιητήν.

Πότε ἤρχισεν ἡ γνωριμία καὶ φιλία των; Δὲν ἔχομεν σαφῆ δεδόμενα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πιθανότατα ὅμως συνηντήθησαν καὶ ἐγνωρίσθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπου ἀμφότεροι ἐσπούδασαν καὶ διῆλθον τὴν νεανικὴν,

ἡλικίαν των. Ἐνῷ ὁ Καποδίστριας ἐσπούδαζεν ἰατρικὴν εἰς τὸ ἰταλικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Πάδοβας, ὁ Φώσκολος τὸ 1797 παρίστανε νεώτατος ἀκόμη τὴν πρώτην τραγωδίαν του «Θυέστης» εἰς τὴν γειτονικὴν Βενετίαν, θριαμβεύσας. Διόλου λοιπὸν ἀπίθανον ἔκτοτε νὰ ἐγνωρίσθησαν, διότι ὁ Φώσκολος ἠγάπα νὰ συναναστρέφεται Ἑπτανησίους φοιτητὰς καὶ νὰ τοὺς προστατεύῃ. Ἴσως νὰ ἐγνωρίσθησαν ἀργότερα εἰς ἄλλα ταξείδια τὰ ὁποῖα ὁ Καποδίστριας ἔκαμεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁπωσδήποτε τὸ γεγονὸς εἶνε ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἐξαιρετικῶν τούτων Ἑπτανησίων ἀνεπτύχθη ἐν ἀμοιβαῖον αἴσθημα σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως. Ἀμφότεροι ἐργαζόμενοι ἀφιλοκερδῶς καὶ δραστηρίως διὰ τὴν πατρίδα των Ἑπτάνησον καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ἀπόκτησιν ἐλευθερίας καὶ ἀγαθῆς διοικήσεως ἐκ μέρους τῆς Βρεττανικῆς Κυβερνήσεως, συχνότατα ἤνωσαν τὰς προσπαθείας των ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τούτου ἐδάφους, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὴν διασωθεῖσαν μέχρι τοῦδε ἀλληλογραφίαν των, καίτοι δυστυχῶς ἀπὸ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὸν Καποδίστριαν μόνον μία διεσώθη εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Labronica τῆς Λιβόρνου, ὅπου ἐπὶ μακρὸν ἐξηρεύνησα καὶ ἐμελέτησα τὰ σωζόμενα χειρόγραφα καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ μεγάλου συμπολίτου μου.

Τὰς σχέσεις τῶν δύο τούτων διασήμων ἀνδρῶν συνέσφιγξεν ἔτι περισσότερον ἡ κοινὴ ἀγάπη των πρὸς τὴν Ἑπτάνησον, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὑρίσκετο εἰς κρίσιμον θέσιν, καὶ ἡ τραγωδία τῆς Πάργας. Πρὸς τὸν Φώσκολον οἱ Πάργιοι ὀφείλουν μεγάλην εὐγνωμοσύνην, διότι μὲ κίνδυνον νὰ ἐξορισθῇ ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου εἶχε καταφύγῃ φυγὰς ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τῶν συμφερόντων των, ὅτε ἡ Ἀγγλία ἐπώλησε τὴν Πάργαν εἰς τὸν Ἀλῆ. Οἱ Πάργιοι ἀπέστειλαν εἰς Λονδῖνον τριμελῆ ἐπιτροπήν, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ἰδίου τοῦ Φωσκόλου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο εἰς διαρκῆ ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Παργίων Γ. Μαυρογιάννην. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχε γράψῃ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ποιητήν, διὰ τῆς ὁποίας τὸν παρεκάλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν· ἀντιπροσώπευσιν τῆς Πάργας

καὶ τῶν συμφερόντων τῶν Παργίων ἐν Λονδίνῳ, ἀλλ' ὁ Φώσκολος δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ τοῦτο, ὅπως ἐξηγεῖ εἰς τὴν κατωτέρω ἐπιστολήν του, ἡ ὁποία διὰ πρώτην φορὰν δημοσιεύεται ἑλληνιστί, ὅπως τὴν ἀντέγραψα ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην τῆς Λιβόρνου [1].

Τιμιώτατε Κύριέ μου καὶ ἐρασμιώτατε φίλε μου.

Τὸ κιβώτιον μὲ χαρτία ἔφθασεν. Οὐκ ἔστι δὲ οὐδεμία ἔνδειξις ὅτι ἡ σφραγὶς ἐβιάσθη, ἀλλὰ λέγω σοι ὅτι ἐγὼ οὐκ ὢν ἄγγλος οὐ δύναμαι χρῆσθαι αὐτά, εἰμὴ τοῦ συγγράψαι ἡμέραν τινὰ τὴν ἱστορίαν τῆς δυστυχοῦς ὑμῖν πατρίδος.

Ἐγὼ ἀγνοῶ ἐὰν ἐγγὺς εἰς τὴν διπλωματικὴν τάξιν οὖσα ἡ χώρα ἡμῶν τὰ νῦν ὑπὸ στρατιωτικὴν Διοίκησιν, ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ δικαίωμα (ὅθεν τοιαύτη οὐκ ἔστι) ἐξαποστεῖλαι πρεσβευτήν, καθ' ὅλους τοὺς τρόπους δὲ ἐγὼ οὐ δύναμαι εἶναι, ἐπεὶ οὐκ εἰμὶ Πάργιος πολίτης.

Νομίζω δὲ ὅτι συγχορηταίος ἂν εἴην ὁ ὑμῶν πρεσβευτὴς εἰς Λονδῖνον, αἱ δεήσεις ὑμῶν ξαναστέλονται ἂν εἰς τὸν Κύριον Θωμᾶν Μαίτλανδ.

Εἰ ὑμεῖς δὲ ἔχετε δίκαιον κατὰ τὸ παρὸν ἀναφέρειν ὑπολαμβάνω ὅτι δι' αὐτοῦ ἰσχὺν ἴσως οὐκ ἔχουσι μετὰ τὰς δοθείσας νέας προσταγὰς ἀπὸ τοὺς ὑπουργούς, ὁποῖον δὲ ἔστι τὸ πρᾶγμα ὑμεῖς προσήκει εἰς τὴν Διοίκησιν ὁδηγηθῆναι, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν Ἀγοράν (Parlement), ἐπεὶ πρῶτον ἐγὼ οὐ πιστεύω ὅτι ἡ Ἀγορὰ δικαίωμα κέκτησθε γνωρίσεις διπλωματικῶν ὑποθέσεων δεχθῆναι, ἐφόσον αὐτοὺς ἐστὶν εἰς πραγμάτευσιν. Δεύτερον δὲ ὅτι ὑμῶν ἐστὶν εὐκοπώτερον ἀποδεῖξαι μᾶλλον τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸν πρίγκηπα ἀντιδιοικητὴν καὶ εἰς τοὺς αὐτοῦ ὑπουργούς.

Οἴδατε δὲ ὑμεῖς ὅτι ἡ Ἀγορά, διηρημένης ἐστὶν εἰς δύο μέρη, ἀγνοεῖτε δὲ ὅτι ἐστὶν ἐνδεχόμενον τὰ αὐτὰ μέρη θύειν συνεχῶς τὸ αὐτῶν ἄξιωμα εἰς τὸ ὄφελος, καὶ ἄλλοτε τὸ ἄξιωμα καὶ ὄφελος αὐτῶν διὰ ὑποκείμενα τινά.

Οὕτω ὁ Κύριος Θωμᾶς Μαίτλανδ εἴρηκε τ' ἀληθὲς ὅτι οὗτος καυχᾶται ὅτι καὶ ἀντιστικὴ Ἀγορὰ οὐ δύναται ἀντιστῆναι καὶ ὅτι Διοίκησις ἐστὶν ὑποχρεωμένη τοῦτον βαστάζειν.

Εἰ δὲ ὑμῖν πρεσβευταὶ ἔλθωσιν, δότε αὐτοῖς καθοδηγήσεις ἵνα μὴ βάλωνται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἀντιστικῆς Ἀγορᾶς. Τοῦτο δὲ ὅλον περιττὸν δύναται εἶναι, ἐπεὶ ὑμεῖς μέσα οὐ κέκτησθε τοῦ ἀποστεῖλαι πρεσβευτάς.

Ἡ βραδύτης καὶ περιστροφαὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν διὰ τὴν ἀποφα-

[1] Ἰταλιστὶ ἔχει μεταφρασθῆ καὶ δημοσιευθῆ εἰς τὸ Ἐπιστολάριον τοῦ Φωσκόλου, τόμος Β' σελ. 539.

σιστικὴν ἀμοιβὴν τῶν ἀγαθῶν ὑμῶν ἤθελε εἶναι εἰς ἐμὲ καλὸν προμήνυμα ὡς ἐγὼ ἐδυνάμην πιστεύσαι εἰς ὃ ἀκούω ἐφ' ὅλα τὰ μέρη.

Γνωστόν μοι γέγονε ὅτι ὁ Κύριος Κάρολος Γόρδον, εἰς ὃν ὑμεῖς παρεδώσατε τὴν χώραν σας, λαβὼν μέρος κοντὰ εἰς ἕνναν ὑπουργόν, ἐβεβαιώθη ἐξ αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τῆς Πάργας, φίλος δέ τις τοῦ Κυρίου Θωμᾶ Μαίτλανδ, ὃν ἔχω αἰτίαν τοῦ βλέπειν, λέγει μοι ὅτι θέτει βραδύτητα ἔχων στοχασμὸν καταπεῖσαι τοὺς ὑπουργοὺς ἵνα χαλασθῇ κάθε πραγμάτευσις μὲ τὸν Ἀλῆ διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς παραδόσεως.

Ὅποῖον δὲ ἤθελε τὸ πρᾶγμα, ἐγω δύναμαι πάντοτε προλαβεῖν εἰς τὴν ὑμῶν ὑπόλειψιν καὶ τιμὴν οὐ δύναμαι δὲ εἰς τὸ ὑμῶν ὄφελος.

Ἐγὼ οὔτε οἶδα πῶς ἀνταμείψαι τὴν ἐμπιστοσύνην παρ' ὑμῶν δοθεῖσαν μοι εἰμὴ τοῦ ποιῆσαι γνωστὰς τῷ κόσμῳ τὰς ὑμῶν δυστυχίας καὶ τὴν φρόνησιν καὶ σταθερότητα μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὰ ὑποφέρετε.

Ἀλλὰ κάθε πράξις κινημένη ἀπὸ ἀπελπισίαν ἤθελε ἀφανίσῃ εἰς μίαν ἡμέραν τὴν ὑπόλειψιν ὁποῦ ἀπὸ τόσους αἰῶνας ἀποκτήσατε

Ὡς τόσον χαίρετε.

Λονδῖνον 11/23 Ὀκτωμβρίου 1818.[1]

ὁ φίλος σου

(Ὑπογεγραμ.) *Οὔγων Φώσκολος.*

Β΄

Πρὸ τῶν γεγονότων τῆς Πάργας ὁ Φώσκολος συνηντήθη μὲ τὸν Καποδίστριαν εἰς τὴν Ἑλβετίαν ὅπου εἶχε προσωρινῶς καταφύγη μέχρις ὅτου θὰ κατώρθωνε νὰ μεταβῇ εἰς Ἀγγλίαν. Μάλιστα ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸ Μιλάνον ἔσπευσε νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν διπλωμάτην τὴν ἀπόφασίν του περὶ ἀποδράσεως ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Καποδίστριας τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὑρίσκετο εἰς τὴν Αὐστριακὴν πρωτεύουσαν, μετέχων τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ κανονίσῃ τὴν τύχην τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος. Εἰς τὸ Συνέδριον ἐκεῖνο ὁ ἑπτανήσιος διπλωμάτης, μεταξὺ ἄλλων δυσκόλων ἔργων του, πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν καὶ ἐπέτυχεν ὅπως αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι μὴ περιέλθουν εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἡ ὁποία τὰς ἐποφθαλμία.

[1] Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ἐτήρησα τὰ γραμματικά, συντακτικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ λάθη τῶν χειρογράφων.

Παρ' ὅλα ταῦτα εὗρε καιρὸν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Φώσκολον μὲ τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν:

Βιέννη 22 Ἀπριλίου 1815.

Σεβαστὲ φίλε

Ἡ ἐπιστολή σας, γραμμένη ἀπὸ τὸ Ροβερέδο τὴν 8 Ἀπριλίου, ἐλήφθη. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ Μιλάνον μοῦ ἀνήγγελεν ἐπίσης τὰς στενοχωρίας εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθητε. Πάντοτε ἄξιος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, τέκνου χώρας ἐλευθέρας καὶ Ἕλληνος, εἰσθε τοιοῦτος ἔτι περισσότερον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καὶ διὰ τὴν ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν ἐλάβετε καὶ διὰ τὰς ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι τὴν προεκάλεσαν καὶ διὰ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον τείνουν. Ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολήν σας. Ἰδοὺ τώρα ἡ παροῦσα. Θὰ σᾶς τὴν διαβιβάσῃ ὁ βαρῶνος Δε Κροῦδνερ, ἐπιτετραμμένος τῆς Ρωσσίας εἰς τὴν Ζυρίχην. Φίλος μου κατὰ τὴν καρδίαν, τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρα, θὰ μὲ ἀντικαταστήσῃ ταχέως πλησίον σας. Θὰ σᾶς γράψῃ, θὰ σᾶς προμηθεύσῃ τὸ διαβατήριον. Πηγαίνετε εἰς Λονδῖνον, ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Εἰς τὸ Λονδῖνον δὲ συλλογίζεσθε τὴν Πατρίδα μας. Μόνον εἰς τοὺς κόλπους της θὰ δυνηθῆτε νὰ εὕρητε ἔντιμον ἀνάπαυσιν. Ἀλλ' ἡ πατρὶς αὕτη διὰ νὰ σᾶς δεχθῇ πρέπει νὰ γίνῃ περισσότερον φιλόξενος ἀπὸ ὅ,τι ὑπῆρξαν λόγῳ τῶν περιστάσεων αἱ Ἰταλικαὶ ἐπαρχίαι, τὰς ὁποίας σεῖς ἐγεμίσατε ἀπὸ τὸ ὄνομά σας. Λοιπόν, φίλε μου, αἱ νῆσοι μας ἠπειλήθησαν καὶ ἀπειλοῦνται ἀκόμη ἀπὸ τὴν αὐστριακὴν κυριαρχίαν. Πᾶν ὅ,τι ἐγὼ ἠδυνάμην νὰ κάμω διὰ νὰ ἀπομακρύνω ἀπὸ αὐτὰς μίαν ταιαύτην συμφορὰν τὸ ἔθεσα εἰς ἐνέργειαν. Ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐξέλθω ἐντίμως ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν. Ἐζήτησα δι' ἡμᾶς τὴν τύχην τὴν ὁποίαν δικαιούμεθα: μίαν Δημοκρατίαν μας ὑπὸ τὴν αἰγίδα ὅλων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας, τῆς ὁποίας σκῆπτρον εἶνε ἡ τριήρης τοῦ Ποσειδῶνος. Οὐδὲν ἀπεφασίσθη μέχρι τοῦδε. Καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναμαι νὰ σᾶς εἴπω εἶνε ὅτι ἡ οὐδεμία ἀπόφασις θὰ ληφθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἢ θὰ ληφθῇ ἐκείνη ἡ ὁποία δύναται καλλίτερον νὰ συμβιβασθῇ μὲ τοὺς πόθους μας. Ἂν ὅμως εἰς τὸ Λονδῖνον τεθῇ ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ τάπητος ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ὅπως μοῦ φαίνεται πιθανόν, ὁμιλήσατε καὶ ὁμιλήσατε δυνατὰ καὶ βάλετε καὶ ἄλλους νὰ ὁμιλήσουν. Ἡ πατρίς μας θὰ σᾶς εἶνε εὐγνώμων. Γράφετέ μου. Αἱ ἐπιστολαί σας δύνανται νὰ περάσουν ἀσφαλῶς διὰ μέσου τῆς Ρωσσικῆς Ἀποστολῆς. Ἂς ἦνε μαζύ σας ἡ εὐλογία τῆς Πατρίδος μας. Αἱ εὐχαί μου σᾶς συνοδεύουν. Προέρχονται ἀπὸ τὴν καρδίαν.

Ὅλως ὑμέτερος

Καποδίστριας

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν φαίνεται ὄχι μόνον ἡ ἀγάπη τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὴν πατρίδα ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτίμησίς του πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, ἑπομένως ἀποδεικνύονται ἐσφαλμέναι αἱ προκαταλήψεις τῆς Ἀγγλικῆς διπλωματίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περὶ ἐχθρικότητος αὐτοῦ. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἦτο οὔτε ρωσσόφιλος οὔτε ἀγγλόφοβος, ἀλλ ἦτο Ἕλλην καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως καὶ δὲν ἠγάπα παρὰ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἠγάπων τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Καποδίστρια ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι δὲν περιῆλθον εἰς τὰ νύχια τοῦ σατανικοῦ Μέττερνιχ. Καὶ ἂν ὁ Καποδίστριας δὲν ἐπέτυχε τελείως τὸ ἀνωτέρω σχέδιόν του, ἐν τούτοις αἱ νῆσοι ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν.

*
* *

Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1815 οἱ δύο φίλοι συνηντήθησαν εἰς τὴν Γοττίγην. Ὁ Φώσκολος περιγράφει ὡς ἑξῆς τὴν συνάντησίν των εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὴν οἰκογένειάν του:

«Τὸ μόνον γνώριμον πρόσωπον τὸ ὁποῖον εἶδα ἦτο ὁ κ. κόμης Καποδίστριας, ὁ ὁποῖος ἐνθυμούμενος τὴν παλαιὰν φιλίαν καὶ τὴν πατρίδα, κατεδέχθη νὰ μὲ ἀναζητήσῃ καὶ μοῦ γράψῃ. Καὶ ἐνῷ ἐγὼ ἐσεβόμην ἐν αὐτῷ ὄχι τόσον τὸ ἄξίωμα τοῦ Ρώσσου ὑπουργοῦ ὅσον τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς του, ἐκεῖνος ἔδειξε ταὐτοχρόνως ὅτι σέβεται εἰς ἐμὲ τὸν ἄνδρα τὸν ἔντιμον καὶ τὴν δυνατὴν ψυχὴν ἐν μέσῳ τόσων περιπετειῶν. Καὶ τώρα, ἐπειδὴ τὰ εὐλογημένα ἐκεῖνα χρήματα ἀργοῦν νὰ σᾶς πληρωθοῦν, θὰ σᾶς εἶπο ξάστερα ὅτι ἀκριβῶς ὁ κόμης Καποδίστριας μοῦ ἔδωσε τὸν λόγον τῆς τιμῆς του ὅτι διὰ μερικοὺς μῆνας ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου καὶ ἑξῆς θὰ ἐφρόντιζε νὰ σᾶς πληρώνῃ τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἀδυνατῶ νὰ σᾶς στείλω. Ἀπὸ τὸν κύριον αὐτόν, καίτοι πανίσχυρον, δὲν ἐζήτησα τίποτε δι' ἐμέ, ἀλλὰ τρέμων ἐτόλμησα νὰ ἁπλώσω, οὕτος εἰπεῖν, τὸ χέρι δι' ἐλεημοσύνην χάριν ὑμῶν. Καὶ τοῦ συνέστησα τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κωνσταντίνου, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον ἴσως ἐκεῖνος ὁ ἐξά-

δελφός μας θὰ θελήσῃ νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του εἰς κανὲν μέρος τῆς Ρωσσίας ὅπου τὸ ἐμπόριον εἶνε ἐπικερδέστερον [1]. Ὅσον διὰ σᾶς ὁ κ. κόμης μοῦ ὑπεσχέθη ὅτι μόλις φθάσῃ εἰς τὴν Βιέννην θὰ ἔστελλεν ὅπως δήποτε τὰ χρήματα εἰς τὴν Βενετίαν διὰ σᾶς. Τοῦ εἶπα νὰ τοῦ δώσω τὴν διεύθυνσίν σας, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι δὲν πειράζει, διότι θὰ σᾶς ζητήσῃ καὶ θὰ εὕρῃ τὴν διεύθυνσίν σας διὰ τοῦ κ. Σπυρίδωνος».

Καὶ κατωτέρω εἰς τὴν αὐτὴν μακρὰν ἐπιστολὴν προσθέτει ὅτι—«ὁ Καποδίστριας ἀνέλαβε νὰ μὲ ἀντικαταστήσῃ εἰς σᾶς μέχρις ὅτου ἡ τύχη μου ἀλλάξῃ».

Τὴν 14 Φεβρουαρίου ἔγραφε πρὸς τὴν φιλτάτην του Ματζιότη, τὴν «Εὐγενικὴν Κυρὰν» εἰς Φλωρεντίαν, ἀναγγέλων ὅτι μὲ ἀνυπομονησίαν ἀνέμενε γράμμα ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν καὶ τὴν οἰκογένειάν του. «Ἡ ὑπόσχεσις τοῦ φίλου ἐκείνου μοῦ φαίνεται ἀπαραβίαστος ... ἀλλ' ἐσυλλογιζόμην πόσον πολυέξοδος καὶ πανίσχυρος εἶνε— δύο πράγματα τὰ ὁποῖα συνήθως συντελοῦν εἰς τὸ νὰ λησμονηθοῦν αἱ ὑποθέσεις τῶν ἀτυχῶν.» Ἀλλ' ἔλαβεν εὐτυχῶς εἴδησιν ὅτι «ὁ Καποδίστριας ἐξετέλεσεν ἀκριβῶς τὰς ὑποσχέσεις του καὶ ἔδωσε διαταγὴν ὅπως ὁ ἀντιπρόσωπός του ἐξετάσῃ ὅλας τὰς μικροϋποθέσεις του εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ τοῦ σταλοῦν λογαριασμοὶ καὶ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα νὰ πληρώνεται κατὰ τριμηνίαν τὸ ποσὸν τῆς συντηρήσεως τῆς μητέρας μου». Καὶ ἐξακολουθεῖ ἀποκαλύπτων ὅτι ὁ Καποδίστριας τὸν ἐκάλεσεν εἰς τὴν Πετρούπολιν:

«Ἀπὸ τὸν κ. Καποδίστριαν ἔλαβα τελευταῖον ἐπιστολὰς καὶ μὲ συμβουλεύει νὰ πλησιάσω πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν πλησιάσω θὰ ἔπρεπε νὰ ταξιδεύσω μακράν, πολὺ μακράν, προσέτι θὰ ἔπρεπε ὄχι μόνον νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὰς ἀρχάς μου (πρᾶγμα δύσκολον) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γέρικην

[1] Πρόκειται περὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰουλίου, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος, καὶ τὸν ὁποῖον ἐδῶ παραδόξως γράφει «ἐξάδελφον» ἴσως ἐκ φόβου μήπως ἡ ἐπιστολὴ περιπέσῃ εἰς χεῖρας ἄλλων καὶ δὴ κατασκόπων τῆς κυβερνήσεως.

φύσιν μου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦ θανάτου μου θὰ ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον».

Διὰ νὰ μὴ θυσιάσῃ τὰς φιλελευθέρους ἀρχάς του δὲν μετέβη εἰς τὴν Ρωσσίαν, πλησίον τοῦ φίλου του.

Πρὸς τὴν ἰδίαν ἔγραφε 1/2 Μαρτίου ἀπὸ τὴν Γοτίγγην, ἐκφράζων τὸν φόβον μήπως ὁ πολυάσχολος Καποδίστριας λησμονήσῃ τὴν φροντίδα τῆς μητρός του. Ὅλα αὐτὰ δεικνύουν τὴν λατρείαν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ ποιητὴς πρὸς τὴν οἰκογένειάν του. Μὴ μεταβὰς εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὁ Φώσκολος εὗρε καταφύγιον εἰς τὸ Λονδῖνον. Καὶ ἐκεῖ ἐξηκολούθησεν ἡ ἀλληλογραφία καὶ ἐπαφὴ μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ διπλωμάτου. Ὁ Καποδίστριας συχνὰ ἔγραφεν εἰς τὸν Φώσκολον, ὁ ὁποῖος δὲν ἔπαυε νὰ ἐκτιμᾷ τὸν φίλον του.

Ὅταν συνέβη τὸ θλιβερὸν ἐπεισόδιον τῆς Λευκάδος, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ στρατηγὸς Μαίτλανδ ἔδειξεν ὅλην τὴν ἀγριότητα καὶ τυραννικὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς του, ὁ Καποδίστριας, ἐκτὸς ἑαυτοῦ διὰ τὸ ἀνοσιούργημα, ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Φώσκολον τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν:

Πετρούπολις 22 Νοεμβρίου 1819.

Σᾶς ἔγραψα ταχυδρομικῶς, ἀγαπητέ μου Φώσκολε. Ἰδοὺ εἰδήσεις μου διὰ ταχυδρόμου. [1]

Ὅπως σᾶς εἶπα ἡ συναλλαγματική σας ἐπληρώθη. Δὲν ἀποδέχομαι τὴν ἰδέαν νὰ γίνῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μία μεταγενεστέρα πρᾶξις. Ἀπεναντίας ἐπιθυμῶ ὅπως κανονίσητε τὰς ὑποθέσεις σας μὲ τὴν ἡσυχίαν σας καὶ ἡ ὡραία ψυχή σας νὰ εὑρίσκεται ἐν γαλήνῃ. Θὰ παρουσιασθοῦν εὐκαιρίαι, ἔχω τοὐλάχιστον τὸ προαίσθημα, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ δυνηθῆτε νὰ διαθέσητε τὸ ποσὸν αὐτό, εἴτε ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν κάποιου ἐκ τῶν συμπολιτῶν μας, εἴτε χάριν τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος μας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔχετε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ συμβουλευθῆτε — ἂν δὲ παρουσιασθῇ εἰς ἐμὲ μία τοιαύτη περίπτωσις, θὰ σᾶς γράψω. Ἀλλ' ἂς ὁμιλήσωμεν περὶ ἄλλου πράγματος.

Μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς τὴν Πετρούπολιν ἐκουράσθην τόσον

[1] Ἄλλας μὲν ἐπιστολὰς τοῦ ἔστειλε διὰ τοῦ δημοσίου ταχυδρομείου, αὐτὴν ὅμως καθὸ ἐμπιστευτικήν, ἀπέστειλε δι' ἰδιαιτέρου προσώπου, πιθανὸν διὰ τοῦ ταχυδρόμου τῆς Πρεσβείας τῆς Ρωσσίας ἐν Λονδίνῳ.

ἀπὸ τὴν ἐργασίαν ὥστε μοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ εὕρω μίαν στιγμὴν διὰ νὰ συγκεντρώσω τὰ χαρτιά τὰ ὁποῖα σᾶς εἶχα ὑποσχεθῇ ἀναφορικῶς μὲ τὰς διαπραγματεύσεις τῶν Ἰονίων κατὰ τὰ ἔτη 1800 καὶ 1805. Ἐν τούτοις θὰ τὰ ἔχετε μὲ τὸ πρῶτον ταχυδρομεῖον. Εἰς αὐτὸ τὸ μεταξὺ ἰδοὺ μερικὰ διὰ νὰ εἶσθε ἐνήμερος τῶν ὑποθέσεών μας: Πρὸ ὀλίγου ἔγραψα εἰς τοὺς συμπολίτας μας τῆς Ζακύνθου καὶ τῶν λοιπῶν νήσων. Τὰ ἐπισυγημμένα ἐδῶ ἀντίγραφα [1] σᾶς παρέχουν

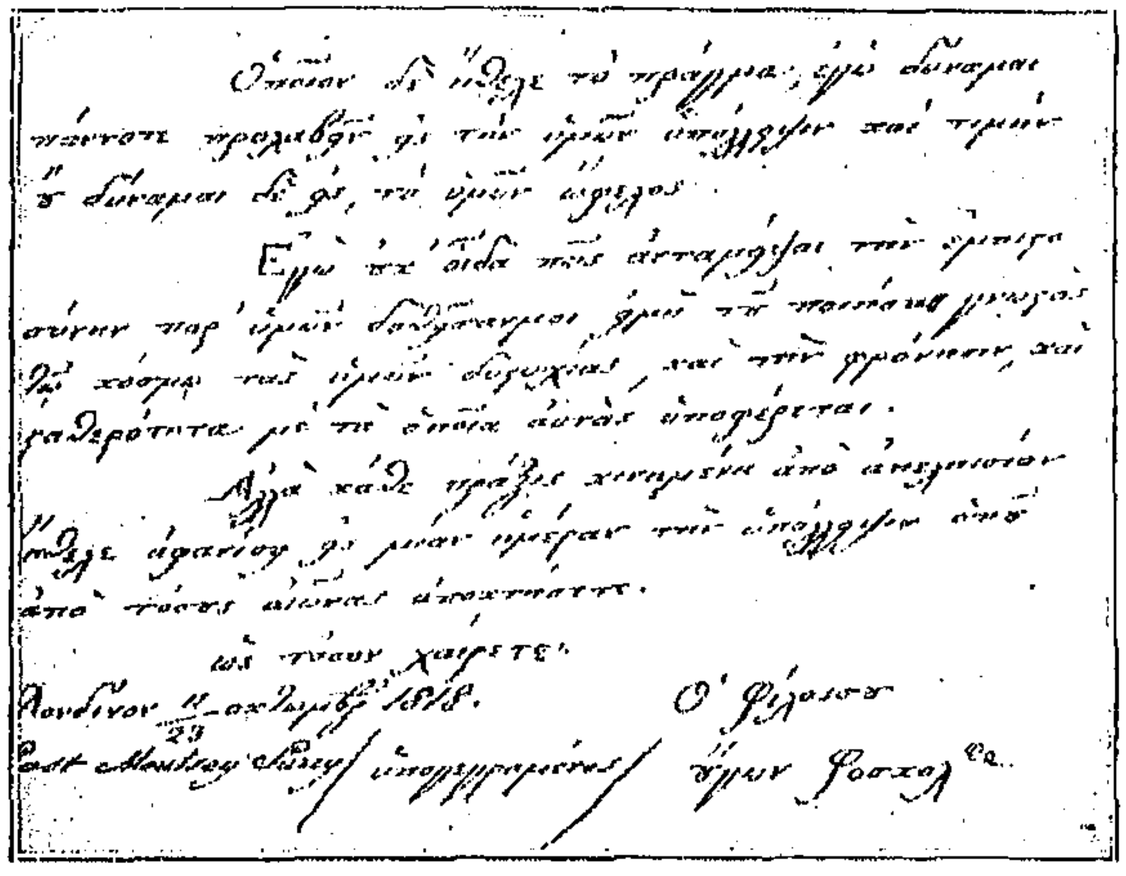

Τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φωσκόλου διὰ τοὺς Παρίσιους.

πᾶσαν σχετικὴν πληροφορίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Αἱ ἐπιστολαί μου

[1] Εἰς τὸν φάκελλον αὐτὸν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωσκόλου δὲν ὑπάρχει τὸ ἀντίγραφον περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Καποδίστριας. Ἴσως νὰ εἶνε ἄλλοῦ, διότι καὶ εἰς ἄλλους ἐκ τῶν 53 τόμων τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀλληλογραφίαν καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Φωσκόλου ὑπάρχουν διάφοραι ἄλλαι ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἐπρόφθασα δυστυχῶς νὰ ἐξετάσω λεπτομερῶς κατὰ τὴν βραχεῖαν ἐν Λιβόρνῳ διαμονήν μου.

θὰ φθάσουν εἰς μίαν στιγμὴν καθ' ἣν ἡ κρίσις παρουσιάζει φανερὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πράγματα. Ἡ κρίσις αὕτη ἤρχισεν εἰς τὴν Λευκάδα. Θὰ εὕρητε εἰς τὴν ἐδῶ προσηρτημένην ἔκθεσιν ἓν Δελτίον ἀποσπασθὲν ἀπὸ τὰς ἐπισήμους ἐκθέσεις τὰς ὁποίας ἐλάβομεν. Ὡς συμπλήρωμα σᾶς στέλλω ἐπίσης μίαν σημείωσιν τὴν ὁποίαν ὁ ἀδελφός μου μοῦ στέλλει. ***Μελετήσατε σεῖς καὶ κάμετε καὶ ἄλλους νὰ μελετήσουν, ἂν τὸ νομίζετε συμφέρον, τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑπὸ διπλῆν ἄποψιν.***

«Ἓν πρώτοις ἡ Λευκὰς ὑπῆρξεν ἡ μᾶλλον ἦρεμος τῶν νήσων καθ' ὅλον τὸν καιρόν. Κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους μας καὶ τὰς τρέλλας μας, αὕτη οὐδέποτε ἀφῆκε τὴν ἀπάθειαν ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τοὺς κατοίκους της. Οὐδέποτε ἄνθρωπος φιλόδοξος παρουσιάσθη μεταξὺ τῶν Ἑπτανησίων τῶν εὐριοκομένων ὑπὸ τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Οὐδεμία ἐπανάστασις δὲν διετάραξε τὴν γαλήνην τῆς νήσου ταύτης, οὔτε ὑπὸ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν, οὔτε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας, οὔτε ὑπὸ τὴν ρωσσικὴν προστασίαν, οὔτε ὑπὸ τὴν τῶν Γάλλων τέλος... Συνεπῶς ἡ ἐξέγερσις ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν παριστᾷ τὸ μέγεθος τῆς πιέσεως καὶ τὴν δικαιοτέραν ἰδέαν τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα δικαίως θὰ περιμένῃ κανείς. Δυοῖν θάτερον: ἢ ἡ δύναμις τῶν βρεττανικῶν ὅπλων θὰ καταπιέσῃ ἀκόμη περισσότερον ἕνα καταδυναστευμένον λαόν — καὶ τότε ἡ Μεγάλη Βρεττανία καὶ ἡ Εὐρώπη ὁλόκληρος θὰ ἰδοῦν ἀνανεουμένην τὴν φρικώδη τραγῳδίαν τῆς Πάργας ὑπὸ ἀντίθετον μορφήν, καὶ τοὺς Ἑπτανησίους ζητοῦντας ἄσυλον παρὰ τῷ Ἀλῇ Πασᾷ. Ἀλλ' ἐν τῇ ὑλιβερᾷ αὐτῇ ὑποθέσει νομίζουν ὅτι θὰ συντελέσουν εἰς τὴν γαλήνην τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας; Ἀπεναντίας. Θὰ προσθέσουν ἄλλας πιθανότητας καταστροφῆς. Ἴσως μάλιστα θὰ τὰς ἐπιταχύνουν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἀνεκτὴν τὴν τυραννίαν, δὲν εἶνε ἡ ἀπελπισία. Θὰ φθάσῃ δὲ εἰς τὸ ἀκρότατον ἡ ἀπελπισία καθ' ἣν στιγμὴν θὰ ἔβλεπε κανεὶς τοὺς Χριστιανοὺς ***ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Βρεττανίας νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν Τουρκίαν.***

Ἂν μὲ τὰ ὅπλα ἀνὰ χεῖρας καὶ μὲ τὸ αἴσθημα τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως ὁ λαὸς αὐτὸς κατορθώσῃ νὰ ἐπιτύχῃ δικαιοσύνην ***ἀπὸ τὸν προστάτην του,*** νομίζουν ὅτι θὰ παράσχουν αὖτοι ἓν θέαμα ὠφέλιμον; Καὶ ποῦ δέ; Εἰς μίαν χώραν εὑρισκομένην εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους!

Σταματῶ ἐδῶ. Ἐγκαταλείπω τὰς ἰδέας αὐτὰς εἰς τοὺς ἰδίους σας συλλογισμούς. Θὰ κάμετε ὅ,τι σᾶς ἐμπνεύσῃ ὁ ζῆλος σας διὰ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μας. Ὑπηρετήσατέ την μὲ ἀγάπην. Αὕτη τὸ ἀξίζει, διότι εὑρίσκεται ἐν κινδύνῳ, καὶ διότι ἔχει ἀνάγκην τῶν ὑπηρεσιῶν σας.

Σᾶς γράφω δι' ἄλλης χειρὸς διὰ νὰ μὴ σᾶς ὑποβάλω εἰς τὸν κόπον νὰ διαβάσετε μίαν κακογραφίαν καὶ διὰ νὰ ἐξοικονομήσω τὸν καιρόν μου καὶ τὰς πτοχάς μου δυνάμεις.

Ἡ ὑγεία μου εἶνε ὑποφερτή, καὶ οἱ 16 καὶ 18 βαθμοὶ ὑπὸ τὸ μηδὲν δὲν μὲ ἐπείραξαν ὑπερβολικά [1].

Σᾶς ἀσπάζομαι
Καποδίστριας.

Γ΄

Ὁ Καποδίστριας παρεῖχεν εἰς τὸν Φώσκολον τὰ δοκουμέντα καὶ ἐν γένει τὰ στοιχεῖα τῆς ὑποθέσεως, ὁ δὲ ποιητὴς ἐφρόντιζε νὰ τὰ διαδίδῃ μεταξὺ τῶν λογίων, τῶν δημοσιογράφων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας, μετὰ πλείστων τῶν ὁποίων στενῶς συνεδέετο, καὶ νὰ δημοσιεύῃ ἄρθρα καὶ μελέτας σχετικὰς εἰς διάφορα ἀγγλικὰ περιοδικά. Τοιουτοτρόπως θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνεπίσημοι ἀντιπρόσωποι τῶν Ἰονίων Νήσων ὁ μὲν εἷς ἐν Λονδίνῳ ὁ δὲ ἄλλος ἓν Πετρουπόλει. Εἰς τοὺς πενηντατρεῖς τόμους τῶν χειρογράφων τοῦ ποιητοῦ τοὺς σωζομένους εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Λιβόρνου ὑπάρχουν ἀναρίθμητα τοιαῦτα δοκουμέντα, ἄλλα μὲν γραμμένα διὰ χειρὸς τοῦ Καποδίστρια, ἄλλα δὲ διὰ χειρὸς κάποιου γραμματέως του. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ὑπάρχει καὶ τὸ ἀκόλουθον περίεργον σημείωμα:

Πίναξ τῶν μισθῶν τοὺς ὁποίους λαμβάνει ἡ οἰκογένεια τοῦ Βαρώνου Θεοτόκη:

Ὁ Βαρῶνος Θεοτόκης, Πρόεδρος τῆς Γερουσίας	ἐτησίως	τάλληρα	6000
Ἀνδρέας Θεοτόκης, υἱός του, ἡλικίας 16 ἐτῶν ὡς ἰδιαίτερος γραμματεύς του .	»	»	2400
Κος Παλλαδᾶς, γυναικάδελφός του, ὡς γραμματεὺς τῆς Γερουσίας	»	»	340
Σπ. Καβάσιλας, γαμβρός του, ὡς ὑγειονομικὸς ἀξιωματικός	»	»	1200
Νικόλ. Θεοτόκης, ἀδελφός του, ὡς δικαστὴς	»	»	900
Μιχαὴλ Πιέρρης, ἀνεψιός του, ὡς νομοθέτης	»	»	500
	Ἓν ὅλῳ		11340

[1] Ἡ ἐπιστολὴ αὐτή, καθὼς καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐδῶ δημοσιευομένων, ἦσαν ἀνέκδοτοι μέχρι τοῦδε καὶ ἀντεγράφησαν παρ' ἡμῶν ἀπὸ τὸ «Ἀρχεῖον Φωσκόλου» σωζόμενον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Labronica τῆς Λιβόρνου.

Καὶ μετὰ τὸν πίνακα ἐπιλέγει εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν, τὰς ἀκολούθους πικρὰς παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν εὐθύτητα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἀγάπην του τὴν ἄδολον πρὸς τὴν πατρίδα:

«Τοιούτων ὄντων τῶν μισθῶν οἱ ὁποῖοι συγκεντρώνονται εἰς μίαν μόνην οἰκογένειαν καὶ τοιαύτης περίπου οὔσης τῆς ἀρχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κατάλογος τῶν ὑπαλλήλων ἔχει καταστρωθῆ, ποῖα δύνανται νὰ εἶνε τὰ ἀποτελέσματα; Οἱ Ἰόνιοι ὑπάλληλοι οἱ ὁποῖοι λαμβάνουν μίαν τόσον ὑπερβολικὴν καὶ τόσον βαρεῖαν διὰ τὸ κράτος ἀποζημίωσιν χάνουν πᾶσαν αὐτῶν σπουδαιότητα καὶ ἔκτοτε καταντοῦν ὄργανα ἄχρηστα, τῶν ὁποίων ἡ προστατευτικὴ δύναμις δὲν θὰ εἶνε εἰς οὐδὲν χρήσιμος».

Πράγματι οἱ Ἄγγλοι κατώρθωσαν διὰ παχυτάτων μισθῶν νὰ ἐλκύσουν πρὸς τὸ μέρος των μερικοὺς ἀπὸ τοὺς προκρίτους Ἑπτανησίους, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὸ κόμμα τὸ ὁποῖον οἱ φιλελεύθεροι νησιῶται ἐπιτυχῶς καὶ εὐφυῶς ἀπεκάλεσαν «Κόμμα τῶν Καταχθονίων».

Ἐναντίον τῶν ἐνεργειῶν τούτων εἶχον ἐξεγερθῆ οἱ ἀληθινοὶ πατριῶται, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Φώσκολος καὶ ὁ Καποδίστριας. Ἀμφότεροι μὲ θυσίας προσωπικὰς ὑπερήσπισαν τὴν ἑπτανησιακὴν ὑπόθεσιν. Ὁ ποιητὴς ὀλίγου δεῖν νὰ ἐξορισθῆ ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ἡ κυβέρνησις δὲν ἔβλεπε μὲ εὐχάριστον ὄμμα τὰς ἐνεργείας του εἰς σημεῖον ὥστε νὰ μὴ τοῦ δώσῃ ποτὲ διαβατήριον νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὅπου ἐσκόπευε νὰ ἀποκατασταθῆ καὶ περάσῃ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, ὁ δὲ Καποδίστριας νὰ τορπιλισθῆ ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν καὶ αὐστριακὴν διπλωματίαν καὶ νὰ χάσῃ τὴν θέσιν του πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας. Ἀλλ' ἀμφότεροι ἦσαν ἀπὸ τοὺς εἰθεῖς καὶ ἀκαμάτους ἐκείνους χαρακτῆρας, τοὺς ὁποίους τίποτε δὲν δύνανται νὰ παραστρατήσῃ ἀπὸ τὸν εὐθὺν δρόμον τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἐντιμότητος.

Ὅταν ἡ κατάστασις τῶν Ἰονίων νήσων ἔφθασεν εἰς τὸ ἀπροχώρητον λόγῳ τῶν τυραννικῶν πιέσεων τοῦ ἀπανθρώπου Μαίτλανδ, ὁ Φώσκολος συνέστησεν εἰς τοὺς προκρίτους

τῆς Ζακύνθου τὸν Νοέμβριον τοῦ 1819 νὰ ἀποστείλουν ἀπὸ τὰς νήσους ἕνα πληρεξούσιον εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἢ νὰ παράσχουν εἰς τὸν Φώσκολον: 1) ἓν ἐπίσημον ἔγγραφον βεβαιοῦν τὴν ἰδιότητά του ὡς Ἰονίου πολίτου 2) ἓν πληρεξούσιον ὑπογεγραμμένον ἀπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους πολίτας τῶν Ἰονίων Νήσων, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ ἀναγνωρίζεται ὁ Φώσκολος ὡς ὄργανον τῶν διαμαρτυριῶν καὶ παραστάσεων των εἰς τὴν Βρεττανικὴν κυβέρνησιν καὶ Βουλὴν καὶ 3) ἓν ὑπόμνημα εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἐκτίθενται τὰ πραγματικὰ αἴτια τῶν διαμαρτυριῶν τούτων, μὲ δοκουμέντα διασαφηνιστικὰ καὶ ἐπιβεβαιωτικά, ἵνα οὕτω ὑποστηριχθῆ τὸ ἕτερον Ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον ὁ Καποδίστριας, ὡς εἴδομεν, εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν.

Δὲν γνωρίζομεν ποίαν ἀπάντησιν ἔδωσαν οἱ πρόκριτοι Ζακύνθιοι, ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ὅμως φαίνεται ὅτι τοιαύτη ἐξουσιοδότησις δὲν ἐδόθη εἰς τὸν Φώσκολον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ποιητὴς ἠρνήθη νὰ δεχθῆ τὸ βάρος αὐτό, ὅπως ἔκαμε καὶ μὲ τοὺς Παργίους, οἱ ὁποῖοι ἤθελον νὰ τὸν διορίσουν ἀντιπρόσωπόν των. Καὶ τοῦτο διότι εἶχε τὴν γνώμην ὅτι, ἐνῷ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς ὠφελήσῃ, θὰ καθίστα δυσχερῆ τὴν περαιτέρω διαμονήν του εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ ἐπιστολήν του πρὸς ἄγγλον διακεκριμένον, ὁ Φώσκολος ἐγνώριζεν ὅτι μεταξὺ τῶν κυβερνητικῶν κύκλων ἐθεωρεῖτο ὡς ὄργανον τῆς Ρωσσίας, χάρις εἰς τὰς μετὰ τοῦ Καποδίστριου σχέσεις του. Ἐν γένει ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ εἶχεν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν σχετικῶς μὲ τὸν Καποδίστριαν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς ἐχθρόν της, εἰς τοιοῦτον σημεῖον μάλιστα ὥστε νὰ τοῦ προκαλέσῃ πλείστας δυσχερείας βραδύτερον, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς κυβερνήτης αὐτῆς.

Δ΄

Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1819 ὁ Καποδίστριας μετέβη εἰς τὴν Κέρκυραν ὅπως ἐπισκεφθῆ τὸν γέροντα πατέρα του. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν τότε Ἁρμοστὴν Μαίτλανδ συνε-

σπειρώθησαν γύρω του καὶ ἐζήτησαν τὴν μεσίτευσίν του. Μεταξὺ τῶν παρουσιασθέντων εἰς αὐτὸν ἦσαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ Θ. Κολοκοτρώνης, Μ. Μπότσαρης, Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι, μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι θὰ ἐζήτουν ἀποζημιώσεις, ἐξέφρασαν πρὸς αὐτὸν παράπονα κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν Ἄγγλων ἀπέναντι τῶν εἰς Ζάκυνθον καὶ ἀλλαχοῦ προσφύγων. Πρὸς ὅλους ἀπηύθυνε παρηγορητικοὺς λόγους καὶ ἔδωσε χρηματικὰ βοηθήματα ὁ Καποδίστριας. Εἰς μίαν ἐμπιστευτικήν του ἐπιστολὴν ὁ Καποδίστριας ἔγραφε πρὸς φίλον του:

«... Πρὸς ἐπαίξησιν τῶν θλίψεών μου ἦλθον ἐξ Ἀκαρνανίας, Πελοποννήσου καὶ Ἠπείρου οἱ Βοτσαραῖοι, οἱ Κολοκοτρῶναι, καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῶν μερῶν ἐκείνων διὰ νὰ μὲ τιμήσουν, ὡς εἶπον, καὶ ἀναμνησθοῦν τῆς παλαιᾶς φιλίας μας, ὅταν ἐγὼ ὑπηρέτουν μὲ αὐτοὺς ὑπερασπίζοντας τὴν Λευκάδα, ἀλλὰ κυρίως νὰ ἀκούσουν ἀπὸ τὰ χείλη μου ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος θὰ τοὺς ἐλάμβανεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα του. Κατὰ τοὺς διαλόγους ἐκείνους μὲ τοὺς τόσον ἀτυχεῖς ὅσον καὶ ἀξίους πάσης τιμῆς ἄνδρας τούτους προσεπάθουν νὰ τοὺς ἀνακοινώσω τὰς σκέψεις τοῦ Αὐτοκράτορός μου. Τοὺς ἔλεγα ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ κατ' οὐδένα λόγον διετίθετο νὰ γυμνώσῃ τὸ ξίφος κατὰ τῆς Τουρκίας, οὔτε νὰ μπερδευθῇ μὲ τὴν Ἀγγλίαν. Ἀπεναντίας οὗτος ἐθεώρει τὸν ἑαυτόν του εὐτυχῆ διότι ἔδωσε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἶχε καύχημά του νὰ τὴν διατηρήσῃ. Δι' ἄλλου δέ τινος τρόπου ἦτο ἀδύνατον νὰ ὠφελήσῃ πράγματι τὴν Ἑλλάδα. Ὠφειλον λοιπὸν νὰ παραιτήσουν τὰς κακῶς συλληφθείσας ἐλπίδας καὶ νὰ ὁπλισθοῦν μὲ ὑπομονήν. Ἂς δώσουν ὅμως ἐθνικὴν ἀνατροφὴν εἰς τὰ τέκνα των καὶ ἂς ἀναμείνουν ἀπὸ τὸν χρόνον τὴν σωτηρίαν. «Δὲν δυνάμεθα, ἀπεκρίνοντο ἐκεῖνοι, διότι οἱ Ἄγγλοι... δὲν μᾶς βοηθοῦν. Αὐτοὶ μᾶς βγάζουν ἀπὸ κάθε μέρος. Θέλουν νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν χιλιάδας μίλια ἀπὸ ἐδῶ. Γνωρίζετε ὅτι ἀφοῦ ἐκυριεύθη τὸ Σοῦλι, ἡ Πάργα καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι ἦσαν τὰ μόνα ἀπομένοντα εἰς ἡμᾶς καταφύγια. Ἀσφαλεῖς ὅτι θὰ εἶχον ἄσυλον τὰ γυναικόπαιδά μας, ἠδυνάμεθα νὰ

ἀμυνώμεθα ἐπὶ τῶν βουνῶν μας πολεμοῦντες καὶ φοβίζοντες τοὺς Τούρκους. Τώρα καὶ αὐτὰ τὰ καταφύγια ἐξέλειπον. Ἡ Πάργα ἀνήκει εἰς τὸν Ἀλῆ καὶ διὰ νὰ ἐμποδίζεται ἡ διαμονή μας εἰς τὰς νήσους ταύτας, δυσκολεύουσι τὰς βοσκὰς τῶν ποιμνίων μας, μὲ τὰ ὁποῖα μόνα δυνάμεθα νὰ συντηρηθῶμεν. Τί θὰ γίνωμεν; Τί θὰ γίνουν αἱ ἄθλιαι οἰκογένειαί μας; Ὁ Βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως δὲν μᾶς δέχεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του. Ἄ! ἐὰν ἡ Ρωσσία μᾶς ἐγκαταλίπῃ, ὁ Θεὸς ὅμως δὲν θὰ μᾶς ἀφήσῃ νὰ χαθῶμεν. Ριπτόμενοι εἰς τόσας σκληρὰς στενοχωρίας ὑπὸ τῶν δυναστῶν τῆς γῆς, θὰ ἐξεγερθῶμεν, καὶ ἐὰν δὲν ἐπιτύχωμεν νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους θὰ ἀποθάνωμεν τοὐλάχιστον ὄχι ἀναξίως τῶν προγόνων μας. Σεῖς μᾶς ὁμιλεῖτε ὡραῖα διὰ μακρυνὰς ἐλπίδας, διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων μας, ἐνῷ στερούμεθα τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου καὶ δὲν ἔχομεν πῶς νὰ πανηγυρίσωμεν τὸ ἐπερχόμενον Πάσχα». Αὐτὴ ἡ ἀπάντησις μὲ κατέθλιψε φοβερά, ἀλλὰ τί ἠδυνάμην νὰ πράξω; Ἀντέτεινα ἐν τούτοις ὅσον ἠδυνήθην ἐντόνως καὶ ἐπέμεινα εἰς τὰς προτροπάς μου. Τοὺς ἔδωσα ἐλπίδας περὶ τῆς γενναιοδώρου βοηθείας τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τὰς οἰκογενείας των καὶ τοὺς προσέφερα ἐξ ἰδίων μου χρημάτων ὅσον ἠδυνάμην νὰ συνδράμω τὰς ἀνάγκας των».

Ἡ ὡραία αὕτη ἐπιστολὴ δεικνύει τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς τοῦ Καποδίστρια καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ χαρακτῆρός του.

* * *

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνέβη ἓν σημαντικὸν γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνεκίνησε τὸν Καποδίστριαν. Ὁ Μαίτλανδ, θέλων νὰ ἐξοντώσῃ τὸν Ἀντώνιον Μαρτινέγκον, ἄρχοντα Ζακύνθιον, φιλελεύθερον καὶ ἀρχηγὸν τῆς κατ' αὐτοῦ ἀντιδράσεως, ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν πρωτοβουλίαν μιᾶς στάσεως γενομένης εἰς τὰ χωρία τῆς νήσου. Ἡ σκευωρία ἐπέτυχεν, ὁ Μαρτινέγκος συνελήφθη μαζὺ μὲ διαφόρους δῆθεν συνεργάτας του καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακὰς Κερκύρας. Εἰδικὸν δικαστήριον συνέστη καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς

δωδεκαετῆ φυλάκισιν ἐντὸς φρουρίου νήσου τινός. Κατὰ τῆς ἀδίκου ἀποφάσεως ταύτης ἐγένετο ἀνακοπὴ καὶ ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Βολτέρας Μαρτινέγκος μετέβη εἰς τὸ Λονδῖνον ὅπως ὑποβάλῃ εἰς τὸν Βασιλέα Γεώργιον Δ' αἴτησιν ἀκυρώσεώς της. Ὁ Καποδίστριας τότε ἔδωσεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Μαριτενέγκον τὴν ἀκόλουθον συστατικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Φώσκολον:

Κέρκυρα 13/25 Ἀπριλίου 1819.

Τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον θὰ σᾶς παρουσιάσῃ τὴν παροῦσαν ἔρχεται εἰς τὸ Λονδῖνον διὰ νὰ ζητήσῃ χάριν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπόθεσις μοῦ εἶνε γνωστή. Τὴν θεωρῶ ἀξίαν προσοχῆς ἐκ μέρους τῆς ἰδίας κυβερνήσεως τῆς ὁποίας ὁ ἀντιπρόσωπος τὴν ἐθεώρησε ὡς μὴ δικαίαν, κρίνων αὐτὴν ἀνάποδα. Πιστεύω μάλιστα ὅτι αὐτὴν τὴν προσοχήν, καὶ ὡς ἀρχὴν καὶ ὡς γεγονός, θὰ τὴν παράσχῃ ἡ Βρεττανικὴ Κυβέρνησις καὶ θὰ εἶνε εὐγνώμων πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀγαπῶντες τὴν ὑπερτάτην δόξαν τῆς Προστάτιδος τῶν Ἰονίων Νήσων Δυνάμεως, δὲν ἀνέχονται νὰ γίνωνται καταχρήσεις εἰς βάρος των, ὅπως ἀτυχῶς συμβαίνει.

Λαμβάνω συνεπῶς τὸ θάρρος νὰ παρουσιάσω εἰς Σᾶς, ἀγαπητέ μου Φώσκολε, τὸν συμπολίτην ὁ ὁποῖος ἔρχεται νὰ ζητήσῃ ἀκρόασιν καὶ δικαιοσύνην. Γνωρίζω ὅτι εἶσθε πάντοτε Ἕλλην καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν καὶ κατὰ τὸ αἴσθημα. Καὶ δὲν ἀγνοῶ τὴν μεγάλην ὑπόληψιν τὴν ὁποίαν χαίρετε εἰς τὸ Λονδῖνον, χάρις εἰς τὰ λαμπρὰ ἠθικά σας χαρίσματα, ὡς καὶ εἰς τὸ περίλαμπρον πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖον τιμᾶσθε. Μὲ τὸν διπλοῦν αὐτὸν τίτλον τολμῶ νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ θελήσετε νὰ συγχωρήσετε τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον λαμβάνω καὶ ὅτι θὰ παράσχητε εὐμενῆ ὑποδοχὴν εἰς τὴν σύστασίν μου. Συνδράμετε μὲ τὴν συμβουλὴν καὶ τὸ ἔργον σας τὸν Ἄνθρωπον, τὸν Συμπολίτην, τὸν Φίλον. Εἶσθε πλασμένος νὰ καταλαμβάνετε αὐτὴν τὴν γλῶσσαν. Ὑγιαίνετε. Καὶ πιστεύετε πάντοτε εἰς τὸν ἐγκάρδιον φίλον σας

Καποδίστριαν

(Ὕστερ.)

Ἂν ἐπιθυμεῖτε κάποτε νὰ μοῦ γράφετε, αἱ ἐπιστολαί σας θὰ μὲ εὕρουν κατὰ τὸν Ἰούλιον εἰς τὴν Πετρούπολιν, ἢ προηγουμένως εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου μεταβαίνω μετά τινας ἡμέρας.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, θέλων νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἀγγλικὴ δικαιοσύνη δὲν σφάλλει, ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου, ἀλλὰ χρησιμοποιῶν τὸ προνόμιον τῆς βασιλικῆς



ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

(Ἐκ προσωπογραφίας ἀνηκούσης εἰς τὴν Κα Denys Puech τὸ γένος Στούρτζα).

χάριτος, ἀπήλλαξεν αὐτὸν τῆς φυλακίσεως καὶ ἐτιμώρησεν εἰς τριετῆ ὑπερωρίαν. Ληξάσης τῆς ποινῆς ὁ Μαρτινέγκος ἐπανῆλθεν εἰς Ζάκυνθον μὴ ἔχων πλέον σῶας τὰς φρένας καὶ ἔζησε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του μονήρης πάσχων ἐξ ἀνθρωποφοβίας.

Ε'

Ὁ Καποδίστριας βλέπων τὴν καταπάτησιν τῶν ἐλευθεριῶν εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἐσκέφθη, μεταχειριζόμενος τὴν ἐπιρροήν του παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι τῆς Ρωσσίας, νὰ ἐνεργήσῃ διπλωματικῶς ὑπὲρ βελτιώσεως τῆς θέσεως τῶν Ἑπτανησίων. Καὶ ἐνῷ ἔπειθε τὸν Τσάρον νὰ ἀπευθύνῃ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Οὐέλιγκτον, ταυτοχρόνως ὑπέβαλεν ὑπόμνημα πρὸς τὸν Ἄγγλον ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν Μπάθουρστ καὶ ἐπιστολὴν φιλικὴν πρὸς τὸν Οὐέλιγκτον, τονίζων τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας ὅπως ἐπιφέρῃ μεταρρυθμίσεις φιλελευθέρους εἰς τοὺς Ἰονίους Νήσους. Περὶ τῶν ἐνεργειῶν του αὐτῶν ἐτήρει ἐνήμερον τὸν φίλον του καὶ συνεργάτην του εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν Ἑπτανησίων ἀγῶνα Οὔγον Φώσκολον. Εἰς τὸ Φωσκολιανὸν Ἀρχεῖον τῆς Λιβόρνου σῴζεται ἡ κατωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Καποδίστρια, ἡ ὁποία ἔχει ἐξαιρετικὸν ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον:

Πετρούπολις 7/19 Ἰανουαρίου 1820.

«Αἱ ἐπιστολαί σας, φίλτατε κ. Φώσκολε, μοῦ εἶνε εὐχαριστότατοι. Ἡ τῆς 10 Δεκεμβρίου περιέχει λεπτομερείας αἱ ὁποῖαι μὲ ἐνδιαφέρουν πολύ, καὶ ἡ μεταγενεστέρα, τῆς 12, τὰς ἀναπτύσσει ἀκόμη περισσότερον. Σᾶς εὐχαριστῶ δι' αὐτάς. Αἱ ληφθεῖσαι περιλήψεις διὰ τὴν εὐδοκίμησιν τῆς ὑποθέσεως τῆς Πάργας εἶναι ἄριστοι. Ὅταν θὰ τυπωθῇ τὸ ἔργον σας θὰ φέρῃ καλὰ ἀποτελέσματα καὶ ἐλπίζω πολύ. Λυποῦμοι διὰ τὴν βραδύτητα τὴν ὁποίαν θὰ ὑποστῇ ἡ ἀνακοίνωσις τῶν δοκουμέντων τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὸ περὶ Ἰονίων Νήσων ἔργον σας. Δὲν πειράζει: τὰ ἀντιγράφω ἐγὼ καὶ μὲ τὸ πρῶτον ταχυδρομεῖον δὲν θὰ ἔχετε πλέον νὰ ζητήσετε τίποτε ἀπὸ κανένα, διότι θὰ ἔχετε ἐν πλήρει τάξει ὅ,τι εἶνε δυνατὸν νὰ σᾶς προμηθεύσω.

Ἰδοὺ ἐν τούτοις δύο λέξεις περὶ τῆς *διπλωματικῆς θέσεως* τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔγραψε εἰς τὸν Καστλερὴ καὶ

τὸν Οὐέλιγκτον λέγων εἰς αὐτοὺς ὅτι μὲ ἐπεφόρτιζε νὰ τοὺς καταστήσω γνωστὴν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν Νήσων καὶ πῶς ἡ Συνθήκη τῆς 5 Νοεμβρίου εἶχε καταπατηθῆ. Ἐδέχθησαν καὶ οἱ δύο οὗτοι ὑπουργοὶ τὰς παρατηρήσεις μου, τὰς ὁποίας ἠθέλησαν νὰ τὰς ὑποβάλω ἐγγράφως. Τὸ ἴδιον συνέβη μὲ τὸν Μπάθουρστ, μὲ τὸν ὁποῖον ἔσχον δύο μακρὰς ἀλλ' ὄχι ἀχρήστους συνομιλίας, διότι μοῦ ὡμολόγησεν ὅτι ἡ Συνθήκη τῶν Παρισίων τὸν ἐστενοχώρει. «Λοιπόν, τοῦ παρετήρησα ἐγώ, δὲν πρόκειται περὶ ὑποχρεώσεων τὰς ὁποίας ἠθέλατε νὰ πραγματοποιήσετε, ἀλλὰ περὶ μπελάδων τοὺς ὁποίους ἠθέλατε νὰ ἀποφύγετε!» Ἀλλ' ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐξηγήσεις ἦσαν ἐμπιστευτικαὶ καὶ μὲ ἐνδιέφερε τὰ μέγιστα νὰ προσβάλω τὴν διαγωγὴν τοῦ Μαίτλανδ ὑπὸ τὴν αἰγίδα μιᾶς τῶν συμβαλλομένων Μεγάλων Δυνάμεων. Διὰ τοῦτο ἐπεζήτησα προφάσεις διὰ νὰ μὴ ὑποβάλω ἀμέσως ἐγγράφως τὸ ἐμπιστευτικὸν Ὑπόμνημά μου, ἀλλὰ τὸ ἔστειλα ἀπὸ τὴν Βαρσοβίαν, συνωδευμένον ἀπὸ ἐπιστολάς, εἰς τὰς ὁποίας ὡμίλουν ἐν ὀνόματι τοῦ Αὐτοκράτορος (τῆς Ρωσσίας).

Ἔλαβον τὰς ἀπαντήσεις. Αἱ ὁποῖαι μοῦ ἀγγέλλουν ὅτι ἐστάλη ἐξεπίτηδες εἷς ταχυδρόμος εἰς Κέρκυραν διὰ νὰ λάβῃ διασαφήσεις ἀπὸ τὸν Μαίτλανδ, καὶ ὅτι κατὰ τὰς διακοπὰς τῶν Χριστουγέννων τὸ Συμβούλιον θὰ ἀσχοληθῆ σοβαρῶς μὲ τὰς παραστάσεις μου. Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον εὑρίσκεται ἡ ὑπόθεσις. Δὲν ἠξεύρω τίποτε περισσότερον. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἄλλας Μεγάλας Δυνάμεις, δὲν πιστεύω καμμία νὰ ἐτόλμησεν ὅπως ὁμιλήσῃ διὰ τὰς ἑπτανησιακὰς φρικαλεότητας. Τοιαύτη καὶ τοσαύτη εἶνε ἡ σμικρότης τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς!

Γράφω σήμερον μὲ αὐστηρὸν τόνον πρὸς τὸν κόμητα Λίβεν περὶ τῆς τραγωδίας τῆς Λευκάδος. Ἐκρεμάσθησαν δημοσίᾳ δύο ἱερεῖς. Καὶ ἂν ἀκόμη ἦσαν ἔνοχοι, μὲ ποῖον δικαίωμα ἐβεβηλώθη τὸ ἱερατικὸν ἔνδυμα; Ἔχω πολὺ φαρμάκι μέσα μου ὥστε νὰ μὴ αἰσθάνωμαι τὸν ἑαυτόν μου ἱκανὸν νὰ σᾶς ὁμιλήσω διὰ μακροῦ περὶ αὐτοῦ καὶ εἶμαι σχεδὸν ἀσθενής. Ἐν τούτοις ὑφίσταμαι μὲ ὑπομονὴν ὅλον αὐτὸ τὸ βάρος, διότι θὰ ἦτο δύσκολον νὰ κάμω διαφορετικὰ καὶ νὰ ἐλπίσω τίποτε καλλίτερον.

Οἱ δικοί μας εἰς τὰ νησιὰ θὰ ἔχουν βεβαίως ἤδη πληροφορηθῆ περὶ ὅλων. Ἀλλ' *ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τοὺς ἐμποιήσῃ θάρρος* θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἔργου σας ὑπὲρ τῆς Πάργας. Διὰ τοῦτο σᾶς ἐξορκίζω νὰ ἀσχοληθῆτε περὶ αὐτοῦ μὲ ἀδιάπτωτον ζῆλον. Θὰ εἶνε ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ οἰκοδομήματος. Μόλις ριφθεὶς εἰς τὴν λάσπην ὁ Μ. Τ. (τὰ ἀρχικὰ τοῦ Μαίτλανδ Θωμᾶ)[1] ὅλα δύνανται

[1] Ἐγὼ ἐδιάβασα εἰς τὸ χειρόγραφον Μ. Τ. Ἀλλ' ὁ Orlandini ἐδιάβασε R. T. καὶ νομίζει ὅτι σημαίνει Re Tommaso (Βασιλεὺς Θωμᾶς) παρατσοῦκλι εἰρωνικὸν τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι οἱ Ἑπτανήσιοι ἀπέδιδον εἰς τὸν Μαίτλανδ. Νομίζω ὅμως ὅτι εἶνε Μ. Τ., ἤτοι τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματός του στοιχεῖα.

νὰ διορθωθοῦν κατὰ τρόπον ἀνεκτόν. Χωρὶς αὐτὸ ἐλάχιστα θὰ ἐπιτύχωμεν διὰ τῆς εὐθείας καὶ κανονικῆς ὁδοῦ, καὶ τότε θὰ χρειασθῆ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὰ δυνατὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶνε πάντοτε δύσκολα. Εἶμαι ὅμως ἀποφασισμένος νὰ τὰ λάβω μόλις πεισθῶ ὅτι οὐδεμία ἀπομένει ἐλπὶς οὔτε ἀπὸ τὴν καλὴν διάθεσιν τοῦ Ὑπουργείου, οὔτε ἀπὸ τὴν μεσίτευσίν σας εἰς τοὺς φίλους τοῦ δικαίου οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ Κοινοβούλιον.

Γράφω βιαστικὰ καὶ χωρὶς νὰ ἔχω καιρὸν ὅπως ξαναδιαβάσω τὴν ἐπιστολήν μου. Θὰ σᾶς γράψω μὲ ἤρεμον κεφαλὴν καὶ θὰ σᾶς στείλω τὰ δοκουμέντα τὰ ὁποῖα χρειάζεσθε. Οὐδέποτε κατώρθωσα νὰ ἀποκτήσω τὴν συνθήκην τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τοῦ Μαίτλανδ. Ἔδωκα ἐν τούτοις πολλὰς παραγγελίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποῦ ἤμην ἐπὶ τόπου, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε εἰς οὐδὲν κατέληξαν. Θὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ ζητήματος, γράφων ἐκεῖ κάτω καὶ θὰ ἴδωμεν.

Ὅλος καὶ πάντοτε ἰδικός σας

Καποδίστριας.

Εἰς τὴν γεμάτην πατριωτικὸν πόνον ἐπιστολὴν αὐτὴν ἀπήντησεν ὁ Φώσκολος τὴν 11 Φεβρουαρίου 1820 δι' ἑτέρας μακροτάτης καὶ ἀναλυτικωτάτης ἐπιστολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξήγει τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους φοβεῖται ὅτι αἱ ἐνέργειαί των θὰ ἀποβῶσι μάταιαι, ἰδίως διὰ τὸ ζήτημα τῆς Πάργας. Καὶ ἐξακολουθεῖ διὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἑπτανήσου, διὰ τὴν ὁποίαν ζητεῖ ὅπως τοῦ σταλῆ ἓν ἐπίσημον πληρεξούσιον διὰ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ παρουσιασθῆ ὅπου χρειάζεται ἔχων ἕνα ἐπίσημον τίτλον:

«Ἂν οὗτοι ἔχουν σκέψιν καὶ διάθεσιν νὰ ὑποστηρίξουν τὰ δίκαιά των, ἐγὼ ἀπὸ τοῦδε τοὺς βεβαιώνω περὶ ταχείας καὶ ἐντίμου νίκης. Ἀλλ' ἂν βραδύνουν, ἐγὼ θὰ δυνηθῶ νὰ ὑπερασπίσω τὴν τιμήν των ἀλλ' ὄχι ὅμως καὶ τὸ συμφέρον των. Οἱ φίλοι τοῦ Μαίτλανδ ἤρχισαν ἤδη νὰ ἐπηρεάζουν τὴν κοινὴν γνώμην, δημοσιεύοντες ὕμνους διὰ τὴν πατρικὴν καὶ ρωμαλέαν διοίκησιν τῶν Νήσων. Κάποιος Οὐίλιαμς ἐταξείδευσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐτύπωσεν ἐσχάτως τὸ ταξείδι του εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Μαίτλανδ ἐμφανίζεται ὡς νέος Τιμολέων «ἀποδίδων δικαιοσύνην, ἐλευθερίαν καὶ πλούτη εἰς ἓν ἔθνος τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἀπετελεῖτο ἀπὸ λῃστὰς καὶ σκλάβους». Τοιοῦτοι πανηγυρικοὶ ἀδιάντροποι

αὐξάνουν τὰς ὑπονοίας τῶν ἐξύπνων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν τυφλῶν εἶνε ἄπειρον. Ὁ στρατηγὸς Ἄδαμι ἐπανῆλθεν ἀπὸ τὰς νήσους καὶ λέγει ὅτι «ὄχι ὁ Μαίτλανδ, ἀλλ' ἡ Γερουσία ἐπέβαλε φόρους καὶ ὅτι ἡ Λευκὰς θὰ τοὺς ἐπλήρωνε ἡσύχως ἐὰν ὁ κόμης Καποδίστριας δὲν εἶχε, κατὰ τὴν εἰς Κέρκυραν διαμονήν του, ὀργανώσῃ συνωμοσίας ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς δυσηρεστημένους καὶ ἐπαναστατικούς. Πολλοὶ πιστεύουν τὸν στρατηγὸν Ἄδαμι, πολλοὶ ἀμφιβάλλουν καὶ πολλοὶ θὰ ἤθελον νὰ ἠδύναντο νὰ τὸν διαψεύσουν, ἀλλ' οὐδεὶς ἔχει συγκεκριμένα γεγονότα».

Ἀφοῦ παρατηρεῖ ὅτι αἱ ἐφημερίδες γράφουν ἀπροκαλύπτως ὅτι οἱ Ἰόνιοι ἐξηγέρθησαν ἀπὸ Ρώσσους πράκτορας, προσθέτει ὅτι εἶνε ἀνάγκη ὅπως ταχέως τοῦ δοθῇ πληρεξουσιότης διότι εἶχε λόγους νὰ πιστεύῃ ὅτι «ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις, βλέπουσα τὴν πίεσιν τῆς Ρωσσίας καὶ φοβουμένη μήπως τῆς ἐπιτεθῶ ἐγὼ δημοσίᾳ, καὶ ἑπομένως ἡ Βουλὴ καὶ τὸ κοινόν, θὰ ὑποκύψῃ εἰς διαπραγματεύσεις. Ἂν δὲ βραδύτερον κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις δὲν καταλήξῃ εἰς δικαίαν συμφωνίαν, τὰ ὅπλα μας μένουν ἄθικτα καὶ ἡμεῖς θὰ τὴν κτυπήσωμεν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ καὶ ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης... Ἀλλ' ἂν ἡ κυβέρνησις ὑπέθετεν ὅτι δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ συγκεντρώσω εἰς τὸ βιβλίον μου γεγονότα ἀδιάσειστα καὶ τὰ ἐπιχειρήματά μου δὲν θὰ ἐβεβαιοῦντο ἀπὸ μάρτυρας καὶ ὑπογραφὰς προκρίτων, ἐλαχίστην προσοχὴν θὰ ἔδιδεν εἰς τὰς ἐπιθέσεις μου... Ἡ ἀργοπορία ὅμως μοῦ φαίνεται ὀλέθρια, διότι ἂν κατὰ τοὺς πρώτους ἑπτὰ μῆνας τοῦ ἔτους τούτου ἡ ὑπόθεσις δὲν καθορισθῇ, ἡ δικαιοσύνη δι' ἡμᾶς τοὺς ἀτυχεῖς Ἕλληνας θὰ παραπεμφθῇ εἰς τὰς ἑλληνικὰς καλένδας. Μετ' ὀλίγον ἡ Βουλὴ θὰ διαλυθῇ καὶ θὰ προκηρυχθοῦν ἐκλογαί... Διὰ τοῦτο ἐγὼ θὰ περιμείνω μέχρι τέλους Ἀπριλίου τὸ πληρεξούσιον ἢ ἕνα εἰδικὸν ἀπεσταλμένον καὶ ἂν οἱ νησιῶται μας δὲν δώσουν σημεῖα ζωῆς, ἐγὼ θὰ τυπώσω ὁπωσδήποτε τὸ βιβλίον μου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαΐου...»

Ἕπεται καὶ μία ἀκόμη ἐπιστολὴ τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὸν

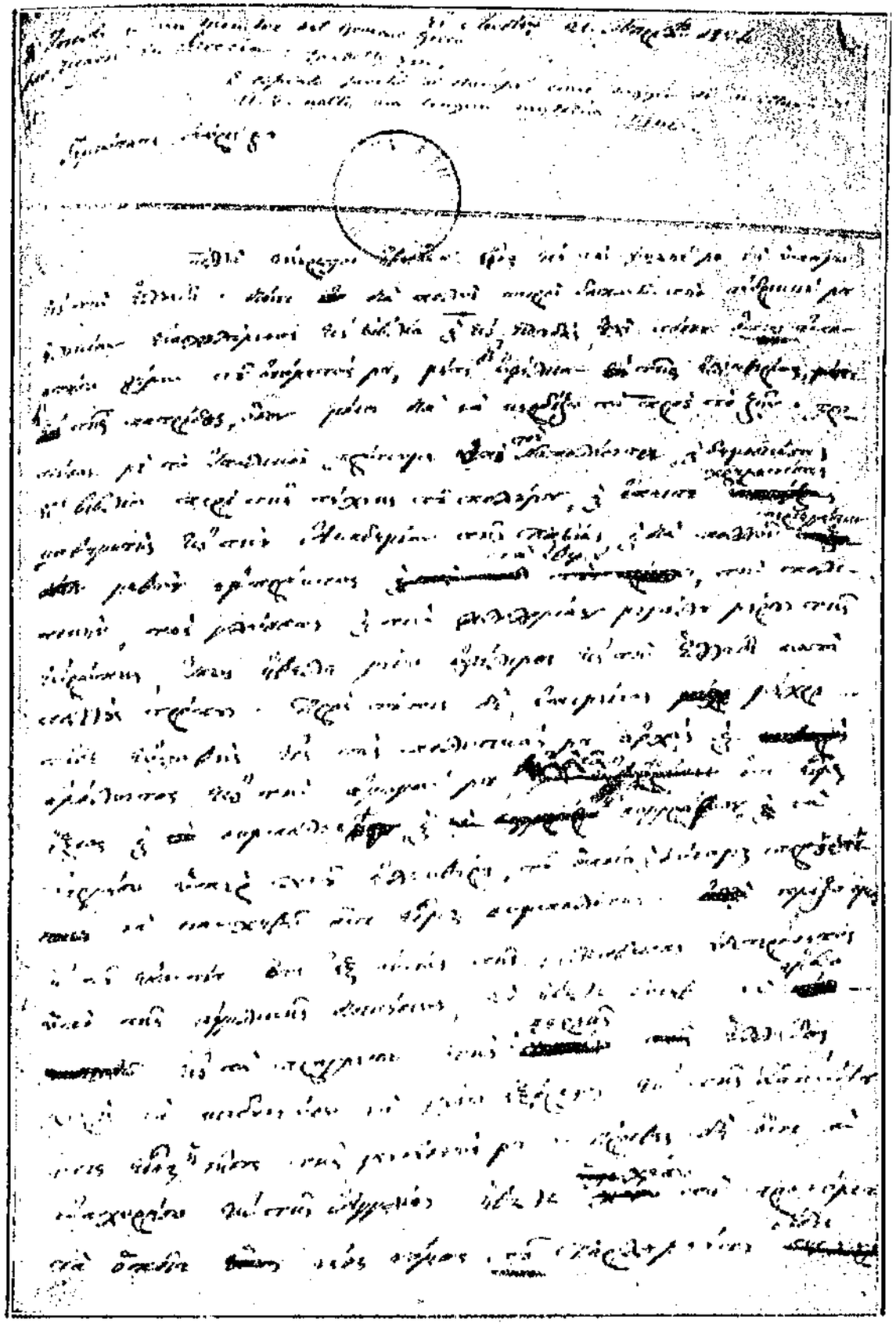

Ἡ πρώτη σελὶς ἐπιστολῆς τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὴν προσωρινὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος.

Καποδίστριαν εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ὁμιλεῖ περὶ ἐγγράφων τὰ ὁποῖα τοῦ ἔστειλε σχετικῶς μὲ τὸ Ἰόνιον ζήτημα διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ καταλλήλως.

ϛ'

Ἐπακολουθεῖ περίοδος σιωπῆς, ἢ τοὐλάχιστον ἐλλείψεως ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν δύο τούτων Ἑπτανησίων. Τὴν 5 Φεβρουαρίου 1821 τέλος ὁ Καποδίστριας στέλλει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Φώσκολον, διὰ νὰ τοῦ συστήσῃ ἕνα διακεκριμένον Ἑπτανήσιον ὁ ὁποῖος μετέβαινεν ὅπως ζητήσῃ δικαιοσύνην:

«Ὁ κ. Β... ἔχει ἀνάγκην ἑνὸς καλοῦ δικηγόρου ὁ ὁποῖος νὰ δυνηθῇ ἀποτελεσματικῶς νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν ἁγιωτέραν τῶν ὑποθέσεων. Ἴδετε μήπως καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν περίστασιν δυνηθῆτε νὰ κάμετε κἄτι διὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἀγαπητῆς μας πατρίδος. Ἐγὼ δὲν τὰ παραμελῶ, μείνατε βέβαιος. Ἀλλ' ἡ παροῦσα στιγμὴ δὲν εἶνε διόλου εὐνοϊκὴ πρὸς τοῦτο. Εἶσθε ἀρκετὰ ἐνήμερος ὥστε νὰ συμφωνήσετε. Θάρρος λοιπόν, ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ καὶ θὰ ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπόν μας. Ποῖος εἶνε αὐτὸς ὁ σκοπός: Νὰ δώσωμεν εἰς τὴν πατρίδα μας ἀντὶ τῶν κατ' ὄνομα προστατῶν πραγματικοὺς τοιούτους καὶ ὄχι τυράννους.»

Μὲ πόσην ζέσιν ὑπεστήριξεν ὁ Φώσκολος τὰ δίκαια τῆς Ἑπτανήσου καὶ τοῦ προσώπου τὸ ὁποῖον τοῦ συνίστα ὁ Καποδίστριας καταφανῶς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν τὴν 29 Μαρτίου 1821 πρὸς τὴν Λαίδην Ντάκρ:

«Πρόκειται, τῆς γράφει, περὶ ἑνὸς ἐξαδέλφου μου ἐλθόντος ἐδῶ ἀπὸ τὴν Ἑπτάνησον ὅπως διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τῶν παντοειδῶν ἐκβιάσεων τοῦ Ἁρμοστοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ τρέλλα (διὰ νὰ μὴ δώσω ἄλλο ὄνομα) ἔφθασεν εἰς σημεῖον ὥστε νὰ παρέχῃ ὑλικὸν διὰ νὰ τὸν χαρακτηρίσωμεν ὡς νέον Τιβέριον... Ὁ τρελλὸς αὐτὸς κατέστρεψε τὸν πατέρα τοῦ ἐξαδέλφου μου, ἄγοντα τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος, διότι τὸν ἐφυλάκισεν ἀναιτίως, τὸν ἐδίκασε χωρὶς

δικαστάς, τὸν κατεδίκασε εἰς δωδεκαετῆ φυλάκισιν ἀπομονώσεως. Καὶ ὅλα αὐτὰ διότι εἶνε πλούσιος καὶ ἀντιτίθεται εἰς φορολογίας τὰς ὁποίας θέλουν νὰ ἐπιβάλουν διὰ νὰ βασιλεύσουν οὕτω μὲ τὴν τρομοκράτησιν καὶ μὲ τὴν ἁρπαγήν.»

Ἐπρόκειτο, καθὼς θὰ ἀντελήφθησαν οἱ ἀναγνῶσται μας, περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ἀντωνίου Μαρτινέγκου, μὲ τὴν ὁποίαν ἀπησχολήθημεν προηγουμένως. Μετὰ πολλὰς περιπετείας, ὁ θετὸς υἱός του Βολτέρας Μαρτινέγκος μετέβη εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπου ὡς εἴδομεν, ἐπέτυχε νὰ δοθῇ χάρις εἰς τὸν ἀθῶον κατάδικον, ὁ ὁποῖος ἦτο συγγενὴς τοῦ Φωσκόλου ἀπὸ τὴν μητέρα του.

Οἱ Ἰταλοὶ ἐκδόται τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Φωσκόλου βεβαιώνουν ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ τελευταία ἐπιστολὴ τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸν Φώσκολον. Τὸ γεγονὸς εἶνε ὅτι εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Φωσκόλου, τὸ φυλασσόμενον εἰς τὴν Λιβόρνον, καθὼς καὶ εἰς τὸ συμπληρωματικὸν Ἀρχεῖον, τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὴν Φλωρεντίαν δὲν ὑπάρχει καμμία ἄλλη ἐπιστολή του. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἐχάθησαν, ἢ νὰ τὰς κατέστρεψεν ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος φοβούμενος μήπως καταστῇ ὕποπτος εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἀπελαθῇ — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συχνὰ ἀναφέρει εἰς ἐπιστολὰς ὡς ἀνησυχοῦν αὐτόν. Ὑπάρχει ὅμως μία ἀκόμη ἐπιστολὴ τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὸν Καποδίστριαν, γραφεῖσα τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1826, ὅτε δηλαδὴ ἡ φοβερὰ ἀσθένεια ἡ ὁποία τὸν ἔφερεν εἰς τὸν τάφον, τὸν ἐβασάνιζεν ἀρκετὰ ὥστε νὰ τὸν κρατῇ συχνᾷ εἰς τὸ κρεβάτι. Ὁ Φώσκολος συνείθιζε νὰ κρατῇ ἀντίγραφον τῶν σημαντικωτέρων ἐπιστολῶν τὰς ὁποίας ἔστελλε. Τὸ ἀντίγραφον τῆς παρούσης εἶνε ἀτελές. Νὰ ἔγραψε μόνον τὰ κατωτέρω ἢ νὰ ἐβαρύνθη νὰ κρατήσῃ πλῆρες ἀντίγραφον ταύτης; Τὸ σωζόμενον ἀπόσπασμα λέγει:

«Ἓν ἔργον περὶ Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον ἑτοιμάζω, θὰ σᾶς ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους καὶ τῆς μακροχρονίου σιγῆς μου καὶ τῆς ἀποφάσεώς μου ὅπως τὴν διακόψω καὶ ὁμιλήσω εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυνηθῶ κατόπιν νὰ σιωπήσω διὰ παντός. Τὸ ἔργον θὰ περιέχῃ ἐπιστολὰς ἀπευθυνομένας πρὸς διαφόρους — μίαν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κόμματος τῶν

Οὐίγγων, μίαν πρὸς τὸν Κ. Κάννιγκ, μίαν ἄλλην πρὸς τὸν λόρδον Μπάθουρστ, μίαν ἄλλην πρὸς τοὺς νεαροὺς Ζακυνθίους συμπολίτας μου, καὶ τὰς περισσοτέρας πρὸς τοὺς Ἕλληνας περὶ τῆς σημερινῆς αὐτῶν καταστάσεως, περὶ τοῦ τί θὰ ἠδύναντο νὰ περιμένουν ἐὰν περιέπιπτον εἰς τὴν προστασίαν ξένων ἡγεμόνων καὶ περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ κυβερνηθοῦν ὁπόταν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν πιστεύω, θὰ ἐγίνοντο λαὸς ἀνεξάρτητος.... »

Τὸ σημείωμα αὐτὸ τελειώνει δυστυχῶς ἐδῶ. Οὔτε ἐσώθη τίποτε ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ἀνήγγειλε τὴν δημοσίευσιν. Δὲν τὸ ἔγραψε διόλου; Τὸ κατέστρεψεν ἐκ φόβου μήπως ἀπελαθῇ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐφοβεῖτο, ἰδίως, τώρα ὅτε ἦτο ἀσθενής; Ἄγνωστον. Μόνον ἓν σχέδιον ἐσώθη τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου τούτου ἦτοι: ἡ ἀκόλουθος σειρὰ τῶν ἐπιστολῶν τὰς ὁποίας θὰ περιεῖχε:

1) Πρὸς τὸν λόρδον Τζὼν Ῥώσσελ: Γενικὴ ἰδέα. 2) Πρὸς τὸν Κάννιγκ: Διπλωματία. 3) Πρὸς τὸν Λόρδον Μπάθουρστ: Ἰόνιον σύνταγμα. 4) Πρὸς τὸν κ. Χιούμ: Ἀνεπάρκεια τοῦ ἑλληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου. 5) Πρὸς τὸν λόρδον Βύρωνα: Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ δανείου. 6) Πρὸς τὸν Σανταρόζαν: Περὶ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως. 7) Πρὸς τὸν λόρδον Γκύλφορ: Περὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως 8) Πρὸς τοὺς Ἕλληνας: Περὶ τῆς παρούσης αὐτῶν καταστάσεως. 9) Πρὸς τοὺς Ἕλληνας: Περὶ τῆς καταστάσεώς των ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ξένων. 10) Πρὸς τοὺς Ἕλληνας: Περὶ τῆς ὀργανώσεώς των ἐὰν ἔμενον ἐλεύθεροι. 11) Πρὸς τοὺς Ζακυνθίους: Πῶς νὰ συμπεριφέρωνται πρὸς τοὺς Ἄγγλους 12) Πρὸς τοὺς Ἰταλούς: Ἀπολογία τοῦ Οὔγου Φωσκόλου.

Τὸ σχέδιον αὐτὸ εἶχε γίνῃ ὅτε ἔζων ἀκόμη καὶ ὁ Βύρων καὶ ὁ Σανταρόζας, ἀποδεικνύει δέ, μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα δοκουμέντα, τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ βαθὺ ἐνδιαφέρον μὲ τὸ ὁποῖον παρηκολούθει τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Καὶ αὕτη εἶνε ἡ τελευταία δι' ἀλληλογραφίας προσέγγισις τῶν δύο τούτων φίλων. Ὁ Καποδίστριας μετ' ὀλίγον

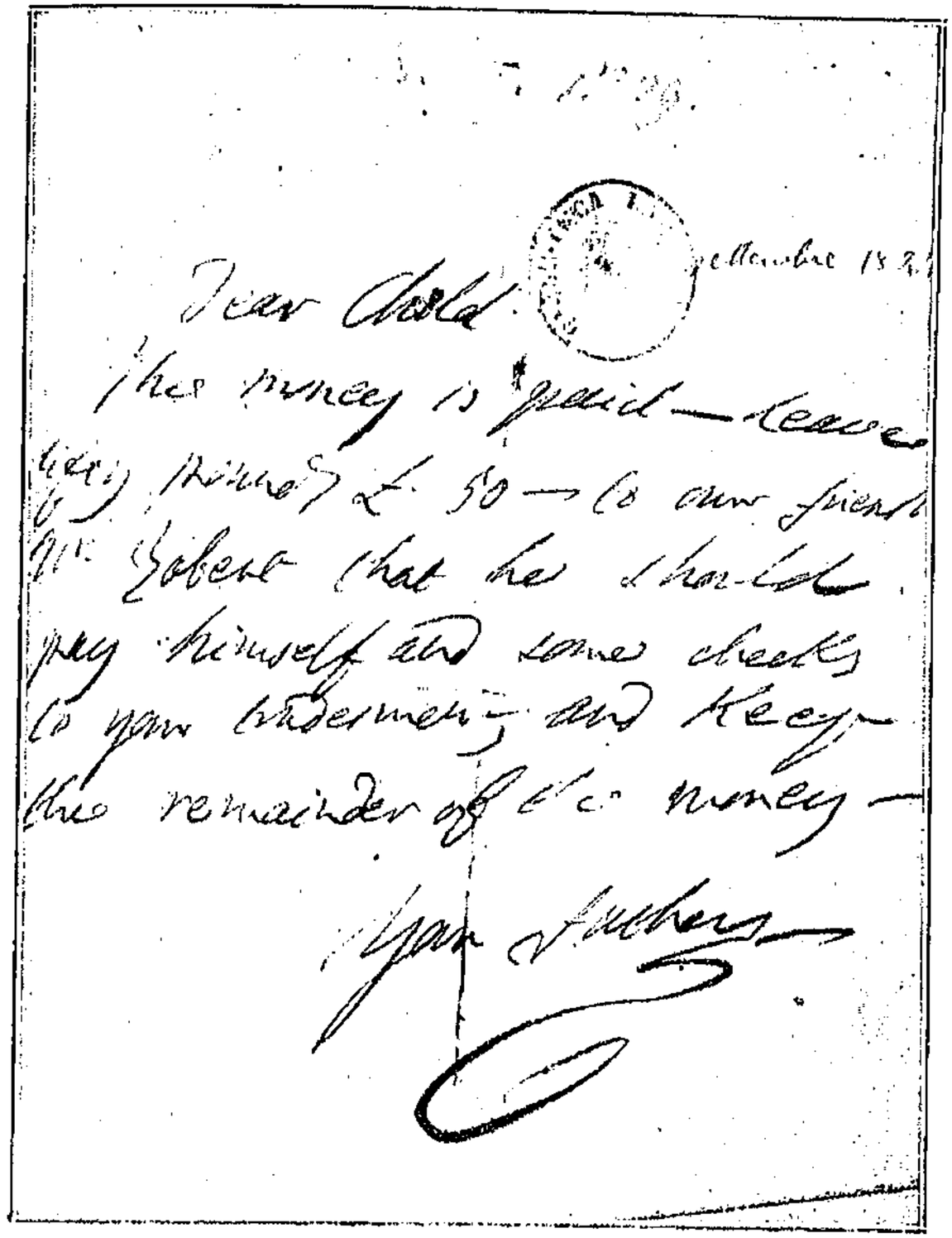

Τελευταία ἐπιστολὴ τοῦ Φωσκόλου πρὸς τὴν κόρην του γραφεῖσα τὴν παραμονὴν τοῦ θανάτου του.

ἐξελέγετο Κυβερνήτης τῆς ἐλευθερωθείσης παρὰ τὴν προσδοκίαν τοῦ Φωσκόλου Ἑλλάδος καὶ μετέβαινεν εἰς Λονδῖνον ὅπως συνεννοηθῇ μὲ τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς σοβαρὰς διπλωματικὰς ἀπασχολήσεις του δὲν ἐλησμόνησε τὸν συμπατριώτην του καὶ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Φώσκολον. Διόλου ἀπίθανον ὅμως νὰ τοῦ ὑπενθύμισεν αὐτὸς ὁ Φώσκολος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην του, πληροφορηθεὶς τὴν ἄφιξίν τοῦ Καποδίστρια, ἤθελε νὰ ἴδῃ τὸν παλαιὸν φίλον καὶ συναγωνιστήν του εἰς τὸν πατριωτικὸν ἀγῶνα. Τοῦτο συμπεραίνω ἀπὸ μίαν ἐπιστολὴν ἀνέκδοτον, τὴν ὁποίαν εὕρομεν εἰς τὸν 47ον τόμον τῶν αὐτογράφων τοῦ Φωσκόλου τῶν σωζομένων εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Λιβόρνου. Μία κυρία, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα εἶνε δυσανάγνωστον, γράφει εἰς τὸν Φώσκολον τὴν 23 Αὐγούστου 1827, ἤτοι ὀλιγίστας ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου του, τὸ ἑξῆς σημείωμα:

Ἀγαπητὲ Φώσκολε.

Ὁ κόμης Καποδίστριας κατοικεῖ εἰς τὴν Albemorle Street, εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον St Georges».

Ἐξ αὐτοῦ συμπεραίνομεν ὅτι ὁ Φώσκολος λαβὼν τὴν πληροφορίαν ταύτην ἔγραψεν εἰς τὸν Καποδίστριαν καὶ τὸν ἐκάλεσεν ὅπως τὸν ἴδῃ διὰ τελευταίαν φοράν. Ὅπως δήποτε τὸ γεγονὸς εἶνε ὅτι τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Καποδίστριας μετέβη εἰς ἐπίσκεψίν του, εἰς τὸ προάστειον τοῦ Λονδίνου ὅπου κατῴκει, ὁ μέγας ποιητὴς ἔπνεε τὰ λοίσθια καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν φίλον του. Ὁ ρόγχος τοῦ θανάτου θὰ ἀπήντησεν εἰς τὰς παρηγορητικὰς λέξεις τὰς ὁποίας θὰ τοῦ ἀπηύθυνεν ὁ Καποδίστριας. Τραγικὴ σκηνὴ ἀνταξία ὅπως ἐμπνεύσῃ ἕνα ζωγράφον[1].

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

[1] Αἱ δύο αὐτόγραφοι ἐπιστολαί, τῶν ὁποίων δημοσιεύομεν τὰς εἰκόνας εἰς σελίδα 169 καὶ 181, εἶναι αἱ μόναι ὑπάρχουσαι ἑλληνικαὶ ἐπιστολαὶ καὶ ἐν γένει ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ Φωσκόλου, σωζόμενα εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Labronica τῆς Λιβόρνου.

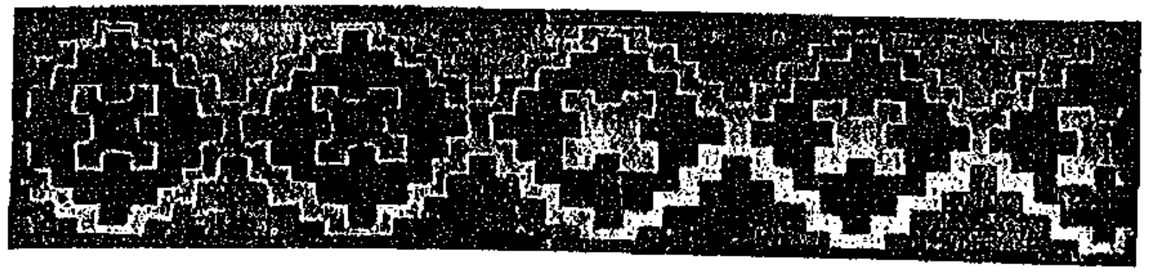

ΠΩΣ ΔΕΝ ΕΓΕΙΝΑ ΗΘΟΠΟΙΟΣ

Ἀναμνήσεις! — Ἐπιστροφὴ εἰς τὸ παρελθόν, ἐπάνοδος τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ παρόν. Ζῶμεν δευτέραν φορὰν τὴν περασμένην ζωήν μας, φερόμενοι πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς θαυματουργοῦ μνήμης. Εἰς τὴν μαγικὴν πνοήν της ἀναζοῦν ἐνώπιόν μας ἀγαπημένα πρόσωπα, τῶν ὁποίων τὴν ἀπώλειαν ἐθρηνήσαμεν, ξέναι χῶραι ποὺ τὰς ἐγνωρίσαμεν ὡς πτηνὰ μεταβατικά, περιστάσεις καὶ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς μας, φιλίαι καὶ ἔχθραι, ἔρωτες καὶ μίση. Ὅλα ἐπανέρχονται καὶ ἀναμιγνύονται εἰς τὴν ζωήν μας, ὄχι ὡς ὄνειρα καὶ σκιαί, ἀλλ' ὡς πραγματικότης ἐξιδανικευμένη.

Ἀπὸ τὰς ἀναμνάσεις τῆς φοιτητικῆς ἐν Γερμανίᾳ ζωῆς μου θὰ ἱστορήσω ἓν ἐπεισόδιον, ὡς μνημόσυνον εἰς τὸν Αἰμίλιον Βαλαωρίτην, τὸ ἔξοχον τέκνον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Θὰ τὸν ἀναστήσω ἀπὸ τὸν μακρινόν του τάφον εἰς τὴν νῆσον τῆς Μαδέρας, ὅπου ἡ μοῖρα τόσον προώρως ἀνέκοψε τὴν λαμπρὰν σταδιοδρομίαν του. Τὸ ποιητικὸν πνεῦμα τοῦ πατρός του ἐφανερώνετο εἰς αὐτὸν ὡς ἔξαρσις, ὡς ἔρως πρὸς τὰ ὡραῖα ἰδεώδη, πρὸς τὰς ὑψηλὰς σφαίρας τῆς ἐπιστήμης καὶ τὰ προβλήματα τῆς Δημιουργίας. Μὲ φλογερὰν ἀνυπομονησίαν ὥρμα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ἐμελέτα ἀόκνως. Καὶ ἴσως αὐτὸ ἐπετάχυνε τὸ τέλος του...

*
* *

Συνηντήθημεν εἰς τὸ Μόναχον τὸν χειμῶνα τοῦ 1876. Ἡ ταυτότης τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἰδεῶν, τῶν ὀνειροπολή-

σεων καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ θέατρον μᾶς συνέδεσαν εἰς θερμὴν φιλίαν.

Εἴμεθα τακτικοὶ θαμῶνες τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου, τοῦ ὁποίου Διευθυντὴς ἦτον ὁ Πόσσαρτ. Υἱὸς βαρώνου καὶ φοιτητὴς τῆς Νομικῆς, ἀλλὰ διαφλεγόμενος ἀπὸ τὸ πῦρ τῆς Τέχνης, δὲν ἐδίστασε ν' ἀπαρνηθῇ καὶ τίτλους εὐγενείας καὶ τὴν Θέμιδα, νὰ ἀσπασθῇ τὴν Μελπομένην καὶ νὰ γίνῃ διάσημος ἠθοποιός.

Εἰς τὸ μάθημα τῶν νεωτέρων λογοτεχνιῶν εἶχα τότε συμμαθητὴν τὸν Ἐρνέστον Pühn, νέον εὐγενέστατον, υἱὸν τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Βαυαρικῆς Τραπέζης, ἢ ἄλλης τινὸς δὲν ἐνθυμοῦμαι. Δι' αὐτοῦ ἐγνωρίσθημεν μὲ τὸν Πόσσαρτ καὶ μὲ τὸ *ἀνώτερον προσωπικὸν τοῦ θεάτρου*: μὲ τὸν Ρύττλι, ὅστις ὡς Ἔγμοντ ἐμάγευε τὸ κοινόν, μὲ τὸν Μέρτζ, τὸν ἀπαράμιλλον Θόαντα εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Ταύροις τοῦ Γκαῖτε, μὲ τὸν Κνόρ, τὸν συμπαθέστατον Μὰξ εἰς τὴν Βαλλενστάϊν τοῦ Σίλλερ, καὶ μὲ τὴν Φροϋλάϊν Μπλάντ, τὴν θαυμασίαν Γκρέτχεν εἰς τὸν Φάουστ.

Ὁ Πόσσαρτ ἰδίως ἔδειξε πολλὴν χαρὰν διὰ τὴν γνωριμίαν τῶν δύο Ἑλλήνων, ποὺ ἐσυστήθησαν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Ἐρνέστον, ὁ μὲν ὡς υἱὸς μεγάλου ποιητοῦ, ὁ δὲ ὡς ποιητής, καὶ μὲ ἐνδιαφέρον ἤκουε τὰς ἐντυπώσεις μας ἀπὸ τὸ θέατρον, τὰς κρίσεις μας, τὸν ἐνθουσιασμόν μας. Μᾶς ἠρώτα πολλὰ περὶ τῶν Ἀθηνῶν, περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου. Καὶ ὅταν ἤκουσεν ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔχουν μόνιμον *θέατρον, τοῦ ἐφαίνετο ἀπίστευτον.*

— Αἱ Ἀθῆναι! ἔλεγε. Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους!

Αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Πόσσαρτ, ἡ εὐγενῶς κεκαλυμμένη αὐτὴ μομφή, μᾶς ἔφερεν εἰς ἀμηχανίαν. Δὲν ἠξεύραμεν πῶς νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ἔλλειψιν ἐθνικοῦ θεάτρου εἰς τὰς Ἀθήνας. Καὶ πολὺ ἐσυζητήσαμεν κατόπιν μὲ τὸν Αἰμίλιον ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ.

Κ' ἕνα βράδυ τόσον ἐπέδρασεν ἐπ' ἐμοῦ ἡ παράστασις τοῦ Θανάτου τοῦ Βαλλενστάϊν, ὥστε ὅταν ἐξήλθαμεν ἀπὸ

τὸ θέατρον δὲν ἤκουα τί μοῦ ἔλεγεν ὁ Αἰμίλιος, ἀλλ' ἐμουρμούριζα τὸν περίφημον μονόλογον τοῦ Βαλλενστάϊν:

Wär' es möglich? Könnte ich nicht mehr, wie ich wollte?
(Εἶνε δυνατόν; δὲν ἔχω πλέον τὴν δύναμιν, ὡς εἶχα τὴν θέλησιν;)

— Τί μουρμουρίζεις; μὲ ἠρώτησεν ὁ Αἰμίλιος.

— Τί ὕψος καὶ τί βάθος ἐσωτερικῆς τραγικότητος! ἐψιθύρισα. Κ' ἐξηκολούθησα ν' ἀπαγγέλλω μεγαλοφώνως πλέον.

— Παῦσε, μοῦ εἶπεν ὁ Αἰμίλιος. Θὰ σὲ πάρουν γιὰ τρελλόν. Πηγαίνωμεν στὸ δωμάτιόν μου κ' ἐκεῖ ξεθυμαίνεις.

— Ξεύρεις, τοῦ εἶπα, εἰς ποίαν ψυχολογικὴν κατάστασιν εἶμαι ἀπόψε; Μέσα στὸ θέατρον ἐφορβήθηκα τὸν ἑαυτόν μου, μὴν κάμω καμμιὰ τρέλλα. Μοῦ ἦλθε μιὰ στιγμὴ νὰ πεταχτῶ στὴν σκηνὴν καὶ νὰ εἰπῶ τὸν μονόλογον.

— Μιὰν τέτοιαν στιγμὴν ἐπερίμενα κ' ἐγώ, γιὰ νὰ σοῦ φανερώσω τί σκέπτομαι γιὰ σένα πρὸ καιροῦ.

Ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κατοικίαν του, ἐρρίφθην εἰς μίαν πολυθρόναν, ἐξηντλημένος ἀπὸ συγκίνησιν. Ἤμην εἰς ἄλλους κόσμους.

Ὁ Αἰμίλιος ἐκάθισε πλησίον μου.

— Τώρα, εἶπε, θὰ δμιλήσωμεν σοβαρά. Ἦλθεν ἡ στιγμή, ποὺ ἐπερίμενα. Ἄκουσε λοιπόν. Ἔχεις ἕνα σπάνιον τάλαντον. Ὅσες φορὲς ἐδῶ μέσα ἐσυζητήσαμεν περὶ θεάτρου, κ' ἐσηκώνεσο ἔξαφνα καὶ ἀπήγγελλες μέρη ἀπὸ διάφορες τραγῳδίες, μ' ἐσυγκινοῦσες βαθειά, σ' ἐθαύμαζα. Κ' ἐσκεπτόμουν, τί ἀπόκτημα θὰ ἦσουν γιὰ τὴν ἑλληνικὴν σκηνήν. Θὰ κατέρριπτες τὴν μωρὰν πρόληψιν, ποὺ ἔχουν ἐκεῖ κάτω γιὰ τοὺς ἠθοποιούς, θὰ ἐνεθάρρυνες μὲ τὸ παράδειγμά σου παιδιὰ καλῶν οἰκογενειῶν, γεννημένα γιὰ τὴν σκηνήν, θὰ ἐμορφώνοντο κοντά σου, θ' ἀνύψωνες τὸ θέατρόν μας. Εἶνε κρίμα νὰ μὴν ἀφεθῇς εἰς αὐτὸν τὸν ἅγιον ἐνθουσιασμόν, ποὺ θὰ σὲ ὁδηγήσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὸν ναὸν τῆς Τέχνης. Χωρὶς ἕνα τέτοιον ἐνθουσιασμὸν κανένας δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀναδειχθῇ εἰς καμμίαν τέχνην, εἰς καμμίαν ἐπιστήμην. Θὰ μοῦ εἰπῇς, ὅτι καλλιεργεῖς ἤδη μιὰν τέχνην, ὅτι εἶσαι ποιητής. Τόσον τὸ καλύτερον. Ἡ μία τέχνη δὲν ἀποκρούει

τὴν ἄλλην. Τοὐναντίον, ὁ ἠθοποιὸς θὰ εἰσάξῃ τὸν ποιητὴν εἰς τὰ μυστήρια τῆς σκηνῆς. Ἔργα καλὰ δραματικῶν ποιητῶν ἀπέτυχαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, δι' ἄγνοιαν αὐτῆς. Θυμήσου καὶ τὰ λόγια τοῦ Πόσσαρτ: «Αἱ Ἀθῆναι χωρὶς θέατρον!» Δὲν σοῦ ἔθιξαν αὐτὰ τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν σου; Ἐμπρὸς λοιπόν! Ἔχεις τὴν δύναμιν καὶ τὴν πατρίδα σου νὰ ὑπηρετήσῃς καὶ τὸν ἑαυτόν σου νὰ τιμήσῃς.

—Τὸν ἤκουα, ὡς ὑπνωτισμένος.

—Αἰμίλιε, τοῦ εἶπα. Τὰ λόγια σου εἶνε ὁ ἀντίλαλος τῆς φωνῆς τῆς ψυχῆς μου. Πολλάκις τὸ ἀπεφάσισα, ἀλλ' ἕνας δισταγμὸς μὲ ἀνεχαίτιζε πάντοτε: Μήπως ὁ ἔρως μου γιὰ τὴν σκηνὴν εἶνε ἁπλῶς ἔρως ἐρασιτέχνου. Διότι δὲν ἀρκεῖ ν' ἀπαγγέλλῃ κανένας ὡραῖα, διὰ νὰ εἶνε ἠθοποιός. Ἄλλο ἀπαγγελία καὶ ἄλλο ἠθοποιΐα. Ὁ δισταγμὸς αὐτὸς μόνον μὲ συγκρατεῖ.

—Εὐτυχῶς, εἶπεν ὁ Αἰμίλιος χαρούμενος, ὅτι τὸ μόνον ἐμπόδιον, ὁ δισταγμός, εἶν' εὔκολον νὰ διαλυθῇ. Ἂν δὲν ἔχῃς πεποίθησιν εἰς τὴν κρίσιν μου, οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν σου, ἔχομεν τὸ ἀλάνθαστον κριτήριον — τὸν Πόσσαρτ. Ὁ Πόσσαρτ θὰ σὲ ἐξετάσῃ καὶ θ' ἀποφανθῇ.

—Ἐγὼ δὲν τολμῶ νὰ τοῦ ζητήσω τέτοιαν χάριν.

—Ὅσο γι' αὐτὸ δὲν θὰ σ' ἐνοχλήσω. Σὲ ξεύρω. Ἄφησε τὴν ὑπόθεσιν σ' ἐμένα, εἶπεν ὁ Αἰμίλιος.

Τὴν ἐπιοῦσαν μοῦ ἀνεκοίνωσε, ὅτι ἔγραψεν εἰς τὸν Πόσσαρτ, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ μᾶς δώσῃ συνέντευξιν.

Τέλος, ἡ ἀπάντησις ἦλθε καὶ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν καὶ ὥραν ἐξεκινήσαμεν. Ἤμην πολὺ συγκινημένος. Καὶ ὁ Βαλαωρίτης, γελῶν:

—Κάνεις, μοῦ εἶπε, σὰν μαθητὴς τοῦ σχολείου, ποὺ πρόκειται νὰ παρουσιασθῇ στὰς ἐξετάσεις.

Ὁ Πόσσαρτ μᾶς ἐδέχθη μὲ τὴν ἀπέριττον αὐτοῦ καλοσύνην καὶ εὐγένειαν καὶ ὁ Αἰμίλιος τοῦ ἐξήγησε τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεώς μας.

Ὁ Πόσσαρτ ἤκουε μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκεῖνο μειδίαμα ἀνθρώπου πεπειραμένου, γνωρίζοντος τὰς παροδικὰς ἐξάψεις καὶ τὰ τολμηρὰ σχέδια τῆς ἀφελοῦς νεότητος, ἐνῷ συγ-

χρόνως ἔρριπτεν ἐπ' ἐμοῦ ἐταστικὸν βλέμμα, ὡς νὰ ἤθελε νὰ διαγνώσῃ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μου, ἂν ἤμην πλασμένος διὰ τὴν σκηνήν.

— Εἶσθε λοιπὸν ἀποφασισμένος, μοῦ εἶπε, νὰ γίνετε ἠθοποιός;

— Αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὴν γνώμην σας, ἂν ἔχετε τὴν καλοσύνην νὰ μὲ δοκιμάσετε, ἀπήντησα.

— Ὦ, βεβαίως καὶ εὐχαρίστως, εἶπε.

Μ' ἐκύτταξε πάλιν, ἐσκέφθη ἐπ' ὀλίγον καὶ μοῦ εἶπεν:

— Ἀπὸ τὸν Γουλιέλμον Τέλλον θὰ μελετήσετε τὸ μέρος τοῦ Μελχτάλ, τὴν στιγμὴν ποὺ μανθάνει, ὅτι ὁ Γκέσσλερ, ἐκδικούμενος αὐτόν, διότι ἐπλήγωσε τὸν ὑπηρέτην του κ' ἐτράπη εἰς τὰ ὄρη, ἐτύφλωσε τὸν πατέρα του. Θὰ τὸ ἐκτελέσετε, θὰ τὸ παίξετε ὡς νὰ εὑρίσκεσθε εἰς τὴν σκηνήν, ὡς ἠθοποιός. Ὅταν θὰ εἶσθε ἕτοιμος, μὲ εἰδοποιεῖτε.

***

Αὐθημερὸν ἄρχισα νὰ μελετῶ τὸ ρόλον μου, ὅστις ἄλλως τε μοῦ ἦτο γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὰς μελέτας μου καὶ ἀπὸ τὸ θέατρον, ὅπου πολλάκις ἐνετρύφησα εἰς τὸ ἀριστούργημα τοῦ Σίλλερ.

Κ' ἕνα πρωΐ, ὅταν πλέον τὸν εἶχα ἀποστηθίσει, ἐγυμναζόμην εἰς τὸ δωμάτιόν μου, ὡς ἠθοποιός. Ἐβημάτιζα, ἔκλαια, ἐξεφώνιζα:

Ἆχ! ἐξ αἰτίας μου! — τυφλὸς λοιπόν;
τυφλὸς ἀλήθεια, κ' ἐντελῶς τυφλός;

Ὅταν ἔπαυσα, ἡ θύρα μου ἐκρούσθη ἐλαφρὰ καὶ παρουσιάσθη ἡ οἰκοδέσποινά μου τρομαγμένη.

— Τί ἔχετε, κ. Δόκτορ; (ἔτσι προσαγορεύουν τοὺς φοιτητὰς οἱ Γερμανοὶ) τί ἐπάθετε;

Τῆς ἐξήγησα τί συμβαίνει. Καὶ ἡ ἀγαθὴ κυρία, διακοπτομένη ἀπὸ ἀκράτητα γέλοια, μοῦ εἶπεν, ὅτι ἐφοβήθη μήπως ἐτρελλάθηκα, ἢ μήπως ἔμαθα κανένα δυστύχημα τῆς οἰκογενείας μου.

Ἔφθασε τέλος ἡ κρίσιμος ἡμέρα καί, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Αἰμίλιον, ἐπαρουσιάσθην ἐνώπιον τοῦ κριτοῦ.

Μετὰ σύντομον συνομιλίαν, ὁ Πόσσαρτ ἀνεφώνησε:

— Καὶ τώρα, εἰς τὸ ἔργον μας. Μὲ θάρρος!

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἁναρπασθεὶς ἀπὸ τὸ δαιμόνιον τῆς Τέχνης, δὲν εὑρισκόμην πλέον εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Πόσσαρτ, ἀλλ' εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Βάλτερ Φύροστ, ἐπὶ τῶν Ἑλβετικῶν ὀρέων, μεταξὺ τῶν ἡρώων τῆς ἐλευθερίας. Ἤμην ὁ Μελχτάλ.

Ὅταν ἐτελείωσα, ὁ Πόσσαρτ μοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι καὶ μοῦ εἶπε:

— Βεβαίως τέτοιον ἐφαντάσθη τὸν ἡρωά του ὁ ποιητής. Ἡ φύσις σᾶς ἔδωκε πλούσια τὰ δῶρα τοῦ ἠθοποιοῦ. Βεβαίως θὰ διαπρέψετε. Δὲν σᾶς χρειάζεται, παρὰ ἡ πεῖρα τῆς σκηνῆς. Ζήτημα ὀλίγου χρόνου. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν σᾶς ἀναλαμβάνω διὰ τὸ Βασιλικὸν Θέατρον. Θὰ μείνετε ὅσον πρέπει καὶ ὅσον θέλετε καὶ θὰ καταβῆτε πλέον τέλειος εἰς τὰς Ἀθήνας. Μὴ διστάσετε. Θὰ ἐνθυμηθῆτε μίαν ἡμέραν τὸν Πόσσαρτ.

Ὅταν ἐξήλθαμεν, ὁ Αἰμίλιος ἦτο δακρυσμένος ἀπὸ χαρὰν καὶ συγκίνησιν. Κ' ἐγὼ ἔπλεα εἰς ἀτμόσφαιραν θριάμβου. Κ' ἐλέγαμεν, ἐλέγαμεν ὅσα δύναται νὰ φέρῃ στὰ χείλη φαντασία ἐξημμένη.

Τὸ βράδυ ὁ Αἰμίλιος ἦτο καλεσμένος εἰς γεῦμα ἀπὸ τὸν Διευθυντὴν τοῦ Λαϊκοῦ Θεάτρου (Volkstheater), ὅστις πολὺ τὸν ἠγάπα καὶ τὸν ἐπεριποιεῖτο. Ἐπεριπάτησα μόνος εἰς τὸν Ἀγγλικὸν Κῆπον, ὀνειροπολῶν ὅσα συνέβησαν καὶ ἐλέχθησαν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Πόσσαρτ.

Ἐπιστρέψας, εἰσῆλθα εἰς τὸ Ἑστιατόριον τοῦ Heck, τὸ ἐντευκτήριον τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν. Ἤδρα ἐκεῖ φαιδρὰν καὶ ἀγαπητὴν συντροφιάν. Τὸν Νικόλαον Πολίτην, τὸν Λύσανδρον Χατζηκώσταν, τὸν Φίλιον, τὸν Οἰκονόμου (ὅλοι μακαρῖται!), τὸν Μιχαὴλ Ἰατροῦ καὶ τὸν Κρουμπάχερ, τὸν κατόπιν διακεκριμένον Καθηγητὴν τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου.

Οἱ φιλοπαίγμονες Ἕλληνες ἠρέσκοντο νὰ πειράζουν τὸν ἀγαθὸν Γερμανόν, ὅστις ἐδέχετο τὰ ἀθῶα καὶ ἄκακα βέλη των γελῶν, ὡς φρόνιμος ἄνθρωπος, καὶ ἀποβλέπων εἰς τὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν τοῦ παρεῖχεν ἡ μετὰ τῶν Ἑλλήνων συναναστροφὴ πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης μας. Ἐφαίνετο μάλιστα ἐνθουσιασμένος, ὅταν τὸν προσηγόρευαν ***Λοξορρύακα,*** κατὰ πιστὴν μετάφρασιν τοῦ Krummbacher.

***

Ἐπέρασα νύκτα ἀνήσυχον καὶ πυρετώδη. Ὁ νοῦς μου ἐκλυδωνίζετο ὡς πλοῖον εἰς πέλαγος τρικυμιῶδες. Πότε εὑρισκόμην ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τοῦ Μονάχου, ὡς Μελχτάλ, καὶ ἄκουα τὰ χειροκροτήματα καὶ τὰς ἐπευφημίας τῶν θεατῶν. Πότε μ' ἐκυρίευε δειλία, ὡς ἄνθρωπον, ὅστις εἶν' ἕτοιμος νὰ ριφθῇ εἰς τολμηρὰν ἐπεχείρησιν. Καὶ τὸ πρωΐ, ἀναλογιζόμενος τὰ χθεσινά, ἐνόμιζα ὅτι ὠνειρευόμην. Ἡ πλήμμυρα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἶχε καταπέσει. Τότε πρῶτον ἀνεμέτρησα τὰ ἐμπόδια, ποὺ εἶχα νὰ ὑπερνικήσω, τὰ δύσβατα ὄρη καὶ τοὺς ὠκεανούς, ποὺ μ' ἐχώριζαν ἀπὸ τὸν σκοπόν μου. Τότε πρῶτον ἐσκέφθην τὴν μητέρα μου! Ἀπὸ τὰ σύννεφα ἔπεσα στὴν γῆν. Ἔχω καθῆκον νὰ τῆς ἀναγγείλω τὴν ἀπόφασίν μου. Καὶ πῶς νὰ τῆς γράψω, ἐνῷ ἤμην βέβαιος ὅτι τὸ γράμμα μου θὰ ἦτο δι' αὐτὴν κεραυνός;

Παραζαλισμένος ἐπῆγα στὸ Πανεπιστήμιον, ὅπου συνηντώμεθα πάντοτε μὲ τὸν Βαλαωρίτην. Ὅταν τὸ μεσημέρι κατεβαίναμεν τὴν ὁδὸν Λουδοβίκου, ἐγὼ ταραγμένος καὶ στενοχωρημένος σὰν ἔνοχος, ποὺ εἶνε ἀναγκασμένος ν' ἀποκαλύψῃ τὴν ἐνοχήν του, τοῦ εἶπα:

— Αἰμίλιε, ἔχω κάτι νὰ σοῦ εἰπῶ.

Ἐστάθη καὶ μ' ἐκύτταξε.

— Αὐτὸ δὲν μ' ἀρέσει, μοῦ εἶπε. Τὸ ὕφος σου σήμερα δὲν μ' ἄρεσεν, ὅταν σ' ἀντίκρυσα.

Εὑρισκόμεθα ἔξωθεν ποτοπωλείου.

— Ἔλα, μοῦ εἶπε, νὰ πάρωμεν ἕνα ποτὸν καὶ νὰ ὁμιλήσωμεν.

Ὅταν ἄκουσεν, ὅτι θὰ γράψω στὴν μητέρα μου, ἀνετινάχθη.

— Θὰ γράψῃς στὴ μάννα σου; ἀνεφώνησε. Δηλαδὴ τὸ μετάνοιωσες — εἶνε τὸ ἴδιο σὰν νὰ μοῦ λέγῃς, ὅτι τὸ μετάνοιωσες. — Εἰπέ μου το ξάστερα!

Ἠθέλησα νὰ δικαιολογηθῶ. Ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ.

— Τίποτε, τίποτε, ἔλεγε. Ἐτελείωσε! Μὰ τὴν ἀλήθεια, ὡραία κωμῳδία!

Κ' ἐγώ:

— Ἀλλὰ ἠμπορῶ νὰ μὴν τῆς γράψω;

Κ' ἐκεῖνος:

— Σὰν νὰ μὴ ξεύρῃς τί θὰ σοῦ ἀπαντήσῃ. Ἐγὼ θὰ σοῦ τὸ εἰπῶ: Παιδί μου, σ' ἔστειλα στὴν Γερμανίαν γιὰ νὰ γίνῃς θεατρῖνος; — Καὶ τότε τί θὰ κάμῃς; Ἄ! σιωπᾷς; Ὅπερ ἔδει δεῖξαι! Κ' ἐγέλασε μὲ πικρίαν.

— Δὲν ἠμπορῶ νὰ σοῦ θυμώσω, ἐξηκολούθησε. Δὲν θέλω νὰ σὲ λυπήσω. Ἔτσι ἐπλάσθηκες. Ἄτολμος καὶ ἀναποφάσιστος. Σὺ χάνεις ἕνα λαμπρὸν στάδιον, κ' ἐγὼ μένω μὲ τὴν ἀπογοήτευσιν, ποὺ ἀφήνει στὴν ψυχὴν ἡ ματαίωσις ἑνὸς πόθου τὴν στιγμὴν τῆς ἐκπληρώσεώς του. — Εἶχα κ' ἐγὼ τὰ σχέδιά μου.

— Ἴσως ἡ μητέρα μου θὰ μοῦ δώσῃ τὴ συγκατάθεσίν της.

— Παῦσε, παῦσε. Μὴ λέγῃς πράγματα, ποὺ καὶ σὺ δὲν τὰ πιστεύεις. Πάρε τώρα τ' ὀρεκτικό σου καὶ πᾶμε νὰ προγευματίσωμεν. Καὶ θὰ προγευματίσῃς βέβαια μὲ ὄρεξιν, σὰν ἄνθρωπος τοῦ σωροῦ, δηλαδὴ φρόνιμος καὶ μετρημένος, ποὺ ἐξεφορτώθηκε σὰν βάρος, σὰν ἐφιάλτην ἕνα ὡραῖον ὄνειρον. — Κρίμα, κρίμα!

Ἀνεστέναξε κ' ἐσηκώθηκε.

Ἔγραψα στὴν μητέρα μου. Καὶ ἡ ἀπάντησίς της ἦτο σχεδόν, ὅπως τὴν προεῖπεν ὁ Βαλαωρίτης.

Σίφνος Μάρτιος 1928.

Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

"ΑΙΕΝ ΑΡΙΣΤΕΥΕΙΝ ΚΑΙ ΥΠΕΙΡΟΧΟΝ ΕΜΜΕΝΑΙ ΑΛΛΩΝ„

Ἀφιεροῦται εἰς τὸν ποιητὴν ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΔΡΟΣΙΝΗΝ

Τὸ παράγγελμα τοῦτο τοῦ Πηλέως πρὸς τὸν Ἀχιλλέα εἶνε τὸ κυριώτατον γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τὸ ἐθνόσημον τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῶν δυνάμεως καὶ τοῦ μεγαλείου. Διατὶ ἐξεπλάγησαν ὑπὸ φόβου καταληφθέντες οἱ ὑπερήφανοι στρατηγοὶ τοῦ Ξέρξου, ὅτε ἤκουσαν ὅτι, αὐτῶν προσεγγιζόντων μετὰ πελωρίων καὶ κολοσσαίων κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεων, τοὐναντίον οἱ Ἕλληνες ἠγωνίζοντο παρὰ τὸν Ἀλφειὸν περὶ στεφάνου ἐκ κλάδου ἐλαίας; Ἐξεπλάγησαν οἱ Πέρσαι ὄχι διότι οἱ Ἕλληνες ἐτέλουν ἀγῶνας, ὄχι διότι εἶχον τὴν δέουσαν σχολὴν πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ διότι ἠγωνίζοντο μετὰ τόσης σπουδῆς περὶ εὐτελοῦς στεφάνου. Ἐπτοήθησαν, διότι κατέλαβεν αὐτοὺς ἡ προαίσθησις, ὅτι ἐκεῖνοι ἐξετίμων κατὰ καινοφανῆ ὅλως καὶ νέον τρόπον τὸν βίον, ἡ προαίσθησις ὅτι ἔμελλον νὰ πολεμήσουν πρὸς ἔθνος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπεζήτει τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀποστολὴν εἰς τὴν εὐάρεστον καὶ σχολαίαν κτῆσιν, οὐδ' εἰς τὴν ἥσυχον καὶ ἡδυπαθῆ ἀπόλαυσιν, ἀλλ' εἰς τὴν πάλην καὶ εἰς τὴν σπουδήν, εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν καὶ τὴν ἅμιλλαν. Ἐπτοήθησαν, διότι ἔμελλον ν' ἀνταγωνισθοῦν ὄχι πρὸς κοινοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ πρὸς ἥρωας. Ἀλλ' ὄχι μόνον εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὄχι μόνον εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ σταδίου ἦγον οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀγῶνας

αὐτῶν, ἀλλ' ὁλόκληρος αὐτῶν ὁ βίος, τοιοῦτος οἷος πρόκειται ἡμῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἦτο μέγας ἀγών.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν παντοῖαι φυλαὶ ἀνταγωνίζονται πρὸς ἀλλήλας, ἔθνη ἐπεγείρονται ἐναντίον ἐθνῶν καὶ ἀμοιβαίως ἀπωθοῦνται. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἔθνεσι τούτοις πρόκειται πάντοτε περὶ ὡρισμένης τινὸς κτήσεως, ἧς ἐπιτευχθείσης, ὁ βίος αὐτῶν ἐπανέρχεται εἰς τὴν πρώτην τροχιάν, ἅμα τῇ ἐπιτεύξει τοῦ σκοποῦ παύει καὶ ἡ σπουδή, τῶν δὲ φυλῶν ὁ ἰδιαίτερος χαρακτὴρ ἐξαφανίζεται.

Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἄρχεται, ἅμα ἀντεπεξελθουσῶν τῶν φυλῶν πρὸς ἀλλήλας, ὑφίσταται καὶ ἀκμάζει ἐν τῇ ἀλληλεπιδράσει τούτων καὶ ἅμα τῇ λήξει ταύτης τελευτᾷ καὶ ἐκείνη.

Βεβαίως δὲν παρέρχονται ἅπασαι συγχρόνως αἱ φυλαὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ κατὰ μικρόν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπασχολοῦν τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν αἱ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἑλληνικοῦ πελάγους ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας φυλαί, αἵτινες πρῶται συναισθανθεῖσαι ἀκμαίας τὰς δυνάμεις αὐτῶν εἰσέρχονται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἁμίλλης καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἵνα ἐκπληρώσουν τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Ἀλλὰ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες μαθόντες παρὰ τῶν παλαιοτέρων ἐθνῶν τὴν τέχνην τῆς ναυτιλίας ἀποπλέουν πάραυτα πρὸς δυσμὰς ἵνα ἅμα οὗ ἐξεγείρουν τοῦ ληθάργου τὰς ἐκεῖ ἀδελφὰς φυλάς, προσκαλέσουν καὶ αὐτὰς εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Καὶ αὐτοὶ πρῶτοι εἶνε οἱ δίδοντες· διότι μετακομίζουν τὴν γραφὴν καὶ τὰ σταθμά, εἰσάγουν τὴν λατρείαν νέων θεῶν, διδάσκουν τὴν ἵδρυσιν νέων πόλεων καὶ πολιτειῶν. Ἀλλ' ὅσον περισσότερα μανθάνουν αἱ μεσόγειοι φυλαί, τόσον μᾶλλον ἐνισχύονται, καὶ ἡ μία φυλὴ μετὰ τὴν ἄλλην ἐξεγείρονται. Ὅσον δὲ ἀπομακρύνονται τῶν ὀρέων καὶ πλησιάζουν πρὸς τὴν θάλασσαν, τόσον ἀποβαίνουν ὀνομαστότεραι καὶ ἐπιφανέστεραι. Τώρα ἐξωθοῦν τοὺς μὴ ὁμορύλους, ἱδρύουν πόλεις, τὰς ἀχαϊκάς, αἰολικὰς καὶ δωρικάς, καὶ καταβάλλουν τὰ πρῶτα θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ. Ἤδη ὄχι μόνον τὰ κύρια καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ χαρακτῆρος

αὐτῶν καθαρῶς διατυποῦνται, ὅπως τὰ τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ὁμοφύλους πόλεις ἀρχίζει πλέον ὁ ἀνταγωνισμός, ἰδίως εἰς τὰς ἰωνικάς, αἵτινες μόνον διὰ τῆς ποικιλωτάτης ἀναπτύξεως ἐκπληροῦν τοὺς πόθους καὶ τὸν προορισμόν των, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶνε παρὰ ἡ ἐναρμόνιος ἀνάπτυξις ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνον τῶν σωματικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν.

Ἂν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ρίψωμεν τὰ βλέμματα ἡμῶν ἐπὶ μικρὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον δύναταί τις ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ διαμετρήσῃ, βλέπομεν δώδεκα πόλεις πλησίον ἀλλήλων, ἑκάστη τῶν ὁποίων αὐτὴ μόνη εἶνε μικρὸς κόσμος. Οὐδέποτε τόσον μικρὸς χῶρος παρέσχε τοσαύτην ὕλην εἰς τὴν ἱστορίαν, οὐδέποτε ἀνεπτύχθη τόσῃ δραστικότης καὶ ἐνέργεια διὰ τοῦ ζωηροῦ ἀνταγωνισμοῦ ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἑκάστη πόλις σπεύδει πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῆς· Ἄλλη μὲν ἐξ αὐτῶν ἐστραμμένη πρὸς τὰ μεσόγεια σπουδάζει πῶς νὰ ἀναλάβῃ αὐτὴ μόνη ὅλον τὸ μεσόγειον ἐμπόριον, πῶς νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰς πλουσίας παραποταμίους πεδιάδας καὶ πῶς νὰ συνδέσῃ τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Αἱ δὲ ἄλλαι πόλεις ἐστραμμέναι πρὸς τὴν θάλασσαν ἁμιλλῶνται τίς πρώτη νὰ διαπλεύσῃ ἀγνώστους θαλάσσας, ν' ἀνακαλύψῃ νέας χώρας καὶ ἔθνη καὶ ν' ἀνεύρῃ νέους θησαυροὺς τῆς γῆς. Ἡ Μίλητος διεισδύει εἰς τὰς πύλας τοῦ Πόντου. Ἐξάγει ἐκ τῆς ἀρκτῴας ὁμίχλης καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τὸν κόσμον τὰς ἀπεράντους σιτοφόρους πεδιάδας τῆς Σκυθίας, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν φανερώνει εἰς τοὺς ὀφθαλοὺς τῶν ἐκπλήκτων ἀνθρώπων τὰ θαύματα τῆς παρανειλείου χώρας.

Τὰς μακρινὰς χώρας τῆς Δύσεως ἀνακαλύπτουν οἱ θαρραλέοι καὶ ριψοκίνδυνοι θαλασσοπόροι τῆς Σάμου καὶ τῆς Φωκαίας, αἵτινες ἦσαν οὐ μόνον ἀνδρεῖοι πολεμισταί, ἀλλὰ καὶ δεξιώτατοι ἔμποροι καὶ τολμηρότατοι ναῦται. Πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν σχέσεων ἱδρύουν τοὺς διαποντίους σταθμούς των, οἱ ὁποῖοι ἀπέβησαν μὲν ἀνθηρόταται πόλεις, ἐγένοντο δὲ μετ' οὐ πολὺ τὰ φυτώρια τοῦ

ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τόσον παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Ταναΐδος, ὅσον καὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ροδανοῦ καὶ τοῦ Ἴβηρος.

Ἡ Μίλητος ἦτο ἡ βασίλισσα τῶν θαλασσῶν, ἡ ἑλληνικὴ Τύρος, τὸ ἐμπορεῖον καὶ ἡ ἀγορὰ τοῦ κόσμου. Τότε αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη ἦσαν δευτερεύουσαι πόλεις ὡς πρὸς τὴν Μίλητον. Ὁλόκληρος μάλιστα ἡ κυρίως Ἑλλὰς ὑπελείπετο τότε κατὰ πολὺ τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἀποικιῶν κατὰ τὸν πλοῦτον, τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν κοσμοσοφίαν.

* * *

Ἀλλὰ φεῦ! Εἰς ταύτην τὴν τεραστίαν ἐπίδοσιν καὶ προαγωγὴν ἐνεφώλευεν ὁ σάραξ τῆς παρακμῆς· διότι αἱ πλούσιαι καὶ εὔποροι ἐκεῖναι πόλεις δὲν διέμειναν πισταὶ μέχρι τέλους εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ βάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου: Ἡ ἅμιλλα ἀπεμαράνθη, ἡ δραστηριότης καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀπεναρκώθησαν μὲ τὴν ἄνετον ἀπόλαυσιν καὶ τρυφήν. Τὴν πρώην ζωήν, θαλερὰν ζωήν, διεδέχθη νάρκη νεκρική. Φοβερὸν πάθημα, ἀλλὰ διδακτικώτατον μάθημα τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Ἡ λάμψις τῆς ὡραίας καὶ ἀνθηρᾶς Ἰωνίας ἀπεσβέσθη, καὶ δι' ὁλόκληρον μάλιστα τὴν φυλὴν ἡ ἱστορία ἤθελε κλείσῃ τὰς σελίδας αὐτῆς, εἰ μὴ ἀνελάμβανον τὴν συνέχισιν καὶ ἀναγέννησιν αὐτῆς αἱ Ἀθῆναι.

Ἐπὶ τοῦ πενιχροῦ καὶ πετρώδους τῆς Ἀττικῆς ἐδάφους διετηρήθη ἀκμαία καὶ ὑγιαίνουσα ἡ Ἰωνικὴ δύναμις ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς διαδοχῆς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνέσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ εὐτυχεστάτου συνδυασμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς θεραπείας τῶν τεχνῶν.

Ἡ ἅμιλλα, ἧς ὑπαρχούσης ζῇ καὶ ἀκμάζει καὶ κρατύνεται ὁ Ἑλληνισμός, ἐγένετο μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνταγωνισμὸς δύο πόλεων, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν Σπάρτῃ διετηρήθη ἀκραιφνὴς ὁ χαρακτὴρ τῆς Δωρικῆς φυλῆς. Ἡ Σπάρτη ἦτο ἡ κεφαλὴ μὲν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς, ὅτε ἤρξατο ἡ παρακμὴ τῆς Ἰωνίας, πολὺ δὲ ἀνθηροτέρα τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ὁ γενναῖος, ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, πρὸς οὐδὲν λογίζεται τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἣν ἔχει νὰ διαδράμῃ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ· μόνον συντείνων καταβάλλει περισσοτέρας δυνάμεις. Μετ' οὐ πολὺ ἡ Σπάρτη ὑστέρησεν εἰς τὴν σταδιοδρομίαν ἐκείνην καὶ ἐγίνετο τόσον ῥαθυμοτέρα καὶ μελλητικωτέρα, ὅσον ἐλευθερώτερον ἀναπτυσσόμεναι αἱ Ἀθῆναι προέτρεχον μὲ ταχὺ βῆμα τῆς Δωρικῆς μητροπόλεως. Ὅτε μάλιστα ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἠπείλει τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας αὐτὴν νὰ περισυναγάγῃ ἐν σπουδῇ ἅπασας τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐλαχίστας, αἱ Ἀθῆναι, ἂν καὶ εὑρίσκοντο εἰς δυσχερεστάτας περιστάσεις, ἐπέδειξαν ἀπίστευτον δραστηριότητα καὶ καρτερίαν καὶ οὕτω ἔτυχον τῶν ἀριστείων καὶ τοῦ στεφάνου τῆς δόξης. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀληθέστατα εἶνε ὅσα ὁ Κορίνθιος ῥήτωρ λέγει ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ κατηγορίᾳ τῶν Ἀθηναίων.

«Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι, λέγει, εἶνε νεωτεριστὰ καὶ προσέτι ταχεῖς εἰς τὸ νὰ ἐφεύρουν νέα σχέδια καὶ δι' ἔργου νὰ ἐκτελέσουν ὅ τι ἀποφασίσουν· σεῖς δὲ εἶσθε ἱκανοὶ νὰ διασῴζετε τὰ ὑπάρχοντα καὶ μηδὲν νὰ ἐπινοεῖτε, οὔτε καὶ νὰ ἐκτελεῖτε ἔργῳ τὰ ἀναγκαῖα. Πρὸς τούτοις δὲ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εἶνε παρὰ δύναμιν τολμηροὶ καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ριψοκίνδυνοι, καὶ ἐν καιρῷ τῶν κινδύνων εὐέλπιδες· ὁ δὲ ὑμέτερος τρόπος εἶνε νὰ πράττετε κατώτερα τῆς δυνάμεώς σας καὶ νὰ μὴ ἔχετε πεποίθησιν μηδὲ εἰς τοὺς βεβαίους ὑπολογισμοὺς τῆς ὀρθοφροσύνης, καὶ νὰ νομίζετε ὅτι οὐδέποτε θὰ ἀπαλλαγῆτε τῶν κινδύνων. Πρὸς τούτοις δὲ εἶνε ἄοκνοι, παραβαλλόμενοι πρὸς ὑμᾶς, οἵτινες εἶσθε βραδεῖς, καὶ φίλοι τῶν ἀποδημιῶν, ἐν συγκρίσει πρὸς ὑμᾶς, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μένετε ἐν τῇ πατρίδι... Καὶ ἂν μὲν δὲν δυνηθοῦν νὰ ἐκτελέσουν ὅσα διενοήθησαν, νομίζουν ἐκεῖνοι ὅτι ἔχουν στερηθῇ ἰδικά των κτήματα, ὅσα δὲ ἐπελθόντες ἀποκτήσουν, νομίζουν ὅτι ταῦτα εἶνε ὀλίγα, παραβαλλόμενα πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μέλλουν νὰ πράξουν, ἐὰν δὲ ἀκόμη ἐν τῇ ἀποπείρᾳ μιᾶς πράξεως ἀποτύχουν, ἀναπληροῦν τὴν ἔλλειψιν διὰ νέων ἐλπίδων· διότι μόνοι αὐτοὶ μόλις ἐλπίσουν καὶ εὐθὺς ἔχουν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤλπισαν, διότι ταχέως ἐπιχειροῦν ὅσα ἀποφασίσουν. Καὶ ἐνῷ ταῦτα

πάντα μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ κινδύνων, δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτῶν ἐπιδιώκουν, ἐλάχιστα ἀπολαύουν τῶν ὑπαρχόντων, διότι πάντοτε ἔχουν ν' ἀποκτήσουν νέον τι, καὶ διότι οὐδὲν ἄλλο θεωροῦν ὡς εὐδαιμονίαν ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι, ὡς δυστυχίαν δὲ λογίζονται μᾶλλον τὴν ἀπράγμονα ἡσυχίαν ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσχολίαν. Ὥστε ἐάν τις τὸ πᾶν δι' ὀλίγων λέξεων ἤθελεν εἴπῃ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ φύσεως εἶνε προωρισμένοι διὰ νὰ μὴ ἔχουν μήτε αὐτοὶ ἡσυχίαν, μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ν' ἀφίνουν ἡσύχους, ὀρθῶς ἤθελεν εἴπῃ». Ταῦτα λέγει ὁ Κορίνθιος ρήτωρ παρὰ Θουκυδίδῃ (ἐν βιβ. I, κεφ. 70).

Μόναι αἱ Ἀθῆναι ἀντελήφθησαν κατὰ βάθος τὴν ἠθικὴν ἰδέαν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἣν καὶ τελειότατα ἐπραγματοποίησαν. Ὅ τι δὲ ἦτο διὰ τὸν ἐν Ὀλυμπίοις νικητὴν ἡ ᾠδὴ τοῦ ὑψηγορωτάτου τῶν ποιητῶν, τοῦ Πινδάρου, τοῦτο εἶνε διὰ τὰς Ἀθήνας ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ἐν ᾧ καθαγιάζων ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ τοὺς τάφους τοῦ Κεραμεικοῦ, πρὸς τιμὴν μὲν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, θαυμασμὸν δὲ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, παριστᾷ διὰ ζωηρᾶς καὶ λαμπρᾶς εἰκόνος τὴν ἀνθηρὰν καὶ ὑψηλὴν περιωπήν, εἰς ἣν ἀνῆλθον αἱ Ἀθῆναι καὶ διὰ τῆς προστασίας μὲν τῶν θεῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τοῦ ζωηροῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ἁμίλλης τῶν πολιτῶν. Ὁ ἐπιτάφιος οὗτος λόγος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς εἶνε τὸ λαμπρότατον καὶ αἰώνιον μνημεῖον ὄχι μόνον τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Καιρίως τετρωμέναι καὶ οἷον αἱμοβαρεῖς ἐξῆλθον αἱ Ἀθῆναι ἐκ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἐμφυλίου πολέμου, τῆς δυσμενεστάτης καὶ αἱματηροτάτης ἐκείνης πάλης, ἥτις τὰς μὲν ἐθνικὰς δυνάμεις κατέτριψε, προπαρεσκεύασε δὲ καὶ προδιηνκόλυνεν ἐμμέσως τὸν ξενικὸν ζυγόν. Ἀλλ' ὁσάκις μετέπειτα αἱ Ἀθῆναι καὶ ἐπ' ὀλίγον ἀνέλαβον, ἄρχονται ἐκ νέου ἁμιλλώμεναι καὶ ἀνταγωνιζόμεναι καὶ πρὸς τὴν Σπάρτην μέν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑτέραν νέαν ἀντίπαλον, τὰς Θήβας, αἵτινες ἐκπροσωποῦν τὴν ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ πρῶτον μὲν ὑπολειφθεῖσαν νῦν δ' ἐξισωθεῖσαν φυλὴν τῶν Αἰολέων, διὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου καὶ ἀπαραμίλλου ἀνδρός, τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἐπὶ τέλους δὲ αἱ Ἀθῆναι καὶ πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἀποπειρῶνται ν' ἀποδείξουν ὅτι δικαίως ἐθεωροῦντο ἡ πρώτη πόλις τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὐτῶν ἀπόπειραι εἶνε καὶ αἱ τελευταῖαι πνοαὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

***

Ἔχουν ἄδικον οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐλάχιστα ἔπραξαν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀναφέροντες πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτῶν τὴν ταχεῖαν παρακμὴν καὶ τὰς ἀδιαλείπτους αὐτῶν διαμάχας καὶ ραδιουργίας, καὶ ἐπὶ τέλους ἀπολήγοντες εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνίκανοι πρὸς λύσιν πολιτικῶν ζητημάτων.

Ἡ ἰσχυροτάτη ἀνταπόδειξις εἶνε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀνέπτυξαν παρ' ἑαυτοῖς πάντα τὰ εἴδη τῶν πολιτευμάτων, διετύπωσαν τὰ ποικιλώτατα αὐτῶν σχήματα καὶ συγχρόνως ἐθεμελίωσαν καὶ κατέλιπον κανόνα τοῦ πολιτεύεσθαι, ἰσχύοντα καὶ σήμερον ἀκόμη. Ἔθνος, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία τελευτᾷ, ὅπου καὶ τὰ «Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν εἶνε βεβαίως ἄμοιρον πολιτικῆς. Ἀλλ' ὅσον καλύτερον ἐννόουν αἱ εὐγενέσταται πόλεις τῆς ἀρχαιότητος, ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν ἐνέκειτο ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀναπτύξει ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, τόσον ταχύτερον ἀναπτυσσόμεναι κατηναλίσκοντο καὶ κατετρίβοντο αἱ δυνάμεις αὗται καὶ ἦτο βραχυτέρα ἡ ζωὴ ἐκείνων τῶν πόλεων. Δυστυχῶς δὲ κατὰ τὸν γενικὸν νόμον τῆς ἀσθενείας καὶ ἀτελείας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ἅμιλλα ἐκείνη τῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας ἐγένετο ἀφορμὴ αἱματηρῶν καὶ ὀλεθρίων πολέμων τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἡ φιλοδοξία, ὅσον εὐγενὴς καὶ ἂν ἦτο ἀρχικῶς, ἐξετράπη εἰς ἰδιοτελεστάτην φιλαρχίαν καὶ ἀρχολιπαρίαν, καὶ τοιουτοτρόπως ἡ ὑπὸ τῆς ἁμίλλης ἐναυσθεῖσα φλὸξ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐγένετο μαλερὸν πῦρ, ὅπερ ἐν τῷ φλογμῷ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπεμάρανε προώρως τὸ ἄνθος καὶ τὴν ἀκμὴν τῶν πόλεων.

Πολὺ ἀκραιφνεστέρα καὶ εὐεργετικωτέρα ἀπέβη ἡ ἅμιλλα

ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις. Διότι ἐνῷ εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτῶν συστήματα — ὅσον διδακτικὴ καὶ ἂν εἶνε διὰ πάντας τοὺς χρόνους ἡ θεωρία καὶ ἐξέτασις αὐτῶν — δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ κῦρος ὑπερβαῖνον τὸν κύκλον τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἱστορίας, ἐν τῇ τέχνῃ ὅμως καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ μετὰ παρέλευσιν τόσων αἰώνων, ἀπέμειναν μέχρι τῆς σήμερον οἱ μοναδικοὶ νομοθέται. Τὴν δὲ παγκόσμιον σημασίαν αὐτῶν καὶ αὐθεντίαν ὀφείλουν εἰς ἐκείνην τὴν ἔμφυτον τάσιν καὶ ὁρμήν, ἥτις οὐδέποτε ἄφινεν αὐτοὺς νὰ κοιμῶνται ἡσύχως, πρὶν ἢ κατορθώσουν ν' ἀναπτύξουν μὲν πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐντείνουν δ' αὐτὰς διὰ τῶν θελγήτρων τῆς ἁμίλλης μέχρι τῆς τελείας αὐτῶν διαμορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως.

Ὁλόκληρος ἡ ποίησις τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς ἁμίλλης προήχθη εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἡγεμόνων, εἰς τοὺς τάφους τῶν ἡρώων, πρὸ τῶν ναῶν τῶν θεῶν, εἰς τὰς πληθούσας ἀγορὰς ἀντηγωνίζοντο καὶ ἠμιλλῶντο οἱ ραψῳδοί. Διὰ τῶν ἀγώνων τούτων ἡ ἐπικὴ τέχνη ἔφθασεν εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς τελειότητος. Διὰ τῆς ἁμίλλης ἀναπτυσσομένη ἡ τέχνη, οἱονεὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ συνηθροισμένου λαοῦ, ἔμεινε καὶ κατὰ τὴν τελειότητα αὐτῆς ὅλως ἐθνική· καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἀπέφευγε τὴν ἐξ ὡρισμένων τύπων καὶ κανόνων στερεοτυπίαν οὕτως εἰπεῖν καὶ στασιμότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲν παρεξετρέπετο πάλιν εἰς περισσοτεχνίαν καὶ ἀριλοκαλίαν, ἀλλ' ἠκολούθει τὰς ἕξεις καὶ διαθέσεις τῶν διαφόρων φυλῶν καὶ κατ' αὐτὰς ἐμορφοῦτο. Καὶ ἐνῷ πρὸς τὸ φλέγμα τῶν γεωργικῶν Αἰολέων συνῇδε τὸ διδακτικὸν ἔπος, αἱ πλέον θερμαὶ καὶ πρὸς ἡρωϊκὰς πράξεις καὶ στρατείας ὀργῶσαι καὶ σφριγῶσαι φυλαὶ ἔδιδον τὸ βραβεῖον τῆς νίκης ὄχι πλέον εἰς τὸν Ἡσίοδον, ἀλλ' εἰς τὸν τυφλὸν ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας.

Διὰ τῆς ἁμίλλης τῶν φυλῶν ἐμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἑλληνικὴ μουσική, συνετάχθησαν δὲ καὶ καθιερώθησαν αἱ ἐθνικαὶ μελῳδίαι τῆς λυρικῆς τέχνης. Ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν συγκαλουμένων τῶν ἀρίστων ἀοιδῶν ἐλάμβανε τὸ

ἔπαθλον ὅστις ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν ἐγκαινίων τοῦ νέου ναοῦ ἐξύμνει σεμνοπρεπέστατα τὴν μεγάλην Ἄρτεμιν τῆς Ἐφέσου.

Ἀλλὰ κυρίως ἀνεπτύχθη ἡ ἅμιλλα τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ τελειοτάτῳ τεχνικῷ εἴδει, τῷ δράματι. Εἶνε δύσκολον σήμερον νὰ συλλάβωμεν ἔστω καὶ ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς βιαίας καὶ δυνατῆς αἰσθήσεως, ἣν παρῆγε τὸ νέον τοῦτο εἶδος τῆς ποιήσεως, τὸ ὁποῖον ἐν αὐστηροτάτῃ εὐρυθμίᾳ καὶ ἑνότητι συνήνου τὴν ἐπικὴν ἀφήγησιν μετὰ τοῦ βάθους τοῦ λυρικοῦ αἰσθήματος. Πότε ἄλλοτε εἶδεν ὁ κόσμος μεγαλοπρεπέστερον θέαμα τῆς πρὸς ἀλλήλους ἁμίλλης τῶν πολιτῶν, εἰ μὴ ὅτε πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου ἤγοντο οἱ ἑορτάσιμοι ἐκεῖνοι καὶ σεμνοπρεπεῖς χοροί, τοὺς ὁποίους ἰδίᾳ δαπάνῃ παρεσκεύαζον καὶ ἐξήσκουν οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἀθηνῶν πολῖται, ἀντιπροσωπεύοντες ἕκαστος τὴν οἰκείαν φυλήν; Τὸ θέατρον ἦτο κομψὸν καὶ μεγαλοπρεπές. Εἰς τὴν διακόσμησιν αὐτοῦ συνέτρεχον ἐξ ἁμίλλης ἀδελφικῆς μετὰ τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων πᾶσαι αἱ καλαὶ τέχναι, καὶ αἱ λογοποιΐκαὶ καὶ αἱ εἰκαστικαί. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὑπεδέχετο τοὺς πολίτας καὶ ξένους εἰς τὰς ρυθμικὰς καὶ μαρμαρίνας αὐτῆς στοὰς καὶ ἐπεκόσμει τὴν σκηνὴν τῇ βοηθείᾳ τῆς ζωγραφικῆς καὶ πλαστικῆς, ἡ ὀρχηστικὴ διέταττε τοὺς χορούς, ἡ μουσικὴ ἐξωγόνει τὰ χορικὰ μέλη. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα, οἷον ἐξ ἁμίλλης, ἐξυπηρέτουν καὶ ἐθεράπευον τὴν βασιλίδα τῶν τεχνῶν τὴν ποίησιν, ἥτις ψυχὴ οὖσα τοῦ ὅλου συνεῖχεν αὐτὸ ὡς τοιοῦτον καὶ συνεκράτει τὰ μέρη αὐτοῦ ἀδιασπάστως.

Ἐν τοιούτῳ θεάτρῳ πολυπληθεῖς ἀστοὶ καὶ ξένοι ἐθεῶντο μὲ ἱερὰν σιγὴν καὶ εὐφημίαν ἀνελισσομένας ἐνώπιόν των τὰς περιπετείας ἀρχαίας δυναστείας καὶ μετὰ προσοχῆς καὶ αὔξοντος ἐνδιαφέροντος ἤκουον παρ' ἠθοποιοῦ, δεινῶς ὑποδυομένου τὴν ψυχὴν τῶν ἡρώων καὶ ἀναπαριστῶντος τὰς πράξεις καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν, ἤκουον πῶς π. χ. ἡ δικαιοσύνη ἐπιλανθανομένη ἐπὶ πολὺν χρόνον τοῦ κακούργου αἴφνης πλήττει αὐτόν, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς ὄντα τῆς ἀλαζονείας καὶ εὐτυχίας, πῶς πανταχοῦ ὑπερισχύουν αἱ εὐγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι τῶν εὐτελῶν καὶ χαμερπῶν αἰσθημάτων καὶ παθῶν, πῶς ὁ ἄγραφος ἠθικὸς νόμος ἐπι-

κρατεῖ τοῦ γραπτοῦ μὲν ἀλλ' ἀδίκου νόμου, καὶ ἐν γένει πῶς αἱ ἀνώτεραι ἠθικαὶ ἀρχαὶ νικοῦν τὰς κατωτέρας καὶ ταπεινοτέρας. Ἐντεῦθεν εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν, διατὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς ἐκ τῶν μαχῶν ἐπανερχομένους δαφνοστεφεῖς καὶ νικηφόρους στρατηγοὺς οὐδεμίαν ἄλλην μεγαλυτέραν τιμὴν εἶχον ν' ἀποδώσουν παρὰ τὸ ἐπίζηλον ἄξίωμα τοῦ ἀγωνοδίκου.

Πᾶσαι αἱ τέχναι τῶν Ἑλλήνων ἀνεπτύχθησαν διὰ τῆς ἀμέσου ἐκτιμήσεως τοῦ ἔθνους. Ὁ ἱστοριογράφος ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἀνεγίνωσκε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ὁ ῥήτωρ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἢ εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀπήγγελλε τοὺς ὑπὸ φιλοπατρίας ἐμπνεομένους αὐτοῦ λόγους. Οἱ ἀριστοτέχναι τῆς πλαστικῆς τέχνης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἠμιλλῶντο περὶ τὴν παράστασιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ὁλόκληρον τὸ ἔθνος πανταχοῦ, ἐν τοιαύτῃ συνηθείᾳ παιδευόμενον ἐνδιεφέρετο ὑπὲρ τῆς τέχνης, διότι πάντες ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας δι' ἐνθέου καὶ αὐτενεργοῦ ἐνδιαφέροντος ἐμάνθανον νὰ ἐκτιμοῦν τὸ καλὸν καὶ ν' ἀπολαύουν αὐτοῦ. Τοιουτοτρόπως ἡ τέχνη, ἰδίως δὲ τὸ θέατρον ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἕλλησι σχολεῖον τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ὑψίστην τῆς λέξεως σημασίαν.

Ἂν καὶ ἀνεπτύχθησαν ὅμως διὰ τῆς ἁμίλλης καὶ προήχθησαν αἱ ποικίλαι τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, δὲν ἀφῆκαν αὐτὴν ἐλευθέραν οὐδὲ παρενόησαν τὴν φυσικὴν οὕτως εἰπεῖν ἰδιότητα τῆς ἁμίλλης, καθ' ἣν ἄγει οὐχὶ σπανίως πρὸς τὸ κακόν, ἀλλ' ἐχαλιναγώγησαν τὴν ἀγρίαν αὐτῆς ὁρμὴν καὶ ἐξημέρωσαν αὐτὴν ὑποτάξαντες καὶ ὑπαγαγόντες ταύτην εἰς τὴν θρησκείαν, ἡ ὁποία παρ' ἐκείνοις φαίνεται ἐλάχιστα κατάλληλος πρὸς ἐξέγερσιν τῆς ἁμίλλης. Διότι ἡ θρησκεία, ἔχουσα τὰς ῥίζας της εἰς τὸ αἴσθημα τῆς ἀδυναμίας, ταπεινώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπέναντι τῆς θεότητος καί, ἀντὶ νὰ παροτρύνῃ αὐτὸν εἰς αὐθαιρέτους καὶ οἰκειοθελεῖς ἐνεργείας καὶ εἰς τὴν πρόσκτησιν καὶ εὕρεσιν νέων γνώσεων καὶ ἰδεῶν, ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ διατηρῇ τὰ παρὰ τῶν πατέρων παραδεδομένα καὶ πιστῶς νὰ ἐμμένῃ εἰς αὐτά. Τὸ ἔθνος προσέρχεται πρὸς τοὺς θεοὺς ὄχι μόνον ἐν ταῖς δυστυχίαις,

ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῶν εὐτυχιῶν. Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ εἰς τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις εὐφροσύνη δὲν συνίστατο εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπόλαυσιν τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, ὅπως παρ' ἄλλοις, ἀλλ' εἰς ἀνωτέραν τινὰ ἡδονήν, τῆς ὁποίας ἀπέλαυον διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἁμιλλωμένων νέων. Ὅπως προσέφερον εἰς τοὺς θεοὺς τὰς ἀπαρχὰς τῶν καρπῶν καὶ τὰ ἀκμαιότατα τῶν ζῴων, τοιουτοτρόπως ἐνόμιζον καθῆκον αὐτῶν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιδείξουν εἰς τοὺς θεοὺς ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἀκμῇ, ὑγείᾳ καὶ δυνάμει τοὺς νέους, οἵτινες πάλιν ὤφειλον νὰ ἀποδείξουν ἐν εὐφροσύνῃ καὶ χαρίεντι ἀνταγωνισμῷ καὶ ἁμίλλῃ, ὅτι δὲν παρημέλησαν ν' ἀναπτύξουν καὶ διαπλάσουν τὰ παρὰ τῶν θεῶν δοθέντα αὐτοῖς πλούσια χαρίσματα. Διότι πᾶν ὅ τι καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν πρὸς ἀγῶνα καὶ ἁμιλλαν ὀφείλεται εἰς τοὺς θεούς, ἡ ἐλαστικότης τῶν μυῶν, τὸ πρὸς τὸν δρόμον ἀντέχον καὶ καρτεροῦν στῆθος, ἡ ἁρμονία τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ἡ φωνὴ τῶν ᾀδόντων, ὁ ἔμμουσος καὶ ἔνθους λόγος. Καὶ ὄχι μόνον ταῦτα ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τούτων προερχόμενα, αἱ δόξαι καὶ αἱ τιμαί, εἰς τὴν θεότητα κατὰ δίκαιον λόγον ἀνήκουν. Οἱ τρίποδες λοιπὸν ἀνατίθενται εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, ὁ δὲ κομίζων οἴκαδε τὸ χρυσοῦν ἔπαθλον τῆς νίκης, τὸ ὁποῖον διὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγώνων εἶχεν ἀποκτήσῃ, ἐθεωρεῖτο ἱερόσυλος, καὶ ὄχι μόνον δικαστικῶς ἐτιμωρεῖτο, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικῶς ἀφωρίζετο. Οὕτω λοιπὸν οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἦσαν τρόπον τινὰ εὐχαριστήριοι θυσίαι πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν. Ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες ὡς ἄριστα παρέστησαν τὴν ἀντίθεσιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους, οἱ Δωριεῖς, οὗτοι πρῶτοι κατώρθωσαν ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ τῆς ἁμίλλης καὶ πᾶσαν ἰδέαν ἰδιοτελείας καὶ κέρδους ὑλικοῦ· διότι οὗτοι πρῶτοι κατήργησαν τοὺς χρηματίτας ἀγῶνας καὶ τὰ πολύτιμα βραβεῖα, ἵνα μηδείς, μηδ' ἐλαχίστου κέρδους ἕνεκα, κατέρχεται εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐκ φύλλων στέφανος, ὁ κλάδος δάφνης, ἡ ἐρεᾶ ταινία οὐδεμίαν ἄλλην ἀξίαν εἶχον εἰμὴ καθ' ὅσον ἦσαν σύμβολα τῆς νίκης, τὰ ὁποῖα ἡ ὑπὸ τῶν θεῶν αὐτῶν ἀπε-

νέμοντο, ὡς ἡ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Τιμολέοντος πεσοῦσα ταινία ἀπὸ τῆς σκέπης τοῦ ναοῦ, ἣ ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν. Ὁ δὲ λαμβάνων τὸν στέφανον ἐθεωρεῖτο ἱερὸς καὶ προστατευόμενος τοῦ θεοῦ.

***

Οὕτω λοιπὸν οἱ Ἕλληνες διὰ σκοπίμων θεσμῶν καὶ διατάξεων προήγαγον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑψίστην περιωπὴν τῆς εὐδαιμονίας· τὴν δὲ ἄμιλλαν ἐφήρμοσαν τοιουτοτρόπως, ὥστε ἐξησφάλισαν ταύτην κατὰ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς τῆς ὕλης, καὶ δὲν ἀφῆκαν αὐτὴν νὰ παρεκτραπῇ εἰς φιλοδοξίαν, ἀλλ' ἐχαλίνωσαν τὰς ἀγρίας ὁρμάς της, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποτάξαντες αὐτὴν εἰς τὴν λογικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀρχὴν καὶ δύναμιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν θρησκείαν. Βεβαίως καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν ὑπῆρχεν ἡ ἄμιλλα, ἀλλὰ συνήθως ἄμιλλα περὶ κέρδους ὑλικοῦ, περὶ τιμῆς καὶ ἐπιρροῆς ἢ περὶ ματαίας ἀπολαύσεως, ἐνῷ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἄμιλλα διεγείρουσα τὰς ψυχὰς ἀνέπτυσσε πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐγίνετο ἀληθὴς πηγὴ εὐδαιμονίας.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

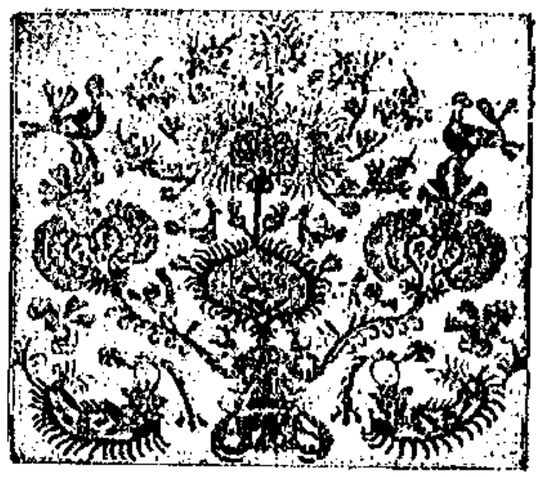



Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΠΕΥΚΟΥ

Χτὲς βράδι, τὰ μεσάνυχτα, σὰν πάψαν οἱ βοριάδες
κ' ἔπεσε γύρω σκοτεινιὰ καὶ σωπασιὰ θανάτου,
πυκνὸ τὸ χιόνι ἁπλώθηκε στὴ στράτα μας, στὴ στέγη,
κι ὁ γεροπεῦκος τῆς αὐλῆς μὲ τὸ κεφάλι ὁλάσπρο
βαριόγειρε, καὶ ξαφνικὰ φριχτὰ τριζοβολώντας
σωριάστηκε στὰ πόδια του καὶ τοὔφυγε ἡ ψυχή του....

***

Ὁ γεροπεῦκος τῆς αὐλῆς μικρὰ παιδιὰ μᾶς εἶδε
λειψὰ τὰ πρῶτα βήματα σὰν ψάχναμε νὰ βροῦμε,
καὶ τ' ἄγουρα παιχνίδια μας ἀμίλητος θωροῦσε
τὰ καλοκαίρια ἡλιόφωτα καὶ τοὺς θολοὺς χειμῶνες.
Μὰ ὅταν μὲ δίψα σκύβαμε κατόπι στ' ἁλφαβήτα
ἔγερνε πάνωθε ἀγαθὸς γλυκὰ χαμογελώντας.
Καὶ σὰν ξεπεταχτήκαμε καὶ τ' ὄνειρο τοῦ πόθου
μᾶς ἔσυρε, μᾶς σκόρπισε στὸ κύκλωμα τοῦ κόσμου —
ὁ γεροπεῦκος τῆς αὐλῆς συλλογισμένος πάντα

παραπονιότανε μουγγὰ τ' ἀψὰ τὰ μεσημέρια
στοῦ μελτεμιοῦ τὸ φύσημα, τριγύρω ἀναζητώντας
φωνὴ ν' ἀκούσῃ γνώριμη, λοξὴ ματιὰ νὰ ρίξῃ
τ' ἄνθη τῆς ὄψης μας νὰ ἰδῇ νὰ τὰ καλοσωρίσῃ...
Τὸν ἴσκιο του μᾶς ἔδινε μαζὶ μὲ τὴν ἀγάπη,
μᾶς χάριζε τ' ἀνάνασμ' ἀλαφρὸ τῆς ἀναπνιᾶς μας
καὶ δὲ ζητοῦσε ἀντίχαρη κι ἄλλη καμιὰ ἀναγάλια,
ὁ γεροπεῦκος τῆς αὐλῆς στὸ ρτωχικό μας σπίτι,
παρὰ σὰν ἀποσταίναμε στὸ πάλεμα, στὴν πίκρα,
γιὰ τὴ δουλειά, τὴν προκοπή, τὸν πόλεμο τῆς ζήσης,
νὰ γέρνουμε στὴ ρίζα του κ' ἐκεῖ νὰ καρτεροῦμε
τὴν ἀγαθὴ παρηγοριὰ καὶ τὸ χαμένο θάρρος.
Τὰ χρόνια ποὺ περνούσανε πιστὰ μᾶς τὰ κρατοῦσε
καὶ τίποτα δὲν ἔφευγε τῆς θύμησης δικό μας
ποὺ νὰ μὴν ξέρῃ νὰ τὸ πῇ στὴ ζωντανὴ λαλιά του.
Μᾶς μολογοῦσε τὴν παλιὰ ζωὴ κ' εὐτυχισμένη
τότε ποὺ ὁ γέρος μας παππούς μὲ τὴν καλὴ κυρούλα
καθόντανε στὴ ρίζα του νὰ ψιλοτραγουδήσουν
τραγούδια τῆς παλληκαριᾶς μαζὶ καὶ τῆς ἀγάπης.
Μᾶς ἔλεγε τὴν ὁμορφιὰ τῆς νιότης τοῦ πατέρα
τὴν ἀνοιχτή του τὴν καρδιὰ καὶ τὴ λεβέντικη ὄψη,
καὶ μᾶς δηγόταν τὴν κρυφή του θλίψη κάποιες νύχτες,
καὶ τὴν ἀγνή, χαρούμενη φωνή του σὰ μιλοῦσε
γλυκὲς βραδιὲς ἀργότερα στὴν κόρη τῆς ψυχῆς του
ποὺ πλάϊ του βεργολύγιζε μικραραβωνιασμένη.
Μᾶς θύμιζε τὶς ἄνοιξες καὶ τοὺς βαριοὺς χειμῶνες,

μέρες καλὲς ποὺ διάβηκαν καὶ νύχτες ἀγριεμένες,
τὶς μπόρες, τ' ἀστροπέλεκα, τὶς μάνητες τοῦ ἀγέρα,
τὰ κλάματα γιὰ τοὺς χαμούς, γιὰ τὶς χαρὲς τὰ δάκρια,
τὰ βήματα τῆς φαμελιᾶς καὶ τὰ σκουντήματά της,
τ' ἀνέβασμα, τὸ πνίξιμο στὰ κύματα τοῦ χρόνου,
τὸ κύλισμα, τὸ γύρισμα μὲς στὸν τροχὸ τῆς τύχης,
τὴ γνώση τῆς ὑπομονῆς, τὴν πίστη τῆς ἀγάπης,
τὴν ἔχτρα τῆς κακῆς στιγμῆς, τὸν πόθο τοῦ ἴσιου δρόμου,
τοῦ ριζικοῦ τὸ μπόλιασμα στὴ φύτρα τῆς ζωῆς μας..
Γέροντας πιά, παράγερος ἀπ' τ' ἄμετρα τὰ χρόνια,
παπποὺς μαζὶ καὶ πρόπαππος, βίγλα τοῦ σπιτικοῦ μας,
ἔγερνε τώρα ὁλόριζος, καμπουριαστὸς στὸ χῶμα,
παρακαλοῦσε κ' ἤθελε νὰ τοῦ σταθοῦμε βοήθεια
γιὰ ν' ἀνασάνῃ μιὰ σταλιά, νὰ ξαναβρῇ τὴ ζήση.

* * *

Χτὲς βράδι, τὰ μεσάνυχτα, σὰν πάψαν οἱ βοριάδες
κ' ἔπεσε γύρω σκοτεινιὰ καὶ σωπασιὰ θανάτου,
πυκνὸ τὸ χιόνι ἁπλώθηκε στὴ στράτα μας, στὴ στέγη,
κι ὁ γεροπεῦκος τῆς αὐλῆς μὲ τὸ κεφάλι ὁλάσπρο
βαριόγειρε, καὶ ξαρνικὰ φριχτὰ τριζοβολώντας
σωριάστηκε στὰ πόδια του καὶ τοὔφυγε ἡ ψυχή του.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΠΡΕΣΒΕΥΤΙΚΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΝ

Οἱ πρεσβευταὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄλλοτε ὄχι μόνον δὲν ἔμεναν ἀνενόχλητοι, ἀλλὰ καὶ εἰς κινδύνους ἀκόμη ἦσαν ἐκτεθειμένοι.

λ'

Κίνδυνον πραγματικὸν διέτρεξε τῷ 1665 καὶ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας de la Haye-Vantelet. Περὶ τούτου κάμνουν λόγον καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Ροβέρτος de Dreux, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχε παρακολουθήσει ὡς ἰδιαίτερος ἱερεύς του, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν περιήγησιν εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἐδημοσίευσε πρὸ τριῶν ἐτῶν ὁ γάλλος νεοελληνιστὴς Περνώ.[1]

Ἰδοὺ δὲ τί διηγεῖται ὁ de Dreux.

Μόλις, λέγει, ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ πρεσβευτής, τὸν ἐδέχθη εἰς ἀκρόασιν ὁ μέγας βεζύρης (ὁ περίφημος Ἀχμὲτ Κιοπρουλῆς), διότι αὐτὸν ἔπρεπε νὰ ἰδῇ πρὶν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Σουλτᾶνον. Ἀλλ' ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ βεζύρου ὁ de la Haye-Vantelet δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος. Διότι εἰσερχόμενος εἰς τὴν αἴθουσάν του τὸν εὗρῆκε νὰ κάθεται εἰς τὸν σοφᾶν, χωρὶς νὰ ἐγερθῇ διὰ νὰ τὸν χαιρετίσῃ. Καὶ ἀφοῦ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ πρεσβευτικὸν μέγαρον, ἀπέστειλε καὶ πάλιν τὸν πρῶτον του διερμηνέα διὰ νὰ τοῦ δηλώσῃ ὅτι τὴν πρὸ ὀλίγου γενομένην συνάντησιν δὲν ἐθεώρει ὡς ἀκρόασιν, ἀλλ' ὡς ἐπίσκεψιν ἰδιωτικήν, διότι δὲν τὸν ἐδέχθη μὲ τὴν τιμήν, ἡ ὁποία ὠφείλετο εἰς πρεσβευτήν, ἀντιπροσωπεύοντα τὸν ἡγεμόνα τῆς Γαλλίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀναφέρει ὁ de Dreux. Ἀλλὰ περὶ τῆς πρώτης ταύτης ἐπισκέψεως τοῦ de la Haye-Vantelet εἰς τὸν βεζύρην ἔχομεν καὶ ἄλλας συγχρόνους πληροφορίας, αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἔχουν καὶ λεπτομερείας, περιέργους δι' ἡμᾶς σήμερον. Κατ' αὐτὰς ὁ πρεσβευτὴς ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν πρεσβείαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπισκέψεως — 15 Δεκεμβρίου 1665 — εἰς τὰς 9 τὸ πρωΐ, πεζός, διὰ τῆς πύλης τοῦ Τοπχανέ. Ἦτο δὲ καλῶς ἐνδεδυμένος, μὲ ταμπάρον πορφυροβαφές, καὶ συνωδεύετο ἀπὸ 7 γιανιτσάρους (οἱ πρεσβευταὶ εἶχαν τότε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των γιανιτσάρους), ἀπὸ 12 ὑπηρέτας, μὲ τὴν ἰδιαιτέραν των ἐνδυμασίαν, καὶ ἀπὸ ὅλον τὸ ἔθνος, ὅπως ἔλεγαν τότε, δηλαδὴ ἀπὸ ὅλους ἐν γένει τοὺς (γάλλους) ὑπηκόους, οἱ ὁποῖοι τὸν συνώδευον κατὰ τὰς ἐπισήμους ἀκροάσεις. Διερχόμενος δὲ ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἐστάθμευε τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον τὸν εἶχε φέρει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μεταξὺ τοῦ Τοπχανὲ καὶ τῶν ἀνακτόρων, διέταξε νὰ ριφθοῦν 11 βολαὶ τὴν 11ην ὥραν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του τὸ πλοῖον ἔρριψε 19 ἢ 20 βολάς. Δέκα δὲ ἐκ τῆς συνοδείας του ἔλαβον ὡς δῶρον ἀπὸ τὸν βεζύρην καφτάνιον (πολυτελῆ σάκκον).

Ἀλλ' ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἦτο ψυχρά, ἀφοῦ ὁ βεζύρης ἔμεινε καθήμενος χωρὶς νὰ ἐγερθῇ καὶ νὰ δεχθῇ τὴν ἐξοχότητά του, ὁ ὁποῖος δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος. Ηὔξησε μάλιστα τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ de la Haye-Vantelet ἡ σύγκρισις μὲ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας, τὴν γενομένην ἐκείνας τὰς ἡμέρας.

Ταῦτα λέγουν αἱ ἄλλαι σύγχρονοι πληροφορίαι.

Πῶς δὲ ἐξετέλεσε τὴν ἐντολὴν τοῦ πρεσβευτοῦ ὁ ἐπαναστατηλὲς διερμηνεύς; Μὲ τὸν ἔντονον ἆρά γε τρόπον, ὅπως

[1] Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux aumônier de l'ambassadeur de France (1665-9) publié et annoté par Hubert Pernot, professeur à la Faculté de Lettres de l'Université de Paris, Παρίσιοι 1925.

τοῦ εἶχεν ὑποδειχθῇ; Περὶ τούτου ἀκριβῶς τίποτε δὲν ἐγνώσθη. Ἂς ἔχωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ διερμηνεῖς τῶν πρεσβειῶν ἦσαν ραγιάδες, ὑποκείμενοι ἑπομένως εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν διερμηνευτικῶν καθηκόντων των δὲν ἦτον ἀμέτοχος κινδύνων. Ὅταν δὲ ὁ προκάτοχος τοῦ de la Haye - Vantelet πατρὸς (καὶ ὁ πατέρας τοῦ ἰδικοῦ μας de la Haye εἶχε χρηματίσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβευτὴς) ἀπέστειλε τὸν διερμηνέα του διὰ νὰ παραπονεθῇ διὰ τὴν ὑποδοχὴν ποὺ τοῦ εἶχε γίνει, ἔγιναν μὲν δεκτὰ τὰ παράπονα, διέταξεν ὅμως ὁ καπουτὰν πασᾶς νὰ κρεμάσουν τὸν διερμηνέα, διότι ἐτόλμησεν ὡς μεσάζων, νὰ τὰ ἀνακοινώσῃ!

Ὁπωσδήποτε ὁ διερμηνεὺς τοῦ de la Haye ἐπιστρέψας ἔδωκεν ἐλπίδας εἰς τὴν ἐξοχότητά του, ὅτι εἰς μίαν ἄλλην ἀκρόασιν θὰ ἐγίνετο τιμητικώτερα δεκτός. Καὶ ὡρίσθη δι' αὐτὴν ἡμέρα.

Μετέβη δὲ τότε εἰς τοῦ βεζύρη ὁ γάλλος πρεσβευτής, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν πλοίαρχον τοῦ πλοίου του, ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους Γάλλους, ὅσοι ἦσαν τότε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπὸ ἄλλους ἀκόμη. Ὥστε ἡ ἀκολουθία του ἦτο πολυάριθμος. Καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον μαζύ του εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ἀκροάσεως. Παρατηρήσας ὅμως ὅτι ὁ μέγας βεζύρης δὲν τὸν ἐδέχετο μὲ μεγαλυτέραν ἀπὸ τὴν πρώτην φορὰν τιμήν, τοῦ εἶπε μὲ τόνον ἀρκετὰ ὑπερήφανον ὅτι ἐξεπλήσσετο, διότι παρὰ τὴν δήλωσίν του τὸν ὑπεδέχετο, ὅπως καὶ ἄλλοτε. Ξηρὰ ὅμως ἀπήντησεν ὁ βεζύρης ὅτι ἐγνώριζε πῶς ἔπρεπε νὰ ὑποδέχεται τοὺς ἀπίστους!

Οἱ λόγοι οὗτοι ἐξώργισαν, καὶ εὐλόγως, τόσον πολὺ τὸν ἐξοχώτατον, ὥστε ἔρριψεν εἰς τὸν σοφᾶν, ὅπου ἐκάθητο ὁ βεζύρης, τὸν ἀπὸ στόφαν σάκκον, τὸν ὁποῖον ἐκρατοῦσεν εἰς τὰ χέρια του, περιέχοντα τὰς ἀρχαίας συνθήκας τῆς Πύλης μὲ τὴν αὐλὴν τῆς Γαλλίας, καὶ τοῦ εἶπε συγχρόνως: εἴμεθα ὀλιγώτερον ἄπιστοι ἀπὸ σᾶς. Ὁ δὲ βεζύρης, λαβὼν τὸν σάκκον, τὸν ἐφίλησε μὲ σεβασμὸν καὶ εἶπεν: Ἄ! αἱ σφραγῖδες τοῦ Σουλτάνου ἐβεβηλώθησαν! — Πηγαίνομεν,

Κύριοι, εἶπεν καὶ ὁ πρεσβευτὴς εἰς τοὺς συνοδούς του, δὲν ἔχομεν νὰ κάμωμεν ἐδῶ τίποτε ἄλλο.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐξήρχετο τελευταῖος, ὁ βεζύρης ἔδωκε διαταγὴν νὰ τὸν συλλάβουν καὶ νὰ τὸν ὁδηγήσουν εἰς δωμάτιον γειτονικόν, ὅπου ἐπίσης εἰσῆλθεν ἕνας ἀπὸ τοὺς διερμηνεῖς του καὶ μερικοὶ Γάλλοι. Οἱ ἄλλοι ἐπέστρεψαν, ταραγμένοι πάρα πολὺ ἀπὸ τὰ συμβάντα.

Ἀλλ' ἂς ἀναφέρωμεν καὶ ἐδῶ μερικὰς λεπτομερείας ἀπὸ ἄλλην πηγὴν περὶ τῆς συναντήσεως ταύτης. Κατ' αὐτάς, ὁ πρεσβευτής, ἰδὼν τὴν ψυχρὰν ὑποδοχήν, εἶπεν εἰς τὸν βεζύρην, ὅτι ἀπεσταλμένος ὢν ἀπὸ μέγαν ἡγεμόνα (Λουδοβίκον 14ον) δὲν ἤρχετο νὰ ζητιανεύσῃ τὴν φιλίαν τῆς Πύλης, ἀλλὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπάρχουσαν. Βλέπων δὲ ὅτι ὁ βεζύρης ἐτήρει σιωπήν, προσέθεσεν ὅτι, ἂν αἱ προτάσεις του δὲν γίνουν δεκταί, εἶχε διαταγὴν νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν Πύλην τὰς μεταξὺ τῶν δύο Δυνάμεων συνθήκας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ. Καὶ τότε τὰς ἔρριψεν ἐπὶ τοῦ σοφᾶ. Ἐκ τούτου ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ βεζύρης νὰ εἰπῇ κατόπιν ὅτι αἱ διομολογήσεις (capitulations) εἶχαν ἀναπηδήσει ἐπὶ τοῦ τάπητος (τοῦ σοφᾶ) καὶ τὸν εἶχαν κτυπήσει εἰς τὴν κοιλίαν!

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ὁ Σουλτᾶνος ἐκυνηγοῦσεν εἰς ἀπόστασιν 10 ἢ 12 λευγῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παρέστη δὲ ἀνάγκη νὰ τοῦ στείλῃ ταχυδρόμον ὁ βεζύρης, διὰ νὰ τὸν καταστήσῃ ἐνήμερον τοῦ ἐπεισοδίου, χρωματίζων ἐννοεῖται αὐτὸ πρὸς ζημίαν τοῦ πρεσβευτοῦ τόσον, ὥστε καὶ νὰ εἰπῇ ὅτι ὁ πρεσβευτὴς προσέβαλε καταφανῶς τὸ ὀθωμανικὸν στέμμα, μόνον δὲ τὸ αἷμα του θὰ ἔφερεν ἐξαγνισμόν! Καὶ πράγματι ὁ σκοπὸς τοῦ βεζύρη ἦτον νὰ θανατώσῃ τὸν πρεσβευτὴν καὶ νὰ σφάξῃ καὶ τοὺς ἄλλους Γάλλους ἢ νὰ τοὺς θέσῃ τοὐλάχιστον εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα, ὅπως εἶχαν βεβαιώσει τοὺς Γάλλους ἀξιόπιστα πρόσωπα.

Ὁ Σουλτᾶνος παρέπεμψε κατὰ πρῶτον τὴν κρίσιν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἰς τὸ διβάνιον, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀνεφέρθη εἰς τὴν κρίσιν τοῦ βεζύρη. Ὥστε ἐπέρασαν πέντε ἡμέραι ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Γάλλοι ἦσαν ἀνή-

συχοι πολύ. Ἀλλ' ἐδόθη εἰς μερικοὺς πασάδες καιρὸς νὰ παραστήσουν εἰς τὸν Σουλτᾶνον ὅτι ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας δὲν εἶχεν ἄδικον, ὅτι ὁ βεζύρης ἤθελε νὰ ταράξῃ τὰ πράγματα διὰ νὰ ἀποβῇ ἀπαραίτητος, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρνηθοῦν εἰς τὸν πρεσβευτὴν ὅ,τι δικαίως ἐζητοῦσεν, χωρὶς νὰ προκαλέσουν πόλεμον πλέον αἱματηρὸν ἀπὸ τὸν κρητικὸν (ἐπολέμουν τότε οἱ Τοῦρκοι κατὰ τῶν Βενετῶν διὰ νὰ κατακτήσουν τὴν Κρήτην).

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔπεισαν τὸν Σουλτᾶνον νὰ διατάξῃ τὸν βεζύρην νὰ καλέσῃ καὶ πάλιν τὸν πρεσβευτὴν εἰς τὸ μέγαρόν του, νὰ τοῦ δώσῃ ἀκρόασιν, καὶ νὰ τὸν ὑποδεχθῇ τιμητικώτερα.

Ἡ διαταγὴ αὕτη, ἡ τόσον ἐναντία εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ βεζύρη, ἦτον ἀπὸ τὰ βαρύτατα πλήγματα, ἂφ' ὅσα ἐδέχθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς βεζυρείας του. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτον ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους πολιτικοὺς τοῦ αἰῶνος ἐκείνου (κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ de Dreux), κατέπνιξε τὴν ἀγανάκτησίν του, καὶ διεμήνυσεν εἰς τὴν ἐξοχότητά του ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ μέγαρόν του, ὅταν ἤθελεν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐδήλωσεν ὅτι οἱ λόγοι του κατὰ τὴν προηγουμένην συνάντησιν ἀπηυθύνοντο πρὸς τὸν διερμηνέα του καὶ ὄχι πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ πρεσβευτοῦ, ὅτι δὲ ἡ κατοικία του δὲν ἦτο φυλακή, ἀλλὰ τόπος διαμονῆς δι' οἱονδήποτε!

Οὕτω πως ἐξήγησε τὴν στάσιν του πρὸς τὸν πρεσβευτὴν καὶ τὴν κράτησίν του εἰς τὸ βεζυρικὸν μέγαρον!

Ἐν τούτοις αἱ ὑποκριτικαὶ αὗται ἐξηγήσεις ἐκρίθησαν ἐπαρκεῖς. Καὶ ὁ πρεσβευτὴς ἀπήντησεν ὅτι θὰ ἐπισκεφθῇ τὸν βεζύρην, ὅπως καὶ προτήτερα, μὲ ὅλους τοὺς Γάλλους, οἱ ὁποῖοι τὸν εἶχον συνοδεύσει.

Δὲν εἶναι δυνατόν, γράφει ὁ de Dreux, νὰ παρασταθῇ ἡ χαρά, μὲ τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ Γάλλοι ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ συνοδεύσουν τὴν ἐξοχότητά του. Καταπνίγων καὶ τὴν μνησικακίαν του ὁ βεζύρης, ἀπέστειλε 10 τσαούσιδες νὰ προηγηθοῦν κατὰ τὴν πορείαν, διὰ νὰ κάμῃ μεγαλυτέραν τιμὴν εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας.

Ἔγινε δὲ ἡ ἐπίσκεψις αὕτη τὴν 10 Ἰανουαρίου 1666 εἰς τὰς 10 π. μ.

Ἀλλὰ δὲν ἐπέρασε πολλὴ ὥρα μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πρεσβευτοῦ ἀπὸ τὸ πρεσβευτικὸν μέγαρον, καὶ εἰδοποίησαν τὴν πρέσβειραν ὅτι ὁ βεζύρης ἐκράτησε τὴν ἐξοχότητά του κοντά του. Τὴν κράτησίν του δὲ ἔμαθε καὶ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἔσπευσε νὰ στείλῃ τὸν γραμματέα του διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰ συλλυπητήριά του εἰς τὴν πρέσβειραν καὶ νὰ τῆς προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του. Ἀλλ' ἡ πρέσβειρα, ἡ ὁποία ἐδέχθη μὲ ἀφοβίαν τὴν δυσάρεστον εἴδησιν, ἀφοῦ ἐξέφρασε τὴν βαθεῖαν της εὐγνωμοσύνην, δὲν παρέλειψε νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀπορίαν της διὰ τὰ συλλυπητήριά του, ἐνῷ ἐπερίμενε συγχαρητήρια. Καὶ ἐπειδὴ ὁ γραμματεὺς ἔδειξεν ἔκπληξιν διὰ τὴν ἀπάντησίν της ταύτην, ἡ πρέσβειρα τοῦ εἶπεν: —Μάλιστα, ἤλπιζα συγχαρητήρια, διότι ἂν καὶ λυποῦμαι πολὺ ποὺ ἀδικεῖται ὁ σύζυγός μου, χαίρω ἐξ ἄλλου, διότι ἐκτελεῖ τόσον ἐπαξίως τὸ καθῆκον του, καὶ δεικνύει ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἠπατήθη, ὅταν τὸν ἔκρινεν ἄξιον διὰ τὴν πρεσβείαν ταύτην, ἡ ὁποία εἶναι τόσον ἐπικίνδυνος ὅσον καὶ τιμητική.

Τὴν ἑπομένην ὁ de Dreux εἶδε τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας, ὁ ὁποῖος δὲν εὕρισκε λόγους ἵνα ἐκφράσῃ πρὸς αὐτὸν τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν ἀπάντησιν τῆς γενναίας ταύτης γυναικὸς πρὸς τὸν γραμματέα του.

Μὲ τὴν κράτησιν αὐτὴν τοῦ πρεσβευτοῦ ὁ λαὸς ὁλόκληρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐταράχθη, διότι ἐφοβεῖτο ἐξ αὐτῆς δυσάρεστα ἐπακόλουθα. Ἀλλ' ὁ ἴδιος λαὸς ἐξεπλάγη ὅταν τὸν εἶδε νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς τὸ μέγαρόν του μὲ ὅλας τὰς τιμὰς πρὸς στενοχωρίαν τοῦ βεζύρη. Τί δὲ εἶχε συμβῇ ἐν τῷ μεταξύ; Ὁ βεζύρης ἀπέλυσε τὸν de la Haye, κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου, τὸν ἐδέχθη δέ, σύμφωνα πάλιν μὲ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς ἀκρόασιν, αὐτὴν δὲ τὴν φορὰν μ' ὅλας τὰς τιμάς.

Καὶ κατὰ πρῶτον εἰσῆλθεν ὁ πρεσβευτὴς εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ἀκροάσεως χωρὶς νὰ εὕρῃ ἐκεῖ τὸν βεζύρην. Ἀφοῦ

δὲ τοῦ ἔρριψαν μυρωδικά, τὸν ἐκάλυψαν μὲ ρόμπαν ἀπὸ στόφαν καὶ ἐμοίρασαν ἄλλας τριάντα εἰς τοὺς ὁρισθέντας ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν αἴθουσαν. Ἠνοίχθη ἔπειτα μία θύρα, διὰ τῆς ὁποίας εἰσῆλθεν ὁ βεζύρης, ὁ ὁποῖος, εὑρισκόμενος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μὲ τὸν πρεσβευτήν, τὸν ἐχαιρέτισε φιλικώτατα καὶ τὸν ἀπεκάλεσε καρντὰς (ἀδελφόν). Ἔκαμεν ἔπειτα νεῦμα εἰς τὸν πρεσβευτὴν νὰ καθήσῃ εἰς ἕδραν, ἐπίτηδες ἑτοιμασμένην, καὶ ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ σοφᾶ διὰ νὰ καθίσῃ ὁ ἴδιος κατὰ τὴν συνήθειαν. Ταυτοχρόνως προσεφέρθησαν τὰ τραταρίσματα τῆς χώρας, καφὲς καὶ σερμπέτι (ἡδύποτον). Κατόπιν δὲ πολλῶν καὶ ἀμοιβαίων φιλοφρονήσεων ὁ βεζύρης ἐκάλεσε τὴν ἐξοχότητά του εἰς ἰδιαιτέραν ἀκρόασιν — ἡ ὁποία ἔγινε τῇ 17 Ἰανουαρίου 1666, ὁπότε ὡμίλησαν περὶ τῶν ὑποθέσεων μὲ ἄνεσιν περισσοτέραν.

Ἀλλ' οἱ Γάλλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεκουφίσθησαν τελείως μόνον μετὰ τὴν ἀκρόασιν εἰς τὸν Σουλτᾶνον.

Ἡ ἀκρόασις ἑνὸς πρεσβευτοῦ, λέγει ὁ de Dreux, ὡρίζετο συνήθως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πληρωμῆς τῶν γιανιτσάρων, ὁπότε ἐδίδετο εἰς αὐτὸν εὐκαιρία νὰ θαυμάσῃ τὸν πλοῦτον τοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ πληρωμὴ ἐγίνετο μίαν φορὰν εἰς τοὺς τρεῖς μῆνας. Διὰ τοῦτο ὁ de la Haye-Vantelet ἔπρεπε νὰ περιμένῃ τὴν προσεχῆ πληρωμήν, ἵνα γίνῃ δεκτός, μέχρι τῆς 2 Φεβρουαρίου. Καὶ ἔγινε τότε δεκτὸς μὲ ὅλας τὰς συνηθισμένας τελετάς. Ἐρρίφθη μάλιστα καὶ ἕνας πυροβολισμὸς ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα, ὡς ἐκδήλωσις τῆς χαρᾶς τοῦ Σουλτάνου, διότι εἶδε νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ φιλία μὲ τὴν Γαλλίαν. Διήρκεσε δὲ ἡ ὅλη διεξαγωγὴ τῆς ἀκροάσεως ἀπὸ τῆς 7 π. μ. μέχρι τῆς μιᾶς μ. μ., ὁπότε ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρεσβείαν ὁ de la Haye-Vantelet.

κ'

Παρόμοια ἐπεισόδια ἐθιμοτυπίας κατὰ τὰς ὑποδοχὰς θὰ εἶχε κανεὶς νὰ διηγηθῇ πολλά, διότι συχνὰ συνέβαινον εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Σουλτάνων καὶ εἰς τὰς σχέσεις των μὲ τοὺς πρεσβευτάς. Ἕνα δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικόν.

Ἐννοοῦμεν τὸ πάθημα τοῦ de Ferréol, πρεσβευτοῦ καὶ τούτου τῆς Γαλλίας ἐπὶ Λουδοβίκου 14ου.

Ὑπῆρχε δηλ. συνήθεια πρὶν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Σουλτᾶνον ὁ πρεσβευτὴς νὰ ἀφίνῃ τὸ ξίφος του, διότι μὲ αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὸς εἰς ἀκρόασιν κανένας πρεσβευτὴς οἱασδήποτε Δυνάμεως. Ἀλλ' ὁ Ferréol δὲν ἐδέχθη νὰ τὸ ἀφήσῃ. Καὶ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ παρουσιασθῇ! Ἔκτοτε ἄλλοι ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων δὲν εἶχαν ἐπιτυχίας εἰς τὰς ἀποπείρας των. Μόνον δὲ ἔντονος καὶ ἀπειλητικὴ στάσις εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ἐπετύγχανε προσκαίρους παραχωρήσεις, τὰς ὁποίας ὅμως ἐξηφάνιζεν ἡ ἀρχαία ἐθιμοτυπία, ἡ ὁποία ἀνελάμβανε τὴν προτιτερινήν της ἰσχύν. Ἰδοὺ δὲ τί κατώρθωσε τῷ 1797 ὁ πρεσβευτὴς τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας d'Aubert du Bayet.

Ἐβασίλευε τότε Σελὶμ ὁ Γ', «ὁ μεταρρυθμιστής», καὶ ἐπερίμενε μὲ ἀνυπομονησίαν καὶ περιέργειαν τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς νεαρᾶς τότε καὶ νικητρίας γαλλικῆς δημοκρατίας. Ὡρίσθη δὲ καὶ ἡ ἡμέρα τῆς ἀκροάσεως. Ἀλλ' ὁ πρεσβευτὴς ἀπροσδοκήτως ἐμπιθύρισεν ἀνηκούστους ἀξιώσεις. Ἐδήλωσεν ὅτι κατὰ τὴν πανηγυρικήν του ἀκρόασιν δὲν ἤθελε νὰ γίνῃ δεκτὸς εἰς τὴν παραλίαν, εἰς ἕνα κιόσκι ἐρειπωμένον, τὸ ὁποῖον μάλιστα ὠνόμασε περιστερεῶνα. Διότι ἐδῶ ἐδέχετο, ὁ Σουλτᾶνος τοὺς πρεσβευτάς. Δὲν ἐννοοῦσε, δεύτερον, νὰ παρουσιασθῇ κατὰ τὴν ὑποδοχὴν ὁ τσαούσμπασης, βηματίζων εἰς τὴν ἰδίαν γραμμὴν μὲ αὐτόν. Δὲν ἐδέχετο, τρίτον, νὰ κρατῆται ἀπὸ δύο θαλαμηπόλους ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου, ὅπως ἐσυνηθίζετο. Καὶ περὶ τῶν ἀξιώσεων τούτων ἔγινε πολὺς λόγος εἰς τὸ διβάνιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπίεσαν καὶ ἐξελιπάρησαν τὸν πρεσβευτὴν διὰ νὰ ἀποσύρῃ τὰς παραδόξους ἀξιώσεις. Ἐστάθη ὅμως ἀδύνατον. Τί ἔπρεπε λοιπὸν νὰ γίνῃ;

Ὡς πρὸς τοῦτο ὁ πρίγκηψ Ὑψηλάντης, ὁ τότε διερμηνεὺς τῆς Πύλης, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν γάλλον διερμηνέα Ruffin, τοῦ ὁποίου τὴν πεῖραν ἐπεκαλέσθησαν. Διότι καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ τὸ ἀπαραβίαστον τῆς ἐθι-

μοτυπίας, τὸν ἀποτροπιασμὸν δὲ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως εἰς οἱονδήποτε νεωτερισμόν. Ἀλλ' ὁ Ἕλλην πρίγκιψ ἐφοβεῖτο νὰ ἐπέμβῃ εἰς διαπραγμάτευσιν, ἡ ὁποία θὰ ἐξήγειρε τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου. Συνώδευσε δὲ μόνον τὸν διερμηνέα τῆς Γαλλίας εἰς τὸν Ρεῒζ ἐφέντην, ὅπως ἐκαλεῖτο τότε ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας, διὰ νὰ συζητήσῃ μαζύ του τὰς ἀνηκούσιους ταύτας προτάσεις.

— Ἀρχηγὲ τῶν διερμηνέων τῆς Γαλλίας, εἶπεν ὁ ρεῒζ ἐφέντης, ὁ πρεσβευτής σας σκέπτεται νὰ καταπατήσῃ τὰ ἔθιμά μας; Τί φρονεῖτε περὶ τῶν ἀξιώσεών του σεῖς, ὁ ὁποῖος ἐγηράσατε εἰς τὰς συνηθείας μας;

— Ἀλλὰ καὶ σεῖς, ἐξοχώτατε, ἀπεκρίθη ὁ ἱκανὸς διερμηνεύς, τί σκέπτεσθε περὶ τοῦ τίτλου τοῦ περιστερεῶνος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ κύριός μου ὀνομάζει τὴν παλαιὰν καὶ ἀθλίαν οἰκίαν, ὅπου ἠθέλετε νὰ τὸν δεχθῆτε εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Δὲν εἶναι τόσον ὀρθὴ ὅσον καὶ παραστατικὴ ἡ ἔκφρασις αὕτη; Εἰς παρομοίαν καλύβην σᾶς ἐδέχθησαν, ὅταν ἦσθε πρεσβευτὴς εἰς τὴν Πετρούπολιν; (ὅπου εἶχε χρηματίσει πρεσβευτὴς ὁ ρεῒζ ἐφέντης). Καὶ νομίζετε ὅτι ἡ θέα τούτου τοῦ παλιόσπιτου, κάμνει τὸν Γάλλον στρατηγὸν νὰ ἔχῃ ἰδέαν εὐνοϊκὴν περὶ τῶν τελετῶν τῆς αὐλῆς σας;

— Ἀλλ' εἶναι συνήθεια.

— Ὅταν ἡ συνήθεια δὲν εἶναι καλή, πρέπει νὰ μεταβληθῇ.

— Πολὺ καλά. Ἀλλὰ δὲν ἐπιμένει ἀκόμη νὰ προπορευθῇ ἀπὸ τὸν τσαούσμπασην;

— Ἀναμφιβόλως. Καὶ εἰς τοῦτο εἶναι ἀμετάπειστος. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας ἀπαιτεῖ νὰ βαδίσῃ μόνος καὶ ἐκτὸς γραμμῆς. Πράγματι τί σημαίνει ἂν ὁ τσαούσμπασης δὲν εἶναι παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ πρεσβευτοῦ ἐπὶ τῆς ἰδίας γραμμῆς, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἐμπρὸς ἢ ὀπίσω;

— Δεκτὸν καὶ τοῦτο, εἶπεν ὁ ρεῒζ ἐφέντης, ὁ ὁποῖος ἦτον ἀποφασισμένος νὰ δεχθῇ ὅλας τὰς κακὰς δικαιολογίας, τὰς ὁποίας ὁ συνομιλητής του ἀνέπτυσσε μὲ σταθερότητα καὶ ἀποφασιστικότητα. Ἀλλὰ δὲν δέχεται νὰ κρατῆται ἀπὸ δύο

καπιτσιμπάσιδες κατὰ τὴν ἀκρόασιν. Καὶ εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην θὰ εἶμαι ἀνένδοτος.

— Προσέξατε, Ἐξοχώτατε. Ἡ γαλλικὴ δημοκρατία ἐγκαινίζει τὴν ἐποχὴν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ συνήθεια ὅμως αὕτη δὲν ὁμοιάζει πάρα πολὺ μὲ συνηθείας δουλικῶν χρόνων; Νὰ κρατῆται κανεὶς καὶ νὰ σύρεται καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐνώπιον τοῦ Πατισὰχ ὡς νὰ εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἡγεμόνος ὄχι εὔνοια, ἀλλὰ τιμωρία! Τίποτε ἄλλο δὲν προσκρούει περισσότερον εἰς τὴν δημοκρατικὴν ὑπερηφάνειαν!

— Ἀλλὰ δὲν σκέπτεσθε τί θὰ ἔλεγαν, Θεέ μου! οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ παλατιοῦ, ἂν ἔβλεπαν ἕνα ξένον ἐλεύθερον ἐνώπιον τοῦ κυριάρχου των;

— Ποῖοι εἶναι οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι;

— Οἱ μαῦροι καὶ οἱ λευκοὶ εὐνοῦχοι.

— Ἄ! Ἐξοχώτατε, ἐντρέπομαι δι' ὅσα λέγετε. Εὐνοῦχοι! Μισοὶ ἄνθρωποι! Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ ἑνὸς εὐνούχου καὶ ἑνὸς στρατηγοῦ τῆς Γαλλίας;

— Παρεξηγεῖτε τὸ πρᾶγμα. Δὲν πρόκειται οὔτε περὶ προφυλάξεως οὔτε περὶ δυσπιστίας. Εἶναι τιμή.

— Ὡς πρὸς τοῦτο, ἐξοχώτατε, θὰ εἰπῶ τὴν τελευταίαν λέξιν. Ἂν εἶναι τιμή, μοῦ ἔλεγε πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ὁ πρεσβευτής, ἀπαλλάττω τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἀπὸ αὐτήν· ἂν εἶναι προσβολή, δὲν θὰ τὴν δεχθῶ.

Ὁ ρεῒζ ἐφέντης, χωρὶς νὰ εὕρῃ ἄλλην ἀντίρρησιν ἢ χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ ζητήσῃ, ἐσηκώθη διὰ νὰ μεταβῇ νὰ συμβουλευθῇ τὸν μέγαν βεζύρην, ἐπέστρεψε δὲ ἀμέσως καὶ ἐδήλωσεν ὅτι τὰ τρία αἰτήματα παρεχωρήθησαν. Πράγματι κατὰ τὴν ἀκρόασιν ὅλα ἔγιναν ἀκριβῶς ὅπως τὰ εἶχεν ἐπιθυμήσει ὁ πρεσβευτής, ὁ ὁποῖος συνέταξεν ὁ ἴδιος πρωτόκολλον τῆς νέας ταύτης ἐθιμοτυπίας. Ἐτυπώθη δὲ τὸ πρωτόκολλον τοῦτο καὶ ἐκυκλοφόρησεν εἰς τὸ Πέρα καὶ διεδόθη ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην.

Καὶ ὅμως ἄλλοι πρεσβευταὶ ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τοῦτο, ἔγιναν δεκτοὶ εἰς τὸν περιστερεῶνα, ἐτέθησαν εἰς τὴν ἰδίαν γραμμὴν μὲ τὸν τσαούσμπασην καὶ ἐκρατήθησαν ἀπὸ τοὺς καπιτζίδες ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου.

Π. Μ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ
Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΟΝΕΙΡΟΚΡΙΤΗΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ

γνώρισα κάποτε ἕναν Ὀνειροκρίτη. Δὲ μιλῶ γιὰ τὰ γνωστὰ ἐκεῖνα βιβλία, ποὺ ἐξηγοῦνε μὲ τοὺς πιὸ κουτοὺς τρόπους τὰ ὀνείρατα καὶ εἶναι γραμμένα ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους ποὺ ἱστοροῦνε τοὺς βίους τῶν ἁγίων καὶ τῶν ληστῶν καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ Νὰτ Πίγκερτων.

Ἐκεῖνος ποὺ γνώρισα ἐγώ, ἦταν ἕνας ἀληθινὸς Ὀνειροκρίτης, μὲ κρέας καὶ κόκκαλα. Ἦτανε λιγόλογος, σοβαρός, καὶ ξηγοῦσε τὰ ὀνείρατα τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴ σπουδαιότητα τοῦ Ἰωσὴφ τῆς Γραφῆς καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ μεσαιωνικοῦ Καλλιόστρου. Τ' ὄνομά του Ἠλίας Μπασκουλέας καὶ πατρίδα του — ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν κατάληξη φαίνεται — ἡ πετροκούρβουλη Μάνη.

Φανταστῆτε ἕνα γέρο ψηλό, ξεραγκιανό, μαῦρο σὰν ἀσβολωμένο κούτσουρο, μὲ τὰ ζυγωματικὰ πεταγμένα, ἀλλὰ μὲ δυὸ μάτια μαῦρα καὶ γυαλιστερὰ σὰν πετροκάρβουνα. Τὰ μάτια αὐτὰ καμμιὰ φορὰ — πρὸ πάντων σὰ δηγότανε τὴν ἱστορία του — παίρνανε μιὰν ἀγριάδα σὰν τοῦ ρήσου. «Ἐγὼ δὲν εἶδα ποτέ μου ρῆσο» μοῦ ἀπάντησε κάποτε ἕνας φίλος δημοσιογράφος, περαστικὸς ἀπὸ τ' Ἀνάπλι, ποὺ τοῦ ἔκανα λόγο γιὰ τὸ μπάρμπα Λιὰ τὸ Μανιάτη. «Ὁ ρῆσος εἶν' ἕνα ἀγρίμι, σὰν τσακάλι, σὰ λυκόσκυλο, — ζῆ σὲ πολλὰ μέρη, ἀκόμη καὶ σὲ κεῖνο τὸ ἀντικρυνὸ βουνὸ τοῦ Κυβεριοῦ, μέσα σὲ σπηλιές. Τὰ μάτια του λάμπουν τὴ νύχτα, σὰν ἀναμμένα κάρβουνα. Κοίτα τὰ μάτια τοῦ Μπασκουλέα κι' ἄκουσε τὴν ἱστορία του.»

Ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἥσυχους ψαράδες στὰ Καρδάμυλα. Ἐκεῖνος ποὺ εἶπε «οἵα ἡ μορφή, τοιάδε καὶ ἡ ψυχὴ» δὲν ἤτανε καθόλου παρατηρητικός. Ὁ Λιὰς ἐκοίταζε τὴ δουλίτσα του, τὸ καμάκι του, τὰ παραγάδια του, καὶ ποτέ του δὲν ἐπείραξε ἄνθρωπο. Μὰ ἔλα ποὺ ἡ τύχη τἄφερε ζερβά, ἕνας ἀπὸ τὴ γενιά του νὰ σκοτώσῃ κάποιο συχωριανό του στὴ Λάγεια, καὶ τότες ξύπνησαν οἱ ντόπιες συνήθειες καὶ ζητοῦσαν ἐκδίκηση. Τὸ αἷμα ἔπρεπε νὰ παρθῇ πίσω. Οἱ συγγενῆδες τοῦ σκοτωμένου, οἱ γενιακοί, συνάχτηκαν καὶ κάνανε κονσοῦλτο: κάτσανε κατάχαμα, σταυροπόδι, φάγανε τὴ συμβολικὴ φράβα, μοιρολογήσανε τὸν ἀδικοσκοτωμένο τους καὶ ρίξανε κλῆρο. Ἔπεσε σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ χερόδυναμους καὶ πιὸ σβέλτους τῆς φαμίλιας. Αὐτὸς ἦταν ὁ διαταγμένος νὰ σκοτώσῃ ἢ τὸ φονιά, ἢ τὸν καλλίτερο ἀπὸ τὴ φαμίλια του. Κ' ἐπειδὴ ὁ φονιὰς τὄχε σκάσει γιὰ τὴν Ἀλεξάντρα καὶ μάκραινε ὁ καιρός, τὸ θανατερὸ χρέος ἔπεφτε στὸν ***κάλλιο*** τῆς φαμίλιας του. Κι' αὐτὸς ἦταν ὁ Λιὰς τοῦ Μπασκουλέα... Ἔτσι ἀποφασίστηκε. Καὶ πῆγαν καὶ τὄπαν στὴ χήρα τοῦ σκοτωμένου, ποὺ καθισμένη στὸ κατώρλι τοῦ σπιτιοῦ, μὲ τὰ μαλλιὰ ξέπλεχα, βαμμένα στὸ αἷμα τοῦ ἄντρός της, ριγμένα μπρός, μοιρολογοῦσε καὶ πρόσμενε.

Καὶ τότες ἡ χήρα σηκώθηκε ἥσυχη, καὶ πῆγε νὰ ξεπλύνῃ τὰ μαλλιά της, παρηγορημένη, γιατὶ ἤξερε πὼς καὶ εἴκοσι χρόνια νὰ περνοῦσαν, ἀκόμη καὶ μιὰ ζωή, τὸ αἷμα θὰ παιρνότανε πίσω.

— Φύγε, Λιά, μπαρκαρίσου, γλυτωμὸ δὲν ἔχεις! τοὔπε κάποιος ποὺ ἔμαθε τὸν ξεγραμμό του. Οἱ Ζαμπεταῖοι σὲ βάλανε στὸ μαχαίρι. Θὰ σοῦ κάνουνε χωσία!

Κι' ὁ Λιὰς γλίστρησε, χάθηκε, ξενητεύτηκε. Ἥσυχος, ἀθῶος ἄνθρωπος αὐτός, ποὺ δὲν ἔφταιγε τίποτα στὸ φόνο, ἔχασε τὴ σειρά του, καὶ σὰν ψάρι ξενερισμένο γύριζε δῶ καὶ κεῖ νὰ γλυτώσῃ τὴ ζωή του. Πῆγε πρῶτα στὴν Καλα-

μάτα, ἔπειτα στὸν Περαία. Μέσα στὴν πολυκοσμιὰ βρέθηκε πιὸ σίγουρος κ' ἔπιασε δουλειὰ στὰ Καμίνια, μὰ καὶ πάλι εἶχε τὸ νοῦ του νὰ μὴν ξανοίγεται στὸ παζάρι, ὥς ποὺ νὰ κάνῃ κομπόδεμα, νὰ βρῇ τρόπο νὰ μπαρκάρῃ γιὰ τὴν Ἀμέρικα.

Ὁ καιρὸς περνοῦσε, ὁ ἕνας χρόνος μὲ τὸν ἄλλο, κι' ὁ Λιὰς εἶχε ἀρχίσει νὰ ξεχνᾷ τὸν κίνδυνό του, ἔδεσε γνῶρες, κουμπαριές, παντρέφτηκε μὲ μιὰ Πειραιώτισσα, χήρεψε, πέρασαν εἴκοσι ὁλάκερα χρόνια ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ ξαφνικοῦ φευγιοῦ του ἀπὸ τὴ Μάνη.

Μιὰ βραδιὰ — χινόπωρο ἦταν, Σαββατόβραδο καὶ ψιχάλιζε — ἐκεῖ ποὺ ὁ Λιὰς ἔπινε τὸν καφφέ του καὶ τραβοῦσε τὸ τσιγαράκι του ξέγνοιαστος, ἄκουσε ἀλαφρὸ τρίξιμο στὴν πόρτα τῆς κάμαράς του. Σήκωσε τὸ κεφάλι, καὶ ψηλά, στὸ φεγγίτη τῆς πόρτας, πίσω ἀπ' τὸ τζάμι, εἶδε ἕνα πρόσωπο χλωμό, μὲ δυὸ ζωηρὰ μάτια ποὺ τὸν ἐκοίταζαν γιομάτα κακία...

Ἀστραπὴ πέρασε στὸ θυμητικὸ τοῦ Λιὰ ἡ γνώρα. Τὰ εἴκοσι χρόνια ζάρωσαν σὲ μιὰ στιγμή. Αὐτὸς ἦτανε! Ὁ Γιωργῆς ὁ Ζαμπετέας, ποὺ σίγουρα ἦρθε νὰ πάρῃ πίσω τὸ αἷμα, καὶ νὰ ποὺ ἀνακάλυψε τὸ καταπότι του καὶ στέκεται τώρα ὀρθὸς σὰ Χάρος, πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα, ἀνεβασμένος στὸ πλαγινὸ πεζούλι καὶ κοιτάζοντας ἀπὸ τὸ φεγγίτη! Στέκεται καὶ παραμονεύει, ἀμίλητος, μὲ τὰ μάτια γιομάτα ἀπὸ εἴκοσι χρονῶν ἔχθρητα, ποὺ στηλώνονται ἐπίμονα, ὅπως τοῦ φιδιοῦ τ' ἀστρίτη στὸ πουλί...

Τὴν πρώτη στιγμὴ ὁ Λιάς, σαστισμένος, δὲ σάλεψε ἀπὸ τὴ θέση του. Γρήγορα ὅμως συλλογίστηκε πὼς ὅπλο κανένα δὲν εἶχε νὰ ὑπερασπιστῇ — ἔλεος δὲ μποροῦσε νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὸν ὀχτρό του... Καὶ βέβαια ἡ πόρτα του ἦτανε κλειδωμένη, ἀλλὰ ποιὸς τοὔλεγε ὅτι ὁ Ζαμπετέας, χεροδύναμος πάντα, δὲ θὰ τὴν ἄνοιγε μὲ μιὰ κλωτσιά, νὰ μπῇ μέσα, νὰ τόνε σκοτώσῃ, ὄχι βέβαια μὲ πιστόλι, γιὰ νὰ μὴ γείνῃ σαματᾶς, ἀλλὰ μὲ κάμα, νὰ τόνε σφάξῃ σὰν ἀρνί;...

Ἡ λάμπα ἦτανε πλάγι του. Πετάχτηκε ἀπάνου, τὴ φύσηξε, καὶ στὸ σκοτάδι ποὺ γίνηκε, ἄνοιξε τὸ παράθυρο καὶ πήδηξε στὸ δρόμο.

Μὲ τὴν καρδιὰ ποὺ λαγοχτυπάει, τρέχει ὁ Λιάς, τρέχει ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ στενορούμια καὶ θαρρεῖ πὼς πάντα ἔχει πίσω τὸν ὀχτρό του, τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν τοὔφταιξε σὲ τίποτα, κι' ὅμως αὐτὸς γυρεύει νὰ τοῦ πάρῃ τὴ ζωή!...

Ἀπὸ τὴ βραδιὰ ἐκείνη ὁ Λιὰς ὁ Μπασκουλέας δὲ μποροῦσε νὰ βρῇ ἡσυχία. Ἔφυγε ἀπὸ τὸν Περαία, πῆγε στὸ Βόλο, ἀπὸ κεῖ στὴν Πάτρα, ἀπὸ κεῖ στὰ Ἐφτάνησα, — ὅλο ἄλλαζε πολιτεῖες, γιατὶ παντοῦ φοβότανε πὼς θὰ δῇ ἄξαφνα ἕνα κίτρινο πρόσωπο καὶ δυὸ σκληρὰ μάτια νὰ τόνε κοιτάζουν ἀπὸ τὸ φεγγίτη τῆς πόρτας του· σὲ κάθε γωνιὰ περίμενε νὰ βρεθῇ ἀντικρυστὸς μὲ τὸν ὀχτρό του.

Αὐτὴ ἡ μανία τῆς καταδιώξεως — πῶς ἀλλοιώτικα νὰ τὴν πῇ κανείς; — τὸν ἔφερε τέλος καὶ στ' Ἀνάπλι, ὅπου ἔπιασε δουλειὰ κάτω στὸ Τελωνεῖο. Μὰ γρήγορα θὰ σήκωνε κι' ἀπὸ δῶ πανιά, ἂν δὲν ἐμάθαινε ἀπὸ ἕνα συμπατριώτη του καραβοκύρη ἕνα καλὸ μαντάτο: Μεγάλος σκοτωμὸς εἶχε γίνει στὴ Λάγεια. Ἀνάμεσα Μπασκουλαίων καὶ Ζαμπεταίων εἶχε ξαναφουντώσει ἡ παλιὰ ἔχτρητα, ἄναψε τὸ ντουφέκι, καὶ δυὸ ἀπὸ τὴ γενιά του — δεύτερα ξαδέρφια του — εἴχανε μείνει στὸν τόπο. Λοιπὸν οἱ Ζαμπεταῖοι (σύμφωνα μὲ τὰς μανιάτικες συνήθειες) εἶχαν πάρει τὸ παλιὸ αἷμα πίσω, κι' αὐτόνε θὰ τὸν ἄφηναν πιὰ ἥσυχο. Αὐτὸ ἦταν τὸ μαντάτο ποὺ ὁ Λιὰς τὄλεγε «καλό»!

Κεῖνο τὸ βράδι ἐκέρασε τὸν καραβοκύρη ποὺ τοὔφερε τὸ χαμπέρι, ἤπιαν «συχώριο στὶς ψυχές τους», κι' ὁ Λιὰς τράβηξε γιὰ τὸ σπιτάκι του, στὸν Ψαρομαχαλᾶ. Εἶχε καὶ τούτη ἡ καμαρούλα του φεγγίτη, μὰ ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ὁ Λιὰς θὰ μποροῦσε νὰ σηκώνῃ τὸ κεφάλι του χωρὶς φόβο.

Κ' ἔτσι ὁ Λιὰς ὁ Μανιάτης ἔμεινε γιὰ πάντα στ' Ἀνάπλι, ἔρριξε ἄγκυρα, δούλευε χαμαλίκα στὸ λιμάνι, περνοῦσαν τὰ χρόνια καὶ τὸν ἐπῆραν τὰ γεράματα.

Τὸν ἐπῆραν τὰ γεράματα, μὰ βαστοῦσαν ἀκόμη τὰ κότσια του. Μὲ τὴ χαμαλίκα στὴν πλάτη, ποὺ τοὔχε γίνει σὰ

φυσικὸ ἔξάρτημα τοῦ κορμιοῦ, δούλευε γιὰ τὴν παλιοζωή. Κουβαλοῦσε σακκιὰ κάρβουνα ἢ κρεμμύδια ἀπὸ τὰ καΐκια τὰ Βατικιώτικα ποὺ ἀράζανε στὸ καραβοστάσι ὥς στοὺς μαχαλάδες, ψηλά, ἐκεῖ πιὰ τὸ κάρο δὲ μποροῦσε ν' ἀνεβῇ, κι' ὅπου ὁ «μπάρμπα - Λιὰς» (μπάρμπας τώρα) σκαρφάλωνε σὰ σαλίγκαρος στὶς τουρκοβενετσάνικες σκάλες, μὲ τὸ τσουβάλι στὴν πλάτη, τράκ, τράκ, τράκ, κ' ἔφερνε ντοῦρο καὶ ἀκέριο τὸ φόρτωμα σὰν τίμιος Μανιάτης.

— Καλῶς τὸ μπάρμπα Λιά! τὸν προσχαιρετοῦσε ἡ μάνα μου ἡ συχωρεμένη. Ρίχ' τὰ κάρβουνα στὸ κατώϊ καὶ κάτσε νὰ πιῇς τὸ καφεδάκι σου.

— Ἄχ!.. κι' ὁ μπάρμπα Λιὰς καθότανε βαριὰ — «γεράματα, κυρ' Ἀνθή μου» — σοριαζότανε στὸ κεφαλόσκαλο τοῦ σπιτιοῦ καὶ καρτεροῦσε τὸν καφέ του, ποὺ τὸν ἤθελε ψιλοκαϊμάκη καὶ ξέχειλη τὴν κούπα. Καὶ σὰν τὸν ἀπολάβαινε μὲ ἀριὲς καὶ ὑπολογισμένες ρουφηξιές, ἔβγαζε στερνὰ τὴ βοϊδοσακκούλα, ἔστριβε τσιγάρο, τ' ἄναβε καὶ περίμενε.

Ἤξερε αὐτὸς τί περίμενε. Οἱ νύχτες οἱ χειμωνιάτικες εἶναι μεγάλες, ὁ κόσμος ἔχει τὰ βάσανά του, καὶ τὰ ὄνειρατα εἶναι τῆς τύχης τὰ προμηνύματα.

Περίμενε λοιπὸν νὰ τόνε παρακαλέσουν — «σύρτε με κι' ἂς κλαίω» — νὰ ξηγήσῃ τ' ὄνειρο τὸ χτεσινοβράδυνο, ἢ κανέν' ἄλλο κοντινό: «Εἶδα ποῦ λές, μπάρμπα Λιά μου, ἔτσι καλὴ ψυχὴ νἄχῃς,... εἶδα λέει, μιὰ θάλασσα θολή, φουρτουνιασμένη...»

Καὶ ἡ γυναίκα, μὲ τὰ χέρια δεμένα στὴν ποδιά της, διηγότανε τ' ὄνειρο, κι' ὁ γέρος μὲ τὰ μάτια στηλὰ στὴ φανταστικὴ θάλασσα, ἔψαχνε νὰ βγάλῃ τὸ νοιῶσμα, νὰ μαντέψῃ ποιὸ καλὸ ἢ ποιὸ κακὸ κρυβότανε στ' ὄνειρο, Κ' ἔτσι, μὲ ἀγαθὴ πίστη, ἐσυνέχιζε τὴν ἰδέα ποὺ ἔχει ὁ κόσμος γιὰ τὴν προφητικὴ δύναμη τῶν παιδιῶν τῆς Μάνης.

Ὅταν κανεὶς πέρασε μιὰ δλάκερη ζωὴ γεμάτη βάσανα, μὲ τὸν καιρὸ σκλαβώνεται στὴν πρόληψη καὶ πιστεύει ἀκόμη καὶ στὰ ὀνείρατα.

Ἔτσι καὶ ἡ μητέρα μου εἶχε κάνει γκόλφι της ἕνα παλιὸ

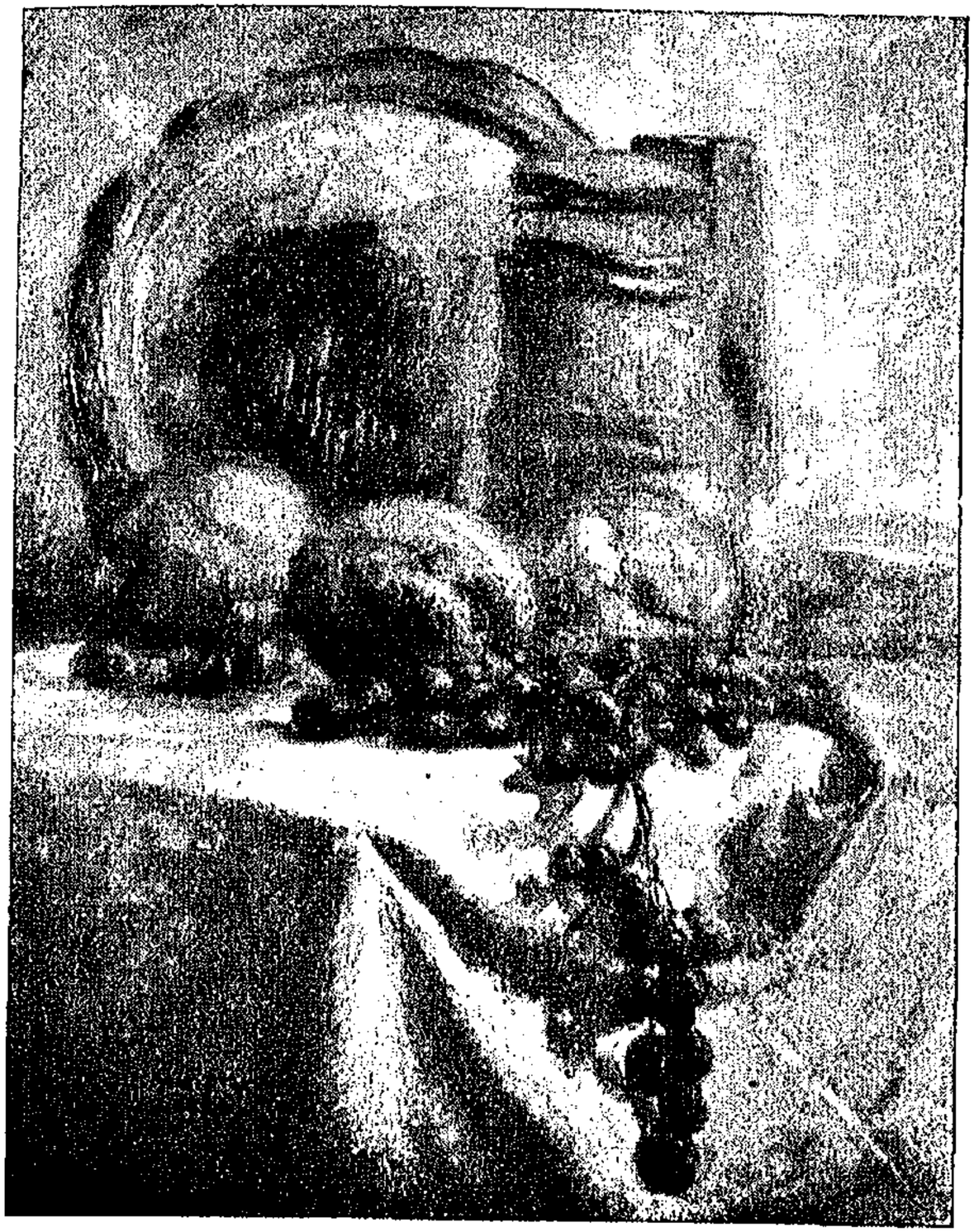

ΕΛΠΙΣ Δ. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ΟΠΩΡΙΚΑ

βιβλίο, κακατυπωμένο, μὲ τὰ φύλλα τριμμένα ἀπὸ τὸ μεταχείρισμα. Τὸ θυμᾶμαι καλά, γιατὶ ἦταν ἀπὸ τὰ πρῶτα ποὺ ξεφύλλισαν τὰ παιδικά μου χέρια :

«***Μέγας ἀληθὴς Ὀνειροκρίτης, συμπληρωθεὶς ἐκ χειρογράφου γραφέντος πρὸ 148 ἐτῶν ὑπὸ γέροντός τινος Μανιάτου, ἐξηγῶν 2000 ὄνειρα...***»

Ἀλλὰ δυὸ χιλιάδες ὄνειρα εἶναι λίγα γιὰ μιὰ ψυχὴ τυραγνισμένη, ποὺ βλέπει ὅλο καὶ καινούρια. Πολλὲς φορὲς τύχαινε τ' ὄνειρο τῆς χτεσινῆς βραδιᾶς νὰ μὴ βρίσκεται στὸ βιβλίο. Καὶ τότες ὁ μπάρμπα Λιὰς γινόταν ἀπαραίτητος. Ὁ γέρο Μανιάτης — ποὺ ἡ φήμη του ὅλο καὶ μεγάλωνε στὶς Ἀναπλιώτικες γειτονιὲς — κατὰ τὸ Σαββατόβραδο, ἔπαιρνε βόλτα τὶς ροῦγες, χωρὶς τὴ χαμαλίκα του, περαστικὸς τάχα, μὰ σίγουρος πὼς κάποια θὰ τόνε φωνάξῃ. Πάντα σκυφτός, πάντα σιωπηλός, μονοκόκκαλος, περνοῦσε σιγὰ - σιγά, ἀργοπερπάτητος, καλησπερίζοντας δεξιὰ κι' ἀριστερά, μ' ἕνα μουρμούρισμα ποὺ ἦταν σὰ στεναγμός.

— Καλησπέρα, μπάρμπα Λιά... Κόπιασε μέσα νὰ πιῇς ἕνα καφεδάκι.

Καὶ τὴν ὥρα ποὺ ὁ μελαψὸς Μανιάτης, καθιστὸς στὸ χαγιάτι, ρουφοῦσε τὸν ψιλοκαϊμάκη του, ἡ γυναίκα δειλά, γιὰ νὰ μὴν τόνε προσβάλῃ τάχα, ἀποκοτοῦσε νὰ τοῦ στορίσῃ τ' ὄνειρό της. Γιατὶ ὁ μπάρμπα Λιὰς καμωνότανε πὼς τόνε στενοχωροῦσαν τάχατες αὐτὲς οἱ κουβέντες, πὼς εἶναι ἁμαρτία νὰ θέλουμε νὰ μποῦμε στὰ θεϊκὰ μυστήρια, καὶ θἄλεγε κανεὶς πὼς ἔνοιωθε τὴ δυσφορία τῆς ἀρχαίας Πυθίας, ὅταν οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνα τήνε σπρώχνανε ν' ἀνεβῇ στὸ Δελφικὸ τρίποδα!.. Στὸ τέλος ὅμως ἔκανε πὼς μαλάκωνε.

— Χμ!.. καὶ κουνοῦσε τὸ κεφάλι.

— Εἶδα, λέει, μπάρμπα Λιά, ἔτσι καλὸν Παράδεισο νἄχῃς... εἶδα, λέει, πὼς περνοῦσα ἀπὸ μιὰ μακριὰ - μακριὰ ξελόντζα... Καὶ φορῶσα, λέει, στὸ κεφάλι ἕνα στεφάνι καμωμένο ἀπὸ λογῆς - λογῆς λουλούδια...

— Χμ... Χλωρὰ ἦτανε τὰ λουλούδια ἢ ξερά;

Καὶ ἡ γυναίκα ἀπαντοῦσε, κι' ὁ Ὀνειροκρίτης ἔδινε τὴν

ἐξήγηση μὲ ἀσφάλεια ποὺ δὲ δεχότανε καμμιὰ ἀμφιβολία: Ἂν τὰ λουλούδια ἤτανε χλωρά, γλήγορα θἄκουγε νὰ τῆς μιλᾶνε γιὰ παλιά, λησμονημένα πράματα, ποὺ θὰ τῆς θύμιζαν εὐτυχισμένα χρόνια. Ἂν ἦταν ὅμως ξερὰ τὰ λουλούδια — καὶ τὰ μάτια τοῦ γέρο Μανιάτη σκυθρώπαζαν ἄξαφνα — ἂν ἤτανε ξερά... Κάνε μιὰ λειτουργία, κυρὰ Διαμαντίνα, νὰ διώξῃς τὸ κακό...

Στὸν παραπάνω μαχαλᾶ τόνε φώναζε ἄλλη ὀνειροπαρμένη. Ἄλλος καφφεδάκης ἐδῶ, ἄλλο ὄνειρο.

— Νεράντζι εἶδες πὼς ἔτρωγες, κυρὰ Φιλιώ μου;... Χμ... (κι' ὁ Μανιάτης ἀναστέναζε καὶ κόμπιαζε)... Πίκρα! Στενοχώρια μεγάλη θὰ περάσῃς!...

Καὶ γιὰ ν' ἀλαφρώσῃ τὴν ἐντύπωση ὁ πολυκαίτοχος γέρος — ποὺ ἤξερε κι' ὅλο τὸ Καλαντάρι ἀπέξω — βιαζότανε νὰ προστέσῃ:

— Μὰ καὶ τὶς στενοχώριες οἱ Ἅγιοι τὶς διώχνουν. Λύριο ξημερώνει τοῦ Ἁγι Προκόπη (νὰ ποῦμε)... Ἄναψε κεράκι ἀπόψε, στὸ διπλοκάμπανο!..

Κ' ἔτσι, τὸ κάθε πρᾶμα τοῦ κόσμου τούτου, ἢ καὶ τ' ἄλλου-νοῦ, μποροῦσε νὰ ἰδωθῇ σὲ ὄνειρο, καὶ τὸ κάθε ὄνειρο νὰ βρῇ τὴν ἐξήγησή του: Ἀπὸ τὰ πιὸ ἀσήμαντα ὡς στὰ πιὸ σπουδαῖα, ὡς στὴ φωτιὰ καὶ ὡς στὸ νερό, ποὺ τρεχούμενο ἐσήμαινε ***γλήγορο,*** βοήθεια ἀνέλπιστη· καθάριο, φανέρωνε χαρὲς καὶ πλούτια· θολό, μαλώματα μὲ δικούς· σταματημένο, ἀρρώστεια καί... μπορεῖ καὶ θάνατο.

Μὰ ὁ θάνατος ἦταν ἕνας λόγος ποὺ δὲν ἔβγαινε εὔκολα ἀπὸ τὰ χείλη τοῦ γέρο Μανιάτη. Τὸν ἄφηνε νὰ μαντεύεται. Κι' ἀπὸ τὸ Χάρο δὲν ἔδειχνε παρὰ μόνο τὴ σκιά του...

Κ' ἐγώ, ποὺ μεγάλος πιὰ τότε, φοιτητής, εἶχ' ἀρχίσει νὰ παίρνω στὴν εἰρωνεία τὸ ζοντανό μας Ὀνειροκρίτη, δὲ θὰ λησμονήσω ποτὲ κεῖνο τὸ χινοπωριάτικο δειλινὸ ποὺ ὁ Μανιάτης ἐξηγητής, καθισμένος στὸ κεφαλόσκαλο, μὲ τὰ ξέσαρκα χέρια γύρω στὰ γόνατά του, ἄκουγε τ' ὄνειρο τῆς μητέρας μου. «— Εἶδα ποῦ λές, μπάρμπα Λιά μου, εἶδα πὼς μπῆκα, λέει, στὴ σάλα μας... Καὶ ξαφνιάστηκα ποὺ τὴ βρῆκα γυμνὴ κ' ἔρημη... Λείπανε ὅλα τὰ ἔπιπλά, ἔξὸν

ἀπὸ τὸν καθρέφτη τὸ μεγάλο... Μὰ ὁ καθρέφτης (ἐδῶ, ἡ φωνή της ἔτρεμε) ἦτανε, λέει, ραϊσμένος ἀπὸ πάνου ὡς κάτου... Κοίταξα μέσα κ' εἶδα ἕνα πρόσωπο ἄλλο, ὄχι τὸ δικό μου... Ἕνα πρόσωπο ξένο καὶ χλωμό, δειάφι, μὲ μάτια σὰ γυαλένια... ποὺ μεγάλωναν... μεγάλωναν... καὶ σκεπάσανε, λέει, ὅλο τὸ πρόσωπο... τόσο, ποὺ τὸ πρόσωπο χάθηκε κι' ἀπόμειναν μόνο κεῖνα τὰ δυὸ μάτια, νὰ μὲ κοιτάζουν ἀκούνητα καὶ στηλά, σὰ γυαλένια! Κι' ἀπὸ τὴν τρομάρα μου ξύπνησα!..

Καὶ σίγουρα, ἦταν ἀκόμα τρομαγμένη ἡ μητέρα μου ποὺ διηγότανε τ' ἀλλόκοτο κεῖνο γέννημα τοῦ χινοπωριάτικου ὕπνου της.

Ἐγώ, ἀπὸ τὴ μισάνοιχτη πόρτα τῆς κάμαράς μου, παρακολουθοῦσα τὴ σκηνή, χωρὶς νὰ φαίνωμαι. Καί, τὴν ἀλήθεια νὰ πῶ, μὲ εἶχε πιάσει μιὰ ἀνεξήγητη δυσθυμία, ποὺ μὲ κάρφωνε ὄρθιο στὴ μέση τῆς κάμαρας, μὲ τὰ χέρια στὶς τσέπες, τὰ μάτια στηλωμένα πότε στὴ στεγνὴ ὄψη τῆς μητέρας μου, καὶ πότε στοῦ γέρου ἐξηγητὴ τῶν ὀνείρων.

Ἄξαφνα, τὸν εἶδα νὰ σηκώνεται ἀπότομα, νὰ φορῇ τὸ σκοῦφο του καὶ σκυφτός, χωρὶς νὰ πῇ λέξη, μ' ἕν' ἀλαφρὸ μόνο σάλεμα τοῦ χεριοῦ στὸν ἀέρα, νὰ κατεβαίνῃ τὴ σκάλα... Δὲν ἄκουσα παρὰ τὸ τρίξιμο τῆς παλιᾶς σκάλας ἀπὸ τὸ περπάτημά του καὶ δὲν εἶδα παρὰ τὴ μητέρα μου ποὺ ἔστεκε ὀρθὴ στὸ κεφαλόσκαλο, θανάσιμα λυπημένη, ἰδεασμένη.

Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲ μπόρεσα νὰ εἰρωνευτῶ τὴν πίστη της στὰ ὀνείρατα καὶ στὴν προφητικὴ δύναμη τοῦ γέρο - Μανιάτη. Θυμᾶμαι μάλιστα πὼς τὴ νύχτα, τὴν ὥρα ποὺ ἡ μανούλα μου ἀποτραβήχτηκε νὰ πλαγιάσῃ, ἔπῆρα τ' ἀκριβό της βιβλίο, τὸν Ὀνειροκρίτη μὲ τὰ τριμμένα φύλλα, καὶ ζήτησα τὴ λέξη ***Καθρέπτης***. Μὰ τὸ φύλλο κεῖνο, μαζὶ μὲ μερικὰ ἄλλα, ἔλειπε ἀπὸ τὸ βιβλίο...

Σὲ λίγες μέρες ἔφυγα ἀπ' τ' Ἀνάπλι. Καὶ ἦρθα στὴν Ἀθήνα νὰ παρακολουθήσω μαθήματα. Μέσα στὶς καινού-

ριες μου ἀσχολίες λησμόνησα καὶ τὴ σκηνὴ ποὺ διηγήθηκα καὶ πολλὰ ἄλλα πράματα τῆς ἐπαρχιώτικης ζωῆς μου. Ἡ νιότη ἔχει τὰ δικά της ὄνειρα, ποὺ τὰ βλέπει μάλιστα καὶ ξύπνια. Ἤμουνα πολὺ νέος τότε καὶ σπουδαῖος κυνηγὸς ζωντανῶν ὀνείρων.

Μὰ ὡς τόσο, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, κάποιο γράμμα τῆς μάνας μου ἔρχότανε νὰ μὲ βάλῃ σὲ συλλογή. Μαζὶ μὲ τ' ἄλλα οἰκογενειακὰ ποὺ μοὔγραφε, παραπονιότανε καὶ γιὰ κάποιες ἀόριστες ψυχικὲς στενοχώριες ποὺ τῆς λυγίζαν, ἔλεγε, καὶ τὸ κορμί. «Σὰ νὰ μ' ἔχουν χτυπημένη στοὺς ὦμους» ἔγραφε. «Οὔτε γώ, παιδί μου, δὲν ξέρω τί ἔχω».

Λοιπόν, ἀκοῦστε τί μοῦ συνέβηκε μιὰ βραδιά, Μάη μῆνα, ἐκεῖνο τὸ χρόνο:

Ἀνέβαινα ξένοιαστος τὴν Ὁδὸν Σίνα, πηγαίνοντας στὸ φοιτητικό μου δωμάτιο, ἐκεῖ κατὰ τὰ Πευκάκια. Περασμένα μεσάνυχτα, φεγγάρι, κ' ἐρημιὰ στοὺς δρόμους. Ἄξαφνα, μέσα στὴν ἀπόλυτη σιωπή, ἄκουσα καθαρὰ πίσω μου μιὰ γλυκειὰ φωνὴ νὰ μὲ κράζῃ μὲ τ' ὄνομά μου:

— Θρασύβουλε!

Ἀνατρίχιασα. Ἦταν ἡ φωνὴ τῆς μάνας μου γεμάτη παράπονο, ἢ καλλίτερα σὰν ἀνθρώπου ποὺ τοῦ συμβαίνει κάτι κακὸ καὶ ζητάει βοήθεια. Στάθηκα τρομαγμένος, γύρισα πίσω, κατέβηκα ὡς στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου, σὰ νὰ πρόσμενα νὰ τήνε δῶ σὲ μιὰ γωνιά, σὲ μιὰ πάροδο... Κι' ὅταν ἀνηφόρισα πάλι κ' ἔφτασα στὸ δωμάτιό μου, ἤμουνα γεμᾶτος ἀπὸ ἕνα κακὸ προαίσθημα, ἤμουνα «περίλυπος ἕως θανάτου».

Τὸ δωμάτιό μου ἦτανε στὸ βάθος μιᾶς αὐλῆς μὲ δέντρα ψηλοὺς εὐκάλυπτους γύρω ἀπὸ μιὰ μικρὴ στρογγυλὴ στέρνα, ποὺ τὰ μακρόφυλλα κλωνάρια τους κρεμόντουσαν κάτω σὰ διψασμένα φίδια.

Πλάγιασα, μὰ ὁ ὕπνος ἀργοῦσε νὰ μὲ πάρῃ. Κ' ἔβλεπα ἀπὸ τὰ τζάμια τοῦ παραθυριοῦ τοὺς ἴσκιους τῶν δέντρων ποὺ τοὺς κουνοῦσε τ' ἀεράκι γιγαντωμένους στὸν ἀντικρινὸ τοῖχο, λικνιστικά...

Ὕστερα, φαίνεται, μὲ πῆρε ὁ ὕπνος.

Πῶς βρέθηκα μέσα σὲ κεῖνο τὸ πυκνὸ δάσος, οὔτε καὶ γὼ ὁ ἴδιος δὲ θὰ μποροῦσα νὰ πῶ... Δρόμο δὲν ἔβλεπα, διέξοδο καμμιά, οὔτε οὐρανοῦ κομμάτι... Τὸ φῶς φιλτραριζότανε θαμπό, σκοτωμένο, μέσ' ἀπὸ τὶς φυλλωσιές, ποὺ ἁπλώνανε σκεπὲς ἀπάνω, κουρτίνες μπροστά μου. Καὶ ἦτανε δέντρα τεράστια καὶ ἀλλόκοτα, μὲ στρημένους κορμοὺς καὶ κλώνους, ποὺ καθένας τους ἔμοιαζε κι' ἕνα μάτσο φίδια περδικλωμένα...

Κοιτάζοντας τοὺς παράξενους αὐτοὺς κλώνους, ποὺ εἶχαν κι' ἀγκάθια γύρω, σὰν καρφιά, εἶπα: «Νά! βρίσκωμαι σ' ἕνα δάσος ἀπὸ λοιδωριές!» Ἔπειτα, βλέποντας τὰ θαμνόκλαδα τοῦ δάσου, ἀγκαθωτὰ καὶ κεῖνα, συλλογίστηκα: «ὅλο καὶ ράμος». Κι' ὁ νοῦς μου πῆγε στὸ ξύλο τοῦ Σταυρικοῦ θανάτου καὶ στ' ἀγκαθερὸ στεφάνι τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ θλίψη ξεχείλισε στὴν κούπα τῆς ψυχῆς μου, καὶ ἡ ἀγωνία τάραξε τὸ πνεῦμα μου. Ἡ λαχτάρα νὰ βγῶ μέσ' ἀπὸ τὸν τόπο ἐκεῖνο τῆς σιωπῆς καὶ τῆς μοναξιᾶς ἦταν ἀβάσταγη. Προχωροῦσα ξεσκίζοντας τὰ ροῦχα μου στ' ἀγκάθια, ματώνοντας τὰ πόδια μου στὰ θάμνα καὶ στὰ τρόχαλα, λαχανιάζοντας μέσα στὸ πνιχτικὸ δάσος...

Σὲ κάμποσο, κατάφερα νὰ βρεθῶ σὲ μιὰν ἁπλοχωριά, ὅπου τὸ φῶς ἦτανε πιὸ καθαρό, μὰ τὸ κομμάτι τ' οὐρανοῦ ποὺ ὡρίζανε γύρω τὰ φύλλα ἦτανε σὰ μολυβένιο. Τότε, ἡσυχασμένος λιγάκι, μπόρεσα νὰ παρατηρήσω κάτι ποὺ προτήτερα δὲν τὸ εἶχα συλλογιστεῖ: Τὰ φύλλα τῶν δέντρων ἦτανε πλατειά, ὄχι σὰν τῆς λοιδωριᾶς, μὰ σὰν τοῦ πλατάνου, ἢ σὰν τῆς βελανιδιᾶς, καὶ κιτρινοκόκκινα, σὰ νὰ τοὺς εἶχε ρουφήξει ὅλο τὸ χυμὸ τὸ στόμα τοῦ Βοριά... Σ' αὐτὸ τὸ δάσος δὲν κελαηδοῦσε πουλί, δὲ βούϊζε ἔντομο, καὶ οἱ ρόζοι τῶν δέντρων, ποὺ ἦτανε δυὸ - δυὸ κοντά, μοιάζανε σὰ μάτια κλεισμένα σὲ λήθαργο...

Τότε ξεχώρισα ἕνα μονοπάτι ἀνάμεσ' ἀπὸ τὸ δάσος, καὶ προχωρώντας βρέθηκα σ' ἕναν πλατὺ δρόμο ποὺ εἶχε δεξιὰ ζερβὰ τὰ ἴδια δέντρα, τοίχους ψηλοὺς καὶ ἀδιαπέραστους, κι' ὁ δρόμος δὲν ἦτανε ἴσιος, μὰ ἔφερνε ὅλο βόλτες...

Ἄξαφνα, ἕνα μούρμουρο θρηνητικὸ ἔφτασε στ' αὐτιά

μου, σὰν κλάμα, σὰν ψαλμῳδία, ποὺ ὅσο πήγαινε δυνάμωνε... Στάθηκα κι' ἀκούμπησα σ' ἕνα δέντρο γιὰ ν' ἀκούσω καλλίτερα. Καὶ σὲ λίγο, ἀπὸ τὸ στρῆψιμο τοῦ λογγίσιου δρόμου, εἶδα μιὰ παρουσία ἀνθρώπων ποὺ ἀντὶς νὰ μὲ παρηγορήσῃ, μοῦσφιξε περισσότερο τὴν καρδιά...

Ἦτανε κηδεία κ' ἐρχότανε πρὸς ἐμένα. Μπροστὰ ὁ Σταυρὸς καὶ τὰ φανάρια, πίσω οἱ παπάδες, τὸ φέρετρο, ὁ κόσμος, ὄχι πολύς... Παραμέρισα, ἀκούμπησα σ' ἕνα δένδρο γιὰ νὰ δώσω τόπο... Ἔβγαλα τὸ καπέλλο μου... Κείνη τὴ στιγμὴ ἐφύσηξε ἕνα κρύο ἀεράκι, καὶ τὰ φύλλα τῆς δενδροστοιχίας — φύλλα κόκκινα, κίτρινα, χινοπωριασμένα — ἄρχισαν νὰ ξεκολλοῦν καὶ νὰ πέφτουν σωρό, καὶ μιὰ ἀνατριχίλα νὰ περνᾷ πολυμούρμουρη σ' ὅλο τὸ δάσος...

Κι' ὁ Σταυρὸς ἔφτασε κοντά μου· καὶ τότε μὲ ἀπορία μου εἶδα πὼς ὁ Χριστὸς δὲν εἶχε ἀκόμη πεθάνει ἀπάνω στὸ ξύλο τῆς λοιδωριᾶς, γιατὶ τὸ αἷμα καὶ τὸ νερὸ ἔτρεχε ἀπὸ τὴ λοχισμένη πλευρά του καὶ κόμποι ἱδρῶτος ἀπὸ τὸ στεφανωμένο του μέτωπο. Καὶ τότες εἶδα πὼς ὁ Χριστός, προσπερνώντας, μὲ κοίταξε μ' ἕνα βλέμμα ποὺ φανέρωνε λύπη μεγάλη, συμπόνια βαθειὰ — ἀλλὰ γιὰ μένα... Καὶ στάθηκα ἄλαλος, κοιτάζοντας ποὺ κοντοζύγωνε τὸ φέρετρο... Τὸ κρατούσανε τέσσερης νομᾶτοι, καὶ σίγουρα γυναίκα ἦτανε ἡ πεθαμένη, γιατὶ τὸ φόρεμά της, ἄσπρο, χιονάτο, ξεχείλιζε σὰν ἀφρὸς ἀπὸ τὴν κάσσα...

Κι' ὅταν οἱ νεκροπομποί, μὲ τὸ βῆμα τους ἀργό, βαρύ, ρυθμικό, φτάσανε μπροστά μου, καὶ εἶδα τὸ πρόσωπο τῆς πεθαμένης, ἕνας πόνος βαθὺς ἔσφαξε τὴν καρδιά μου, ἐφώναξα «Μητέρα!» καὶ ξύπνησα.

Τὸ μέτωπό μου ἦταν ἱδρωμένο, στὰ μάτια μου εἶχα δάκρυα. Καὶ ἡ νύχτα ἦταν ἀκόμη μπρός.

Καὶ ἄρχισα νὰ συλλογιέμαι...

Τί εἶναι τὰ ὄνειρα; Νὰ μιὰ ἀπορία ποὺ τὴν ἐρώτησαν στὸν ἑαυτό τους καὶ στοὺς ἄλλους σοφοὶ καὶ ἄσοφοι «υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων». Ἀπὸ ποῦ μᾶς ἔρχονται αὐτὰ τὰ «τέκνα τῆς νυκτός»; στάθηκε συλλογισμένος ὁ Ἡσίοδος. «Τὰ

ὄνειρα κατοικοῦν στὸ δρόμο τοῦ "Αδη» ἀπαντᾷ ὁ Ὅμηρος. «Καὶ εἶναι τὰ μελανόφτερα πνεύματα τῆς Γῆς» συμπληρώνει ὁ Εὐριπίδης. Καὶ οἱ μυστηριώδεις αὐτὲς φωνὲς τῆς ψυχῆς, οἱ ξαφνικὲς κραυγὲς τῆς συνειδήσεως, μὲ τὴ σιβυλλική τους γλῶσσα, δημιουργοῦν μιὰ παράδοση καὶ μιὰ δλάκερη φιλολογία: Ἀπὸ τὸν τυφλὸ Τειρεσία ἴσαμε τὸν ἀνοιχτομάτη καὶ δαντελλοφόρο Νοστραδάμο, τὸν ὀνειροκρίτη τῆς Αἰκατερίνης τῶν Μεδίκων, καὶ ἀπ' αὐτὸν ἴσαμε τὸν ἱππότη Κολλὲν ντὲ Πλανοὺ μὲ τὸ δυσεύρετο σήμερα «Καταχθόνιο Λεξικό» του, πόσες γενεὲς ὀνειροπαρμένων ἀνθρώπων!

— Μὰ στ' ἀλήθεια, πιστεύεις, μητέρα, τὰ ὀνείρατα; τὴν ἐρώτησα κάποτε μὲ τὸ χαμόγελο τοῦ πρώϊμου σοφοῦ ποὺ μόλις ἐπέτυξε στὸ ράφι τὰ Γυμνασιακὰ βιβλία.

Καὶ μ' ἕν' ἄλλο χαμόγελο, ὄχι τὸ ἴδιο, ἡ καλή μου μητέρα ἀπάντησε:

— Πίστευε τὰ ὀνείρατα, ὡς τύχης προμηνύματα!

"Ε, λοιπόν, τί προμηνύματα ἦταν ἐκεῖνα ποὺ μοῦ εἶχε στείλει ἡ χτεσινὴ νύχτα; "Αν δὲ μὲ κρατοῦσε ἡ ὀρθὴ κρίση, ἔπρεπε νᾶχα ρημαχτῆ ἀπὸ τὴ λύπη. Βούϊξε ἀκόμη στ' αὐτιά μου ἡ χτεσινοβράδινη τραγικὴ φωνὴ — ἡ φωνή της — μέσα στὸ σκοτάδι, καταμεσῆς στὸν ἔρημο δρόμο: «— Θρασύβουλε!» Τ' ἄκουσμα αὐτὸ ἦταν ἀνεξήγητο, γιατὶ τέτοιο πρᾶμα πρώτη φορὰ μοῦ συνέβαινε. Κι' ἄξαφνα, νὰ τώρα ποὺ θυμώμουνα ἐκεῖνο τὸ περιστατικὸ ποὺ μοῦ εἶχαν διηγηθῆ γιὰ τὸ Ζαλοκώστα: Κάποτε, ποὺ ὁ ποιητὴς βρισκότανε σὲ μιὰ χειμωνιάτικη *βεγκέρα* κ' ἦταν ὅλος κέφι καὶ γελοῦσε σὰν παιδί, ξάφνου ἔκοψε ἀπότομα τὸ γέλιο, καὶ σὰ χτυπημένος ἀπὸ μιὰν ἀόρατη δύναμη, σκυθρώπασε καὶ στάθηκε μὲ τὰ μάτια στηλωμένα μπροστά, ἔντρομα, σ' ἕνα φοβερὸ θέαμα ποὺ τὄβλεπε αὐτὸς καὶ κανένας ἄλλος. Ὁραματιζότανε τὸ θάνατο τοῦ μακρινοῦ του παιδιοῦ, τοῦ Χρήστου, ποὺ κείνη ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ ξεψυχοῦσε.

Ἦταν νύχτα· στὴ στέγη ἐβογγοῦσε
ὁ βοριᾶς καὶ ψιλὸ ἔπεφτε χιόνι...

Ἔτσι γεννήθηκε τὸ σπαραχτικὸ ἐκεῖνο ποίημα — ἔτσι σέρνονται δῶ στὴ γῆς οἱ ἀνθρώπινες δυστυχίες, χωρὶς τελειωμό...

Τὴν ἴδια μέρα ἔδεσα τὰς βαλίτσες μου κ' ἔφυγα γιὰ τ' Ἀνάπλι, πρωΐ-πρωΐ, μὲ τὸ βαπόρι.

Ἔφτασα νύχτα.

Καθὼς ἡ βάρκα ποὺ μ' ἔβγαζε στὴ στεριὰ ζύγωνε στὴν προκυμαία, κοντὰ στὸ φανάρι τῆς σκάλας, ξεχώρισα ἕναν ἄνθρωπο ψηλό, μέσα στὸ φωτεινὸ κύκλο. Τὸν ἐγνώρισα κι' ἀπὸ τὸν ὄγκο τῆς ράχης: Ἦταν ὁ Λιὰς ὁ Μανιάτης μὲ τὴ χαμαλίκα του. Πῆρε τὰς βαλίτσες μου καὶ ξεκινήσαμε γιὰ τὸ σπίτι.

Στὸ δρόμο ἄρχισα νὰ τοῦ λέω τ' ὄνειρό μου. Ἄκουγε καὶ δὲ μιλοῦσε.

Σὲ μιὰ στιγμή, στὴ γωνιὰ ἑνὸς καλντιριμιοῦ, στάθηκε, σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ μὲ κοίταξε σὰ νἄθελε νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ. Μὰ τὴν ἴδια στιγμὴ βγῆκε μπροστὰ ὁ ἀδελφός μου ὁ μικρότερος. Εἶχε ἀκούσει τὸ σφύριγμα τοῦ βαποριοῦ καὶ κατέβαινε γλήγορα στὴν προκυμαία.

— Γιὰ σένα ἐρχόμουνα, μοῦ εἶπε ταραγμένος. Ἔλαβες τὸ τηλεγράφημά μου;

— Ὄχι.

— Πᾶμε γλήγορα σπίτι... Ἡ μητέρα εἶναι ἄρρωστη... Πολὺ ἄρρωστη!

Καὶ χαμηλώνοντας τὴ φωνή:

— Ἀπὸ καρκῖνο, εἶπε ὁ γιατρός!

Ἀλλοίμονο! Τὰ ὄνειρα κατοικοῦν στὸ δρόμο τοῦ Ἅδη... Καὶ ἡ καϋμένη ἡ μητέρα μου, ποὺ ὅλη της τὴ ζωὴ τὴν ἔζησε μὲ τὴν ἔγνοια τους καὶ τὸ μυστήριό τους, βασανίστηκε λίγον καιρὸ ἀκόμη στὸ κρεββάτι τοῦ μαρτυρίου, καὶ τέλος πῆρε τὸ δρόμο τῶν ὀνείρων καὶ τοῦ λυτρωμοῦ.

ΣΤΕΦ. ΛΑΦΝΗΣ



ΤΟ ΣΚΟΛΙΟΝ ΤΟΥ ΥΒΡΙΑ ΚΑΙ Η ΠΥΡΡΙΧΗ

ρχετοὶ παρῆλθον αἰῶνες, ὁλόκληρος προελληνικὸς Μεσαίων, διὰ ν' ἀντικαταστήσῃ μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, μετακινήσεις λαῶν, ἐπιδρομὰς καὶ περιπετείας τὸν ἥμερον εἰρηνικὸν καὶ πολιτισμένον Μινῷον ἐν τῇ Κρήτῃ ὁ πολεμικὸς καὶ τραχὺς ὀρεσίβιος Δωριεύς. Ἀντὶ τοῦ ἄνακτος τῶν Μινωϊκῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν εὐγενῶν ἀστῶν τῆς λεγομένης Μεσογείου μελαχροινῆς καὶ μικροῦ ἀναστήματος φυλῆς ἔχομεν τώρα ἀπὸ τοῦ δεκάτου π. Χ. αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἐγκαθιδρυμένον εἰς ἐπίκαιρα καὶ ὀχυρὰ σημεῖα τῆς νήσου τὸν ὑψηλόν, ξανθὸν καὶ σιδηροφοροῦντα Δωριέα τῆς Ἀρίας φυλῆς, πάνοπλον μικροπολίτην, περὶ τὰ ὅπλα μόνον ἀσχολούμενον καὶ δι' αὐτῶν ἀποζῶντα ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ὑποδουλωθέντων αὐτοχθόνων κατοίκων. Καταλαβὼν διὰ τῆς βίας τὴν χώραν μετέστησε τοὺς διασωθέντας πρώην κατοίκους εἰς τὴν τάξιν παροίκων καὶ περιοίκων, κατένειμε τὴν γῆν εἰς δημοσίαν καὶ ἰδιωτικήν, καὶ ἄλλους μὲν ἐξ αὐτῶν ὥρισε νὰ ἐργάζωνται τὴν δημοσίαν γῆν (τοὺς λεγομένους ***Μνῶΐτας***), εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς τὴν κατὰ κλήρους ἰδιωτικὴν (τοὺς λεγομένους ***Ἀφαμιώτας*** καὶ ***Κλαρώτας***)· καὶ αἱ δύο αὐταὶ τάξεις τῶν ἀόπλων δουλοπαροίκων κατέβαλλον μέγα μέρος τῶν καρπῶν τῆς ἐργαοίας των εἰς τὰ λεγόμενα ***Ἀνδρεῖα*** (τὰ Κρητικὰ Συσσίτια), καὶ εἰς τοὺς οἴκους τῶν κυρίων των.

Τὴν κατάστασιν αὐτὴν καὶ τὴν σχέσιν τοῦ πανόπλου δεσπότου Δωριέως πρὸς τὸν ἄοπλον πάροικον ἀπεικονίζει θαυμασίως δι' ὀλίγων στίχων τὸ λεγόμενον ***Σκόλιον*** τοῦ Κρητὸς Δωριέως ποιητοῦ Ὕβρια περὶ τὸ 600 περίπου π. Χ. Τὸ ᾆσμα αὐτὸ ἐψάλλετο πιθανῶς εἰς τὰ Κρητικὰ Ἀνδρεῖα καὶ τὰ ἄλλα αὐτῶν συμπόσια καὶ τοὺς χορούς. Καυχᾶται εἰς αὐτὸ ὁ γαυριῶν δεσπότης, ὅτι μὲ τὸ σπαθί του ἀναγκάζει τὸν ὑποτελῆ του πάροικον νὰ ἐργάζεται τὴν γῆν καὶ νὰ τὸν τρέφῃ, καὶ ὅτι τὸν κάμνει νὰ τρέμῃ καὶ νὰ τὸν προσκυνᾷ ὡς αὐθέντην καὶ βασιλέα.

Σκόλιον ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ᾆσμα συμποτικόν, τὸ ὁποῖον ἔψαλλε πρὸς αὐλὸν ἢ λύραν εἷς τῶν συμποτῶν κρατῶν συνήθως κλάδον μύρτου, τὸν ὁποῖον ἔδιδε μετὰ ταῦτα εἰς ἄλλον συμπότην ἵνα συνεχίσῃ αὐτός. Ἦσαν τὰ σκόλια σύντομα ᾄσματα ρυθμοῦ γοργοῦ εἰς μέτρα βραχέα λογαοιδικά, καὶ ὡς τὰ πολλὰ ὑπορχηματικά, ἤτοι μετὰ χοροῦ. Τὸ ὄνομα σκόλιον πιστεύουσιν ὅτι ἐδόθη εἰς αὐτά, διότι οὐχὶ κατὰ σειρὰν ἔψαλλεν ἕκαστος τῶν συμποτῶν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ὁ πρῶτος μετεβίβαζε τὸν κλάδον ἢ τὴν λύραν, ἤτοι ὁ κατάλληλος, ὁ ***συνετός***, ὡς ἔλεγον ἐκεῖνοι, διὰ τὴν ἀκανόνιστον (σκολιὰν) λοιπὸν τάξιν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν ᾀδόντων, ἢ καὶ κατ' ἄλλους διὰ τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀνώμαλον μελῳδίαν τῶν σκολίων.

Περὶ τοῦ ποιητοῦ Ὕβρια οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν πλὴν τοῦ μοναδικοῦ του αὐτοῦ ποιήματος, τὸ ὁποῖον διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος, ἐκ τούτου δὲ τὸ παρέλαβον οἱ κατόπιν. Καὶ τ' ὄνομα ἀκόμη Ὕβρίας οὐχὶ ἀπιθάνως ὑπετέθη πλαστόν, δοθὲν εἰς αὐτὸν διὰ τὴν ***ὕβριν***, τὸν ἀγέρωχον δηλ. καὶ τυραννικὸν χαρακτῆρα τοῦ σκολίου αὐτοῦ. Μᾶς παρεδόθη τὸ σκόλιον οὕτως εἰς δύο στροφάς.

α'. Ἔστι μοι πλοῦτος μέγας δόρυ καὶ ξίφος
καὶ τὸ καλὸν λαισήιον, πρόβλημα χρωτός·
τούτῳ γὰρ ἀρῶ, τούτῳ θερίζω,
τούτῳ πατέω τὸν ἁδὺν οἶνον ἀπ' ἀμπέλω·
τούτῳ δεσπότας μνοΐας κέκλημαι.

β'. τοὶ δὲ μὴ τολμῶντ' ἔχειν δόρυ καὶ ξίφος,
καὶ τὸ καλὸν λαισήιον, πρόβλημα χρωτός,
πάντες γόνυ πεπτηῶτες [ἀμφὶ]
[ἀμὸν] κυνέοντι δεσπόταν [ἐμὲ δεσποτᾶν]
καὶ μέγαν βασιλῆα φωνέοντες [1].

Τὸ χαρακτηριστικὸν καὶ γραφικὸν αὐτὸ ᾆσμα ἔκαμεν ἐντύπωσιν ὄχι μόνον εἰς παλαιοτέρους ἀλλὰ καὶ εἰς νεωτέρους χρόνους, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐπεχειρήθη καὶ ἡ ἀπόδοσις του εἰς νέαν ἑλληνικήν. Τέσσαρας παραφράσεις ἢ ἀπομιμήσεις τοῦ σκολίου γνωρίζω, τὰς ὁποίας καὶ παραθέτω κατωτέρω.

Ἡ παλαιοτέρα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ τοῦ ἐκ Ρεθύμνου τῆς Κρήτης λογίου Ἐμμ. Βιβιλάκι γενομένη κατὰ τὸ 1841 καὶ δημοσιευθεῖσα τότε εἰς ἐφήμερόν τινα ἐπαναστατικὴν ἐφημερίδα ***Ραδάμανθυν*** λεγομένην, ἥτις ἐπὶ δύο μῆνας ἐξετυποῦτο εἰς τὸ χωρίον Βαφὲ Ἀποκορώνου κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841 τὴν ἀκουομένην τοῦ Χαιρέτη ἢ Βασιλογεώργη. Τὴν παράφρασιν αὐτὴν τοῦ Βιβιλ. εὑρίσκω εἰς τὸ καλὸν βιβλιάριον τοῦ μακ. Παύλου Βλασιοῦ, Ὁ ***γάμος ἐν Κρήτῃ*** (Ἀθῆναι 1893) σ. 103-104 καὶ ἔχει οὕτως,

Ὁ πλοῦτός μου εἶναι τὸ σπαθὶ κ' ἡ δόξα τὸ τουφέκι,
ποὺ ρίχνει στοὺς τυράννους μου φωτιὰ κι ἀστροπελέκι
Γιὰ γοῦνα ἔχω τὸ ράσσο μου κοντὸ χωρὶς τσοχάδες,
ὁποὺ σκεπάζει τὸ κορμί, ποὺ δὲ ψηφᾶ τς ἀγάδες.
Μ' αὐτὰ τρυγῶ, μ' αὐτὰ πατῶ, μ' αὐτ' ἀλωνοθερίζω
μ' αὐτὰ καὶ τς ἀξιωμάτωτους σὰν βασιλιὰς ὁρίζω.
Κι' ὅσοι στὴ μέση τ' ἄρματα σὰν ἄντρες δὲ φοροῦσι,
σὰν σκύλοι στὰ ποδάρια μου πέφτουν καὶ προσκυνοῦσι.

Ὁ Βιβ. ἠθέλησε νὰ προσαρμόσῃ τὸ ἀρχαῖον συμποτικὸν σκόλιον εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν περίστασιν καὶ τοὺς χρόνους του καὶ σχεδὸν ἀντέστρεψε τὴν ἔννοιάν του, διότι ὁ ψάλλων δὲν εἶναι πλέον ὁ κυρίαρχος τύραννος, ἀλλ' ὁ ὑποτελὴς ραγιᾶς καὶ νῦν ἐπαναστάτης Κρητικὸς ὁ πολεμῶν τοὺς τυράννους, τοὺς Ἀγάδες Τούρκους, μὲ σπαθὶ καὶ μὲ του-

[1] Εἰς τοὺς δύο προτελευταίους στίχους ἐγένετο φθορά τις τοῦ ποιήματος· τὸ ***λαισήιον*** εἶναι ἡ ἀσπίς, ***μνοΐα*** εἶναι οἱ δοῦλοι ***Μνωῖται*** οἱ καλλιεργοῦντες τὰ δημόσια κτήματα.

φέκι, καὶ ἀντὶ τῆς ἀσπίδος ὁ Βιβ. παρεμβάλλει τὸ ράσο τοῦ ἐπαναστάτου κοντὸ καὶ χωρὶς τσοχάδες (!). Ἐπιτυχεῖς εἶναι οἱ στίχοι εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς δευτέρας στροφῆς.

Ἡ δευτέρα ἀπομίμησις μᾶλλον ἢ παράφρασις ἀναπτυχθεῖσα εἰς πέντε στροφὰς γοργὴ καὶ μουσικωτέρα εἶναι ἡ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ καὶ ἐνθουσιώδους πατριώτου Ἰωάννου Κωνσταντινίδου πρὸ δεκαετίας περίπου ἀποθανόντος καὶ πολλὰ καὶ καλὰ ποιήματα καταλιπόντος ποικίλου περιεχομένου ἀνέκδοτα ἀκόμη κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἐδημοσιεύθη εἰς ἐφημερίδα τοῦ Ἡρακλείου ἐπὶ τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους 1905, καὶ εἶναι ἡ ἑξῆς,

Τὴν ἀρχοντιά 'χω στὸ σπαθί, τὰ πλούτη στὸ τουφέκι,
σὲ λάσια στήθια χνουδωτὰ
δράκου καρδιά, θαρρῶ, κτυπᾶ
καὶ τὸ κορμί μου τὸ λυγνὸ σαν κυπαρίσσι στέκει.

Πάντα μου μὲ τὰ ἄρματα καὶ σπέρνω καὶ θερίζω
καὶ μὲ αὐτὰ τρυγοπατῶ
καὶ μὲ κρασὶ γλυκὸ γλυκὸ
τὰ χείλη μου δροσίζω.

'Αφέντ' οἱ δοῦλοι μὲ καλοῦν καὶ ἄρχοντα οἱ ἄλλοι
γιατί μοῦ δίδουν ἀρχοντιὰ
τῆς νιότης μου ἡ λεβεντιὰ
καὶ τῆς ψυχῆς τὰ κάλλη.

Ὅπου δὲν στράφτει τὸ σπαθί, καὶ δὲν βροντᾷ τουφέκι,
ἐκεῖ θεριεύει ἡ σκλαβιά,
καὶ γονατίζει ἡ λεβεντιά,
στὰ πόδια της δὲν στέκει.

Ὅμως ἐγὼ ὅπου βρεθῶ, σὰν στρέψουν καὶ μὲ ἰδοῦν
σὰν δοῦν τουφέκι βροντερό,
καὶ τὸ σπαθὶ τὸ κοφτερό,
σὰν βασιλιὰ μὲ σέβονται σκύφτουν μὲ προσκυνοῦν.

Αἱ ἀκόλουθοι δύο εἶναι μεταφράσεις ἔμμετροι τοῦ ποιήματος μὲ τὴν προσπάθειαν πιστοτέρας ἀποδόσεως τοῦ πρωτοτύπου ἄνευ παραλλαγῆς τῆς ἐννοίας καὶ τῶν πραγμάτων.

Ἡ πρώτη ἔγινε πρὸ εἰκοσαετίας ὑπὸ τοῦ γράφοντος διὰ τὴν «Ἐπίτομόν του Ἱστορίαν τῆς Κρήτης» (1908 σελ. 46),

Μεγάλο πλοῦτος τὸ σπαθὶ ἔχω καὶ τὸ κοντάρι
καὶ τοῦ κορμιοῦ τὸ σκέπασμα τὸ ὄμορφο σκουτάρι.
Μ' αὐτὰ μ' ὀργώνουνε τὴ γῆς οἱ δοῦλοι καὶ θερίζου,
καὶ τὸ γλυκὸ κρασὶ πατοῦν, κι 'Αφέντη μὲ γνωρίζου.
Ὅποιοι δὲν ἔχουνε σπαθὶ κ' ἕνα γερὸ κοντάρι,
καὶ τοῦ κορμιοῦ των φύλακα ἕνα καλὸ σκούταρι,
πέφτουνε καὶ μὲ προσκυνοῦ κι 'Αφέντη μὲ φωνάζου,
καὶ Μέγα Βασιλέα τως γονατιστοὶ μὲ κράζου.

Τελευταία χρονικῶς ἀλλὰ πρώτη βεβαίως καὶ διὰ τὴν πιστὴν τοῦ σκολίου ἀπόδοσιν καὶ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν γοργότητα τοῦ ρυθμοῦ, συμφώνου πρὸς τὴν ἁλματικὴν τρόπον τινὰ κίνησιν τοῦ σκολίου καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀρχαίου χορευτοῦ, εἶναι ἡ τοῦ καθ. κ. Μενάρδου δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Στέφανος» ἐξαίρετον συλλογὴν μεταφράσεων ἀρχαίων ποιημάτων εἰς σελ. 29.

Πλούτη ἔχω κοντάρι καὶ σπαθὶ μεγάλο
καὶ γιὰ φύλαξί μου ἀσπίδι δυνατό·
μ' αὐτὸ ὀργώνω, αὐτὸ θερίζω καὶ μὲ τ' ἄλλο
μέσ' σταμπέλι τὸ γλυκὸ κρασὶ πατῶ.

κ' εἰμ' ἀφέντης τῆς σκλαβολογιᾶς ἀτός μου·
κι ὅσοι γι ἄρματα δὲν ἔχουν καρδιά, νοῦν,
γονατίζουν ἄψυχα κουφάρια ὁμπρός μου
βασιλιὰ μὲ κράζουν καὶ μὲ προσκυνοῦν.

Δὲν ἦτο πρῶτος ὁ Ὑβρίας ὁ ὑμνήσας τὴν ὠμὴν βίαν καὶ τὴν ἔνοπλον ἐπιβολὴν εἰς τοὺς ἡττημένους. Καὶ ὁ προγενέστερος αὐτοῦ ποιητής, ὁ βίαιος καὶ ἔμπαθὴς πολεμιστὴς καὶ πικρόχολος σαρκαστὴς Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος (περὶ τὸ 650) εἰς ἓν μόνον ἐλεγεῖον ἐξέφρασε τὸ ἴδιον πρᾶγμα,

Ἐν δορὶ μέν μοι μᾶζα μεμαγμένη, ἐν δορὶ δ' οἶνος
Ἰσμαρικός, πίνω δ' ἐν δορὶ κεκλιμένος·

καὶ κατὰ μετάφρασιν τοῦ καθ. Μενάρδου,

Μὲ τὸ σπαθὶ ἔχω ψωμί, κρασὶ μὲ τὸ κοντάρι,
Καὶ πίνω στὸ κοντάρι μου γερμένος τακτικά.

Τὸ σκόλιον τοῦ Ὑβρία θὰ ἔψαλλεν ὁ Κρὴς Δωριεὺς ὀρχούμενος ζωηρῶς καὶ κρούων ἰσχυρῶς τὴν γῆν διὰ τῶν

ποδῶν καὶ τὴν ἀσπίδα διὰ τοῦ ξίφους ἢ τοῦ δόρατος, ὅπως ἀκριβῶς παραδίδεται ὅτι ὠρχοῦντο περὶ τὸ βρέφος Δία εἰς τὸ Δικταῖον ἄντρον οἱ δαίμονες Κουρῆτες πλήττοντες διὰ βιαίων βηματισμῶν καὶ ἁλμάτων τὸ ἔδαφος καὶ κρούοντες διὰ τῶν ὅπλων τὰς ἀσπίδας, ἵνα συγκαλύψωσι διὰ τοῦ θορύβου τοὺς κλαυθμηρισμοὺς τοῦ θείου κούρου καὶ τὸν προφυλάξωσιν ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ ὠμοφάγου πατρὸς Κρόνου κατάποσιν. Πολλαχῶς ἡ ἀρχαία τέχνη παρέστησε τὸν ὀργιαστικὸν αὐτὸν χορὸν τῶν Κουρήτων, μία δὲ τοιαύτη παράστασις εἶναι καὶ ἡ παρατιθεμένη ἐν τῇ εἰκόνι ἐξ ἀρχαίου ἀναγλύφου.

Ἂς ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὴν πρώτην στροφὴν τοῦ περιφήμου ὕμνου εἰς τὸν Δικταῖον Δία ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῶν Κουρήτων, μελπομένου περὶ τὸν βωμὸν τοῦ Δικταίου Ἱεροῦ καθ' ἕκαστον ἔτος,

Ἰὼ
Μέγιστε Κοῦρε, χαῖρέ μοι
Κρόνιε, παγκρατὲς γάνους,
βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος
Δίκταν ἐς ἐναυτόν· ἔρπε
καὶ γέγαθι μολπᾷ.

Ἐκ τοῦ μυθολογουμένου αὐτοῦ χοροῦ τῶν Κουρήτων προῆλθεν, ὡς πιστεύεται καὶ ὁ περίφημος ἀρχαῖος ἐνόπλιος χορὸς ἡ ***πυρρίχη***, τὸ πρῶτον μὲν ἐπικρατήσασα ἐν Κρήτῃ, ἐκεῖθεν δὲ μεταδοθεῖσα καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐν Κρήτῃ ἐτελεῖτο εἰς τὰς ἑορτάς, τὰ Ἀνδρεῖα καὶ τὰ συμπόσια, ἐν Σπάρτῃ δὲ εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Διοσκούρων καὶ τὰς Γυμνοπαιδίας. Εἶχεν ὁ πυρρίχη θρησκευτικὴν τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα τῶν Δωριέων ἐξειλίχθη εἰς χορὸν στρατιωτικόν, εἰς ***προγύμνασμα πολέμου***, ὡς εἶπον οἱ ἀρχαῖοι, καὶ οἱ παῖδες ἤρχιζον τὴν ἐκμάθησίν του ἀπὸ τοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας των. Ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους περιγράφει διὰ μακρῶν τὴν πυρρίχην θεωρῶν αὐτὴν μιμικὴν ὄρχησιν πολεμικήν, καὶ ἀναγράφει τὰς ποικίλας της φάσεις (***φιγοῦρες*** ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον) εἰς τὰς κινήσεις, τὴν ***ἔκνευσιν*** (= παραμέρισμα), τὴν ***ὕπειξιν*** (= ὑποχώρησιν), τὴν ***ἐκπήδησιν ἐν ὕψει*** (σήμερον ***ὄρσες***), καὶ τὴν ***ταπείνωσιν*** (σήμερον τοὺς ***καθιστούς***), τὰς ἐπιθέσεις καὶ τὴν ἄμυναν καὶ τὰς στροφὰς τῶν χορευτῶν.

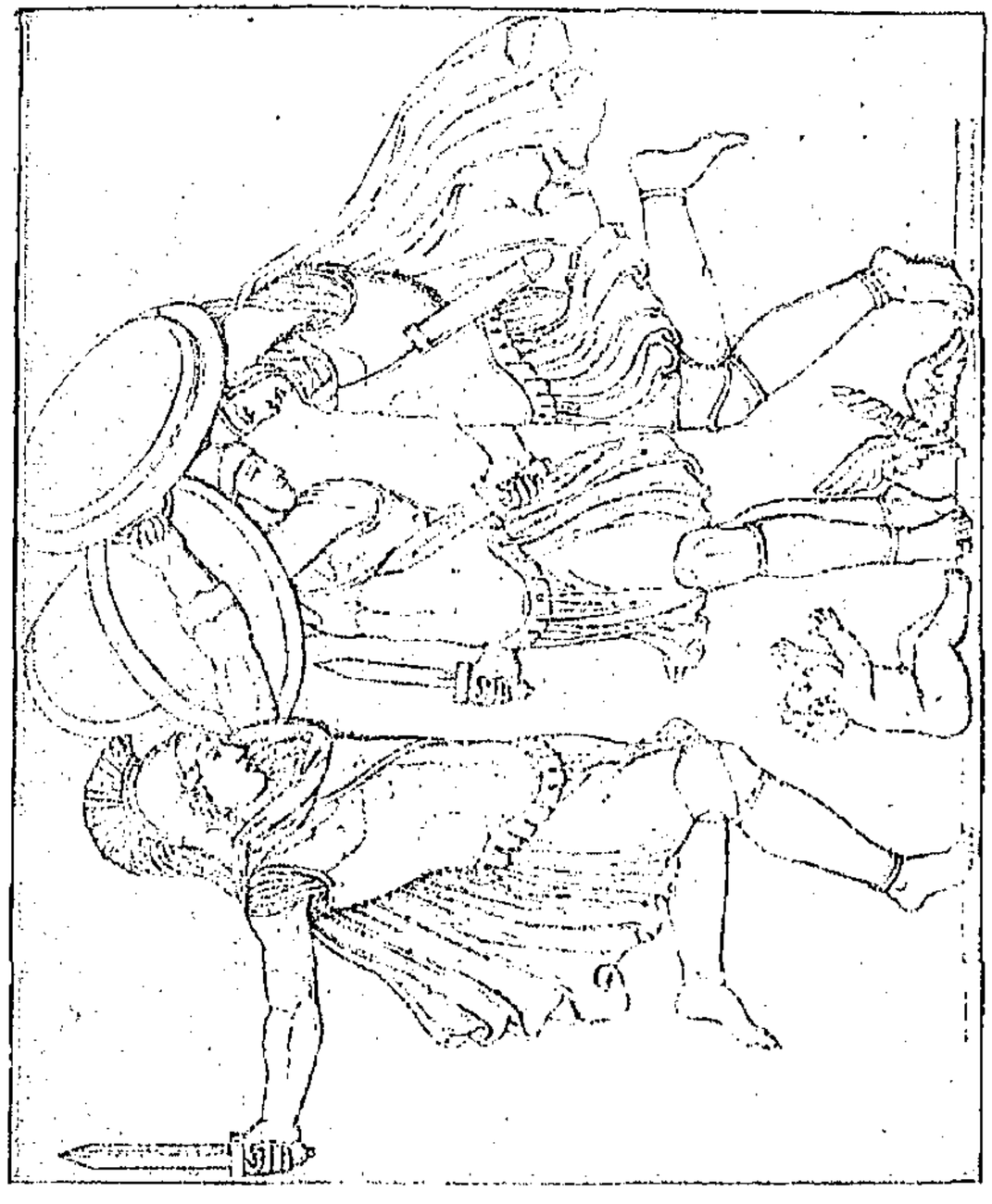

Εἰκὼν 1. — Οἱ Κουρῆτες ὀρχούμενοι περὶ τὸ θεῖον νήπιον Δία.

Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἰσήγαγον μὲ τὸν καιρὸν τὴν πυρρίχην εἰς τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ Παναθήναια, καθ' ἃ τὴν ἐχόρευον ἄνδρες, ἔφηβοι καὶ παῖδες κατὰ τάξεις μετὰ πολλῆς πολυτελείας, ἑκάστη δὲ τάξις διηρεῖτο εἰς δύο συναγωνιζομένας ὁμάδας ἓξ ὀκτὼ προσώπων ἑκάστην, καὶ τὸ ἔπαθλον ἦτο βοῦς ἑκατοντάδραχμος.

Τὸν ἐνόπλιον αὐτὸν πυρρίχιον χορὸν φαίνεται ὅτι διέσωσαν οἱ Κρῆτες καὶ εἰς τὰς μετὰ ταῦτα ἐποχὰς καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, τολμῶ δὲ νὰ εἴπω καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις, εἰς γάμους καὶ βαπτίσεις καὶ συμπόσια οἱ νεώτεροι καὶ οἱ σημερινοὶ Κρῆτες ἰδίως τῶν ὀρεινοτέρων διαμερισμάτων χορεύουσι τὸν γοργὸν καὶ ζωηρὸν καὶ ἅλματικὸν χορὸν τὸν λεγόμενον ***πηδηκτὸν*** ἔνοπλοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὑπὸ λύραν, λείψανον καὶ αὐτὴν παλαιᾶς ἐποχῆς. Ὁ περιηγητὴς Belon περὶ τὸ 1575 ἐκδραμὼν μετὰ τῶν ἐγχωρίων ξεναγῶν του εἰς τὴν Ἴδην καὶ τὰ Σφακιὰ παρέστη καὶ περιέγραψε εἰς πανήγυριν τὸν Κρητικὸν χορόν, ὅπως τὸν ἐχόρευον τότε καὶ λέγει, «Εἰς χωρίον τοῦ εὐγενοῦς Ἰωάννου Ἀντων. Βαρότζου πλησίον τῆς Χώρας Σφακίων εἴδομεν τοὺς χωρικοὺς τῶν πέριξ χωρίων συνηθροισμένους εἰς ἑορτὴν μὲ τὰς μνηστὰς καὶ τὰς γυναῖκάς των εἰς μεγάλην συνάθροισιν. Ἀφ' οὗ ἔπιον καλά, ἤρχισαν νὰ χορεύουν ὑπὸ τὸν μεγαλύτερον καύσωνα τῆς ἡμέρας, ὄχι εἰς τὴν σκιὰν ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἂν καὶ ἦτο ἡ καυστικωτάτη ἡμέρα τοῦ Ἰουλίου. Μολονότι οἱ εἰρημένοι χωρικοὶ ἦσαν φορτωμένοι με ὅπλα, δὲν ἔπαυσαν νὰ χορεύουν μέχρι τῆς νυκτός». Ἐπακολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῆς ἐνδυμασίας ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν ἀνδρῶν μὲ σπάθην εἰς τὸ πλευρόν, τόξον μέγα εἰς τὸν βραχίονα καὶ φαρέτραν εἰς τὸν ὦμον περιέχουσαν περὶ τὰ 150 βέλη καὶ λέγει, «Οὕτως ἐσκευασμένοι ἐκτελοῦσι τὰ καλύτερά των ἅλματα, καὶ δὲν εὐχαριστοῦνται ἐὰν δὲν φέρωσιν ὅλα αὐτὰ τὰ ὅπλα κατὰ τὸν χορόν. Ἡ ἔνοπλος αὐτὴ ὄρχησις ἐνθυμίζει τὸν χορὸν τῶν ἀρχαίων Κουρήτων τὴν πυρρίχην (pyrricha saltatio»). Προσπαθεῖ κατόπιν ὁ Belon νὰ περιγράψῃ

τοὺς γοργοὺς αὐτοὺς καὶ δυσκόλους βηματισμοὺς τοῦ χοροῦ.

Ὁ ἴδιος περιηγητὴς ἀπεικόνισεν ἐξ αὐτοψίας ὀρεινὸν Κρῆτα ἔνοπλον τὸν ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι, ὅπως ἄλλως



Εἰκὼν 2. — Κρὴς ὀρεινὸς τοῦ 16ου αἰῶνος.

ἀπεικονίζεται καὶ εἰς τοιχογραφίας ἐκκλησιῶν ἑνετικῆς ἐποχῆς τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ 14 μέχρι τοῦ 16 αἰῶνος εἰκονιζούσας ἐγχωρίους κτίτορας τῶν ἐκκλησιῶν.

Σήμερον ὁ *πηδητὸς* χορὸς ὑπὸ λύραν ἐπικρατεῖ εἰς τὰς κεντρικὰς καὶ ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου μὲ παραλλαγάς τινας κατὰ τόπους, εἰς τὰς δυτικὰς πάλιν οἱ μὲν χοροὶ εἶναι ἠρεμώτεροι, ἤτοι ὁ ***πεντοζάλης*** καὶ ἡ ***σούστα*** λεγόμενοι, τὰ συμποτικὰ ὅμως ᾄσματα τῆς δυτικῆς Κρήτης τὰ λεγόμενα ***τραγούδια τῆς τάβλας*** κατὰ τοὺς γάμους, βαπτίσεις, μνηστείας καὶ πανηγύρεις ἀντιστοιχοῦσι καὶ ἀναπολοῦσι τὰ σκόλια τῶν ἀρχαίων. Τραγούδια τῆς τάβλας εἰς πολιτικοὺς ἀνομοιοκαταλήκτους στίχους (σημεῖον τοῦτο τῆς παλαιότητός των) κατέγραψαν καὶ ἐδημοσίευσαν ἀρκετὰ ὁ Παῦλος Βλαστός, ὁ Ἀντώνιος Γιάνναρης καὶ ὁ Ἀριστ. Κριάρης εἰς τὰς συλλογάς των Κρητικῶν ᾀσμάτων. Ἔχουσι τοῦτο τὸ ἰδιάζον τὰ τραγούδια τῆς τάβλας ὅτι τραγουδοῦνται οὕτως. Ἐξάρχει ὁ καλλιφωνότερος τῶν συμποτῶν καὶ ψάλλει τὸν πρῶτον στίχον καὶ τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ δευτέρου στίχου, τὰ ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ λοιποί, τραγουδεῖ πάλιν ὁ πρῶτος ὁλόκληρον τὸν δεύτερον στίχον καὶ τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ τρίτου, ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ ἄλλοι καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τέλους, ὅπου τελειώνει τὸ τραγοῦδι εἰς ἡμιστίχιον, ὡς λ. χ. εἰς τὸ ἀκόλουθον.

Ὁ ἀετός.

Ἀϊτέ, ποῦ κάθεσαι ψηλὰ στ' ὄρος τὸ χιονισμένο,
τρώεις τὸ δρόσος τοῦ χιονιοῦ,
τρώεις τὸ δρόσος τοῦ χιονιοῦ, πίνεις νερὸ κατάκρυο,
λαγὸ κ ἂν πιάσῃς γεύγεσαι,
λαγὸ κι ἂν πιάσῃς γεύγεσαι, πέρδικα καὶ δεπνᾶς τη,
φιλεῖς καὶ κόρην ὄμορφη.

ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ



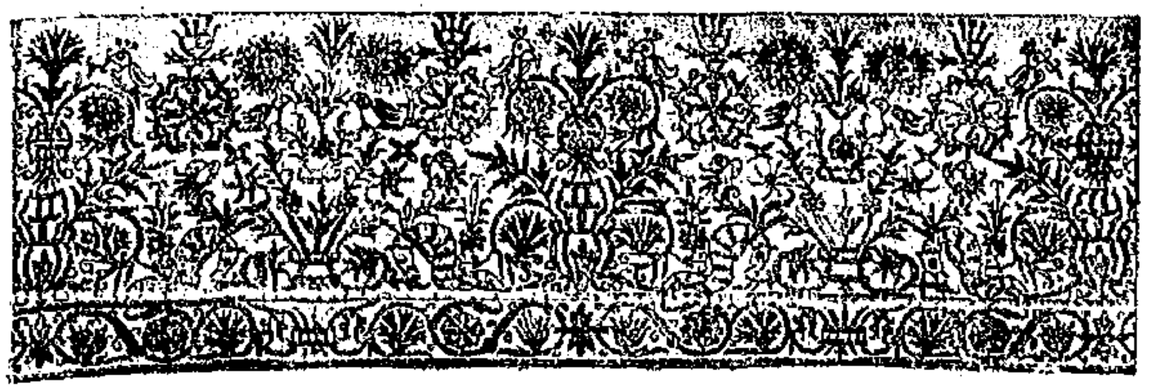

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ ΕΝ ΤΗι ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΙ

Ἐκ τε μετὰ τὸν πρόσφατον Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἤρχισαν νὰ ὑποσείωνται τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος τὰ θεμέλια, οἱ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης, ἐπιζητοῦντες θεραπείαν τοῦ ἐπικινδύνου τούτου κακοῦ, ἔστρεψαν καὶ σήμερον ἀκόμη στρέφουν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, ὅπως ἐκεῖθεν ἀντλήσουν σωτήρια πολιτικὰ διδάγματα. Τῷ ὄντι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ ἄλλων μαθήσεων καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναμφισβητήτως οἱ πρῶτοι θεμελιωταί. Δὲν εἶναι δέ τι τυχαῖον ὅτι αἱ εἰς πάντας τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς συνήθεις σήμερον ἔννοιαι μοναρχία, δημοκρατία, ἀριστοκρατία, πρὸς δὲ καὶ αὐταὶ αἱ λέξεις le politique καὶ la politique ἔχουν προφανῶς ἑλληνικὴν τὴν καταγωγήν. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ὁ πρῶτος λαός, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε ζωηρὸν πολιτικὸν βίον· πολλὰ δὲ παθόντες καὶ μαθόντες κατὰ τὴν μακρὰν των ἱστορίαν πρῶτοι ἠσχολήθησαν ἐνδελεχῶς περὶ τὴν πολιτειολογίαν καὶ ὑπέβαλον εἰς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τὰς παντοίας πολιτικὰς μορφάς. Παρὰ δὲ τῶν Ἑλλήνων παρέλαβον τὰς πολιτικὰς θεωρίας οἱ Ρωμαῖοι κυρίως διὰ τοῦ ἱστορικοῦ Πολυβίου, ὁ ὁποῖος κατέδειξε πρὸς αὐτοὺς ποῦ μάλιστα ἔγκειται τοῦ πολιτεύματός των ἡ δύναμις. Καὶ ἡ ἔννοια

τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ ὁποία ὑπέκειτο ὡς βάσις εἰς τὸν Γράκχων τὸ πολιτικὸν σύστημα, προήρχετο ἐκ τῆς περὶ πόλεως ἤτοι κράτους ἑλληνικῆς ἐκδοχῆς, τὴν ὁποίαν οἱ μεγαλεπήβολοι ἐκεῖνοι Ρωμαῖοι ἦσαν ἤδη δεδιδαγμένοι παρὰ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ περίπου τρόπον ἐξ Ἑλλάδος ἦλθεν εἰς Ρώμην καὶ ἡ ἔννοια περὶ τοῦ πρώτου ἐμπίστου ἀνδρὸς τῆς πόλεως, ὁ ὁποῖος χωρὶς νάσκῃ ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν ἔργῳ αὐτὸς διοικεῖ τὰ τοῦ κράτους· ἡ ἔννοια δὲ αὕτη συγκερασθεῖσα μὲ τὰ ἀρχαιοπαράδοτα ρωμαϊκὰ νόμιμα προπαρεσκεύασε τὴν ἡγεμονίαν (principatum) τοῦ Αὐγούστου.

Σπουδαιότης τῶν πολιτικῶν θεωριῶν τῆς ἀρχαιότητος καὶ αἰτία τῆς γενέσεως αὐτῶν.

Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ ἀναμφισβητήτως περισπούδαστος τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης διδάσκαλος· ἐπηύξησε δ' ἔτι μᾶλλον τὴν σπουδαιότητά του ὁ τότε ἐμφανισθεὶς ἀνθρωπισμός. Πλείονες τῶν 13 ἐκδόσεων τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους γνωρίζομεν ὅτι ἐξεπονήθησαν κατὰ τὴν 16ην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες λόγιοι τοῦ Βυζαντίου κατέστησαν γνωστὸν ἐν Ἰταλίᾳ, ἤρχισαν οἱ τότε νὰσχολῶνται· ἡ μελέτη τῆς Πολιτείας αὐτοῦ παρέσχε τὴν πρώτην ἀφορμὴν πρὸς τὰς πολλὰς ἀποπείρας τοῦ νὰ ἱδρυθῇ κράτος μετὰ τῶν μάλιστα ἰδεωδῶν θεσμῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα. Πρὸς δὲ καὶ ἡ περὶ φυσικοῦ δικαίου καὶ περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου ὡς βάσεων τοῦ πολιτικοῦ βίου διδασκαλία, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως μεγάλην ἴσκησε ροπήν, πρέπει νἀναχθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας σοφιστάς. Τότε ἀκριβῶς, κατὰ τὴν 5ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, τὸ δίκαιον, ὁ νόμος ἀρῃρέθη τὴν θείαν του ἀρχὴν καὶ ἐξελήφθη ὡς αὐθαίρετος ἀνθρώπινος θεσμός, καταταθεὶς ὑπὸ τῶν πλειόνων πρὸς τὸν σκοπὸν ἱδρύσεως κράτους. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἐξηκολούθησε νὰ ἐπιπολάζῃ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε παρηγκωνίσθη ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς λεγομένης σχολῆς τοῦ

δικαίου καὶ ὑπὸ φιλοσοφίας, τῆς τοῦ Σέλλιγκ, ἥτις ἀνέλαβε τὸν παλαιὸν ἀγῶνα τοῦ Πλάτωνος, καί, καθάπερ οὗτος, ἐκδεχομένη τὸ Κράτος ὡς ὀργανισμὸν ὑπελάμβανεν ὡς ἔργον αὐτῆς «τὴν γνησίαν καὶ ἐπὶ ἰδεῶν στηριζομένην κατασκευὴν τοῦ Κράτους». Καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων, περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ κράτους, περὶ τῆς τῶν ἐξουσιῶν κατανομῆς καὶ τῶν τοιούτων ἡ ὅλως ἀλλοία διαμόρφωσις τοῦ νεωτέρου μεγάλου κράτους κατ' οὐδὲν παρεκώλυσε τοὺς ἐρευνητὰς νἀνατρέχουν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως ἐκεῖθεν ἀρύωνται σοφὰ διδάγματα.

Ἄνδρες, ὡς ὁ Machiavelli καὶ ὁ Montesquieu, διέπλασαν τὴν πολιτικήν των διανόησιν ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπὸ τῆς περιόδου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ διαμορφωθεῖσα ἰδεώδης εἰκὼν τῆς παλαιᾶς Ἑλλην. δημοκρατίας καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων προμάχων τῆς ἐλευθερίας ἴσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πολιτικὴν πρόοδον καὶ τὰς δημοκρατικὰς ἰδέας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἡ κραυγὴ «ἐλευθερία καὶ δικαιοσύνη» πολὺ πρότερον πρὶν ἀκουσθῇ εἰς τῶν Παρισίων τὰς ἀγυιὰς ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἠκούσθη ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Περικλέους, καὶ ἐκεῖθεν εἰσεχώρησεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν πολιτειολογίαν καὶ εἰς τὰς νεωτέρας περὶ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίας, αἵ ὁποῖαι τὸ ἀρχῆθεν δίκαιον τοῦ πολίτου κατέστησαν ἀναφαίρετον δίκαιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁπόσον δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις κατενοήθη ἡ ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος προκύπτουσα ὠφέλεια εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, γίνεται φανερὸν ἐκ τοῦ ὅτι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Μάρξ, ἐξάραντα μονομερῶς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα καὶ προκαλέσαντα τὸν ὀλέθριον ἀγῶνα τῶν τάξεων, νεώτεροι μύσται τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἀπαιτοῦν, ὅπως ὁ σύγχρονος πολιτικὸς καὶ οἰκονομικὸς βίος ἐμφορηθῇ τοῦ γνησίου κοινωνικοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Lorenz v. Stein παραβάλλει τὴν ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἐπιστήμαις σπουδαιότητα τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸ ὄργανον τοῦ Κεπλέρου ἐν τῇ

ἀστρονομίᾳ· ὁ Ἀδόλφος Βάγνερ κηρύττει τὰς περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς φύσεως τῆς πόλεως ἀρχὰς τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἐθνικῆς οἰκονομίας· ὁ δὲ πολὺς Treitschke ἀναπεπταμένως ὁμολογεῖ: «ὁ κυρίως διδάσκαλός μου ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ ἦτο ὁ Ἀριστοτέλης». Ἐὰν δέ τις διεξέλθῃ οἱονδήποτε ἔργον τῶν νεωτέρων πολιτειολόγων, θὰ εὕρῃ ὅτι περὶ σπουδαιοτάτων ζητημάτων αἱ τοῦ Ἀριστοτέλους γνῶμαι ἐξετάζονται καὶ συζητοῦνται ὡς γνῶμαι ἀνδρὸς οὐχὶ πρὸ δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἀκμάσαντος, ἀλλὰ συγχρόνου. [1]

Ἀλλὰ τί ἄρά γε ἔκαμε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἱκανοὺς νὰ γίνουν οἱ πολιτικοὶ διδάσκαλοι τῆς ἀνθρωπότητος; Μάλιστα πάντων τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς φύσεως αὐτῶν, ὅπερ εἶναι καθόλου καὶ ἡ αἰτία τοῦ μεγαλείου των, ἤτοι ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁρμὴ ἑκάστου νὰ διαμορφώσῃ ἑαυτῷ τὸν βίον οἰκείᾳ νοήσει καὶ πράξει. Τούτου δ' ἕνεκα ἀπεκλείετο μὲν πᾶσα δεσποτεία καὶ δουλικὴ ὑπακοή, ἐδημιουργοῦντο δὲ μορφαὶ τοῦ δημοσίου βίου στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς προσωπικῆς ἑκάστου μετοχῆς καὶ ἐνεργείας. Ἡ διαφορὰ ἀπ' ἀλλήλων τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἱστορικῶν ὅρων εἶχεν ὡς ἐπακολούθημα νὰ προχωρήσῃ ἡ πολιτικὴ ἀνάπτυξις παρ' ἄλλοις τῶν Ἑλλήνων ἄλλως καὶ ἡ ὁλοσχερὴς ἀντιποίησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων παρὰ πάντων τῶν εἰς τὴν πόλιν ἀνηκόντων ἐν μέρει μόνον νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰσχυρὸς γεωγραφικὸς διαχωρισμὸς τῆς χώρας συνετέλεσεν οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν μείζονα ποικιλίαν τῶν ἐμπειρικῶς δεδομένων μορφῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἥτις παρεῖχε τὸ ἐνδύσιμον πρὸς σύγκρισιν καὶ ἐνδελεχῆ μελέτην. Ἡ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος συνεχιζομένη ἵδρυσις ἀποικιῶν ἐγίνετο αἰτία ζητήσεων καὶ ἐρευνῶν περὶ τῆς προτιμοτέρας πολιτικῆς μορφῆς. Ἐὰν δὲ ὁ ἀποικισμὸς προήρχετο οὐχὶ ἐκ μιᾶς μόνον πόλεως, καθίστατο δυνατὴ ἡ

[1] Πρβλ. M. Pohlenz, Staatsgedanke und Staatslehre d. Griechen» σελὶς 3.

κατ' οἰκείαν ἐπίνοιαν μετακόσμησις καὶ ὀργάνωσις τῆς νέας πολιτείας. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἁπαντῶσα ἐνίοτε τάσις πρὸς κατασκευὴν προπωπικοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους. Ἀλλὰ ταῦτα μάλιστα καὶ ἄλλα ὅμοια στοιχεῖα ὤφειλον νὰ ἐξεγείρωσι τὴν θεωρητικὴν πολιτικὴν νόησιν, ὥστε νὰ ἐρευνῶνται τὰ ἑκάστοτε ἀναρυόμενα προβλήματα τοῦ δημοσίου βίου καί, ἀναγομένων τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων εἰς γενικὰς ἀπόψεις, περὶ ἣν λογικὴν ἐργασίαν οἱ ἀρχαῖοι ἦσαν ὄντως ἀπαραμίλλητοι ἀριστοτέχναι, νὰ δημιουργηθῇ κατὰ μικρὸν ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη.

Ἡ ἀρχαία πόλις καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν σχέσις τοῦ ἀτόμου.

Ἡ τῶν Ἑλλήνων φυσικὴ τάσις πρὸς τὴν ὡς οἷόν τε ἐλευθερωτάτην ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομικότητος ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν των. Εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς βλέπομεν οὐχὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν ὅλον συντεταγμένον εἰς εὔκοσμον κράτος, ἀλλ' ὡς κράτος ἐμφανίζεται κατὰ τὸ ἀνατολικώτατα μέρος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν ταῖς ἐπὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἀποικίαις ἰδία πολιτικὴ μορφή, ***ἡ πόλις***. Ὁ Ὅμηρος ἤδη λέγει ἐν Ὀδυσσείᾳ πῶς ὁ Ναυσίθοος κατῴκισε τοὺς Φαίακας ἐπὶ τῆς Σχερίας:

> ἀμφὶ δὲ τεῖχος ἔλασσε πόλει καὶ ἐδείματο οἴκους
> καὶ νηοὺς ποίησε θεῶν καὶ ἐδάσσατ' ἀρούρας.

Διὰ τῶν δύο τούτων στίχων διατυποῦται εἰκὼν ζωηρὰ καὶ ἐναργὴς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οἱ ἄποικοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας καταβάλλουν τὰς βάσεις τῆς νέας πόλεως. Αἱ ἄρουραι διανέμονται εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ἴσους κλήρους, ἐάν, νοεῖται, οἴκοθεν, δὲν ἠδύναντό τινες ναὐτιποιηθοῦν ἰδιαιτέρων προνομίων. Ὡς κέντρον τῆς ὅλης χώρας χρησιμεύει ὀχυρὰ οἴκησις, **πόλις** καλουμένη, ἥτις ἢ ἁρπρεῖτο ἀπὸ τῶν παλαιῶν κατοίκων ἢ ἐκτίζετο νέα ἐπὶ καταλλήλου θέσεως καὶ περιεβάλλετο τεῖχος πρὸς προστασίαν. Ἐνταῦθα ἔχουν τὴν ἕδραν των οἱ θεοί, οἱ τῆς πόλεως προστάται, (οἱ πολιοῦχοι), ἐνταῦθα ἑδρεύει ἡ κυβέρνησις. Ἐνταῦθα ἡ ἀγορά, ὅπου τὸ κοινὸν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν

συνέρχεται, ἵνα συσκεφθῶσι καὶ συμβουλευθῶσι περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ τῶν τοιούτων. Οὕτως ἡ ***πόλις,*** ἡ ὀχυρὰ οἴκησις, γίνεται ***κράτος.*** Ἡ τῶν πολιτικῶν δικαίων ἄσκησις ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς πόλεως. Οἱ κάτοικοι μόνον ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν πόλιν εἶχον πολιτικὰ δικαιώματα, ἦσαν ***πολῖται,*** ἔστω καὶ ἂν αἱ κατοικίαι των ἔκειντο ἔξω εἰς τοὺς ἀγρούς. Τόσον δὲ τελείως ἐταυτίσθη τὸ κράτος μετὰ τῆς πόλεως, ὥστε ἔξω αὐτῆς οὐδεμία αὐτοτελὴς κοινότης ἦτο δυνατή, καὶ ἂν τὸ κράτος διὰ καταχτήσεως ἢ ἑνώσεως πλειόνων κοινοτήτων ἐξετείνετο ἐπὶ ὅλην χώραν. Αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ μετὰ τῶν παρακειμένων νήσων εἶχε δημοσίῳ δικαίῳ μίαν μόνην πόλιν, τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας ἦσαν δημοσίῳ δικαίῳ ***Ἀθηναῖοι.*** Τόποι πολυάνθρωποι, αἱ Ἀχαρναὶ λ.χ., εἶχον μὲν ἰδίαν κοινοτικὴν διοίκησιν, ἀλλὰ δικαίῳ δὲν ἦσαν πόλις, ἦσαν δῆμος· οἱ κάτοικοί των ἦσαν πολῖται οὐχὶ Ἀχαρνῶν, ἀλλ' Ἀθηνῶν. Οὕτως ἡ πόλις κατέστη ὁ δημοσίῳ καὶ διεθνεῖ δικαίῳ σταθερὸς ὅρος εἰς δήλωσιν τοῦ Κράτους. Καὶ ἡ Σπάρτη ἦτο πόλις, ἂν καὶ δὲν εἶχεν ὀχυρὰν οἴκησιν ἢ ἀκρόπολιν ὡς πολιτικὸν κέντρον· ἤρκει ὅτι οἱ ἔχοντες τέλεια δικαιώματα μετεῖχον αὐτοὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων καὶ ἤσκουν προσωπικῶς τὰ κυριαρχικά των δίκαια. Κατὰ ταῦτα τὸ βασίλειον τῶν Περσῶν, ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἰσχυρὸν καὶ ἐπεσπᾶτο τὸν σεβασμὸν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς του διοικήσεως, ἀνεγνωρίζετο μὲν ὅτι ὡς ὀργάνωσις ἐξεπλήρου τὸν σκοπόν του, ἀλλ' ἦτο μόνον ***ἔθνος,*** οὐχὶ πόλις, οὐχὶ ἀληθινὸν κράτος· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παρ' Ἕλλησι πολιτικὴ ἐπιστήμη οὐδέποτε ἔλαβε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐλθῇ εἰς ὑψηλοτέραν ἔννοιαν τοῦ κράτους, περιλαμβάνουσαν ἔθνος ἅμα καὶ πόλιν.

Ὁ χαρακτὴρ οὗτος τῆς πόλεως δύναται νὰ νοηθῇ καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς: Ἡ πόλις ἔχει μὲν τοπικὸν κέντρον, ἀλλὰ δὲν εἶναι κατ' ἔκτασιν κράτος. Τὸ κράτος ταυτίζεται μετὰ τοῦ κοινοῦ τῶν πολιτῶν καὶ ὑφίσταται, καὶ ἂν ἡ χώρα ἀπολεσθῇ. «Οἱ ἄνδρες, οὐχὶ οἱ οἶκοι ἀποτελοῦν τὴν πόλιν» εἶναι αὕτη ἀρχὴ πολλάκις ἀπαντῶσα εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ ἐθνικὴ ἑνότης δὲν τονίζεται ἑκάστοτε, καὶ τοῦτο διότι εἶναι

αὐτονόητος. Ἡ ἑνότης τῆς φυλῆς, ἡ τοῦ αἵματος συγγένεια διαμένει ἔστω καὶ κατ' ἔννοιαν καὶ ἐν τῇ πόλει· ἡ δὲ παροχὴ πολιτικῶν δικαίων εἰς ξένους ἐκλαμβάνεται δικαίῳ ὡς εἰσποίησις ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς πόλεως: ***(ποιητὸς πολίτης—ποιητὸς υἱός).*** Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἀποικιακῶν πόλεων, ὧν οἱ κάτοικοι ἔργῳ ἀρχῆθεν κατήγοντο ἐκ διαφόρων πόλεων. Καὶ ξενόφυλα στοιχεῖα οὐχὶ σπανίως εἰσήρχοντο, ἀλλὰ ταχέως ἀφωμοιοῦντο, καὶ ἡ νέα πόλις ἐθεωρεῖτο ὅλως ἑλληνική. Μόνον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐκδηλοῦται τὸ κοινὸν ἑλληνικὸν συναίσθημα. Ἄλλως δ' ἡ πόλις ἐν τῇ οὐσίᾳ της ὑπῆρξε κώλυμα εἰς τὴν ἕνωσιν τοῦ ἔθνους καὶ αὐτὸ τοῦτο μοιραία διὰ τὴν τύχην τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἡ πόλις λοιπὸν εἶναι μικρὸν κράτος. Αἰτία τούτου εἶναι ὄχι μόνον ἡ γεωγραφικὴ διάσπασις τῆς χώρας· καὶ οἱ κατοικοῦντες τὰς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας δὲν προέβησαν εἰς μείζονα πολιτικὴν ἑνότητα. Ὁ λόγος τούτου εἶναι προσέτι τὸ ὅτι εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς πόλεως ὑπόκειται ὡς προϋπόθεσις ἀναγκαία ἡ παρ' ἑκάστου πολίτου προσωπικὴ ἄσκησις τῶν πολιτικῶν δικαίων. Οὕτω δὲ ἀποκλείεται ὅλως τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν ἦτο τῶν ἀδυνάτων νὰ συλλάβῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, καὶ ὁ σχηματισμὸς ἐκτεταμένων κρατῶν. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἡ πόλις ἐν τῇ μικρότητι αὐτῆς συνᾴδει πρὸς οὐσιώδες γνώρισμα τῆς τοῦ ἀρχαίου ἕλληνος φύσεως, ἡ ὁποία οὐδέποτε συνησθάνθη τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἄπειρον, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ἐν τῇ εὐτέχνῳ διαμορφώσει καθωρισμένου χώρου ἢ καθωρισμένης ὕλης· εἰς τοῦτο δ' ὀφείλεται καὶ ἡ παρ' Ἕλλησι θαυμασία ἐκείνη ἄνθησις τῆς καλλιτεχνίας. Ἀλλ' ἵνα ἡ πόλις παριστᾷ εὔτακτόν τι καὶ εὔκοσμον ὅλον, ὀφείλει, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἥτε χώρα καὶ ἡ τῶν πολιτῶν πληθὺς νὰ εἶναι ***εὐσύνοπτος:*** «πρὸς τὸ κρίνειν περὶ τῶν οἰκείων καὶ πρὸς τὸ τὰς ἀρχὰς διανέμειν κατ' ἀξίαν ἀναγκαῖον γνωρίζειν ἀλλήλους, ποῖοί τινές εἰσι, τοὺς πολίτας· ὡς, ὅπου τοῦτο μὴ συμβαίνει γίγνεσθαι, φαύλως ἀνάγκη γίγνεσθαι τὰ περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς κρίσεις. Περὶ ἀμφότερα γὰρ οὐ δίκαιον αὐτοσχεδιάζειν, ὅπερ ἐν τῇ πολυανθρωπίᾳ τῇ λίαν ὑπάρχει φανερῶς». (1326 b)

«Πῶς εἶναι δυνατόν, ἐρωτᾷ ὀλίγον ἀνωτέρω ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, νὰ νοήσωμεν πολιτείαν, ὅπου ὁ κῆρυξ διὰ τῆς φωνῆς του δὲν δεσπόζει τῶν πολιτῶν ἐκκλησιαζόντων;» Κατὰ ταῦτα τὸ ἑλληνικὸν ἅπαν ἦτο διαμεμερισμένον εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη, τῶν ὁποίων ἕκαστον διεφύλαττε ζηλοτύπως τὴν πολιτικήν του ἀνεξαρτησίαν, τὴν ***ἐλευθερίαν*** καὶ ***αὐτονομίαν,*** καὶ ἰσχυρῶς ὑπερήσπιζεν αὐτὴν ἐναντίον πάσης ἄλλης πόλεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔβλεπε τὸν φυσικόν του πολέμιον. Τούτου δ' ἐπακολούθημα ἦτο ὅτι πᾶσα πόλις ὤφειλε νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς οἰκονομικῆς της αὐταρκείας κανονίζουσα διὰ νόμων τοὺς ὅρους εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς, καὶ νὰ συνομολογῇ συνθήκας μετὰ τῶν ἄλλων πόλεων.

Ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει ὁ βίος ὁ πολιτικὸς προσλαμβάνει προδήλως ἔντασιν ἀδιάλειπτον καὶ ζωηρότητα διαρκῆ, γνωστὴν εἰς τὰ νεώτερα κράτη μόνον εἰς κρισίμους καιροὺς ἰδιαιτέρας ἐξεγέρσεως. Ἐν μικρῷ χώρῳ τὸ ἄτομον ἐπαισθάνεται πολὺ ἀμεσώτερον τί σημαίνει καλὴ ἢ κακὴ κυβέρνησις, εἶναι δὲ εἰς αὐτὸ δυνατὸν νὰ παρέμβῃ πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πόλις χρῄζῃ τῆς συνεργασίας πάντων, καθίσταται ἀναγκαίος ἡ ἄσκησις τῶν πολιτικῶν δικαίων καθῆκον, τοῦ ὁποίου ἡ παράβασις νόμῳ κολάζεται. Τὸ κράτος διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναί τι μᾶλλον συγκεκριμένον ἢ διὰ τοὺς νεωτέρους. Καὶ παρ' ἐκείνοις ἡ πόλις ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ νομικὸν πρόσωπον, ὅπερ πρὸς ἄλλας πόλεις συνάπτει συνθήκας, δίδει καὶ λαμβάνει ὅρκους, κέκτηται ἰδίαν περιουσίαν, ἐμφανίζεται πρὸς τὰ μέλη αὐτῆς ὡς πιστωτὴς καὶ ἐπιχειρεῖ πᾶσαν δικαιοπραξίαν. Ἀλλ' εἰς τὴν ἁπλῆν συνείδησιν δὲν παρίστατο ὡς τι νεφελῶδες καὶ δύσληπτον ὄν, τὸ ὁποῖον πόρρωθεν καὶ ἀπὸ τῆς πρασίνης τραπέζης διὰ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἱεραρχικῶν δικαστηρίων κηδεμονεύει τὸ ἄτομον καὶ εἰσπράττει παρ' αὐτοῦ φόρους. Ὁ Ἕλλην ἔβλεπε τὰς κυβερνητικὰς πράξεις οἱονεὶ γεννωμένας ὑπὸ τὰ ὄμματά του, συνεργάζετο ἐν αὐταῖς, ἐθεώρει ὅλως συγκεκριμένος τὴν πόλιν ὡς τὸν εἰς ἐνιαίαν βούλησιν καὶ πρᾶξιν συντεταγμένον δῆμον, τοῦ ὁποίου ἦτο συνεργὸν μέλος. Ἐντεῦθεν εὐνόητον, διὰ τί ἡ πόλις κατέλειπεν εἰς τοὺς

πολίτας τὴν πρωτοβουλίαν ἐπὶ πολλῶν περιστάσεων, καθ' ἃς τὸ νεώτερον κράτος αὐτὸ ἐνεργεῖ: οὕτω λ.χ. οὐδόλως καθίστα δημόσιον κατήγορον, ἵνα οὗτος ὡς ἐπίτροπος τῆς πόλεως ἐπαγάγῃ κατά τινος δίκην ὡς παραβλάψαντος τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ εἰς πάντα πολίτην ἐπετρέπετο νὰ πράττῃ τοῦτο.

Ὁπόση ἦτο ἡ δύναμις τῆς πόλεως, ἠσθάνετο ὁ Ἕλλην ζωηρότατα, ὁσάκις διέτριβεν ἐν τῇ ξένῃ καὶ εἶχε χρείαν τῆς προστασίας τῆς πατρίδος. Διότι ἦτο τότε οἱονεὶ ἀπόκληρος καὶ ἀποκήρυκτος. Δὲν ὑπῆρχον εἰσέτι δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον τοῦ πολίτου. Ἔξω τῆς πόλεως δύναται νὰ ζῇ μόνον, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἢ θηρίον ἢ θεός. Ὁ ἄνθρωπος συνευδαιμονεῖ καὶ συγκακοδαιμονεῖ μετὰ τῆς πόλεως. Ὅθεν νομίζει φυσικὸν τὸ νὰ διαθέτῃ αὕτη κατὰ βούλησιν τὸ σῶμα καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὰ ὑπάρχοντα πάντα τῶν πολιτῶν· ἡ δὲ συναίσθησις τοῦ ὅτι πᾶσα πρὸς τὴν πόλιν λειτουργία καὶ ὑπηρεσία γίνεται ὑπὸ παντὸς τοῦ δήμου ἀντιληπτὴ καὶ ἐκτιμᾶται, ἐξῆπτεν ἐξαισίαν καὶ ἀπαράμιλλον τὴν αὐταπαρνησίαν τοῦ πολίτου. Φυσικώτατον ἦτο προσέτι τὸ ὅτι ἡ πόλις εἰσέδυε βαθύτατα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου καὶ ἐσπούδαζεν ὅπως διὰ νόμων κανονίζῃ τὰ τῆς διαίτης αὐτοῦ, τὰ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τὰ τοιαῦτα.

Κατὰ ταῦτα σύδεμία μὲν ἀμφιβολία ὅτι ἡ πόλις ἔτεινεν ὅπως καταβιάζῃ τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἑαυτῆς θεραπείαν, ἀλλ' εἶναι ὑπερβολὴ τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐλευθεριαστῶν (liberalistes) λεγόμενον ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἦτο ὅλως παντοδύναμον καὶ τὸ ἄτομον ἀπέναντι αὐτοῦ ἄμοιρον παντὸς δικαιώματος. Ἡ ἀπόφανσις τοῦ Benjamin Constant: Chez les anciens l'individu, souverain presque habituellement dans les affaires publiques, est esclave dans tous ses rapports privés, ἁρμόζει εἴς τινας πόλεις, ὡς ἡ Σπάρτη, ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶναι ἐν ἄκρᾳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆς πόλεως. Νεώτερος πολιτειολόγος, ὁ Γερμανὸς Jellinek, ὄχι μόνον ἀποκρούει τὴν ἐκδοχήν, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες οὐδὲν αὐτοτελὲς ἰδιωτικὸν δίκαιον ἐγνώρισαν, ἀλλὰ καὶ καθόλου

ἀποφαίνεται: «Ἡ διαφορὰ τῆς πρὸς τὸ κράτος σχέσεως τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ἀτόμου κεῖται κατὰ τὴν νομικήν της ἄποψιν ἐν τούτῳ μόνον, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ νεωτέρου ἀτόμου ρητῶς ἀναγνωρίζεται ἐν τοῖς νόμοις ὑπὸ τοῦ κράτους, ἐνῷ ὡς πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἄτομον ἦτο τόσον αὐτόδηλος, ὥστε οὐδέποτε ἔτυχε νομοθετικῆς διατυπώσεως».

Ὁ διάφορος χαρακτὴρ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν, ἰδίᾳ δὲ τῆς Ἰωνικῆς καὶ Δωρικῆς, ἡ τῶν ἕδρῶν τῶν φυλῶν ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν διανοητικήν των ἀνάπτυξιν, ἡ διαφορὰ τῶν ἱστορικῶν ὅρων, πάντα ταῦτα, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη, συνεπήγαγον ἔκτακτον ποικιλίαν τῆς πολιτικῆς, καταστάσεως, οὗ ἕνεκα καὶ ἡ ἔννοια τῆς πόλεως ἐξεδηλώθη ὑπὸ παντοίας μορφάς, μάλιστα δὲ ὑπὸ δύο ὅλως διαφόρους, ὁποίας βλέπομεν ἐν Σπάρτῃ, ὡς τὸ πολίτευμα αὐτῆς διεμορφώθη διὰ τῆς Λυκουργείου νομοθεσίας, καὶ ἐν Ἀθήναις, ὡς τὸ πολίτευμα αὐτῶν διεμορφώθη διὰ τοῦ Σόλωνος καὶ εἶτα διὰ τοῦ Περικλέους. Ἐπὶ τῶν δύο τούτων πόλεων ἔχομεν τὰς δύο θεμελιώδεις μορφὰς τοῦ παρ' Ἕλλησι πολιτικοῦ βίου. Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ὁρίσῃ τις τὸ κράτος, πάντως τοῦτό εἶναι εὔκοσμος ὀργάνωσις πολλῶν ἀτόμων, ἔχουσα ὑπερτάτην ἐξουσίαν, διὰ τῆς ὁποίας περιστέλλεται ἡ βούλησις ἑκάστου ἐπιχειροῦντος νὰ καταδυναστεύσῃ τῶν ἄλλων. Κατὰ ταῦτα ἡ θεμελιώδης διαφορὰ προκύπτει ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κανονίζεται ἡ τοῦ ὅλου πρὸς τὸ ἄτομον σχέσις. Ἢ τὸ πᾶν εἶναι τὸ δίκαιον καὶ ἡ τοῦ ὅλου εὐδαιμονία, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπολύτως ὑποτάσσεται τὸ ἄτομον, ἢ τὸ ἄτομον εἶναι ἡ ἀφετηρία καὶ ζητεῖται ἡ τῶν δικαίων του διατήρησις ἐντὸς τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως, ἥτις χρησιμοποιεῖται μόνον πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀτόμου. Ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ ἔχει τὴν ρίζαν της ἐν τῷ ἀτομισμῷ καὶ πολιτικῶς ἐμφανίζεται ὡς ***ἐλευθεριασμὸς*** (Liberalismus) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρώτην ἐκδοχήν, ἡ ὁποία ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὅλου ἢ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ὀνομάζεται κοινωνιοκρατικὴ ἐκδοχὴ ἤτοι εἶναι ὁ σήμερον λεγόμενος διὰ ξενικοῦ ὀνόματος ***σοσιαλισμός***, ἀφαιρουμένης ἀπ' αὐτοῦ τῆς οἰκονομιολογικῆς ἀποχρώσεως, τὴν ὁποίαν τοῦ προσῆψαν οἱ περὶ τὸν Μάρξ. Κατ' ἀντίθεσιν

πρὸς τὸ *κοινωνιοκρατικὸν τῆς Σπάρτης σύστημα αἱ Ἀθῆναι* τοῦ Περικλέους ἐμφανίζουν τὴν ἐλευθεριαστικὴν μορφήν. Ὁ Περικλῆς ὡς Ἕλλην εἶχε μὲν ζωηρὸν τὸ συναίσθημα περὶ τῆς πόλεως ὡς δυνάμεως καθοριζούσης τὸν ὅλον βίον τῶν πολιτῶν. Αὐτὸς οὗτος εἶναι ὁ πολιτικός, ὅστις σκοπὸν ὕψιστον ἔθεσεν τὴν δύναμιν, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἐσωτερικὴν εὐδαιμονίαν καὶ προκοπὴν τῆς πατρίδος του. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα θέλει νὰ κατορθώσῃ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ νέον ἰδεῶδες, ἤτοι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολίτου εἰς ἐλευθέραν προσωπικότητα. Τοῦ ἰδεώδους τούτου ἐναργῆ εἰκόνα μᾶς παρέχει ὁ Θουκιδίδης ἐν τῷ θαυμασίῳ ἐκείνῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους, ἐν τῷ ἐπιταφίῳ. Νῦν τὸ πρῶτον προκύπτει ἐπιτακτικὸν τὸ πρόβλημα πῶς πρέπει νὰ διαμορφωθῇ ἡ σχέσις πόλεως καὶ ἀτόμου· λύει δὲ τὸ πρόβλημα ὁ Ἀθηναῖος πολιτικὸς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σοσιαλισμὸν τῆς Σπάρτης κατὰ τὸ ἐλευθεριάζον σύστημα, καθ' ὃ ἐντὸς τοῦ ἱῆς πόλεως συνδέσμου τὸ ἄτομον ἔχει πᾶσαν ἐλευθερίαν πρὸς ἰδίαν ἀνάπτυξιν. Ὅπως νομικῶς καθορίσῃ τὰ τοῦ ἀτόμου δίκαια ἐν σχέσει πρὸς τὴν πόλιν, δὲν εἶχεν καμμίαν ἀφορμήν. ἀλλ' ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἔλκει πάντως τὴν πρώτην του ἀρχὴν ὁ πολὺ ὕστερον εἰς τοὺς Πανδέκτας περιληφθεὶς ὁρισμὸς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας: Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. Ἀλλ' ὡς ἀρχὴ ἀπαραίτητος ὑπόκειται εἰς τὸ πολιτικὸν τοῦτο σύστημα τοῦ Περικλέους, ὅτι τὸ ἄτομον τὴν ἐλευθερίαν ταύτην ὀφείλει νὰ χρησιμοποιῇ πρὸς στήριξιν καὶ εὐημερίαν τοῦ ὅλου, τῆς πόλεως· κατὰ τοῦτον δὲ ἀκριβῶς τὸν τρόπον ἐπίστευεν ἐκεῖνος ὅτι θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ παντελὴς ἁρμονία ἀτόμου καὶ πόλεως, ὅτι ὁ ἐλεύθερος πολὺ κάλλιον ἢ ὁ κατηναγκασμένος πολίτης δύναται νὰ ὑπουργῇ καὶ νὰ προάγῃ τὴν πόλιν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν δαψιλῶς τὴν πίστιν του. Τοῦτο ἀποδεικνύουν τὰ μεγάλα των ἔργα ζῶντος ἐκείνου· τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλ' ἡ ἱστορία ἔμελλε νὰ διδάξῃ, ἐὰν τὸ πνεῦμα τοῦτο θὰ διέμενε ζωντανόν, ὅτε θὰ ἐξηφανίζετο τὸ προσωπικὸν κῦρος τοῦ μεγαλεπηβόλου ἀνδρός.

Σοφισταὶ καὶ Σωκράτης.

Διαρκούσης τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος ἡ προσοχὴ τῶν φιλοσοφούντων ἐστράφη εἰς τὰ προβλήματα τὰ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον, ἀναφερόμενα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τὸ ἄτομον ἀπελευθεροῦται ἀπὸ τῶν παραδόσεων. Συζητεῖται τὸ κῦρος καὶ ἡ ὀρθότης τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ τῶν δικαστηρίων καὶ καθόλου τὰ τῆς πολιτείας. Δὲν λείπουν καὶ αἱ κυρίως νομικαὶ ἀμφισβητήσεις. Ὅτε ἔν τινι ἀθλητικῷ ἀγῶνι τῶν ἀγωνιζομένων τις ἄνευ ἰδίας ἐνοχῆς ἐφόνευσεν ἕτερον, συνεζήτει ὁ Περικλῆς μετὰ τοῦ Πρωταγόρου, ἐὰν κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ δράστης εἶναι ἡ αἰτία τοῦ φόνου, ἤτοι ἐὰν ἡ ἔννοια τοῦ φόνου, ὅστις καὶ ἐν ἐλλείψει ἐνοχῆς ἐκ λόγων θρησκευτικῶν συνεπήγετο ἐξιλασμόν, δύναται ἐνταῦθα νομικῶς νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ὁμοίως ὁ Λυσίας ἐν πλαστῷ λόγῳ πραγματεύεται τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐμβρύου ὀφείλει νὰ θεωρῆται ὡς φόνος ζῶντος ὄντος.

Συζητοῦντες οἱ σοφοὶ τότε περὶ τοῦ κύρους τῶν νόμων, ἡρώτων ἐὰν ὀφείλεται ἀπόλυτος εἰς τούτους ὑπακοή, τοὺς ὁποίους ἡ πλειονοψηφία ἀπὸ σήμερον ἕως αὔριον δύναται νὰ μεταβάλῃ. Αὐτὸς ὁ συντηρητικὸς Σοφοκλῆς πραγματεύεται ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τὸ πρόβλημα, ἐὰν ὑπάρχουν ὑψηλότερα καθήκοντα παρὰ τὴν ὑπακοὴν εἰς τὸν πρόσκαιρον κυρίαρχον τῆς πόλεως. Ὁ δὲ θεσπέσιος ὕμνος τῶν ἀγράφων νομίμων ἔν τε τῷ δράματι τούτῳ καὶ ἐν τῷ Οἰδίποδι τυράννῳ ὑποδηλοῖ, ὅτι ὁ κριτικὸς ἔλεγχος τῶν συγχρόνων δὲν ἐστρέφετο μόνον κατὰ τοῦ θετοῦ δικαίου. Ἐντεῦθεν προέβαινον εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς γενέσεως τῶν νόμων, περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρετῆς καὶ καθόλου περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Ἐξαιρουμένου τοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ὡς πρόδρομος τοῦ Ἀριστοτέλους προϋποθέτει θεμέλιον τοῦ πολιτικοῦ βίου τὴν κοινωνικὴν ὁρμήν, ἔτι δὲ τὴν ***αἰδῶ*** καὶ τὴν ***δίκην*** (τὸν πρὸς τοὺς ἄλλους σεβασμὸν καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ δικαίου), οἱ λοιποὶ σοφισταὶ διατυπώνουν τὴν διδασκαλίαν τῆς κοινωνικῆς

συνθήκης, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀρχῆθεν ἀγὼν τῶν ἀνθρώπων πάντων κατὰ πάντων τερματίζεται· οἱ ἄνθρωποι παύουν κακοποιοῦντες ἀλλήλους καὶ καθορίζουν κανόνας, οἵτινες ἔκτοτε ἰσχύουσι καὶ ἀποτελοῦν τὸν κώδικα τοῦ δικαίου καὶ τὸ σύνολον τῆς ἠθικῆς.

Ἡ διδασκαλία αὕτη καταλήγει εἰς τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ κατὰ συνθήκην ἀρετὴ δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὴ πρὸς τὸ ἄτομον ὄχι τόσον διότι στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διότι ἡ δικαιοσύνη συχνότατα ἐναντιοῦται πρὸς τὸ ἀληθινὸν συμφέρον, ὅπερ μᾶλλον ἐπιτάττει νὰ ἐπικρατῇ τις ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων καὶ νάδικῇ, ὅταν εἶναι δυνατὸν τοῦτο νὰ γίνεται ἀτιμωρητεί. Εἰς τοῦτο τείνει καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ φυσικὴ ὁρμή, ἥτις μόνον βίᾳ διὰ τοῦ νόμου καταστέλλεται. Οὕτω πρὸς τὸν τιθέμενον καὶ ἐπὶ τῆς συμφωνίας τῶν ἀνθρώπων στηριζόμενον νόμον ἀντίκειται ***ἡ φύσις,*** ἥτις οὐδόλως ἀναγνωρίζει τὴν κατὰ συνθήκην ἠθικότητα· φύσις δὲ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἡ ἀληθινὴ οὐσία τοῦ ἀτόμου, τῆς ὁποίας κυριώτατον γνώρισμα εἶναι ἡ φιλαυτία, ἡ ἐπιζήτησις τοῦ οἰκείου συμφέροντος· τούτων δ' ἑπακολούθημα εἶναι τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου.[1] «Ἐὰν δέ γε, οἶμαι, φύσιν ἱκανὴ γένηται ἔχων ἀνήρ, πάντα ταῦτα ἀποσεισάμενος καὶ διαρρήξας καὶ διαφυγών, καταπατήσας τὰ ἡμέτερα γράμματα καὶ μαγγανεύματα καὶ ἐπῳδὰς καὶ νόμους τοὺς παρὰ φύσιν ἅπαντας, ἐπαναστὰς ἀνεφάνη δεσπότης ἡμέτερος ὁ δοῦλος καὶ ἐνταῦθα ἐξέλαμψε τὸ τῆς φύσεως δίκαιον» (Πλάτωνος Γοργίας 484). Ταῦτα λέγει παρὰ Πλάτωνι ὁ Καλλικλῆς, οἱονεὶ ὁ πρόδρομος τοῦ ὑπερανθρώπου τοῦ Νίτσε. Διὰ δὲ τοῦ Καλλικλέους ὑπεμφαίνει πιθανώτατα ὁ Πλάτων τὸν διάδοχον τοῦ Περικλέους Ἀλκιβιάδην. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου ἐνεφανίζετο μάλιστα εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τῶν πόλεων: «ποίῳ δικαίῳ χρώμενος Ξέρξης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐστράτευσεν ἢ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπὶ Σκύθας ἢ—ἄλλα μυρία ἄν τις ἔχοι τοιαῦτα

[1] Ern. Barker, Greek political theory. Plato and his predecessors, σελ. 64 κέ.

λέγειν», ἐρωτᾷ ὁ αὐτὸς Καλλικλῆς, «ἀλλ᾽ οἶμαι οὗτοι κατὰ φύσιν τὴν τοῦ δικαίου ταῦτα πράττουσι, καὶ ναὶ μὰ Δία κατὰ νόμον γε τὸν τῆς φύσεως». Παρὰ Θουκιδίδῃ συχνὰ ἀπαντῶσι ἀποφάνσεις περὶ τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ: «ἀεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι» (οἱ Ἀθηναίων πρέσβεις λέγουν ταῦτα ἐν Σπάρτῃ), «πέφυκε τὸ ἀνθρώπειον διὰ παντὸς ἄρχειν μὲν τοῦ εἴκοντος, φυλάσσεσθαι δὲ τὸ ἐπιὸν» (λόγοι τοῦ Συρακοσίου Ἑρμοκράτους), «δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν» (οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Μηλίους). Καὶ ἡ τότε ἱστορία καὶ ἡ νεωτέρα μέχρι σήμερον δικαιώνει τὰς ἀποφάνσεις ταύτας περὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων τῶν κρατῶν.

Ἀλλ᾽ οἱ σοφισταὶ διὰ τῶν θεωριῶν των δὲν συνετέλεσαν ἁπλῶς εἰς τὸ νὰ ὑποσειωθοῦν αἱ ἠθικαὶ βάσεις τοῦ καθεστῶτος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀτομικῆς των θεωρίας ἀπέβησαν ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦν πολιτικὸν συναίσθημα. Ἐνῷ διὰ τοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους τοῦ Περικλέους ἀπετελεῖτο ἀρίστη ἁρμονία ἀτόμου καὶ πόλεως, ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν φέρει ταῦτα εἰς διαφωνίαν· ἀπὸ τοῦ ἀτόμου ὁρμωμένη, αὐτὸ μόνον λαμβάνει ὑπ᾽ ὄψιν, οὐχὶ δὲ τὴν πόλιν. Ἀλλ᾽ ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ἀπέβησαν οἱ σοφισταὶ διὰ τῆς ὑποκειμενικῆς τάσεως τῆς διδασκαλίας των, ἥτις ἀρνουμένη πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, θεωρεῖ ὀρθὸν καὶ ἀληθὲς πᾶν ὅ,τι ἑκάστῳ δοκεῖ τοιοῦτον (***μέτρον πάντων χρημάτων ἄνθρωπος*** κτλ.).

Κατὰ τῆς ὑποκειμενικότητος ταύτης ἀντεπεξῆλθεν ὁ Σωκράτης. Καὶ οὗτος εἰς οὐδένα μὲν ὑπέκυπτε νόμον, ἐὰν μὴ πρότερον ὑπέβαλλεν αὐτὸν εἰς λογικὴν βάσανον. Ἀλλὰ πίστις τις ὁρμέμφυτος εἰς τὴν ὕπαρξιν δυνάμεων ὑπὲρ τὸ ἄτομον ἱσταμένων ἔδιδε τὴν πρέπουσαν κατεύθυνσιν εἰς τὴν διανόησιν αὐτοῦ. Δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ μερικὸν καὶ παροδικόν, ἀλλ᾽ ἀνήρχετο διαλεκτικῶς εἰς γενικὰς ἐννοίας. Ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου Κρίτωνος μανθάνομεν, ποίαν γνώμην εἶχε περὶ τῆς πόλεως. Τὴν σχέσιν ἀτόμου καὶ πόλεως θεωρεῖ

ὡς τινα συνθήκην· ἀλλ᾽ οἱ συμβαλλόμενοι δὲν εἶναι ἴσοι. Δεχόμενοι ἐκ γενετῆς τὰ εὐεργετήματα τῆς πολιτικῆς εὐνομίας καὶ τάξεως, ἔχομεν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν, ἐφ᾽ ὅσον ἐν τῇ πόλει διατρίβομεν, νὰ σεβώμεθα καὶ τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν νὰ ὀρθῶμεν τοὺς νόμους, καὶ ἂν ἐνίοτε ἀδικῶσιν ἡμᾶς. Ὁ Σωκράτης δὲν κατέστησε μὲν τὴν πόλιν ὑποκείμενον ἰδίας ἐρεύνης, ἀλλ᾽ ἐπίστευεν ὅτι πόλις καὶ νόμοι εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὸ ὅλον καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Οὕτως ἡ ἀντίθεσις νόμου καὶ φύσεως μετριάζεται καὶ ὑποδεικνύεται ἡ ὁδὸς πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ ἀτομισμοῦ. Ἀλλ᾽ ἔκαμνε φανερὸν ὅτι οἱ ἄρχοντες ὀφείλουν οὐχὶ τὸ ἴδιον νὰ ἐπιδιώκουν συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν ἀρχομένων· πρέπει δ᾽ ὅμως οἱ ἄρχοντες νὰ εἶναι οὐχὶ οἱ τυχόντες ἐκ τῶν πολλῶν, ἀλλ᾽ οἱ ἔχοντες τὴν πρέπουσαν παίδευσιν, κατέκρινε δὲ τὴν διὰ κληρώσεως αἵρεσιν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἐν τῇ ὁποίᾳ πᾶς ἕκαστος, οὐχὶ οἱ ἐπαΐοντες, ἠδύνατο νὰ ὁμιλῇ. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἐσήμαινε ἀνατροπὴν τῆς ἐννοίας τῆς πόλεως, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς συμμετοχῆς πάντων ὁμοίως τῶν δικαιουμένων νὰ πράττωσι τὰ κοινά. Καὶ ἡ διαρκὴς ἀπόδειξις τῆς ἀπαξίας τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεία νὰ ἀποτρέψῃ τὸ ἄτομον ἀπὸ τοῦ ἀδικεῖν, ἀλλ᾽ ὤφειλε κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἢ νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἐπ᾽ αὐτὴν τὴν πόλιν καὶ οὕτω νὰ παρακωλύῃ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦσαν πλεονεκτικὴν πολιτικὴν τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἐπαυξήσεως τῆς δυνάμεως, τ.ἔ. νὰ ὑποδείξῃ νέον ὅλως σκοπὸν τοῦ κράτους, ἢ νὰ καταλήξῃ εἰς σύγκρουσιν ἀτομικοῦ καὶ δημοσίου βίου, εἰς ἄρσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐπιδιωχθείσης ἑνότητος, εἰς αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκετο ὅτι ὁ ἀληθὴς τοῦ βίου σκοπὸς κεῖται ἐν τῇ θεραπείᾳ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς, καὶ τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀποτροπῆς ἀπὸ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Καὶ ὁ μὲν Σωκράτης ταῦτα διδάσκων ἐκρίθη ἄξιος τῇ πόλει θανάτου, ὡς μὴ ὄφελεν, διότι «ἐποίει ἀργοὺς τοὺς πολίτας», τ.ἔ. ἀπέτρεπεν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὁ δὲ μέγας μαθητὴς τοῦ Πλάτων, ὁ μάλιστα πάντων συναισθανθεὶς τὴν

καταδίκην τοῦ ἀθῴου διδασκάλου οὐδὲν ἄλλο ἐπιχειρεῖ διὰ τῆς πολιτικῆς διδασκαλίας του ἢ νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἀπειλουμένην σύγκρουσιν ἀτόμου καὶ κράτους, τῆς ὁποίας ἐπακολούθημα θὰ εἶναι ἡ κατάπτωσις τοῦ κράτους.

Αἱ πολιτικαὶ μορφαί.
Παρακμὴ τῆς πόλεως. Ἀντισθένους θεωρία.

Αἱ περὶ τῶν διαφόρων πολιτευμάτων συζητήσεις ἀναφύονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος, ὅτε εἰς τὰς πόλεις ἑκάστας ἡ ἀντίθεσις ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας ἐξῆπτε τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν. Ἡ διάκρισις τῶν τριῶν μορφῶν, καθ' ἣν εἷς, ὀλίγοι ἢ πολλοὶ (ὁ δῆμος) ἔχουν τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν, εὑρίσκεται ἤδη συχνὴ παρὰ Πινδάρῳ. Ἀλλὰ παρ' Ἡροδότῳ ἐξαίρονται αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν τριῶν τούτων πολιτικῶν μορφῶν ἐν τῷ 3ῳ βιβλίῳ τῶν ἱστοριῶν του, ἔνθα ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὸν φόνον τῶν μάγων ἐν Περσίᾳ καὶ ἡ σύσκεψις τῶν συνωμοτῶν περὶ τοῦ αἱρετωτέρου πολιτεύματος. Τὰ ὀνόματα μοναρχία, ὀλιγαρχία, δημοκρατία βραδέως ἐπλάσθησαν ἐν μέσῳ χαλεπῶν πολιτικῶν ἀγώνων. Ἐπὶ τοῦ σφετεριστοῦ τῆς ἐξουσίας ἔγινε χρῆσις σταθεροῦ ὀνόματος καὶ ἀντὶ τῆς προσηγορίας ***βασιλεύς***, ἥτις ἐπέζησεν ὡς προσηγορία ἄρχοντος, εἰσήχθη ξένον ὄνομα ἐξ Ἀσίας, τὸ τοῦ ***τυράννου***. Καὶ ἡ γενικὴ προσηγορία ***μοναρχία*** ἐγένετο ἤδη σταθερὰ πρὸ τοῦ Σόλωνος. Μετὰ δὲ τὴν ἐπικράτησιν τῶν εὐγενῶν ἢ εὐπατριδῶν οἱ ἀντίπαλοι ἔψεγον αὐτοὺς ἀποκαλοῦντες τὸ κράτος τῶν ***ὀλίγων***, ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ἐκάλουν ἑαυτοὺς ***ἀρίστους***, ὥστε τὸ κράτος τῶν ὀλίγων ἦτο ἡ ***ἀριστοκρατία***. Ἐνῷ δὲ οὗτοι διετείνοντο ὅτι ἡ πολιτεία των εἶναι πρότυπον εὐκοσμίας καὶ πολιτικῆς εὐνομίας, ἀλλ' ἐκεῖ ἐπικρατεῖ ἡ πολιτικὴ εὐκοσμία, ἀντέλεγον οἱ ἐναντίοι, ἔνθα ἡ εὐνομία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ***ἰσονομίας***, ὑπὲρ ἧς μόνον ἡ δημοκρατία ἐγγυᾶται. Ἰσότης καὶ ἐλευθερία εἶναι τὸ σύμβολον τῆς δημοκρατίας: ἰσότης δικαίων πάντων τῶν πολιτῶν ἔν τε τῷ δημοσίῳ καὶ ἰδιωτικῷ βίῳ, ἐλευθερία τοῦ νὰ πράττῃ ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος τεθημένων ὁρίων. Ἐπακολούθημα τούτου ἦτο ἡ

ἰσηγορία καὶ ἡ ***παρρησία***. Ἀλλ' ἡ δημοκρατικὴ ἰσότης ἀντέλεγον οἱ ὀλιγαρχικοί, δὲν εἶναι ἰσότης. Διότι μηχανικῶς ἀπονέμεται τὸ ἴσον εἰς πάντας ὁμοίως, ἤτοι εἰς τοὺς ἀνίσους. Ἡ ὀρθὴ λύσις τοῦ προβλήματος, ἔλεγον, δὲν εἶναι ἡ ἀριθμητικὴ (ἡ κατὰ ποσὸν) ἰσότης ἀλλ' ἡ γεωμετρικὴ (ἡ καθ' ἀναλογίαν) ἰσότης, καθ' ἣν τὰ δίκαια διαβαθμίζονται κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὰ ἔργα ἑκάστου. Πρὸς τὴν δημοκρατικὴν ἐλευθερίαν τὴν ὁποίαν ἀπεκάλουν ἀκολασίαν, ἀντέτασσον τὸ ἀρχαῖον ἰδεῶδες τοῦ κράτους τῶν εὐγενῶν καὶ ἀρίστων μετὰ τῆς τάξεως καὶ εὐκοσμίας του. Παρὰ τὴν εὐνομίαν καθίσταται αὐτὸ τοῦτο ὅρος τοῦ ὀλιγαρχικοῦ καθεστῶτος ἡ ***σωφροσύνη***, ἤτοι ἡ ἀρετὴ τῆς πρὸς τὸ ὅλον προσαρμογῆς καὶ τῆς πειθαρχίας.

Δὲν εἶχον ἄδικον οἱ ὀλιγαρχικοὶ κατακρίνοντες τὸ δημοκρατικὸν καθεστὼς ὡς ὀχλοκρατικόν, οἷον δηλαδὴ κατέστη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους, ὅστις συνέβη ἀκριβῶς ἐν τῇ κρισίμῳ περιόδῳ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἄρχεται ἡ διαλυτικὴ ἐπίδρασις τοῦ ἀτομισμοῦ, καὶ ἐπὶ μᾶλλον προάγεται ὑπὸ τῶν τότε πολεμικῶν περιστάσεων. Τὴν μοιραίαν σύγκρουσιν ἀτόμου καὶ πόλεως περιφανῶς ἐκπροσωπεῖ δαιμόνιος ἀνήρ. Ὁ Ἀλκιβιάδης, θεωρούμενος ὡς διάδοχος τοῦ Περικλέους, τοῦ θετοῦ πατρός του. Ἐνῷ ὁ Περικλῆς παρέσχεν ἑαυτὸν πιστότατον ὑπηρέτην τῆς πόλεως, παρὰ τῷ τροφίμῳ του προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτο μόνον ἡ φιλοπατρία του, ἐφ' ὅσον τὰ τῆς πατρίδος συμφέροντα συμπίπτουν πρὸς τὰ ἴδια ἑαυτοῦ. Καὶ ἐνῷ ὁ Σωκράτης ἐξακολουθεῖ πειθαρχῶν εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὅταν αὕτη ἀδικῇ τοῦτον, ὁ Ἀλκιβιάδης παρὰ Θουκιδίδῃ ὁμολογεῖ μετὰ παρρησίας περίπου ταῦτα: «εἶμαι φιλόπατρις, ἐὰν ἡ πόλις μοῦ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀσφαλῆ ἐξάσκησιν τῶν πολιτικῶν μου δικαίων, ὄχι δέ, ἐὰν μὲ ἀδικῇ», καὶ νομίζει ἀληθινὴν φιλοπατρίαν, ἐάν τις ἀδίκως ἐξορισθεὶς μετέλθῃ πᾶν βίαιον μέσον, ὅπως ἀνακτήσῃ τὴν πατρίδα του. Καὶ λέγει ταῦτα ὁ Ἀλκιβιάδης ποῦ; ἐν Σπάρτῃ, τῇ ἀσπόνδῳ ἐχθρᾷ τῶν Ἀθηνῶν. Οὕτω λοιπὸν τὸ ἄτομον περιέρχεται εἰς φανερὸν ἀγῶνα πρὸς τὸ κράτος. Ἡ περίκλειος πολιτεία ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας ἀφοσιώ-

σεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν πόλιν καὶ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῆς εὐθύνης αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς πόλεως. Ὁ Περικλῆς ἤξίου ὅπως πᾶς Ἀθηναῖος μορφωθῇ εἰς ἐλευθέραν αὐτοτελῆ προσωπικότητα ἱκανὴν νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ἑαυτῆς δεξιότητας καὶ δυνάμεις ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ὅλου. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἐλευθερίας συνεκρούετο πρὸς τὴν τῆς ἰσότητος. Αὐτὴ ἡ διὰ κληρώσεως κατάστασις τῶν ἀρχόντων καθίστα δυσχερὲς τὸ ναναλαμβάνουν τἀξιώματα οἱ ἱκανοί. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος ἐν οὕτω φιλελευθέρᾳ πόλει ἦτο τῶν ἀδυνάτων τελείως νὰ πραγματωθῇ. Μετὰ τῆς πολιτικῆς ἰσότητος δὲν ἐδίδετο ἅμα καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομική. Ἡ κεφαλοκρατία, ἡ κατ' Ἀριστοτέλη ***παρὰ φύσιν χρηματιστική***, τ.ἔ. ἡ συσσώρευσις τοῦ κεφαλαίου εἰς ὀλίγους (kapitalismus) καὶ ἡ ἀντίθεσις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐργασίαν, ὑποτρεφομένη μάλιστα καὶ ὑπὸ τοῦ συστήματος τῶν δούλων, ἐνεφανίσθησαν καὶ ἐν Ἀθήναις. Καὶ δὲν ἀνεφάνη μὲν τότε κανεὶς Μάρξ, ὅπως ὑποδείξῃ τὸν καθαρῶς οἰκονομικὸν ἀγῶνα πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐκ τῆς κεφαλοκρατίας ζημιῶν. Ἀλλ' ὅμως ὑπῆρχον πρόχειρα τὰ μέσα τῆς θεραπείας διὰ τοῦ γνωστοῦ ***ἀναδασμοῦ τῆς γῆς*** καὶ τῆς ***χρεῶν ἀποκοπῆς***. Ἀπὸ τῶν χρόνων δ' ὅμως τοῦ Σόλωνος καὶ ἑξῆς οὐδέποτε ἔγινε τοῦτο. Τοὺς Ἕλληνας ἔσωζε τὸ παρ' αὐτοῖς ζωηρὸν συναίσθημα τῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον κουμμουνιστικὰς καταστάσεις μόνον εἰς μυθικὰς παραστάσεις ἠνείχετο.

Ἡ δημοκρατία εἶχε παραλάβει παρὰ τοῦ πρότερον ἀριστοκρατικοῦ συστήματος ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τὴν δωρεὰν ἄσκησιν τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων. Ἀλλ' ὁ Περικλῆς εἰσήγαγε τὸν θεσμὸν τῆς ἀμοιβῆς τῶν πενεστέρων πολιτῶν, ἀσκούντων δικαστικὰ καθήκοντα. Διὰ ταύτης δὲ καὶ δι' ἄλλων παροχῶν τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν ἄπορον ὄχλον· καὶ ἡ δημοκρατία κατὰ μικρὸν κατήντησε νὰ σημαίνῃ ἐπικράτησιν τῶν ἀπόρων. Καθὼς ὁ τύραννος ἄρχει πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον, οὕτω καὶ ὁ δῆμος ἐν τῇ δημοκρατίᾳ εἶναι ἡ τάξις τῶν ἀπόρων ἡ ἄρχουσα πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπιφέρουν κατὰ μικρὸν ἐν Ἀθήναις τὴν πτῶσιν τοῦ συστήματος τῆς πόλεως. Ἀλλὰ

καὶ ἐν Σπάρτῃ, εἰς τῆς ὁποίας τὸ πολίτευμα πάντες ἔστρεφον μετ' ἐλπίδων τὰ βλέμματα, μετὰ τὸ πέρας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ἡ ἰσότης τῆς ἰδιοκτησίας δὲν ὑφίστατο πλέον, καὶ ἐν τῇ κινητῇ περιουσίᾳ ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῶν πολέμων λείας ἐπεκράτησε μεγάλη διαφορά, ὥστε νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν πολυτέλεια καὶ πλεονεξία. Καὶ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ ἡ Σπάρτη ὑπελήφθη χείρων τῶν Ἀθηνῶν δεσπότης, ὥστε οἱ ὑπήκοοι πάντες μετ' ἀνακουφίσεως νὰ ἴδουν ἐν Λεύκτροις τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης καταθρανομένην ὑπὸ τῶν Θηβῶν.

Ταῦτα πάντα ἐνέβαλον τοὺς φρονιμωτέρους εἰς ἀπελπισμόν, ὥστε νὰ κηρύττουν τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν συναδέλφωσιν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ τῶν ἔξωθεν κινδύνων. Ἀλλὰ μάτην· ἡ πόλις κατέπεσε. Τῆς καταπτώσεως φυσικὸν ἐπακολούθημα ὑπῆρξεν ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀποστροφὴ καὶ ἡ ἐπίτασις τοῦ ἀτομισμοῦ. Τὸ ἄτομον στρέφεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ ζητεῖ παρ' ἑαυτοῦ βοήθειαν. Κηρύσσεται νέα ἀρετή, ἡ ***αὐτάρκεια***. Μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, ὁ κυνικὸς Ἀντισθένης, πρὸς μητρὸς Θρᾷξ καὶ μηδεμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς τὸ σύστημα τῆς πόλεως ἔχων, κηρύττει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔργον ἔχει νὰ μορφώσῃ οὕτως ἑαυτόν, ὥστε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀρετὴν καὶ δι' αὐτῆς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον κατορθοῦται, ὅσῳ μᾶλλον τις καθίσταται ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· οὐδεμίαν χρείαν ἔχει τῆς πόλεως καὶ τοῦ τεχνητοῦ βίου της. Ἀποστρεφόμενος ὁ Ἀντισθένης τὸν πολιτισμὸν κηρύττει τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν φύσιν. Οὕτω καταλήγει εἰς ἰδεῶδες μεγάλης κοινότητος περιλαμβανούσης οὐχὶ τοὺς πολίτας, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ἄρχοντες τῆς μεγάλης ταύτης κοινωνίας, τῆς κοσμοπόλεως, εἶναι κατὰ τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν οἱ ἐπαΐοντες· οὕτως ὁ Ἀντισθένης ἄγεται εἰς τὴν μοναρχίαν, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ποιμένος, ὅστις διευθύνει τὴν ποίμνην του· ὡς πρότυπον μονάρχου ἐκλέγει τὸν μυθικὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Κῦρον.

Πλάτωνος πολιτικὴ θεωρία.

Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ ἡ ἀντισθένειος θεωρία

ἣν παρέλαβον ὕστερον καὶ προήγαγον οἱ Στωικοί, ἦσαν φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεως τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἡ τῆς πόλεως ἔννοια ἦτο τόσον βαθέως ἐνεσκιρωμένη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ψυχῇ, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν εὐκόλως νὰ ἐκριζωθῇ. Καὶ ἀκριβῶς ὁ ἐπικρεμάμενος οὗτος κίνδυνος ἤρχισε νὰ προκαλῇ τὴν προσοχὴν τῶν συντηρητικωτέρων. Ὡς ἀντίδρασις πρὸς τὸν ἄκρατον ἀτομισμὸν ἐμφανίζεται τὸ κοινωνιοκρατικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος. Ὁ μέγας φιλόσοφος, παρ' ᾧ ὁ πρὸς τὸ ἠθικὸν εὐαγγέλιον τοῦ Σωκράτους θαυμασμὸς συνεδέετο μετὰ διαπύρου πρὸς τὴν πάτριον πόλιν ἀγάπης, ἀποκρούων τὰς κοσμοπολιτικὰς φαντασιοκοπίας, εὑρίσκει ὡς μόνην διέξοδον ἀπὸ τοῦ ἐπικινδύνου ἀτομισμοῦ τὴν ἐκ θεμελίων ἀναμόρφωσιν τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸ ἄτομον ὑποδειχθείσης ὁδοῦ, τ. ἔ. τὴν ἠθικοποίησιν τῆς πόλεως καὶ διὰ ταύτης τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ ἀτόμου.

Ἀλλὰ πρὶν ὁ Πλάτων ἐμφανισθῇ ὡς πολιτικὸς ἀναμορφωτὴς ὤφειλε πολλὰ νὰ διδαχθῇ, μάλιστα δὲ νὰ καταμάθῃ, ἐὰν ὑπάρχῃ καθόλου ἐπιστήμη δυναμένη νὰ ὑποτεθῇ ὡς βάσις τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιζητουμένης ἀναμορφώσεως. Τὴν πρὸς τοῦτο ὁδὸν εὗρε διὰ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, περὶ τὴν ὁποίαν ἦτο ἐντριβέστατος· κατ' ἀναλογίαν πρὸς ταύτην εὗρε τὴν βάσιν τῆς γνώσεως εἰς τὰ ἄϋλα εἴδη, εἰς τὰς ἰδέας, αἵτινες ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ διηνεκῶς ῥέοντα αἰσθητά, εἰς τὰ ὁποῖα αὗται ἐκδηλοῦνται, δύνανται νὰ γίνουν ὑποκείμενον ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ νὰ δείξουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ τέρμα του καὶ τὴν ὀρθὴν ὁδὸν διὰ τῆς παντοίας πλάνης τοῦ ἐπιγείου βίου. Χάριν πολιτικῶν μελετῶν ἀποπλέει εἰς Αἴγυπτον καὶ κατόπιν εἰς Σικελίαν πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Συρακουσῶν Διονύσιον τὸν πρεσβύτερον καὶ εἰς Ἰταλίαν, ἵνα μελετήσῃ τοὺς σχολικοὺς θεσμοὺς τῶν Πυθαγορείων. Ἀμέσως μετὰ τὸ 388 ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας ἵδρυσε τὴν περίφημον Ἀκαδημίαν, ἔνθα ἀναμφιβόλως σπουδαιοτάτην θέσιν κατέλαβον τὰ περὶ ἰδεώδους πολιτείας μαθήματα.

Ἐν τῇ Πολιτείᾳ του ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει διὰ μακρῶν

τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον ἤδη ἐν προηγουμένῳ διαλόγῳ, γραφέντι περὶ τὸ 394 π. Χ., ἤτοι ἐν τῷ Γοργίᾳ διετύπωσε, τὴν στενὴν δηλονότι σύνδεσιν ἀτομικῆς καὶ πολιτικῆς ἠθικῆς. Αἱ δυνάμεις αἱ ἐνεργοῦσαι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἑκάστου, αἱ αὐταὶ ἐνεργοῦν καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ὁ πολιτικὸς βίος δύναται νὰ νοηθῇ μόνον ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀτομικοῦ βίου· καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ τεθῶσιν οἱ αὐτοὶ σκοποί. Τὸ ὅλον του ἔργον ὀφείλει νὰ συντελῇ εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἰδεώδης πόλις μόνον ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης δύναται νὰ ἱδρυθῇ καὶ διὰ ταύτης νὰ παριστᾷ τὴν τελειοτάτην πολιτικὴν μορφήν. Ἀλλ' ἡ ἀπόδειξις αὕτη δύναται νὰ δοθῇ μόνον, ἐὰν καὶ διὰ τὸν ἐπὶ μέρους ἄνθρωπον ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πρωτίστη ἀρετή. Κατὰ ταῦτα ἡ πολιτικὴ θεωρία ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ψυχικοῦ βίου· δι' αὐτῆς δυνάμεθα ὀρθῶς νὰ γνωρίσωμεν τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τοῦτο πάλιν εἶναι δυναιόν, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἐξετασθῇ ἐν τῇ συναφείᾳ τοῦ ὅλου κόσμου καὶ γίνῃ καταληπτόν, ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ ἐπικρατεῖ ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ ἀγαθόν. Οὕτως ἡ ἔρευνα κατ' ἀνάγκην ἀνέρχεται εἰς τὰ ὑψιστα ζητήματα τῆς περὶ κόσμου θεωρίας. Ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτη ὁ Πλάτων πιστεύει ἀκραδάντως ὅτι τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον ἔχον ἀξίαν ἀποτελοῦσιν ἑνότητα, ἥτις παρέχει ἐγγύησιν ὅτι τὸ κατ' ἀρετὴν πράττειν εἶναι καὶ τὸ ἄριστον διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔχει ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τὴν εὐδαιμονίαν. Πᾶν ὂν εἴτε ἔμψυχον εἴτε ἄψυχον ἀναγκαίως ἐκπληροῖ σκοπόν τινα, εἶναι καλὸν καὶ χρήσιμον πρός τι, ἔχει τὴν ἰδίαν του ἀρετήν. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ὅλου κόσμου καὶ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα· γίνεται δὲ τοῦτο εὐνόητον ἐκ τοῦ ὅτι πᾶν ὂν καθορίζεται ὑπό τινος λογικῆς ἀρχῆς, ἥτις εἶναι καὶ ἡ ἐσχάτη αἰτία πάσης σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος. Ὅπως καὶ ἂν ὀνομασθῇ ἡ δύναμις αὕτη εἴτε ἀγαθὸν εἴτε ἀπόλυτον εἴτε θεός, πάντως αὕτη εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ὅτι ὁ κόσμος ὡς ὅλον εἶναι τέλειος, καὶ ὅτι καὶ πᾶν ἐπὶ μέρους ὂν εἶναι τέλειον, ἐὰν τοῦτο ἀναπτύσσῃ ὀρθῶς τὴν ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχουσαν ἀρετήν. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται αὕτη εἰς τοῦτο μόνον,

ὅτι ἐν αὐτῷ οὐχὶ αἱ κατώτεραι ὁρμαὶ ἄρχουσιν, ἀλλ' ὁ λόγος ὁ ἐξυψῶν αὐτὸν ὑπὲρ τὸ ζῷον καὶ ἄγων αὐτὸν εἰς ἀληθῶς ἀνθρώπινον, εἰς ἠθικὸν βίον. Ἡ δὲ ἀρετὴ αὕτη εἶναι ἡ τελειοτάτη ἀνάπτυξις τῆς οἰκείας αὐτοῦ φύσεως, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν καλλίστην κατάστασίν του, εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Καὶ ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ αὐτὸ ἰσχύει. Καὶ δι' αὐτὴν εἷς μόνος σκοπὸς δύναται νὰ ὑπάρχῃ, ἡ πραγμάτωσις τῆς ἠθικῆς ἰδέας. Καὶ ὁ διὰ τὴν πόλιν, ὡς καὶ ὁ διὰ τὸ ἄτομον, ὁριζόμενος σκοπὸς εἶναι ἀπόρροια τῆς ἰδίας αὐτῶν φύσεως. Παραδέχεται μὲν ὁ Πλάτων μετ' ἄλλων ὅτι αἱ φυσικαὶ χρεῖαι ὠθοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς συνένωσιν, ἀλλὰ κοινωνία περιοριζομένη εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ζωϊκῶν ὁρμῶν, θὰ ἦτο ***ὑῶν πόλις*** (γουρουνόπολις). Ἀνθρωπίνη πόλις εἶναι ἐκείνη, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ ἄνθρωποι ἐκπληροῦν τὸν κυρίως ἀνθρώπινον προορισμόν, ἀναπτύσσουσι τὴν οἰκείαν αὐτῶν ἀρετήν. Ἡ πόλις δὲν εἶναι ἁπλῶς ἔννομος τάξις, «κόσμος»· εἶναι ὁ φορεὺς ἰδίας ζωῆς, καθὼς τὸ ἄτομον· εἶναι ***μέγας ἄνθρωπος,*** ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπανέρχονται αἱ ἰδιότητες καὶ αἱ δεξιότητες τοῦ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου, καὶ ὅπως παρὰ τούτῳ, αἱ τοῦ βίου ἐκδηλώσεις εἶναι ἐνιαίας φύσεως. Ἡ πόλις εἶναι ζῶν ὀργανισμὸς ἐν τῷ ὁποίῳ πᾶσα λύπη καὶ πᾶσα ἡδονὴ ἑνὸς μόνον μέλους γίνεται αἰσθητὴ ὑπὸ τοῦ ὅλου, ἀλλὰ καὶ πᾶν μέλος ἔχει τὴν σημασίαν του διὰ τῆς πρὸς τὸ ὅλον προσαρμογῆς. Καθάπερ τεχνίτης ἐπὶ ἀνδριάντος δὲν πλάττει τὸν ὀφθαλμὸν καθ' ἑαυτὸν ἐν ἰδεώδει ὡραιότητι, ἀλλὰ προσαρμόζει πρὸς τὸ ὅλον σῶμα, οὕτως ὀφείλει καὶ ὁ ἱδρυτὴς πόλεως ἅπανταχοῦ τὰ ἐπὶ μέρους συμφέροντα νὰ ὑποτάσσῃ εἰς τὸ ὅλον, ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ, ὥστε ἡ ὅλη πόλις, οὐχὶ μία μόνη τάξις νὰ εὐδαιμονῇ.

Ἡ φυσικὴ διαφορὰ τῶν ἀνθρώπων συνεπάγεται τὴν ἀντίθεσιν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐπιζητουμένῃ ψυχικῇ ἐκείνῃ εὐκινησίᾳ, δι' ἧς καθίσταται τὸ ἄτομον ἱκανὸν εἰς διαφοροτάτας ἐνεργείας, διαβλέπει ὁ Πλάτων τὸν μέγιστον κίνδυνον. Ὁ σήμερον μετερχόμενος τὸν σκυτοτόμον, αὔριον φέρων τὸ ξίφος τοῦ στρατιώτου, μεθαύριον πράττων τὰ πολιτικά, οὐδέποτε θὰ πράξῃ τι ἄξιον λόγου. Καὶ ἐν τῷ βιομηχανικῷ βίῳ δὲν δύναται ὁ αὐτὸς νὰ εἶναι ἀγαθὸς σκυτοτόμος ἅμα καὶ ὑφάντης. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τῷ πολιτικῷ ἀπαιτεῖται ὁ αὐτὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Ἀντὶ τοῦ ὁμοιομόρφου δημοκρατικοῦ πλήθους, ἔνθα ἕκαστος πιστεύει ὅτι ἔχει τὴν τελείαν πολιτικὴν ἀρετὴν καὶ ἕνεκα τούτου ἴσῳ δικαίῳ θέλει νὰ μετέχῃ ἐν τῶν κοινῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ ἀκριβὴς διαχωρισμὸς κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὰς δεξιότητας ἑκάστου. Ἀπὸ τοῦ πλήθους, ὅπερ φροντίζει περὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν δημιουργῶν πρέπει νὰ ἀποχωρισθοῦν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ τάξις τῶν φυλάκων. Αἱ τρεῖς τάξεις ἀντοιστοιχοῦν πρὸς τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τὸ ***ἐπιθυμητικόν,*** ἤτοι πρὸς τὰς εἰς τὰ ὑλικὰ πράγματα ἀναφερομένας ὀρέξεις, πρὸς τὸν ***νοῦν,*** καὶ πρὸς τὸ ***θυμοειδές,*** ἤτοι τὴν ἐμπαθῆ ἐξέγερσιν, ἥτις μετὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς συνδέει τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν ἐνεργητικὴν ἐκδήλωσιν. Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως μιᾶς τινος τῶν δυνάμεων τούτων διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸν χαρακτῆρα· ὁ δὲ περὶ τὴν πολιτικὴν θεωρίαν ἀσχολούμενος ἀκολουθεῖ τότε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὅταν λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν διαφορὰν ταύτην, χρησιμοποιῇ τὰς διαφόρους φύσεις κατὰ διάφορον τρόπον καὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτῶν προάγῃ διὰ περιορισμῶν τῶν ἱκανῶν εἰς τὸ ἴδιον ἔργον των, ἤτοι διὰ χωρισμοῦ τῶν τάξεων.

Οἱ φύλακες παριστῶσι τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς πόλεως πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ ἔσω. Περὶ ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ περὶ βουλῆς καὶ βουλευτῶν οὐδεὶς γίνεται λόγος, ἀφ' οὗ ἡ διαχείρισις τῶν δημοσίων εἶναι ἀνατεθημένη εἰς τοὺς σοφωτάτους· διότι οἱ ἄρχοντες προέρχονται κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῆς τάξεως τῶν φυλάκων ἀφ' οὗ τύχουν τῆς πρεπούσης παιδεύσεως, ***μουσικῆς*** καὶ ***γυμναστικῆς.*** Περὶ αὐτῶν φροντίζει ἡ πόλις ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεώς των, καὶ πρὸς τοῦτο ἐπιμελεῖται περὶ τῶν γάμων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὁρίζεται ἐν ποίᾳ ἡλικίᾳ πρέπει νὰ συζευγνίωνται εἰς ***ἱερὸν***

γάμον, ὅπως γεννῶνται ἄρτια τέκνα. Μιμούμενος ὁ Πλάτων τὴν σπαρτιατικὴν πολιτείαν εἰσάγει τὰ συσσίτια καὶ τὸν ἐν τῷ στρατοπέδῳ βίον, ἀλλὰ προχωρεῖ εἰς τὴν τελείαν κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογενείας. Οἱ φύλακες δὲν ἔχουν ἰδιοκτησίαν· ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σχέσιν τῶν δύο φύλων ἰσχύει ἡ ἀρχὴ «κοινὰ τὰ τῶν φίλων». Ὁ Πλάτων δὲν θέλει φυσικὰ τὸν ***ἐλεύθερον γάμον***, ὅπως οἱ Κυνικοί, ἀλλὰ τοὐναντίον κανονίζει τὰ τῆς συναναστροφῆς αὐστηρότατα διὰ τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων παρασκευαζομένων γαμηλίων ἑορτῶν («ἑορταί τινες νομοθετητέαι ἔσονται, ἐν αἷς ξυνάξομεν τάς τε νύμφας καὶ τοὺς νυμφίους, καὶ θυσίαι καὶ ὕμνοι ποιητέοι ταῖς ἡμετέροις ποιηταῖς πρέποντες τοῖς ἡμετέροις γάμοις· τὸ δὲ πλῆθος τῶν γάμων ἐπὶ τοῖς ἄρχουσι ποιήσομεν, ἵνα ὡς μάλιστα διασῴζωσι τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν, πρὸς πολέμους τε καὶ νόσους καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀποσκοποῦντες, καὶ μήτε μεγάλη ἡμῶν ἡ πόλις κατὰ τὸ δυνατὸν μήτε σμικρὰ γένηται»). Ἀλλ' ἐκ τοιούτων θεσμίων οὐδεὶς γάμος ἀναπτύσσεται. Ἐν ἐπιγνώσει παρακολύεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς πρεπούσης κοινωνίας ἀνδρὸς καὶ γυναικός· τὰ μητρικὰ ὁρμέμφυτα καταπνίγονται, καθόσον τὸ νεογνὸν πάραυτα ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς μητρός, ἥτις οὐδέποτε μέλλει νὰ τὸ ἐπανίδῃ.

Ἀλλ' ἂν ἡ γυνὴ μήτε σύζυγος εἶναι μήτε μήτηρ μήτε οἰκοκυρά, τί γίνεται; Μήπως καλυτέρα τις δούλη, ὁποῖαι πολλαὶ ἦσαν ἐν Ἑλλάδι; Τοῦτο θὰ ἦτο κίνδυνος διὰ τὸ γένος. Ὁ Πλάτων φροντίζει περὶ τῆς μορφώσεως τῆς γυναικὸς κατά τε σῶμα καὶ τὴν ψυχήν, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἀνδρός· ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἰσοῦνται χάριν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς πόλεως. Ἡ ἰσότης αὕτη εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς γνώμης τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ἡ ψυχὴ οὐσιωδῶς εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, εἴτε συνδέεται μετ' ἄρρενος εἴτε μετὰ θήλεος σώματος, ἂν καὶ ὁμολογῇ ὅτι ἡ γυνὴ σωματικῶς εἶναι τοῦ ἀνδρὸς ἀσθενεστέρα. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ταῦτα πάντα δὲν σημαίνουν τὴν σήμερον φημιζομένην χειραφέτησιν τῆς γυναικός. Δὲν ἐλευθεροῦται ἡ γυνή, ἀλλὰ δεσμεύεται, δὲν λαμβάνει δικαιώματα, ἀλλὰ καθήκοντα. Ὁ Πλάτων καταφανῶς παραβιάζει

τὴν γυναικείαν φύσιν. Ἡ ἐξίσωσις ἐκείνη ἐξαγοράζεται διὰ τοῦ παραβιασμοῦ τούτου, διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ γάμου καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Τὴν εὐλογίαν τοῦ βίου τούτου ὁ ἄγαμος Πλάτων μετὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν οὐδέποτε ἐδοκίμασε. Γυνὴ φαίνεται ὅτι δὲν προσωμίλησεν πρὸς αὐτόν, καὶ περὶ τῆς μητρός του αὐτῆς, ἥτις ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔζησεν, δὲν κάμνει πουθενὰ κανένα λόγον.

Εἶναι εὐχερὴς ὁ κριτικὸς ἔλεγχος τῆς πλατωνικῆς πολιτείας. Δύναταί τις κυρίως νὰ ψέξῃ τὸν μεταφυσικόν, ὅστις κατασκευάζει πόλιν ἐπὶ τοῦ λόγου στηριζόμενος χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα. Καὶ πρὸς ἄλλα τοῦ Πλάτωνος διδάγματα καὶ πρὸς τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐννοίας τοῦ ὀργανισμοῦ ἀντεῖπεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης. Ἡ ἔννοια δ' ὅμως καθ' ἑαυτὴν ἀνεγνωρίσθη μέχρι σήμερον ὡς γονιμωτάτη. Εὔκολος εἶναι ὁ ἔλεγχος περὶ παραγωγῆς καλῆς γενεᾶς καὶ κοινότητος γυναικῶν, περὶ τῆς αἰσιοδοξίας, μεθ' ἧς ἀναμένεται ἡ εὐδαιμονία ἐκ τῆς ἄρσεως τῆς ἰδιοκτησίας. Ἔγκειται δέ, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ νὰ ἐπιπολάζουν ἑκάστοτε καὶ μέχρι σήμερον τοιαῦται ἔννοιαι. Ἀλλ' εἶναι ὅλως ἡμαρτημένον νὰ παραλληλίζεται ἡ ἰδεώδης Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν ἐπὶ οἰκονομικῶν βάσεων στηριζόμενον σοσιαλισμὸν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀκριβῶς εἰς τὴν τρίτην τάξιν, τὴν τῶν δημιουργῶν, ἐπιτρέπει ὁ Πλάτων τὴν ἰδιοκτησίαν. Ὁ κομμουνισμός του ἀναφέρεται εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις καὶ χρησιμεύει ἀκριβῶς ὅπως ἀπαλλάξῃ αὐτὰς ἀπὸ τῶν ὀχλήσεων τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. Ὁ Πλάτων ἔχει πάντοτε ἐν νῷ τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς πόλεως, δι' ὃ καὶ ἐν τῇ τάξει τῶν δημιουργῶν τὰ οἰκονομολογικὰ ζητήματα δὲν ἀξιοῦνται ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Δι' ἠθικοὺς λόγους ἐξορίζει ἐκ τῆς πόλεως τοὺς ποιητάς, ἂν καὶ ἐπιζητῇ ἐν αὐτῇ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ πάλιν ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐνδελεχῶς καὶ μετὰ σπουδῆς ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἔργον τῆς πόλεως καὶ δὲν καθιστᾷ αὐτήν, ὅπως τὸ φιλελεύθερον σύστημα καὶ οἱ ρωμαῖοι νομομαθεῖς, ἁπλοῦν προστάτιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, ἀλλ' ἀναθέτει εἰς αὐτὴν τὸ καθῆκον νὰ φροντίζῃ

περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν πολιτῶν τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς ὀρθῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς μορφώσεώς των. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐλευθεριάζον σύστημα τοῦ Περικλέους εἶναι ὁ Πλάτων ὁ ἀπόλυτος ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγματος τῆς δημοσίας ἀγωγῆς, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ὅπως καὶ ὁ ὅλος βίος τῶν πολιτῶν πληροῦται κοινωνικοῦ φρονήματος, ὥστε οὗτοι νὰ ἔχωσι συνείδησιν τῶν πρὸς τὸ ὅλον καθηκόντων αὐτῶν καὶ νὰ ἐκπληρῶσιν αὐτὰ μετὰ χαρᾶς.

Ἀλλ' ἐάν τις θέλῃ δεόντως νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν Πλατωνικὴν πολιτείαν, ὀφείλει ἐν γένει νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰ καθ' ἕκαστα. Αὐτὸς οὗτος ὑποδεικνύει τοῦτο, λέγων περίπου: «Ὡς ὁ τεχνίτης τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἀδριάντος δὲν πλάττει μὲ τὰ καθ' ἑαυτὰ ὡραιότατα χρώματα, ἀλλ' οὕτως ὥστε νὰρμόζῃ εἰς τὴν ὅλην εἰκόνα, οὕτω ὀφείλετε νὰ μὴ θαυμάζετε, ἐὰν τυχὸν δὲν σᾶς ἀρέσκωσι μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εἰκόνος τῆς πόλεώς μου. Ὀφείλετε εἰς τὸ ὅλον νὰποβλέπετε». Ἔχει ὁ Πλάτων πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδεώδη εἰκόνα, ἐν ᾗ τὸ ὅλον διάγει ἐν τελείᾳ ὁμονοίᾳ καὶ μακαριότητι. Ἡ Πολιτεία του δὲν εἶναι μόνον ῥηξικέλευθον φιλοσοφικὸν ἀγώνισμα, ἀλλὰ καὶ ἀπαραμίλλητον ἀριστοτέχνημα. Αὐτὸς ὁ φιλόσοφος ἐνόμιζε τὴν πραγμάτωσίν της δύσκολον μέν, ἀλλὰ κάπως δυνατὴν ***(μὴ παντάπασιν ἡμᾶς εὐχὰς εἰρηκέναι, ἀλλὰ χαλεπὰ μέν, δυνατὰ δέ πῃ, ὅταν οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσι)***. Καὶ ἐὰν δ' ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἰδεώδους τούτου ἀποβαίνῃ ἀδύνατος, ὅμως ἡ παιδαγωγική του ἀξία θὰ παραμένῃ διαρκής. Καὶ οἱ λόγοι ἐκεῖνοι τοῦ Ἰησοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους συνοψίζεται τὸ ὅλον θρησκευτικὸν ἰδεῶδές του: «ἔσεσθε οὖν τέλειοι, ὡς ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν», θὰ διασῴζουν ἐσαεὶ τὴν παιδαγωγικήν των ἀξίαν, ὅσον καὶ ἂν ἔχωμεν συνείδησιν ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐκπληρώσωμεν τὴν ἀξίωσιν ταύτην.

Κατὰ τὸν εἰς Συρακούσας δεύτερον πλοῦν πρὸς τὸν Διονύσιον τὸν νεώτερον κατὰ τὰ ἔτη 367 καὶ 361 ἤλπιζεν ὁ Πλάτων ὅτι θὰ ἠδύνατο ἐκεῖ νὰ ἱδρύσῃ τὴν ἰδεώδη πόλιν· πιθανῶς δὲ ἡ πικρὰ πεῖρα, τὴν ὁποίαν ἔλαβε ἐκεῖ μετὰ τὸν

θάνατον τοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ θείου αὐτοῦ Δίωνος, φιλτάτου τοῦ Πλάτωνος, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ κηρύξῃ, ὅτι τὴν ἀρίστην πόλιν, οἵαν διέγραψεν ἐν τῇ Πολιτείᾳ του, μόνον ***θεοὶ καὶ θεῶν παῖδες*** δύνανται νὰ οἰκῶσιν. Ἐν ἔργῳ τῆς γεροντικῆς ἡλικίας του, ἐν τοῖς Νόμοις, διαγράφει τὴν πολιτείαν τῆς ***δευτέρως ἀρίστης πόλεως***. Τὸ κράτος συνάπτεται στενώτερον πρὸς τὰς ἱστορικῶς δεδομένας μορφάς. Καὶ ἐνταῦθα καθορίζεται ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ἀρχόντων· ἀντὶ τῶν ἐλευθέρων καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς διαγνώσεων τίθεται ὡς ὑπέρτατος κανὼν ὁ νόμος, εἰσάγεται ἡ θρησκευτικὴ λατρεία καὶ ἀποκαθίσταται ἡ ἰδιοκτησία καὶ ὁ γάμος. Θεσπίζονται τὰ δικαστήρια καὶ ὁρίζονται ποιναὶ τῶν ἀδικημάτων καὶ ἐρευνᾶται ὁ σκοπὸς τῆς ποινῆς καθόλου: «δίκην δὲ ἕκαστος πρὸς ἕκάστῳ τῷ κακουργήματι σωφρονιστύος ἕνεκα ξυνεπομένην προσεκτεισάτω, ὁ μὲν ἀνοίᾳ κακουργήσας ἀλλοτρίᾳ, πειθοῖ διὰ νεότητα ἢ τι τοιοῦτον χρησάμενος, ἐλαφροτέραν, ὁ δὲ διὰ οἰκείαν ἄνοιαν ἢ δι' ἀκράτειαν ἡδονῶν ἢ λυπῶν ἐν φόβοις δειλοῖς ἢ τισιν ἐπιθυμίαις ἢ φθόνοις ἢ θυμοῖς δυσιάτοις γιγνόμενος βαρυτέραν, οὐχ ἕνεκα τοῦ κακουργῆσαι διδοὺς δίκην, οὐ γὰρ τὸ γεγονὸς ἀγένητον ἔσται ποτέ, τοῦ δ' εἰς τὸν αὖθις ἕνεκα χρόνον ἢ τὸ παράπαν μισῆσαι τὴν ἀδικίαν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἰδόντας αὐτὸν δικαιούμενον, ἢ λωφῆσαι μέρη πολλὰ τῆς τοιαύτης ξυμφορᾶς». Κατὰ τὸν Πλάτωνα λοιπὸν σκοπὸς τῆς ποινῆς εἶναι νὰ ἐπιδρᾷ ἀποτρεπτικῶς ἐπὶ τοὺς ἄλλους, νὰ βελτιώνῃ αὐτὸν τὸν κακουργοῦντα, νὰ τὸν ἐμποδίζῃ ἀπὸ νέας ἀδικίας ἢ ἐν ἀνάγκῃ νὰ τὸν καθιστᾷ ἀβλαβῆ. Νεώτεροι νομομαθεῖς ἐγκωμιάζουν ὡς ἐξαισίαν ἀνακάλυψιν τῶν Ὁλλανδῶν, τὸ ὅτι οὗτοι ἵδρυσαν τὸ πρῶτον σωφρονιστήριον· ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι πολλῷ πρότερον ὁ Πλάτων, πάντως ἐν θεωρίᾳ, ἱδρύει ***σωφρονιστήριον***, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ κακουργοῦντες διὰ νουθετήσεως φέρονται εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν: (Νόμοι, 908 ε). Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς τὸν πραγματικὸν βίον προσαρμογήν του ὁ Πλάτων ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸ φιλελεύθερον σύστημα ἐξακολουθεῖ νἀσπάζεται τὴν θεμελιώδη κοινωνιοκρατικὴν ἄποψιν· τούτου δὲ ἐπακολούθημα εἶναι ἡ

καταπίεσις τῆς προσωπικότητος, ὁ καταβιασμὸς τοῦ πνεύματος, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἀναστέλλεται πᾶσα πρόοδος.

Ἀριστοτέλους πολιτικὴ θεωρία.

Ἦτο χρεία νὰ εὑρεθῇ μέση ὁδὸς μεταξὺ ἐλευθεριάζοντος καὶ σοσιαλιστικοῦ συστήματος.

Τὴν μέσην ταύτην ὁδὸν εὗρε μεγάλου διδασκάλου, τοῦ Πλάτωνος, μέγας μαθητής, ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ δημιουργὸς τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἐνῷ τοῦ Πλάτωνος τὰ πολιτικὰ ἔργα πάντα ἐπιζητοῦν τὴν διατύπωσιν καὶ πραγμάτωσιν τοῦ ἰδεώδους, ὁ Ἀριστοτέλης στηρίζεται, ὡς αὐτῷ ἔθος, ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας τῆς συνειλεγμένης ὕλης. Τὸ ἄρθρον ἐμπειρικὸν ὑλικὸν ἦτο κατατεθημένον ἐν τῇ συλλογῇ 158 πολιτειῶν περιεχουσῶν μάλιστα μὲν τὴν ἱστορίαν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ὕλην τοῦ θετικοῦ δικαίου. Τινὲς τῶν πολιτειῶν τούτων, ὡς τὴν ἐπὶ παπύρου εὑρεθεῖσαν Πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων, κατέστησεν ὁ Σταγιρίτης προσιτὴν εἰς τοὺς πολλούς, ἀλλ' αἱ πλεῖσται παρέμειναν ὡς ὑλικὸν πρὸς μελέτην ἐντὸς τῆς σχολῆς. Ἐπὶ τοιούτων προεξεργασιῶν στηριζόμενος καὶ ἀπὸ τῆς καθόλου φιλοσοφικῆς θεωρίας του ὁρμώμενος συνέταξε τὰ πολιτικά του ἔργα.

Τὰ εἰς ἡμᾶς σωθέντα ***Πολιτικά***, ὡς καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δηλοῖ, εἶναι σύναψις ἀναγνωσμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους γενομένη κυρίως χάριν τῶν σκοπῶν τῆς σχολῆς. Περιλαμβάνει διαφόρους κύκλους μαθημάτων, ὥστε δὲν εἶναι ἑνιαῖον ἔργον. Συνδέονται ἀμέσως πρὸς τὴν ἠθικήν, τῆς ὁποίας κορωνίδα ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην· διότι ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὀφείλει νὰ δείξῃ πῶς οὐχὶ μόνον τὸ ἄτομον, ἀλλ' ἡ κοινωνία δύναται νὰ πραγματώσῃ τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πῶς τὸ ἄτομον τὸν σκοπὸν τοῦτον μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τῆς κοινωνίας, ἐπιτελεῖ.

Ἀρχόμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆς ἐρεύνης περὶ τῆς οὐσίας τῆς πόλεως, ἐκδέχεται ταύτην οὐχὶ ὡς μέγαν ἄνθρωπον, καθὼς ὁ Πλάτων, ἀλλ' ὑποτάσσει αὐτὴν εἰς τὴν ὑπερτέραν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ πεῖρα διδάσκει

ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ὑπάρχῃ μόνος. Καὶ ἐπὶ τῶν ἁπλουστάτων καταστάσεων εὑρίσκομεν τὴν κοινωνίαν ἀνδρὸς καὶ γυναικός, δεσπότου καὶ δούλου· ἐξ αὐτῶν ἀναπτύσσονται κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην βαθμηδὸν ὁ οἶκος, ἡ κώμη καὶ τέλος ἡ πόλις. Ἡ πόλις εἶναι ἡ τὸ τέρμα τῆς ἀναπτύξεως ἀποτελοῦσα κοινωνία, ἡ καθόλου εἰπεῖν οὕτω πραγματοῦσα τὸν σκοπόν, ὥστε νὰ δύναται ἀφ' ἑαυτῆς νὰ ἐπαρκῇ εἰς πάσας τὰς χρείας, νὰ ἔχῃ αὐτάρκειαν, γινομένη μὲν ἐκ τῆς ἁπλῆς ἀνάγκης τοῦ ζῆν, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ της προωρισμένη νὰ συντελῇ εἰς τὸ εὖ ζῆν («ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις ἤδη, πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν»).

Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ἡ πόλις εἶναί τι φυσικόν, ὡς καὶ αἱ ἁπλούστεραι κοινωνίαι, ἐξ ὧν προκύπτει. Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις μόνον ἐν τῇ πόλει δύναται νὰ εἶναι τέλειος ἄνθρωπος, εἶναι ὂν φύσει πρὸς τὴν πολιτικὴν συμβίωσιν διατεθημένον «ζῷον φύσει πολιτικόν». Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν τὸ μερικὸν καὶ ἐμπειρικὸν εἶναι τὸ ***πρότερον πρὸς ἡμᾶς, τὸ δὲ εἶδος ἢ ἡ ἰδέα τὸ πρότερον φύσει,*** ὁδηγεῖ αὐτὸν καὶ ἐν τῇ ἐκδοχῇ τῆς πόλεως. Ἡ πόλις εἶναι κατὰ φιλοσοφικὴν ἔννοιαν φύσει πρότερον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἀτόμου. ***(Καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἐστιν· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους***». Τὸ ἄτομον μόνον ὡς μέρος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας δύναται νὰ νοηθῇ. Ὁ ἄνθρωπος ἔξω πολιτικοῦ συνδέσμου θὰ ἦτο θεὸς ἢ θηρίον. Ὁ ἀνωτέρω ὁρισμὸς τῆς πόλεως ἢ τοῦ κράτους εἶναι φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ φιλοσοφικὸς ὁρισμός· οἱ νομομαθεῖς ἐνδέχεται νὰ εὑρίσκουν αὐτὸν ἐλλιπῆ ὡς μὴ περιέχοντα δικαιολογίαν τινὰ τῆς κυριάρχου ἐξουσίας τῆς πόλεως. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο οὐχὶ νομομαθής, ἀλλὰ φιλόσοφος, ὅστις θέλει νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς πόλεως ὡς ὀργανισμοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει δεδομένου. Ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ ἁπλούστατοι ὀργανισμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίστανται ἄνευ ὑποταγῆς, ἄνευ ἐξουσίας καὶ χωρὶς σταθερᾶς προσαλλήλου σχέσεως

δικαίων, τοῦτο προϋποθέτει ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ, ἔνθα περὶ τὸ τέλος ἐπιφέρεται ὡς μετάβασις εἰς τὴν πολιτικὴν θεωρίαν τὸ ὅτι ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἤτοι ὁ κατ' ἀρετὴν βίος, εἰς οὗ τὴν πραγμάτωσιν ἡ πόλις ἐν τῇ ἑαυτῇ οὐσίᾳ ἀποσκοπεῖ, δὲν εἶναι κατορθωτὸς ἄνευ νόμων καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς τούτων δυνάμεως. Ἀλλ' ἡ βαθυτάτη δικαιολογία τῆς πόλεως ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἄνευ δικαιοσύνης γίνεται ἄγριον θηρίον: «ὥσπερ γὰρ τελειωθὲν βέλτιστον τῶν ζῴων ἄνθρωπος, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χείριστον. Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα· ὁ δὲ ἄνθρωπος ὅπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τἀναντία ἔστι χρῆσθαι μάλιστα· διὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον ἄνευ ἀρετῆς... ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν· ἡ δὲ δίκη τοῦ δικαίου κρίσις» (τ.ἔ. ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης στηρίζεται ὁ πολιτικὸς σύνδεσμος τῶν ἀνθρώπων· διότι ἡ διαχείρισις καὶ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης, ἥτις εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τί εἶναι δίκαιον, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς τάξεως ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ). Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, λέγει ὁ Jellinek, περιέχεται ἓν τῶν βαθυτάτων διδαγμάτων, ὅσα εἶπέ ποτε ἄνθρωπος περὶ τῆς φύσεως τοῦ κράτους.

Σκοπὸς τῆς πόλεως εἶναι ὅπως δι' αὐτῆς παραχθῇ τὸ εὖ ζῆν, ἡ εὐδαιμονία. Ὅτι δὲ αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς φρονήσεως καὶ ἀρετῆς του, ὅτι ἑπομένως ἡ πόλις ὀφείλει νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς τῶν πολιτῶν ἠθικῆς παιδεύσεως, τοῦτο εἶναι, ὡς παρὰ Πλάτωνι, καὶ παρ' Ἀριστοτέλει βέβαιον καὶ ἀναντίλεκτον. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐχὶ ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ταυτίζεται πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἡ χρῆσις καὶ ἐφαρμογὴ αὐτῆς. Ἡ εὐδαιμονία ἔγκειται εἰς τὴν τελείαν καὶ ἀνεμπόδιστον ἀνάπτυξιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, τῆς ἡμετέρας ἀρετῆς, ὅρος δὲ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖος εἶναι ἡ εὐτυχία ἡ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς θέσεως ἀπορρέουσα. Παρὰ τὰ πνευματικὰ καὶ σωματικὰ ἀγαθὰ παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης ὡς τοιαῦτα καὶ τὰ ἐξωτερικὰ (δόξαν, πλοῦτον κτλ.), νομίζων ὅτι ἄνευ αὐτῶν οὔτε

πόλις οὔτε ἄτομον δύναται τελείως νὰ εὐδαιμονῇ. Ἐντεῦθεν προκύπτει διὰ τὴν πόλιν τὸ ἔργον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τῶν πολιτῶν, πρὸς δὲ ἀναγνωρίζεται καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς αὐξήσεως τῆς δυνάμεως, ἂν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐν Σπάρτῃ καθεστὼς λέγῃ ὅτι πόλεμος καὶ πολεμικὴ μόρφωσις δὲν πρέπει νὰ γίνωνται αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ σκοπός, ἀλλὰ μόνον χρησιμεύουν εἰς τὸ νἀσφαλίσουν εἰς τὴν πόλιν καὶ τοὺς πολίτας ἀτάραχον ὕπαρξιν ἐν τῇ ἐπιδιώξει ὑπερτέρας ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἡμερώσεως.

Ἂν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρούῃ τὴν παρὰ Πλάτωνι ὑπερβολὴν τῆς πρὸς τὸν ἐπὶ μέρους ἄνθρωπον ἀναλογίας τῆς πόλεως ὡς ὀργανωμένου ὅλου, οὐχ ἧττον παραδέχεται ὅτι ἡ πόλις εἶναί τι ὅλον ἐκ πολλῶν καὶ ἑτεροειδῶν μερῶν συνεστώς· ἡ οὕτω συναποτελουμένη ὁλότης εἶναι ἑνότης, οὐχὶ ἁπλοῦν ἄθροισμα ἀτόμων. Ἐκ τῆς ἑνότητος ταύτης προκύπτει ἡ καθολικὴ βούλησις, ἣν ἐμφανίζει ἡ πόλις ὡς νομικὸν πρόσωπον. Ἀλλὰ πραγματοῦται ἡ καθολικὴ βούλησις μόνον διὰ τῆς προσωπικῆς συνεργασίας τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ὡς συμβαίνει ἐν τῇ πόλει, καὶ μόνον διὰ τῆς συνεργασίας ταύτης παρέχεται ἐγγύησις, ὅτι κατορθοῦται τὸ ὕψιστον ἔργον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὁ ἠθικὸς καὶ εὐδαίμων βίος τῶν πολιτῶν. Μόνον εἰς εὐσυνόπτους σχέσεις, ἔνθα οἱ πολῖται γνωρίζουν ἀλλήλους, εἶναι δυνατὴ ἡ ἑνότης πνεύματος καὶ βουλήσεως. Μεγάλη χώρα θὰ διηυκόλυνε τὴν αὐτάρκειαν ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ἀλλ' ἀπὸ πνευματικῆς ἀπόψεως θὰ παρεῖχε δυσχερείας. Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα δὲν δύναται, ὡς εἴπομεν, νὰ νοήσῃ πόλιν, ἐν ᾗ ὁ κῆρυξ διὰ τῆς φωνῆς του δὲν εἶναι κύριος τοῦ ὅλου δήμου. Τὰ βαρβαρικὰ βασίλεια εἶναι μὲν ὠργανωμένα ***ἔθνη***, ἀλλὰ δὲν εἶναι πόλεις (κράτη) οὐχὶ ἕνεκα τοῦ μοναρχικοῦ των πολιτεύματος, ἀλλὰ καθὸ ἀνίκανα νὰ πραγματώσουν τὸν σκοπὸν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Τὸ κράτος συμπίπτει μὲ τὴν πόλιν ὑπερτέραν δὲ μορφὴν περιλαμβάνουσαν πολλὰς κοινότητας οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε ἄλλος τις Ἕλλην διετύπωσεν.

Οὐδεμία κοινωνία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τάξεως καθορι-

ζούσης τὰς νομικὰς σχέσεις τῶν μελῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν διοίκησιν. Ἡ τάξις τῆς πόλεως εἶναι ἡ πολιτεία. Αὕτη δὲ καθορίζεται εἰς τοὺς οὐχὶ ἀναγκαίως γραπτοὺς νόμους, οἵτινες διὰ τοῦτο προϋποθέτουν τὸν πολιτικὸν βίον. Ὅπου ὁ ἄρχων, ὁ τύραννος, ὁ κυρίαρχος δῆμος ἀντὶ τῶν γενικῶς κυρίων νόμων ἀντικαθιστᾷ τὴν ἰδίαν αὐθαίρετον κρίσιν του, ἐκεῖ δὲν ὑφίσταται κυρίως πόλις. Ἀκριβέστερον εἰπεῖν πολιτεία εἶναι ἡ ἐν τῇ πόλει τάξις τῶν διαφόρων ἐξουσιῶν, μάλιστα δὲ τῆς κυριάρχου («ἔστι δὲ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων· κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία»). Αὕτη παρέχει εἰς τὴν πόλιν τὸν νομικὸν καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ἡ πολιτεία εἶναι τὸ ***εἶδος*** τῆς πόλεως, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν τὸ εἶδος προσδιορίζει τὴν οὐσίαν ἑκάστου πράγματος, ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ἀποτελοῦσα τὴν οὐσίαν τοῦ συγκεκριμένου κράτους. Νομικὸν ἐπακολούθημα τούτου εἶναι ὅτι μεταβαλλομένης τῆς πολιτείας, καὶ ἂν ὁ αὐτὸς διαμένῃ λαός, ἐμφανίζεται νέον ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ κράτος. Ἀλλ' ὅμως τὸ περαιτέρω συμπέρασμα, ὅτι ἡ νέα πόλις δὲν ἐνέχεται εἰς τὰ συμβόλαια καὶ τὰ χρέη τῆς παλαιᾶς πόλεως, δὲν θέλει νὰ συναγάγῃ ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔπραξαν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Γενούης οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς σοβιετικῆς Ρωσσίας ***(εἰ δὲ δίκαιον διαλύειν ἢ μὴ διαλύειν, ὅταν ἐς ἑτέραν μεταβάλῃ πολιτείαν ἡ πόλις, λόγος ἕτερος)***.

Τάξις πολιτικοῦ δικαίου, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὑπάρχει ἐπὶ κοινωνικοῦ βίου ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἢ κατ' ἀναλογίαν ἢ κατ' ἀριθμόν. Ἡ ἰσότης δηλονότι δὲν εἶναι χρεία νὰ εἶναι ἡ μηχανικὴ ἰσότης τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ πάντως ἀπαιτεῖ ὅπως πᾶς πολίτης ἔχῃ τινὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Ἐκ τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς προκύπτει ὁ ὁρισμὸς τοῦ πολίτου· «πολίτης δ' ἁπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων μᾶλλον ὁρίζεται ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς», τ. ἔ. εἰδικὸν γνώρισμα τοῦ πολίτου εἶναι ὅτι μετέχει τῆς διαχειρίσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος τοῦ πολίτου ἐφαρμόζεται

ἀκριβέστατα ἐπὶ τοῦ πολίτου τῆς δημοκρατουμένης πόλεως, ὅστις πάντοτε δύναται νὰ μετέχῃ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, νἀσκῇ τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ εὐθύνῃ τοὺς ἄρχοντας, ἅτινα πάντα ὑπάγονται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἔννοιαν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πολιτειῶν ἰσχύει τοῦτο, καθόσον ἐν αὐτοῖς τὰ δικαιώματα ταῦτα ἀσκοῦνται κατ' ἐκλογὴν ἢ ἐκ περιτροπῆς.

Ἡ τῶν ἀρχῶν τάξις ἡ μετὰ τῆς πολιτείας δεδομένη ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν μερῶν, «***περὶ ὧν*** δεῖ θεωρεῖν τὸν σπουδαῖον νομοθέτην ἑκάστῳ τὸ συμφέρον· ὧν ἐχόντων καλῶς ἀνάγκη τὰς πολιτείας ἔχειν καλῶς, καὶ τὰς πολιτείας ἀλλήλων διαφέρειν ἐν τῷ διαφέρειν ἕκαστον τούτων». Τὰ τρία ταῦτα μέρη εἶναι τὸ ***βουλευόμενον,*** τὸ ***περὶ τὰς ἀρχάς,*** καὶ τὸ ***δικάζον,*** τ.ἔ. ἡ νομοθετική, ἡ ἐκτελεστικὴ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία. Ἀκολουθῶν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Πλάτωνα διακρίνει τρεῖς πολιτείας, καθόσον ἡ ἐξουσία πᾶσα κεῖται εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς ἢ πολλῶν ἢ πάντων· ἑκάστη τούτων δύναται νὰ εἶναι ἡ ὀρθὴ καὶ ἑκάστης ὑπάρχει ***παρέκβασις.*** Αἱ τρεῖς ὀρθαὶ πολιτεῖαι εἶναι ἡ ***βασιλεία,*** ἡ ***ἀριστοκρατία,*** ἡ ***πολιτεία,*** αἱ δὲ ἀντίστοιχοι παρεκβάσεις ***τυραννία, ὀλιγαρχία, δημοκρατία.*** Τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν ἴδιον εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὅτι ἡ τῶν πραγμάτων διοίκησις γίνεται ***κατὰ νόμους,*** τῶν δὲ κακῶν ἢ ἡμαρτημένων, ὅτι ***παρανόμως.*** Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης λέγει τὰς τρεῖς πολιτείας ὀρθὰς μέν, ἐὰν οἱ ἄρχοντες ἐπιζητοῦν τὸ ***κοινὸν συμφέρον,*** ***παρεκβάσεις*** δέ, ἐὰν τὸ ἴδιον. Ἡ διάκρισις αὕτη συμφωνεῖ κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν πλατωνικήν, ἀλλ' εἶναι καλυτέρα ὡς δηλοῦσα τὸ ἐλατήριον, ἐξ οὗ παρορμώμενοι οἱ ἐν τοῖς πράγμασιν ἄρχουσι κατὰ νόμοις ἢ παρανόμως. Ἡ διατυπουμένη σειρὰ ἐμφανίζει τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῶν πολιτειῶν ἑκάστων. Ἀρίστη εἶναι ἡ ***βασιλεία,*** ἤτοι μοναρχία, ἐν ᾗ ὁ ἄρχων τοσοῦτον ὑπερέχει τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀρετήν, ὥστε παρίσταται ἐν αὐτῇ ***ὥσπερ θεὸς ἐν ἀνθρώποις,*** καὶ οὐδενὸς δεῖται νόμου, διότι αὐτὸς οὗτος εἶναι ὁ νόμος. Τοιοῦτος δ' ὅμως ἀνὴρ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀνεύρετος ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ πάντως θὰ ὑπῆρχε κατὰ τοὺς

ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ὡς ἡ βασιλεία εἶναι ἡ ἀρίστη, οὕτως ἡ παρέκβασις αὐτῆς, ἡ ***τυραννίς***, εἶναι ἡ πασῶν τῶν πολιτειῶν χειρίστη (abusus optimi pessimus). Ὅσῳ μᾶλλον αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως ἅπασαι κεῖνται ἐν ἑνὶ ἀνδρί, τόσῳ ἰσχυροτέρα γίνεται ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, καὶ καθὼς ἡ ὀρθὴ χρῆσις τῆς ἐξουσίας ταύτης ἐν τῷ συμφέροντι τῶν ὑπηκόων εἶναι ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τὸ ἄριστον, οὕτως ἡ διὰ τοῦ τυράννου κατάχρησις αὐτοῖς εἶναι ἐν τοῖς κακοῖς τὸ χειρίστον. Ἧττον ἰσχυρὰ εἶναι ἡ πολιτεία ἣ ἐν χερσί τινων ἀρίστων γένει καὶ πλούτῳ διαφερόντων κειμένη, ἑπομένως ὡς ***ἀριστοκρατία*** μὲν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς, ὡς ***ὀλιγαρχία*** δὲ ἐν τοῖς κακοῖς τὴν μέσην κατέχουσα θέσιν. Αἱ δύο αὗται μορφαί, μοναρχία καὶ κυρίως ἀριστοκρατία, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν φροντίζει νὰ ὑποτυπώσῃ τελείαν εἰκόνα, καθὸ μὴ πιστεύων εἰς τὴν πραγμάτωσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ διὰ μακρῶν πραγματεύεται περὶ τῆς τρίτης ὀρθῆς μορφῆς, ὡς ἀνηκούσης εἰς τὴν πραγματικότητα, ἤτοι τῆς ***πολιτείας***.

Ἐν αὐτῇ κυρίαρχον εἶναι τὸ ὅλον τῶν πολιτῶν, ὅπερ ὡς γνώμονα ἐνεργείας ἔχει τὸ κοινὸν συμφέρον. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλοῦται καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι παρὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἰδιοκτησία, ὥστε ἡ πολιτεία εἶναι κρᾶσις δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας. Διὰ μετρίου δῆλον ὅτι τιμήματος παρακωλύεται τὸ ναντιπροσωπεύεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡ πλειοψηφία μονομερῶς ὑπὸ τῶν ἀπόρων καὶ νὰ δεσπόζῃ ἡ τάξις αὕτη. Οὕτως ἡ ὀξεῖα ἀντίθεσις ἀπόρων καὶ πλουσίων ἀμβλύνεται, καὶ διὰ συνετῆς *μείξεως ἀριστοκρατικῶν καὶ δημοκρατικῶν θεσμῶν* (ἡμερήσιοι μισθοὶ τῶν ἀπόρων, ἀλλὰ καταναγκασμὸς πρὸς ἄσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαίων μόνον διὰ τοὺς εὐπόρους, ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων, ἀλλ' ἐκ πάντων τῶν πολιτῶν κλ). δυνατὸν νὰ καταβάλλεται φροντὶς ὅπως τὰ διάφορα συμφέροντα πράγματι ἱκανοποιῶνται. Οὕτως ἡ πολιτεία δὲν εἶναι κατίσχυσις τῆς τάξεως τῶν ἀπόρων, ἀλλὰ πραγματικὸν τοῦ ὅλου δήμου κράτος.

Ἀλλ' εἰς πραγμάτωσιν τῆς πολιτείας ταύτης ἀπαιτοῦνται

πρόσφοροι ὅροι. Δύναται αὕτη νὰ πραγματωθῇ ἐκεῖ μόνον, ἔνθα ἄποροι καὶ πλούσιοι δὲν ἀντιτάσσονται πρὸς ἀλλήλους ὡς δύο ἀποτόμως κεχωρισμέναι ἐχθρικαὶ τάξεις, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων ὑπάρχει ἰσχυρὰ ***μέση*** τάξις, ἡ ***μεγίστη πάσῃ πόλει εὐτυχία***. Διότι αὕτη εἶναι ἡ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως ἐγγυωμένη, αὐτὴν μάλιστα ἐνδιαφέρει, ὅπως διατηρηθῇ ἡ παροῦσα κατάστασις· εἶναι, ὡς λέγομεν σήμερον, τὸ συντηρητικὸν στοιχεῖον. Θὰ ἦτο λόγου ἄξιον νὰ παρατεθῇ ὅλον τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔνθα μετὰ θαυμαστῆς ψυχολογικῆς δεινότητος χαρακτηρίζονται αἱ τρεῖς τάξεις, *οἱ σφόδρα εὔποροι, οἱ σφόδρα ἄποροι καὶ οἱ τρίτοι, οἱ μέσοι τούτων*. Περὶ τῶν μέσων τούτων λέγει. «Καὶ σῴζονται δ' ἐν τοῖς πόλεσιν οὗτοι μάλιστα τῶν πολιτῶν (οἱ μέσοι). Οὔτε γὰρ αὐτοὶ τῶν ἀλλοτρίων ὥσπερ οἱ πένητες ἐπιθυμοῦσιν· καὶ διὰ τὸ μητ' ἐπιβουλεύεσθαι μητ' ἐπιβουλεύειν ἀκινδύνως διάγουσιν... δῆλον ἄρα ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτικὴ ἀρίστη ἡ διὰ τῶν μέσων, καὶ τὰς τοιαύτας ἐνδέχεται εὖ πολιτεύεσθαι πόλεις, ἐν αἷς δή πολὺ τὸ μέσον κτλ.».

Εἷς μόνος ἀνὴρ ἐπιτραπεὶς τὴν ἡγεμονίαν τῶν κοινῶν πραγμάτων συνέβη νἀκολουθήσῃ τὴν μέσην ὁδὸν πολιτευόμενος καὶ νἀποδώσῃ εἰς τὴν μέσην τάξιν τὴν πρέπουσαν ροπὴν καὶ δύναμιν. Ταῦτα λέγων ὁ Ἀριστοτέλης περαίνει τὸ περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας τμῆμα. Τίνα ἐνόει, δὲν εἶχε χρείαν νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς ἀκροατάς του. Εἶναι ὁ Σόλων, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ λέγει, ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ἀφ' ἑαυτοῦ νέαν ἰδεώδη πολιτείαν, ὡς τινες νομίζουσιν, ἀλλ' οὐδὲ πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς δημιουργὸς τῆς ἀκράτου δημοκρατίας ἢ ὡς ὑπεύθυνος δι' αὐτήν. Διότι ἔδωκεν εἰς τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν τὰ εἰς ἐλεύθεροι λαὸν ἀπαραίτητα δίκαια. Ἡ δὲ πρόθεσις αὐτοῦ ἦτο ἁγνὴ καὶ ὀρθή. Ἡ σύμμετρος αὐτοῦ δημοκρατία ἦτο ἐγγυτάτω τῆς ἀρίστης πολιτείας. Καὶ ἐν τοιαύτῃ πολιτείᾳ *κάλλιον* ἢ ἐν ἄλλῃ ἰδεώδει πολιτείᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πεποιημένῃ ἠδύνατο ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἐλπίζῃ ὅτι θὰ πραγματώσῃ καὶ τοὺς ἄλλους πολιτικοὺς σκοπούς, τὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ σπαρτιατικὸν πρότυπον,

τὴν παίδευσιν αὐτῶν, τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρίστων, τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης.

Ἐπίδρασις τῶν πολιτικῶν θεωριῶν. Μοναρχία.

Δὲν ὑπάρχει ἀφιβολία ὅτι αἱ πολιτικαὶ θεωρίαι τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων ἤσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κατὰ τὴν 4ην ἑκατονταετηρίδα ἀναμορφώσεως ἐν Ἀθήναις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐφήβων κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, καὶ ὡς κάμνει φανερὸν πολιτικὸς ἀνὴρ διάσημος, Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις ἔχων ἐν νῷ τὰς ἰδεολογικὰς θεωρίας. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι ἄνδρες πρακτικώτεροι, ὡς ὁ Ἰσοκράτης, στρέφουσι τὰ βλέμματα πρὸς τὴν ***πάτριον*** πολιτείαν, ἥτις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν ὀχλοκρατίαν καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ ***ἀριστοκρατικὴ δημοκρατία.*** Οὕτως ἐπιζητεῖται ἡ ἅρσις τῶν ἀντιθέσεων τῶν δύο πολιτειῶν καὶ ἡ εἰς μίαν ἑνότητα σύναψις· συγκροτεῖται δηλ. ἡ μεικτὴ πολιτεία ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπαινουμένη. Καὶ τοῦ Σταγιρίτου ἡ πρακτικὴ διδασκαλία ἀποκορυφοῦται εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς ἐξ ἀριστοκρατικῶν, ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν στοιχείων κεκραμένης πολιτείας. Κατ' αὐστηρὰν λογικὴν ἀκολουθίαν διετύπωσε τὸ νέον ἰδεῶδες ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαίαρχος. Ἀπὸ δὲ τοῦ Δικαιάρχου τὸ ἰδεῶδες τοῦτο εἰσεχώρησεν, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, διὰ τοῦ ἱστορικοῦ Πολυβίου εἰς τοὺς Ρωμαίους, οἵτινες οὕτω κατενόησαν τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀρετὰς τῆς ἑαυτῶν πολιτείας, τὴν ὁποίαν ἔχοντες ἦρξαν τῆς οἰκουμένης.

Ἀλλ' οὐδὲ ἡ νέα ἔννοια τῆς μεικτῆς πολιτείας ἦτο δυνατὸν ναὐποβῇ παγάκεια ρίζα τῆς ὁσημέραι καταπιπτούσης πόλεως· φυσικώτατον δὲ ἦτο παρὰ τὰς γνωστὰς τυπικὰς μορφὰς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως νἀναζητηθῇ ἄλλος τις τύπος, ἀλλαχοῦ ὑφιστάμενος τοῦ ὁποίου ἡ πρακτικὴ σημασία ἐγίνετο καταφανὴς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὅπου οἱ θεσμοὶ οὐδὲν ὠφελοῦσιν, αἱ ἐλπίδες πάντων συνήθως στρέφονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐξεγείρεται ὁ πόθος μιᾶς στιβαρᾶς

χειρὸς δυναμένης νὰ εἰσαγάγῃ κόσμον καὶ τάξιν. Οὕτω βλέπομεν τὸν γέροντα Ἰσοκράτην στρεφόμενον πρὸς τὸν Εὐαγόραν, βασιλέα τῆς Κύπρου, πρὸς τὸν Νικοκλέα καὶ τέλος πρὸς τὸν Φίλιππον, βασιλέα τῆς Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον θέλει ἡγεμόνα πάντων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν εἰς τὴν Κύρου Παιδείαν παριστᾷ τὸν μέλλοντα μονάρχην δῆθεν κατὰ τοὺς Περσικοὺς νόμους παιδευόμενον, πράγματι δὲ κατὰ μὲν τὸ σῶμα δεχόμενον μόρφωσιν σπαρτιατικήν, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν πληρούμενον πρακτικῶν σωκρατικῶν διδαγμάτων. Οἱ παῖδες τῶν Περσῶν μανθάνουσιν εὐσέβειαν, ἐγκράτειαν, εὐπείθειαν καὶ μάλιστα δικαιοσύνην, τὴν κυρίως πολιτικὴν ἀρετήν, καὶ ταύτας οὐχὶ θεωρητικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς πράξεως καὶ τοῦ ἐθισμοῦ. Οὕτω δὲ παιδευθεὶς ὁ Κῦρος ἦρξε τῆς Ἀσίας. Τοιούτου λοιπὸν μονάρχου ἔχουν χρείαν οἱ Ἕλληνες. Ἀποσπώμενος ὁ Ξενοφῶν ἀπὸ τοῦ τύπου τῆς πόλεως, ἐπιζητεῖ πολιτικὴν ὀργάνωσιν ἁρμόζουσαν ὄντως εἰς μέγα βασίλειον. Τὸ βασίλειον, ὅπερ ὠνειροπόλει ὁ Ξενοφῶν, ἐπραγματώθη ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ μονάρχου ὡς εὐεργέτου τοῦ λαοῦ του ἐπέδρασεν ἐπὶ τοὺς Διαδόχους. Ὁ Ξενοφῶν δὲν ἦτο μεγάλη τις διάνοια· ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ ἐργασία του οὐδὲ πόρρωθεν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους· καὶ ὅμως διεῖδε τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν κάλλιον ἢ ὁ Ἀριστοτέλης. Δὲν εἶναι ἄρα ἄξιον ἀπορίας, πῶς, ἐνῷ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους νικηφόρος ἵδρυεν ἐν Ἀσίᾳ τὸ παγκόσμιον κράτος του, αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ἐξηκολούθει νὰ διδάσκῃ ἐν Ἀθήναις ἀπὸ καθέδρας ὅτι δὲν εἶναι κράτος ἐκεῖνο, ἔνθα τῶν πολιτῶν ἐκκλησιαζόντων δὲν δεσπόζει ὁ κῆρυξ διὰ τῆς φωνῆς του; Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ προσήκων τόπος, ὅπως ἐξετασθῇ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα τοῦτο· βέβαιον δ' ὑπάρχει ὅτι, ὅτε ἐμεγαλούργει ὁ δαιμόνιος μαθητής, ὁ μέγας διδάσκαλός του εἶχεν ἤδη ἀποτετελεσμένην τὴν πολιτικήν του θεωρίαν. Τὸ ἔργον τοῦ Μακεδόνος στρατηλάτου προπαρεσκευάσθη διὰ τῆς ὅλης πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἂν αὐτὸς οὗτος περὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ ὡς βασιλέως εἶχεν ὑψηλὴν γνώμην, βεβαίως ἐπέδρασεν ἐπ'

αὐτῶν ἡ εἰκὼν τοῦ ἰδεώδους μονάρχου οἵαν διεμόρφωσεν ἡ ἑλληνικὴ θεωρία, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον θὰ ἐπέδρασαν τὰ σοφὰ διδάγματα τοῦ ἀθανάτου διδασκάλου του, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ προμνημονευθεὶς Treitschke ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὰ πολιτικά του ἀναγνώσματα εἶπεν: «Ὁ θέλων ὄντως νὰ μάθῃ νὰ διανοῆται καὶ νὰ κρίνῃ πολιτικῶς ὀφείλει νὰ στομωθῇ εἰς τὰ σιδηροῦχα λουτρὰ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἥτις ἐν τῇ πολιτικῇ θεωρίᾳ παρήγαγε τὸ μέγιστον ἀριστοτέχνημα, τὰ Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, πρὸ τῶν ὁποίων πάντες ἱστάμεθα ἀκόμη καὶ τώρα ἀδέξιοι καὶ ἀπειρόκαλοι τεχνῖται».

Ἐν Θεσσαλονίκῃ.

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΤΑ ΛΟΥΛΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΧΑΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΑΡΟΥ

Α΄

Ἡ γλυκειὰ κοπέλα πού χε θάψει πιὰ τὸ νιὸ
μέσ' στὸ μαῦρο χῶμα,
Κ' ἔχυσε κ' ἐκείνη δάκρυα σὰν καὶ τὸ γονιὸ
καὶ τὸν κλαίει κάπου ἀκόμα,

Στῆς Χαρᾶς τ' ὡραῖο περβόλι εὑρέθη μιὰν αὐγὴ
μὲ καινούργια ἀγάπη πάλι . . .
Στολισμένη στὰ λουλούδια ἐλάγγευεν ἡ γῆ
μέσα στοῦ ἥλιου τὴν ἀγκάλη.

Κι' ἀπ' τὰ δένδρα κι' ἀπ' τὶς βρύσες κι' ἀπὸ τὰ πουλιὰ
κι' ἀπ' τὴν πλάσην ὅλη
Ἐσκορπίζοντο λαχτάρες, φλόγες καὶ φιλιὰ
καὶ χυμοὶ στὸ περιβόλι.

Κ' ἡ γλυκειὰ κοπέλλα, πού χε τὴ χρυσὴ καρδιὰ
τῆς χρυσῆς ἡμέρας γύρω,
πῆρ' ἀπὸ τὴν ἀγάπη ἐκείνης τὴ ζεστὴ εὐωδιὰ
κ' ἔδωσε δικό της μύρο . . .

Κ'

Μὰ σὰν ἔδυσεν ὁ ἥλιος κ' ἡ ριζοβουνιὰ
ἐσκεπάσθηκε ἀπὸ θλίψη,
ἡ καϋμένη ἡ νιὰ
Κάποιο πόνο ξαφνιασμένη θέλησε νὰ κρύψη!

Καὶ σκυφτὴ μπροστὰ στὰ ρόδα καὶ στὰ γιασεμιά,
ποὺ εἶχαν τὴ χαρά της ράνει,
Μέσ' στὸ μούχρωμα τῆς νύχτας καὶ στὴν ἐρημιὰ
ἐσφιχτόδεσε στεφάνι.

Παίρνει τ' ὄμορφο στεφάνι καὶ στὴ σιγαλιὰ
ξεκινάει νὰ σύρη
Μ' ἕνα δάκρυ, ποὺ σρουγγίζει τὰ γλυκὰ φριλιά,
—γιὰ τὸ κοιμητήρι!

Καὶ στὸ μνῆμα τοῦ παλιοῦ της μὲ θολὴ ματιὰ
νὰ τ' ἀφήση πάει . . .
Μὰ τὰ μνήματα περίσσια· καὶ πιστὴ ἡ νυχτιὰ
στοὺς νεκρούς της, π' ἀγαπάει.

Καὶ λαθεύει της τ' ἀχνάρια· κ' ἔτσι στοργικὰ
Ἄλλος τάφος πῆρε τ' ἄνθη, σ' ἄλλο κυπαρίσσι.

Κι' ὁ νεκρὸς κοιμᾶται πάντα σ' ὄνειρα γλυκὰ
καὶ . . . ποτέ του μὴν ξυπνήση! . . .

ΜΙΧΑΗΛ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

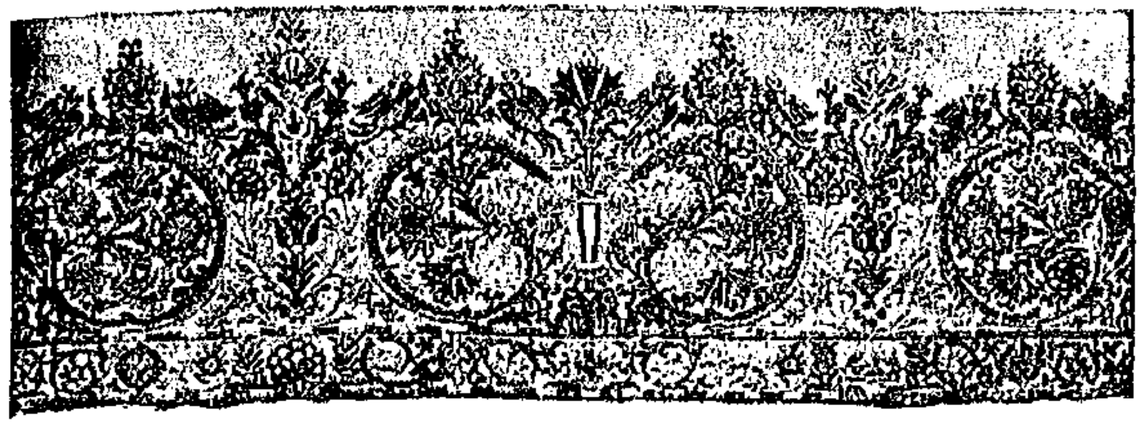

ΜΙΑ ΦΟΡΑ....

ΑΘΗΓΗΜΑ

Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, ὄχι καὶ πολὺ παλαιὸ καιρό, ἦσαν δυὸ φίλες, κορίτσια 16 ἕως 18 ἐτῶν, πολὺ συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ἦσαν ἑλληνοποῦλες τῆς παλαιᾶς καλῆς ἐποχῆς, ποὺ θὰ ἔμοιαζαν ἴσως σήμερα ξέθωρες εἰκόνες τῆς μόδας στὰ μάτια τῶν πολὺ προοδευτικῶν κοριτσιῶν τῆς συγχρόνου κοινωνίας μας, ποὺ τὰ συγχωρεῖ ὅλα, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἐκκεντρικά, πρωτοφανῆ καὶ κάπως... ἀπροσδόκητα.

Οἱ δυὸ ἑλληνοποῦλες τῆς ἱστορίας μας ἦσαν δυὸ πολὺ ἁπλὰ κορίτσια, ἡ μιὰ Ἀθηναία, ἡ ἄλλη ἀπὸ τὴν ἐπαρχία, ποὺ δὲν εἶχαν τίποτε τὸ ἐξαιρετικό, οὔτε στὴν ἐποχή τους γιὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἡρωΐδες διηγήματος. Ἐν τούτοις, στὸν ἥσυχο καιρὸ ποὺ ζοῦσαν, ἦσαν δυὸ ψυχὲς νέες, γεμάτες πόθους πρὸς τὴ ζωή, μὲ ὄνειρα κ' ἐλπίδες καὶ τὴν ἁγνὴ χαρὰ τῆς φιλίας.

Δὲν νόμιζαν ὅτι τὰ ξέρουν ὅλα καὶ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι τόσο γρήγορα θὰ ἤρχετο ὁ καιρός, ὅπου οἱ ἀδερφές τους θ' ἀποκτοῦσαν τὴ γνώση τῶν πάντων δίχως πιὰ καμμιὰ πραγματικὴ εὐχαρίστηση γιὰ τίποτε.

Ὁ σνομπισμὸς ἦτο τότε ἀκόμη ἄγνωστος. Τὰ δυὸ κορίτσια, χωρὶς ν' ἀνήκουν πιὰ στὴ ρομαντικὴ ἐποχή, εἶχαν μιὰ

δίψα σπουδῆς, μορφώσεως, μιὰ ἐπιθυμία ν' ἀνοίξουν τὰ μάτια τους στὰ καλὰ καὶ τὰ ὡραῖα πράγματα γύρω τους, ἀκριβῶς γιατὶ ζητοῦσαν νὰ γίνουν γυναῖκες ἀνώτερες.

Εἶχαν τελειώσει τὸ σχολεῖον καὶ γνωρίσθηκαν σ' ἐνὸς ζωγράφου ἐργαστήριο, ὅπου πήγαιναν λίγες ὧρες τὴν ἑβδομάδα νὰ μάθουν σχέδιο, ἀκουαρέλα καὶ λάδι — χαρὰ μεγάλη νὰ δουλεύουν καὶ νὰ σκορπίζουν τὰ χρώματα μετὰ τὴν αὐστηρὰ προσπάθεια τῆς μονόχρωμης γραμμῆς.

Ἡ Ἀνθοῦλα καὶ ἡ Φανὴ δὲν ἔγιναν ἀμέσως φίλες. Κατ' ἀρχὰς ἡ Φανὴ ἦτον ἐπιφυλακτική, σοβαρά, δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένη νὰ ἔχῃ ἄλλας σχέσεις μὲ τὴν Ἀνθοῦλα παρὰ τὴ γνωριμία τὴ συμμαθητική. Εἰργάζετο πολὺ καλὰ καὶ προχωροῦσε εὔκολα. — Ἡ Ἀνθοῦλα πιὸ μικρὴ τὴν ἐθαύμαζε καὶ εἶχε μεγάλη ἐπιθυμία νὰ τὴν πλησιάσῃ πιὸ κοντά, νὰ γίνῃ φίλη της. Ὅλα τὴν εἵλκυσαν στὴ Φανή, οἱ τρόποι της οἱ γλυκεῖς, ἡ μορφή της, τὸ ντύσιμό της, ἀκόμη καὶ ἡ ἐλαφρὰ ψυχρότης, ποὺ δὲν ἦτον ὑπερηφάνεια, ἀλλὰ ἕνα εἶδος προφυλακτικοῦ πέπλου, ποὺ ἔβαζε μεταξύ της καὶ τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὴν πλησίαζαν.

Ἡ Ἀνθοῦλα ἦτον ἐντελῶς παιδὶ ἀκόμη κ' ἐνῷ ἦτον πολὺ ἔξυπνη καὶ μὲ θετικὸ μυαλό, εἶχε μιὰ ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη στὴν καλωσύνη τοῦ κόσμου, στὴ δύναμι τῆς σπουδῆς καὶ στὴν ἀλήθεια, ποὺ τῆς ἐφαίνετο ἀδύνατο νὰ σβυσθῇ ὅπως δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ σβύσῃ τὸν ἥλιο.

Ἴσια ἴσια γι' αὐτά της τὰ συστατικὰ τὴν συμπάθησεν ἡ Φανή. Ἦσαν δυὸ ἀντιθέσεις κ' ἔγιναν οἱ καλύτερες φίλες.

Ὄχι ἀμέσως, ἀλλ' ἔπειτα ἀπὸ δυὸ - τρία χρόνια, ἀφοῦ ἐργάσθηκαν πλάϊ πλάϊ πολλὲς ὧρες σιωπηλῆς ἐργασίας καὶ γύρισαν μαζὶ πολλὲς φορὲς τὸν ἴδιο δρόμο.

Ἡ Φανὴ πρώτη ἄρχισε νὰ καλῇ τὴν Ἀνθοῦλα στὸ *πατρικό της σπίτι*.

Τὸ καλοκαῖρι τῆς ἔγραφε νάρθῃ στὴν ἐξοχή της καὶ μάλιστα τὴν κράτησε πολλὲς φορὲς μέρες μαζί της, μέρες ποὺ ἦσαν ἀλησμόνητες.

Γιὰ τὴν Ἀνθοῦλα, ποὺ δὲν πήγαινε σ' ἐξοχή, ἀγαποῦσε τὴ φύση καὶ τὴ φίλη της, οἱ μέρες αὐτὲς στὸ κτῆμα τῆς Φανῆς ἦσαν πραγματικὴ εὐτυχία.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ φιλία μεταξὺ δύο νέων εὐτυχισμένων κοριτσιῶν εἶναι τὸ ὡραιότερο πρᾶγμα, ποὺ μπορεῖ νὰ ἰδῇ ὁ ψυχολόγος, ἂν εἰσδύσῃ καὶ φθάσῃ τὸ μάτι του ὡς τὸ κλειστὸ μπουμποῦκι ποὺ εἶναι (καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι) ἡ ψυχὴ τοῦ κοριτσιοῦ.

Οἱ δυὸ φίλες ἦσαν τρισευτυχισμένες διότι ἦσαν μαζί, δὲν ἐξαντλοῦσαν ποτὲ τὰ ὅσα εἶχαν νὰ ποῦν. Περνοῦσαν ὧρες ὁλόκληρες εἴτε σὲ περιπάτους, εἴτε στὸν κῆπο, εἴτε στὸ σπουδαστήριο μὲ τὰ σύνεργα τῆς ζωγραφικῆς καὶ τὰ βιβλία τους. Ἐρραπταν, κεντοῦσαν, ἔπαιζαν σὰν παιδιὰ καὶ ποτὲ δὲν ἐστενοχωροῦντο οὔτε μιὰ στιγμή.

Ἡ οἰκογένεια τῆς Φανῆς ζοῦσε μὲ μεγάλην ἄνεσιν καὶ ἦτο πολυμελὴς μὲ πολλοὺς πάντα συγγενεῖς καὶ φίλους ποὺ ἐπηγαινοήρχοντο.

Τὸ σπίτι μὲ τὴν περιοχή του ἦτον σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον γραφικὰ ἑλληνικὰ τοπεῖα.

Μεταξὺ δύο βουνῶν, μιὰ σιγαλὴ κ' ἐκτεταμένη πεδιὰς κατέβαινεν ὡς τὴ θάλασσα μὲ ἐλαιῶνας, ἀμπέλια, χωράφια καταπράσινα, ὅπου τὰ μονοπάτια σφιγμένα μέσ' στοὺς βάτους καὶ τὶς ἀγριοτρανταφυλλιὲς ἔφερναν τὸ διαβάτη στὴν παραλία, στρωμένη μὲ πολύχρωμα χαλικάκια.

Ἀνάμεσα στὰ χωράφια, αὐλάκια γεμάτα γάργαρο νερὸ δρόσιζαν τὰ περιβόλια, καὶ ἄλλα πήγαιναν στὶς στέρνες, ἄλλα στὴ μεγάλη ἀμπολὴ ποὺ ρίχνουνταν στὴ θάλασσα. Φράχτες δὲν ὑπῆρχαν, παντοῦ ἀνοιχτὰ κ' ἐλεύθερα.

Ἂν πήγαινε κανεὶς πρὸς τ' ἀπάνω, ἔφθανε σ' ἕνα δάσος μὲ πεῦκα, μὲ σχίνους καὶ φουντωμένες κουμαριές· ἂν τραβοῦσε δεξιά, ἔβγαινε σ' ἕνα λιβάδι ὅλο θυμάρι καὶ ρείκια, ὅπου κατέβαιναν οἱ βοσκοὶ μὲ τὰ κοπάδια τους, Ἀριστερὰ τὰ σπαρτὰ σκέπαζαν πολλὰ στρέμματα κ' ἔφθαναν σὲ κάτι στρογγυλοὺς μικροὺς λόφους, ποὺ κυμάτιζαν ἐλαφρὰ ὡς τοὺς πραγματικοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ.

Τὸ χωριὸ ἦτο χτισμένο ἐκεῖ μέσα, σὲ μιὰ φωλιὰ κρεμαστή, προφυλαγμένο ἀπὸ τοὺς σφοδροὺς ἀνέμους, χαϊδεμένο

ἀπὸ τὶς θερμὲς ἀκτῖνες τοῦ ἥλιου, ποὺ τὸ δειλινὸ ὅταν ἔδυε μέσα στὴ θάλασσα ἔκαμνε νὰ λάμπουν ὅλα τὰ παράθυρα τῶν μικρῶν λευκῶν σπιτιῶν καὶ τὸ σταυρὸ τοῦ καμπαναριοῦ τῆς ἐκκλησίας ν' ἀστράφτῃ σὲ μιὰ φλόγα ἕτοιμη νὰ πετάξῃ στὸν οὐρανό.

Γιὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς στὴ θάλασσα ἔπρεπε νὰ περιπατήσῃ μιάμιση ὥρα, κι' ἄλλη μιὰ ὥρα γιὰ νὰ φθάσῃ στὸ ψαράδικο χωριὸ τῆς παραλίας.

Ἡ ἐξοχὴ τῆς Φανῆς ἦτο στὸ ὑψηλότερο μέρος τῆς πεδιάδος, ἔβλεπε τὸ χωριὸ μὲ τὸ βουνὸ στὸ βάθος, τὰ γειτονικὰ κτήματα, τὸν κάμπο καὶ τὸ δάσος, μακρύτερα δὲ τὸν καθρέφτη τῆς θαλάσσης.

*
* *

Τὰ δύο κορίτσια εἶχαν τὸ ἴδιο δωμάτιο ὕπνου. Κάτασπρα τὰ κρεβάτια τους ἀντίκρυζαν τὰ παράθυρα μὲ τὴν ἐξαισία θέα. Τὴ νύχτα ὅταν πήγαιναν νὰ κοιμηθοῦν μιλοῦσαν ὧρες ὁλόκληρες. Ἦσαν οἱ καλύτερες στιγμές τους, γιατὶ τοὺς ἐφαίνετο ὅτι τὶς ὧρες ἐκεῖνες μποροῦσαν νὰ ποῦν ὅσα οἱ ψυχές τους διψοῦσαν νὰ ἐκμυστηρευθοῦν ἡ μιὰ τῆς ἄλλης ἀθῶα καὶ φευγαλέα συναισθήματα τοῦ πρώτου ξυπνήματος τῆς νεότητος.

Ἡ Ἀνθοῦλα δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀγαπήσῃ, ἡ Φανὴ ὅμως μιλοῦσε σὰ νὰ ἤξερε κάτι ἀπὸ τὸ μαγικὸ αὐτὸ ρεῦμα ποὺ φωτίζει ὅ,τι ἐγγίσῃ. Δὲν εἶχε πῇ ἀκόμη τῆς Ἀνθούλας πῶς καὶ ποιὸν ἀγάπησε, ἀλλὰ μιὰ βραδιὰ τῆς τὸ εἶπε χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ κι' αὐτή, καὶ ἡ ἐντύπωσις στὴ φίλη της ἔμεινεν ἀνεξάλειπτη.

Εἶχαν πλαγιάσῃ πρὸ πολλοῦ χωρὶς νὰ κοιμοῦνται. Ἦτον ἀπόλυτος σιγή.

Ἀπὸ τὸ ἀνοιχτὸ παράθυρο ἔμπαινε τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἡ μυρωδιὰ τῶν γιασεμιῶν καὶ τὸ παράπονο τοῦ γρύλλου.

Ἡ Φανὴ μιλοῦσε σιγὰ γιὰ τὰ παιδικά της χρόνια, τὶς πρώτες σκέψεις της, τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ξεχώριζε. Ἔξαφνα ἡ φωνή της ἔγινε πιὸ βαθιά, τὰ λόγια ἔπεφταν ἀργὰ καὶ λυπημένα:

«Ξέρεις, εἶπε, πότε κατάλαβα πραγματικῶς τὸν ἑαυτόν μου; τότε, ὅταν τὸν πρωτογνώρισα.

Δὲν ἐσκεπτόμην τίποτε. Ἤρχετο σπίτι σπανίως ἀλλὰ τὸν ἔβλεπα ἔξω μὲ τ' ἀδέλφια μου καὶ μὲ τὰ ἐξαδέλφια μου τῶν ὁποίων ἦτο συμφοιτητής. Λίγες φορὲς μιλήσαμε μαζί, ὅμως κάθε φορὰ ἡ ὁμιλία του μοῦ ἄφηνε ἕνα παράξενο αἴσθημα ποὺ δὲν ἤξευρα ἂν ἦτο χαρά, λύπη, φόβος ἢ θαυμασμός;

Ἔπειτα ἀπὸ κάθε συνάντηση τὸν ἔβλεπα ἐμπρός μου διαρκῶς, μὲ ἀνοιχτὰ καὶ κλειστὰ μάτια καὶ ἡ ἐπίμονος αὐτὴ ἀναπαράστασις τοῦ προσώπου του ἄρχισε νὰ μὲ στενοχωρῇ. Τί ἔπαθα, μὰ τί ἔπαθα; ἔλεγα μέσα μου, σὰν τὸ πουλὶ ποὺ πιάνεται στὴν παγίδα καὶ προσπαθῶντας νὰ ἐλευθερωθῇ σφιχτοδένεται περισσότερο μὲ κάθε κίνηση μόνο του.

Μιλώντας μὲ τὸν ἐξάδελφό μου ἕνα πρωῒ στὸν κῆπο, τοῦ τὸ εἶπα. — «Τὸν ἀγαπᾶς, μοῦ εἶπε, κ' ἦτον ἐπόμενο νὰ σοῦ συμβῇ ἀργὰ ἢ γλήγορα, γι' αὐτὸν ἢ ἄλλον. Τὸν ἀγαπᾶς, ἀλλὰ τί νὰ σοῦ κάμω γιὰ νὰ μὴ συντριβῇς ἐπάνω σ' ἕνα χαρακτῆρα σὰν τὸ δικό του; Ἡ εὐφυΐα του καὶ ἡ σπανία του καρδιὰ σὲ τραβοῦν δίχως νὰ τὸν γνωρίζῃς. Ἂν πλησίαζες περισσότερο θὰ ἔβλεπες, ὅτι εἶναι φιλόδοξος καὶ δὲν σκέπτεται αὐτὴ τὴ στιγμὴ τίποτε ἄλλο, παρὰ πῶς νὰ δημιουργήσῃ τὸ μέλλον του. Λὲν θὰ σταματήσῃ στὴν ἀγάπη ἑνὸς κοριτσιοῦ ...» Κ' ἐπειδὴ τὰ λόγια αὐτὰ μ' ἄφησαν ἐμβρόντητη, ὁ ἐξάδελφός μου λυπήθηκε καὶ πιὸ μαλακὸς προσέθεσε: «Ἄφησε τὰ πράγματα νὰ πηγαίνουν μόνα τους. Τὸν ἀγαπᾶς, αὐτὸ σοῦ φτάνει τώρα. Εἶναι τόσο ὡραῖο καὶ μεγάλο πρᾶγμα ν' ἀγαπᾷ κανείς!»

Καὶ ὁ καιρὸς περνοῦσε καὶ ἡ ἀγάπη μου μεγάλωνε σιωπηλὴ καὶ κρυμμένη μέσα μου. Τὸ νέο σπέρμα σ' ὁποια γωνιὰ τῆς γῆς κι' ἂν πέσῃ, θὰ ζητήσῃ νὰ ἔβγῃ στὸ φῶς, νὰ εὕρῃ πάντα τὰ πρῶτα στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται στὴ βλάστησή του. Ἐν ὅσῳ εἶναι μικρό, πόσο λίγα τοῦ χρειάζονται! Ἂν ἡ γῆ εἶναι ἄγονη, ἂν ὁ βράχος σταματήσῃ τὶς πρῶτες ῥίζες του νὰ προχωρήσουν μακρύτερα, ἂν ἄλλα φυτὰ ἀπορροφοῦν τριγύρω του τοὺς ὑγροὺς χυμοὺς ποὺ

χρειάζονται στὴ φυτική του ὕπαρξη, τί τὸ μέλει τὸ μικρὸ φυτό! Δυὸ στάλες πρωϊνῆς δροσιᾶς τοῦ φτάνουν, εἶναι τόσο μικρὸ καὶ ταπεινὸ ἀκόμη. Ὁ πόθος του ὅμως μεγαλώνει μὲ κάθε νέο φύλλο ποὺ θὰ βγάλῃ στὸν ἥλιο. Θέλει νὰ μεγαλώσῃ, θέλει ν' ἀναπτυχθῇ, θέλει ν" ἀνθίσῃ. Τότε τί γίνεται; ὅταν ἐμπόδια ἐπάνω σ" ἐμπόδια παρουσιασθοῦν πῶς ν' ἀνθέξῃ μιὰ νέα ζωή;

Ἡ Φανὴ μιλοῦσε, μιλοῦσε σὰ νὰ μὴ μποροῦσε πιὰ νὰ σταθῇ, μὲ τὸ ὡραῖο καὶ χλωμὸ πρόσωπό της γυρμένο στῆς φίλης της τὸ προσκέφαλο, καὶ τὰ μεγάλα της τὰ μάτια γεμάτα φῶς.

— Νὰ τὸν βλέπω κάποτε ὅπου πρίν, δὲν μοῦ ἔφτανε πιά. Ἤθελα νὰ τὸν γνωρίσω, νὰ πλησιάσω στὴ ζωή του, ν' ἀφίσω τὴν ἀγάπη μου νὰ ξεχειλίσῃ καὶ νὰ τοῦ κάμω καλὸ μὲ κάθε τρόπο! Ὢ πῶς θὰ ἤμποροῦσα νὰ τοῦ ἔκαμνα καλό; — Τί ἤμουν ἐγὼ γι' αὐτόν; τίποτε· ἕνα μικρὸ κορίτσι καλοαναθρεμμένο ποὺ τοῦ πρόσφερα μιὰ μέρα γλυκὸ σπίτι μου, ποὺ τὸν χαιρέτησα πολλὲς φορὲς στὸ δρόμο. Τί μποροῦσα νὰ εἶμαι γι' αὐτόν, ἂν ἤξευρε τὴ μεταβολὴ ποὺ ἔφερε στὴν ὕπαρξή μου;

Μποροῦσε νὰ μ' ἀγαπήσῃ;

Ἀμφέβαλλα, χωρὶς ὅμως νὰ μοῦ φαίνεται καὶ ἐντελῶς ἀδύνατον. Τί φυσικώτερον παρὰ ν' ἀγαπήσῃ κανεὶς αὐτοὺς ποὺ λαχταροῦν τὴν εὐτυχία του!

Δὲν τὸ ἤξευρεν ὅμως, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ μάθῃ, ἀφοῦ οὔτε ὁ ἐξάδελφός μου οὔτ' ἐγὼ θὰ τοῦ λέγαμε τίποτε.

Ἔπεσα σὲ μιὰ ἀπερίγραπτη μελαγχολία.

Οἱ γονεῖς μου νόμιζαν ὅτι ἡ σωματική μου ἀνάπτυξις μοῦ ἔφερεν ἀναιμία καὶ ἤλθαμε νωρίτερα ἐκεῖνο τὸ χρόνο ἐδῶ στὴν ἐξοχή.

Συνέβη ὅμως κάτι, ποὺ μ' ἔσωσε ἀπὸ τὸν ἠθικὸ ἐκεῖνο μαρασμό, κάτι σκληρὸ καὶ ἀπρόοπτο, ποὺ τώρα μου φαίνεται σὰν τὴ μαχαιριὰ τοῦ γιατροῦ ἐπάνω στὸν μεγάλο κίνδυνο μιᾶς ἀρρώστιας. Ἦλθε μιὰ φίλη μου ἐδῶ νεοπανδρεμένη νὰ περάσῃ λίγες μέρες μαζί μας στὴν ἐξοχή.

Μεγαλυτέρα μου, μ' ἀγαποῦσε πολὺ καὶ μοῦ μιλοῦσε σὰν νὰ ἤμουν ἀδελφοῦλα της.

Στὴ μεγάλη της ἐπάνω χαρὰ μοῦ ἔλεγε πόσο καλὸς ἦτον ὁ ἄνδρας της καὶ πὼς μιὰ μέρα κ' ἐγὼ θὰ γνωρίσω μιὰ τέτοια εὐτυχία. Ἐγὼ ἔκλαιγα καὶ εἶπα: ποτέ! Ἐκείνη ἐπέμενε νὰ τῆς πῶ τί εἶχα καὶ ἄκουσε μὲ ἀπορία τὴν παράξενη σιωπηλὴ μονομερῆ ἀγάπη μου.

— Μπᾶ! εἶπε, μὴ στενοχωρῆσαι διόλου. Δὲν πρέπει τὰ πράγματα νὰ πηγαίνουν μόνα τους, πρέπει ἐμεῖς νὰ τὰ διευθύνωμε. Μὴν ἀπελπίζεσαι, ἐγὼ θὰ σὲ βοηθήσω καὶ θὰ ἰδοῦμε.

Τρεῖς μέρες ἀργότερα, ἤμεθα μέσα στὸ δάσος μιὰ νύκτα μὲ φεγγάρι, μετὰ τὸ φαγητό, ἡ φίλη μου, ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός μου κ' ἐγώ. Εἴχαμε συναντήσῃ ἀπὸ νωρὶς στὸ ἴδιο δάσος τὸν ἐξάδελφό μου μὲ τὸ φίλο του, ποὺ εἶχαν ἔλθῃ κατὰ περίεργῃ σύμπτωσι νὰ μείνουν λίγες μέρες στὸ γειτονικὸ κτῆμα.

Ἡ φίλη μου κατορθωματικὴ καὶ γλήγορη ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας καὶ ἐπρότεινε στοὺς δύο νέους ἕνα νυκτερινὸ περίπατο γιὰ νὰ ἰδοῦμε κάτι θαυμασίους βράχους στοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ μὲ τὸ φῶς τῆς σελήνης.

Κάποιο σχέδιο εἶχε καταστρώσῃ στὸ κεφάλι της χωρὶς νὰ μοῦ τὸ πῇ ὅμως.

Δὲν τὴν ἐρωτησα κι' ἐγὼ τίποτε, ἡ χαρά μου ἦτο τόσο μεγάλη ὥστε μ' ἔπνιγε! ἕνα περίπατο τὴ νύκτα μαζί του σ' ἐκεῖνα τὰ μαγευτικὰ τοπεῖα, πῶς ἠμποροῦσα νὰ ἐλπίσω ποτὲ μιὰ τέτοια εὐτυχία!

Ξεκινήσαμε λοιπὸν οἱ τρεῖς ἀπὸ τὸ σπίτι μας. Ἡ φίλη μου μὲ τὸν ἀδελφό μου ἔλεγαν ἀστεῖα, γελοῦσαν, μιλοῦσαν γιὰ τοὺς λύκους ποὺ βγαίνουν τὴ νύκτα τὸ χειμῶνα, γιὰ τοὺς λῃστὰς ποὺ ἁρπάζουν τὰ πλουσιόπαιδα καὶ ζητοῦν ἔπειτα λύτρα· καὶ ὁ ἀδελφός μου ἐβεβαίωνεν ὅτι ἄκουσε μιὰ νύκτα ἕνα τρίξιμο ἐπάνω στὰ ξηρὰ φύλλα καὶ εἶδε ἕνα μαῦρο φίδι ποὺ κρύφθηκε στοὺς θάμνους. Ἐγὼ τοὺς ἄκουα ἀπρόσεκτα, ἡ καρδιά μου κτυποῦσε δυνατά· τί μ' ἔμελαν οἱ λῃσταὶ καὶ τὰ θηρία; ἐκείνη τὴ στιγμὴ θὰ περιπατοῦσα ἀκόμη καὶ ξυπόλητη ἐπάνω σὲ ἀπεχθῆ ἑρπετὰ γιὰ νὰ φθάσω ἐκεῖ ποὺ περίμενεν ἐκεῖνος.

Ἔξαφνα, τὴ σιωπηλὴ γαλήνη τοῦ δάσους, διέσχισαν δύο σφυρίγματα δυνατά.

— *Νὰ οἱ λῃσταί!* εἶπεν ὁ ἀδελφός μου, *κ' ἐσφύριξε κι' αὐτός.*

Προχωρήσαμε λίγα βήματα καὶ σ' ἕνα κατάφωτο μέρος χωρὶς δένδρα, εἴδαμε δυὸ ἀνθρώπους νὰ διευθύνωνται πρὸς ἐμᾶς. Ἔχασα τὴν ἀναπνοή μου, ἡ χαρά μου μετεβλήθη διὰ μιᾶς εἰς ἀκατάσχετο φόβο, τώρα ποὺ τὸν ἔβλεπα ἀντικρύ μου νὰ ἔρχεται κάτασπρος, σὰν ἄγγελος μὲ τὰ λευκά του ἐνδύματα, μ' ἕνα γλυκὸ μειδίαμα. Ἤθελα νὰ ἤμουν χίλια μέτρα μακρυά, κρυμμένη κάπου, μόνη μου, μὲ τὴν ἀγωνία μου, ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἕλξεως ποὺ μὲ τραβοῦσε πρὸς αὐτόν.

Δὲν βάσταξεν ὅμως πολὺ αὐτὴ ἡ στιγμὴ ποὺ μοῦ φάνηκε αἰών. Μετ' ὀλίγον ἤμεθα ὅλοι μαζὶ καὶ ἀνταλλάσσαμε ζωηροὺς χαιρετισμούς.

Ἐγὼ εἶχα συνέλθῃ κάπως. Ἡ παρουσία τοῦ ἐξαδέλφου μου, ποὺ ἤξερε τὸ μυστικό μου, μ' ἐνεθάρρυνε. Ἔπειτα εἶχα καὶ πεποίθηση στὴ φίλη μου, ὅτι ἐκείνη ἤξερε νὰ διευθύνῃ καλὰ τὸ κάθε τί. Μὲ αὐτοὺς τοὺς δύο, τί εἶχα νὰ φοβηθῶ. Ἐκεῖνοι ἤξεραν καλύτερα ἀπὸ μένα τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Νὰ κρύψουν ἢ νὰ δείξουν τὴ συγκίνησί μου.

— Ἔμπρὸς λοιπόν, εἰς τοὺς βράχους! λέγει ὁ ἐξάδελφός μου.

— Διὰ νὰ ἰδοῦμε πῶς φαίνονται εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἐξηκολούθησεν ὁ φίλος του εἰρηνικῶς. Δὲν ξέρω ἂν οἱ πέτρες ἀλλάζουν ἢ ὄχι στὸ φέγγος τῆς θεᾶς Ἑκάτης, οἱ ἄνθρωποι ὅμως ἀλλάζουν, καὶ πρέπει νὰ σᾶς προειδοποιήσω ὅτι, ἐπάνω μου τοὐλάχιστον, τὸ φῶς αὐτὸ ἔχει κάποτε παραδόξους ἐπιδράσεις! Παθαίνω σεληνιάσεις, ὅπως ἄλλοι παθαίνουν ἡλίασιν, μὲ κτυπᾷ εἰς τὸ κεφάλι, κυρία μου, σᾶς τὸ προλέγω.

Ἡ φίλη μου ξεκαρδίσθηκε:

— Τόσο τὸ καλύτερο! Θὰ πῇ πῶς εἶσθε μιὰ φύσις ἐξαιρετικῶς ποιητική. Θὰ εἴμεθα πολὺ εὐτυχεῖς νὰ ἰδοῦμε ἕως ποῖον βαθμὸν μπορεῖ νὰ σᾶς ἐπηρεάσῃ τὸ σεληνόφως.

— Ἐλπίζω νὰ μὴ μετανοήσετε διὰ τὴν περιέργειάν σας, κυρία μου. Εἶμαι ὁ πεζότερος ἄνθρωπος ποὺ γίνεται, σᾶς διαβεβαιῶ, ἡ ποίησις πρὸ πολλοῦ μ' ἐγκατέλειψε καὶ ὅταν κάποτε μ' ἐνθυμηθῇ, ὦ τότε γίνομαι ἀνυπόφορος, μανιώδης!

— Ἐὰν διατρέχωμε τὸν κίνδυνον τῶν ποιητικῶν σας οἴστρων, τότε νὰ ματαιωθῇ ὁ περίπατος καλύτερα, εἶπεν ἡ φίλη μου, γελαστὴ πάντοτε.

— Ὢ τώρα εἶναι ἀργὰ γιὰ νὰ γυρίσωμε πίσω, ἐπενέβη ὁ ἀδελφός μου. Ἄλλως τε ὁ Γιάννης κ' ἐγὼ θὰ εὕρωμε τρόπο νὰ σὲ συγκρατήσωμε, ἂν σὲ πιάσῃ ἡ μανία σου. Τὸ πολὺ πολὺ θὰ κλείσωμε ὅλοι τ' αὐτιά μας καὶ θὰ σ' ἀφήσωμε νὰ δημηγορῇς μόνος σου.

— Ὅπως θέλετε. Ἐγὼ ὅμως δὲν ὑπόσχομαι γιὰ τίποτε.

— Θέλετε νὰ μᾶς τρομάξετε, ἀλλὰ δὲν πιστεύω, νὰ εἶσθε τόσον ἐπίφοβος ὅσον λέτε. Ἄλλως τε οὔτε ἡ Φανὴ οὔτε ἐγὼ εἴμεθα δειλές. Ἔμπρὸς λοιπόν.

— Ἔμπρὸς λοιπόν! ἀπήχησε μ' ἕναν τόνον ὑπερτάτης εἰρωνείας ἐκεῖνος καὶ ἄρχισε νὰ περιπατῇ στὰ δεξιὰ τῆς φίλης μου.

Ἐγὼ ἀκολουθοῦσα μόνη μου· ὁ Γιάννης μὲ τὸν ἀδελφό μου ἤρχοντο ἀπὸ πίσω.

Οἱ πέντε σκιές μας ἐμπερδεύοντο μὲ τὴν σκιὰ τῶν κλαδιῶν ἐπάνω στὸ ἄσπρο μονοπάτι μοῦ ἐφαίνοντο σὰν φαντασμαγορία νὰ τὶς βλέπω νὰ προχωροῦν ἐμπρός μας μεγαλύτερες ἀπὸ μᾶς καὶ κατάμαυρες.

Δὲν εἶχα σχεδὸν μιλήσῃ ἀκόμη. Μοῦ φαίνουνταν ὅτι εἶχα χάσῃ τὴ φωνή μου. Ὁ ἀδελφός μου μὲ τὸν ἐξάδελφό μου ἔλεγαν τὰ δικά τους. Ἡ φίλη μου μόλις κατώρθωνε ν' ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ συνοδοῦ της, ποὺ προφανῶς ἔβαζεν εἰς ἐνέργειαν ὅλη τὴν ἐπικίνδυνη χάρη τῆς γλώσσας τῶν σαλονιῶν.

— Κυρία μου, νά ἕνας δρόμος πολὺ στενὸς καὶ ἀκανθώδης. Δὲν ξέρω ἂν θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ στὸν παράδεισο...

— *Πολὺ στενὸς πράγματι, καὶ δὲν χωροῦμε νὰ περπατήσωμε κι' οἱ τρεῖς μαζί,* εἶπεν ἡ φίλη μου, καὶ γύρισε σ' ἐμένα, ποὺ εἶχα ἔβγῃ ἀπὸ τὸ μονοπάτι καὶ ἀκολουθοῦσα ἄτακτα στὰ τσαλιὰ καὶ στοὺς θάμνους.

— Ἀπόδειξις ὅτι εἶναι καμωμένος γιὰ δύο.

— Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ θὰ σᾶς ἀφίσω νὰ περιπατήσετε μὲ τὴ Φανή, ἀπήντησεν ἡ φίλη μου. Καὶ ἦτο τόσον ἀπροσδόκητος ἀπάντησις ὥστε πρὸς στιγμὴν ὁ σύνοδός της ἐσιώπησε κ' ἐφάνη δυστάζων. Ἐπειδὴ ὅμως ἐγὼ ἀπὸ τρόμο μὴν εὑρεθῶ στὴ θέση της, προσποιήθηκα ὅτι δὲν ἄκουσα καὶ λοξοδρόμησα λίγο, ἐκεῖνος ἐξακολούθησε τολμηρότερος:

— Ἀλλὰ δὲν εἶσθε πλασμένη γιὰ νὰ πηγαίνετε τὸ δρόμο μόνη σας.

Τώρα ἦτον ἡ σειρὰ τῆς φίλης μου νὰ σιωπήσῃ καὶ νὰ φανῇ ἀναποφάσιστη τί νὰ πῇ.

Ἐγέλασεν ὅμως καὶ πῆρε τὸ πρᾶγμα στ' ἀστεῖα:

— Λέτε μεγάλες ἀλήθειες ἀπόψε, χωρὶς νὰ τὸ καταλαμβάνετε ἴσως! δὲν εἶμαι ἀλήθεια πλασμένη γιὰ νὰ πηγαίνω μόνη μου τὸ δρόμο τῆς ζωῆς, γι' αὐτὸ φρόντισα νὰ διαλέξω τὸ σύντροφό μου καὶ λυποῦμαι ποὺ δὲν εἶναι ἐδῶ ἀπόψε μαζί μας.

— Γλυκόπικρη παρηγοριά!

Τὰ λόγια του ἔπεφταν σὰν καμμένα καρφιὰ στὴν καρδιά μου. Ἔβλεπα τὸ πρόσωπό του φωτισμένο ἀπὸ ἕνα παράξενο μειδίαμα, ἀπείρως γλυκὺ καὶ εἰρωνικό, τὰ μάτια του σὰν δυὸ μεγάλους ἀμεθύστους νὰ κυττάζουν τὴ φίλη μου μὲ μιὰ ἔκφρασιν ἀγνὴ καὶ πονηρὰ συγχρόνως.

Γιατί τῆς μιλοῦσε ἔτσι;

Ἦτον ἡ πρώτη φορά, ποὺ ἄκουσα νὰ γίνεται μιὰ συνομιλία σ' αὐτὸν τὸν τόνον καὶ ἡ φίλη μου ἦτο πανδρεμένη. Δὲν τὴν ἀγαποῦσε; Γιατί λοιπὸν τῆς ἔλεγε αὐτὰ τὰ λόγια;

Ἐκείνη προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο ν' ἀλλάξῃ τὴν ὁμιλία, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ τὴν ἔκαμνε νὰ γελᾷ καὶ νὰ μὴν μπορέσῃ οὔτε μιὰ στιγμὴ νὰ τὴ διευθύνῃ ἐκείνη. Ὁ περίπατος διήρκεσε μιὰ ὥρα, δυὸ ὧρες, δὲν ξεύρω, ἀλλὰ μοῦ φάνηκε ἀτελείωτος. Πονοῦσα φοβερά. Δὲν εἶπα λέξη, ἀλλὰ περίμενα πὼς ὁ ἐξάδελφός μου θὰ ἤρχετο εἰς βοήθειαν καὶ θὰ ἔβαζε χαλινὸ στὸ φίλο του ἢ τοὐλάχιστον θὰ μ' ἔπαιρνε νὰ μοῦ μιλήσῃ γιὰ νὰ μὴν ἀκούω πιὰ τὰ λόγια τους.

Δὲν μὲ πρόσεξεν ὅμως κανείς, γιατὶ ὁ ἀδελφός μου ἐξηγοῦσε κάποιο πρόβλημα μηχανικῆς στὸν ἐξάδελφό μου καὶ εἶχαν τελείως ἀφαιρεθῇ καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὴ συντροφιά. Ἔπρεπε λοιπὸν ὡς τὸ τέλος νὰ πιῶ τὸ ποτῆρι καὶ νὰ ἰδῶ αὐτὸν ποὺ λάτρευα μυστικὰ νὰ ἐρωτοτροπῇ μὲ τὴ φίλη μου. Γυρίσαμε πίσω σὰν νὰ μὴν ἔγινε τίποτε. Ὁ καθένας πῆγε στὴν κάμαρά του.

Ἐγὼ ξημερώθηκα στὴν καρέκλα χωρὶς νὰ γδυθῶ, χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ κινηθῶ. Ἔβλεπα ὅλη τὴ φύση γύρω μου ἀπὸ τὰ ἀνοικτὰ παράθυρα καὶ μοῦ ἐφαίνετο σὰ μιὰ θάλασσα ἀπέραντη, ὅπου εἶχα πέσῃ καὶ ὅπου μόνη μου πάλαισα γιὰ νὰ σωθῶ χωρὶς νὰ ἔρχεται κανεὶς νὰ μὲ βοηθήσῃ

Τί ζητοῦσα; ὁ ἐξάδελφός μου, ἡ φίλη μου νὰ μοῦ δώσουν τὴν ἀγάπη, ποὺ δὲν αἰσθάνθηκε γιὰ μένα αὐτὸς ὁ νέος, ὁ γεμάτος ζωή, γεμάτος πόθους, ἕτοιμος νὰ ριχθῇ στὴν πάλη μὲ τόσα ἐφόδια γιὰ ν' ἀποκτήσῃ αὐτὰ ποὺ ζητοῦσε αὐτός;

Ἐγὼ τί ἤμουν; τίποτε. Μικρὴ ἀκόμη καὶ ἄπειρη, χωρὶς πνεῦμα καὶ χωρὶς ἐμορφιά. Δὲ μὲ πρόσεξε, γιατὶ δὲν ἤμουν ἄξια προσοχῆς. Αὐτὸς θ' ἀγαποῦσε ἄλλες γυναῖκες, ὡραῖες καὶ δυνατές, σὰν τὴ φίλη μου, ποὺ ἤξερε νὰ τοῦ ἀπαντᾷ, σὰν ἄλλες περιβόητες γυναῖκες ποὺ ἄφησαν τὸ ὄνομά τους στὴν ἱστορία Μόνη μου παραδέχθηκα τὴν καταδίκη μου. Δὲν θὰ μ' ἀγαπήσῃ ποτὲ ἐμένα, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ μ' ἐμποδίσῃ νὰ τὸν ἀγαπῶ ἐγώ! Αὐτὸ ἦτον δικαίωμά μου.

Ἀλλὰ καὶ τοῦτο πρὸς τί;

Ἀφοῦ ποτέ, ποτὲ δὲν θὰ μπορέσω νὰ τοῦ κάμω τίποτε, νὰ τὸν ὠφελήσω, νὰ τοῦ μιλήσω, ἔστω καὶ ὅπως στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, γιατί νὰ τὸν σκέπτωμαι καὶ νὰ πονῶ; Μόνη μου, μόνη μου θὰ σωθῶ καὶ θὰ πάρω τὴ ζωή μου στὰ χέρια μου καὶ θὰ προσπαθήσω νὰ βρῶ ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ δύναμις ποὺ κάμνει τὸν ἄνθρωπο νὰ ξέρῃ τί θέλει καὶ γιατί τὸ θέλει.

Ἐκείνη τὴ βραδιά, ποὺ ξημερώθηκα ἐδῶ στὸ παράθυρο, κατάλαβα πὼς ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται μόνος του καὶ μόνος του πρέπει νὰ ξέρῃ νὰ βαστᾷ τὸν πόνο του καὶ νὰ τὸν γιατρεύῃ.

Ἡ φίλη μου ἔφυγε τὴν ἄλλη μέρα νὰ συναντήσῃ τὸν ἄνδρα της κάτω στὴν πόλη.

Ὁ ἐξάδελφός μου ἔφυγε ἐκεῖνο τὸ χρόνο μὲ τὸ φίλο του νὰ σπουδάσουν στὴν Εὐρώπη. Ὁ ἀδελφός μου δὲν ἐννόησε τίποτε ποτὲ οὔτε καὶ οἱ γονεῖς μου.

Ἡ φωνὴ τῆς Φανῆς ἔσβυσε σὰ νὰ εἶχε ἐξαντληθῇ ὅλη της ἡ δύναμη.

Τὰ δυὸ κορίτσια ἔμειναν σιωπηλὰ ὡς τὴν ὥραν ποὺ γύρισαν οἱ ἀστερισμοὶ καὶ ἄγγιξε ἡ Μεγάλη Ἄρκτος τὴ ράχη τοῦ βουνοῦ.

Τὰ βλέφαρά τους ἔκλεισαν τέλος καὶ ἥσυχες οἱ ἀναπνοές τους ἐρρύθμισαν τὴν ἠρεμία τοῦ λευκοῦ δωματίου.

Ἀπὸ τ' ἀνοικτὰ παράθυρα ἔμπαιναν οἱ μυρωδιὲς τῶν γιασεμιῶν καὶ ὁ μακρινὸς ἀργυρόηχος τριγμὸς τοῦ γρύλλου.

Ἀξίζει τάχα σήμερον, νὰ διηγηθῇ κανεὶς μιὰ τέτοια ἁπλῆ ἱστορία;

Σπέτσαι 24. 4. 1928.

ΕΛΛΗ Χ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

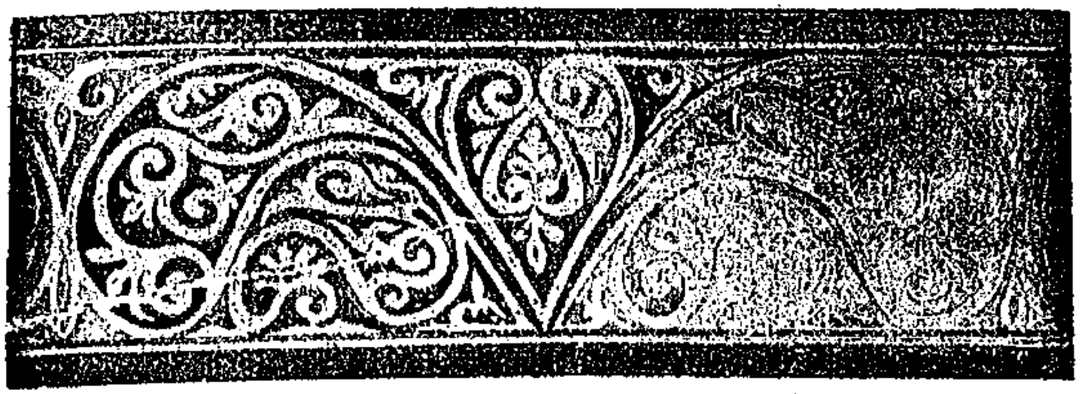

Ο ΠΕΤΡΑΡΧΗΣ
ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ 1363
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Εἰς τὸ ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1928, ἐπραγματεύθην περὶ τῆς Κρητικῆς ἀποστασίας τοῦ 1363. Ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκείνῃ μελέτῃ ἀναφέρεται ἡ ἐνέργεια τοῦ ποιητοῦ ὑπὲρ τῶν Βενετῶν καὶ αἱ προσπάθειαί του ὅπως πείσῃ τὸν κονδοτιέρον Λουκῖνον τὸν Βέρμιον, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῆς ἐναντίον τῆς Κρήτης ἐκστρατείας.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πετράρχης πλὴν τοῦ Canzoniere, τοῦ ἀριστουργήματος τούτου τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, συνέγραψε καὶ πλεῖστα ἄλλα εἰς Λατινικήν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ αἱ ἐπιστολαί του, διαιρούμεναι εἰς οἰκογενειακάς, εἰς διαφόρους καὶ ἄνευ τίτλου, καὶ εἰς γεροντικάς. Εἰς τὰς τελευταίας ταύτας περιλαμβάνονται αἱ ἀφορῶσαι τὴν Κρητικὴν ἀποστασίαν, καὶ αὗται κυρίως θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Πρὶν ἢ ὅμως ἐρευνήσωμεν ταύτας, καὶ δυνηθῶμεν νὰ δεχθῶμεν συμπεράσματα ἐπὶ τῶν ἐλατηρίων, ἅτινα ὦθησαν τὸν μέγαν ποιητὴν τοῦ δημιουργοῦ τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας αἰῶνος νὰ καταδικάσῃ τὴν Κρητικὴν ἀποστασίαν καὶ

τοὺς διαρκεῖς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων κατοίκων προσπαθούντων νὰ ἀποσείσωσι τὸν ξένον ζυγόν, ὀφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν τινὰ τῶν συμβάντων τοῦ βίου του, ὅπως ἀνεύρωμεν τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, δι' ὧν θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι καὶ οἱ μέγιστοι τῶν ἀνδρῶν δύνανται νὰ ἐπηρεασθῶσιν εἰς τὰς πεποιθήσεις των, ἕνεκα κοινωνικῶν λόγων. Διὰ τοῦτο μελετῶντες ἕνα οἷον δήποτε συγγραφέα, τοῦ ὁποίου αἱ σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα συμφωνοῦσι πρὸς τὰ ἡμέτερα, δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν ὅπως αἱ πράξεις αὐτοῦ ἀκολουθῶσιν ἀπαρεγκλήτως τὰ γραφόμενα. Ὁ ποιητὴς ἢ ὁ συγγραφεύς, δημιουργοῦντες ἔργον τι, εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν συναισθήματος πολλάκις καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἀνεξηγήτου.

Ὡς γνωστὸν ὁ Πετράρχης ὑπῆρξε πολυμαθέστατος, βαθὺς γνώστης τῆς ἀρχαιότητος, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας, κορυφαῖος οὐμανιστής. Ἡ μεγάλη σοφία τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ ποιητική του παραγωγή, ἥτις τοσοῦτον ἐξετιμήθη, κατέστησαν τοῦτον ἐπιφανῆ εἰς τρόπον, ὥστε οἱ Παρίσιοι καὶ ἡ Ρώμη νὰ ἀμιλλῶνται ὅπως στέψωσιν αὐτόν, ἡ δὲ κτηθεῖσα φήμη τῆς σοφίας του περιζήτητον ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἰταλίας, ἵνα λαμβάνῃ μέρος εἰς τὰς πρεσβείας των πρὸς ἄλλους Βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας. Ἄλλως τε ἦσαν γνωσταὶ αἱ ἀντιλήψεις του εἰς τὸ ζήτημα τῆς συμφιλιώσεως τοῦ Λαοῦ τῆς Ρώμης μετὰ τοῦ Πάπα, διαβιοῦντος τότε ἐν Ἀβινιώνι, καθὼς καὶ εἰς τὸ σπουδαιότερον ζήτημα τῆς συμφιλιώσεως τοῦ Λαοῦ τῆς Ρώμης μετὰ τοῦ Πάπα, τῶν λαῶν τῆς Ἰταλίας οἵτινες διίσταντο, ὡς ἀνήκοντες ἄλλοι μὲν εἰς τοὺς Γουέλφους, ἄλλοι δὲ εἰς τοὺς Γιβελλίνους.

Ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία τοῦ Πετράρχου ηὐξήθη, ὅτε ἐξελέγη Πάπας Κλήμης ὁ Ϛ΄ τῷ 1342, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπεστάλη πρεσβεία ἐκ Ρώμης, ὅπως πεισθῇ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἕδραν του. Ὡς γνωστὸν ἡ πρεσβεία αὕτη ἀπέτυχε, διότι ὁ Λαὸς τῆς Ρώμης ἐζήτει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑποσχέσεων Ἰωάννου τοῦ ΚΒ΄, καὶ ὁ Πάπας παρέμεινεν εἰς Ἀβινιῶνα. Ἐν τούτοις ὁ Πάπας περιεποιήθη τὸν ποιητήν, καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Μιλιαρίνου, ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς Πίσσης.

Μετά τινας ἄλλας πρεσβείας ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἔνθα ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Κόλλα Ριέντζη κύριος γενόμενος τῆς Ρώμης, ἐκάλει τοὺς Ρωμαίους νὰ ἀνακτήσωσι τὴν κοσμοκρατορίαν. Ἡ πληροφορία αὕτη ἀνενέωσεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, τὰ νεανικά του ὀνειροπολήματα, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι πράγματι ὁ Ριέντζη ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος νὰ ἀνυψώσῃ ἐκ νέου τὸ γόητρον τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Κηρύσσεται τότε ἀναφανδὸν συνήγορος τοῦ δικτάτορος, τὸν συγχαίρει καὶ τὸν ἐξορκίζει συγχρόνως νὰ μὴ προδώσῃ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, ὃν ἀνέλαβε, καὶ σπεύδει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν πρὸς συνάντησίν του. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν πληροφορεῖται τὴν σφαγὴν τῶν Κολόννα καὶ διακόπτει τὴν κάθοδόν του πρὸς τὴν Ρώμην, ἐν ἀβεβαιότητι. Γράφει ἐκ Γενούης ἔνθα ἐστάθμευσε, πρὸς τὸν Ριέντζη ἐλπίζων ὅτι θὰ ἀνανήψῃ καὶ πράγματι θὰ ἐγκαταστήσῃ φιλελεύθερον πολίτευμα. Ἐν τοσούτῳ ὅμως ὁ δημαγωγὸς ἀνατρέπεται, καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ ὄνειρον τῆς ἐλευθερίας. ὅπερ εἶχε παραπλανήσῃ τὸν ποιητήν.

Μετὰ ἓν ἔτος ἔκλαυσε τὸν θάνατον τῆς Λάουρας, ἥτις ὑπέκυψεν εἰς τὴν πανώλη, εἰς τὸν θάνατον τῆς ὁποίας ἀφιέρωσε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν ποιημάτων του, θρηνῶν ταύτην ἀπαρηγόρητος μέχρι τῆς τελευτῆς του, καὶ συμπληρώσας οὕτω τὸ ποιητικόν του ἔργον τὸ ἐξυμνοῦν τὸν ἔρωτα. Εἰς τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Πετράρχου συμπεριλαμβάνονται καί τινες ᾠδαί, δι' ὧν ἐξυμνεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἰταλίας, καὶ ἐξορκίζει τοὺς κυριάρχους νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο. Καὶ ὅπως «μπόρεσε νὰ ντύσῃ τὸ γυμνὸν ἔρωτα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης μὲ λευκότατο μαγνάδι», καθὼς λέγει ὁ Φώσκολος εἰς τοὺς Τάφους, «μπόρεσε καὶ νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδος του μὲ λόγια ποὺ χρειάστηκαν πέντε αἰῶνες νὰ τὰ νοιώσῃ ἡ ἀνθρωπότητα». Πράγματι δύο κυρίως τῶν ᾠδῶν του τούτων εἶναι ἀθάνατα μνημεῖα ποιητικῆς τέχνης, ἡ μὲν 2/α Spirto gentil che quelle membra reggi, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Ριέντζη, τὸν ὁποῖον παρακαλεῖ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν Ρώμην τὴν ἀρχαίαν ἀπολεσθεῖσαν ἐλευθερίαν της, ἡ δὲ 4/η Italia mia benche il parlar sia indarno, ἀπευ-

ἡνωμένη πρὸς τοὺς ἡγεμονίσκους τῆς Ἰταλίας, τοὺς ὁποίους ἐνθαρρύνει νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν Ἰταλίαν ἐκ τῆς σκληρᾶς δουλείας τῆς τυραννίας των. Οἱ ὕμνοι οὗτοι εἰς τὴν ἐλευθερίαν εἶναι τοσοῦτον ὑπέροχοι, τοσοῦτον αἰσθηματικοί, ὥστε ἐπαναφέρουσιν εἰς τὸν νοῦν τὸν Ἀνακρέοντα καὶ τὸν Ὁράτιον συγχρόνως, οἵτινες ἀναζῶσιν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τοῦ Τριακόσια, διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἰς ταύτας δὲν ἐκφράζει τὰ πραγματικὰ συναισθήματα τῆς ψυχῆς του, καὶ ὅτι ὑποκριτικῶς ἐξυμνεῖ τὴν ἐλευθερίαν. Ὅπως εἰς τὰ ἐρωτικά του σονέττα φαίνεται καὶ εἶναι εἰλικρινὴς χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ χωρέσῃ ἀμφιβολία εἰς τὸ αἴσθημά του, οὕτω καὶ εἰς τὰς πατριωτικάς του ᾠδὰς καταλαμβάνεται ὑπὸ τοιούτου ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε νὰ ἀπορρίπτεται ἀμέσως πᾶσα ἰδέα προσποιητοῦ.

***

Κατὰ τὴν νεότητά του ὁ Πετράρχης ἐπεσκέφθη τὴν Βενετίαν, ὅπως θαυμάσῃ τὴν ἰδιόρρυθμον καὶ πλουσίαν πόλιν, ὁπότε συνεδέθη διὰ φιλίας μετὰ τοῦ μετέπειτα Δόγη Ἀνδρέου τοῦ Δανδόλου, τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἀνδρός, τοῦ δικαίως θεωρουμένου ἐκ τῶν περιφανεστέρων πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ φιλολόγων τοῦ αἰῶνος του. Ἐκ τῆς παλαιᾶς ταύτης φιλίας ὁρμώμενος ὡς λόγῳ ὁ Λάνδαλος, τῷ 1351, ἐκάλεσεν αὐτὸν ὅπως ἐπέμβῃ πρὸς συμφιλίωσιν τῆς Βενετίας μετὰ τοῦ Ἰωάννου Βισκόντη. Ἡ προσπάθειά του αὕτη ἀπέτυχε, καὶ ἡ Βενετία ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν συμφιλίωσιν διὰ θυσιῶν αἵτινες, ὡς λέγεται, ὑπῆρξαν ἀφορμὴ τοῦ θανάτου τοῦ Δόγη. Ἀλλ' ὁ Πετράρχης δὲν ἀπεγοητεύθη ἐκ τούτου, πάντοτε δὲ ὁσάκις παρουσιάσθη περίπτωσις, προσεπάθησε νὰ φανῇ ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔχων ὡς γνώμονα τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς τυραννίας. Τὰ πολιτικὰ μίση ὅμως ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι, τὸ ἐκ τῆς διαιρέσεως μάλιστα εἰς Γουέλφους καὶ Γιβελλίνους μῖσος, οὐδεμίαν ἐπεδέχετο ἐπέμβασιν, καὶ τότε ἀπογοητευθείς, ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ

πάσης ἐνεργοῦ πολιτικῆς καὶ νὰ κατοικήσῃ ἐν Παδούῃ. Ἐπελθόντος ὅμως λοιμοῦ, ἠναγκάσθη, νὰ φύγῃ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀγαπητήν του Βενετίαν, ἀκολουθούμενος ὡς πάντοτε ὑπὸ τῆς ὀγκώδους βιβλιοθήκης του. Ἀλλ' ἕνεκα τῶν μεγάλων δαπανῶν, ἃς ὑφίστατο συντηρῶν ἵππους καὶ ἡμιονηγοὺς διὰ τὴν ἑκάστοτε μεταφοράν αὐτῆς, ἀπεφάσισε νὰ δωρήσῃ ταύτην τῷ 1362 εἰς τὴν Βενετικὴν πολιτείαν, ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅρον νὰ μὴ ἀποξενωθῇ ταύτης ἡ Βενετία, ἀλλ' οὔτε νὰ καταμερίσῃ αὐτήν. Ἡ Βενετικὴ Γερουσία ἀπεδέξατο τὴν δωρεάν, καὶ εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης προσδιώρισε μέγαρον πρὸς κατοικίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ φύλαξιν τῆς βιβλιοθήκης. Ἡ ἐν Βενετίᾳ διαμονὴ τοῦ Πετράρχου ἐνέχει σημασίαν διὰ τὸν βίον αὐτοῦ, καθότι ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Θεσσαλονικέως Λεοντίου τοῦ Πιλάτου, μεθ' οὗ συνανεστρέφετο εἰς γλῶσσαν Ἑλληνικήν, τὴν ὁποίαν εἶχε διδαχθῇ παρὰ τοῦ Βαρλαὰμ πρεσβευτοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου παρὰ τῷ Πάπα Βενεδίκτῳ ΙΒ'. Κατὰ ταύτην ἔλαβε πλεῖστα δείγματα σεβασμοῦ παρὰ τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ Λαοῦ, καὶ παρείχοντο εἰς αὐτὸν ἐξαιρετικαὶ περιποιήσεις. Συμπόσια πρὸς τιμήν του ἐγένοντο καὶ κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς Γερουσίας ἐκάθητο δεξιᾷ τοῦ Δόγη. Ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τῷ 1363. Τότε ὁ Πετράρχης, ὅπως ἀποδείξῃ τὴν ἀγάπην του πρὸς τοὺς Βενετούς, ἐκηρύχθη ἀναφανδὸν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ κατεφέρετο κατὰ τῶν Κρητῶν διὰ τὴν ἀποστασίαν των, συγχρόνως δὲ ἀνέλαβε νὰ πείσῃ τὸν κονδοτιέρον Λουκῖνον τὸν Βέρμιον νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῆς ἐναντίον τῆς Κρήτης ἐκστρατείας, ἀφ' οὗ ἀπέτυχον αἱ μετὰ τοῦ κονδοτιέρου Μαλατέστα διαπραγματεύσεις. Ὁ Πετράρχης εἶχε συνδεθῇ διὰ φιλίας μετὰ τοῦ Βερμίου εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βισκόντη, διὰ νὰ συνάψῃ ὅμως ὁ ποιητὴς φιλίαν μετὰ τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Βέρμιος ὑπερεῖχε τοῦ πλήθους τῆς αὐλῆς ἐκείνης· τοῦτο καθίσταται ἔτι φανερώτερον ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, ἃς ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν ὁ ποιητὴς ὅπως πεισθῇ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν καὶ διὰ νὰ συγχαρῇ αὐτὸν κατὰ τὴν νίκην. Αἱ ἐπιστολαὶ

αὗται δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπευθύνωνται εἰς ἄξεστον ἄνδρα, ὡς ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στρατιωτικοί.

Τὸ πνεῦμα τῶν ἐπιστολῶν τούτων τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν Βέρμιον καὶ ἄλλης πρὸς τὸν φίλον του Μπαναβεντοῦραν, δὲν συμφωνοῦσι καθόλου πρὸς ὅσα ἔγραψε καὶ συνέθεσε περὶ ἐλευθερίας καὶ ἐν γένει περὶ τῶν ἀνωτέρων συναισθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τοιαύτη δὲ ὀλίσθησις παρατηρεῖται εἰς ἡλικίαν πεντήκοντα ἐννέα ἐτῶν, ἤτοι τῷ 1363, ὅτε δηλαδὴ ὁ βίος αὐτοῦ ἔβαινε πρὸς τὴν δύσιν καὶ ὁ χαρακτήρ του εἶχε μορφωθῇ. Εἰς τοῦτο δύο ὑποθέσεις χωροῦσιν, ἢ ὅτι ὁ ποιητὴς παραβλέψας τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ κατηγόρησε τοὺς Κρήτας διὰ νὰ φανῇ ἀρεστὸς εἰς τοὺς Βενετούς, ἢ ὅτι αἱ περὶ ἐλευθερίας ἰδέαι του περιωρίζοντο μόνον διὰ τοὺς Ἰταλούς, ἔχων τὴν καὶ σήμερον ἐπικρατοῦσαν, ἐν πολλοῖς, ἄποψιν, ὅτι οἱ ἄλλοι Λαοὶ ὑπ' αὐτῶν κυριαρχούμενοι, ὀφείλουσιν ὑπακοήν. Τοιαῦται ὅμως ὑποθέσεις δὲν ἁρμόζουσιν εἰς διάνοιαν, οἵα ἡ τοῦ Πετράρχου, τοῦ ὁποίου εἶκοσι καὶ πλέον γενεαὶ ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ θανάτου του ἐξυμνοῦσι τὸ δαιμόνιον πνεῦμα. Ὡς Ἕλληνες ὅμως ἔχομεν καθῆκον νὰ διαμαρτυρηθῶμεν διὰ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας τοῦ Πετράρχου περὶ τῶν Κρητῶν, καὶ νὰ κατακρίνωμεν τοὺς ἀνοικείους λόγους του δι' ἕνα λαόν, τὸν ὁποῖον δὲν ἐγνώρισε, καὶ ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς μᾶλλον μεμακρυσμένης ἀρχαιότητος ἐδίδαξεν εἰς τὸν κόσμον τὸν πολιτισμόν, καὶ ἔδωκε τρανὰ δείγματα ὅτι ἀνήκει εἰς φυλὴν ἐλευθέρων ἀνθρώπων. Ἡ διαμαρτυρία καὶ ἐπίκρισις αὕτη, γινομένη κατὰ προσώπου τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ ζῇ ἀπὸ πολλῶν αἰώνων, οὐδένα πρέπει νὰ ξενίσῃ, διότι ὁ Πετράρχης ἔζησε, ζῇ καὶ θὰ ζήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν παντὸς διανοουμένου, οἵας δήποτε τάξεως καὶ ἐποχῆς.

* * *

Θὰ παρουσιάσω ἀποσπάσματα δύο ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων. Ἡ πρώτη ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἱερέα Μπαναβεντοῦραν Μπάρρον, καὶ διαπραγματεύεται πλεῖστα ἀντικείμενα,

μεταξὺ τῶν ὁποίων περὶ τῆς ἥττης τῶν Βενετῶν ἐν Κρήτῃ, καὶ τῆς παρασκευαζομένης ἐκδικήσεως.

Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ ϑ'.

Πρὸς τὸν ἱερέα Μπαναβεντοῦραν Μπάρρον.

. . . . . .

«Πρό τινων ἡμερῶν, ὡς κατ' ἔτος, ἀνεχώρησεν ὁ ἐμπορικὸς στόλος Ἀλεξανδρείας. Ὁ στόλος οὗτος μὴ δυνάμενος νὰ προσορμισθῇ εἰς Χάνδακα τῆς Κρήτης, πιστῆς ἄλλοτε εἰς τὴν πολιτείαν, νῦν δὲ διατελούσης ἐν ἐπαναστάσει, ἠγκυροβόλησεν εἰς Σητείαν, μικρὰν πόλιν τῆς Κρήτης, κειμένην εἰς τὴν ἀκροτάτην ἀκτὴν τῆς νήσου, πρὸς τὸ μέρος τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Μ. Ἀρμενίας. Δρὰξ ἡμετέρων νέων, ἐμφορουμένη ὑπὸ μίσους δεδικαιολογημένου κατὰ τῶν ἀποστατῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ριψοκίνδυνος ἢ συνετή, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, προεφασίσθη τὴν ἀνάγκην ὑδρεύσεως ποσίμου ὕδατος καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ξηράν. Εὑροῦσα ὅμως ἀντίστασιν, διῃρέθη εἰς δύο ὁμάδας, αἵτινες μεθ' ὁρμῆς προσέβαλον τὴν πόλιν, τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μανία των, ὥστε ἡ ὁμάς, ἡ ὁδηγουμένη ὑπὸ τοῦ καπετάνου τῶν κατέργων Ἀλεξανδρείας, κατέλαβε σχεδὸν τὰ τείχη καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν πόλιν, ἂν καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη εἶχον καταστήσῃ τὴν πόλιν ὀχυρωτάτην, οἱ δὲ πολιορκούμενοι παρεκάλουν νὰ παραδοθῶσι, μὴ ἔχοντες οὐδεμίαν ἐλπίδα σωτηρίας. Ἡ νίκη προσεμειδία ἀσφαλής, ὅτε ἡ ἄλλη ὁμὰς ἡ ὁδηγουμένη ὑπὸ τοῦ καπετάνου τῶν κατέργων τῆς Κύπρου, ἐκτεθηλυμένη καὶ τρυφηλή, ὡς ἐὰν πράγματι ἀπετελεῖτο ἐκ Κυπρίων, ἅμα ὡς εἶδε μακρόθεν Γραικύλους τινὰς τοὺς πλείστους ἀόπλους, κατελήφθη ὑπὸ ἀνάνδρου, ἀπιστεύτου καὶ ἀτίμου φόβου, καὶ ἐτράπη εἰς ἐπαίσχυντον φυγήν. Ἔκπληκτοι γενόμενοι οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκ τῆς τροπῆς ταύτης, δὲν ἐπίστευον τοὺς ὀφθαλμούς των, βεβαιωθέντες ὅμως περὶ τῆς ἀνανδρείας τοῦ ἐχθροῦ, ἀνέλαβον θάρρος, ἐξῆλθον τῶν τειχῶν, κατεδίωξαν τοὺς ἡμετέρους, καὶ ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἠνάγκασαν νὰ ριφθῶσιν εἰς τὴν

θάλασσαν ὅπως σωθῶσι. Τὰ πλοῖα ἀνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος, καὶ ὅσοι καθυστέρησαν ἐν τῇ παραλίᾳ πάντες ἐφονεύθησαν, καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀνανδρία τῶν ὀκνηρῶν ἀφῄρεσεν ἀπὸ τῶν γενναίων τὴν ἀσφαλῆ νίκην, ἐπαυξάνουσα τὰ προηγούμενα κακὰ τῆς ἀποστασίας διὰ νέου αἴσχους. Τὴν πληροφορίαν ταύτην ἀπεφάσισα νὰ σοὶ γράψω, διότι ἐὰν εἶναι δεινὸν δι' ἐσὲ νὰ πληροφορηθῇς ταύτην, δεινότερον θὰ ἦτο νὰ τὴν ἀγνοῇς. Ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν δὲ τῆς πληροφορίας οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία, διότι ταύτην ἔμαθον παρὰ κοινοῦ φίλου, ὅστις ἀπὸ ἱστοῦ πλοίου παρηκολούθησε τὰ συμβάντα ἰδίοις ὄμμασι, ἐπιβεβαιοῖ δὲ ταύτην ἡ φρίκη τοῦ λαοῦ καὶ ὁ γενικὸς θρῆνος. Μόνη παρηγορία εἰς τοιαύτην καταστροφὴν ἀπομένει ἡ ἐκδίκησις· τότε ἡ πόλις αὕτη, τῆς δικαιοσύνης ὁ αὐστηρὸς φύλαξ, θὰ δυνηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ ταύτην λησμονοῦσα τὸ καλόβουλον ἦθος της, ἀλλὰ ἡ ἐκδίκησις τότε θὰ εἶναι σκληρά, αἱματηρὰ ἀλησμόνητος κατὰ τῶν προδοτῶν τούτων τῆς πατρίδος των, οἵτινες μέχρι τοῦδε ἐθεωροῦντο Βενετοί. Ἀλλ' ἡ πάροδος τῶν αἰώνων ὁποίας μεταβολὰς φέρει. Ἀτίμους πάντοτε ἀνευρίσκομεν τοὺς Κρῆτας, τοιοῦτοι δείκνυνται νῦν, τοιοῦτοι ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων. Ἐπλάνησεν ἡμᾶς ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν θνητῶν δὲν δύνανται νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὰ σκότη τῶν καρδιῶν. Ἦσαν Βενετοὶ μόνον κατ' ὄνομα καὶ κατ' ἀμφίεσιν, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν ἐχθροί. Ζῶντας καὶ νεκροὺς ἂς διασκορπίσῃ αὐτοὺς ὁ Χριστός, ὅστις καταβάλλει τοὺς ψεύστας καὶ τοὺς ἀπίστους».

. . . . . .

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ του ταύτῃ ὁ Πετράρχης βεβαίως ἐννοεῖ τοὺς Βενετοὺς ἀποίκους τῆς Κρήτης, αἱ ὕβρεις του ὅμως ἀπευθύνονται κατὰ τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν, οἵτινες διέφθειρον τοὺς ἀποίκους.

Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Κονδοτιέρον Λουκῖνον τὸν Βέρμιον, δι' ἧς ἐνθαρρύνει τοῦτον διὰ τὸν ἀγῶνα τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀναλάβῃ.

Πρὸς τὸν Λουκῖναν τὸν Βέρμιον.

«Δὲν φοβοῦμαι νὰ μὲ χλευάσῃς, ὡς ὁ Ἀννίβας τὸν Φορμίωνα, διότι δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν οὔτε νὰ σὲ διδάξω, ἀλλ' οὔτε νὰ φαίνωμαι ἀλαζών. Βλέπω μόνον ὅτι ὁμοθύμως ἐξελέγῃς ἀρχηγὸς μεγάλου καὶ κραταιοῦ λαοῦ, ὅπως ἀναλάβῃς σκληρὸν καὶ δυσκολοδιοίκητον πόλεμον. Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζω, ὅτι κοσμεῖσαι διὰ πολλῶν ἀρετῶν καὶ ἰδίᾳ δι' ἐκείνων αἵτινες θεωροῦνται ἀπαραίτητοι διὰ πολεμιστήν, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ σοὶ εἴπω ὀλίγας λέξεις.

. . . . . .

Γνωρίζω ὅτι ἀπὸ τρυφερᾶς νεότητος μέχρι τοῦδε διῆλθες τὸν βίον ὑπὸ τὰ ὅπλα, καὶ δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀπαριθμήσω πόσαι εἶναι αἱ ἐπιχειρήσεις, τὰς ὁποίας ἔφερες ἐνδόξως εἰς πέρας ὡς στρατιώτης ἢ στρατηγός. Ἐν τούτοις δὲν ὑποθέτω νὰ ὑπεβλήθης εἰς μεγαλύτερον ἀγῶνα τοῦ παρόντος. Ἡ κραταιοτέρα ἢ εὐγενεστέρα τῶν πόλεών μας σὲ ἐξέλεξε μεταξὺ πάντων τῶν περιφανεστέρων στρατηγῶν διὰ τὸ μέγα ἔργον. Τοσαύτη εἶναι ἡ ἐκτίμησις, τοσαύτη ἐλπὶς εἰς σὲ ἐπαναπαύεται ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ, ὥστε ἅμα ὡς ἐπληροφορήθη τὴν ἀποδοχήν σου, ἐθεώρησε τὴν νίκην ἐξασφαλισθεῖσαν. Ἡ γενναιότης σου ἐν τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ τοῦ λαοῦ θὰ εὕρῃ ἰσχυροτάτην ὤθησιν. Δίκαιος εἶναι ὁ θυμός, δικαία ἡ ἀγανάκτησις, ὑφ' ὧν πάντες ἐνταῦθα ἐμφοροῦνται, διότι οὐδεὶς πόλεμος ὑπῆρξε δικαιότερος τούτου. Ἐπανεστάτησαν οἱ δοῦλοι κατὰ τῶν αὐθεντῶν, τὰ τέκνα κατὰ τῶν γονέων· δοῦλοι καὶ τέκνα πράγματι ὤφειλον νὰ εἶναι, καὶ νὰ συγκρατῶνται ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀγάπης ὅπως μὴ διαπράξωσι τοιοῦτον ἀδίκημα. Οὐδέτερον τούτων ὅμως ὑπερίσχυσε· δὲν δυνάμεθα δὲ ἄνευ ἐκπλήξεως νὰ ἀναλογισθῶμεν τὰς εὐεργεσίας, αἵτινες ἐπεδαψιλεύθησαν εἰς τοὺς γηγενεῖς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι παραβαίνοντες πᾶν θεῖον

καὶ ἀνθρώπινον δίκαιον ἐπετέθησαν ἐκ τῶν νώτων. Σὲ δὲ ἐνθαρρύνει ἡ γενικὴ ἐμπιστοσύνη, ἀλλὰ καὶ ἡ γενικὴ ἀγανάκτησις. Φέρεις τὰ ὅπλα κατὰ τῆς Κρήτης, ἂν καὶ γνωρίζῃς πόσον ἀφίσταται ἐντεῦθεν. Δὲν θὰ ἀναφέρω τὰς ἐνοχλήσεις τόσον μακρινοῦ ταξειδίου, τὰς ὁποίας ἀδυνατεῖ ὁ κάλαμος νὰ περιγράψῃ, καὶ δύναται νὰ αἰσθανθῇ μόνον ἐκεῖνος ὅστις ἐδοκίμασε ταύτας. Βεβαίως αἱ τοῦ μακρινοῦ ταξειδίου δυσκολίαι, τὰς ὁποίας πρόκειται νὰ ὑπερβῇς, δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἐλαχίστων. Μεγάλη εἶναι ἡ νῆσος ἐκείνη καὶ ὡς νομίζω, πλὴν τῆς Σικελίας ἡ μεγαλυτέρα τῶν θαλασσῶν μας, ὄχι μόνον μεγάλη, ἀλλὰ ἔνδοξος καὶ ὀνομαστή, διότι ἄλλοτε περιελάμβανε ἑκατὸν πόλεις, ἄνακτορον καὶ τάφον τοῦ Διός, τὸν φοβερὸν Μινώταυρον καὶ τὸν ἀδιέξοδον Λαβύρινθον. Μεταξὺ τῶν νήσων μας εἶναι ἡ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένη, ἀπέραντος θάλασσα περιζώνει ταύτην πανταχόθεν, αἱ δὲ ἀκταί της ἁλίμενοι. Οἱ κάτοικοι εἶναι πονηροί, πολυμήχανοι καὶ ψεῦσται, ὡς περιγράφουσι τούτους, ὄχι μόνον οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις ἀποκαλεῖ αὐτούς, «Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί». Ἀναλαμβάνεις λοιπὸν νὰ πολεμήσῃς ἐχθροὺς εἰς τοὺς ὁποίους ἡ προδοσία καὶ ἡ ἀπάτη δὲν εἶναι ἄγνωστοι, οὔτε τὶ τὸ ἐξαιρετικὸν οἵας δήποτε φύσεως ἔγκλημα ἀσύνηθες, τοὐναντίον συνηθισμένοι εἰς πᾶσαν κακουργίαν καὶ ἐγκληματικὴν πρᾶξιν, καὶ τὸ χείριστον πάντων, ἔρθασαν εἰς ἔσχάτην ἀπελπισίαν, διότι ἐλέγχει αὐτοὺς ἡ συνείδησις, ἕνεκα τῶν διαπραχθεισῶν κακουργιῶν. Καὶ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς φύσεως τῆς νήσου ταύτης, ὀρεινῆς, ἐλώδους καὶ δασώδους; *Ζοφώδεις χέρσοι οἱ ἀγροί, ἀφιλόξενος ὁ τόπος, κατεστραμμέναι, δύσβατοι, πρόσφοροι εἰς τὰς ἐνέδρας καὶ τὰς ἐπιθέσεις αἱ ὁδοί.* Ἐάν ποτε (ἂς διαλύσῃ ὁ οὐρανὸς τὸν οἰωνόν, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κινδύνων τοῦ πολέμου τὰ πάντα εἶναι δυνατά), ἐάν ποτε ἤθελες εὑρεθῇ εἴς τινα δύσκολον θέσιν, δὲν θὰ εὕρῃς διέξοδον· κλεισταὶ εἶναι αἱ ὁδοὶ εἰς πᾶσαν σωτηρίαν, ἡ ἀκτὴ πλήρης ὑφάλων, τὸ πέλαγος βαθὺ καὶ ἀπειλητικὸν πανταχόθεν. Ἕνεκα τούτων σὲ συγχαίρω μὲν



Ο ΠΕΤΡΑΡΧΗΣ

(Ἐκ παλαιᾶς χαλκογραφίας).



Η ΛΑΟΥΡΑ

(Ἐκ παλαιᾶς χαλκογραφίας).

ἐκ τῶν προτέρων διὰ τὴν ἀναμενομένην δόξαν, προβλέπω ὅμως τοὺς κινδύνους, οἵτινες σοὶ ἑτοιμάζονται, καὶ βέβαιος περὶ τῆς νίκης δὲν ἀποκρύπτω τοὺς κινδύνους εἰς τοὺς ὁποίους ἐκτίθεσαι. Τίς ὅμως ἀγνοεῖ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ὅτι πᾶσα ἀξιοσημείωτος ἐπιχείρησις μεγάλη καὶ περίφημος δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἄνευ κινδύνων καὶ κόπων; Ἐλπίζω, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμπιστεύομαι εἰς τὴν πειραματισθεῖσαν ἀρετήν σου, ὡς πρὸς τὰς ἀμφιβόλους ἐπιχειρήσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν δίκαιον ἀγῶνα, ὃν ἀνέλαβες νὰ ὑποστηρίξῃς. Μάχονται κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀμάθεια, ἡ δεισιδαιμονία, τὸ ψεῦδος, ἡ μοχθηρία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ εὐθύτης ἡ θρησκεία, ἡ ἀλήθεια, ἡ πίστις. Ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ἀθωότητος τὸ ἔγκλημα, κατὰ τῆς σκληρότητος ἡ ἐπιείκεια, κατὰ τοῦ φόβου ἡ ἐλπίς, ἡ τύφλωσις κατὰ τῆς προνοίας, ἡ φρόνησις κατὰ τῆς βλακείας, ἡ τῦψις τῆς συνειδήσεως κατὰ τῆς ἀγνῆς συνειδήσεως. Ἀντιμέτωποι στυγερῶν λῃστῶν ἵστανται δίκαιοι δικασταί, καὶ πιστοὶ λειτουργοὶ τοῦ κυρίου των ἐπείγονται νὰ ἐκδικήσωσιν αὐτόν, ἐκ τῶν ὕβρεων δούλων φυγοδικούντων καὶ ἐπαναστατημένων. Τοσούτῳ διάφορος εἶναι ὁ σκοπός, ὥστε μετὰ δυσκολίας πείθομαι, ὅτι διὰ τῶν ὅπλων πρέπει νὰ κατασταλῇ ἡ ἐπανάστασις, ἀλλ' εἶμαι τῆς γνώμης, ὅτι τοιοῦτοι ἐχθροὶ θὰ ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῶσι διὰ τοῦ μαστιγίου, ὡς εἶναι γνωστὸν ὅτι τοιουτοτρόπως μετεχειρίσθησαν τοὺς στασιάσαντας δούλους των οἱ Σκῦθαι αὐθένται».

. . . . . .

Μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς εὔχεται εἰς τὸν Βέρμιον νὰ μεταβῇ ἐν ὀνόματι Θεοῦ, καὶ καταλήγει διὰ τῆς ἑξῆς περικοπῆς:

«Ἔστωσαν σοι ὑπόδειγμα τὰ ἔνδοξα κατορθώματα τοῦ ἀρχαίου καιροῦ, τὰ ὁποῖα ἤκουσας ἢ ἀνέγνωσας, καὶ ἔχε ὑπ' ὄψει σου, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος νῆσος, πρὸς ἣν κινεῖς πόλεμον, κατὰ πολὺ κραταιοτέρα καὶ πλουσιωτέρα τότε ἢ νῦν, κατεκτήθη εἰς ἐλάχιστον διάστημα, καὶ διὰ μικρῶν ἀγώνων, ὑπὸ τοῦ Μετέλου ἐκείνου, ὅστις ἔλαβε τὴν προσω-

νυμίαν τοῦ Κρητός· σοὶ εὔχομαι ὁμοίαν νίκην νὰ δρέψῃς καὶ νὰ λάβῃς τοσοῦτῳ ἔνδοξον ὄνομα».

Καὶ ταῦτα ἀρκοῦσι.

Πᾶσα περαιτέρω κρίσις, μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἐπιστολῶν τούτων περιττεύει, δὲν παρέλκει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν ἐλέγχεται εἰς τὰ αἰσθήματά του, τὰ ὁποῖα κυρίως ἐξυμνήθησαν, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς μεγαλοφυΐας του.

Κέρκυρα Ἀνεμόμυλος. Μάρτιος 1928.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΘΕΟΤΟΚΗΣ

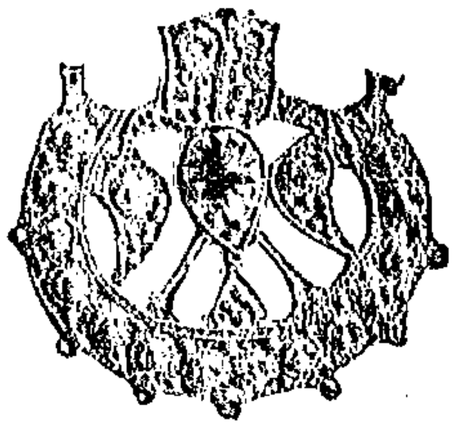

ΦΗΜΗ

Ὅπως εἶναι γνωστόν, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες παντοῦ ὅπου ἔβλεπαν κάποια κίνησι, κάποια ἐνέργεια ἐπανειλημμένως ἐκδηλουμένην, ποῦ δὲν ἐμποροῦσαν νά την ἐξηγήσουν, ἐφαντάζοντο ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε κάποια δύναμις, καὶ δύναμις ὄχι ἀνθρώπου, ἀλλὰ κάποιου ἄλλου ὄντος, ἀνωτέρου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, κάποιου θεοῦ, καὶ σιγὰ σιγὰ ἔπλαττον γύρω ἀπὸ αὐτὴν τὴν κίνησι ἕνα ὡραῖον μῦθον. Ἔτσι ἔπλασαν τοὺς μύθους γιὰ τοὺς ἀνέμους, τὴν ἀστραπή, τὴ βροντὴ καὶ ἄλλους ἄπειρους. Ἀλλὰ ἐπροχώρησαν καὶ πάρα πέρα, ἐφαντάσθησαν καὶ τὰς καταστάσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως τὸν ὕπνον καὶ τὸν θάνατον, ὡς ἐνεργείας τῶν θεῶν, καὶ ἐπροσωποποίησαν τὸν Ὕπνον καὶ τὸν Θάνατον. Καὶ ἀκόμη πάρα πέρα, ἀπέδωκαν εἰς θεϊκὰς ἐνεργείας καὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων καθ' αὐτὸ δικές τους, ὅπως τὴν Ἔριν καὶ τὸν πόλεμον καὶ πολλὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν Θεογονίαν του (223 κἑ.). Μία ἀπὸ τὴς τελευταῖες αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ φήμη, δηλ. ἡ διάδοσις ἑνὸς γεγονότος. Πῶς διαδίδεται κάτι ποῦ συμβαίνει κάπως μυστικώτερα, ὅλοι γνωρίζουμε, τώρα μάλιστα τὰ τελευταῖα χρόνια, ποῦ ἐσχηματίσαμε καὶ εἰδικὴ λέξι γιὰ τοὺς δημιουργοὺς καὶ τοὺς φορεῖς μιᾶς διαδόσεως, τοὺς ***διαδοσίας***. Μολονότι, ὅπως εἶπα, ἡ διάδοσις εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἔκαμαν καὶ αὐτὴν ἐνέργειαν τῶν θεῶν. Ἀπὸ φόβον; Ἀπὸ εὐλάβειαν; Γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν εὐθύνην τῆς ὄχι καλῆς πάντοτε αὐτῆς πράξεως; Δὲν ξέρω· ἴσως γιὰ ὅλα αὐτά, ἢ καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὴν ***Ὄσσαν,*** δηλ. ***Φήμην,*** ὡς

ἄγγελον μόνον τοῦ Διός, ποῦ διεβίβαζε ἁπλῶς τὰς ἀγγελίας τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε, χωρὶς φυσικὰ νά της μεγαλώνῃ ἢ νά της τροποποιῇ διόλου. Δὲν ἔχει λοιπὸν ἀκόμη εἰς τὸν Ὅμηρο ἡ λέξις φήμη τὴν ἔννοιαν τῆς διαδόσεως. Εἰς τὸν Ἡσίοδον ὅμως ἀρχίζει νὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν (Ἔργ. 760 κέ.), καὶ μολονότι ἀνακηρύσσεται ὅτι ἡ Φήμη ***θεός νύ τίς ἐστι καὶ αὐτή***, ἀναγνωρίζεται ὅμως ὡς ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων, διότι τέσσαρες στίχους πάρα πάνω ὁ Ἡσίοδος συνιστᾷ εἰς τὸν ἀδελφόν του Πέρσην ***δεινὴν δὲ βροτῶν ὑπαλεύεο φήμην***. Καθὼς δὲ ἀναφέρει ὁ ῥήτωρ Προκόπιος ὁ ἐκ Γάζας (ἐπιστ. 52) ***οὐ δὴ μόνον Ἡσίοδος θεὸν αὐτὴν ἀνυμνεῖ, ἀλλὰ καὶ Ἀθηναῖοι, τὴν ἐν Μυκάλῃ μάχην αὐθημερὸν ἐγνωκότες, οὐκ ἀνεκτὸν ἔφασαν, εἰ μὴ θεὸν ἡγοῖντο τὴν Φήμην***. Ὑπῆρχον δὲ καὶ βωμοὶ ἱδρυμένοι ***Φήμῃ εὐαγγέλῳ*** καὶ ἄλλα πολλὰ ἀφιερώματα.

Τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἀκολουθοῦσαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, αὐτοὶ ὅμως ὄχι τόσον ἐφευρετικοὶ καὶ καλλιτέχναι εἰς τὰς μυθοπλαστίας των, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ὑστεροῦσαν πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἐν τούτοις ὁ Βιργίλιος ἔχει φιλοτεχνημένα μίαν πολὺ ἐπιτυχῆ εἰκόνα τῆς Φήμης μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς σημερινῆς διαδόσεως. Ὅταν ὁ Αἰνείας μὲ τοὺς Τρῶάς του καταδιωκόμενος ἀπὸ τὴν Ἥρα εἶχε σπρωχθῇ ἀπὸ τοὺς ἀνέμους στὴν Ἀφρική, ἡ Διδώ, ποῦ ἔκτιζε τότε, κατὰ τὸν μῦθον, τὴν Καρχηδόνα καὶ ὑπεδέχθη τὸν Αἰνείαν μὲ πολλὴν εὐμένειαν, παρ' ὅλας τὰς ἀντιδράσεις τῆς Ἥρας, κατελήφθη μὲ τὰς ἐνεργείας τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος ἀπὸ φλογερὸν ἔρωτα πρὸς τὸν Αἰνείαν, καὶ ὁ ἔρως αὐτὸς κατέληξε εἰς γάμον, ἐνεργείαις τώρα τῆς Ἥρας, ἡ ὁποία, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιουμένη, πάντοτε ὅμως μὲ τὴν ὑστεροβουλία της, ἀρ' οὗ εἰρωνεύθη μὲ πολὺ πικρόχολη καρδιὰ τὴν Ἀφροδίτη, — τί ἔξοχο, τῆς λέει, τὸ κατόρθωμά σας! πῶς καταρθώσατε δύο θεοί, ἐσὺ καὶ ὁ γυιός σου, νὰ νικήσετε μιὰ θνητὴ γυναῖκα! — ἀνέλαβε νὰ συνδέσῃ διὰ γάμου τὸν Αἰνείαν μὲ τὴν Διδώ, καὶ ὁ γάμος γίνεται ὄχι πολὺ κανονικὰ μέσα εἰς ἕνα σπήλαιον.

Ἀλλὰ τὴν Διδὼ τὴν εἶχαν προηγουμένως ζητήσει καὶ

ἄλλοι μνηστῆρες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἰάρβας, ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς υἱοὺς τοῦ Διός, βασιλεὺς μιᾶς χώρας εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικήν, καὶ ἡ Διδὼ εἶχε ἀπορρίψει ὅλων αὐτῶν τὰς προτάσεις περὶ γάμου, ἰσχυριζομένη ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ λησμονήσῃ τὸν πρῶτον ἄνδρα της — ἦταν χήρα ἡ Διδώ. Οἱ ἀπορριφθέντες μνηστῆρες, πρὸ πάντων ὁ Ἰάρβας, ποῦ εἶχε δεχθῆ τὴν Διδὼ πρόσφυγα ἀπὸ τὴν Τύρο εἰς τὴν Ἀφρική, καί της εἶχε παραχωρήσει τόπο γιὰ νὰ ἐγκατασταθῇ καὶ νὰ κτίσῃ τὴν Καρχηδόνα, τὸ φύσαγε καὶ δὲν ἐκρύωνε. Τώρα ὁ γάμος της μὲ τὸν Αἰνείαν δὲν ἦταν μόνον ἀναθεώρησις τῆς προηγουμένης ἀποφάσεώς της, πρᾶγμα ποῦ ἐπὶ τέλους θὰ ἐνδιέφερε μόνην τὴν Διδώ, ἀλλὰ καὶ μία πρᾶξις, ποῦ ὅταν την ἐμάθαιναν οἱ ἀπορριφθέντες μνηστῆρες, θὰ εἶχε ὄχι καλὰ ἐπακόλουθα, ἀφ' οὗ, ὅπως εἴπαμε, ἡ Διδὼ μὲ ἐλεημοσύνη τοῦ Ἰάρβα ἐγκατεστάθη στὴν παραλία τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἔκτιζε ἐκεῖ τὴν Καρχηδόνα. Καὶ ἔπρεπε γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ μείνῃ, ἂν ἦταν δυνατόν, μυστικὸς ὁ γάμος της μὲ τὸν Αἰνείαν.

Ἀλλὰ ἡ Φήμη ἀγρυπνεῖ, καὶ ἀγρυπνεῖ γιὰ κακό. Γι' αὐτό την παριστάνει ὁ ποιητὴς ὄχι πλέον ὡς ***ἄγγελον τοῦ Διὸς*** ἢ ὡς ***Φήμην εὐάγγελον***, ἀλλὰ ὡς κόρην τῆς Γῆς, ποῦ την ἐγέννησε γιὰ ἐκδίκησι, ὅταν ἡ Γῆ, λέει, ἦταν ὠργισμένη ἐναντίον τῶν θεῶν, τελευταίαν, ὕστερ' ἀπὸ τὸν Τιτᾶνα Κοῖον καὶ τὸν Γίγαντα Ἐγκέλαδον, ποῦ ἔκαμαν μαζὶ μὲ ἄλλους τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Διός. Καί την ἐγέννησε, λέει, τέρας μεγάλο φοβερό, μὲ γρήγορα γρήγορα πόδια, γοργόφτερη, τόσο γρήγορη, ὅσο δὲν εἶναι γρήγορο ἄλλο κακὸ κανένα. Εἶναι μικρή, λέει, στὴν ἀρχὴ ἀπὸ φόβο, ὕστερα ὅμως, ὅσο προχωρεῖ, μεγαλώνει, προσλαμβάνει νέας δυνάμεις ὁλοένα, καὶ γιγαντώνεται τόσο, ποῦ ἐν ᾧ τὰ πόδια της πατάει στὴ γῆ, στὰ σύννεφα κρύβει τὸ κεφάλι της. Ὅσα πούπουλα στὸ σῶμά της, τόσα καὶ μάτια ἀπὸ κάτω ἀνοιχτά, τόσες καὶ γλῶσσες φλυαροῦν καὶ στόματα ἀπύλωτα, τόσα αὐτιά της τεντωμένα! Τὴ νύχτα πετάει σίζοντας μέσα στὸ σκοτάδι, ἀνάμεσα οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ τὰ μάτια της δὲν ξέρουνε τοῦ ὕπνου τὴ γλυκάδα! Τὴν ἡμέρα ἄγρυπνη φρου-

ρεῖ στὴς στέγες τῶν σπιτιῶν ἢ σὲ πύργους ὑψηλούς, καὶ σὲ τρόμο μεγάλο κρατεῖ τὴς πόλεις τὴς μεγάλες. Δὲν ξετάζει ἂν αὐτὸ ποῦ διαλαλεῖ εἶναι ψέμα ἢ ἀλήθεια. Αὐτὴ λοιπὸν καὶ τώρα σ' ὅλο τὸν κόσμο μὲ χαρὰ διαλαλοῦσε τόσο αὐτὰ ποῦ ἐγινήκανε ὅσο καὶ τἀγέννητα. Ἦρθε, λέει, ἀπὸ τὴν Τροία ὁ Αἰνείας καὶ αὐτόν τον ἔκριν' ἄξιο ἡ ὡραία Διδὼ νὰ γίνῃ σύζυγός της· καὶ τώρα λησμονοῦν ὁ ἕνας στοῦ ἄλλου τὴν ἀγκάλη τὸ χωριστὸ ὁ καθένας προορισμό του. Αὐτὰ ἐκείνη ἡ κακὴ θεὰ στὸν κόσμο δῶ κ' ἐκεῖ διαλαλεῖ, καὶ δὲν ἀργεῖ στοῦ Ἰάρβα τὸ βασίλειο τὸ δρόμο της νὰ στρέψῃ. Τοῦ ἀνάβει πάθος μὲ τὰ λόγια της καὶ τὴν ὀργή του αὐξάνει... (Βιργ. Αἰνειάδ. 4,174 κέ.).

Ὁ Βιργίλιος, γιὰ νὰ περιγράψῃ ἔτσι τὴ Φήμη, δὲν εἶχε, ὅσο γνωρίζουμε ὡς τώρα, κανένα πρότυπο ἑλληνικὸ ἐκτὸς ἀπὸ δύο στίχους τοῦ Ὁμήρου ποῦ λέει γιὰ τὴν Ἔριν (Ἰλ. Δ. 442 - 3):

ἥ τ' ὀλίγη μὲν πρῶτα κορύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα
οὐρανῷ ἐστήριξε κάρη καὶ ἐπὶ χθονὶ βαίνει

Γιὰ τὴ Φήμη καὶ τὸ μεγάλωμά της ὅσο προχωρεῖ, δὲν γνωρίζουμε, ὅπως εἶπα, καμμίαν ἕως τώρα ἑλληνικὴν περιγραφήν. Ὅτι καὶ ἡ Ἔρις ἀπὸ μικρὰ πράγματα ἀρχίζει καὶ ὕστερα φουντώνει, τὸ ξέρουμε ὅλοι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι μὲ δεξιότητα μεγάλη καὶ ἐπιτυχία ὁ Βιργίλιος προσήρμοσε καὶ ἐπλάτυνε γιὰ τὴ Φήμη ὅσα ὁ Ὅμηρος εἶπε γιὰ τὴν Ἔριν. Ἐν τούτοις ὁ Μακρόβιος (Saturn. 5, 13,31 κέ) κρίνει τὴν μεθαρμογὴν αὐτὴν τοῦ Βιργιλίου ἀνεπιτυχῆ, διότι, λέει, ἡ ἔρις ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἔρις καὶ ὅταν οἱ ἐρίζοντες φθάσουν μέχρι πολέμου καὶ ἐρημώνουν ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου τὴν χώραν, ἐν ᾧ ἡ φήμη, ὅταν αὐξηθῇ ἀρκετά, παύει νὰ εἶναι φήμη· γίνεται, λέει, γνωστοῦ πλέον πράγματος ἀνακοίνωσις. Πιστεύω ὅτι δὲν θὰ συμφωνήσῃ κανένας μὲ τὴν φανερὰ ἐζητημένην αὐτὴν ἀντίληψιν τοῦ Μακροβίου. Τοὐναντίον ὅτι ἡ μεθαρμογὴ τοῦ Βιργιλίου ἦταν ἐπιτυχὴς ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ἄλλοι ὕστερα ἀπὸ αὐτὸν ποιηταί τον ἀκολούθησαν. Καὶ ἂν δὲν κατατάξουμε

καὶ τὸν Ὁράτιο μαζὶ μὲ τοὺς ἀκολουθήσαντας τὸ Βιργίλιο — ὁ Ὁράτιος εἰς μίαν ᾠδήν του (2,2) ποῦ ἐποιήθη τοὺς ἰδίους χρόνους ποῦ ἐποιεῖτο καὶ ἡ Αἰνειὰς τοῦ Βιργιλίου, ὁμιλεῖ γιὰ Φήμη φτερωτὴ (Fama pennata), καὶ μπορεῖ νὰ νομίσῃ κανένας ὅτι ὁ Ὁράτιος ἐγνώριζε ὅσα ὁ Βιργίλιος εἶχε ἀναπτύξει γι' αὐτή, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἄσχετον τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀφ' οὗ μάλιστα εἰς τὴν ᾠδὴν τοῦ Ὁρατίου πρόκειται γιὰ τὴν καλὴ Φήμη, ἡ ὁποία ἔχει καὶ αὐτὴ φτερὰ — ὥστε λέγω καὶ ἂν παραλείψουμε τὸν Ὁράτιο, εἶναι ἄλλοι ποιηταὶ ποῦ ἀναμφισβητήτως ἀκολούθησαν τὸ Βιργίλιο. Ὁ Ὀβίδιος (Metam. 9,137 - 139) ὁμιλεῖ γιὰ Φήμη φλύαρη, ποῦ της ἀρέσει νὰ ἀναμειγνύῃ μέσα εἰς τὰ ἀληθῆ καὶ ψευδῆ, ἡ ὁποία ἀπὸ μικρὴ μικρὴ ποῦ γεννιέται στὴν ἀρχὴ μεγαλόνει μὲ τὰ ψέματά της. Μιὰ παράστασις τῆς Φήμης ἀκριβῶς ὅμοια μὲ τοῦ Βιργιλίου.

Ἀλλὰ ὁ Ὀβίδιος ἐφιλοτέχνησε καὶ μίαν ἄλλην εἰκόνα τῆς Φήμης, δική του, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τοῦ Βιργιλίου (Metam. 2,39-63). Κατὰ τὴν παράστασιν αὐτὴν τοῦ Ὀβιδίου ἡ Φήμη ἔχει τὰ ἀνάκτορά της εἰς τὸ κέντρον τῆς οἰκουμένης, ἐκεῖ, λέει, ποῦ συνορεύει ὁ τριμερὴς κόσμος, οὐρανὸς γῆ καὶ θάλασσα, ἀπὸ κεῖ ποῦ εἶναι ὁρατὸ τὸ κάθε τι ποῦ γίνεται στὸν κόσμο ὅλο, ὅσο μακριὰ κ' ἂν εἶναι, ἐκεῖ ποῦ κάθε λόγος φτάνει εἰς ταὐτιά της. Νύχτα μέρα ἀνοιχτὰ τὰ ἀνάκτορά της ἔχουν εἰσόδους ἄπειρες, χίλια γύρω παραθύρια κ' ἀμέτρητες ὀρθάνοιχτες τὴς πόρτες. Φτειασμένα ὅλα ἀπὸ ἠχηρὸ χαλκὸ ἠχοῦν καὶ ἀντηχοῦν ὅλες τὴς φωνὲς π' ἀκοῦνε. Καμμία πουθενὰ μέσα ἡσυχία, ἀλλὰ ὄχι θόρυβος δυνατός· μικροὶ μικροὶ ψιθυρισμοί, ὅπως ἀκούγοντ' ἀσθενῆ τὰ κύματα μακριά, ἢ ὅπως ξεψυχάει μακριὰ ὁ ἦχος τῆς βροντῆς, στὰ μαῦρα σύννεφα ποῦ βρόντησε ὁ Ζεύς. Κόσμος στὸν ***πρόδομο*** πολὺς τῶν ἀνακτόρων, πᾶνε κ' ἔρχουνται πολλοὶ λογιῶν λογιῶν ἄνθρωποι, κ' ἀκοῦς ἀνάκατα παντοῦ ἀλήθειες μὲ ψέματα μαζί, διαδόσεις ἄπειρες γύρω σου νὰ βουΐζουν. Μερικοὶ ἐδῶ ταὐτιά τους, ποῦ περιμένουνε, χορταίνουν μὲ κουβέντες, ἄλλοι φέρνουνε ἀλλοῦ ἐκεῖνα ποῦ ἀκοῦ-

σαν,καὶ τὸ μικρὸ ποῦ γίνηκε ὅλοένα μεγαλώνει, γιατί σ' ἐκεῖνο, ὅπου ἄκουσε κανείς, προσθέτει τὸ δικό του. Ἐκεῖ 'ναι ἡ Εὐπιστία, ἡ Ἄγνοια ἡ ἄλογη ἐκεῖ, ἡ Χαρὰ ἡ μάταιη ἐκεῖ, οἱ τρομαγμένοι Φόβοι ἐκεῖ πέρα, ἡ Διχόνοια μὲ τὸ ὕπουλο τὸ σιγοβάδισμά της, μαζί τους καὶ οἱ Ψίθυροι μὲ τὴν ἄγνωστη προέλευσί τους. Αὐτὴ στὸν Οὐρανὸ στὴ θάλασσα στὴ γῆ τί γίνεται κοιτάει, σ' ὅλο τὸν κόσμο τὸ ζητάει.

Καὶ ἄλλος ὕστερώτερος ῥωμαῖος ποιητής, ὁ Κόιντος Βαλέριος Φλάκκος, ἀπεικόνισε, μὲ λίγα ὅμως, τὴ Φήμη (Argon. 2,116 κἑ.), χωρὶς ν' ἀπομακρυνθῇ πολὺ ἀπὸ τὴν εἰκόνα ποῦ της ἔδωκε ὁ Βιργίλιος. Τονίζει ἰδιαιτέρως μόνον ὅτι τὴ Φήμη ὁ Ζεύς, ἐπειδὴ διαλαλεῖ τόσον τὰ ἄξια, ὅσον καὶ τὰ ἀνάξια, καὶ ἐπειδὴ ἐνσπείρει φρόβους, τὴν ἔχει ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν ἥρεμη περιοχὴ τοῦ αἰθέρος καί την ἔχει βάλει νὰ κατοικῇ ἀποκάτω ἀπὸ τὰ νέφη, ὅπου ἐκείνη φρυάττει γιὰ τὸν περιορισμό της. Δὲν εἶναι, λέει, οὔτε τοῦ ἅδου οὔτε τοῦ οὐρανοῦ θεά. Μόνον τὴ γῆ αὐτὴ καταπονεῖ. Στὴν ἀρχὴ οἱ πρῶτοι ποῦ την ἀκοῦνε δέν την πολυπροσέχουνε, ἀλλ' αὐτό την εὐνοεῖ καὶ συντρέχει τὴ δουλειά της, καὶ ὕστερ' ἀπὸ λίγο φέρνει ὅλους ἄνω κάτω καὶ τὰς πόλεις συνταράσσει.

Ὁλίγα, ὅμοια, λέγει καὶ ὁ ποιητὴς Στάτιος (Theb. 3,425 κἑ.), ὁ ὁποῖος τονίζει μόνον ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ Φήμη ἀτακουστεῖ σὲ κάθε τι γιὰ νά το διαλαλήσῃ.

Ἡ Φήμη δὲν ἔπαυσε νὰ ζῇ καὶ νὰ βασιλεύῃ καὶ δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ὅσο ζῇ ὁ κόσμος. Καὶ θὰ γνωρίζουμε πιστεύω ἀρκετοὶ καὶ τὴν ἔκδοσι τοῦ Νασρεδὶν χότζα γιὰ τὴ Φήμη, ἡ ὁποία τὸ ἕνα αὐγό, ποῦ ἀστειευόμενος ὁ χότζας εἶπε στὴ γυναῖκά του ὅτι ἔκαμε, τὸ ἐπολλαπλασίασε καί το ἔφτασε στ' αὐτιὰ τοῦ βεζύρη ἐνενῆντα ἐννέα αὐγά, γιὰ νὰ προσθέσῃ καὶ ἐκεῖνος τὸ δικό του καὶ ἔτσι νὰ γίνουν ἑκατό. Μπορεῖ νὰ γίνεται ἀπὸ κανένα καμμιὰ μικρὰ παραλλαγὴ ἡ καμμιὰ προσθήκη στὴν εἰκόνα ποῦ της ἔδωκε τῆς Φήμης ὁ Βιργίλιος. Ἀλλὰ εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς της ἡ εἰκὼν τοῦ Βιργιλίου θὰ μείνῃ ἀναλλοίωτη.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Α. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

ΤΟ ΟΥΡΑΝΙΟ ΤΟΞΟ

Ἡ βροχὴ θλιβερὰ σιγοσταλάζει . . .
Ὁ Ἥλιος τὸ μαγικό του δίχτι ἁπλώνει,
κ' ἡ νεροστάλα σὰν διαμάντι μοιάζει
ποὺ ἀνάερα λυώνει.

Πλούσια παλάτια, φτωχικὰ σπιτάκια
λουσμένα μέσ' στὸ φῶς χρυσοφαντάζουν,
λάμπουν οἱ δρόμοι, φέγγουν τὰ σωκάκια
καὶ χρῶμα ἀλλάζουν.

Τὸ οὐράνιο τόξο, μυστικὴ ἀλυσίδα,
γαλαζόφωτη, φάνηκε καὶ ρίχνει
στοῦ ἀνθρώπου τὴν ψυχὴ μιὰ θείαν ἐλπίδα,
ποὺ ἀγάπη δείχνει,

Ποὺ δείχνει τὸν καλὸ καιρὸ κρυμμένο
νὰ καρτερῇ ἀπ' τὴ θλίψη μας πλιὸ πέρα,
σὰν λάμψη μέσα στὸ συγνεφιασμένο
θολὸν αἰθέρα.

Χαρὰ καὶ λύπη στὸ ἡλιοβρόχι σμίγει,
σ᾽ ἕνα φιλὶ μαζὶ γέλιο καὶ δάκρυ,
κ᾽ ἡ ζωή μας, ἀπέραντη καὶ λίγη,
σβεῖ σὲ μιὰν ἄκρη.

Τὶς νεκρές μας χαρὲς κρυφαναστaίνουν
λογισμοὶ πλάνοι, καὶ ξαναθωροῦμε
ἀπ᾽ τοῦ Ὀνείρου τὸ ἀχνόκαστρο νὰ βγαίνουν
ὅσα ποθοῦμε.

Ἔτσι τὸ οὐράνιο θαῦμα καθρεφτίζει
κ᾽ ἡ ψυχή, ποὺ ὁ καημὸς τὴ σκοτεινιάζει,
σὰν Ἀγάπης ἡλιόφεγγο ποὺ ἀρχίζει
ν᾽ ἀργοχαράζῃ . . .

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΙΓΟΥΡΟΣ



Ο ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΧΛΗΜΑΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ

Συνεχίζων τὴν πενιχράν μου συμβολὴν εἰς τὸ φίλτατον *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, ἀπεφάσισα ἐφέτος νὰ γράψω περὶ τοῦ Ἑρρίκου Σχλῆμαν, τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐπιστήμονος, Γερμανοῦ μὲν τὴν καταγωγήν, Ἕλληνος δὲ τὴν καρδίαν καὶ λάτρου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ἀφ᾽ οὗ ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας ὠνειροπόλησε νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν Τροίαν, ἐπέπρωτο ἐν προβεβηκυίᾳ ἡλικίᾳ νὰ ἴδῃ πραγματοποιούμενον τὸ ὄνειρον τῆς ζωῆς του καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης διὰ τῶν ἀνασκαφῶν του ἐν Τροίᾳ, Μυκήναις καὶ Τίρυνθι τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον πολιτισμόν, ὅστις ἕως τότε τελείως ἄγνωστος ἐθεωρεῖτο μυθολογικός.

* * *

Ὁ Σχλῆμαν ἐγεννήθη τῇ 6 Ἰανουαρίου 1822 εἰς χωρίον τοῦ Μεκλεμβούργου, ὅπου ὁ πατήρ του Ἐρνέστος Σχλῆμαν ἦτο λίαν μὲν μορφωμένος διαμαρτυρόμενος ἱερεύς, ἀλλὰ πτωχός, ἔχων πολλὰ τέκνα. Τὴν Ἑλληνικὴν ἠγνόει ἐντελῶς, ἀλλ᾽ ἦτο καλὸς λατινιστὴς καὶ λάτρης τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεώς του ἐδίδασκε τὸν μικρὸν Ἑρρῖκον, διὰ τῶν ἀφηγήσεών του, νὰ ἀγαπᾷ ὅ,τι ὡραῖον, γενναῖον καὶ καλόν.

Εἰς τὸ χωρίον Ἀγκερσχάγεν, ὅπου ἦτο ἱερεὺς ὁ πατήρ του, ὁ μικρὸς Ἑρρῖκος ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν ὅλων τῶν

παλαιῶν παραμυθιῶν καὶ θρύλων, ποὺ συνεδέοντο μὲ τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἐλέγετο ὅτι τὸ φάντασμα τοῦ πρώην ἱερέως ἐνεφανίζετο εἰς τὴν οἰκίαν των, ὅτι ἐκ τῆς μικρᾶς λίμνης τῆς εὑρισκομένης ὄπισθεν τοῦ μεγάλου των κήπου ἐξήρχετο περὶ τὸ μεσονύκτιον νεράϊδα κρατοῦσα ἀργυροῦν κύπελλον, καὶ ἐπὶ παρακειμένου λοφίσκου ὅστις πιθανὸν νὰ ἦτο ἀρχαῖος τύμβος — Χιούνενμπεργ — ἐθρυλλεῖτο ὅτι τὸ πάλαι ἱππότης τις εἶχε θάψει τὸ μονάκριβον τέκνον του ἐν χρυσῷ λίκνῳ, καὶ ὅτι θησαυρὸς ἀμύθητος ἦτο ἐνταφιασμένος εἰς τὸν πύργον τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ χωρίου Ἀγκερσχάγεν. Ὅλα αὐτὰ ἐξήγειρον τὴν φαντασίαν τοῦ μικροῦ. Ἀλλὰ τίποτε δέν τον ἔτερπεν ὅσον αἱ ἀφηγήσεις τοῦ πατρός του περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πομπηΐας καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου.

Μοὶ διηγεῖτο, γράφει εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του ὁ Ἑρρῖκος, μὲ θαυμασμὸν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων τοῦ Ὁμήρου καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, καὶ ἀφ' οὗ ἐγὼ εἶχον ἐν τῇ παιδικῇ μου φαντασίᾳ γίνει ὁ ὑπερασπιστὴς τῶν Τρώων, μὲ λύπην ἤκουσα νὰ μοὶ ἐπιβεβαιώνῃ ὅτι ἡ Τροία, καὶ ἂν ποτε ὑπῆρξεν, εἶχε τελείως καταστραφῇ χωρὶς νὰ σῴζεται κἂν ἴχνος αὐτῆς. Ἂς φαντασθῇ λοιπὸν κανεὶς τὴν χαράν μου, ὅταν ὁ πατήρ μου τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1829 μοὶ ἔκαμε δῶρον τὴν ***Γενικὴν Ἱστορίαν*** τοῦ Λουδοβίκου Γιέρερ (ἔκδ. Νυρεμβέργης 1828) καὶ εἶδον ἐκεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Τροίας, τὰς Σκαιὰς πύλας, τὰ ὑψηκάρηνα τείχη καὶ τὴν φυγὴν τοῦ Αἰνείου φέροντος ἐπ' ὤμων τὸν γέροντα πατέρα του Ἀγχίσην καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς κρατοῦντα τὸν μικρὸν Ἀσκάνιον.

Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς ὡραίας, ἀλλὰ φανταστικῆς εἰκόνος ὁ μικρὸς Ἑρρῖκος σπεύσας ἐν ἐνθουσιασμῷ πρὸς τὸν πατέρα του ἀνεφώνησεν: «Ἀπατᾶσθε, πάτερ μου, ὁ Γιέρερ εἶδε τὴν Τροίαν· ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νά την ἀναπαραστήσῃ ἐν τῷ βιβλίῳ του». «Υἱέ μου, ἀπήντησεν ὁ ἀγαθὸς ἱερεύς, ἡ εἰκὼν ἐζωγραφήθη κατὰ φαντασίαν». «Τὰ τείχη τῆς Τρῳάδος ἦσαν τόσον ὑψηλὰ ὅσον τὰ παριστᾷ ὁ Γιέρερ;» καὶ ἐκείνου ἀποκριθέντος καταφατικῶς, ἐγὼ ἀπεκρίθην: «Ἐὰν τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ τείχη εἶναι ἀδύνατον νὰ κατεστράφησαν ὁλο-



Ἑρρῖκος Σχλῆμαν.

σχερῶς· θὰ ἄφιναν μεγάλα ἐρείπια, τὰ ὁποῖα πάντως θὰ ὑφίστανται εἰσέτι, ἀλλ' ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωμάτων ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων.» Ἐκεῖνος ἠρνεῖτο, ἀλλ' ἐγὼ ἐπέμενον καὶ ἐν τέλει συνεφωνήσαμεν ὅτι ἅμα ὡς ἀνδρωθῶ θά τα ἐπισκεφθῶ καὶ θά τα ἀνεύρω. Εἶναι φυσικὸν ὅτι ὅσα αἰσθανόμεθα ἐνδομύχως ἐξωτερικεύονται αὐτομάτως καὶ ἔκτοτε δὲν ἔπαυσα νὰ διηγοῦμαι εἰς τοὺς μικρούς μου φίλους περὶ τῆς Τροάδος καὶ περὶ τῶν περιαδομένων μυστηρίων καὶ θαυμάτων τοῦ χωρίου μας. Δυστυχῶς οἱ μικροί μου φίλοι δὲν μὲ ἐννοοῦσαν καί με ἐχλεύαζον.

Ἤμην, λέγει ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του, ἐννέα ἐτῶν ὅτε ἀπορφανίσθην τῆς μητρός μου, τοῦθ' ὅπερ ἦτο δι' ἐμὲ καὶ διὰ τοὺς ἓξ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς, ἀνεπανόρθωτος ἀπώλεια, οἱ δὲ τέως φίλοι μου μᾶς ἐγκατέλιπον καὶ αἱ σχέσεις μας διεκόπησαν. Τὸ μέλλον μου ἐφαίνετο σκοτεινόν. Ὅλαι αἱ δεισιδαιμονικαὶ παραδόσεις τοῦ χωρίου μου καὶ οἱ περὶ Τροάδος θρύλοι δὲν εἶχον ἐπὶ μακρὸν οὐδὲν θέλγητρον δι' ἐμέ, οὕτως ὥστε ὁ πατήρ μου βλέπων με ἀπέλπιδα ἀπεφάσισε νά με ἀποστείλῃ ἐπὶ δύο ἔτη πρὸς τὸν ἐπίσης ἱερέα ἀδελφόν του Φρειδερῖκον εἰς Κάλχορστ, ὅπου ἐσύχναζον εἰς τὸ σχολεῖον παρὰ καλοῖς διδασκάλοις, οἵτινες μὲ ἐδίδαξαν τὴν Λατινικήν, καὶ τῷ 1832, κατὰ τὰ Χριστούγεννα, ἀπέστειλα πρὸς τὸν πατέρα μου διήγησιν τῶν περιπετειῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Ὀδυσσέως λατινιστί.

Ἐνδεκαέτης εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γυμνάσιον τοῦ Νεῦ Στρέλιτς καὶ κατετάχθη εἰς τὴν Γ΄ τάξιν, ἀλλ' οἰκογενειακὰ ἀτυχήματα ἠνάγκασαν τὸν Ἐρρῖκον νὰ μεταγραφῇ εἰς τὴν Β' Τάξιν τοῦ Πρακτικοῦ Λυκείου, ὅπου ἔμεινε τρία ἔτη, καθότι ὁ πατήρ του ἀπολέσας ὅλην τὴν μικράν του περιουσίαν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰ ἔξοδα τῆς περαιτέρω ἐκπαιδεύσεως ὑπέδειξεν εἰς τὸν δεκατετραετῆ Ἐρρῖκον ὅτι πρέπει νὰ ἐργασθῇ διὰ νὰ ζήσῃ. Καὶ εἰσέρχεται εἴς τι παντοπωλεῖον τῆς Φόρστεμπεργ ὡς ὑπηρέτης ἐργαζόμενος ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι τῆς 11ης τῆς νυκτὸς εἰς βαρυτάτας ἐργασίας, παρ' ᾧ ἔμεινε πέντε καὶ ἥμισυ ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τὸν ἰδιοκτήτην Χόλτς, εἶτα δὲ ὑπὸ τὸν Χούνκσταιδ.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἐν τῷ παντοπωλείῳ ὁ Ἐρρῖκος ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν πρὸς κατώτερα στρώματα κοινωνικά, ἀφ' οὗ ἡ ἡμερησία πώλησις τοῦ καταστήματος ἀνήρχετο εἰς 100 δραχμάς, ἀλλ' ἔπρεπεν ἀπὸ τῆς 6ης π.μ. μέχρι τῆς 11ης μ.μ. νὰ ἵσταται ὑπηρετῶν καὶ δὲν ἔμενεν αὐτῷ χρόνος πρὸς μελέτην, ἐκ τούτου δ' ἐκινδύνευε νὰ λησμονήσῃ καὶ τὰ μεμαθημένα χωρὶς νὰ βλέπῃ διέξοδον ἐκ τῆς δυστυχισμένης αὐτῆς ζωῆς.

Εὐτυχῶς ἑσπέραν τινὰ εἰσῆλθεν εἰς τὸ παντοπωλεῖον ἀπόφοιτός τις τοῦ Γυμνασίου Χέρμαν Νιδερχόφερ καλούμενος, νέος ἀκατάστατος καὶ μέθυσος, ὅστις ἤρχισε νὰ ἀπαγγέλλῃ ὁμηρικοὺς στίχους ἐμμέτρως. Καὶ διηγεῖται ὁ Ἐρρῖκος, ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του, ὁποίαν ἐνήσκησεν ἐπὶ τοῦ ἐγώ του ἐντύπωσιν ἡ ἔρρυθμος ἀπαγγελία τῶν ὁμηρικῶν στίχων, ὥστε καίτοι δὲν ἐνόει οὔτε λέξιν ἐπλήρωσεν ἐκ τοῦ πενιχροῦ του βαλαντίου τρία ποτήρια ῥακῆς διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τρὶς ὁ Χέρμαν τοὺς στίχους.

Ἀπὸ τῆς ἑσπέρας ἐκείνης ὁ μικρὸς Ἐρρῖκος δὲν ἔπαυσε νὰ προσεύχηται εἰς τὸν Θεὸν νὰ τὸν ἀξιώσῃ νὰ μάθῃ καὶ αὐτὸς μίαν ἡμέραν τὴν ὡραίαν αὐτὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ παρῆρχοντο τὰ ἔτη καὶ οὐδεμίαν προαγωγὴν ἔβλεπεν, ὅτε μίαν ἡμέραν ἐσώθη ἀπὸ τὴν ἀπεχθῆ αὐτὴν κατάστασιν ἐκ τοῦ ἑξῆς συμβάντος. Θελήσας νὰ σηκώσῃ βαρὺ βαρέλιον κατεπλακώθη καὶ ἔπαθε αἱμόπτυσιν, ὥστε ἠσθένησε βαρέως ἀπὸ τὸ στῆθος του καὶ ἐξεδιώχθη ὡς φθισικὸς ἐκ τοῦ καταστήματος. Ἀπελπισμένος φεύγει πεζῇ εἰς Ἀμβοῦργον πρὸς εὕρεσιν καλυτέρας τύχης καὶ ἐκεῖ ἀντὶ 225 φράγκων ἐτησίως προσελήφθη πάλιν εἴς τι παντοπωλεῖον καὶ εἶτα εἰς ἄλλα καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελῇ βαρέα ἔργα ἀπεβλήθη τῆς ὑπηρεσίας μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας. Ἄνευ ἐργασίας καὶ χωρὶς χρήματα ἀποφασίζει νὰ ἐκπατρισθῇ διὰ τὴν Βενεζουέλαν πρὸς εὕρεσιν ἐργασίας. Οὕτω προσελήφθη ὡς καμαρότος τοῦ μικροῦ βρικίου «***Δωροθέα***» διὰ Γκουαϋάρα τῆς Βενεζουέλας. Μόλις ἠδυνήθη νὰ ἀγοράσῃ μίαν κουβέρταν νὰ σκεπάζηται, πωλήσας πρὸς τοῦτο τὸ ἐπανωφόριόν του. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀεὶ σύντροφος πενία τῷ Ἐρρίκῳ. Τῇ

28 Νοεμβρίου 1841 ἀπέπλευσαν ἐξ Ἀμβούργου μὲ οὔριον ἄνεμον, ἀλλὰ κατόπιν, ἐναντίου πνεύσαντος, παρέμειναν τρεῖς ἡμέρας ἐν τῷ ποταμῷ. Τῇ 1 Δεκεμβρίου ἀναπετάσαντες τὰ ἱστία ἐξέπλευσαν εἰς τὴν Βόρειον θάλασσαν μέχρι τῆς νησῖδος Ἑλγολάνδης, ὅπου ἀντίθετος ἄνεμος ἐκώλυσεν αὐτοὺς ἐπὶ 12 ἡμέρας, ὅτε κατὰ τὴν νύκτα, καταιγῖδος ἐκραγείσης, ἐνανάγησαν παρὰ τὴν Ὁλλανδικὴν νῆσον Τέξελ. Ἐπὶ 9 ὥρας οἱ ναῦται καὶ μετ' αὐτῶν ὁ Ἑρρῖκος ἐπὶ μικρᾶς λέμβου παλαίουν κατὰ τῶν μαινομένων κυμάτων, ἀλλὰ τέλος ἐσώθησαν καὶ ἔτυχον περιποιήσεως ἀπὸ τοὺς ἁλιεῖς τῆς παραλίας. Ὁ δὲ Ἑρρῖκος ἔσχε τὸ εὐτύχημα νὰ περισώσῃ καὶ τὴν ἀποσκευήν του, ἐν ᾧ πάντες οἱ ἄλλοι ἀπώλεσαν τὰ πάντα. Ἐκ τούτου δὲ τὸν παρωνόμασαν *Ἰωνᾶν*.

Ὁ Γερμανὸς πρόξενος ἀναλαμβάνει νὰ τοὺς ἐπαναγάγῃ εἰς Γερμανίαν, ἀλλ' ὁ Σχλῆμαν ὡς νὰ εἶχε κάποιαν προαίσθησιν, ὅτι θὰ ἴδῃ εἰς τὴν Ὁλλανδίαν καλυτέρας ἡμέρας, ζητεῖ νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς Ἀμστελόδαμιον. Ἡ μόνη του περιουσία ἦτο ὁ φράγκα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔδωκαν οἱ φιλεύσπλαχνοι ἁλιεῖς τοῦ Τέξελ. Τὸ ψῦχος ἦτο δριμὺ καὶ αὐτὸς ἐστερεῖτο θερμῶν ἐνδυμάτων. Ἐσκέφθη νὰ καταταχθῇ στρατιώτης, ἀλλ' ἐν ἀπελπισίᾳ προσποιεῖται τὸν ἀσθενῆ καὶ εἰσάγεται εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ἵνα ἀπαλλαγῇ τῶν ἐξόδων τοῦ ξενοδοχείου. Εὐτυχῶς ἐκεῖ τὸν εὑρίσκει γράμμα παλαιοῦ οἰκογενειακοῦ φίλου, ὅστις τοῦ στέλλει 480 φιορίνια καὶ συστατικὰς ἐπιστολὰς πρὸς διαφόρους ἐμπορικοὺς οἴκους τοῦ Ἀμστελοδάμου, κατορθώνει δ' οὕτω νὰ προσληφθῇ ὡς ὑπαλληλῖσκος εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Κουΐντ. — Ἡ ἐργασία του ἦτο νὰ σφραγίζῃ καὶ χαρτοσημαίνῃ τὰς συναλλαγματικάς, νὰ εἰσπράττῃ ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους καὶ νὰ κομίζῃ τὰς ἐπιστολὰς εἰς τὸ ταχυδρομεῖον. Ἡ τοιαύτη ὅμως ἐργασία ἤρεσκε τῷ Ἑρρίκῳ, διότι εἶχε τὸν καιρὸν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς σπουδὰς καὶ μελέτας ξένων γλωσσῶν, καὶ εἰς τὴν καλλιγραφίαν, ἣν ἐξέμαθεν εἰς 20 μαθήματα. Ἐκ τῶν ὀκτακοσίων φιορινίων ἐτησίου μισθοῦ ἐξοδεύει τὰ τετρακόσια διὰ διδασκάλους καὶ βιβλία καὶ μὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ ποσὸν ζῇ μετὰ μεγάλης στενοχωρίας, ὁμολογεῖ δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὅτι οὐδὲν

νομίζει προσφορώτερον πρὸς μάθησιν ὅσον τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν συναίσθησιν τῆς ἀπαλλαγῆς ἐξ αὐτῆς διὰ συντόνου ἐργατικότητος. Καὶ οὕτως ἐξέμαθε τὴν Ὁλλανδικήν, τὴν Ἀγγλικήν, τὴν Γαλλικήν, τὴν Ἰσπανικήν, τὴν Πορτογαλλικὴν καὶ τὴν Ἰταλικήν, ἑκάστην αὐτῶν ἐντὸς ἓξ ἑβδομάδων.

Διὰ τὴν Ἀγγλικὴν ἐξαιρετικῶς ἐδαπάνησεν ἓξ μῆνας μὲ ἰδικόν του σύστημα, ἀναγινώσκων ἐπὶ ὥρας μεγαλοφώνως, οὐδέποτε κάμνων μεταφράσεις, ἀλλὰ γράφων μίαν ἔκθεσιν ἀγγλιστί, ἣν διώρθωνεν ὁ διδάσκαλός του καὶ τὴν ἀπεστήθιζε τὴν ἐπαύριον. Ἡ μνήμη του, ἥτις ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας δὲν ἦτο ἐξησκημένη, ἦτο πολὺ κακή, ἀλλὰ κατέβαλεν ἀφαντάστους κόπους, ὥστε συντόμως κατώρθωσε νὰ μάθῃ ἀπὸ μνήμης καὶ ἀποστηθίζῃ 20 σελίδας τοῦ βιβλίου ἡμερησίως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀπεστήθιζεν ὁλόκληρον.

Ἐπίσης μετέβαινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀκροώμενος τοῦ Ἄγγλου ἱεροκήρυκος, τοῦ ὁποίου τὰς λέξεις ἐπανελάμβανε κατ' ἰδίαν μεγαλοφώνως, μέθοδος ἥτις δύναται τῇ ἀληθείᾳ νὰ συστηθῇ πρὸς πάντα σπουδαστήν.

Τὸ κλῖμα τοῦ Ἀμστελοδάμου ὠφέλησε τὸν Ἑρρῖκον καὶ ἡ ὑγεία του ἀπεκατεστάθη, ἀλλ' ἡ πρὸς μάθησιν ἐπίδοσις κατέστησεν αὐτὸν ἀμελῆ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ μάλιστα ὅτε ἐνόησεν, ὅτι ἦτο κρεῖττονος τύχης ἄξιος καὶ ἀπῄτησεν αὔξησιν μισθοῦ· ἀλλά, τῶν προϊσταμένων του ἀρνηθέντων, ἀνεχώρησε καὶ προσελήφθη ὡς ὑπάλληλος ἐν τοῖς μεγάλοις Γραφείοις Σραΐδερ ἀντὶ κατ' ἀρχὰς μὲν 1200 εἶτα δὲ 2000 φιορινίων ἐτησίως. Θέλων δὲ νὰ φανῇ χρησιμώτερος τοῖς προϊσταμένοις του ἐξέμαθε τὴν ῥωσικὴν διά τινος ἑβραίου ἀντὶ 4 φράγκων καθ' ἑβδομάδα. Ἀλλ' ἡ γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ἀπαγγελία τῶν ῥωσικῶν μαθημάτων ἠνώχλει τοὺς συνοίκους τῆς οἰκίας καὶ ὁ Ἑρρῖκος ἐξεβλήθη δὶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ῥωσικῆς μαθητείας, ἥτις διήρκεσεν ἓξ ἑβδομάδας, ὅτε ἔγραψε καὶ τὴν πρώτην ῥωσικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βασίλειον Πλονικὼφ εἰς Λονδῖνον, πράκτορα μεγάλων ἐμπόρων τῶν ἀδελφῶν Μαλουτὶν ἐκ Μόσχας.

Κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1846 ὁ ῥωσομαθὴς Σχλῆμαν ἀποστέλλεται εἰς Πετρούπολιν ὡς πράκτωρ ὑπὸ τοῦ οἴκου

Σραϊδερ, αἱ δ' ἐκεῖ ἐντὸς δύο μηνῶν ἐπικερδεῖς ἐργασίαι του ὑπερέβησαν πᾶσαν προσδοκίαν, ἐπίσης καὶ ἐν Μόσχᾳ.

Ὁ μόλις 24 ἐτῶν Ἐρρῖκος διὰ τῶν ἀνυπερβλήτων καὶ ἀκαταβλήτων προσπαθειῶν του εἶναι πλέον ἀνεξάρτητος καὶ τὸ 1847 εὑρίσκεται ἤδη τὸ ὄνομά του ἐγγεγραμμένον εἰς τὸ Ἐπιμελητήριον τῆς Πετρουπόλεως ὡς μεγαλεμπόρου. Εἰς τὴν Ὁλλανδίαν εἶχε γίνει εἰδικὸς εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν διαφόρων εἰδῶν λουλακίου (indigo). Καὶ ἐφ' ὅσον ἡ περιουσία του ἦτο κατωτέρα τῶν 200,000 φιορινίων δὲν συνηλλάσσετο ἢ μὲ πρώτης τάξεως οἴκους, ὥστε τὰ κέρδη του ναὶ μὲν δὲν ἦσαν πολὺ μεγάλα, ἀλλ' αἱ ἐργασίαι του στερεαί.

Τὸ 1849 μεταβαίνει διὰ τοῦ Παναμᾶ εἰς τὴν Καλιφορνίαν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ οἴκου Ρότσιλδ καί, εὑρισκόμενος ὅταν αὕτη (4 Ἰουλίου 1850) ἀνεκηρύχθη Πολιτεία τῆς Ἀμερικανικῆς Ὁμοσπονδίας, ἀποκτᾷ κατ' ἀνάγκην τὴν Ἀμερικανικὴν ὑπηκοότητα. Ἐκεῖ ἔμαθε καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Φρειδερίκου. Ἀσθενεῖ ὅμως βαρέως καὶ ἐπιστρέφει μετὰ δύο ἔτη εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπου ἐξακολουθεῖ τὸ ἐμπόριόν του.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1852, λέγει ἡ αὐτοβιογραφία του, ἵδρυσα ἐν Μόσχᾳ ὑποκατάστημα τῶν ἐν Πετρουπόλει ἐργασιῶν μου, αἵτινες ὅλονὲν ἐπεκτεινόμεναι δέν μοι παρεῖχον εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδίδωμαι εἰς μελέτας ξένων γλωσσῶν, καὶ μόλις τῷ 1854 ἠρξάμην τῆς ἐκμαθήσεως τῆς Σουηδικῆς καὶ τῆς Πολωνικῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐπισυνέβη ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Κριμαίας καί, τῆς Μεσημβρινῆς Ρωσίας οὔσης ἐν ἀποκλεισμῷ ὑπὸ τῶν ἡνωμένων στρατιῶν Γάλλων, Ἄγγλων καὶ Τούρκων, ἤμην ὑποχρεωμένος τὰ διὰ τὰ ἐν Πετρουπόλει καὶ Μόσχᾳ καταστήματά μου προωρισμένα κιβώτια λουλακίου νὰ εἰσάγω διὰ τῆς πόλεως Μέμελ εἰς τὰ ΒΔ σύνορα τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Βαλτικήν. Ἀλλ' αἱ ἀποθῆκαι τῆς πόλεως ἐκείνης ἐνεπρήσθησαν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1854 καὶ ἐθεώρουν ἐμαυτὸν κατεστραμμένον, ὡς ἀπολέσαντα 562,500 φιορινίων.

Ἡ Θεία Πρόνοια, γράφει εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του, μὲ ἐπροστάτευσε πολλάκις. Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν

πρωΐαν τῆς 4 Ὀκτωβρίου 1854. Ἦτο ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ρωσικοὶ λιμένες, ὡς ἐκ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, εἶχον ἀποκλεισθῆ καὶ τὰ ἐμπορεύματα εἰσήγοντο διὰ τοῦ Μέμελ ἐπὶ τῶν αὐστρορρωσικῶν συνόρων.

Ἐκεῖ λοιπὸν μετέβη ὅπως παραλάβῃ πολλὰς ἑκατοντάδας κιβωτίων indigo καὶ ἄλλα ἐμπορεύματα, τὰ ὁποῖα τοῦ εἶχον ἀποσταλῆ ἐκ τοῦ οἴκου Σραϊδερ ἐξ Ὁλλανδίας εἰς τὸν ἐκεῖ πράκτορά του Mayer. «Ἐπανειρχόμην, λέγει, ἀπὸ τὸ Ἀμστελόδαμον διὰ Καϊνιξμπεργ διὰ τῆς ταχυδρομικῆς ἁμάξης, ὅταν εἰς τὸ Tilsit μανθάνω μὲ φρίκην ὅτι ὁλόκληρος ἡ πόλις τοῦ Μέμελ ἔγινε παρανάλωμα τοῦ πυρός». Καταφθάνει ἐκεῖ ἔντρομος, εὑρίσκει τὴν πόλιν σωρὸν ἐρειπίων, ἀναζητεῖ τὸν πράκτορά του, καὶ τὸν ἐρωτᾷ ποῦ εἶναι τὰ ἐμπορεύματά του. Ἐκεῖ τοῦ ἀπαντᾷ ὁ Mayer δεικνύων τὰς κεκαυμένας ἀποθήκας. Τὸ πρᾶγμα ἦτο μέγα, εἰς μίαν στιγμὴν κατεστρέφοντο κόποι καὶ μόχθοι ὀκτὼ ἐτῶν ἐργασίας καὶ ἐχάνοντο 562 χιλιάδες φιορινίων, ποὺ ἀπετέλουν ὅλην του τὴν περιουσίαν. Μόνη του παρηγορία ἦτο ὅτι δὲν εἶχε χρέη, ὅτι ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τοὺς παλαιούς του προϊσταμένους καὶ ἔχων τὴν ὑποστήριξίν των πάλιν μὲ καιρὸν θὰ ἀνέκτα τὰ ἀπολεσθέντα.

Περίλυπος κρατεῖ θέσιν εἰς τὴν ἅμαξαν διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πετρούπολιν. Ἐν ᾧ ὅμως διηγεῖται εἰς τοὺς μέλλοντας συνταξειδιώτας του τὸ δυστύχημά του, ἀκούει ἕνα ἄγνωστον νὰ φωνάζῃ: «Σχλῆμαν, μήπως εἶσθε ὁ Σχλῆμαν; αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος εὐτυχὴς ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχασε τίποτε. Ἐγὼ εἶμαι ὁ ὑπάλληλος τοῦ Meyer. Ὅταν ἔφθασαν τὰ ἐμπορεύματά σας, ἐπειδὴ αἱ ἀποθῆκαι μας ἦσαν ὑπερπλήρεις ἠναγκάσθημεν νὰ ἀνεγείρωμεν ξύλινον παράπηγμα ἵνα τὰ στεγάσωμεν ἐκεῖ. Αὐτὴ ἡ ξυλίνη ἀποθήκη εἶναι ἡ μόνη ἀποθήκη ποὺ δὲν ἐκάη!»

Συγκεκινημμένος καὶ ἄφωνος ἐκ χαρᾶς ἤκουσεν ὁ Σχλῆμαν τὴν ἀφήγησιν καὶ ἔμαθεν ὅλα τὰ καθέκαστα. Ἡ πυρκαϊά, ἥτις εἶχε καταστρέψει τὸ Μέμελ, ἀκριβῶς ἀπὸ τὰς ἀποθήκας τοῦ Meyer τὰς εὑρισκομένας εἰς τὸ βορειότερον μέρος τῆς πόλεως εἶχεν ἀρχίσει, ὁ δὲ σφοδρῶς πνέων βόρειος

ἄνεμος ἐξαπλώσας τὰς φλόγας ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ Μέμελ εἶχεν ἀφήσει ἀνέπαφα τὰ μόλις ὀλίγα μέτρα ἀπέχοντα ξύλινα παραπήγματα μὲ τὰ ἐμπορεύματα τοῦ Σχλῆμαν καὶ προσεκόμισεν ἀρκετὰ κέρδη δι' ὧν ἐπεδόθη εἰς γενικώτερον ἐμπόριον θείου, μολύβδου καὶ νίτρου, ἐξ ὧν ἐκέρδησε μεγάλα ποσά, οὕτως ὥστε ἐντὸς ἔτους ἐδιπλασίασε τὰ κεφάλαιά του.

Μόλις ἐτελείωσεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1856 ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἐκπληροῦται ἓν τῶν ἰδανικῶν τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. Ἐκμανθάνει δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἔχων διδασκάλους δύο Ἀθηναίους τὸν Νικόλαον Παπαδάκην καὶ τὸν Θεόκλητον Βίμπον, τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον Μαντινείας, ἔχων ὡς ἀναγνωστικὸν μετάφρασιν τοῦ ***Παύλου καὶ τῆς Βιργινίας,*** καὶ ἐντὸς ἓξ ἑβδομάδων, ἀφοῦ ἔμαθε τὴν νεοελληνικήν, ἐπεδόθη εἶτα εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας. Ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἐνόει ὁπωσοῦν τὸν Ὅμηρον, ὃν ἀνεγίνωσκε μετὰ ζωηροῦ ἐνθουσιασμοῦ.

Ἐπὶ δύο συναπτὰ ἔτη ὁ μεγαλέμπορος τῆς Πετρουπόλεως ἐνασχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν μελέτην τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἔκτοτε ἔμεινε πιστὸς λάτρης τοῦ προσφιλοῦς του Ὁμήρου, οὗτινος τὰς ῥαψῳδίας ἐγνώριζεν ἀπὸ στήθους.

Ἐπίσης διὰ τοῦ καθηγητοῦ Ἐδουάρδου Δεμουρὰλτ ἐξηκολούθησε τὰ Λατινικά, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐγκαταλίπει ἀπὸ εἰκοσαετίας· ἀλλ' ἤδη γνώστης τῆς ἀρχαίας καὶ νέας ἑλληνικῆς δὲν ἐδυσκολεύθη ποσῶς εἰς τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν· ὁμολογεῖ δὲ ὁ Σχλῆμαν ὅτι ἡ νεοελληνικὴ προφορὰ εἶναι ἡ ἐθνικὴ προφορὰ τῶν ἀρχαίων καὶ ὅτι αὐτὴν πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Ἑσπερίας καὶ οὐχὶ τὴν Ἐρασμιακήν.

Καὶ ἐν ᾧ δὲν παύει μελετῶν καὶ σπουδάζων ὁ Σχλῆμαν τῷ 1858 ἱκανὸς πλούσιος γενόμενος ἀποσύρεται τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐπιχειρεῖ μακρινὰ ταξείδια καὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη ὅθεν διέρχεται ὁμιλεῖ τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεσκέφθη τὴν Σουηδίαν, Δανίαν, Γερμανίαν Ἰταλίαν καὶ Αἴγυπτον, ἀνῆλθε τὸν Νεῖλον μέχρι τοῦ δευτέρου καταρράκτου καὶ ἐπωφεληθεὶς ἐξέμαθε τελείως τὴν Ἀραβικὴν καὶ ἀποστηθίζει ὁλόκληρον τὸ Κοράνιον.

Ἐκ Καΐρου διὰ τῆς Ἐρήμου μετέβη εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ Συρίαν.

Τῷ 1859 ἔφθασεν ἐπὶ τέλους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐσκέπτετο νὰ μεταβῇ εἰς Ἰθάκην, ἀλλὰ προσβληθεὶς ὑπὸ πυρετοῦ ἀναγκάζεται νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐπίσκεψιν εἰς τοὺς τόπους οὓς ἐδόξασεν ὁ Ὅμηρος καὶ ἐπιστρέφει εἰς Πετρούπολιν ἔνθα οἰκογενειακοὶ λόγοι τὸν καλοῦν. Ἐνταῦθα ἐπεδόθη πάλιν εἰς τὸ ἐμπόριον (1860-1864). Ἐκέρδησε πολλὰ διότι ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐρρίφθη εἰς τὴν βαμβακεμπορίαν ὁλοψύχως καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἐλαίου καὶ τείου. Τὰ κεφάλαιά του ηὔξησαν εἰς σημεῖον, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ προϊδῃ. Ἐποιεῖ λοιπὸν πάντα τὰ ἐν Πετρουπόλει καὶ ἄρχεται τῆς δευτέρας σειρᾶς περιηγήσεων, διὰ τὸν γῦρον τοῦ κόσμου. Ἀνεχώρησε κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1864 διὰ Τύνιδα πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Καρχηδόνος· ἐκεῖθεν ἀπέπλευσεν εἰς Ἰνδίας δι' Αἰγύπτου· ἐπισκέπτεται τὴν Κεϋλάνην, τὰς πόλεις Μαδράς, Καλκούταν, Βεναρὲς, Δέλχι καὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ Ἰμαλάϊα καὶ μελετᾷ τὸν ἀρχαῖον αὐτὸν πολιτισμόν· ἔπειτα τὴν νῆσον Ἰάβαν καὶ παραμένον ἐπὶ δίμηνον ἐν Κίνᾳ ὅπου ἐκτὸς πολλῶν πόλεων καὶ τοῦ Πεκίνου ἐπιχειρεῖ τὸ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τολμηρὸν ταξείδιον, ὅπως ἐπισκεφθῇ τὸ μέγα Σινικὸν τεῖχος, τὸ χωρίζον τὴν Κίναν ἀπὸ τὴν Μαντζουρίαν· εἶτα διεπεραιώθη εἰς Ἰαπωνίαν ὅπου μελετᾷ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ τόπου καὶ κατὰ τὰς πεντήκοντα ταύτας ἡμέρας τοῦ ταξειδίου διαπλεύσας τὸν Εἰρηνικὸν ὠκεανὸν φθάνει εἰς Ἅγιον Φραγκῖσκον τῆς Καλιφορνίας καὶ συγγράφει τὸ πρῶτον του σύγγραμμα: La Chine et le Japon. Paris 1866.

Ἐξ Ἁγίου Φραγκίσκου διὰ Νικαράγουας ἀνῆλθεν εἰς τὰς Ἀνατολικὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Ἐπεσκέφθη τὴν Ἀβάναν καὶ τὸ Μεξικὸν καὶ ἅμα τῷ ἔαρι τοῦ 1866 ἐγκατεστάθη εἰς Παρισίους, ὅπου ἐπεθύμει νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν Ἀρχαιολογίαν, ἥτις εἵλκυε τὰ μέγιστα τὸν Σχλῆμαν.

Ἐκεῖ παρακολουθεῖ μαθήματα ἀρχαιολογίας καὶ φιλολο-

γίας εἰς τὴν Sorbonne, συνδέεται διὰ στενῆς φιλίας μὲ τοὺς σοφοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Renan, Egger κ.λ.π. καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐν νῷ ἔχει εἰμὴ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὀνείρου του, ἤτοι τὴν ἐπίσκεψιν τῆς νήσου Ἰθάκης, τῆς πατρίδος τοῦ ἥρωος βασιλέως Ὀδυσσέως, οὗ αἱ περιπέτειαι κατέθελγον, ὡς ἔλεγε, τὴν παιδικήν του ἡλικίαν, καὶ ἡ τύχη ὡμοίαζε, λόγῳ τοῦ ναυαγίου, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ.

*
* *

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1868 κατέρχεται ὁριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μετὰ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῆς τοπογραφίας τῆς Κερκύρας, τῆς ὁμηρικῆς νήσου τῶν Φαιάκων, μεταβαίνει εἰς Ἰθάκην, ὅπου ἐπιχειρεῖ μικρὰς ἐρευνητικὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀετοῦ, ὅπου ὑπετίθετο ὅπου ὑπῆρχε τὸ ***ἀνάκτορον τοῦ Ὀδυσσέως***, καὶ ἐπείσθη περὶ αὐτοῦ, ὡς ἐν τῷ ἔργῳ ***Ἰθάκη Πελοπόννησος καὶ Τρωὰς*** (Παρίσιοι 1868). Γαλλιστὶ καὶ Γερμανιστὶ ἀναφέρει. Ἐκεῖθεν ἐπισκέπτεται τὸ πεδίον τῆς μετέπειτα δράσεως καὶ δόξης του καὶ μετὰ ταῦτα τὰς Ἀθήνας καὶ ἐκ Πειραιῶς ἀποπλέει διὰ Δαρδανέλλια πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Τρωϊκῆς χώρας καὶ μελέτην τοπογραφικὴν πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐνδόξου Ἰλίου πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ συγκινήσεως, ὡς νὰ κατέληξεν εἰς τὸ τέρμα τῶν παιδικῶν του ὀνειροπολήσεων.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄλλοι μὲν σοφοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι ἐφαντάζοντο τὸ ἀρχαῖον Ἴλιον εἰς Μπουνάρμπασι, ἄλλοι εἰς τὸ Ἰσσαρλίκ. Ὁ Σχλῆμαν πιστεύει ἀμέσως ἀδιστάκτως ὅτι μόνον ἡ τοποθεσία τοῦ Ἰσσαρλὶκ συμφωνεῖ μὲ τὰς περιγραφὰς τοῦ Ὁμήρου. Αἱ μετέπειτα ἀνασκαφαί του ἀπέδειξαν ὅτι εἶχε δίκαιον. Τὰς πρώτας του ἐρεύνας περιγράφει εἰς τὸ ἔργον του: Ithaque, Peleponnesos et Troie Paris 1868, τὸ ὁποῖον καὶ ἀποστέλλει μετὰ διατριβῆς γεγραμμένης εἰς ἀρχαΐζουσαν ἑλληνικὴν πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Rostock, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνακηρύττει διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας, ἔκτοτε δὲ προσπαθεῖ νὰ φαίνηται ἄξιος τῆς ἀπονεμηθείσης αὐτῷ τιμῆς.

Ὁ μικρὸς ὑπάλληλος τοῦ Φίρστενμπεργ, ὁ βιοπαλαιστὴς τοῦ Ἀμστελοδάμου καὶ μεγαλέμπορος τῆς Πετρουπόλεως εἶχεν ἐξελιχθῆ εἰς ἐπιστήμονα.

Κατὰ τὸ 1871 ἐφωδιασμένος μὲ Σουλτανικὸν φιρμάνιον ἐπιτρέπον ἀνασκαφὰς εἰς Ἰσσαρλὶκ ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ συνεζεύχθη τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν Σοφίαν, θερμὴν θιασώτιδα τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἥτις καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα βίον του ὑπῆρξεν ἡ ἔνθερμος καὶ ἐνθουσιώδης συνεργάτις πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ τῆς ζωῆς του, μεθ' ἧς τῇ 27 Σεπτεμβρίου 1871 ἀπέπλευσεν εἰς Τρωάδα καὶ ἤρξατο τῶν ἀνασκαφῶν του.

Μὲ 100 - 200 ἐργάτας ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἐπανέρχεται σχεδὸν κατ' ἔτος εἰς τὴν Τρωάδα καὶ μὲ ἀφάνταστον ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν, ἀψηφῶν τὸν καύσωνα καὶ τοὺς ἑλώδεις πυρετοὺς τοῦ θέρους καὶ τὸ δριμὺ ψῦχος τοῦ χειμῶνος, φέρει εἰς φῶς τὰ ἐρείπια τοῦ ἐνδόξου Ἰλίου.

Ἀποκαλύπτει τὰς Σκαιὰς Πύλας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν Ἀνατολικήν, τὰς Δαρδανίδας πρὸς Μ. πύργον πρὸς ΜΑ. καὶ ΒΑ. τὰ ἀνάκτορα, τὸν Ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, βωμούς, θέατρον, μέγαρα, προπύλαια καὶ τὸν θησαυρὸν τοῦ Πριάμου, ὅπως ἀπεκάλει ὁ Σχλῆμαν τὰ χρυσᾶ κοσμήματα, περιδέραια, ἐνώτια καὶ τὰ ἀργυρᾶ κύπελλα τὰ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ὅλα συσσωρευμένα ὡς ἂν εἶχαν ἀποκρυβῆ πρὸς φύλαξιν κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰλίου.

Ἑκατοντάδες πήλινα ἀγγεῖα, θαυμάσιοι πελέκεις ἐκ νεφρίτου λίθου καὶ Lapislazouli, ὀρειχάλκινα ἀντικείμενα, ἐξωγραφημένα ἀγγεῖα Μυκηναϊκῆς καὶ προϊστορικῆς ἐποχῆς, ὅλα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ὑπῆρξε πλουσία καὶ μεγάλη πόλις.

Τὰς ἀνασκαφὰς ἐν Τροίᾳ ἐπανέλαβε καὶ τῷ 1878 καὶ 1879 καὶ περιηγήθη καὶ πᾶσαν τὴν Τρωϊκὴν χώραν κατὰ Μάϊον τοῦ 1881, γράψας γερμανιστὶ καὶ ἰδίαν μονογραφίαν «**Reise in der Troas**» μεταφρασθεῖσαν ἑλληνιστὶ ὑπ' ἐμοῦ, τότε φοιτητοῦ ὄντος τῆς φιλολογίας (περιήγησις ἀνὰ τὴν Τρωάδα ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Ἑρρίκου Σχλῆμαν Ἀθῆναι 1882). — Τῷ 1883 ἐξέδωκε Γερμανιστὶ τὸ ἔργον του Troja



Σοφία Σχλῆμαν.

Leipzig-Troie Paris 1885 καὶ ἀγγλιστί, διὰ τοῦ ὁποίου κατέστησε γνωστὰ ἀνὰ σύμπαντα τὸν ἔκπληκτον ἐπιστημονικὸν κόσμον τὰ πορίσματα τῶν ἐν Τρῳάδι ἀνασκαφῶν του, ἃς ἐπανέλαβε καὶ τῷ 1890, περὶ ὧν ἐξεδόθη μετὰ θάνατον ἐν Λειψίᾳ τῷ 1891 ἴδιον ἔργον. Ὁ δὲ συνεργάτης αὐτοῦ καὶ διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Γουλιέλμος Δαῖρπφελδ ἐδημοσίευσε τῷ 1893 καὶ 1894 ἴδια ἔργα περὶ αὐτῶν καὶ τῷ 1902 δίτομον ἔργον Troja καὶ Ilion ἀναλώμασι τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Γουλιέλμου Β΄.

Καὶ ἔκτοτε ἡ Τροία καὶ ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος παύουν πλέον νὰ εἶναι μῦθος καὶ θεωροῦνται ἱστορικόν, ἱστορικώτατον γεγονὸς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τὸ ὁποῖον προσεπεκύρωσαν αἱ κατόπιν συντελεσθεῖσαι ἀνασκαφαὶ τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἑφεξῆς καὶ ἐπιληθεύσαν ὅσα ὁ ἀθάνατος Ὅμηρος περιγράφει ἐν τῇ Ἰλιάδι.

Ἐπίσης ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀννοβέρῳ Κέστνερ Μουσείου Dr Carl. Schuchhart ἐξέδοτο τῷ 1890 ἐν Λειψίᾳ περισπούδαστον ἔργον: Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenae, Orchomenos Ithaka im Lichte der heutigen Wissenschaft μετ' εἰκόνος τοῦ συγγραφέως, καὶ τῆς συζύγου του Σοφίας φερούσης τὸν διάκοσμον τοῦ χρυσοῦ διαδήματος καὶ τοῦ περιδεραίου ἐκ τῶν θησαυρῶν τῆς Τροίας.

Καθ' ὃν χρόνον ἐξηκολούθει συνεχίζων τὰς ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφὰς παραλλήλως ἀρχίζει τῷ 1874, ἀδείᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ τὰς τῶν Μυκηνῶν, ὅπως, ἅπαξ ἀνακαλυφθείσης τῆς Τροίας καθ' ἣς οἱ Ἕλληνες ἐξεστράτευσαν, ἀνεύρῃ καὶ τὴν πόλιν τοῦ Ἀτρείδου Ἀγαμέμνονος, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Τρωϊκῆς ἐκστρατείας. Πράγματι δι' ἐπιμόνων ἐπὶ δύο ἔτη συντόνων ἐργασιῶν φέρει εἰς φῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐξυμνουμένην πόλιν ὡς ***εὐκτίσμενον*** καὶ ***πολύχρυσον,*** τὰς ἐνδοξοτάτας Μυκήνας, ἐξ ὧν ὡς διὰ μαγείας ἀνέθωρεν ὁ ἀποκληθεὶς Μυκηναῖος πολιτισμός. Διὰ τῆς πύλης τῶν Λεόντων, ἥτις ἦτο γνωστή, ἦν καὶ τελείως

ἐκσκάπτει, καθότι ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ κεκαλυμμένη ὑπὸ χωμάτων εἰσέρχεται ὁ Σχλῆμαν ὅπως ὁ Παυσανίας εἰς τὸν περίβολον ὅπου ἀναζητεῖ τοὺς βασιλικοὺς τάφους. Καὶ πιστεύων εἰς ὅσα λέγει ὁ Παυσανίας, ὅστις κατὰ τὸν Β΄ αἰῶνα μ. Χ. εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς Μυκήνας καὶ περιέγραψε τὰ ὅσα ἐκεῖ τοῦ διηγήθησαν, ὡς ἐκ μαγείας ἀποκαλύπτει τοὺς βασιλικοὺς τάφους, τοὺς περιβαλλομένους ὑπὸ διπλοῦ κύκλου ὀρθοστατῶν λιθίνων πλακῶν. Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ του ὁ Σχλῆμαν πιστεύων εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν εἶναι βέβαιος ὅτι εὗρε τοὺς τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν συντρόφων του.

Ἡ συγκίνησις εἶναι μεγάλη, τὰ εὑρήματα ἀνελπίστου καλλιτεχνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀξίας. Τὰ τολμηρότερα ὄνειρα τοῦ Σχλῆμαν ἔχουσι πραγματοποιηθῆ. Ὁλόκληρος ἄγνωστος ἕως τότε πολιτισμὸς ἀποκαλύπτεται καὶ χιλιετηρίδες θρύλων γίνονται ἱστορία. Μὲ ὑπερήφανον χαρὰν τηλεγραφεῖ ὁ Σχλῆμαν εἰς τὸν Βασιλέα Γεώργιον Α΄ ὅτι εὗρε τοὺς τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν συντρόφων του.

Ὁ παγκόσμιος τύπος διατυμπανίζει τὸ μέγα γεγονός, τὸ ὁποῖον προξενεῖ εἰς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον συγκίνησιν πολὺ μεγαλυτέραν αὐτῆς, που ἐπροξένησαν τώρα τὰ εὑρήματα τοῦ τάφου τοῦ Τούταν Χαμόν. — Ἡ κυβέρνησις στέλλει ἀμέσως ἔνοπλον δύναμιν ὅπως προστατεύσῃ τὰς ἀνασκαφάς. Ὁ Σχλῆμαν ἀπολύει τοὺς 125 αὐτοῦ ἐργάτας καὶ τότε αὐτὸς μετὰ τῆς ἐμπνευσμένης συνεργάτιδός του καὶ τῶν ἐφόρων, κατέρχεται εἰς τοὺς εἰς βάθος 8 μέτρ., ἐντὸς τοῦ βράχου λελαξευμένους τάφους καὶ ἐκεῖ ἐπὶ 4 ἑβδομάδας ἐπὶ τῶν γονάτων καταγίνονται νὰ ἐξαγάγωσι ἓν πρὸς ἓν τὰ πλούσια κοσμήματα. Ἑκάστην ἑσπέραν καλύπτονται ἐκ νέου οἱ τάφοι μὲ παχὺ στρῶμα χώματος, καὶ ἐν ᾧ οἱ στρατιῶται φρουροῦν, ὁ Σχλῆμαν, οἱ ἔφοροι καὶ ἡ Σοφία Σχλῆμαν ἵππος κρατοῦσα φιλοστόργως τὸ κάνιστρον μὲ τὰ εὑρήματα τῆς ἡμέρας ἐπιστρέφουν εἰς τὸ χωρίον Χαρβάτι, ὅπου φυλάσσονται προσωρινῶς οἱ θησαυροί, καὶ ἀναπαύονται ἕως τὴν ἐπαύριον ὁπότε ἀρχίζουν πάλιν τὰς ἐρεύνας των.

Οἱ ἀμυθήτου πλούτου θησαυροὶ οὗτοι ἐναπετέθησαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ (αἴθουσα Μυκηνῶν θῆκαι 1 - 45). Ἐν ταῖς θήκαις τούτων περιέχονται διαδήματα χρυσοῦ, προσωπίδες χρυσαῖ, ἑκατοντάδες ῥοδάκων χρυσῶν, καρφίδες, ἀστέρες χρυσοῖ, χρυσᾶ κύπελλα, ἀργυρᾶ ἄγγεῖα, χαλκᾶ ξίφη μὲ θαυμασίας incrustations ἐκ χρυσοῦ, ζῶναι χρυσαῖ, λέβητες χαλκοῖ, χρυσῆ κεφαλὴ λέοντος, κεφαλὴ ἀργυρᾶ βοὸς μὲ χρυσᾶ κέρατα, ἀλαβάστρινα ἀγγεῖα, ψυχαὶ καὶ πυξὶς χρυσαῖ, δακτύλιοι χρυσοῖ μὲ ὡραίας παραστάσεις, ἐγχειρίδια χρυσᾶ, ποτήρια χρυσᾶ, ὠὸν στρουθοκαμήλου καὶ πλεῖστα ἄλλα.

Κατόπιν ἑκάστης ἀνασκαφῆς ὁ Σχλῆμαν συνέγραφε περισπουδάστους μελέτας. Τὰ συγγράμματά του ταῦτα Ilios, Mycénes, Troy, Tiryns ἐξεδίδοντο ταυτοχρόνως Ἀγγλιστί, Γαλλιστὶ καὶ Γερμανιστὶ παρὰ τῷ Murray, Didot, Brockhaus καὶ Harper ἐν Ἀμερικῇ.

Παρ' ὅλην τὴν θαυμασιὴν ἐπιτυχίαν του καὶ παρὰ τὴν ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τῶν περισσοτέρων μεγάλων ἐπιστημόνων καὶ ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων, ὡς τοῦ Gladston καὶ Virchow, οἵτινες ἔγραψαν τοὺς προλόγους δύο ἐκ τῶν βιβλίων του, τῶν G. Perrot, Sayce, Max Müller τῶν φίλων αὐτῶν καὶ θαυμαστῶν καὶ τοῦ συνεργάτου του Dörpfeld, εὑρέθησαν καί τινες ὅπως ὁ Stephani, διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως, οἵτινες ἠμφισβήτησαν τὴν ἀρχαιότητα τῶν εὑρημάτων, ὑποστηρίζοντες ὅτι τὰ εὑρήματα αὐτὰ ἀνήκουσιν εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ ἦσαν λείψανα τῆς διελεύσεως τῶν Γότθων ἢ τῶν Σκυθῶν!

Καὶ ταῦτα μὲν νῦν φαίνονται ἡμῖν περίεργα, ἀλλὰ πρέπει νὰ σκεφθῇ τις ὅτι πρῶτος ὁ Σχλῆμαν ἀνεκάλυψε τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμόν, ὅστις πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν του ἐθεωρεῖτο μῦθος πλασθεὶς ὑπὸ τῆς φαντασίας τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Ἀλλὰ μήπως καὶ τὰ προϊστορικὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Τροίας ὅτε εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ Σχλῆμαν δὲν ἐθεωρήθησαν ὑπό τινων ἀρχαιολόγων ἐν τῷ Τελωνείῳ Πειραιῶς καὶ ἐπὶ παρουσία μου, ὡς ἔργα τέχνης Βυζαντιακῆς καὶ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχοντα, καὶ πολλοὶ ἀρχαιολόγοι

τῆς Ἑσπερίας ἐν ἀρχῇ οὐδεμίαν ἀπέδιδον εἰς ταῦτα σημασίαν καὶ οὐδεμία ἐπίγνωσις ὑπῆρχε;

Ἐπὶ ἔτη δὲ ἐγράφοντο τόσον μέγα πλῆθος βιβλίων καὶ διατριβαὶ ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ Σχλῆμαν, ὥστε ἀποτελοῦν ὁλόκληρον βιβλιοθήκην, ὡς ἀφελέστατα ἀναγράφει ὁ ἴδιος Σχλῆμαν ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι συγγράμματι: «Trole» Paris 1885 (σελὶς 231 - 238). Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ταχέως καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ πεισθῶσι περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν εὑρημάτων καὶ ἐν τέλει πάντες συνετάχθησαν πρὸς τὴν γνώμην τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου.

Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν τάφων ὁ Σχλῆμαν ἀνεκάλυψε κατοικίας καὶ τὰ μικρὰ ἀνάκτορα καὶ εἶτα τὰ μεγάλα, ἑλληνικὸν ναόν, ὑπογείους κλίμακας, τὴν Περσείαν Πηγὴν καὶ τουρκικὸν ὑδραγωγεῖον καὶ εἶτα τὴν ἐπὶ τῶν βράχων ἀρχαίαν ὁδόν. Ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν ἀνεκάλυψε τὸ λεγόμενον ***Θησαυροφυλάκιον τοῦ Ἀτρέως*** συγκείμενον ἐκ διαδρόμου (35,6 μ.) περιβαλλομένου ὑπὸ τειχῶν, ἐκ Πύλης (5,40×2,6 μ.) μεθ' ὑπερθύρου λίθου, ἐκ τοῦ περιφερικοῦ θολωτοῦ θαλάμου (15. μ.) καὶ ἐκ συνεχομένης μικροτέρας αἰθούσης, τῆς κυρίως νεκρικῆς.

Οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο διὰ χαλκῶν πλακῶν, ἀλλ' ἦτο σεσυλημένος καὶ μόνον τεμάχια τοῦ διακόσμου εὑρίσκονται ἐν τῷ Βρεττανικῷ μουσείῳ. Ἀνεσκάφησαν δὲ καὶ ἄλλοι ἓξ τάφοι, ὧν εἷς ὑπὸ τῆς Σοφίας Σχλῆμαν, ἧς φέρει καὶ τὸ ὄνομα.

Ὁποία ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ τοῦ ἐξερευνητοῦ τῆς Τροίας ἐν τῇ ἀνευρέσει τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως δεικνύει τὸ παρὰ πόδας τηλεγράφημα, ὅπερ ἀπηύθυνε πρὸς τὸν τότε Βασιλέα Γεώργιον Α΄.

A Sa Majesté Le Roi George des Hellènes

Athènes

Avec une extréme joie j'annonce à Votre Majesté que j'ai decouvert les tombeaux que la tradition, dont Pausanias se fait l' écho, designait comme les sepulcres d' Agamemnon, de Cassandra, d' Eurymedon et

de ses camarades, tous tués pendant le repas par Clytemnestra et son amant Egiste.

Ils étaient entourés d'un double cercle parallèle de plaques, qui ne peut avoir été érigé qu' en honneur des dits grands personnages. J' ai trouvé dans les sépulcres des trésors immenses en fait d'objets archaiques en or pur. Ces trésors suffisent à eux seuls à remplir un grand musée, qui sera le plus merveilleux du monde, et qui pendant des siècles à venir attirera en Gréce des milliers d'étrangers de tous les pays. Comme je travaille par pur amour pour la science, je n'ai naturellement aucune prétention à ces tresors, que je donne, avec un vif enthousiasme, intacts à la Grèce. Que Dieu veuille que ces trésors deviennent la pierre angulaire d'une immense richesse nationale.

Henry Schliemann

Mycénes 16/28 Novembre 1876.

Εἶναι εὐνόητον ὁποίαν κατάπληξιν ἐνεποίησεν ἡ χαρμόσυνος αὕτη εἴδησις ἔν τε τοῖς ἀνακτόροις καὶ παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ, ὁ δὲ Βασιλεύς, διὰ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ γραμματέως Α. Καλίνσκη ἔσπευσε νὰ συγχαρῇ θερμότατα τὸν εὐτυχῆ ἀρχαιολόγον διὰ τοῦ κατωτέρω τηλεγραφήματος:

Monsieur le Docteur Schliemann

Argos

Jai l'honneur de vous annoncer que Sa Majesté le Roi ayant reçu votre dépêche à daigné me charger de vous remercier de votre zèle et amour pour la science, et vous féliciter de vos importantes découvertes, et Sa Majesté espère que vos efforts serons toujours couronnés d'aussi heureux succés.

La secretaire de S. M. Hellenique

A. Callnskis

Πλεῖστα δ' ὅσα συγχαρητήρια τηλεγραφήματα ἔλαβεν ἐπίσης ἐκ μέρους ἐστεμμένων κεφαλῶν καὶ ἰδιωτῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἐν γένει ἐπιστημόνων.

Μόλις ἀπεπεράτωσε τὰς ἐν Μυκήναις ἀνασκαφὰς μετέβη εἰς Ἰθάκην, ὅπου εἶχεν ἀνασκάψῃ τῷ 1868, πρὸς εὐρυτέραν καὶ ἐνδελεχεστέραν μελέτην. Ἀνέσκαψεν ἐν Ἰθάκῃ τῷ 1878 τὸ λεγόμενον ***Κάστρον τοῦ Ὀδυσσέως*** κείμενον ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων βράχων τοῦ ὄρους Ἀετοῦ (380 μ) ὅπου ἀπεκάλυψε Κυκλώπεια τείχη καὶ μνημεῖα ἐπιτάφια, ἀλλὰ ταῦτα θεωροῦνται τοῦ Η΄. αἰῶνος καὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκης, τοῦ Λαερτιάδου Ὀδυσσέως, καθόσον ἀπὸ τοῦ 1903 καὶ ἐντεῦθεν διεξήχθη φιλολογικὸς καὶ ἀρχαιολογικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν ἐπαϊόντων ἐὰν Ἰθάκη εἶναι ἡ Ἰθάκη ἢ ἡ Λευκὰς ἢ ἡ Κεφαλληνία καὶ ἐξεδόθησαν ἱκανὰ βιβλία Γερμανιστὶ καὶ Ἑλληνιστί, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος.

Τῷ 1879 ἀποπερατώσας τὸ ἐν Τροίᾳ μεγαλεπήβολον ἔργον του, ἐνήργησε τὰς ἐν Βοιωτικῷ Ὀρχομενῷ ἀνασκαφάς, ὅπου ἀνεκάλυψε τὸν θησαυρὸν τῶν Μινυῶν, ἤτοι θολωτὸν τάφον παρόμοιον πρὸς τὸν τῶν Μυκηνῶν, περὶ οὗ ἔγραψεν ἐν τῷ ἔργῳ «Orchomenos» Leipzig 1881.

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1884 ἀνέσκαψε τὴν ***Σορὸν*** τοῦ Μαραθῶνος, ἤτοι τὸν τάφον τῶν πεσόντων κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην τῷ 490 π. Χ. 192 Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀπεδείχθη ὅτι ὁ τύμβος εἶναι ἀρχαιότερος τῶν Μηδικῶν χρόνων.

Ἐν Τίρινθι ὁ Σχλῆμαν εἶχε τὴν τύχην νὰ ἀνασκάψῃ καὶ ἀποκαλύψῃ τὸ πρῶτον «Προϊστορικὸν Μέγαρον» μὲ τὰς στοάς του, τὰς μεγάλας αἰθούσας, τὰ λουτρά, τὸ πρόθυρον, τὸν περίβολον ἐξ ἀκατεργάστων κολοσσιαίων ὀγκολίθων, συγκλινόντων πρὸς τὰ ἄνω, ἵνα κατασκευασθῶσιν οὕτω σήραγγες ἢ ἀποθῆκαι. Ἀπεκαλύφθησαν δὲ διάφορα στρώματα ἀπὸ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος π. Χ. μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Οὕτως ἀπεκαλύφθη ἡ Ἀκρόπολις (300 × 100,60 μ.) μετὰ τειχῶν πάχους 8 - 10 μ. μετὰ τριῶν διακεκριμένων ἀνδήρων, ὧν τὸ πρὸς Β. κατώτερον ἦτο ὀχυρωμένον στρατόπεδον, τὸ δεύτερον ἡ διάβασις εἰς τὸ πρῶτον, καὶ τὸ τρίτον περιελάμβανε τὰ ἀνάκτορα μετ' ἰδίου περιβόλου, ἐν ᾧ στοαί, λουτρά, αἴθουσαι. Τοῦτο ἔχει σχῆμα ναοῦ ἓν παραστάσει (25,50 × 12 μ.). Διαιρεῖται εἰς τρία μέρη:

Τὸ πρόθυρον μετὰ δύο ξυλίνων κιόνων, τὸν πρόδομον καὶ τὸ ἰδίως μέγαρον μετὰ 4 κιόνων βασταζόντων τὴν ὀροφήν. Οἱ τοῖχοι εἶχον διακόσμησιν ἐκ ζωοφόρου καὶ γραφῶν, τὸ δὲ δάπεδον ἐκαλύπτετο ἐκ τετραγώνων μιμουμένων τάπητα. Ἡ εἴσοδος ἦτο πρὸς Α. διὰ λόγους στρατηγικούς. Πρὸς Δ ὑπάρχει καὶ μικρὰ πόλις, ἄγουσα εἰς κλίμακα κεκαλυμμένην ἐν μέρει, ἧς σώζονται 60 ἀναβαθμοί. Ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς Τίρυνθος τινὰ μετηνέχθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον (Αἴθουσα Μυκηνῶν θήκη 92) Ἀξιομνημόνευτοι εἶναι δύο χρυσοῖ δακτυλιόλιθοι (θήκη 89.-91) καὶ τοιχογραφίαι ἐκ τοῦ μεγάρου Τίρυνθος, ἧς τὰ ἄλλα εὑρήματα κατετέθησαν ἐν τῷ Μουσείῳ Ναυπλίου.

Εἶτα ὁ Σχλῆμαν μετέβη εἰς Κρήτην ὅπως ἐπιχειρήσῃ ἀνασκαφὰς εἰς Κνωσσόν, καὶ ἀποκαλύψῃ τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μίνωος, ἀλλὰ πολιτικοὶ λόγοι ἠνάγκασαν τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν νὰ μὴν ἀποδεχθῇ καὶ γείνωσιν αἱ ἀνασκαφαὶ τότε ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀλλ' ἀναβληθῶσι μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μεγαλονήσου, ἐκ φόβου μήπως τὰ εὑρήματα μετεφέροντο εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ οὕτω ἀπέθανεν ὁ Σχλῆμαν χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀποκαλύψῃ αὐτὸς τὴν Κνωσσόν.

Κατὰ δὲ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1888 ἐν τῇ θέσει ***Ἅγιος Κοσμᾶς*** ἐν Κυθήροις ἀνεζήτησε τὸν ναὸν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης. Καὶ μετὰ ταῦτα διαπεραιωθεὶς εἰς Πύλον καὶ εἰς τὴν νῆσον Σφακτηρίαν τὴν ἀντικρὺ αὐτῆς ἐκτεινομένην ἀνεῦρε τὸ ὀχύρωμα τὸ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Δ΄ 31) ἀναφερόμενον καὶ ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν 425 π. Χ. χρησιμοποιηθὲν ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμῳ.

Κατὰ τὸ 1880 ἔκτισεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν τῇ Λεωφόρῳ

Πανεπιστημίου, περικαλλὲς Μέγαρον· τὸ ***Ἰλίου Μέλαθρον***[1] ὅπου κατῴκει μετὰ τῆς οἰκογενείας του, ὅταν δὲν εὑρίσκετο εἰς τὰς ἀνασκαφάς του.

Ἐκεῖ εἶχε τοποθετήσει καὶ ἐκθέσει τὴν Τρωϊκὴν συλλογήν του ἣν κατόπιν ἐδώρησεν εἰς τὸ Γερμανικὸν Ἔθνος.

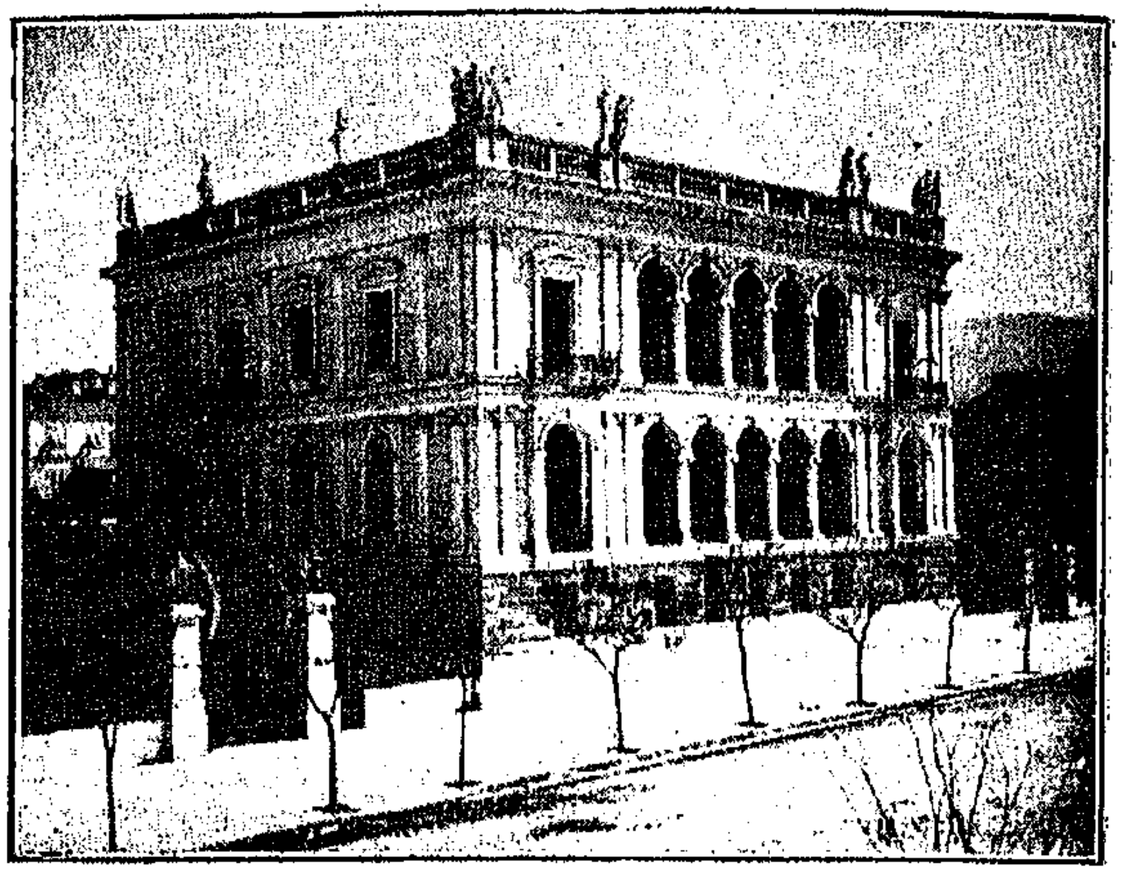

Ἰλίου Μέλαθρον.

Αὕτη εὑρίσκεται νῦν εἰς τὸ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον ἐν Βερολίνῳ, ἐν ᾧ ὁλόκληροι αἴθουσαι φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν Schliemann's Sammlung.

[1] Τὸ μέγαρον τοῦτο κτισθὲν τῷ 1880 πομπηϊανοῦ ῥυθμοῦ εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς Πρωτευούσης· ὁ δ' ἐσωτερικὸς διάκοσμος ὄντως μεγαλοπρεπὴς μετ' ἐπιγραφῶν καὶ ψηφιδωτῶν. Ἐπ' ἐσχάτων, τῷ 1926 ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ δημοσίου ἀντὶ 27 ἑκατομμυρίων δραχμῶν καὶ θὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς μουσεῖον τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Καὶ ἐπέπρωτο ὁ Σχλῆμαν καὶ ἐν τῇ ζωῇ ἀκόμη νὰ τιμηθῇ ὅπως οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἐπιστήμων. Ἡ πόλις τοῦ Βερολίνου διὰ τὴν δωρεὰν τῆς Τρωϊκῆς συλλογῆς του τὸν ἀνεκήρυξεν ἐπίτιμον δημότην, τιμήν, ἣν πρὸ αὐτοῦ μόνον εἰς τὸν Βίσμαρκ καὶ τὸν Μόλτκε εἶχον ἀπονείμει.[1] Μετὰ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Rostock τὸ ὁποῖον τῷ 1868 ἤδη τὸν εἶχεν ἀνακηρύξει διδάκτορα, τὸ βασιλικὸν Κολλέγιον τῆς Ὀξφόρδης τοῦ ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος ἔτι δὲ καὶ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Ἐδιμβούργου.

Εἰς ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς ὁ Σχλῆμαν εἶχε φίλους καὶ θαυμαστάς· ἀλληλογράφει τακτικῶς μὲ ὅλους τοὺς μεγάλους ἐπιστήμονας τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς ὅλα τὰ ἀρχαιολογικὰ συνέδρια ὅπου ἐθεωρεῖτο εὐτύχημα νὰ ἀκουσθῇ ἐξιστορῶν τὰ τῶν ἀνακαλύψεών του.

Εἶχε τιμηθῇ διὰ πλείστων παρασήμων καὶ μεταλλίων καὶ ἐκαλεῖτο τακτικὰ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας.

Τὸ Ἰλίου Μέλαθρον τὸν χειμῶνα ἦτο προσκυνητήριον, εἰς τὸ ὁποῖον συνέρρεον ὅλοι οἱ ἄνδρες τῶν γραμμάτων, ὅσοι ἐπεσκέπτοντο τὰς Ἀθήνας καὶ ἐθεώρουν μεγάλην τιμὴν νὰ γίνωσι δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Σχλῆμαν.

Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος συχνὰ μετέβαινεν παρὰ τῷ Σχλῆμαν μόνος ἢ μετὰ παρεπιδημούντων ἐν Ἀθήναις συγγενῶν του καὶ ἤρέσκετο περιεργαζόμενος τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα καὶ ἀκούων τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς τὰς διηγήσεις.

Ποτὲ δὲν ἐβαρύνετο ὁ Σχλῆμαν, καίτοι εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης του εὑρισκόμενος, νὰ ἀναπολῇ καὶ μὲ συγκίνησιν νὰ διηγῆται τὰ τῶν παιδικῶν του χρόνων ὄνειρα, τὴν σκληρὰν ἐποχήν, ὅτε βιοπαλαιστὴς ἀκόμη εἶχε κατορθώσει νὰ μορφώσῃ τὸν νοῦν του. Πῶς ἐξέμαθε τὰς 18 γλῶσσας τὰς ὁποίας τελείως κατεῖχε, πῶς ηὐδοκίμησεν εἰς τὸ ἐμπόριον

[1] Παρέστη ἐν τῇ ἐπισήμῳ τελετῇ τῆς Δημαρχίας μετὰ τῆς Σοφίας Σχλῆμαν τῇ 7ῃ Ἰουλίου 1881. Ἐπὶ τούτῳ δ' ἐξεδόθη ἰδίᾳ φυλλάδιον. Rede zur Bewillkommung Schliemann's als Ehrenbürger Berlins.

καὶ πῶς ἐν τῷ μέσῳ τόσων ἀσχολιῶν οὐδέποτε ἐλησμόνησεν ὅτι εἶχε τάξει εἰς τὸν ἑαυτόν του νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἀρχαίαν Τροίαν.

Ἀκμαῖος καὶ πλήρης σχεδίων διὰ νέας ἀνασκαφὰς καὶ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐν Τρῳάδι, ἐπέπρωτο εἰς ἡλικίαν 68 ἐτῶν νὰ ὑποκύψῃ εἰς κρυολόγημα εἰς τὸ οὖς καὶ νὰ ἀποθάνῃ ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας τῇ 20 Δεκεμβρίου 1890 ἐν ᾧ ἡ οἰκογένειά του τὸν ἀνέμενε διὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ νέου ἔτους 1891.

Δι' ἰδιαιτέρου ἀτμοπλοίου μετεκομίσθη ἡ σορός του εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγένετο πάνδημος κηδεία εἰς ἣν παρευρέθη ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, ὅλοι οἱ ξένοι καὶ ἡμέτεροι ἐπιστήμονες, τὸ διπλωματικὸν σῶμα, ἡ Κυβέρνησις καὶ ὅλη ἡ ἐπίλεκτος παρ' ἡμῖν κοινωνία.

Ὁ θάνατος τοῦ Σχλῆμαν ἀνηγγέλθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν καὶ ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου κατέφθασαν συλλυπητήρια τῶν ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν, τῶν ὁποίων ἦτο ἐπίτιμον μέλος, καὶ τῶν θαυμαστῶν του.

Λόγοι ἐπιτάφιοι ἀπηγγέλθησαν ὑπὸ τοῦ συνεργάτου του Dörpfeld, τοῦ Γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων Π. Καββαδία καταθέσαντος στέφανον ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, καὶ τῶν ἄλλων διευθυντῶν τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν καὶ ἔμμετρος ὑπὸ τοῦ A. P. Ραγκαβῆ. Καὶ στεφάνους κατέθεσεν ἡ Κυβέρνησις, ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, ὁ Γουλιέλμος Β΄., ἡ πόλις τοῦ Βερολίνου καὶ πλῆθος ἄλλων ἐπιφανῶν.

Καὶ ἀναπαύεται ὁ ἀείποτε ἀκούραστος ἄνθρωπος εἰς τὸ πρὸ τοῦ περιβόλου τοῦ Α΄ Νεκροταφείου μαρμάρινον μαυσωλεῖον κεκοσμημένον μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ σχέδιον μόνος του εἶχε χαράξει εἰς ἀΐδιον μνήμην τῆς τ' ἀνδρὸς ἀρετῆς, καὶ παράδειγμα πρὸς μνήμην τοῖς διαβάταις ὅτι ἡ δύναμις τῆς θελήσεως εἶναι πρώτιστος παράγων τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ βίῳ ἐξελίξεως καὶ προόδου καὶ μάλιστα ὡς ὁ ἴδιος Σχλῆμαν λέγει ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του: «***ὅτι οὐδὲν προτρέπει μᾶλλον εἰς τὴν μελέτην, ἢ ἡ δυστυχία***

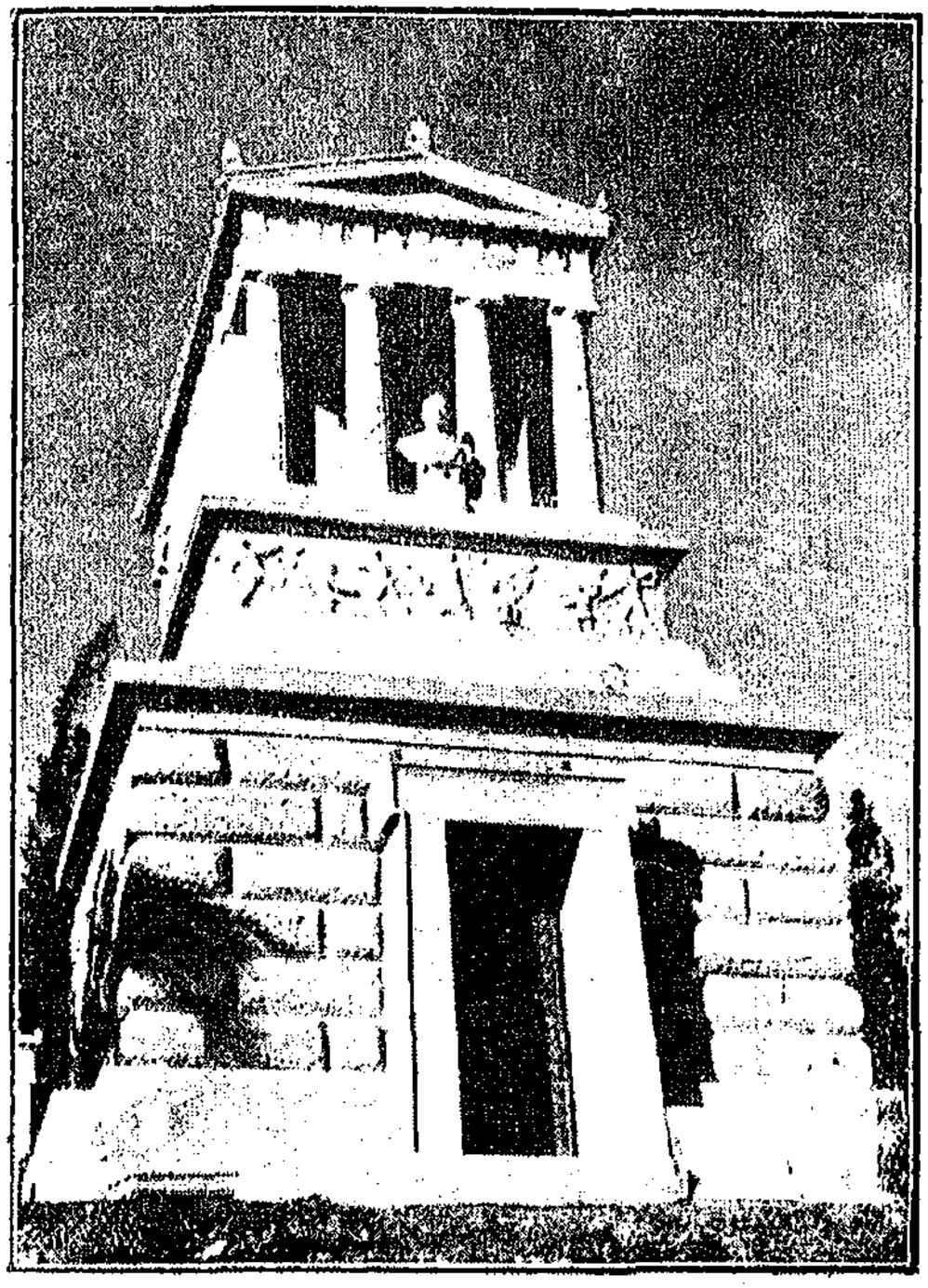

Ὁ τάφος τοῦ Σχλῆμαν.

καὶ ἡ ἐλπὶς ὅτι δι' αὐτῆς θὰ δυνηθῇ τις νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀθλιότητος» καὶ ἀλλαχοῦ ***«δὲν εἶναι εὔκολον νὰ μείνῃ τις ἀδάκρυτος ἐν τῇ ταχείᾳ μεταβάσει ἀπὸ τῆς μεγάλης ἀθλιότητος εἰς τὴν ὑψίστην χαράν»***.

Ἡ πόλις τοῦ Βερολίνου ἰδιαιτέρως τιμῶσα τὸν Σχλῆμαν ἐτέλεσε τῇ 1η Μαρτίου 1891 ἡμέρᾳ Κυριακῇ μεγαλοπρεπὲς πολιτικὸν μνημόσυνον ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Δημαρχίας ἐν ᾧ καὶ ἡ προτομὴ τοῦ ἀνδρός, ἔργον τοῦ γλύπτου Γρύττνερ εἰς ὃ συνῆλθε πλῆθος ἐπισήμων ἀνδρῶν, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ ὁ Διάδοχος τοῦ Μαϊνιγγεν πρίγκηψ Βερνάρδος, ὅστις τοσάκις κατώκησεν εἰς τὸ Ἴλιον Μέλαθρον φιλοξενηθεσί, καὶ πάντες οἱ κατέχοντες ἐξαιρετικὰς θέσεις εἰς τὴν πολιτικήν, καὶ τὰς ἐπιστήμας ὑπουργοί, καὶ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι. Ῥήτορες δ' ὡς ὁ Virchow, Curtius καὶ Conze, ἐξεφώνησαν πανηγυρικοὺς τοῦ μεγάλου πολίτου· ἐξυμνήσαντες τὸ μέγα καὶ ἐπίπονον ἔργον τοῦ μεταστάντος Ἑρρίκου Σχλῆμαν, ἀποδείξαντες τὴν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν αὐτοῦ, ἐν Τροίᾳ Μυκήναις, Τίρυνθι καὶ ἀλλαχοῦ προελθοῦσαν ἱστορικὴν ὠφέλειαν.

Τῇ 12 ὥρᾳ τῆς μουσικῆς παιανιζούσης τὸ ἐμβατήριον τοῦ Μπετόβεν ἐκ τῶν «Ἐρειπίων τῶν Ἀθηνῶν».

Τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Μ. Δουκὸς τοῦ Μεκλεμβούργου ἐστήθη ἡ προτομὴ τοῦ Σχλῆμαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Schwerin καὶ ἀναμνηστικὴ πλάξ ἐτέθη εἰς Fürstenberg. Εἰς τὸ Βερολῖνον μία ὁδὸς ἔλαβε τὸ ὄνομα του.

Ἡ μνήμη του τιμᾶται πάντοτε καὶ ἡ βιογραφία του διδάσκεται εἰς τὰ γερμανικὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ δίδεται ὡς θέμα ἐκθέσεων εἰς τὰ Γυμνάσια πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πῶς ἠμπορεῖ διὰ τῆς θελήσεως καὶ ἀπείρων κόπων νὰ φθάσῃ ἐκεῖνος ποὺ πολὺ τὸ ἐπιθυμεῖ.

Τέλος παιανιζούσης τῆς μουσικῆς τὸ χωρικὸν τοῦ ***μακαρίου πνεύματος*** ἐκ τοῦ Ὀρφέως τοῦ μουσικοσυνθέτου Glück ἐπερατώθη ἡ ἐπιμνημόσυνος τελετὴ (Ἰδ. Gedächtniss feier für H. Schliemann in Festsaale des Berlinischen Rathhaus, Berlin 1891 σελ. 31).

* * *

Ἐκ τῶν ἀναγραφέντων σαφέστατα προκύπτει, ὅτι ὁ Ἑρρῖκος Σχλῆμαν ὑπῆρξεν ἀδαμάστου χαρακτῆρος, πρὸ οὐδενὸς κωλύματος σωματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὑποχωρῶν καὶ εὐθύς, ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας περιτράνως ἀποδείξας ὅτι διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ ἐπιμονῆς πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ κατορθώσῃ τι σπουδαῖον καὶ νὰ ἐξυψωθῇ εἰς περίοπτον θέσιν, εἰς ἣν ἤρθη ὁ ἀοίδιμος ἐκεῖνος ἀνήρ, ἀνακαλύψας νέον πολιτισμόν, τέως ἄγνωστον, διὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἀνασκαφῶν.

Ὁ Σχλῆμαν μεθ' ὅλας τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἐπαΐόντων σοφῶν τῆς Ἑσπερίας, ὧν πολλοὶ ἐχαρακτήρισαν αὐτὸν παράφρονα αὐτόχρημα, ὅταν ἐξ ἐνθουσιασμοῦ ἐπεδείκνυε τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐπιτυχίας του, δι' ὧν νέος ὁρίζων ἠνοίγετο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀρχαιολόγων, ἐπέτυχεν ἐν τῷ βίῳ του ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀρχαιοδιφῶν καὶ προεῖπεν, ὅτι αὗται θὰ προσελκύσωσιν, ὡς ἐν τῷ πρὸς τὸν Βασιλέα Γεώργιον Α΄ τηλεγραφήματί του ἐδήλωσε, πλῆθὺν ξένων, ἐξαίρων τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ὠφελείαν ἣν θὰ προσπορισθῇ ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῆς συρροῆς τῶν ξένων, ὧν τὴν ἀποκλειστικὴν προσέλκυσιν μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος εἶχε μόνον ἡ Ἰταλία.

Ἔκτοτε ἐγκαθιδρύονται παρ' ἡμῖν τὰ μοναδικὰ Μουσεῖα μας, τὸ Ἐθνικόν, τὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Θηβῶν, τοῦ Βόλου, τῆς Δήλου, τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Σπάρτης καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ, καλοῦνται κατ' ἔτος χιλιάδας ξένων προσκυνητῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Πρὸς τούτοις δὲ ἡ ὑλικὴ εἰς χρυσὸν ἀξία τῶν ἐσκαρεισῶν ἀρχαιοτήτων εἶναι παμμεγίστη καὶ ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο νὰ ῥίψῃ τις ἐταστικὸν τὸ βλέμμα εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν αἴθουσαν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς ὁδοῦ Πατησίων, ἥτις θεωρεῖται τὸ χάρμα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Τὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ γαμβροῦ μου Ἑρρίκου Σχλῆμαν εἶχον ὑποχρέωσιν συνοψίσας ἑλληνιστὶ νὰ φέρω εἰς τὴν δημοσιότητα διὰ δύο λόγους:

Πρῶτον ἵνα γνωσθῇ εἰς τὸ πολὺ Ἑλληνικὸν κοινὸν καὶ χρησιμεύσῃ ὡς μάθημα τοῖς Ἑλληνόπαισι ὁ βίος του ἐνγένει καὶ αἱ σπουδαί του. Καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὅτι, τῇ παροτρύνσει του ἐπεδόθην εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν πολλὰ διδαχθεὶς παρ' αὐτοῦ, ὡς παρακολουθήσας αὐτὸν εἰς πᾶσας τὰς ἀνασκαφάς του τάς τε ἐν Τροίᾳ, Ὀρχομενῷ, Τίρυνθι, Μυκήναις καὶ ἀλλαχοῦ.

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ
Διευθυντὴς τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου

ΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΜΠΟΡΙΟΝ

Πως γνωρίζουν οἱ ἀναγνῶσται τοῦ Ἡμερολογίου[1] τὸν Ἰούλιον 1926 ἔλαβε χώραν ἐν Κοπεγχάγῃ τῆς Δανίας τὸ Γ' «Διεθνὲς Συνέδριον περὶ Φορολογίας τῆς Ἐγγείου Ἀξίας καὶ περὶ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου» ὅπου ὁ ὑποφαινόμενος ἔσχε τὴν τιμὴν νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

Τὸ Συνέδριον τοῦτο ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν ψήφισμα, δι' οὗ προσεκλήθη αὕτη νὰ ὑποστηρίζῃ ὄχι μόνον τὴν μεταξὺ τῶν Ἐθνῶν ἐλευθέραν καὶ ἀπεριόριστον ἀνταλλαγὴν τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν συνόρων τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου μεταξὺ τῶν ἰδίων πολιτῶν, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ παρὰ διὰ τῆς καταργήσεως πάντων τῶν νομικῶν καὶ τεχνικῶν περιορισμῶν τῆς Πλουτοπαραγωγῆς, τῆς Ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῆς Ἀπολαύσεως τῶν ἐκ τῆς ἐργασίας προσόδων· ὑπέδειξε δὲ συνάμα τὴν συγκέντρωσιν ἁπάσης τῆς Φορολογίας ἐπὶ τοῦ Φόρου τῆς Καθαρᾶς Ἐγγείου Ἀξίας.

Ἐκτὸς δὲ τούτου κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1927 ἡ ἐκ τοῦ ἄνω Συνεδρίου προελθοῦσα «Διεθνὴς Ἕνωσις ὑπὲρ τῆς ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας Φορολογίας καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου» ἀπηύθυνε εἰς τὴν ἐν Γενεύῃ Διεθνῆ Οἰκονομικὴν Διάσκεψιν τῆς Κ. τ. Ἐ. ὑπόμνημα ἐκθέτον ὡς ἀπαραίτητον μέσον πρὸς ἐπίτευξιν γενικῆς εἰρηνεύσεως καὶ περατώσεως τῶν ἀλλεπαλλήλων οἰκονομικῶν κρίσεων τὴν ἀντικατάστασιν τῶν σημερινῶν φόρων καὶ δασμῶν διὰ τῆς «Ἐνιαίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας Φορολογίας.» Ἐὰν πρό-

[1] Ἴδε Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1927 σελίδα 485.

κειται περὶ τοῦ Ἰσοζυγίου τοῦ Προϋπολογισμοῦ, ἡ Ἔγγειος Ἀξία εἶναι ἡ μόνη μέχρι σήμερον ἀνεκμετάλλευτος πηγή· ἐὰν πρόκειται νὰ ἐξευρεθῇ ἀντιστάθμισμα διὰ τοὺς καταργηθησομένους δασμούς, πάλιν ἡ Ἔγγειος Ἀξία ἀποδίδει τὸν καταλληλότερον πόρον· καὶ τέλος καὶ κυρίως πρὸς ἐνθάρρυνσιν καὶ ἐξυγίανσιν τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ὁ μόνος φόρος, ὅστις ἀποφεύγει τὴν ἐπιβάρυνσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν ἧττον εὐφόρων γαιῶν καὶ ἧττον ἐπικερδῶν ἐπιχειρήσεων, εἶναι ὁ Ἐνιαῖος Φόρος ἐπὶ τῆς Ἀξίας τοῦ Ἐδάφους.

Παρὰ ὅλας τὰς προτάσεις ταύτας τὸ ζήτημα τοιαύτης τροποποιήσεως τῆς Φορολογίας δὲν συνεζητήθη εἰς τὴν Γενεύην καὶ μόνον αἱ κατωτέρω λέξεις ἐκ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Προέδρου τῆς Διασκέψεως κ. Theunis δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀσπαζόμεναι τὴν «ἡμετέραν» ἰδεοληψίαν περὶ τῆς πραγματικῆς ῥίζης τῶν δυσκολιῶν:

«Ἡ κυρία δυσκολία δὲν ἔγκειται οὔτε ἐν τῇ ἀνεπαρκείᾳ τῶν φυσικῶν πηγῶν, οὔτε ἐν τῇ ἀνικανότητι τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας πρὸς ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν. Ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν ἡ δυσκολία δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἱκανότητος παραγωγῆς, ἀλλὰ ἐξ ἐλαττωματικῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐκ σειρᾶς κωλυμάτων, ἅτινα ἐμποδίζουν τὴν ἀκεραίαν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἱκανότητος ταύτης. Τὰ κυριώτερα κωλύματα τῆς οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως εἶναι τὰ ἐμπόδια τῆς ἐλευθέρας κυκλοφορίας τῆς Ἐργασίας, τοῦ Κεφαλαίου καὶ τῶν Ἐμπορευμάτων».

Πολλὰ ἐλέχθησαν εἰς τὴν Γενεύην περὶ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου, ἀλλὰ ἐὰν ἀναζητήσῃ τις θετικὰ ἀποτελέσματα, δὲν δύναται νὰ ἀνευρεθῇ οὔτε ἴχνος τοιούτων. Διατί; Διότι οἱ αὐτοκαλούμενοι ὀπαδοὶ τοῦ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου ἐξακολουθοῦν τὴν ἰδεολογίαν τῶν ὀπαδῶν τῶν Προστατευτικῶν Δασμῶν.

Κατὰ τὸ σημερινὸν στάδιον τοῦ ζητήματος, ὡς ἐφανερώθη εἰς τὴν Γενεύην, ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν («Ἐλευθέρου Ἐμπορίου» καὶ «Δασμολογικῆς Προστασίας») δὲν εἶναι τόσον μεγάλη ὅσον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως:

Ἐνῶ οἱ Προστατευτικοὶ ἐπιδιώκουν διὰ τῶν ὑψηλῶν ἐγχωρίων δασμῶν τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας, οἱ Ἐλευθεροεμποῖται προσπαθοῦν νὰ ἐπηρεάζουν τὰ γειτονικὰ κράτη πρὸς ἐγκατάλειψιν τῶν ὑψηλῶν δασμῶν, ἵνα ἐπιτύχωσι διὰ τὴν ἐγχώριον βιομηχανίαν νέα πεδία καταναλώσεως καὶ νέα κέντρα ἐξαγωγῆς.

Ἀλλὰ ταχέως συμβιβάζονται καὶ συμφωνοῦν οἵ τε Προστατευτικοὶ καὶ οἱ Ἐλευθεροεμποῖται νὰ ὑποβιβάσωσι τοὺς δασμοὺς ἐπὶ τῶν προϊόντων, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ παραχθῶσιν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, καὶ δικαιολογοῦσιν αὐτὸν τὸν συμβιβασμὸν οἱ μὲν διότι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη προστασίας διὰ μὴ ὑφισταμένας ἐγχωρίους βιομηχανίας, οἱ δὲ διότι ἡ κατάργησις δασμοῦ εἶναι ὁ καταλληλότερος τρόπος διὰ νὰ πεισθῇ κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῶν Ἐμπορικῶν Συμβάσεων τὸ γειτονικὸν κράτος νὰ δώσῃ ἀνταλλάγματα ὑπὸ τὴν μορφὴν δασμολογικῶν παραχωρήσεων. Ὅσον διαδεδομένον καὶ ἂν εἶναι αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, τόσον στηρίζεται ἐπὶ ἀρχικῶς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων, διότι παραβλέπει τὴν ἐπιρροὴν τῶν δασμῶν ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ παραγομένων καὶ ἐπὶ τῆς Καταναλώσεως.

Ὁ οἰκονομολόγος Δρ. Antoine van der Gyn γράφει:

«Οἱ Ἐλευθεροεμποῖται κρίνουν ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐφαρμογὴ μέτρου, ὅπερ συμφέρει εἰς χιλιάδας, ἀλλὰ βλάπτει ἑκατομμύρια κατοίκων.

Οἱ Προστατευτικοὶ παρατηροῦν μόνον στενῶς περιωρισμένον μέρος τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον ἕνα κλάδον βιομηχανίας — εἶναι θεωρητικῶς Ἐλευθεροεμποῖται μὴ γνωρίζοντες πραγματικῶς, ποῖον εἶναι τὸ ἄξίωμα τοῦ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου».

Περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου γράφει ὁ Ἐρρῖκος Ἴζωρτζ ὁ δεινὸς οἰκονομολόγος, ὁ ὑποστηρίξας τὸν ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας μοναδικὸν Φόρον:

«Σκοπὸς τῆς δασμολογικῆς προστασίας εἶναι ἡ ἐλάττωσις τῆς Εἰσαγωγῆς, ποτὲ ὅμως τῆς Ἐξαγωγῆς. Ἐὰν ἡ Ἐξαγωγὴ ὑπερβαίνει τὴν Εἰσαγωγήν, γίνεται λόγος περὶ «***Εὐνοϊκοῦ***» Ἐμπορικοῦ Ἰσολογισμοῦ. Ἐὰν ἡ Εἰσαγωγὴ ὑπερβαίνει

τὴν Ἐξαγωγὴν λέγουν ὅτι πρόκειται περὶ «***Δυσμενοῦς***» Ἰσολογισμοῦ.

Ἐὰν τὰ πράγματα, ἅτινα προσπαθοῦμεν νὰ ἀποστείλωμεν καὶ νὰ ἐμποδίσωμεν, ἦσαν πανώλης καὶ ψεῖρες—ἤτοι πράγματα, ὧν πάντες οἱ ἄνθρωποι εὔχονται νὰ ἔχουν ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερα — ἡ πολιτικὴ αὕτη θὰ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν λογικήν· ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς Ἐξαγωγῆς καὶ Εἰσαγωγῆς εἶναι πράγματα ἅτινα ἡ φύσις δίδει μόνον ἀπέναντι κόπων, πράγματα δι' ἃ οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται καὶ ὑποβάλλονται εἰς στερήσεις. Ὅσοι ἔχουν πολλὰ τοιαῦτα πράγματα, λέγονται πλούσιοι· ὅσοι ἔχουν ὀλίγα, λέγονται πτωχοί· καὶ ὅταν λέγωμεν ὅτι «ἡ εὐημερία μιᾶς χώρας αὐξάνει»,ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ σύνολον τοιούτων πραγμάτων αὐξάνει ταχύτερον παρὰ ὁ πληθυσμός. Τί τὸ ἀνοητότερον τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοιούτων πραγμάτων καὶ ἡ ἀπαγόρευσις εἰσαγωγῆς τοιούτων ἀποτελεῖ μέσον πρὸς αὔξησιν τοῦ πλούτου χώρας τινός;»

Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ἐπαναλάβω τὸ αὐτὸ παράδειγμα περὶ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, ὅπερ ἀνέφερα ἤδη ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1927: Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι πλοῖον ἀναχωρεῖ ἐκ Πειραιῶς φορτωμένον μὲ καπνὰ ἀξίας 10.000 Ἀγγλικῶν λιρῶν ἅτινα μεταφέρει εἰς Ἀργεντινήν· ἐὰν τὰ καπνὰ τύχωσιν εὐάρεστα εἰς τοὺς Ἀργεντινοὺς ἀγοραστάς, ὁ Ἕλλην ἔμπορος θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μεταφέρῃ σιτηρὰ τῆς ἰδίας τοὐλάχιστον ἀξίας εἰς Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἐμπορικὸν Ἰσοζύγιον δὲν θὰ διχθῇ. Ἐὰν ὅμως τὰ καπνὰ —μὴ ἐξεργασθέντα ἐπιμελῶς πωληθῶσιν εἰς τὴν ἡμίσειαν τιμὴν — 5.000 λιρῶν — μόνον ἡ ἡμίσεια ποσότης σιτηρῶν θὰ εἰσέλθῃ εἰς Ἑλλάδα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπηρεάσῃ «εὐνοϊκῶς» τὸ Ἐμπορικὸν Ἰσοζύγιον ὅπερ, θὰ παρουσιάζῃ πλεόνασμα ἐξαγωγῆς λιρῶν 5.000.

Τὸ δὲ Ἐμπορικὸν Ἰσοζύγιον θὰ ἐπιδείξῃ τὸ μέγιστον κέρδος, ἐὰν ἔτυχε τὸ Ἑλληνικὸν πλοῖον νὰ ναυαγήσῃ ἅμα τῇ ἀναχωρήσει του ἐκ Πειραιῶς, διότι τότε τὸ πλεόνασμα τῆς Ἐξαγωγῆς ἐπὶ τῆς Εἰσαγωγῆς θὰ εἶναι λιρῶν 10.000— καὶ ἐπὶ πλέον ἡ ἀξία τοῦ πλοίου!

Ἐν ὅσῳ οἱ Οἰκονομολόγοι ἔχουν τοὺς ὀφθαλμούς των καρφωμένους ἐπὶ τοῦ μετὰ τῆς Ἀλλοδαπῆς ἐμπορίου καὶ δὲν βλέπουν ὅτι ἕκαστος δασμὸς αὐξάνει τὴν τιμὴν ὄχι μόνων τῶν ***εἰσαγομένων,*** ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ ***Ἡμεδαπῇ παραγομένων,*** δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς βελτιώσεως. Ὁ λίαν ἀξιέπαινος πόθος Αὐταρκείας τῆς χώρας καὶ Εὐημερίας τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ φθάσῃ εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε νὰ ἐξισωθῇ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀκριβῶν ἐγχωρίων προϊόντων καὶ τῶν εὐθυνῶν ξένων διὰ μέτρων, ἅτινα ἐπιφέρουν ὑπερτίμησιν τῶν ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένων καὶ συνεπῶς περιορισμὸν τῆς ἐγχωρίου Καταναλώσεως. Ἡ ἐξίσωσις δύναται νὰ γίνῃ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει πρὸς εὐθυνότερα ἔξοδα κατασκευῆς τῶν ἐγχωρίων προϊόντων.

Ὅτι ἐπικρατεῖ εἰσέτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου Τζώρτς καταπολεμουμένη ἀντίληψις περὶ «εὐνοϊκοῦ» καὶ «δυσμενοῦς» Ἰσολογισμοῦ, ἀποδεικνύουσι καθημερινῶς ἑκατοντάδες ἄρθρων τοῦ ἁπανταχοῦ Τύπου καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου πνεύματος ὑπηγορεύθη καὶ κολοσσιαία ἐργασία, ἣν διεπόνησε διὰ τὴν ἐν Γενεύῃ Οἰκονομικὴν Διάσκεψιν τοῦ 1927 τὸ ἐν Βιέννῃ Ἐμπορο-Βιομηχανικὸν Ἐπιμελητήριον, ὅπερ ἐξήτασε λεπτομερῶς διὰ δεκατέσσαρα κράτη τῆς Κεντρικῆς καὶ Βορείου Εὐρώπης (Αὐστρία, Βέλγιον, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ἑλβετία, Ἰταλία, Νορβηγία, Νοτιοσλαυία, Ὁλλανδία, Οὐγγαρία, Πολωνία, Σουηδία καὶ Τσεχοσλοβακία), πόσον ἐπιβαρύνεται ἑκάστη δασμολογικὴ κλάσις ἑκάστου τῶν ἄνω κρατῶν εἰς ἑκατοστὰ τῆς ἀξίας τοῦ σχετικοῦ ἐμπορεύματος. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης ταύτης ἐσχεδιάσθη ὁ χάρτης[1] ὁ ἐμφαίνων τὸ μέσον ὅρον τῶν δασμολογικῶν ἐπιβαρύνσεων τῶν διαφόρων χωρῶν. Δυστυχῶς ἡ μελέτη αὕτη ἐσταμάτησε εἰς τὴν μέσην τοῦ δρόμου καὶ δὲν ἐξήτασε τὰς πλέον ἐπιβλαβεῖς συνεπείας τοῦ δασμολογίου ἐπὶ τῆς ἐγχωρίου ***Καταναλώσεως,*** ὅπως εἶχεν ἐξετάσῃ τὰς ἐκ τῶν ἐμποδίων τῆς ***Ἐξαγωγῆς*** προερχομένας δυσκολίας.

[1] Ἴδε σελ. 353.

Τοιαύτη μελέτη ὑπάρχει δι' ἓν ἐκ τῶν πλέον «Ἐλευθεροεμπορικῶν» Κρατῶν, διὰ τὴν Δανίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μέσος ὅρος τῶν δασμῶν εἶναι ἕνδεκα τοῖς ἑκατὸν (11 %) τῆς ἀξίας τοῦ Ἐμπορεύματος, ἐλαχίστων μόνον δασμῶν ὑπερβαινόντων 20 % τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ διὰ λίαν ἐνδιαφερούσης στατιστικῆς εἰς ποίους παραλογισμοὺς ἡ προστατευτικὴ μανία ἢ αὐθαιρεσία δύναται νὰ φθάσῃ.

Ἡ στατιστικὴ ἡ ἐκδιδομένη ὑπὸ τοῦ κόμματος τῆς Δανικῆς Βουλῆς ὀνομαζομένου «Κόμμα τοῦ Δικαίου Κράτους», ἐξακρίβωσε, πόσοι εἶναι οἱ διὰ δασμῶν ὕθεν προστατευομένοι ἐργάται ἑκάστου κλάδου τῆς ἐγχωρίου Βιομηχανίας, ποῖα ποσὰ πληρώνονται διὰ τὸν μισθὸν αὐτῶν, ποῖα ποσὰ τοῦ «προστατευομένου» ἐμπορεύματος παράγονται καὶ καταναλίσκονται ἐντὸς τῆς χώρας. Εἶναι ἀκαταμάχητος προϋπόθεσις ὅτι τά τε ἐγχώρια καὶ τὰ ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενα προϊόντα ἀπολαμβάνουσιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὴν ἰδίαν τιμήν, ἤτοι τὴν ἐκ τῆς προσθέσεως τοῦ δασμοῦ εἰς τὴν ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ ἑκάστοτε ἐπικρατοῦσαν τιμὴν τῆς Διεθνοῦς Ἀγορᾶς: συνεπῶς οἱ Καταναλωταὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι — ἕνεκα τοῦ Δασμοῦ — νὰ πληρώνουν καὶ τὰ ἐγχώρια προϊόντα ὑπερτιμημένα κατὰ τὴν ἀνολογίαν τοῦ δασμοῦ. Οὕτως ὁ πολλαπλασιασμὸς τοῦ παραχθέντος (καὶ ἐντὸς τῆς Χώρας καταναλωθέντος) ποσοῦ διὰ τῆς δασμικῆς ἀναλογίας ἀποδίδει τὸ ἐπὶ πλέον ἔξοδον τῆς Ἐθνικῆς Περιουσίας, ὡς ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἐγχωρίων προϊόντων ἀντὶ ξένων.

Ὁ ἐπισυναπτόμενος πίναξ [1] ἀποδεικνύει ὅτι μόνον περὶ τὰς 40.000 ἐργάται — τῶν ἐργατίδων καὶ δοκίμων συμπεριλαμβανομένων — ἀσχολοῦνται εἰς τὰς «προστατευομένας» Βιομηχανίας· — ἄρα τὸ ἑκατοστὸν περίπου τοῦ ἐκ 3.600.000 κατοίκων πληθυσμοῦ τῆς Δανίας. Ἐμφαίνεται ὅμως καὶ ὅτι οἱ περὶ τὰς 3.000 κορώνας Δανίας κυμαινόμενοι ἐτήσιοι μισθοὶ (ἤτοι 60.000 δρ. τὸ ἔτος ἢ 1.200 δρ. τὴν ἑβδομάδα) δὲν εἶναι μεγαλύτεροι εἰς τὰς «προστατευομένας»

[1] Ἴδε σελ. 350-351.

βιομηχανίας (Ζυθοποιεῖα καὶ Ζαχαροποιεῖα) παρὰ εἰς τὰς μὴ προστατευομένας (ὡς π.χ. Μύλους).

Καὶ ἐὰν συγκρίνωμεν τὰ ποσά, ἅτινα ἐξοδεύονται διὰ τοὺς μισθοὺς καὶ διὰ τὴν δῆθεν προστασίαν, ὑπάρχουν βιομηχανίαι, ὅπου πληρώνεται περισσότερον διὰ τὴν προστασίαν παρὰ εἰς τοὺς ἰδίους «προστατευομένους» ἐργάτας καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν εἶναι μεγαλύτερα τὰ ἔξοδα προστασίας τῶν μισθῶν, ἀποτελοῦν ἄνω τῶν 30 %, καὶ ἄνω τῶν 60 %.

Συνεπῶς — μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν μικροτέρας σημασίας δασμῶν — ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς Δασμολογικῆς Προστασίας ἐπιβαρύνεται τὸ σύνολον τῶν Καταναλωτῶν τῆς Δανίας μὲ 170. — ἑκατομμ. Κορ. Δανίας (= 1 ½ δισεκατομμυρίων Δραχμῶν) ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων προϊόντων καὶ μὲ 80. — ἑκατομμ. κορ. Δανίας (= 1 ½ δισεκατομμ. Δραχμῶν) ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένων, ἄρα ἐν ὅλῳ μὲ 150. — ἑκατομμ. κορ. Δανίας (= 3 δισεκατομμ. δραχμῶν) ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Κράτος δὲν παίρνει περίπου τὸ ἥμισυ· καὶ οὕτω μεταχειρίζεται τὸ πρόσχημα ὅτι ἐξασφαλίζεται ὁ πόρος ζωῆς μηδαμινοῦ — ὅπως εἴδαμεν — μέρους τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν ἐλευθεροεμπορικὴν Δανίαν εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν ἰσχύει διὰ τὴν πατρίδα μας, ἥτις εἰς τὸν ἐξ 6 ½ δισεκατομμυρίων προϋπολογισμόν της ἔχει 2 δισεκατομμύρια δραχμῶν προερχόμενα ἐκ δασμῶν!

Παρὰ τὴν ὑπερβολικὴν ζημίαν, ἣν φέρει ἡ ἐκ τῶν δασμολογικῶν μέτρων προκύπτουσα ὑπερτίμησις τῆς καταναλώσεως, ἡ ψευδὴς ἀντίληψις περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ «συγκρατηθῇ τὸ χρῆμα εἰς τὸ Ἐσωτερικὸν» ἔδωκε ζωὴν καὶ εἰς κινήματα ὑπὲρ τῆς προτιμήσεως τῶν ἐγχωρίων προϊόντων, ὅπως ἔγιναν τοιαῦτα καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, Αὐστρίαν, Ἑλβετίαν, Νορβηγίαν καὶ ἀλλοῦ. Ὅπως αὐτὰ τὰ κράτη ἐπισφραγίζουν τὰ γραμματόσημά των διὰ τῶν ἐπιγραφῶν «Buy British Goodsd», «Kauft oesterreichische Waren» «Kauft schweizer Waren», οὕτω καὶ τὸ Δανικὸν Ταχυδρομεῖον μεταχειρίζεται τὴν σφραγῖδα «Kob Dansk Varer» «(ἀγόραζε δανικὰ ἐμπορεύματα). Μικρὰν διάκρισιν κάμνει ἡ σφραγὶς τοῦ Νορβηγικοῦ Ταχυδρομείου, ἥτις λέγει «Stott

Ἀριθμὸς Καταστημάτων		Ἀριθμὸς ἐργατῶν	Συνολικὸς μισθὸς τῶν ἐργατῶν εἰς δανικὰς κορ.	Μέσος ἐτήσιος μισθὸς κατ' ἐργάτην εἰς δ. κορ.	Ἐτησία ἀξία παραγωγῆς μεῖον ἐξαγωγῆς εἰς δαν. κορώνας	Δασμὸς εἰς ἑκατοστὰ τῆς ἀξίας	Ὁλικὰ ἔξοδα προστασίας εἰς δανικὰς κορώνας	Ἔξοδα προστασίας κατ' ἐργάτην εἰς δαν. κορώνας	Ἔξοδα προστασίας εἰς % τοῦ μισθοῦ
Οἰνοπνευματοποιίας	6	504	1.500.000	3.000	12.300.000	20 %	2.500.000	5.000	117 %
Ζυθοποιίας	232	5.500	17.000.000	3.000	125.000.000	20 %	25.000.000	4.000	150 %
Σαπωνοποιίας	38	941	2.100.000	2.200	25.000.000	7. 6 %	1.900,000	2.000	99 %
Παξιμαδοποιίας	7	165	3.900.000	2.400	3.300,000	10 %	300.000	2.000	88 %
Χαρτοποιίας	10	1.460	4.100.000	2.800	28.000.000	10 %	2.750.000	1.900	66 %
Ζαχαροποιίας	12	4.900	8.800.000	3.000	78.000.000	7. 5 %	4.000.000	1.500	67 %
Τεχνιτοῦ καφὲ	8	255	600.000	2.400	7.000.000	6 %	400.000	1.600	64. 9 %
Βυρσοδεψίας	49	931	2.800.000	3.100	27.000.000	6 %	1.500.000	1.600	49 %
Κοπῆς καπνοῦ	627	7.400	20.600.000	2.800	83.000.000	13 %	11.000.000	1.500	55. 6 %
Ὑδάτων μεταλλικῶν	28	481	1.300.000	2.800			700.000	1.500	50 %
Ὑποδηματοποιίας	112	3.284	11.200.000	3.000	45.500.000	8 %	3.750.000	1.100	31 %
Σοκολατοποιίας	16	1.446	3.400.000	2.400	23.500.000	5. 6 %	1.500.000	1.000	38 %
Πλεκτῶν	70	3.650	8.000.000	2.300	34.500.000	6. 5 %	2.300.000	900	29. 5 %
Ῥαπτικῆς	90	6.000	7.300.000	2.400	70.000.000	7 %	5.000.000	900	26. 7 %
Σύνολον	1300	36.917	92.600.000	2.500	562.000.000	11 %	61.600.000	1.670	66. 5 %

1 Δανικὴ Κορώνα ἀντιστοιχεῖ εἰς Δρ. 20.

Norsk Arbejd» «Ὑποστήριζε Νορβηγικὴν ἐργασίαν».

Παρὰ τὴν μεγίστην μου ἐπιθυμίαν νὰ ἴδω τὴν Ἑλλάδα αὐτάρκη (Ἴδε σχετικόν μου ἄρθρον εἰς τὸ Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλ. τοῦ 1927, σελ. 485), δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἴδω τὰ ὑπεύθυνα τοῦ Κράτους ὄργανα κακῶς ἀντιλαμβανόμενα τὸν Πατριωτισμόν, νὰ στρεβλώνουν δι' ὁμοίας προπαγάνδας τὴν ὑγιῆ ἀντίληψιν τῶν πολιτῶν μας, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ προτίμησις ἐγχωρίου προϊόντος μόνον ὅταν ὑπαγορεύεται ὑπὸ καλυτέρας ποιότητος εἰς ἴσην τιμὴν ἢ ὑπὸ εὐθυνοτέρας τιμῆς εἰς ἴσην ποιότητα· ἀλλέως θὰ ἐσπαταλᾶτο ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις καὶ θὰ ἠλαττοῦτο ἡ ἱκανότης καταναλώσεως τοῦ Ἐθνικοῦ μας Πλούτου. Δὲν πρέπει νὰ προσηλώνωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν τῆς εἰσαγωγῆς ἢ τοῦ πλεονάσματος τῆς εἰσαγωγῆς ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς, ἀλλὰ εἰς τὰ παντοῖα ἐμπόδια τῆς ἐλευθέρας κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας· ἐμπόδια ἅτινα δὲν περιορίζονται εἰς τοὺς εἰσαγωγικοὺς καὶ ἐξαγωγικοὺς δασμούς, ἀλλὰ εἰς μεγαλύτερον εἰσέτι βαθμὸν ἀποτελοῦνται ὑπὸ τῶν ***«ἀντιπαραγωγικῶν φόρων,»*** οἵτινες δέον νὰ θεωρῶνται ὡς ἄλλαι τόσαι ἐπιδεινώσεις τῶν πρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως πανταχοῦ ὑφισταμένων καὶ ἔκτοτε καταδικασθέντων «Ἐσωτερικῶν Δασμῶν».

Ἀλλά, ἐνῷ οἱ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν εἰσπραττόμενοι ἐσωτερικοὶ δασμοὶ ἐπεβάρυνον μόνον τὰ ***μεταφερόμενα*** ἐμπορεύματα, οἱ σημερινοὶ φόροι, ὡς π.χ. οἱ ἐπὶ τῆς ἀκαθαρίστου παραγωγῆς, οἱ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ καπνοῦ, τῶν αἰγοπροβάτων, τῶν σύκων, τοῦ ἐλαίου, τῆς σταφίδος, ὡς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ ἢ τοῦ οἰνοπνεύματος φόροι δὲν ἀφίνουν φάσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως ἀφορολόγητον.

Ἂς ἐξετάσωμεν κατὰ ποῖον τρόπον ἐπιδρῶσιν ἅπαντες οἱ φόροι οὗτοι ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας: Προκειμένου νὰ κρίνωμεν τοὺς φόρους, τὰ κυριώτερα κριτήρια εἶναι ἡ ἐπιρροὴ ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος, ἡ ἐπιβάρυνσις τοῦ καταβάλλοντος, ἡ σαφήνεια τῶν τεκμηρίων τοῦ φόρου, ἡ ἁπλότης τῆς εἰσπράξεως καὶ τέλος ἡ δικαιοσύνη τοῦ φόρου.



ΤΑ ΓΕΡΟΝΤΑΚΙΑ

Σ. ΒΙΚΑΤΟΣ

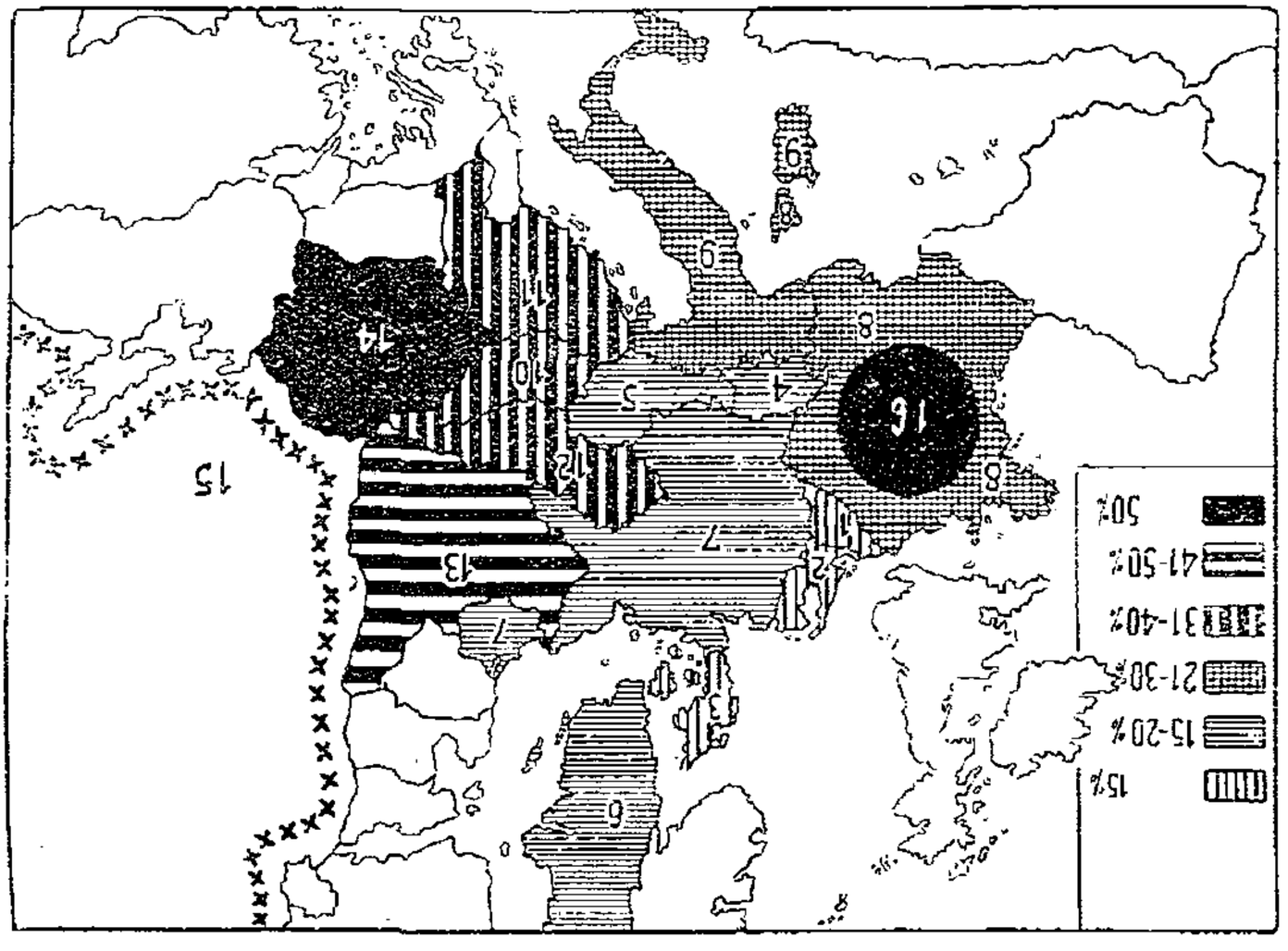

+ = ὄγκω τῶν·
— = κάτω τῶν·

(Πίδε σελ. 347).

Ὡς ἀπέδειξα ἤδη ἐν τῷ περὶ Αὐταρκείας ἄρθρῳ μου τοῦ Ἡμερολογίου 1927, ὅλοι οἱ συνήθεις φόροι καὶ τὰ συνηθισμένα μέτρα Δικαιοστασίου, Ἐνοικιοστασίου κτλ., ἔχουν τὸ μέγα ἐλάττωμα νὰ ἐπιβαρύνουν κατὰ μεγαλυτέραν ἀναλογίαν τοὺς πτωχοὺς ἀπὸ τοὺς πλουσίους, τὰς δυσμενεῖς εὐκαιρίας παραγωγῆς ἀπὸ τὰς εὐνοϊκάς, τὰς δυσκόλους ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τὰς προσοδοφόρους, τοὺς μεῖον εὐφόρους ἀγροὺς ἀπὸ τοὺς εὐφορωτέρους καὶ καθ' ἑξῆς.

Οὕτω μέγα μέρος τῶν εὐκαιριῶν παραγωγῆς, τῶν ἐπιχειρήσεων, τῶν οἰκοπέδων, καὶ τῶν ἀγρῶν μένει ἀνεκμετάλλευτον συνεπείᾳ τῆς ***ἀντιθέτου ἀναλογίας*** τῶν φόρων. Διὰ νὰ ἐκμεταλλεύωνται ὅλαι αἱ πραγματικῶς ὑπάρχουσαι παραγωγικαὶ εὐκαιρίαι, δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἀντικαταστήσωμεν τοὺς σημερινοὺς φόρους διὰ τοῦ «ἀναλόγου πρὸς τὴν ἐδαφικὴν ἀξίαν» φόρου, διότι μόνον ὁ φόρος οὗτος φείδεται ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐπιχειρήσεων, τῶν ἀγρῶν καὶ λοιπῶν στοιχείων παραγωγῆς, ἅτινα ἔχουν μικρὰς μόνον ἀποδόσεις, ἐπαρκεῖς μὲν διὰ τὰ καθαρὰ ἔξοδα, τοὺς μισθοὺς καὶ τοὺς τόκους, ἀλλὰ ὄχι εἰσέτι διὰ τοὺς σημερινοὺς φόρους.

Ἄλλο ἐλάττωμα τῶν σήμερον συνηθισμένων φόρων εἶναι ὅτι ἀπὸ ἄλλους πληρώνονται καὶ ἄλλους ἐπιβαρύνουν. Μὴ ὑπαρχούσης πλέον τῆς πρωτογενοῦς καταστάσεως τῶν τρωγλοδυτῶν, ποὺ εἰργάζοντο μόνον διὰ τὸν ἑαυτόν των καὶ τοὺς ἰδικῶν των, βάσις ἑκάστης οἰκονομολογικῆς ἐξετάσεως εἶναι ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν προϊόντων, ἅτινα παράγει τις ἀντ' ἐκείνων ἅτινα χρειάζεται διὰ τὴν προσωπικήν του κατανάλωσιν ἢ περαιτέρω παραγωγήν· δεδομένου ὅμως ὅτι ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπ' εὐθείας ἀνταλλαγὴ —καθ' ἣν ὁ Α παράγει ὅ,τι χρειάζεται ὁ Β, καὶ χρειάζεται τὴν ἰδίαν στιγμὴν καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀξίᾳ ὅ,τι παράγει ὁ Β—, μεσολαβεῖ τρίτον τι «τὸ χρῆμα», ὅπερ δέχονται προσωρινῶς οἱ Α καὶ Β διὰ τὰ παραγόμενα προϊόντα καὶ δίδουν ἐν καιρῷ διὰ τὰ ἀναγκαιοῦντα.

Ἐὰν παρακολουθήσωμεν ἕκαστον προϊὸν ἀπὸ τὴν πηγήν του — τὸ ἔδαφος — ἕως τὸν καταναλωτήν, βλέπομεν πρὸ παντὸς μίαν ὡρισμένην διεύθυνσιν τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, ἣν θέλομεν νὰ ἐπικαλέσωμεν τὴν ***θετικὴν διεύθυνσιν*** π.χ. σιτηρά, ἄλευρον, ἄρτος ἢ τοῦβλον, οἶκος, κατοικία, ἢ μαλλί, ὕφασμα, ἔνδυμα κ. οὕτω καθεξῆς.

Καθ' ἕκάστην φᾶσιν ὁ παράγων — ὡς πωλητὴς τῆς ἐργασίας του — προσθέτει εἰς τὰ ἔξοδα καὶ τὸν μισθόν του καὶ τοὺς φόρους (ἐπιτηδεύματος, παραγωγῆς κτλ.) οἵτινες ἐπιρριπτόμενοι οὕτω ἀπὸ τὸν παραγωγὸν εἰς τὸν ἀγοραστὴν πληρώνονται μὲν ἀπὸ τοὺς διαφόρους παραγωγούς, ἐπιβαρύνουσι δὲ τὸν καταναλωτήν, ὅστις δὲν μεταπωλεῖ, ἀλλὰ καταναλίσκει τὸ ἐμπόρευμα. Καὶ οἱ τοιουτοτρόπως ἐπιρριπτόμενοι φόροι ἀποτελοῦν κατὰ προσέγγισιν τὸ ἥμισυ τῆς συνολικῆς τιμῆς! Ἐὰν ὑπολογίσωμεν δηλαδὴ ὅτι ἕκαστον προϊὸν κατὰ μέσον ὅρον διέρχεται πέντε φάσεις καὶ εἰς ἑκάστην φάσιν προστίθενται περὶ τὰ 10 % τῆς ἑκάστοτε ἀξίας του εἰς παντοίων κατονομασιῶν φόρους, δὲν θὰ ἀπορῇ τις, ἐὰν λέγω ὅτι εἰς κράτος ἀντικαταστῆσαν τὸ σημερινὸν φορολογικὸν σύστημα διὰ συστήματος ἀποτελουμένου ἐκ φόρων, μὴ ἐπιρριπτομένων ὑπὸ τοῦ μὲν εἰς τὸν δέ, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράζῃ τὰς διπλᾶς ποσότητας ἔναντι τῆς ἰδίας ἀξίας.

Ἀλλὰ ἐκτὸς τῆς θετικῆς διευθύνσεως, ἣν διατρέχει τὸ ἐμπόρευμα ἀπὸ τὸ ἔδαφος μέχρι τοῦ Καταναλωτοῦ, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ τὴν ἀντίθετον — τὴν ***ἀρνητικὴν*** — διεύθυνσιν ἣν διατρέχουν τὰ εἰς ἑκάστην φᾶσιν δοθέντα ἀντισταθμίσματα — τὸ χρῆμα: Ἕκαστος Καταναλωτὴς — ἐξαιρουμένων τῶν παραληπτῶν τῆς Ἐγγείου Προσόδου — δέον νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ Μισθοδοτημένος, ἀδιάφορον ἐὰν μισθοδοτεῖται ἀπὸ οἱονδήποτε ἄλλον ἢ ἐὰν λαμβάνει τὸν Μισθόν του ἐκ τῆς ἰδίας του ἐργασίας. Καὶ πρέπει ὁ Μισθός του νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς πληρωμὴν τοῦ ἀντιτίμου ὄχι μόνον τῶν διαφόρων ἐξόδων, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω συγκεντρωμένων ἐπὶ τοῦ Καταναλωτοῦ φόρων, καὶ οὕτω ἐπιρρίπτονται καὶ εἰς ἀντίθετον διεύθυνσιν ὅλοι οἱ φόροι ἀπὸ τὸν ἀγοραστὴν εἰς τὸν μισθοδοτοῦντα αὐτὸν παραγωγόν, ὅστις τοὺς ἐπιρρίπτει εἰς ἄλλον παραγωγὸν καὶ

οὕτω καθεξῆς, ἕως ὅτου συγκεντρώνονται τελευταίως εἰς τὸν πρῶτον παραγωγὸν τῶν πρώτων ὑλῶν, τὸν ἐκ τῆς ἐγγείου προσόδου ποριζόμενον τοὺς πόρους ζωῆς τε καὶ παραγωγῆς, ἐλλαττοῦντες δηλαδὴ τοιουτοτρόπως τὸ εἰς τὸν κτηματοῦχον ἀπομένον μέρος τῆς Ἐγγείου Προσόδου.

Προκειμένου περὶ σαφηνείας καὶ ἐξακριβώσεως τῶν φορολογικῶν κριτηρίων, τί καθαρώτερον, τί ἠθικώτερον, τί σαφέστερον τοῦ τεκμηρίου τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ἢ τῆς ἀγοραίας τιμῆς ἑνὸς οἰκοπέδου ἢ ἑνὸς ἀγροῦ, γνωστῶν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ὡς καὶ τοὺς γείτονας, ἐὰν μάλιστα συγκρίνομεν τὰ τεκμήρια ταῦτα μετὰ τῶν ἀηδεστάτων μέσων κατασκοπείας, ἐξετάσεως βιβλίων, μαρτύρων καὶ συκοφαντῶν, ἅτινα ἐπιβάλλει τὸ σημερινὸν φορολογικὸν σύστημα.

Καὶ ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ ἁπλοποιήσεως καὶ λογικοποιήσεως ὁλοκλήρου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, δὲν πρέπει νὰ σταματήσωμεν πρὸ τῆς ἁπλοποιήσεως τῶν φόρων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ εἴσπραξις τοῦ ἀναλόγου μέρους τῆς Ἐγγείου Ἀξίας — ἐξ ἧς καὶ σήμερον πληρώνονται ὅλοι οἱ φόροι, καί τοι κατὰ τὸν ἐλλιπέστερον τρόπον — εἰς τὴν ἰδίαν πηγὴν δι' ἑνὸς φόρου, παρὰ τοῖς ὀλίγοις ἰδιοκτήταις, πρέπει νὰ εἶναι ἁπλουστέρα καὶ εὐθυνοτέρα διὰ τὸ Κράτος καὶ τοὺς Δήμους παρὰ ἡ καταδίωξις ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ δι' ἑκατοντάδων φόρων καὶ τελῶν, ὅπως γίνεται σήμερον.

Ἀλλ' ὄχι μόνον ἁπλούστερον, ἀλλὰ καὶ δικαιότερον πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτο σύστημα, διότι ἐπιτρέπει νὰ μοιρασθῇ ἁπανταχοῦ ἡ εἰς τὸ κράτος (καὶ τοὺς Δήμους) ἀνερχομένη μερὶς τῆς Ἐγγείου Προσόδου κατὰ τὸν δικαιότερον τρόπον, ἤτοι ἀναλόγως τῶν προτερημάτων ὧν ἀπολαύει ἕκαστος ἰδιοκτήτης Ἐθνικοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ μὴ ἀπολαύων δὲν ἔχει αἰτίαν νὰ φορολογῆται.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐλευθέρου ἐμπορίου καὶ βλέπωμεν ὅτι τὰ ἐμπόδια δὲν εἶναι μόνον εἰς τὴν μεταξὺ κρατῶν ἀνταλλαγὴν ἐμπορευμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους, καὶ ἀφοῦ τὸ σημερινὸν φορολογικὸν σύστημα

ἐμποδίζει εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ τόπου, διατί διστάζουν ὅλα τὰ κράτη νὰ συζητήσωσι κἂν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐνιαίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας Φορολογίας;

Τοιαύτη κατάργησις τῶν κατὰ 99 % ἐπιβλαβεστάτων φόρων καὶ ἀντικατάστασις αὐτῶν διὰ τοῦ τὸ ἴδιον συνολικὸν ποσὸν ἀποδίδοντος καὶ δικαιότερα διανεμηθέντος Φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ἑλλάδα — δίχως νὰ γελασθῇ μὲ δάνεια καὶ ἐμπορικὰς συμβάσεις — νὰ τοποθετῇ εἰς τὸ Ἐσωτερικὸν ὁλόκληρον τὴν παραγωγήν της, εὐημερούντων πάντων τῶν πολιτῶν της· ἀλλὰ διὰ τοῦτο πρέπει οἱ ὀπαδοὶ τῆς διὰ δασμῶν προστασίας τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι οἱ παραγωγοὶ χρειάζονται προστασίαν ἀπὸ τὸ καταστρεπτικὸν φορολογικὸν σύστημα, καὶ οἱ Ἐλευθεροεμπορῖται πρέπει νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι τὰ πραγματικὰ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐλευθέραν κυκλοφορίαν τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τὴν διανομὴν τῆς Ἐργασίας δὲν εἶναι μόνον οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ τῶν γειτόνων, ἀλλὰ καὶ οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ τῆς ἰδίας χώρας μας, ὡς καὶ ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως τῶν κρατικῶν ἐσόδων τοῦ ἰδίου μας κράτους.

Οὕτως ὑπελόγισε ὁ ἐν Βιέννῃ οἰκονομολόγος Σίγφριδ Σίττε ὅτι ὁ τύπος τῶν εὐθυνοτέρων κατοικιῶν, ὅστις ἐνοικιάζετο προπολεμικῶς ἀντὶ £ 18.— ἐτησίως, ἐν χώρᾳ φορολογημένῃ κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐπὶ Ἐγγείου Ἀξίας φορολογίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνοικιασθῇ ἐτησίως ἀντὶ £ 8.—, τῶν £ 10.— ἀποτελουσῶν τοὺς φόρους, οἵτινες ἐπιβαρύνουσι καὶ τὸν πλέον ἀπόκεντρον καὶ τὸν πλέον πτωχικὸν οἰκίσκον.

Καὶ ὁμοίως ὁ ἐκ Λονδίνου οἰκονομολόγος, Ἄσλεϋ Μίτσελ, ὑπελόγισε ὅτι ἡ πληρωμὴ τῶν £ 50.000.000.— διὰ οἰκοδομικοὺς σκοποὺς κατὰ τὰ ἑπτὰ ἔτη 1919 — 1925 ηὔξησε κατὰ τὸ ἴδιον χρονικὸν διάστημα τὸν προϋπολογισμὸν τῆς Ἀγγλίας κατὰ 248.000.000.— ἀγγλικῶν λιρῶν, ἢ ὡς ἔλεγε οὗτος εἰς τὸ ἐν Κοπεγχάγῃ Συνέδριον:

«Ἑκάστη δαπάναις τοῦ Κράτους ὑπὸ τὰς σημερινὰς φορολογικὰς συνθήκας ἀνεγερθεῖσα οἰκία εἶναι τὸ φανερὸν τεκμήριον ὅτι ἠμποδίσθη ἡ οἰκοδόμησις τεσσάρων ἄλλων οἰκιῶν ὑπὸ ἰδιωτῶν.»

Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι μεταξὺ Προστατευτικῶν Δασμῶν καὶ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀντιπαραγωγικῶν φόρων καὶ τῆς ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας Φορολογίας.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛ. ΓΙΑΝΝΙΔΑΙΑΣ

Ἐν Βιέννῃ.





Ο ΜΟΥΤΣΟΣ

Γαλήνη ἀπέραντη, βαθειά. Τελείως σὰ νᾶχε χάσει
Φαινόταν τὴν ἀνάσα της ἡ νυρκωμένη ἡ Πλάση,
Καὶ μόνο πέλαο κι' οὐρανός: ροδογαλάζιο πέρα
Βουνό, στὸν ἀσπρογάλανο δὲ στηώταν τὸν ἀέρα,
Καὶ στοῦ πελάου τὸ ἀτάραγο τὸ ἀτλάζι, σὰ Στοιχεῖο
Μέρες πολλὲς ἀσάλευτο στεκόμενο τὸ πλοῖο
Μὲ τὰ πανιὰ κρεμάμενα, σὰ μάγουλα ἀρρωστιάρη,
Μάταια τὸ ἀέρι πρόσμενε κάποια πνοὴ νὰ πάρῃ.
Οἱ ναῦτες ἀνυπόμονοι, πόσο ποὺ ἀκαρτερούσαν!
Κ' ἡ ἀγωνία τους μάκραινε, κ' οἱ πόθοι τους ξυπνούσαν,
Ξυπνούσανε κι' ἀστραφτερὰ τοὺς ἐσέρναν μαζί τους
Σ' ἄλλους καιρούς, σ' ἄλλους καημούς, στὴν ξενητιά, στὴ γῆ τους,
Ξυπνούσαν μὲ συγκίνηση, τοὺς παίρναν μὲ μεθύσι,
Ἐνῷ στὸ πλοῖο κοιτάμενο τὸ σῶμα εἶχαν ἀφήσει,
Σὰν τὰ δεντρὰ ποὺ ἀκίνητα στὸ χῶμα ριζωμένα,
Σ' ὅλου τοῦ Κόσμου τ' ὄνειρο πλανιῶνται βυθισμένα.

Ὁ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ, μιὰ μορφὴ σταράτη, ἡλιοφρυγμένη
Γύρω μὲ γένεια καὶ μαλλιὰ ψαρὰ στεφανωμένη,
Σὲ μιὰν ἰσκιάδα πλαγιαστός, ἀργὰ καὶ ποῦ τὸ μάτι
Ἔρριχτε στὸν ὁρίζοντα καὶ στ' οὐρανοῦ τὰ πλάτη,
Μὰ τὰ ματόκλαδα ξανὰ σφαλοῦσε, καὶ στὸ θῶρι
Ἡ γαλήνη ἁπλωνότανε ποὺ τριγύρω του ἐθώρει,
Κι' ὅπως ξανὰ χωνότανε σὲ θύμησες, ποὺ κράζαν,
Σκέψες πολλές, ὄψες πολλὲς στὸ πρόσωπό του ἀλλάζαν,
Καθὼς στὸ ἡλιοβασίλεμα, σὲ μακρινὸ ἀκρογιάλι
Βλέπεις ν' ἀλλάζουν χρωματιὲς ἡ μιὰ στεριὰ ἀπ' τὴν ἄλλη.

Κοιτάμενος ὥρες πολλὲς σὰν τοῦ πελάου τὰ πλάτη
Κι' ὁ Καπετάνιος ἔστεκε, κι' ἂν ἴσως δὲν περπάτει
Τὸ πλοῖο, καὶ τί; θἀρχότανε στιγμὴ νὰ προχωρήσῃ,
Καὶ θἄφτανε, καὶ θἄραζε ξανὰ γιὰ ν' ἀρμενίσῃ.
Μ' ὑπομονὴν ἀτάραγη, γυρτός, ἀκαρτεροῦσε,
Μόνο τῆς πίπας του ὁ καπνὸς βιαζόταν κ' ἐσκορποῦσε.
Κι' ὡς τόσο ἐστέκαν τὰ πανιὰ σὰ μάγουλα ἀρρωστιάρη,
Κι' ὅλο προσμέναν πνοὴ τὸ ἀέρι γιὰ νὰ πάρῃ.

Ὁ ΝΑΥΤΗΣ, μιὰ πλαγιάζοντας, μιὰ στ' ἄλμπουρ' ἀκουμπώντας,
Τὰ μάτια κάρφωνε μακρυά, μακρυὰ παρακαλώντας,
Πότε νὰ τρίξουν τὰ σκοινιὰ καὶ τὰ πανιὰ ἀπ' ἄερα
Κοιλιὲς νὰ κάμουν, κ' ἡ αὐλακιὰ τοῦ τιμονιοῦ ἴσα, πέρα
Μέσα σ' ἀφροὺς νὰ χάνεται κι' ὅλο κοντὰ στὴν πρύμη
Βαθειὰ νὰ στέκῃ! Καὶ γνωστὸ σκεφτόταν καλντερίμι,
Κ' ἐκεῖ δυὸ μάτια γαλανὰ καὶ γαϊτανοφρυδάτα,
Κ' ἔλεγε: «Φύσηξε, βοριά, καράβι μου, περπάτα
Νὰ φτάσω!». Καὶ τὰ μάτια του γυρίζοντας στὴν πλώρη,
Ποὺ ἀφροὺς ποθοῦσε νὰ σκορπᾷ, καθὼς γαλήνη ἐθώρει,
Ἀνυπομόνιας τρικυμιὰ ξεσποῦσε στὴν καρδιά του,
Γιατ' ἄκουε μέσα τὴ φωνὴ τοῦ μακρινοῦ ἔρωτά του,
Κ' ἤθελε νἄταν βολετὸ εἴτε τὸ πλοῖον ν' ἀφήσῃ,
Ἢ τὸ κορμὶ νὰ χωριστῇ γιὰ νὰ τὴν ἀκλουθήσῃ.
Ἤθελε, μὰ ὁ ἀνήμπορος, σὰ βαρειοαλυσωμένος,
Στὸ πλοῖο τὸ ἀσάλευτο ἔστεκε στὸν πόθο του κλεισμένος,
Ἐνῷ τ' ἀφούσκωτα πανιά, σὰ μάγουλα ἀρρωστιάρη,
Μάταια προσμέναν ζωὴ τὸ ἀέρι γιὰ νὰ πάρῃ.

Ὁ ΜΟΥΤΣΟΣ, πουλαράκι λὲς πᾶκουε φτερὰ στὸν ὦμο,
Ἤθελε τὸ πλεούμενο τρελλὸ νὰ πάρῃ δρόμο,
Γιατί τ' ἄρεσε ἀμέριμνος νὰ πηδᾷ στὰ κατάρτια,
Νὰ σκαρφαλώνῃ στὰ ψηλὰ κι' ἀνεμόδαρτα ξάρτια,
Ὅταν σβουρίζει ὁ ἄνεμος καὶ τὸ καράβι τρίζει,
Καὶ λὲς πὼς θέλει στὸ βυθὸ νὰ πάῃ, καθὼς μουτρίζει,
Ἐνῷ τὸ κῦμα σκάει βογκᾶ, καὶ σὰ βροχὴ πετάει
Σταλιῶν μαργαριτόβροχο ψηλά, καὶ κάτω ἀχάει

Τοῦ πέλαου τ' ἀφροκόπημα. Καὶ τώρα, καθισμένος
Ἄλλοτε στ' ἀκρομπάστουνο, τραβάει σὰ μεθυσμένος
Τὸν κάβο, τάχα πὼς τραβᾶ τὸ πλοῖο νὰ περπατήσῃ,
Καὶ μοιάζει μ' ἄτι ἀνήμερο πῶχ' ἡ ἀνεμιὰ σπεδίσει·
Κι' ἄλλοτε πάλι πλαγιαστός, μὲ τὰ φτερὰ τοῦ ὀνείρου,
Ἥρωας παραμυθόκοσμου στὰ πέρατα τοῦ ἀπείρου,
Ἐσυναντοῦσε Μάγισσες καὶ Δράκους ἐνικοῦσε·
Καὶ κάποτες καθίζοντας ἐσιγοτραγουδοῦσε,
Κ' ἔσερνε κ' ἐμακρόσερνε τὸν ἀργοπάτη ἀχό του,
Καθὼς ἐσέρναν τὰ πανιὰ τὸ πλοῖο καὶ τὸν ἑαυτό του.
Κι' ὡς τόσο ἐστέκαν τὰ πανιὰ σὰ μάγουλα ἀρρωστιάρη,
Κι' ἀκαρτερούσανε πνοὴ τὸ ἀέρι γιὰ νὰ πάρῃ.

Οἱ μέρες ἔτσι κ' οἱ νυχτιὲς ἀλλάζαν μιὰ τὴν ἄλλη,
Κι' ὅλα στὴν Πλάση ἀνάλλαγα γυρνούσανε καὶ πάλι,
Καὶ τοῦ ἥλιου ἡ σφαῖρ' ἀπ' τὰ νερὰ θριαμβευτικὰ νὰ βγαίνῃ
Φαινότανε, θριαμβευτικὰ ξανὰ βαθειὰ νὰ μπαίνῃ
Καὶ νὰ σηκώνῃ πυρκαγιὰ θριαμβευτικὴ κι' ὡραία.
Καὶ σὰ νὰ γύριζε διαρκῶς τῶν οὐρανῶν ἡ αὐλαία,
Τ' ἄστρα μὲ φέγγει σπέρνανε τὰ τρίσβαθα τὰ οὐράνια,
Ποὺ ἀπ' τὴ στρωτὴ ἀνεβαίνανε τοῦ πέλαγου ἐπιφάνεια,
Κι' ὅλο κυλούσανε σιγὰ στοῦ πέλαγου τὴν ἄκρια,
Σὰ νἄταν ἀργοστάλαχτα φλογοκαμμένα δάκρυα.
Καὶ τὸ φεγγάρι ἀνέβαινε κ' ἐβύθιζε καὶ πάλι,
Μακραίνοντας, μαζεύοντας τοὺς πλοκαμούς του ἀγάλι.
Ἔτσι, τὰ μάγια τῆς νυχτιᾶς, τῆς μέρας τὸ λιοβόρι
Πρίμα τοῦ πλοίου ἀρχίζανε βυθίζανε στὴν πλώρη,
Κ' ἐνῷ ἡ γαλήνη ἀσάλευτο τὸ πλοῖο εἶχε κρατήσει,
Τρογύρω του σὰ σὲ ἄξονα στρηφογυρνοῦσε ἡ Χτίση.

Μιὰ μέρα, ξάφνου, μιὰ στιγμή, πέρα — μακρυὰ θολάδα
Φανίστη στὸν ὁρίζοντα καὶ στὰ νερὰ κρουστάδα,
Καὶ κρυεράδα ν' ἀποχτᾷ εἶχε τὸ ἀέρι ἀρχίσει,
Σὰ νᾶχε μέσα του κρυφὴ κάποια ψυχὴ ξυπνήσει.
Γύρω τὸ βλέμμα ἀνήσυχος ὁ Καπετάνιος στρέφει,
Κ' ἡ συγνεφιὰ ποὺ ἀνέβαινε τὴν ὄψη του συγνέφει.

Βλέπει τὴ μπόρα σάν τρελλὴ ποὺ πρόβαινε τρεχάτη
Μ' ἀναμαλλιάρα κεφαλὴ στὰ φοβισμένα πλάτη.
Ρίχνεται ὀρθός. 'Εδῶ κ' ἐκεῖ τὸ βλέμμα του καρφώνει·
Κρατεῖ στὰ χέρια του σφιχτὰ τὸ ὑπάκουο του τιμόνι,
Καὶ προσταγὴ στὸ πλήρωμα φωνάζει: «Ρίχτε κάτου,
Μάσετε ἀμέσως τὰ πανιά»! Κι' ὁ Μοῦτσος μὲ χαρά του
Πετάει στὰ ξάρτια, τραγουδάει, καὶ παίζοντας ψηλώνει,
'Ενῷ τὰ μάτια μιὰ ψηλὰ στὴ συγνεφιὰ καρφώνει
'Ο Ναύτης, μιὰ στὰ κύματα, καὶ σκιάζεται ποὺ ἀρχίζουν
Κοιλιὲς νὰ κάνουν τὰ πανιὰ καὶ τὰ σκοινιὰ νὰ τρίζουν.

Τέλος ἡ μπόρα ἐξέπασε. Βουνὰ χοροπηδᾶνε
Τὰ κύματα, ξατρέχονται, βογκοῦν, ἀφρομανᾶνε,
Λὲς ἕνα τ' ἄλλο πὼς ρουφᾶ, καὶ μέσα στὸ χορό τους
Τὸ πλοῖο, σὰν τσέφυλλο, πετᾶ στὰ οὐράνια, στὸ βυθό τους.
'Ο Καπετάνιος κυβερνᾶ μὲ γνώση τὸ τιμόνι,
Στῆθος μὲ στῆθος πολεμᾶ τὸ πέλαο ποὺ τὸν ζώνει,
"Οταν ὁ Ναύτης δέεται νὰ γαληνέψῃ ἡ μπόρα,
Γερὸς νὰ φτάσῃ στὴ γλυκειὰ καὶ ποθητή του χώρα,
Καὶ μέσα του ἔρωτας, καημός, καὶ τρόμος, καὶ φοβέρα,
"Ολο καὶ πιὸ πληθένανε μὲ τὴν ὁρμὴ τοῦ ἀέρα.
Κι' ὁ Μοῦτσος, στ' ἄλμπουρο ψηλά, σὰ νάταν ἡ ψυχή του
Παιδὶ τῆς μπόρας, χαίρεται καὶ τὴν καλεῖ μαζί του.
Τρίζουν τὰ ξάρτια, τ' ἄλμπουρο στενάζει, τὸ καράβι
Μουτρίζει, αὐλάκι ἀφρόχειλο βαθὺ στὴν πρύμη σκάβει,
Καὶ μιὰ πετιέται ἀνάερα, μιὰ στὸ βυθὸ ρουφιέται,
Καὶ λὲς τὸ πέλαο τὸ βουερὸ πὼς ἀπὸ πάνω κλειέται.
Χαίρεται ὁ Μοῦτσος ποὺ κοιτᾶ, καὶ παίζει καὶ θαυμάζει,
Μὰ ξάφνου σίφουνα πνοὴ τὸ νιὸ μ' ὁρμὴν ἁρπάζει,
Τὸν χτυπᾶ στὸ κατάστρωμα, καὶ τὸ κῦμα νὰ πάρῃ
Δὲν ἀργεῖ μὲ τὴ λύσσα του τὸ ἀφημένο κουφάρι:
Κῦμα καὶ σίφουνας, τὰ δυό, τοὺς ἄρεσε μαζί τους
Νἄχουνε κάτι ἀπὸ τὸ νιὸ ποὺ ζοῦσε τὴν ψυχή τους.

ΓΕΡ. ΣΠΑΤΑΛΑΣ

ΕΚ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Εν, καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐπιβάλλεται ἡ μελέτη καὶ περισυλλογὴ τῶν λαογραφικῶν στοιχείων παντὸς λαοῦ, ἔτι μᾶλλον ἐπιβάλλεται αὕτη, προκειμένου περὶ λαοῦ ἐκπατρισθέντος, ὡς ὁ Ποντιακὸς καὶ ἄλλοι, μετὰ τὴν ἐθνικὴν καταστροφὴν καὶ ἐγκατασταθέντος ἐν Ἑλλάδι σποραδικῶς καὶ οὐχὶ ὁμαδικῶς ἐπὶ τὸ αὐτό· διότι ἡ τοιαύτη τοῦ λαοῦ τούτου ἐγκατάστασις ἐπιφέρουσα κατ' ἀνάγκην τὴν πρὸς τὸν ἐγχώριον πληθυσμὸν ἀρομοίωσιν θὰ συνεπιφέρῃ πάντως καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἔκλειψιν καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ ἐπήλυδος.

Ταῦτα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκρίναμεν καλὸν ὅπως μικρὸν κατὰ μικρὸν φέρωμεν εἰς φῶς τὰ λαογραφικὰ τοῦ Πόντου στοιχεῖα καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμεθα εἰς τὴν δημοσίευσιν δύο ἐθίμων τῆς χώρας ταύτης, ὧν τὸ μὲν ἐν συνηθίζετο ἐπὶ ἀνομβρίας, τὸ δ' ἕτερον τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Βαΐων ἢ καὶ τὴν παραμονὴν αὐτῆς.

1. Κουσκουκούρα [1]

Ἐν Πόντῳ καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλδίας ἐπὶ ἀνομβρίας παρατεινομένης εἰς ὥραν τοῦ ἔτους, καθ' ἣν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ βροχὴ ἰδίως διὰ τὰ σπαρτά, πλὴν τῶν συνήθων καὶ ἀλλαχοῦ ἐκκλησιαστικῶν δεήσεων συνηθίζετο καὶ τὸ ἑξῆς ἔθιμον· δύο παῖδες ἡλικίας 7-14 ἐτῶν τῇ ὑποδείξει τῶν γονέων αὐτῶν ἢ καὶ ἄλλων οἰκείων πρεσβυτέρων, ἀφοῦ ἐλάμβανον σάρωθρον *τσοχαβέλ'* καλούμενον ἐκ τῶν μεγά-

[1] Λέγεται καὶ *κουστκουκούρα* κατὰ Γ. Κανδηλάπτην διευθυντὴν τῆς ἐν Αἰσύμῃ δημοτικῆς σχολῆς καὶ *κουσκουτέρα* ἐν χωρίοις τοῦ Ντορουλίου, καζᾶ τοῦ Γκιουμουσχανὲ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλδίας.

λων καὶ ἀκανθωτῶν τῶν χρησιμευόντων εἰς τὴν σάρωσιν τῶν αὐλῶν, σταύλων καὶ πλατειῶν, διεπέρων περὶ τὸν λαιμὸν αὐτοῦ ξύλον ἐπίμηκες καὶ περιβάλλοντες τὸ ὅλον διὰ ρακῶν ἢ καὶ παλαιῶν ἐνδυμάτων γυναικείων περιέδενον εἰς τὸ ἄνω ἄκρον, ὡς εἰς κεφαλήν, κεκρύφαλον καὶ οὕτω παρεσκεύαζον ὁμοίωμα γυναικεῖον ὀνομαζόμενον ***κουσκουκούρα,*** κουστ-κου***κούρα*** ἢ καὶ ***κουσκουτέρα.*** Ταύτην ἔπειτα περιῆγον εἰς ὅλας τὰς οἰκίας τῆς ἐνορίας των κρατοῦντες αὐτὴν ὁ μὲν εἷς παῖς ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τοῦ ὁριζοντίου ξύλου, ὁ δ' ἕτερος ἐκ τοῦ ἑτέρου, ὡσανεὶ ἦσαν τὰ δύο ταῦτα ἄκρα αἱ δύο χεῖρες, καὶ ἔψαλλον τὸ ἑξῆς ᾆσμα:

Κουσκουκούρα, μαντακούρα [1],
ἀσσὸν Θεὸν βρεχὴν θέλομε
'ς σοῦ τσιφτσὴ [2] τὸ χωράφ'
'ς σὸ στενὸν τὸ σοκάκ' [3]
καὶ σ' ἔμορφον τ' ὁμάλ' [4].

ἢ τοὺς ἑξῆς μόνον στίχους πάντας τουρκιστὶ πλὴν τοῦ πρώτου μετὰ τῆς κατακλείδος «βὲρ ἄλλαχ βὲρ» (=δός, Θεέ, δός):

Κουσκουκούρα καὶ μαντακούρα,
ἄλλαχτὰν γιαγμοῦρ ἰστέριμ [5]
βὲρ ἄλλάχ, βὲρ·
φουκαρενοῦν ταρλὰ γιαντή· [6]
βὲρ ἄλλάχ, βὲρ·

Ἡ παραλλαγὴ αὕτη, ὅσον καὶ ἂν αἱ λέξεις ὅλαι ἐν αὐτῇ πλὴν τῶν τοῦ πρώτου στίχου εἶναι τουρκικαί, δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις, ὅτι καὶ τὸ ἔθιμον καὶ τὸ ᾆσμα παρελήφθησαν παρὰ τῶν συνοίκων Τούρκων πρῶτον, διότι *τοιοῦτον ἔθιμον παρὰ τοῖς Τούρκοις δὲν ὑπῆρχεν,* ἀφοῦ ἄλλως τε ἡ Μουσουλμανικὴ θρησκεία ἀπαγορεύει τὴν ἀπεικόνισιν ἢ καὶ ἀπομίμησιν ἀνθρωπομόρφων παραστάσεων καὶ δεύτερον, διότι μόνον ἑλληνόπαιδες οὐχὶ δὲ καὶ τουρκόπαιδες περιάγοντες τὴν κουσκουκούραν ἔψαλλον τὸ ᾆσμα αὐτῆς. Ἡ δὲ χρῆσις τῆς τουρκικῆς ἐν αὐτῷ ἑρμηνεύεται

[1] Ἄλλως: «Κουσκουτέρα, λαϊστέρα» ἐν χωρίοις.
[2] Λέξ. τουρκ. τσιφτσὴ = γεωργός.
[3] Λέξ. τουρκ. = δρόμος. [4] Πεδιάς, ὁμαλὸν μέρος.
[5] Ἐν μεταφράσει: παρὰ τοῦ Θεοῦ βροχὴν ζητῶ.
[6] Ἐν μεταφράσει: τοῦ πτωχοῦ ὁ ἀγρὸς ἐκάη.

ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τὸ ἑλληνιστὶ συντεταγμένον ᾆσμα μετέφρασαν εἰς τὴν τουρκικήν, ἵνα εὐχαριστήσωσι τοὺς Τούρκους συνοίκους των διαφερομένους βεβαίως καὶ τούτους περὶ τῆς καταπαύσεως τῆς ἀνομβρίας. Ὅτι δὲ οὕτω ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ὁ πρῶτος στίχος καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ μεταφράσει παρέμεινεν ἑλληνικός, διότι λέξεις τουρκικαὶ ἀποδίδουσαι τὰς ἑλληνικὰς ***κουσκουκούρα, μαντακούρα*** δὲν ὑπάρχουσιν.

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν ἤδη μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην παρέκβασιν εἰς τὴν περαιτέρω περιγραφὴν τοῦ ἐθίμου. Ἐκ τῶν οἰκιῶν, ἃς ἐπεσκέπτοντο οἱ φέροντες τὴν κουσκουκούραν παῖδες περιέλουον αὐτὴν δι' ὕδατος, πολλάκις δὲ χάριν ἀστειότητος καὶ αὐτοὺς τοὺς κρατοῦντας αὐτήν. Ἐντεῦθεν προῆλθον καὶ αἱ φράσεις: «ἐνεβράχτεν κι ἐγέντον κουσκουκούρα» ἤτοι ἐβράχη τόσον πολύ, ὥστε κατήντησε κουσκουκούρα καὶ σκωπτικῶς «μῶ σε κουσκουκούρα» καὶ ἀᾶμον ἡ κουσκουκούρα (ἢ κουσκουτέρα) λάσκεται» (= περιφέρεται καθὼς ἡ κουσκουκούρα) μεταφορικῶς ἐπὶ γυναικὸς ἀκαθάρτου ἢ καὶ ἀκαταστάτως ἐνδεδυμένης. Τοὺς παῖδας ἐφιλοδώρουν αἱ οἰκοδέσποιναι προσφέρουσαι εἰς αὐτοὺς ᾠά, βούτυρον, ἄρτον, νομίσματα καὶ τρωγάλια, τούτων δὲ οὗτοι μαγειρεύοντες τὰ ᾠὰ μετὰ τοῦ βουτύρου ἔτρωγον ἐν τῇ ἐξοχῇ, ὅπου καὶ διεμοιράζοντο τὰ συναθροισθέντα φιλοδωρήματα, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπεσκέπτοντο ὅλας τὰς οἰκίας καὶ οὐ μόνον πρὸ ἑκάστης κινοῦντες τὴν κουσκουκούραν ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω (ἐντεῦθεν καὶ ἡ λέξις λαϊστέρα παρὰ τὸ λαΐζω = κινῶ), ἀλλὰ καὶ καθ' ὁδὸν ἔψαλλον *τὸ ἄνωθι ᾆσμα. Ἐν τῇ ἐξοχῇ* οὗτοι πρὶν συγγενματίσωσιν ἀνήρτων τὴν κουσκουκούραν ἐπί τινος δένδρου ἢ καὶ ἔστηνον εἴς τι περίβλεπτον μέρος, μετὰ τοῦτο δ' ἐτρέποντο εἰς ζήτησιν ὄφεως καὶ εὑρίσκοντες τοιοῦτον ἐφόνευον καὶ προσῆγον αὐτὸν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς κοινότητός των καὶ ἐκεῖ ἀνάπτοντες πυρὰν ἔκαιον αὐτόν· πάντα δὲ ταῦτα ποιοῦντες ἐπίστευον, ὅτι προεκάλουν τὴν βροχήν, καθ' ὅσον μάλιστα κατ' αὐτοὺς ἡ προσφερομένη θυσία τοῦ ὄφεως ἦτο ἐξιλαστήριος τῆς θείας ὀργῆς. Τινὲς πάλιν ἐκθάπτοντες κρα-

νίον νεκροῦ ἔρριπτον αὐτὸ εἰς τὸν κρουνὸν πηγῆς ὡς θυσίαν προσφερομένην εἰς τὸν ἐξοργισμένον Θεὸν καὶ ἐπίστευον, ὅτι οὕτος ἐξευμενιζόμενος οὕτω ἀπέστελλε βροχήν. Τελευταῖον οἱ αὐτοὶ παῖδες συνοδευόμενοι καὶ ὑπ᾽ ἄλλων ἐξήρχοντο εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ ἐκεῖ συλλέγοντες μικρὰς πλάκας ἕκαστος τόσας, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ ἔτη τῆς ἡλικίας του, ἐχάραττον ἐπὶ ἑκάστης αὐτῶν τὸ μονόγραμμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ σταυροῦ εἰς σχῆμα τοιοῦτον ✻ ὡς ἀνάθημα εὐσεβείας ἵνα προκληθῇ βροχή.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως ***πουσπουκούρα***, φαίνεται, ὅτι ὑπόκειται εἰς αὐτὴν ἡ ἀρμενικὴ λέξις ***κούστ*** εἰλημμένη παρὰ τῶν συνοίκων Ἀρμενίων καὶ τὸ ὅλον ***κουστπουκούρα*** κυρίως ἐσήμαινε βῶλον κατάβρεκτον.

Δ. Η. Οἰκονομίδης

2. Τὸ ἅσμα τῶν Βαΐων

Τὸ Σάββατον τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου, ἢ καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων ἐν Χαλδίᾳ, ἐπαρχίᾳ τοῦ Πόντου, παῖδες κρατοῦντες εἰς χεῖρας βαΐα, κουρούλια καὶ καλάθιον κενὸν περιήρχοντο ἀπὸ πρωΐας καθ᾽ ὁμάδας τὰς οἰκίας τῆς ἐνορίας αὐτῶν πλουσίας καὶ πτωχὰς καὶ ἔψαλλον τὸ ἑξῆς ἅσμα:

Θεία, θεία, καὶ τῶ Βαΐων
ἐσὲν κερκέλιν κιέμὲν ᾠβὸν ιν [1]
Ἔρθεν Λάζαρος μὲ τὰ βαΐα,
ἀε-Θόδωρον [2] κιάε-Δημήτρις.
Ἔρθαν τἰ Χριστοῦ τὰ παλληκάρια [3],
θέλ᾽νε οὔας [4] καὶ λευκοκάρυα,
Ἐσὺ ᾽ς σὸ ταρέζ᾽, [5] κι ἐγὼ ᾽ς σὴμ πόρταν,
φέρεν [6] τὸ φετίρ᾽ [7] ιμ᾽, θὲ νὰ πάγω.

[1] Τὸ *ιν* τοῦτο ἐν τέλει ἢ καὶ ἐν μέσῳ στίχου ἁπάντων εἶναι ἁπλῶς παραπληρωματικὸν χάριν τοῦ μέτρου. Κατ᾽ ἄλλην παράδοσιν ὁ στίχος ἔχει οὕτω: ἐμὲν κερκέλιν κιέσὲν ᾠβὸν ιν.

[2] Ὁ ἅγιος Θεόδωρος· ἄλλως ἅγιε - Θόδωρος κιάγιε - Δημήτρις.

[3] Ἐννοοῦσιν οἱ ψάλλοντες παῖδες ἑαυτούς.

[4] Εἶδος ξηροῦ ὀπωρικοῦ ὁμοιάζοντος πρὸς μαύρην σταφίδα μεγάλην, τὸ τουρκιστὶ λεγόμενον καρὰ γερίς.

[5] Λέξις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς καὶ δηλοῦσα θέσιν ἐπὶ τοῦ τοίχου.

[6] Ἄλλως· φέρον τὸ φετίρ᾽ θέλω νὰ πάγω.

[7] Ἐλήφθη ἡ λ. ἐκ τῆς τουρκικῆς καὶ δηλοῖ τὴν ἀμοιβήν.

Ὡς ἐπιφράγισμα δ᾽ ἐξέφερον τὴν εὐχὴν «χρόνους πολλοὺς νὰ ζῆτε καὶ νὰ ἔχωμε σας» καθὼς καὶ εἰς τὸ ᾄσμα τῶν Χριστουγέννων καὶ τὸ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους.

Κατ᾽ ἄλλην παράδοσιν οἱ στίχοι ὅος καὶ ὅος λείπουσιν ἐν τῷ ᾄσματι, ἀντ᾽ αὐτοῦ δὲ εἴς τινα μεσόγεια τοῦ Πόντου μέρη οἱ παῖδες ἔψαλλον τὸ τροπάριον «Τὴν κοινὴν ἀνάστασιν πρὸ τοῦ σοῦ πάθους....» Ἀλλαχοῦ πάλιν, ὡς εἰς Ἰμεραν, Κρώμνην καὶ Μούζαιναν, κωμοπόλεις τῆς Χαλδίας, ἔψαλλον τὸ ἑξῆς: Θεία, θεία, δῶσ᾽ τὸν Λάζαρον ᾠβὸν καὶ τὸν Χριστὸν θυμίαμαν». Εἰς παραλίους δέ τινας πόλεις τῆς χώρας ἐψάλλετο τὸ ἑξῆς δίστιχον:

Βάϊ, Βάϊ, τῶ Βάϊ τρώγω ψάριν καὶ χαψὶν [1]
καὶ τ᾽ ἀπάν᾽ τὴν Κερεκὴν [2] τρώγω κόκκινον ᾠβόν.

καὶ εἰς χωρία τοῦ Ντορουλίου τῆς Χαλδίας τοὺς ἑξῆς τέσσαρας στίχους:

Θεία, θεία, καὶ τῶ Βαΐων
ἐμὲν ᾠβὸν ιν κιέσὲν κερκέλ᾽.
Ἐγὼ ᾽ς σὴμ πόρταν κιέσὺ ᾽ς σὸ ταρέζ᾽,
φέρεν τὸ φετίρ᾽ ιμ᾽ θὲ νὰ πάγω.

Αἱ δὲ οἰκοδέσποιναι προσέφερον εἰς τοὺς μικροὺς ἀοιδοὺς ᾠὰ ἄβραστα, βούτυρον, σακχαρωτά, σῦκα, κερκέλια (= κουρούλια) ***καγκέλια*** [3] ὡσαύτως λεγόμενα, καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα. Τὰ προσφερόμενα ἐδώδιμα οἱ παῖδες ἐναπέθετον εἰς τὸ καλάθιον, ὅπερ ἔφερον μεθ᾽ ἑαυτῶν, πλὴν τῶν κερκελίων, ἅτινα ἀνήρτων εἰς τοὺς κλάδους τῶν βαΐων. Τὰ τελευταῖα ταῦτα, ἤτοι τὰ κερκέλια διεπέρων ἐνίοτε οἱ γονεῖς εἰς τὸ ἄνωθι τοῦ λίκνου ὁριζόντιον ξύλον πιστεύοντες, ὅτι οὕτω ἀπέτρεπον τὴν βασκανίαν τῶν νηπίων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ νηστεία δὲν ἐπέτρεπε τὴν κατάλυσιν τῶν ᾠῶν καὶ τοῦ βουτύρου, οἱ παῖδες ἐμαγείρευον καὶ ἔτρωγον αὐτὰ μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ Πάσχα.

[1] Εἶδος ψιλοῦ ἰχθύος τὸ κοινῶς χαμψὶ λεγόμενον.

[2] Καὶ τ᾽ ἀπάν᾽ τὴν Κερεκὴν = καὶ τὴν ἑπομένην Κυριακήν.

[3] Κατὰ Γ. Κανδηλάπτην.

Τὸ ἅσμα, ὡς ἔχει πλῆρες, φαίνεται ὅτι τὴν πρώτην ἀρχὴν ἔλαβεν εἰς παράλια μέρη, διότι ἐν αὐτῷ οἱ παῖδες (τοῦ Χρισιοῦ τὰ παλληκάρια) ζητοῦν ὀπωρικὰ (οὔας καὶ λεφτοκάρυα) ἐκ τῶν εἰδῶν ἐκείνων, ἅτινα εἰς παράλια τῆς χώρας μέρη ἐκαλλιεργοῦντο καὶ ηὐδοκίμουν. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ πιθανότης, ὅτι τὸ πρῶτον εἰς μεσόγεια μέρη ποιηθὲν δὲν ἔφερε τοὺς στίχους «Ἔρθαν τ' Χριστοῦ τὰ παλληκάρια, θέλ' νε οὔας καὶ λεφτοκάρυα», προσετέθησαν δὲ οὗτοι, ὅτε μετεδόθη εἰς τὰ παράλια, ἔνθα ἀπαντῶσιν οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ξηροὶ καρποί. Καὶ ἠδύναντο πάλιν ἔπειτα κάτοικοι τῶν παραλίων εἰς τὰ μεσόγεια μετοικοῦντες νὰ μεταδώσωσιν αὐτὸ μετὰ τῆς παρεμβολῆς τῶν δύο στίχων.

Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐτῷ πλὴν τοῦ Λαζάρου εὐλόγως μνημονευομένου γίνεται μνεία καὶ τῶν ἁγίων Θεοδώρου καὶ Δημητρίου, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα τίνα λόγον ἔχει καὶ τούτων ἡ μνεία. Καθ' ἡμᾶς τοὐλάχιστον ὁ λόγος ἴσως εἶναι ὁ ἑξῆς: Ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας περιήρχοντο οἱ παῖδες τὰς οἰκίας καὶ ἔψαλλον τὸ ἅσμα, πολὺ δὲ πιθανόν, ὅτι ἔνθα τοῦτο τὸ πρῶτον ἐποιήθη, ὑπῆρχον ναοὶ τιμώμενοι ἐπ' ὀνόματι τούτων, χάριν τιμῆς προσετέθησαν καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Τελευταῖον ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐν τῇ Κορσικῇ κατὰ Ν. Φαρδὺν [1] σῴζεται ἅσμα ᾀδόμενον ὡσαύτως τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Λαζάρου καὶ ὀνομαζόμενον «ὁ Κάλαντος.» Καὶ ἐν τούτῳ γίνεται μνεία οὐ μόνον τοῦ Λαζάρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, προστίθεται ὅμως καὶ τέταρτος ὁ ἅγιος Στράτιος. Ἤδη πλέον εἶναι ζήτημα ποῦ ὀφείλεται ἡ σύμπτωσις τῶν ὀνομάτων τῶν τριῶν ἁγίων καὶ εἰς τὰ δύο ἅσματα, ἤτοι τὸ τοῦ Πόντου καὶ τὸ τῆς Κορσικῆς· μήπως εἰς ἐπίδρασιν Ποντίων εἰς τὴν Κορσικήν;

Λ. Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

[1] Ν. Φαρδύ, ὕλη καὶ σκαρίφημα τῆς ἐν Κορσικῇ ἑλληνικῆς ἀποικίας ἐν Ἀθήναις 1888 σελ. 178 - 179.

ΕΠΙΒΙΩΣΕΙΣ ΕΘΙΜΩΝ ΤΙΝΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΤΑΦΗΝ

Γρονοῦσι πολλοὶ ὅτι οἱ παλαιότατοι ἡμῶν πρόγονοι ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς αὐτῶν ἕνεκα ὑγιεινῶν λόγων· ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ταφὴ ἦτο ἀποτέλεσμα θρησκευτικῶν κυρίως ἀντιλήψεών των. Ἐπίστευον δῆλα δὴ ὅτι, ἵνα ὁ νεκρὸς διέλθῃ τὰς πύλας τοῦ Ἅδου καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὰς τῶν ἄλλων νεκρῶν, ἔπρεπε νὰ ταφῇ. Ἄλλως, ἂν ἐστερεῖτο ἐκείνου, οὗτινος ἐτύγχανον οἱ ἄλλοι ἀποθνήσκοντες, τῆς κοινῆς ἐλπίδος, ὡς λέγει ἀρχαῖος ῥήτωρ, καί, ἂν δὲν ἀπεδίδετο εἰς τὴν μητέρα γῆν, ἐξ ἧς ἄλλη θ' ἀνεπήδα ζωή, τότε ὡς Ἐριννὺς δεινὴ ἐτάρασσε τοὺς ἀσεβήσαντας.

Τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ τὸν λόγον τοῦτον ταφῆς τοῦ νεκροῦ σαφῶς περιγράφει ὁ Ὅμηρος, (Ἰλ. Ψ. 71 ἑξ.), ὅστις εἰσάγει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτάφου Πατρόκλου τὰ ἑξῆς λέγουσαν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα·

θάπτε μ' ὅττι τάχιστα, πύλας Ἀΐδαο περήσω·
τηλέ με εἴργουσι ψυχαί, εἴδωλα καμόντων,
οὐδέ μέ πω μίσγεσθαι ὑπὲρ ποταμοῖο ἐῶσιν,
ἀλλ' αὖτως ἀλάλημαι ἀν' εὐρυπυλὲς Ἄϊδος δῶ.

Οὐδ' εἶναι περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχήσαντες στρατηγοὶ κατηγορήθησαν ὡς τὰ μέγιστα ἀσεβήσαντες, διότι δὲν ἔκαμαν τὴν ἀναίρεσιν καὶ ταφὴν τῶν ναυαγῶν, οἷς ἐστέρησαν οὕτω τῆς μετὰ θάνατον εὐδαιμονίας, καταδικάσαντες τὰς ψυχάς των διαρκῶς νὰ περιφέρωνται περὶ τὸ ὕδωρ, ἐν ᾧ ἐπνίγησαν.

Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἦτο ὅτι οἱ ἐπιζῶντες, εὐσεβοῦντες πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ τὴν εὐμένειαν καὶ προστασίαν αὐτῶν ἐπισπώμενοι, ἐκ τῶν πρώτων ἐρρόντιζον ἵνα τοὺς θάψωσι.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ταφή, ἐγίνετο αὕτη κατὰ τὰ νόμιμα, ἂν ὅμως ὁ νεκρὸς εὑρίσκετο εἰς τόπον, ἔνθα ἦτο ἀδύνατον νὰ τελεσθῶσι ταῦτα, εἰς ἀπομεμακρυσμένην λ. χ. ἀκτήν, διάσος ἢ ἔρημον καθ' ὅλου τόπον, τότε ἐρρίπτετο ἐπὶ τοῦ πτώματος τρὶς γῆ καὶ ὁ νεκρὸς ἐθεωρεῖτο ταφείς.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὅπερ καὶ οἱ τραγικοὶ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀναφέρουσι καὶ ὅπερ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων χαρακτηρίζεται ὡς νόμος Ἑλληνικός, διεσώθη καὶ μέχρι σήμερον, κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον, λησμονηθείσης, φυσικά, τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ σημασίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς ἦτο παρών· ἂν ὅμως δι' οἱονδήποτε λόγον, ἕνεκα λ. χ. ναυαγίου ἢ θανάτου ἐν μάχῃ, δὲν εὑρίσκετο τὸ πτῶμα πρὸς ταφήν, τότε τί συνέβαινε;

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω ὡμίλησα, ἡ ταφὴ ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ καί, ἀφ' οὗ νεκρὸς δὲν ὑπῆρχεν, ἔπρεπε, ἔστω καὶ κατὰ πλάσμα, νὰ δημιουργηθῇ τοιοῦτος. Κατεσκευάζετο λοιπὸν εἴδωλον τοῦ ἀφανοῦς, τὸ ὁποῖον ἐτίθετο ἐπὶ καλῶς ἐστρωμένης κλίνης καὶ ἡ ταφὴ ἐγίνετο καθ' ὅλους τοὺς κανόνας τῆς πραγματικῆς τοιαύτης.

Τὴν πληροφορίαν ταύτην μᾶς παρέχει διὰ τοὺς βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις λέγει (6.58) «ὃς δ' ἂν ἐν πολέμῳ τῶν βασιλέων ἀποθάνῃ, τούτῳ δὲ εἴδωλον σκευάσαντες ἐν κλίνῃ εὖ ἐστρωμένῃ ἐκφέρουσιν. Ἐπεὰν δὲ θάψωσι, ἀγορὴ δέκα ἡμερέων οὐκ ἵσταται σφι, οὐδ' ἀρχαιρεσίη συνίζει, ἀλλὰ πενθέουσι ταύτας τὰς ἡμέρας».

Καὶ ὁμιλεῖ μὲν μόνον περὶ βασιλέων ὁ Ἡρόδοτος, τὸ ἔθιμον ὅμως, συμφώνως ἄλλως τε πρὸς τοὺς λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτό, φαίνεται ὅτι ἦτο εἰς παλαιοτάτους χρόνους ἐν χρήσει καὶ διὰ τοὺς κοινοὺς πολίτας καὶ πιθανώτατα καὶ ἐκτὸς τῆς Σπάρτης.

Εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας ἐπ' ἴσης γνωρίζομεν ὅτι ἐγίνετο ταφὴ ἀφανῶν. Ὁ Θουκυδίδης λ. χ. ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ του (34) ὁμιλῶν περὶ τῆς ταφῆς τῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πεσόντων γράφει· «Οἱ Ἀθηναῖοι τῷ πατρίῳ νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφὰς ἐποιήσαντο τῶν ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων, τρόπῳ τοιῷδε· τὰ μὲν ὀστᾶ προτίθενται τῶν ἀπογενομένων πρότριτα σκηνὴν ποιήσαντες, καὶ ἐπιφέρει τῷ αὐτοῦ ἕκαστος, ἤν τι βούληται· ἐπειδὰν δὲ ἡ ἐκφορὰ ᾖ, λάρνακας κυπαρισσίνας ἄγουσιν ἅμαξαι, φυλῆς ἑκάστης μίαν· ἔνεστι δὲ τὰ ὀστᾶ ἧς ἕκαστος ἦν φυλῆς· μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, οὓς ἂν μὴ εὑρεθῶσιν εἰς ἀναίρεσιν· ξυνεκφέρει δὲ ὁ βουλόμενος τῶν ἀστῶν καὶ ξένων καὶ γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυρόμεναι».

Ὅτι ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις εὑρηται ἡ παλαιοτάτη μνεία τῆς ταφῆς τοῦ ἀγνώστου στρατιώτου, ἥτις μὲ ὡραῖον Ἑλληνικὸν ὅρον ἐλέγετο «ταφὴ ἀφανῶν», εἶναι πασιφανές.

Παρὰ Θουκυδίδῃ γίνεται λόγος περὶ κλίνης κενῆς ἐστρωμένης, τὰ αὐτὰ δ' ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ δράματί του Ἑλένῃ, ἐν ᾧ περιγράφων, κατὰ τὰ σύγχρονα πάντοτε ἔθιμα, τὴν ταφὴν τοῦ ὡς πνιγέντος θεωρουμένου Μενελάου, εἰσάγει τὴν Ἑλένην λέγουσαν (στίχ. 1241).

Ἕλλησίν ἐστι νόμος, ὃς ἂν πόντῳ θάνῃ

. . . . . .

κενοῖσι θάπτειν ἐν πέπλων ὑφάσμασιν

κατωτέρω δὲ προσθέτει (στίχ. 1261)

καὶ στρωτὰ φέρεται λέκτρα σώματος κενά,

ἐξ ὧν στίχων φαίνεται ὅτι οὐ μόνον τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν πνιγέντων ἐγίνετο συμβολικὴ ταφή.

Ἐπειδὴ δέ, ὅταν ἐξεκομίζετο ἀφανοῦς κλίνη ἔπρεπεν οἱ πολῖται νὰ γνωρίζωσι τίνος κηδεία ἐγίνετο, διὰ τοῦτο, ὡς

τοὐλάχιστον ἐξ ἐπιγραμμάτων συμπεραίνομεν, ἐπ' αὐτῆς ἐπεγράφετο καὶ τοῦ ἀφανοῦς τὸ ὄνομα· λ. χ. Νίκανδρος ἐκφέρεται.

Αἱ σαφεῖς μαρτυρίαι τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων περὶ ἐκφορᾶς κενῆς κλίνης καθιστῶσιν ὕποπτον τὴν πληροφορίαν τοῦ μεταγενεστέρου Χαρίτωνος ἐν τῷ μυθιστορήματί του τὰ περὶ Χαιρέαν καὶ Καλλιρόην (4.10) περὶ ἐκφορᾶς καὶ εἰδώλου τοῦ ἀφανοῦς. Ἐν τῇ πληροφορίᾳ του φαίνεται ὅτι ἐπηρεάσθη ὑπὸ Ρωμαϊκῶν ἐθίμων.

Μὲ τὴν ταφὴν τῶν ἀφανῶν σχέσιν ἔχουσι καὶ τὰ τῶν ἀρχαίων κενοτάφια. Ἀφ' οὗ δῆλα δὴ ἔπρεπεν οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ταφῇ ὁ ἀφανής, οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ ποιοῦντες κενοτάφιον ἀνεκάλουν αὐτὸν τρὶς ὀνομαστί, ἵνα ἔλθῃ δῆθεν καὶ παραμείνῃ ἐν αὐτῷ, καὶ ἔπειτα ἐπέθετον τὴν στήλην, ἥτις τὸ ὄνομα μόνον ἐκάλυπτε τοῦ νεκροῦ, ὡς χαρακτηριστικῶς λέγουσι τὰ ἐπιγράμματα.

Ὅ τε Θουκυδίδης καὶ ὁ Εὐριπίδης χαρακτηρίζουσι τὴν ταφὴν τῶν ἀφανῶν ὡς νόμον Ἑλληνικόν, εἶπε δὲ βραδύτερον ἐν τῷ προμνημονευθέντι μυθιστορήματί του ὁ Χαρίτων (4.3. 1) «καὶ γὰρ εἰ μὴ τὸ σῶμα εὕρηται τοῦ δυστυχοῦς, ἀλλὰ νόμος οὕτος ἀρχαῖος Ἑλλήνων, ὥστε καὶ τοὺς ἀφανεῖς τάφοις κοσμεῖν». Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ὅτι τὸ ἔθιμον ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένον, πιθανὸν δ' εἶναι ὅτι ἐπέζησε καὶ καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα. Καὶ ἐλλείπουσι μὲν σχετικαὶ ἐκ μεσαιωνικῶν συγγραφέων μαρτυρίαι, τὰ συμβαίνοντα ὅμως σήμερον πείθουσι περὶ τούτου.

Νῦν δῆλα δὴ ἐν Καρπάθῳ, Κάσῳ, Ψαροῖς καὶ Σύμῃ, ὅταν ἀγγελθῇ ὅτι ἐπνίγη τις ἢ ἀπέθανεν ἐν τῇ ξένῃ, λαμβάνουσιν αἱ συγγενεῖς τὰ φορέματά του καὶ τοποθετοῦσαι αὐτά, ὡς ἐὰν ἐφοροῦντο ὑπὸ τοῦ μακαρίτου, ἐν εἴδει δῆλα δὴ ἀνθρωπίνου ὁμοιώματος [1], μοιρολογοῦσι πέριξ αὐτῶν καὶ

[1] Τὰ φορέματα ταῦτα παρὰ τοῖς Ψαριανοῖς τῆς Σύρου ἐλάμβανον οἱ γονεῖς τοῦ ἀποθανόντος ἢ, τούτων ἐλλειπόντων, ἡ σύζυγος, ἥτις τὰ διετήρει μέχρι τοῦ δευτέρου της γάμου, ὁπότε καὶ τὰ ἔθαπτεν ἢ τὰ κατεπόντιζεν.

τίλλουσαι τὴν κόμην τύπτουσι τὰ στήθη, ὡς ἐὰν πράγματι εἶχον πρὸ αὐτῶν τὸν νεκρόν, οὕτινος τελοῦσι τρόπον τινὰ τὴν κηδείαν, ἐν Καλύμνῳ δὲ λαμβάνουσαι παγκέρι (= πανέρι) καὶ θέτουσαι ἐντὸς αὐτοῦ τὰ καινουργῆ τοῦ ἀφανοῦς ἐνδύματα μετ' ἀνθέων, τὸ μεταφέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου προσερχόμενος ὁ ἱερεὺς ψάλλει τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Τὴν νεκρώσιμον ἐπ' ἴσης ἀκολουθίαν ψάλλει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεὺς καὶ ἐν τῇ νήσῳ Μεγίστῃ.

Ἐν Νισύρῳ συμβαίνει καὶ τὸ ἑξῆς· Κατὰ τὴν πρωΐαν τοῦ Μ. Σαββάτου, κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου, τοποθετοῦσιν αἱ συγγενεῖς ἐν κεντρικῇ ὁδῷ τὰ ἐνδύματα τοῦ πνιγέντος καὶ θρηνολογοῦσι συνθάπτουσαι οἱονεὶ τὸν νεκρόν των.

Ἐν Σύμῃ λαμβάνουσι χώραν τὰ ἑξῆς.

Μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θανάτου, τὴν Κυριακήν, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, ὁ δημόσιος κήρυξ καλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀφανοῦς τοὺς ἱερεῖς καὶ φίλους, ἐκεῖθεν δέ, ἀφ' οὗ γίνῃ ὁ σχετικὸς θρῆνος ἐπὶ τοῦ δώματος, παραλαμβάνονται καὶ μεταφέρονται ἐν πομπῇ καὶ μοιρολογίοις εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὰ κόλλυβα, ὅπου γίνεται τὸ μνημόσυνον.

Τέλος ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης, ὅταν ἐφονεύετό τις ἐν πολέμῳ καὶ δὲν ἀνελαμβάνετο, οἱ συγγενεῖς ἔθετον ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκίας του τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὅπλα του καὶ τὸν ἐθρήνουν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, ἐν Μάνῃ δ' ὁμοίως ἐθρήνουν περὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντος, ἐφ' ὧν ἐπέθετον καὶ ξίφος, ἂν συνέπιπτε νὰ εἶναι στρατιωτικός, ἔθιμον, ὅπερ, φαίνεται, εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ἀφ' οὗ ὁ Μενέλαος φροντίζων περὶ τῆς ταφῆς τοῦ δῆθεν πνιγέντος ἀτόμου του καὶ ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Θεοκλυμένου

τί δ' ἄλλο προσφέρειν νομίζεται;

ἁπαντᾷ χαλκήλαθ' ὅπλα καὶ γὰρ ἦν φίλος δορί

(Εὐριπίδ. Ἑλένη στίχ. 1263).

Οἱ περιγράφοντες τὸ ἀνωτέρω ἔθιμον, τὸ ὁποῖον χαρα-

κτηρίζεται διὰ τῆς λέξεως ξόδι ἢ ξόι[1], εἶναι ἐν τῇ περιγραφῇ των ἀσαφέστατοι. Οὕτως ὁ Ν. Γάσπαρης ἐν τῇ περὶ τῆς νήσου Ἀμοργοῦ μονογραφία του (σ. 81) γράφει «ξόδια (τὰ) σημαίνει ἐπικήδειον τελετὴν εἰς τὸν θανόντα ἢ πνιγέντα μακρὰν τῆς πατρίδος του», ἄλλος σημειοῖ· «κλαίγιο· θρῆνος γινόμενος περὶ ἀνδρείκελον κατὰ γῆς τιθέμενον ἀποθανόντος ἐν τῇ ξένῃ συγγενοῦς, οἱονεὶ κενοκηδεία, κατὰ τὸ κενοτάφιον, γινομένη ἄλλοτε ἐν Βάρνῃ», ὁ δὲ Π. Μακρῆς (Κατιρλὶ σ. 100) τὰ ἑξῆς παραδίδει· «τοῦ ἀποθανόντος ἐν τῇ ξένῃ ἢ πνιγέντος κατασκευάζουσιν ὁμοίωμα ἐξ ἐνδυμάτων αὐτοῦ καὶ θρηνοῦσιν, ὡς ἐὰν ἦτο προτεθειμένος ὁ νεκρός». Πιθανῶς ἐν Βάρνῃ καὶ Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας δὲν πρόκειται περὶ πραγματικοῦ ὁμοιώματος τοῦ νεκροῦ (ὁ Μακρῆς ὁμιλεῖ δι' «ὁμοίωμα ἐξ ἐνδυμάτων τοῦ νεκροῦ») ἀλλὰ περὶ τοποθετήσεως τῶν ἐνδυμάτων αὐτοῦ οὕτως ὡς ἐὰν ἐφοροῦντο, ὁπότε ἀποτελεῖται τύπος τις ἀνθρωπίνου ὁμοιώματος. Ὁ Wachsmuth μ' ὅλα ταῦτα ἐν τῷ ἔργῳ του Das alte Griechenland im neuen (σ. 113) παραλαμβάνων ἴσως ἐκ τοῦ Fauriel (Chansons populaires XL (1824) ἀναφέρει ὅτι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες θέτοντες ἐπὶ τῆς κλίνης ὁμοίωμα τοῦ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντος ἐνδεδυμένον μὲ τὰ ἐνδύματα ἐκείνου, μοιρολογοῦσιν.

Ὅπως ἂν ἔχῃ, οὐδεὶς θ' ἀρνηθῇ ὅτι τὸ σημερινὸν ξόδι[2] ἔχει σχέσιν μὲ τὸν θρῆνον καὶ τὴν κηδείαν τῶν παρ' ἀρχαίοις ἀρανῶν, ἧς διετήρησέ τινα στοιχεῖα.

* * *

Ὅταν ἀνήφθη ἡ πυρά, ἐφ' ἧς ἔμελλε νὺ καῇ τὸ πτῶμα τοῦ Πατρόκλου, ὁ Ἀχιλλεύς, κατὰ τὸν Ὅμηρον, (Ἰλ. Ψ. 178).

[1] Ἔξοδος—ἐξόδιον. Κοινῶς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐξόδιον ἐκαλεῖτο ἡ κηδεία.

[2] Ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν ὑπάρχει σχεδίασμα τοῦ Νικηφόρου Λύτρα παριστάνον πῶς γίνεται τὸ ξόδι ἐν Ψαροῖς.

ὤμωξεν τ' ἄρ' ἔπειτα φίλον τ' ὀνόμηνεν ἑταῖρον·
χαῖρέ μοι, ὦ Πάτροκλε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι[1]

Ἡ προσφώνησις αὕτη, ὡς ἐκ τῶν κειμένων διδασκόμεθα, ἐξεφράζετο διὰ τοῦ ρήματος ἀνακαλεῖν ἢ ἀνακαλεῖσθαι, ὅπερ ἐσήμαινε τὸ διὰ γεγωνυίας φωνῆς ἢ ἐπανειλημμένως καλεῖν τινα καὶ δὴ καὶ νεκρόν.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο θὰ ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἀφ' οὗ συνηθέστατα εἰς παλαιοτέρους καὶ μεταγενεστέρους Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς συναντῶμεν τὰς λέξεις ἀνάκλημα καὶ ἀνάκλησις μετὰ τοῦ ὀλολυγμός, πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐπικηδείου θρήνου ἢ ἁπλῶς τοῦ θρήνου, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ρῆμα ἀνακαλοῦμαι μετὰ τοῦ κλαίω πρὸς δήλωσιν τοῦ θρηνῶ, ὀδύρομαι, μοιρολογῶ[2] καὶ τὸ ἀνακαλεστὴς δὲ εἰς μεσαιωνικὰ γλωσσάρια ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ θρηνῳδός.

Τὸ οὕτως ἐκ τῶν προτέρων εἰκασθὲν πιστοποιοῦσι καὶ τὰ σημερινὰ ἔθιμα. Σήμερον δῆλα δὴ ἐν Μάνῃ, ὅταν γνωσθῇ ὁ θάνατός τινος, προσερχόμενοι οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι φωνάζουσιν ἐν τῇ αὐλῇ τῆς οἰκίας του· «ἀδέρφι, ἀδέρφι» ἢ οἱ νεώτεροι «ἀφέντη, ἀφέντη», τὸ αὐτὸ δ' ἐπαναλαμβάνουσι καὶ ὅταν εἰσέλθωσιν εἰς τὸν νεκρικὸν θάλαμον, εἰς ὡρισμένα δὲ χωρία καὶ διὰ τρίτην φορὰν ἐν τῇ αὐλῇ τῆς ἐκκλησίας, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς νεκρικῆς ἀκολουθίας, ἔθιμον, τὸ ὁποῖον διετηρήθη κατὰ παλαιὰν παράδοσιν, καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ 1797 ἀναφέρουσι καὶ οἱ Στεφανόπουλοι (Dimo et Nicolo Srephanopoli, Voyage en Grèce 2.33) πληροφοροῦντες ὅτι τότε ἀνεφώνουν «ἀδερφέ, γλυκὲ ἀδερφέ».

* * *

[1] Περὶ τῆς τρὶς ἀνακλήσεως τῶν νεκρῶν ὑπὸ τῶν φίλων των κατὰ τὴν Ὁμηρικὴν ἐποχὴν βλέπε Ὀδ. ι. 65 καὶ ἔπιθι Θεοκρίτου, Εἰδύλ. 13, 58.

[2] Καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ ἀνακαλειοῦμαι καὶ ἐν Σύρῳ ἀνακαλειέμαι σημαίνει θρηνῶ, μοιρολογῶ, ἀνακάλημαν δὲ καὶ ἀνακάλεμαν ἐν Κύπρῳ λέγεται τὸ μοιρολόγι.

Ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς ἔμαθε παρὰ τοῦ Ἀντιλόχου ὅτι ἀπέθανεν ὁ Πάτροκλος

ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν
χεύατο κὰκ κεφαλῆς, χαρίεν δ' ἤσχυνε πρόσωπον·
νεκταρέῳ δὲ χιτῶνι μέλαιν' ἀμφίζανε τέφρη.
αὐτὸς δ' ἐν κονίῃσι μέγας μεγαλωστὶ τανυσθεὶς
κεῖτο, φίλῃσι δὲ χερσὶ κόμην ἤσχυνε δαΐζων

(Ἰλ. Σ. 23 ἑξ.)

Αἰῶνας πολλοὺς βραδύτερον ὁ Λουκιανός, πιστοποιῶν τὸ ἔθιμον, ἔγραψεν ἐν τῷ περὶ πένθους συγγραμματίῳ του (12) «... καὶ φοινισσόμεναι παρειαὶ καί που καὶ ἐσθὴς καταρρήγνυται καὶ κόνις ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πάσσεται καὶ οἱ ζῶντες οἰκτρότεροι τῶν νεκρῶν· οἱ μὲν γὰρ χαμαὶ κυλινδοῦνται πολλάκις καὶ τὰς κεφαλὰς ἀράττουσι πρὸς τὸ ἔδαφος».

Ἡ ἀκρίβεια τῆς τελευταίας ταύτης σαφοῦς μαρτυρίας ἠμφεσβητήθη, ἐθεωρήθη δ' αὕτη ὑπερβολικὴ καὶ φαντασιώδης, ὑπεστηρίχθη μάλιστα ὅτι ἡ ἐπίρριψις τέφρας ἢ κόνεως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κυλίνδησις δὲν ἦτο σταθερὸν ἔθιμον κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἡ παρακολούθησις μ' ὅλα ταῦτα τοῦ ἐθίμου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐντελῶς ἄλλα διδάσκει. Τὰ ὀλίγα ἀπὸ τῶν πλείστων παραδείγματα, ἅτινα κατωτέρω καταχωρίζω, καὶ ἅτινα ὡς νόμον ἐνιαχοῦ χαρακτηρίζουσι τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐκφράσεως τοῦ πένθους, πείθουσιν ὅτι τὸ ἔθιμον ἦτο ἐν μεγίστῃ χρήσει κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἄρα καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

«Καὶ ἐκείνων μὲν οὐδεὶς κἂν βασιλικωτάτου τύχῃ γένους τῷ τοῦ πένθους αἰσχύνεται νόμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἐδάφους καθιεῖται καὶ θρηνήσει πικρὸν καὶ τὴν ἐσθῆτα μεταβαλεῖ καὶ τὰ ἄλλα πάντα μετὰ πολλῆς ὑποστήσεται προθυμίας» (Χρυσόστομος παρὰ Migne Patrol. Graec. 47. 409) «περιέβαλον μελαίνῃ στολῇ τοὺς οἰκέτας ἅπαντας, κατέπασα τέφρᾳ τὰς κεφαλάς, χοροὺς ἔστησα γυναικῶν, ἐκέλευσα χαλεπώτερον αὐτὰς κατακόπτεσθαι ἢ εἰ νεκρὸν ἑώρων». (Ἔνθ' ἀν. 47.334). «... ἐξαπίνης δὲ πυρετὸς ἐπιλαβὼν τοῦ βασιλέως τὸν υἱὸν εἰς ἀθρόαν καὶ σφαλερὰν νόσον κατέβαλε. Καὶ ὁ πατὴρ κατὰ τοῦ ἐδάφους ἐρρίπτετο ἔτι ζῶντα τὸν παῖδα πενθῶν.» (Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. ἱστορ. 6.16.47.) «Οἱ δὲ ἀκούσαντες ταῦτα ἔκλαυσαν πικρῶς καὶ τὰς ἐσθῆτας αὐτῶν περιερρήξαντο καὶ τρίχας αὐτῶν ἔτιλλον καὶ κόνιν πασάμενοι ἀνεβόησαν κλαίοντες καὶ ἀπορούμενοι ἐπὶ τῷ ἀδοκήτῳ θανάτῳ» (Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου 1.73.17 ἔκδ. Anrich). Κατὰ γῆς κυλίνδησιν βασιλίσσης ἐπὶ θανάτῳ ἀναφέρει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι της (2.378.10)., εἶπε δὲ καὶ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ἐν τῷ μυθιστορήματί του τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα (6.439 ἑξ.)

ἔκκοψον ἄκραν τῇ θανούσῃ τὴν κόμην,
σπεῖσον πικρὸν δάκρυον ἐκ βλεφαρίδων,
ῥῆξον τὸ χιτώνιον, οἴμωξον μέγα,
ῥῖψον σαυτὸν κατὰ γῆς ἐπὶ στόμα,
θὲς εἰς κορυφήν, ἂν δοκῇ σοι καὶ κόνιν
ἀνδρὸς γὰρ οὐδὲ ταῦτα, πλὴν φορητέα

καὶ πάλιν (Ἔνθ' ἀν. 206 ἑξ.)

καὶ γοῦν ὁ πατὴρ τὴν στολὴν ἐρρηγμένος
καὶ τῆς κεφαλῆς τὴν κόμην κεκαρμένος
καὶ τὴν κορυφὴν τῇ κόνει πεπασμένος
καὶ τὸ πρόσωπον πενθίμως ἐσταλμένος
οἰκτρᾶς κατῆρχεν ἄθλιος τραγῳδίας.

Ὁ δὲ Νικόλαος Καλλικλῆς εἶπεν ὅτι στολισμὸς τοῦ τάφου τοῦ θανόντος συζύγου εἶναι ἡ σύζυγος

μελενδυτοῦσα, τῇ κόνει πεφυρμένη
καὶ δακρύων λούουσα λουτροῖς τὸν τάφον

(L. Sternbach, Nicolai Callicli carmina σελ. 21)

καὶ ὁ Μιχ. Χωνιάτης περὶ τῆς χήρας συζύγου τοῦ ἀδελφοῦ του Νικήτα (1.357.10) «νῦν δὲ γυνὴ ἐπὶ δαπέδου, μέση χοροῦ παίδων ἀφηλίκων καὶ ἀνήβων καθημένη μελανείμων». Τέλος οἱ θεῖοι τοῦ Διγενῆ νομίζοντες ὅτι ἐσφάγη ἡ ἀδελφή των «ὡσὰν δὲν τὴν ηὗραν ἐπῆραν χῶμα καὶ ἔβαλαν εἰς τὰς κεφαλάς των καὶ ἐχείρησαν νὰ κλαίγουν καὶ νὰ χύνουν ἀπὸ καρδίας τὰ δάκρυα». (Λαογραφίας τόμ. Θ΄. σ. 322.) περιγραφή, ἣν εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἐμμέτρους διηγήσεις τοῦ ἔπους ἐν χειρογράφοις τοῦ ΙΣΤ΄ καὶ ΙΖ΄. αἰῶνος.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιβίωσιν τῶν ἐθίμων τούτων, ἃς σημειωθῇ α΄) ὅτι νῦν εἰς τὰ χωρία τῆς Ἠπείρου συνηθίζουσιν, ὅταν καταληφθῶσιν ὑπὸ συμφορᾶς, νὰ πίπτωσι πρηνεῖς καὶ νὰ θρηνῶσι [1] καὶ β΄) ὅτι ἡ ἐν Καλύμνῳ κατάρα «στάχτες πάνω σου» ἡ ἐν Σύμῃ «σταχνομὸς» καὶ ἡ ἐν Τσακωνίᾳ «μαυροκορνιαχτὰ νὰ ντ᾽ ὁράου» [2] τὰ Βυζαντινὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην.

* * *

Ἐξ ἀρχαίας ἐπιγραφῆς γνωρίζομεν ὅτι ἐν Γαμβρείῳ τῆς Μυσίας ὑπῆρχε νόμος «τὰς πενθούσας ἔχειν φαιὰν ἐσθῆτα μὴ κατερρυπωμένην».

Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης φαίνεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι, εἰς ἔνδειξιν πένθους, παραμελοῦντες ἑαυτούς, ἐφόρουν καὶ κατερρυπωμένα φορέματα.

Τὸ παλαιὸν τοῦτο ἔθιμον διετηρήθη καὶ μέχρι σήμερον· ἐν Μακεδονίᾳ π. χ. γνωρίζομεν ὅτι οἱ πενθοῦντες δὲν ἀλλάζουν φορέματα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πένθους, τὸ αὐτὸ δ᾽ ἔθιμον ἐπικρατεῖ διὰ μακρὸν μετὰ τὸν θάνατον διάστημα, τοὐλάχιστον τεσσαρακονθήμερον, καὶ ἐν Κρήτῃ. Κρητικοῦ

[1] Ἐντεῦθεν «μάννα πίσκουπη» (= ἐπίκουπη, ἡ ἐπικύπτουσα) λέγεται ἡ μήτηρ, ἣν ἔπληξεν ὁ θάνατος. (Νίτσου, Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ κώμης τοῦ Τσαμαντᾶ σ. 171.)

[2] Ἐκ τοῦ μαῦρος καὶ κορνιαχτὸς (= κονιορτός, κόνις).

ποιήματος εἶναι οἱ κατωτέρω στίχοι οἱ ἀπευθυνόμενοι ὑπὸ τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον.

ἂν λείψω μιᾶνα, μὴν λουστῇς, ξάμηνο, μὴν ἀλλάξῃς
καὶ ἂν λείψω τὸ τραντάχρονο 'ς τὸν πόρο μὴν προβάλῃς [1].

Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας δὲν ἀλλάσσουσιν ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας οἱ γονεῖς τοῦ ἀποθανόντος, λεροφορεῖ δὲ ἡ χήρα καὶ ἐν Ἠπείρῳ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν ἐν μοιρολογίοις ἀπευθυνομένων στίχων (Περιοδ. Φιλολ. Συλλόγου Κων/πόλεως 8.279).

κυρά, ποῦ κάθεσαι ψηλά, κατέβα παρακάτω
καὶ βάλε τὰ χηριάτικα τὰ λεροφορεμένα.

Θὰ ἦτο δὲ τὸ ἔθιμον καὶ μεσαιωνικόν, ἂν καὶ ρητὴν περὶ τούτου μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι εἰς ἔνδειξιν πένθους καὶ ταπεινώσεως ἔφερον οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες καὶ φαιὰν στολήν, [2] πολλαὶ δ᾽ εἶναι αἱ μαρτυρίαι τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων, ἐν αἷς γίνεται μνεία τῆς ἀπορρίψεως τῶν μεταξωτῶν φορεμάτων εἰς ἔνδειξιν πένθους καὶ τῆς περιβολῆς τριχίνων, ὡς καὶ τῆς ἀλουσίας τῶν πενθούντων.

* * *

Ἤδη ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων οἱ Ἕλληνες εἰς ἔνδειξιν πένθους ἐπὶ θανάτῳ ἔκειρον τὴν κόμην αὐτῶν. Οὕτω κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Πατρόκλου οἱ ἑταῖροι (Ἰλ. Ψ. 135).

θριξὶ δὲ πάντα νέκυν καταείνυσαν ἃς ἐπέβαλλον
κειρόμενοι . . . .

εἶπε δὲ καὶ ὁ ποιητὴς (Ὀδ. δ. 197).

τοῦτό νυ καὶ γέρας οἷον ὀιζυροῖσι βροτοῖσιν
κείρασθαί τε κόμην βαλέειν τ᾽ ἀπὸ δάκρυ παρειῶν.

[1] Διὰ τῶν στίχων τούτων περιγράφεται τὸ πένθος γυναικὸς ἐπὶ τῇ ἀποδημίᾳ τοῦ ἀνδρός της.

[2] Ὅτε ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ Ἰουστίνου ἐγένετο σεισμός, «πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει φαιὰν στολὴν ἐνδυσάμενοι πανδημεὶ εἰς τὸ πρὸ τῆς πόλεως πεδίον ἑπτὰ σημείοις ἀπέχον ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας ἐλιτάνευον νηστεύοντες» (Γ. Κεδρηνοῦ, Σύνοψ. χρον. 1.641. 14).

Ἀφ' ἑτέρου βραδύτερον ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ Ἀλκήστιδι (στίχ. 425) εἰσάγει τὸν Ἄδμητον λέγοντα·

πᾶσι δὲ Θεσσαλοῖσιν ὧν ἐγὼ κρατῶ
πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω
κουρᾷ ξυρήκει καὶ μελαμπέπλῳ στολῇ

καὶ τὴν Ἑλένην (στίχ. 1087) ἐπὶ τῷ ψευδῶς ἀγγελθέντι θανάτῳ τοῦ Μενελάου

ἐγὼ δ' ἐς οἴκους βᾶσα βοστρύχους τεμῶ.

Ὁ λόγος θὰ μᾶς ἔφερε πολὺ μακράν, ἂν ἠθέλομεν καὶ ἄλλα ἀρχαίων συγγραφέων χωρία ἐνταῦθα νὰ καταλέξωμεν· τοῦτο μόνον προσθέτομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου (Ρωμαϊκ. κεφαλ. κεφ. 14). «Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες, ὅτε τοῖς μὲν τὸ κείρεσθαι, ταῖς δὲ τὸ κομᾶν σύνηθές ἐστι».

Θὰ ἦτο ὅμως καὶ τότε τὸ ἔθιμον οὐχὶ πάγκοινον, διότι δὲν ἐξηγεῖται πῶς κατόπιν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εὑρίσκομεν ἓν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς τὴν κουρὰν τῆς κόμης τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῷ θανάτῳ συγγενοῦς.[1]

Καὶ περὶ μὲν τούτου τοσαῦτα· ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἐπιθυμῶ ἐνταῦθα νὰ συζητήσω εἶναι ἡ ἀποκοπὴ τῆς κόμης τῶν γυναικῶν εἰς ἔνδειξιν πένθους.

Περὶ τῆς Ἑλένης εἴδομεν ἀνωτέρω τί γράφει ὁ Εὐριπίδης.

Ὁ αὐτὸς ἓν ταῖς Φοινίσσαις (στίχ. 371) παριστᾷ τὸν Πολυνίκη λέγοντα πρὸς τὴν Ἰοκάστην

ἀλλ' ἐκ γὰρ ἄλγους ἄλγος αὖ σε δέρκομαι
κάρα ξυρῆκες καὶ πέπλους μελαγχίμους
ἔχουσαν....

[1] Πρὸς ἑρμηνείαν θὰ συνέβαλε καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι οἱ λαϊκοὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐκόμων, ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε πλείονα. Σημείωσον δ' ὅτι κατὰ τὸν ΙΒ', ἀκόμη αἰῶνα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος πιστοποιεῖ τὴν γενικότητα τοῦ ἐθίμου γράφων (1287.1) «Τὸ δὲ κείρεσθαι κόμην ἐπὶ νεκροῖς πλατὺ ἔθιμον ὂν καὶ τοῖς πάλαι».

βραδύτερον δ' ἔγραψε καὶ ὁ Φιλόστρατος (ἐπιστολ. 16) «καὶ γυνὴ τότε ἀφίεισι τῆς κεφαλῆς τὸ κάλλος (= τὴν κόμην) ὅτε πενθεῖ.»

Ἀφίνων κατὰ μέρος καὶ ἄλλας πολλὰς μαρτυρίας, λέγω ὅτι καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα συνηθέστατον ἦτο νὰ κείρωνται αἱ γυναῖκες εἰς ἔνδειξιν πένθους. Αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι εἶναι πάμπολλαι, ἐξ αὐτῶν δὲ ἂς ἀναγραφῶσι σποράδην αἱ ἑξῆς· «ἄρτι χηρωθεῖσα καὶ τῇ πρὸς τὸν ἄνδρα εὐνοίᾳ τὰς τρίχας περικειραμένη». (Ἰαμβλίχου, Δραματικὸν παρὰ Hercher Ἐρωτικῶν λόγων συγγραφεῖς 1.226.14) «εἰ δὲ γυνὴ τοῦτο ἴδῃ (ὅτι δηλ. ἔκειρε τὴν κόμην) ὕπανδρος, χηρεύσει (Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικὸν λ'.) «τίλλει (ἡ μήτηρ) καὶ πολιὰς τὴν σὴν ὀδυρομένη νεότητα καὶ ἀποψιλοῖ τὴν κεφαλὴν πενθίμῳ κουρᾷ» (Βασιλάκη, Μονῳδία, παρὰ Mai Spicilegiun Romanun 5.453.). Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος. (Στίχοι μονῳδικοί, παρὰ Boissonade anecdota nova σελ. 380), εἰσάγει χήραν μονολογοῦσαν

ῥῖψον τὰ δένδρα τὴν ὑπανθοῦσαν τρίχα
καὶ τὴν ἐμὴν ζήλωσον ἄρσιν τῆς κόμης

ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης(Χρον. Διήγ. 402.10) «ἡ δὲ ἐθρήνησεν, ὡς εἰκός, τὸν ὁμόκοιτον καὶ δυσείμων ἀποθριξαμένη τεθέαται». Τέλος ἡ Μαργαρώνα ὑποπτεύσασα ὅτι ἐπνίγη ὁ Ἡμπέριος (στίχ. 589)

ἔκοψε τὰ μαλλίτζια της, ἀμέτρητα ἐλυπᾶτον.

Τὸ ἔθιμον ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, εἰς οὓς ἀνάγεται καὶ ἡ εἰς πεζὸν λόγον διατύπωσις τοῦ ἔπους τοῦ Διγενοῦς Ἀκρίτα ἢ ὑπὸ Δ. Πασχάλη δημοσιευθεῖσα καὶ καθ' ἣν ὁ ἥρως παριστάνεται λέγων πρὸς τὴν σύζυγόν του (Λαογραφίας τόμ. Θ'. σ. 408).

«Κόψε τὰ μαλλιά σου καὶ ρῖξέ τα ἐπάνω μου ὡσὰν πρέπει τὲς γυναῖκες νὰ κάμουν εἰς τοὺς ἄνδρες ὡσὰν χηρεύουν». Τὸ αὐτὸ δ' ἐννοεῖται ὑποδηλοῖ καὶ ἡ παροιμία «κάλλιο χήρα κουρεμένη πέρι κακοπαντρεμένη» ὡς καὶ ἡ παρατή-

ρησις ὅτι παρὰ τοῖς κατοίκοις τοῦ Ἰόντου κουτούλα, ἤτοι κουτρούλα, κουρεμένη δῆλα δή, ἐκαλεῖτο ἡ χήρα, κουρεμαδιὰ δ' ἡ αὐτὴ ἐν Ἠπείρῳ.

Νῦν τὸ ἔθιμον βαίνει ἐκλεῖπον. Ὅσον γνωρίζω, ἐν Χιμάρᾳ τῆς Ἠπείρου ἐπὶ τῷ θανάτῳ συγγενοῦς κείρουσι τὴν κόμην αἱ γυναῖκες μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὠτὸς (Ζωγράφειος Ἀγὼν 1.205) ἐν χρῷ δ' αἱ Μανιάτισσαι καὶ αἱ Κρῆσσαι ὡρισμένων ὀρεινῶν διαμερισμάτων, ὁσάκις μάλιστα ἐν πολέμῳ ἔπιπτον οἱ οἰκεῖοι, γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι αἱ ἐκ Πόντου γυναῖκες, ἅμα χηρεύσασαι, κείρονται.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ





ΨΑΡΑΔΕΣ

Τώρα ποὺ φυσοῦν βοριάδες
Καὶ τὸ κῦμα εἶνε ψηλό,
Ἄχ! ἂς εἴμαστε ψαράδες
Μέρα - νύχτα στὸ γιαλό!

Τ' ἄσπρο κῦμα νὰ μᾶς λούζῃ
Σκάζοντας στὴν κουπαστή,
Τ' ἀγριοβόρι νὰ μᾶς τσούζῃ,
Κι' ὅμως νά μαστε ζεστοί.

Νὰ μᾶς χαιρετοῦν οἱ γλάροι
Μὲ ζηλιάρικη κραξιά,
Νὰ μὴ φεύγῃ οὔτ' ἕνα ψάρι
Ἀπ' τὴν κάθε μας ριξιά.

Κάθε ποὺ ἀποσταίν' ἡ τράτα,
Μεσημέρι - ἀποβραδύ,
Ἀπ' τὴν πλούσια μας πινιάτα
Νὰ χορταίνουμε φαγί.

Ὅταν ράβουμε τὰ δίχτυα
Σ' ἀκρογιάλι ἀμμουδερὸ
Νὰ περνοῦν τὰ μερονύχτια
Μὲ τραγούδια καὶ χορό,

Κι' ὅταν μᾶς κρατοῦν οἱ μπόρες
Μέσ' στὶς λιμανοφωλιές,
Νὰ περνοῦμε λίγες ὧρες
Στὶς φτωχές μας φαμελιές.

Τὴ σκεπὴ θὰ σειοῦν βοριάδες,
Μὰ στὴν πιὸ ζεστὴ γωνιὰ
Θὰ γονεύουμε οἱ ψαριάδες
Τῶν ψαράδων τὴ γενιά!

Ναύπακτος Γ. ΑΘΑΝΑΣ

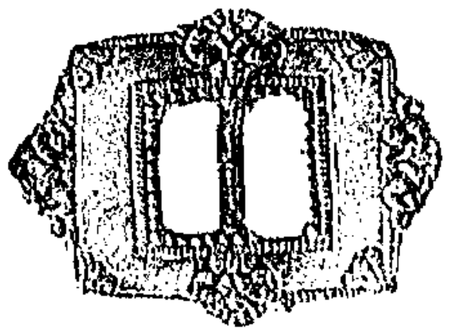

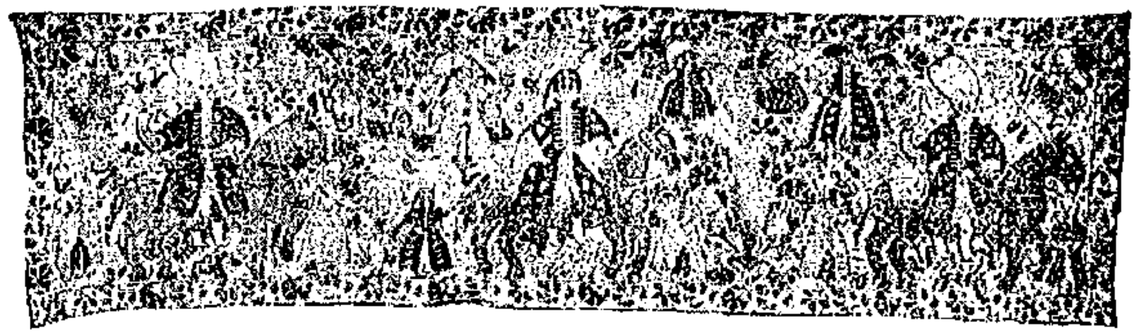

ΑΔΑΜ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

Ἡ ἐξέτασις τοῦ πνευματικοῦ βίου ὅλων τῶν λαῶν μᾶς διδάσκει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πολὺ ἐνωρίς, μόλις ἀκόμη ἄρχισε νὰ σκέπτεται, ἐπρόβαλεν εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸ ἐρώτημα, πῶς ἔγιναν ὅλα αὐτὰ ποὺ τὸν περιβάλλουν, καὶ ἐπροσπάθησεν, ἔστω καὶ κατὰ τὸν ἀφελέστερον τρόπον, ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτό. Δὲν ὑπάρχει λαὸς καὶ μεταξὺ τῶν πλέον ἀπολιτίστων, ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ κάποιαν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τῶν φυτῶν, τῶν ζῴων καὶ τῶν ἀνθρώπων, διατυπωμένην μυθολογικῶς ἔτσι ποὺ νὰ ἱκανοποιῇ ἁπλοϊκὲς καρδιές. Προπάντων ἡ ζωὴ ποὺ ἔξαφνα ξεπετᾷ μέσα ἀπὸ τἄβγὸ κινεῖ ζωηρὰ τὴν φαντασίαν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου· κι αὐτὸς φαντάζεται τὸν κόσμον ὁλόκληρον ἢ καὶ μόνην τὴν ἀνθρωπότητα νὰ γεννᾶται καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπὸ ἕνα ἀβγό, χωρὶς καὶ νὰ πολυεξετάζῃ, ἂν πρῶτα βρέθηκεν ἡ ὄρνιθα ἢ πρῶτα τἄβγό. Ἔτσι οἱ Πολυνήσιοι πιστεύουν, ὅτι ὁ Θεός, ποὺ δημιούργησε τὸν κόσμο, ἢ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι βγῆκαν ἀπὸ ἕνα ἀβγό, ποὺ ἔπλεεν ἐπάνω 'στὴν θάλασσα· μερικοὶ λέγουν πὼς τὸ ἀβγὸ αὐτὸ τὸ γέννησεν ἕνα πελώριο πουλί, ἄλλοι πάλιν πὼς μιὰ κόττα γέννησε τρία ἀβγὰ κι ἀφοῦ τὰ κλώσησεν, ἔβγαλεν ἕνα ἀγοράκι καὶ δυὸ κοριτσάκια.

Τὴν παράδοσιν αὐτὴν διὰ τὸ ἀβγὸ τοῦ κόσμου εὑρίσκομεν εἰς τὴν μυθολογίαν τῶν Ἰνδῶν, τῶν Κινέζων, τῶν Ἀλταϊ-

κῶν λαῶν, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀριστοφάνης, ὡς γνωστόν, χρησιμοποιῶν τὰ στοιχεῖα τῆς ὀρφικῆς κοσμογονίας ἐκθέτει εἰς τοὺς Ὄρνιθας, 693 κἑ. ὅτι ἡ μελανόπτερος Νὺξ ἔτεκε τὸ ᾠόν, ἐξ οὗ ἔβλαστεν ὁ ποθεινὸς Ἔρως, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς. Ἀπὸ ἐπίδρασιν δὲ τῆς φοινικικῆς κοσμογονίας ἡ δοξασία αὐτὴ ὑπολανθάνει καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἑβραϊκὴν Βίβλον. Κατὰ τὴν Γένεσιν «Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπὶ τῶν ὑδάτων»· ἀλλὰ τὸ ἑβραϊκὸν ῥῆμα εἰς τὸ ἐδάφιον αὐτὸ κυριολεκτεῖται κατὰ τοὺς Ἑβραϊστὰς ἐπὶ τοῦ ἐπφάζειν· ἐπειδὴ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ εἰς τὸν χριστιανισμὸν παρεδόθη, παριστάνεται ὡς πτηνόν, καὶ μάλιστα ὡς περιστερά, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κλωσοῦσεν ἕνα ἀβγὸ ἐπάνω στὰ νερὰ (Genesis, übersetzt und erklärt von H. Gunkel, ἔκδ. 2, Göttingen 1902 σ. 89. Die Genesis, übers. u. erklärt von O. Procksch, ἔκδ. 3 Lpz. 1924 σ. 442 κἑ).

Ἄλλοι κοσμογονικοὶ μῦθοι ἔχουν προφανῶς σχέσιν μὲ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν μεταφέρουν καὶ εἰς τὸ θεῖον. Μία ἀνάμνησις τῆς ἀγγειοπλαστικῆς καὶ κυρίως τῆς κατασκευῆς πηλίνων εἰδωλίων εἶναι ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐν τῇ Γενέσει καὶ τῆς Πανδώρας ἐν Ἡσιόδου Ἔργοις, 60 κἑ. Θεογ. 571 κἑ. Ὅπου ὅμως ὡς ὕλη εἰς τὴν πλαστικὴν ἦτο ἐν χρήσει τὸ ξύλον ἢ τὸ μάρμαρον, ἐκεῖ καὶ οἱ ἄνθρωποι θεωροῦνται ὁμοίως ἐκ ξύλου ἢ ἐκ λίθου κατεσκευασμένοι. Κατ' ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μῦθον, τὸν ὁποῖον εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γουαϊάνας τῆς Νοτ. Ἀμερικῆς, ἄνθρωποι παράγονται ἀπὸ τὶς πέτρες, ποὺ ῥίχνουν πίσω τους ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα. Ὡς δεῖγμα δὲ χαρακτηριστικὸν ἄλλων ἀντιλήψεων περὶ κόσμου παραθέτω τὴν παράδοσιν Ἰνδιάνων τινῶν τῆς Βορ. Ἀμερικῆς: Αὐτοὶ ἕναν καιρὸ ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, ὅπου μονάχα ἕνα κλῆμα, ποὺ ἔχανε τὶς ῥίζες του βαθειὰ πρὸς τὰ κάτω, ἄφηνε νὰ περνᾷ κάποιο φῶς ἀπὸ τὸν ἀπάνω κόσμο. Μιὰ φορὰ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ τολμηροὺς σκαρφάλωσαν στὸ κλῆμα καὶ βγῆκαν ἀπάνω· ἐδῶ βρῆκαν βουβάλια καὶ φροῦτα καὶ κατέβασαν μερικὰ κάτω· ἔτσι κατάφεραν

ὅλο τὸ λαὸ ν' ἀνεβῇ ἀπάνω. Ὅταν ὅμως οἱ μισοὶ ἦταν ἀπάνω, τὸ κλῆμα ἀπὸ τὸ βάρος μιανῆς χοντρῆς γυναίκας ἔσπασε κ' οἱ ἄλλοι μισοὶ καταδικάστηκαν νὰ ζοῦν αἰώνια στὸν κάτω κόσμο. (H. Schurtz, Urgeschichte der Kultur, Leipzig 1900 σ. 563 κἑ. K. Ziegler u. S. Oppenheim, Weltentstehung in Sage und Wissenschaft, Leipzig 1925. Seeliger ἐν Roschers Mythol. Lex. λ. Weltschopfung).

Ἀλλ' ὅσον ταπειναὶ καὶ ἄξεστοι καὶ ἂν φαίνωνται εἰς ἡμᾶς αἱ σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ἐπιχειροῦντος νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μέγα μυστήριον τῆς δημιουργίας, ὅμως εἶναι σπουδαιότατα, ἐπειδὴ ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων συνδέεται στενώτατα μὲ ἄλλο ὕψιστον ζήτημα, τὸ ζήτημα περὶ τοῦ δημιουργοῦ. Δι' αὐτὸ καὶ αἱ πρωτόγονοι κοσμογονικαὶ δοξασίαι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν θρησκείαν, ὑπῆρξαν δὲ ἀφετηρία, ἐκ τῆς ὁποίας ἐμορφώθησαν τὰ θεολογικὰ ἢ φιλοσοφικὰ συστήματα, ποὺ ἐξετάζουν τὴν φύσιν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν φαινομένων καὶ τὴν συνάφειαν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα.

Τὰς κοσμογονικὰς δοξασίας, αἱ ὁποῖαι διετηρήθησαν εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ μας, συνέλεξε καὶ ἡρμήνευσεν ὁ ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης. (Δελτίον τῆς ἱστορ. κ. ἐθνολ. ἑταιρ. τ. Δ' σ. 579 - 626 = Λαογραφ. Σύμμεικτα Β' 77-109). Αὗται ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ κατάστασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ἔχουν τύπον ἀρχαϊκώτατον: Ὁ οὐρανὸς ἦταν πρῶτα τόσο χαμηλός, ποῦ τὸν ἔγλυφαν τὰ βοϊδάκια. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ὑπόφερεν ὁ οὐρανὸς νὰ τὸν γλύφουν τὰ βόϊδια, εἶπε τῆς θάλασσας, «Δό μου, θάλασσα, ὕψος, νὰ σοῦ δώσω ἐγὼ βάθος!» Καὶ ἐκλώτσησεν ὁ οὐρανὸς τὴ θάλασσα καὶ ἔγινε βαθύτερη, καὶ ἡ θάλασσα πάλι τὸν οὐρανὸ καὶ ἔγινε ψηλότερος καὶ ἔτσι ἐχωρίστηκαν καὶ οἱ δύο.

Ἡ δοξασία περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἶναι παγκόσμιος, παρήχθη δὲ κυρίως ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι πατὴρ καὶ μήτηρ ὅλων τῶν ὄντων, ἄρα εἰς παλαιοτάτους χρόνους ἦσαν ἑνωμένοι, ὕστερον δὲ ἐχωρίσθησαν· εἰς ταύτην δ' ἀναφέρεται καὶ ἡ

διήγησις τοῦ Ἡσιόδου περὶ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ οὐρανοῦ. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν παραδόσεων τούτων, τὰς ὁποίας ὁ Πολίτης θεωρεῖ «περιλείμματα τοῦ προϊστορικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου», διαδεδομέναι εἰς τὸν λαόν μας εἶναι καὶ αἱ περὶ δημιουργίας ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς Βίβλου μετεδόθησαν εἰς ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ἀλλ' ὅπως κάθε ὑψηλὴ διδασκαλία, ποὺ μεταδίδεται εἰς τὸν λαόν, οὕτω καὶ αἱ ἀφηγήσεις τῆς Γραφῆς περὶ δημιουργοῦ καὶ κόσμου ὑπέστησαν μεταβολὰς καὶ διετυπώθησαν εἰς μύθους σύμφωνα πρὸς τὸ μυθοπλαστικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ.

Κατωτέρω δημοσιεύω ἀφήγησιν, τὴν ὁποίαν πρὸ πέντε ἐτῶν ἤκουσα εἰς Κορουτζί, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Διδυμοτείχου, παρὰ τοῦ Π. Πάλλα, ἐτῶν 75. Γράμματα ὁ Πάλλας δὲν ἔμαθε.

* * *

«Ὁ Ἀδὰμς ἔμπροστα κ' ἔμπροστα, πρωτόπλαστος. Πῆρεν ὁ Θεὸς πὸ τέσσερις κόχες γῆς μὲ τὸ χέρι του, τό σφιξε, ἔτρεξε τὸ νερὸ κάτ', τἄφσε, ἀπόμνε τὸ χῶμα, γίνκεν Ἀδάμ. Πὸ τοιοῦτο χέρ', νὲ πὸ μάννα νὲ πὸ μπαμπᾶ. Εἶχεν κ' ἕναν κῆπο, ἕναν μπαχτσιὰ τρανό, ὡραιότατο. Ἐκεῖ μέσα ἦταν ὅλα τὰ φυτὰ κ' οἱ καρποί. Ἔδοκε καὶ τὸν Ἀδὰμ κεῖ μέσα, ἔδωκε καὶ τὸν ὄφιο, ἔδωκε καὶ τὸν διάβολο. Κεῖν' τρεῖς ἦταν μέσα κεῖ. Τὸν διάβολο καὶ τὸν ὄφιο δὲν τς ἔφκιασεν ὁ Θεός· κεῖν' δὲν ἦταν τς προκοπῆς, δὲν ἦταν ἀράδα νὰ τς φκιάσ' τς ἔβαλε κεῖ μέσα νὰ δοκιμάσ' τὸν Ἀδὰμ τί θὰ κάμ'.

Μέσα στἐκεῖνο τὸ μπαχτσιὰ ἦταν μέρα καὶ νύχτα, ὄξω ἀπ' τὸ μπαχτσιὰ ἦταν ὅλο νύχτα.

Μιὰ μέρα ἀπανωκάτ' Ἀδάμς διάερε μέσ' 'στὸ μπαχτσιὰ *μαναχὸς τ', σκιλντίσκε καρδιὰ τ'* (= στενοχωρήθηκε). Τὸ βράδ' ἔπεσε Ἀδάμς, πάει ὁ Θεὸς ἀπ' τὸν Ἀδὰμ ἔβγαλε ἕνα πλευρό, τὸ φύσηξε, τό καμε γυναῖκα, τὴν ὠνόμασε Γεύα. Τὴν ἔκαμε γυναῖκα, πλάγιασε κοντὰ 'στὸν Ἀδάμ. Ξύπνησε Ἀδάμς τὴ νύχτα, κοιτάζ' μιὰ γυναῖκα κοντά τ. Σηκώνεται Ἀδάμς, φεύγ' κ' ἡ γυναῖκα φεύγ'· δὲ ξέρουνται αὐτοί. Βλέπ' ὁ Θεός, τὸν λέει τὸν Ἀδάμ. «Ἀδάμ, λέει, σ' ἔδωκα

ἕναν σύντροφο νὰ ἠγλεντᾷς». Χίρσαν κοντὰ νὰ πααίνουν, νὰ κουνουστίζ' ν (= νὰ συνομιλοῦν), μὰ δὲν ξέρουν νὰ κάμουν παιδιά: «Ἀπ' ὅλ' τς καρποὶ νὰ φᾷς, ἀπὸ τς συκομουριᾶς τὸ ξύλο νὰ μὴ φᾷς σῦκο».

Κι αὐτοὶ ἦταν τότε μαλλιαροί· ἀρκοῦδα ὅπως εἶναι, ἔτσ' ἦταν.

Αὐτοὶ γυρνοῦντας γυρνοῦντας ἔτρωγαν ἀπ' ὅλα, ἔβοσκαν κεῖ μέσα. Ἡ Γεύα εἶπε «Νὰ φᾶμε κι ἀπ' τὸ σῦκο». Εἶπ' ὁ Ἀδάμς, «Θεὸς εἶπε νὰ μὴ φᾶμε». Τὸν γέλασε τὸν Ἀδάμ· «Ἄμα φᾶμε, λέει, θὰ γίνουμε κ' ἐμεῖς θεοὶ» κ' ἔφαγαν. Τίναξαν τὴν τρίχα τς, τὸ μαλλὶ ὅλο. Ἄμα δγιῆθκαν γκουλιόμπαρ' (= γυμνοί), ἕνας πὸ τὸν ἄλλον ἀντράπκαν. ἔσφιξαν τὰ μπούτια τς καὶ τὰ χέρια τάβαλαν 'στὸ κεφάλ' ἀπ' τν ἀντροπή τς καὶ τς ἀμασκάλες τς ἔσφιξαν. Κεῖ ποὺ ἔσφιξαν, κεῖ α πόμνε μαλλί, τἄλλο τνάχκε (τινάχτηκε).

Ὁ Θεὸς εἶδγε ἀπὸ πάν, τὸν φώναξε τὸν Ἀδάμ· «Ἀδάμ, Ἀδάμ!» Τί νὰ ποῦν 'στὸ Θεό, πῶς νὰ βγοῦν γκουλιόμπαρ! Ἔπιασαν μὲ τὸ τσιακί τς (= τὸ μαχαιράκι τους), ἔφκιασαν τσιβούδια πὸ τὸ ξύλο (ξυλόκαρφα) κ' εἶναι κάτι χορτάρια, πρωτομαντῆλες τς λέν. Κεῖνο τὸ φύλλο εἶναι π' ὅλα πρῶτο, καὶ πῆραν δυὸ μαντῆλες ἀπὸ κεῖνες κ' ἔβαλαν μπροστὰ καὶ πίσω, νὰ μὴ φαῖνται τὰ καλαμπαλίκια τς· θὰ βγοῦν 'στὸ Θεό!

«Ἀδάμ, Ἀδάμ, τὸν λέει, δὲ σ' εἶπα νὰ μὴ φᾷς αὐτὸ *τὸ σῦκο τὸν καρπό;*» Κι ὁ Ἀδὰμ εἶπε· «Μ' ἔδωκες *μιὰ* γυναῖκα κι αὐτὴ μὲ γέλασε». — Εἶπε τὸ Θεὸ λόγια καρσὶ (= ἀντικρυστὰ) — Λέει τὴ γυναῖκα ὁ Θεός· «Γιατὶ εἶπες κ' ἔφαγεν ἀπ' ταὐτὸν τὸν καρπό;» «Μένα, λέει, μὲ γέλασεν ὁ δαίμονας». Λέει τὸ δαίμονα, «Μένα μὲ γέλασεν ὄφιος» λέει. — Τότε τὸ φίδι πάαινεν ὀρθὸ καὶ δὲν θὰ ἦταν πεθαμός. Θανὰ τρώῃ ὄφιος πὸ ἕναν πὸ ἕναν τς ἀνθρώπ', μπιντιβοί, ὁλόκεροι θανὰ τς τρώῃ· ἦταν τὸ στόμα τ' τρανὸ σὰν καζάν' καὶ τὸν γιούντζε (= χωροῦσε) τὸν ἄνθρωπο. Ἤρθε καιρὸς νὰ πεθάν', θὰ πααίν' νὰ τὸν τρώῃ ὄφιος· κεῖνος ἦταν πεθαμός, ἀρρώστειες δὲν εἶχε. — Τόδωσε ντουβὰ (= κατάρα) ὁ Θεός, «Νὰ πέσ' ς τς κ'λιᾶς» λέει. Ἔγειρε, σκουτῶθκε τὸ φίδ' κι ἀνέλ'σε 'ς τὴ γῆς, γίνκε τόζ' (= σκόνη)

καὶ κεῖνο τὸ τόζ᾽ γίνκε ψεῖρες καὶ ψύλλ᾽ καὶ κεῖνα μᾶς τρῶν᾽ τώρα. ᾽Απόμιναν καὶ τέτοια τέτοια φιδούδια κι ἀκόμα ἄνθρωπος φοβᾶται πὸ τὸ φίδι, γιατ᾽ ἤθελε τὸν τρώει τὸν ἄνθρωπο. Τίποτα ἄλλο δὲ φοβόμαστε. Τὸ φίδ᾽ τί θά σε κάμ᾽, μὰ κεῖνο φοβόμαστε. Δὲ μπορεῖ νὰ σε φάῃ, μὰ σὲ τρῶν᾽ αὐτὰ τὰ τόζια.

Τὸν διάβολο τὸν καταρίσ᾽κε Θεός· «Νὰ μὴν πχιάνεσαι πουθενά· νὲ ἀπ᾽ τὸν οὐρανὸ νὲ ἀπ᾽ τὴ γῆς· νὰ ζᾷς ᾽στὸν ἀγέρα κ᾽ ἐκεῖ ἀπὰν νὰ λειώσ᾽ς». Κι ὁ διάβολος ἔφκι (= ἔφυγε) ᾽στὰ οὐράνια καὶ τώρα γέρ᾽ καμιὰ βολὰ ἀπ᾽ τὸ δαιμόνιο ἀγέρας κὰτ καὶ πατάει καένας καὶ παίλαίν᾽, στραβών᾽ τὸ ποδάρ᾽ ἢ τὸ χέρ᾽ κ᾽ εἶναι δαιμονικὰ κεῖνα.

Καταρίσ᾽κε καὶ τὸν ᾽Αδὰμ καὶ τὴ Γεύα Θεός. Λέει τὸν ᾽Αδάμ· «Νὰ δουλεύῃς, νά πολεμᾷς, λέει, μέρα νύχτα, μὲ τὸ γίδρο νὰ ταΐζ᾽ς τὰ παιδιὰ σ᾽». Πέκ᾽ γανιάζμε (= ἀποκεῖ βασανιζόμαστε) τώρα· νὰ γιδρών᾽ς, νὰ σρουγγίζ᾽ στὸ γίδρο σ᾽ καὶ νὰ φυλάγ᾽ς τὰ τέκνα σ᾽. Τὴ Γεύα τὴν εἶπε· «Νὰ γεννᾷς τὰ παιδιὰ σ᾽ μὲ τὸ ζόρ᾽ καὶ μέρα νύχτα δυὸ τρία χρόνια πὸ τἀστήθι σ᾽ καὶ νὰ δουλεύῃ μὲ τὸ γίδρο σ᾽ καὶ τὴ δουλειὰ πού θὰ κάμς τὴν ἡμέρα θά ναι καταραμέν᾽, νὰ τὴν παίρς νὰ τὴν βάζ ᾽ς τὴν ἀμασκάλ᾽ σ᾽· δὲν ἔχ᾽ προκοπή».

Τς ἔδιωξεν ὁ Θεός, τς ἔβγαλε πὸ τὸν Παράδσο ὄξω. Τς καταρίσ᾽κε ὁ Θεός· «Φεῦγα, λέει, ἀπ᾽ τὸν Παράδσο».

Τὸν ἔβγαλε δαίμονας τὸν ᾽Αδάμ· «᾽Έβγα ὄξω, λέει. Γώ, λέει, ὄξω φκιάνω καὶ μέρα, λέει διάβολος, φκιάνω καὶ νύχτα. Θὰ φκιάσουμε ἕνα σενέτ᾽ (= ἔγγραφο ὁμόλογο), θὰ σὲ βαρέσω καὶ σφραγῖδα ᾽στὸ τσακάλ᾽ (= μέτωπο). ᾽Ανοιξε τὴν ἀπαλάμ᾽ σ᾽, λέει, θὰ κάμου μελάν᾽» κ᾽ ἔπιασε τὸ νύχι τ,᾽ τό καμε πέννα καὶ βουτοῦσε ᾽στὸ γαῖμα πὸ τὸν ᾽Αδὰμ τ᾽ χούρτα τ᾽ κ᾽ ἔκαμε τὸ σενέτ. Μὲ τὸ τσακὶ τ᾽ τὸν ἔκαμε γραμμὲς ᾽στὴν ἀπαλάμ᾽ κ᾽ ἔβγαλε γαῖμα καὶ βουτοῦσε κ᾽ ἔκαμε τὸ σενέτ᾽. Γιὰ ταῦτο εἶναι τὸ χέρι μας κομμένο.

Βγῆκεν ὄξω αὐτός, τά καμαν ἐκεῖνα. Τὸν γέλασε, τὸν κόλασε. Πάει ᾽στὴν κόλαση, πέθανε ᾽στὴν κόλασ᾽ ᾽Αδὰμς καὶ τὸν ἤλεγαν «Καταραμένος ᾽Αδάμς». Τὸν παράχωσαν σ᾽ ἕνα μέρος τὸν ᾽Αδάμ. Ὅποιος περνοῦσε ἐκεῖ, ὅλ᾽ ἀπὸ μιὰ πέτρα

ἔρριχναν: «Καταραμένος ᾽Αδάμς»! Περνάει κ᾽ ἕνας βασιλιᾶς μὲ ἀσκέρια (= στρατὸ) χιλιάδες πολλοὶ κ᾽ εἶπαν· «Τί ναι αὐτό;» — «᾽Αδὰμ τάφος» — «Ρῆξτε πέτρες». Γίνκε ἕνας καλὲς ἐκεῖ (= πύργος).

᾽Απὸ κάμποσα χρόνια γεννῆθκε Χριστός. ᾽Ηρθε καιρὸς νὰ σταυρωθῇ. Αὐτοὶ τς ᾽Οβραῖγ᾽ τς ἔκαμε τὴ γνώμ᾽ ᾽Ισοῦ Χριστὸς νὰ πᾶν ἐκεῖ ψηλὰ ᾽στὶς πέτρες ποῦ ταν ᾽Αδάμς, ἐκεῖ νὰ πάῃ Χριστὸς νὰ χύσ᾽ τὸ γαῖμα τ᾽. Πᾶν ἐκεῖ, τὸν σταύρωσαν, τὸν ἔχυσαν τὸ γαῖμα τ᾽, τὸν τρύπσαν τὶς ἀμασκάλες τ᾽. ᾽Ισοῦ Χριστὸς ἔκαμε τὴ γνώμη τς, γιὰ νὰ χυθῇ τὸ γαῖμα τ᾽, νὰ πάῃ ἀπὸ πέτρα σὲ πέτρα σιακάτ᾽, νὰ βρῇ τ᾽ ᾽Αδὰμ τὴν ἀπαλάμ᾽, νὰ τὴν ξεπλύν᾽ ἀπ᾽ τὸ γαῖμα, ποὺ βουτοῦσε ὁ δαίμονας κ᾽ ἔγραφε κ᾽ ἔκαμε τὸ σενέτ, νὰ ξεπλύν᾽ τὶς ἁμαρτίες τ᾽ ᾽Αδάμ, γιατὶ κι ὁ Χριστὸς τὸν εἶχε μπαμπᾶ τὸν ᾽Αδάμ· γῆς οἰκουμέν᾽ τὸν εἶχε μπαμπᾶ. Πρωτόπλαστος· ὁ θεὸς τὸν ἔκαμε μὲ χέρ᾽.

...."Αντρας θέλ᾽ ὅλο ᾽στὴ γῆς νὰ κοιτάζ᾽· εἶναι πὸ τὴ γῆς φκιασμένος. Γυναῖκα εἶναι πὸ τἀντροῦ· δέ εἶναι πὸ χῶμα. Γυναῖκα εἶναι τρόπος νὰ κοιτάζ᾽ τὸν ἄντρα, γιατί ναι πὸ τὸν ἄντρα φκιαγμέν᾽ κι ὁ ἄντρας νὰ κοιτάζ᾽ τὴ γῆς. "Αντρας ἔχ᾽ εὐκή· ὅπ᾽ νὰ πάῃ, μὲ τἁμάξι θὰ φέρ᾽. Γυναῖκα ὅ,τ᾽ δουλειὰ νὰ κάμ᾽, θὰ τὸ βάλ᾽ ᾽στὴν ἀμασκάλ᾽ τς ἀπκάτου. Γιὰ ταῦτο λένε «τῆς γυναίκας ἡ δουλειὰ δὲν πιάν᾽ τόπο». Κ᾽ ἕνα πλευρὸ νὰ μετρήσ᾽ς τὴ γυναῖκα, τἀντροῦ ἕνα πλευρὸ ξύκ᾽κο εἶναι. Κ᾽ ἔχ᾽ δίκαιο ἄντρας, ἅμα γυναῖκα δὲν κάμ᾽ καλά, τὸ πλευρὸ κεῖνο πού ναι τἀντροῦ νὰ τὸ τσακίσ᾽· ἔχ᾽ δίκαιο· αὐτὴ θὰ πονέσ᾽. Κι ἂν σοῦ πῇ τίποτα, νὰ τς πῇς «᾽Αμ᾽ ἐγὼ τὸ δικό μ᾽ τὸ πλευρὸ βάρεσα». ᾽Αλλοῦ νὰ μὴ τὴν κροῦς· ᾽ς τὸ πλευρό, ᾽στὸ δικό σ᾽ τὸ πλευρό»[1].

* * *

Τοὺς μύθους ὅλων τῶν λαῶν, τοὺς συναφεῖς μὲ τὰς διηγήσεις τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, περισυνέλεξε καὶ

[1] Εἰς τὸ ἀνωτέρω κείμενον οἱ φθόγγοι τοῦ Θρακικοῦ ἰδιώματος δὲν ἀπεδόθησαν.

ἐξήτασε συγκριτικῶς ὁ Oskar Dähnhardt, Natursagen τ. Α' καὶ Β' Leipzig 1907 - 1909. Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τῶν λαῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνατολικαὶ (ἰουδαϊκαί, ἰρανικαί, ἰνδικαί, μωαμεθανικαὶ) παραδόσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπόκρυφα βιβλία ἢ διδάγματα αἱρετικά. Μεγίστη ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ἡ ἐπήρεια, τὴν ὁποίαν ἐνήργησεν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν σλαβικῶν προπάντων ἐθνῶν ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων. Αὕτη, ὡς γνωστόν, προῆλθεν ἐκ τῶν αἱρέσεων τῶν Παυλικιανῶν καὶ Εὐχιτῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τοῦ 8-10 αἰῶνος διὰ μετοικίσεων μετεφυτεύθησαν ἐκ τῆς Ἀρμενίας, Μεσοποταμίας καὶ Βορείου Συρίας εἰς τὴν Θρᾴκην, ἀνεπτύχθη δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπου ἐκυριάρχησεν ἐπὶ πέντε αἰῶνας· ἐκεῖθεν διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Βαλκανικὴν καὶ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης. Ἀλλ' ἵνα δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν, ποῖα ἐκ τῶν στοιχείων τῆς θρακικῆς παραδόσεως ἔχουν τυχὸν προέλευσιν βογομιλικήν, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν τί κυρίως ἐδίδασκεν ἡ μεγάλη αὐτὴ αἵρεσις.

Ἤδη περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς Βογομίλοις τὴν ἑξῆς περὶ κόσμου καὶ θεοῦ θεωρίαν:

Ὁ ὕψιστος θεὸς ἔχει δύο υἱούς. Ὁ πρεσβύτερος ἐξ αὐτῶν Σαταναήλ, ὁ ὁποῖος ἐκάθητο ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, θελήσας νὰ στήσῃ τὸν θρόνον του ὑπεράνω ἀπὸ τὰ νέφη τῶν οὐρανῶν καὶ νὰ γίνῃ ἴσος μὲ τὸν Πατέρα, ἐξήγειρε στάσιν μεταξὺ τῶν ἀγγέλων· ἐκ τούτου ἐξέπεσεν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἀπώλεσε τὴν ἐκ φωτὸς φύσιν. Πάλιν ὅμως ὁ Θεὸς τὸν εὐσπαγχνίσθηκε καὶ τοῦ ἐπέτρεψε τὸν κόσμον δι' ἑπτὰ ἡμέρας. Τότε ὁ Σαταναὴλ ἐδημιούργησεν ἐκ τῆς πονηρᾶς ὕλης τὸν ὁρατὸν κόσμον καὶ διέταξε τὴν γῆν νὰ παραγάγῃ φυτὰ καὶ ζῷα. Ἔπειτα λαβὼν γῆν καὶ ὕδωρ τὰ ἀνέμειξε καὶ ἔπλασεν ἐξ αὐτῶν ἓν ἀνθρώπινον σῶμα· μ' ὅλα ταῦτα δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοῦ ἐμφυσήσῃ ψυχήν. Ἡ πνοή, τὴν ὁποίαν ἐνεφύσησεν εἰς τὸν Ἀδάμ, ἀφοῦ διεπέρασε τὸ σῶμα του, ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸ μεγάλο δάκτυλο τοῦ ποδιοῦ καὶ ἐχώθηκεν εἰς τὸν ὄφιν, ὁ ὁποῖος δι' αὐτὸ εἶναι τὸ φρονιμώτερον ἀπὸ

ὅλα τὰ ζῷα. Ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ του ὁ Σαταναὴλ παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὑπόσχεται, ὅτι τὸ πλάσμα του θ' ἀνήκῃ καὶ εἰς τοὺς δύο. Ἀλλ' ἀργότερα ὁ Σαταναὴλ ἔπεζήτησε νὰ κερδίσῃ μὲ τὸ μέρος του ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅθεν ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς, περιβληθεὶς ἀγγέλου σῶμα ἐγεννήθη ἐκ τῆς Παρθένου καὶ νικήσας τὸν Σαταναήλ, τὸν ἐνέκλεισεν εἰς τὰ βάθη τῆς κολάσεως καὶ τὸν ὠνόμασε Σατανᾶν· οὕτω ἠλευθέρωσε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ.—Οἱ Βογόμιλοι (λ. βουλγαρικὴ=θεοφιλεῖς) ἐτίμων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, ἐκτὸς δὲ τῶν ἱερῶν Γραφῶν εἶχον ἐν χρήσει καὶ πολλὰ ἀπόκρυφα βιβλία. (Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ Πανοπλία δογματική, τίτλ. κζ'. Migne, PG 130 σ. 1293 κἑ.).

Ἐνῷ οἱ κοσμογονικοὶ καὶ ἀνθρωπογονικοὶ μῦθοι τῶν Βουλγάρων καὶ ἄλλων λαῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ βογομιλισμὸς διεδόθη, ἔχουν ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὴν ἀνωτέρω διδασκαλίαν, ἡ θρακικὴ παράδοσις μένει κατὰ τὸ πλεῖστον πιστὴ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Κατὰ τὴν πίστιν τοῦ χωρικοῦ μας ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, ἐκτὸς μόνον τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ ὄφεως. «Κεῖνοι δὲν ἦταν τῆς προκοπῆς· δὲν ἦταν ἀράδα νὰ τοὺς φκιάσῃ ὁ Θεός». Πῶς ἦτο δυνατόν, ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος «πάντα ὅσα ἐποίησεν» τὰ ἐξήτασε καὶ εἶδεν ὅτι «καλὰ λίαν», (Γεν. 1,31) νὰ ἐδημιούργησε τὸν ὄφιν καὶ τὸν διάβολον, τὴν αἰτίαν τοῦ κακοῦ; Αὐτοὶ πρέπει νὰ εὑρέθηκαν ἐξ ἀρχῆς, ὑπῆρξαν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ στέκονται ἐνάντια στὸ θεό. Αὐτοὶ ἐξαπατοῦν τὴν Εὔα καὶ τὸν Ἀδάμ· ὁ διάβολος μάλιστα ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κάμῃ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν Παράδεισο μέρα καὶ νύχτα, νὰ δημιουργήσῃ ὅρους ζωῆς γιὰ τὸν φτωχὸ ἄνθρωπο, φθάνει ἐκεῖνος ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ κράτος του, νὰ τοῦ παραδοθῇ. Καὶ τὸ κατορθώνει μὲ τὸ ὁμόλογον, ποὺ γράφεται μὲ τὸ αἷμα τοῦ Ἀδάμ.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐδῶ ἔχομεν τὴν ἰδέαν περὶ δυϊσμοῦ, περὶ δύο ἀντιπάλων δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦν τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνταγωνίζονται διὰ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν, τὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία παρήχθη μὲν ἐπὶ

ἰρανικοῦ ἐδάφους καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ ἰνδικὴν καὶ γνωστικὴν ἐπίδρασιν, διὰ τῶν αἱρετικῶν δὲ διδαγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, εἰσεχώρησεν εἰς τὰς δοξασίας καὶ τὰς παραδόσεις πλείστων εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν λαῶν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ βογομιλισμὸς δὲν ἀπέκτησε ποτὲ τὴν ἐξάπλωσιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν εἰς τὴν ἄλλην Βαλκανικήν, ἐπειδὴ κράτος καὶ ἐκκλησία ἐν Βυζαντίῳ κατεδίωξαν μετὰ σκληρότητος τοὺς Βογομίλους. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ εἰς τὴν Ἀλεξιάδα (Β΄ 361 ἔκδ. Bonn) διηγεῖται τὴν δίωξιν καὶ τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Βογομίλων Βασιλείου (1119 μ.Χ.). Ἀλλ' αἱ βογομιλικαὶ διδασκαλίαι ἐμφαίνονται εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τοῦ ἰδικοῦ μας λαοῦ (Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις ἀρ. 841 - 6). Σύμφωνα μὲ αὐτὰς ὁ διάβολος θέλει νὰ παραβγῇ μὲ τὸν Θεὸ εἰς τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας καὶ πλάττει διάφορα ζῷα, καθὼς τὸν λύκο, τὸν λαγό, τὸ γίδι, τὸν γάιδαρο, ἀλλὰ δὲν καταφέρνει νὰ τοὺς δώσῃ ψυχή· τότε ὁ Θεὸς ἢ ὁ Χριστὸς τὰ ζωντανεύει, ἀλλὰ πρὸς βλάβην τοῦ διαβόλου ἢ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν διηγοῦνται ὅτι, ὅταν ἔφτειασε ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο, ἔφτειασε καὶ ὁ διάβολος τὸ γάιδαρο· ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ νὰ σαλέψῃ· καὶ ἀφοῦ πλέον ἀπελπίστηκε, παρακάλεσε τὸ Χριστὸ νὰ τοῦ βάλῃ ζωή. Τότες ὁ Χριστὸς εἶπε· «Σήκω, γαϊδοῦρι, νὰ ζήσῃ ἡ φτώχεια». Καὶ ἐσηκώθη καὶ ἔζωντάνεψε ὁ γάιδαρος. (Π Π. ἀρ. 846). Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἐνῷ εἰς τὰς παραδόσεις τῶν Βουλγάρων καὶ ἄλλων τινῶν λαῶν ὁ διάβολος δὲν εἶναι ἀνίσχυρός τις ἀντίπαλος τοῦ Θεοῦ, πολλάκις μάλιστα παριστάνεται καὶ πολὺ ἰσχυρότερος αὐτοῦ, εἰς τὰς νεοελληνικὰς παραδόσεις περὶ διαβόλου καὶ τῶν πλασμάτων αὐτοῦ, περὶ διαβόλου καὶ Εὔας παρουσιάζεται ὡς ἀνίκανος μιμητὴς τοῦ Θεοῦ, ὡς πρόσωπον κωμικόν· ἤτοι ἡ δυϊστικὴ ἀρχὴ ἐμετριάσθη τόσον, ὥστε ἀντὶ δυϊστικῶν ἔχομεν σατυρικοὺς μύθους. Εἰς τὴν σατυρικὴν δὲ διάπλασιν αὐτῶν συνετέλεσαν προπάντων τὰ παραμύθια (Dähnhardt, ἔνθ' ἀν. I σ. 124).

Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν καθ' ἕκαστον τὰ στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας παραδόσεως.

Τὸ χῶμα διὰ τὴν πλάσιν τοῦ Ἀδὰμ κατὰ τὴν θρακικὴν παράδοσιν, «πῆρεν ὁ Θεὸς μὲ τὸ χέρι του ἀπὸ τέσσερις κόχες» ἤτοι ἀπὸ τὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ ὁρίζοντος. Ἡ δοξασία αὐτὴ συμφωνεῖ μὲ παλαιὰν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διασῴζεται εἰς σλαβικὰ προπάντων κείμενα καὶ ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς παλαιὰ ἰουδαϊκὰ βιβλία (Eliezer, Targun, Talmud). Πιθανῶς αὕτη ἐμφαίνεται καὶ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος ΑΔΑΜ ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τῶν τεσσάρων σημείων τοῦ ὁρίζοντος (Ἀνατολή, Δύσις, Ἄρκτος, Μεσημβρία), ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς ἀπόκρυφα βιβλία. Εἰς ἀραβικὰς διηγήσεις ἡ παράδοσις αὐτὴ συνεδυάσθη πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῶν διαφόρων χρωμάτων τῶν ἀνθρώπων ἐκ τούτου, ὅτι τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐλήφθη ἀπὸ τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, ἦτο διαφόρων χρωμάτων (κόκκινο, μαῦρο, ἄσπρο).

Κατ' ἄλλην ἐπίσης ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία παρελήφθη εἰς χριστιανικὰ Ἀπόκρυφα, ὁ Ἀδὰμ ἐπλάσθη ἐκ 4 ἢ 8 στοιχείων. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἐνὼχ ὁ Ἀδὰμ πλάττεται ἀπὸ 7 οὐσίας: ἡ σάρκα του ἀπὸ τὴν γῆν, τὸ αἷμα του ἀπὸ τὴν δρόσον, τὰ μάτια του ἀπὸ τὸν ἥλιον, τὰ κόκκαλά του ἀπὸ τοὺς λίθους, αἱ φλέβες καὶ τὰ μαλλιά του ἀπὸ τὸ χόρτον, αἱ σκέψεις του ἀπὸ τὴν γληγοράδα τῶν ἀγγέλων καὶ ἀπὸ τὰ νέφη, τὸ πνεῦμα του ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τὸν ἄνεμον. Εἰς συριακὰ καὶ σλαβικὰ ἀπόκρυφα πλάττεται ἀπὸ λίγη σκόνη, μιὰ στάλα νερό, λίγον ἀέρα καὶ λίγη φωτιὰ μέσα στὴ χοῦφτα τοῦ Θεοῦ. Ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν διηγήσεων αὐτῶν εἶναι νὰ παραστήσουν, ὅτι ὅλη ἡ γῆ ἔδωκε τὰ συστατικά της διὰ τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅλη ἡ κτίσις ὤφειλεν ὑπακοὴν εἰς τὸν Ἀδάμ. (Πρβλ. Dähnhardt, ἔνθ' ἀν. 111 - 2). Πῶς τὸ χῶμα ἔγινεν ἄνθρωπος, εἰς τὴν παράδοσίν μας δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ πλευρὸ τοῦ Ἀδὰμ ὁ Θεὸς «τὸ φύσηξε» κ' ἔτσι τό καμε γυναῖκα, μὲ φύσημα θὰ ἔδωκε τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὸν Ἀδάμ.

Ἡ διήγησις περὶ τῆς Εὔας συμφωνεῖ καθόλου πρὸς τὴν Βίβλον. Κατὰ τὴν Γέν. 2,18 κέ. ὁ Γιαχβὲ προσπαθῶν νὰ

πλάσῃ σύντροφον διὰ τὸν Ἀδὰμ ἔκαμνε ζῷα· τέλος εἶδεν ὅτι δὲν ἠμπορεῖ μὲ χῶμα νὰ πλάσῃ τὴν γυναῖκα καὶ τότε «ἐπέβαλεν ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ ὕπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καὶ ᾠκοδόμησεν αὐτὴν εἰς γυναῖκα». Ἀλλ' ὀλίγον ἀνωτέρω, εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ἄλλον συγγραφέα (ἱερατικὸς κώδηξ), ἀναφέρεται ἁπλῶς ὅτι «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς». Ἐκεῖ ὁ Θεὸς δὲν δοκιμάζει τὰς ἰδίας δυσκολίας· ὡς δ' ὁ Schwally ἐν Archiv für Religionswissenschaft, IX, 169 κἑ. ἐξηγεῖ τὸ χωρίον, ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ἐποίησεν ὁ θεός, μετεῖχεν ἀμφοτέρου τοῦ γένους, ἤτοι ὁ Ἀδὰμ ἦτο ἀνδρογύνης.

Ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐν ἀρχῇ ἦσαν ἀτελῆ πλάσματα ἢ συμφυεῖς πρὸς ἀλλήλους, κατόπιν δὲ ἕνας θεὸς κατέγινε ὅπως τοὺς δώσῃ τὴν σημερινήν των μορφήν, εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη (H. Schurtz, Urgeschichte der Kultur, 1900 σ. 564), ἐκτίθεται δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ Συμπόσιον 189 D — 191 C: «Ἡ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ αὕτη ἦν, ἥπερ νῦν, ἀλλ' ἄλλοία. Πρῶτον μὲν γὰρ τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὥσπερ νῦν δύο, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ καὶ τρίτον προσῆν κοινὸν ὂν ἀμφοτέρων τούτων· ἀνδρόγυνον γὰρ ἓν τότε μὲν ἦν καὶ εἶδος καὶ ὄνομα... ἔπειτα ὅλον ἦν ἑκάστου τοῦ ἀνθρώπου τὸ εἶδος στρογγύλον, νῶτον καὶ πλευρὰς κύκλῳ ἔχον, χεῖρας δὲ τέτταρας εἶχε, καὶ σκέλη τὰ ἴσα ταῖς χερσί, καὶ πρόσωπα δύ' ἐπ' αὐχένι κυκλοτερεῖ, ὅμοια πάντῃ... καὶ ὅτα τέτταρα καὶ αἰδοῖα δύο... Ὁ οὖν Ζεὺς ἔτεμνε τοὺς ἀνθρώπους δίχα... καὶ αὐτῶν τὰ αἰδοῖα μετέθηκεν εἰς τὸ πρόσθεν».

Ἡ ἔκθεσις αὕτη κατὰ τὸν Schwally εἶναι πόρισμα φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀλλ' ἀναντιρρήτως ὑπόκειται εἰς αὐτὴν παλαιὸν μυθολογικὸν ὑλικόν. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ εἰς τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους τῶν Βαβυλωνίων ἀνεφέρετο «ἀνθρώπους διπτέρους γεννηθῆναι καὶ διπροσώπους καὶ σῶμα μὲν ἔχοντας ἕν, κεφαλὰς δὲ δύο, ἀνδρείαν τε καὶ γυναικείαν καὶ αἰδοῖα τε δισσά, ἄρρεν καὶ θῆλυ» (παρὰ Γ. Συγγέλλῳ, σ. 52 Bonn) συνάγομεν, ὅτι

παραλλήλως πρὸς τὴν βαβυλωνικὴν παράστασιν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Ἀδάμ, ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἑβραϊκῇ κοσμογονίᾳ καὶ ἄλλη περὶ τοῦ Ἀδὰμ ὡς ἀνδρογύνου, προελθοῦσα ἐκ βαβυλωνιακῶν ἀντιλήψεων. Καὶ ἐν γένει δὲ ἡ Βίβλος, ὡς καὶ τἆλλα γραπτὰ μνημεῖα τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, σχεδὸν εἰς κάθε των γραμμὴν φανερώνουν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαιότεροι καὶ ἰσχυρότεροι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐξήσκησαν ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Τοῦτο βέβαια δὲν μειόνει καθόλου τὴν ἀξίαν τῆς Βίβλου ἢ τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ. «Κανεὶς ἄνθρωπος καὶ κανεὶς λαὸς δὲν ἀρχίζει τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ κανεὶς δὲν δημιουργεῖ ὅλας τὰς ἀξίας ἐκ νέου, ἀλλὰ καθεὶς παραλαμβάνει ἀπὸ τοὺς προγόνους του καὶ ἀπὸ τοὺς γείτονάς του μίαν τεραστίαν κληρονομίαν καὶ μόνον ὅ,τι κάμνει ἢ δὲν κάμνει μὲ τὴν κληρονομίαν αὐτὴν χαρακτηρίζει τὴν ἰδιοφυΐαν του καὶ τὴν ἀξίαν του. Ὁ Ἰσραὴλ τόσον ἐπολλαπλασίασε τὸ τάλαντον, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν, ὥστε τὰ μνημεῖα τοῦ πνεύματός του καὶ τῆς θρησκείας του ἀπέβησαν ἐπὶ χιλιετηρίδας θεμελιῶδες βιβλίον τῆς ἀνθρωπότητος» (Ziegler und Oppenheim, Weltentstehung 1925 σ. 19).

Συναφεῖς πρὸς τὴν ἔκθεσιν τῆς Γενέσεως εἶναι οἱ μῦθοι περὶ δημιουργίας τῆς Εὔας ἐκ τῆς οὐρᾶς τοῦ διαβόλου, τοῦ σκύλου, τῆς γάτας ἢ τοῦ πιθήκου, οἱ ὁποῖοι ἀπαντοῦν εἰς πολλοὺς λαούς. Οἱ μῦθοι οὗτοι προῆλθον ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ διάβολος ἀπεπειράθη νὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον τῆς θείας δημιουργίας, ἐκφράζουν δὲ τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ γυναῖκα εἶναι δημιούργημα πολὺ κατωτέρας ἀξίας, ὡς καὶ τὰ παραμύθια περὶ τῆς γενέσεως τῶν κακῶν γυναικῶν. Βουλγαρικὴ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι ὁ Θεός, ἀφοῦ ἀποκοίμισε τὸν Ἀδάμ, ἔστειλεν ἕναν ἄγγελο νὰ βγάλῃ μὲ προσοχὴ ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ μεριὰ τοῦ Ἀδὰμ ἕνα πλευρὸ καὶ νὰ τοῦ τὸ φέρῃ. Ὁ ἄγγελος ἔκαμε κατὰ πῶς τὸν διέταξεν ὁ Θεὸς καὶ τοῦ ἔφερε τὸ πλευρό. Ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὸν Ἀδὰμ εἶχεν ἀποκοιμηθῆ καὶ ὁ Θεὸς κ' ἐπειδὴ ὁ ἄγγελος δὲν τολμοῦσε νὰ τὸν ξυπνήσῃ, στεκότανε 'στὴν πόρτα καὶ περίμενε. Τότε ἀνεβαίνει τὴ σκάλα ὁ διάβολος, πλησιάζει τὸν ἄγγελο καὶ

τὸν ῥωτάει: «Γιατὶ στέκεις ᾽στὴν πόρτα καὶ δὲν πᾶς μέσα;» Καὶ ὁ ἄγγελος τοῦ ἀποκρίθηκε. «Φοβοῦμαι μὴν ξυπνήσω τὸν Κύριο». — « Καὶ τὶ βαστᾶς αὐτοῦ ᾽ς τὸ χέρι;» —«Τὸ πλευρὸ τοῦ ᾽Αδάμ.» — «Σὲ παρακαλῶ, ἄγγελέ μου, δῶσ᾽ μου το μιὰ στιγμὴ νὰ τὸ ἰδῶ τί λογῆς εἶναι!» Ὁ ἄγγελος χωρὶς καμιὰ ὑποψία τοῦ τὸ ἔδωκε, ἀλλὰ σὰν τὸ πῆρεν ὁ διάβολος ᾽ς τὸ χέρι, τό βαλε ᾽ς τὰ πόδια κι ὁ ἄγγελος ἄρχισε νὰ τὸν κυνηγάῃ. Κεῖ ποῦ κόντευε νὰ τὸν φτάσῃ, ὁ διάβολος χώθηκε σὲ μιὰ τρῦπα κι ὁ ἄγγελος τὸν ἅρπαξεν ἀπ τὴν οὐρά. Ὁ διάβολος κοίταζε νὰ ξεφύγῃ, μὰ κι ὁ ἄγγελος τὸν τραυοῦσεν ἀπ᾽ τὴν οὐρὰ καὶ τὸν τραυοῦσε τόσο, ποὺ τὴν ξεκόλλησε κ᾽ ἔμεινε μ᾽ αὐτὴν ᾽ς τὰ χέρια. « — Καὶ τί θὰ πῶ τώρα ᾽ς τὸν Κύριο;» ἔλεγε μοναχός του ὁ ἄγγελος, καθὼς γύριζε πίσω. Ὅταν ἔφτασε μπροστὰ ᾽ς τὸ Θεό, τὸν βρῆκε νὰ κοιμᾶται ἀκόμα. «Θὰ τὸν σηκώσω, εἶπεν ὁ ἄγγελος, κι ἂς με κάμῃ ὅ,τι θέλει· μόνο νὰ μὴ μοῦ πῇ, γιατί δέ με σήκωνες πρωτύτερα». Καὶ ἄρχισε νὰ φωνάζῃ: «Κύριε, Κύριε!» καὶ ὁ Κύριος μὲ τὰ μάτια ἀκόμα κλειστὰ τοῦ λέει· «Λοιπόν, ξεκουμπίσου! ἄσε με νὰ κοιμηθῶ καὶ ὅ,τι ἔχεις ᾽στὸ χέρι σου νὰ γίνῃ ὅ,τι εἶπα». Ἔτσι ἀπ τὴν οὐρὰ τοῦ διαβόλου γίνηκε μιὰ γυναῖκα καὶ τὴν ὠνόμασαν Εὔα (Dähnhardt, Natürs. I 122-4).

Εἰς νεοελληνικὰς παραδόσεις εὑρίσκομεν μόνον ἐξήγησιν μυθικὴν τῶν σωματικῶν διαφορῶν ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Εἰς τὴν Νάξον διηγοῦνται ὅτι ὁ θεός, σὰν ἤκαμενε τσοὶ πρῶτοι ἀθρῶποι, τς ἤφηκενε σκιστοὶ ἀπὸ τὸν ἀφαλὸ καὶ κάτω καὶ τς ἤδωκενε τ᾽ ἀγγέλου νὰ τς ἀπορράψῃ. Ἐκεῖνος ἤπιασενε πρῶτα τὸν ἄντρα, τὸν ἤρραφενε καὶ ᾽ς τὸ τέλος ἤκαμενε ἕναν κόμπο, ἤκοψενε τὴν κλωστή, κι ἀφῆκεν ἕνα κομματάκι νὰ κρέμεται, γιὰ νὰ μὴ λύσῃ ὁ κόμπος· ἀπαὶ ἤπιασενε τὴ γυναῖκα, ἤρραβγεν, ἤρραβγεν, ἤρραβγεν, κι ἀπορραμμὸ δὲν εἶχενε. Ἠβιαρειέστησενε πιὰ κ᾽ ἐκεῖνος, κ᾽ ἤφηκενε σὰ μισὸ ἀγκινόστομο ἄρραφο, κι ὅπως τς ἤφηκεν, ἔτσι ὡς τώρα μένουνε (Πολίτου Παραδ. ἀρ. 1000, ἡ πλάση τοῦ ἀνθρώπου).

Συναφῆ πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν δύο φύλων εἶναι καὶ τὰ ἔργα καὶ ὁ προορισμός των: ὁ ἄντρας εἶναι ἀπ τὴ γῆς φκιασμένος, γι᾽ αὐτὸ θέλει ὅλο ᾽στὴ γῆς νὰ κοιτάζῃ, καὶ δουλειά του εἶναι τὸ χωράφι· ἡ γυναῖκα δὲν εἶναι ἀπὸ χῶμα, εἶναι ἀπὸ τὸν ἄντρα φκιαγμένη· γι᾽ αὐτὸ εἶναι τρόπος νὰ κοιτάζῃ τὸν ἄντρα καὶ τὸ σπίτι.

Ἡ ἱστορία τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων συμφωνεῖ καθόλου πρὸς τὴν ἔκθεσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· ἀλλ᾽ ἡ παρατήρησις φυσικῶν τινων πραγμάτων δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ πλασθοῦν συναφῶς διάφοροι αἰτιολογικοὶ μῦθοι.

Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ χωρικοῦ μας τὸ δένδρον τῆς γνώσεως ἦτο «συκομουριὰ» καὶ πρὶν ὁ ᾽Αδὰμ καὶ ἡ Εὔα φάγουν ἀπὸ τὸ «σῦκο, δὲν ἤξευραν νὰ κάμουν παιδιά». Ἡ συσχέτισις τοῦ ἀπαγορευμένου καρποῦ πρὸς τὴν τεκνοποίησιν εἶναι ἀρκετὰ παλαιά. Εἰς τοὺς μύθους καὶ τὰ παραμύθια πλείστων λαῶν ἁπαντᾷ τὸ θέμα τῆς γονιμοποιήσεως διὰ τῆς βρώσεως ὀπώρας, τῆς ὁποίας καὶ ὁ φλοιὸς ἔχει γονιμοποιὸν δύναμιν ἐπὶ ζώων (βλ. Πολίτην ἐν Λαογρ. Ε΄ 475-9). Παλαιαὶ βαββινικαὶ διηγήσεις ἀνέφερον ὅτι τὸ δένδρον τῆς γνώσεως ἦτο ἕνα εἶδος συκῆς, τοῦ ὁποίου οἱ καρποὶ ἦσαν ῥοδοκόκκινοι καὶ ὅποιος ἔτρωγεν ἀπὸ αὐτοὺς εὐθὺς κατελαμβάνετο ἀπὸ ἐρωτικὴν ἐπιθυμίαν. Τὸ βιβλίον Ἔζρα διηγεῖται περὶ τοῦ ᾽Αδάμ, ὅτι φοβούμενος μήπως μὲ τὸν θάνατόν του ἐκλείψῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐσκέφθηκε ν᾽ ἀποκτήσῃ παιδιὰ καὶ ἔφαγεν ἀπὸ τὸν καρπὸν τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως, ἡ δὲ Εὔα ἔδωσε καὶ εἰς ὅλα τὰ ζῶα νὰ φάγουν (Encyclopaedia of Religion and Ethics ed. by J. Hastings 1908 λ. Adam, 3).

Ἐκ τῶν ἔργων τῆς ἰουδαϊκῆς λογοτεχνίας ἡ δοξασία αὐτὴ εἰσῆλθεν εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὴν τέχνην τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν ἑλληνικῶν ναῶν τὸ δένδρον τῆς γνώσεως παριστάνεται ὡς ***συκῆ***. (Βλ. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἐκδιδ. ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετρούπ. 1909 σ. 47.) Ὑπῆρχον ὅμως καὶ οἱ ἑρμηνεύοντες τὸν καρπὸν τοῦ δένδρου ὡς ***σταφύλι*** (Anecdota graecobyzantina, coll. A. Vassiliev, Mosquae 1893



Εἰκ. 2. — Karl Hartmann, Ἡ παράβασις τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας. (Πινακοθήκη Μονάχου).

σ. 190). Εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἐπειδὴ ἡ λέξις, ἡ δηλοῦσα λατινιστὶ τὸ κακόν, τὴν ἁμαρτίαν, σημαίνει καὶ μῆλον (malum), ἐγεννήθη ἡ πίστις ὅτι ὁ ἀπαγορευμένος καρπὸς ἦτο μῆλον καὶ μηλέα ἀπεικονίζεται εἰς τὰς ζωγραφίας τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων (J. Kirchner, Die Darstellung des ersten Menschenpaares in der bildenden Kunst, Stuttgart 1903 σ. 16-17). Διὰ νὰ μὴ μείνῃ δὲ ἀνεξήγητον καὶ πόθεν ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸν κόμβον εἰς τὸν λαιμὸν (τὸν χόνδρον τῆς τραχείας ἀρτηρίας), ἐπλάσθη ὁ μῦθος, ὅτι ὁ διάβολος ἢ ἡ Εὔα διὰ τῆς βίας ἔχωσαν τὸ μῆλο εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀδὰμ καὶ ὅτι τοῦ στάθηκεν εἰς τὸ λαρύγγι, ἔκτοτε δὲ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχομεν τὸ «μῆλον τοῦ Ἀδὰμ» ἢ τὸ «καρύδι», ἐφ' ὅσον κατ' ἄλλην, ἐπίσης ἰουδαϊκήν, παράδοσιν τὸ δένδρον τῆς γνώσεως ἦτο καρυδιά. Μῦθοι ἀραβικοί, στηριζόμενοι ὁμοίως εἰς ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ἀναπτύσσουν τὴν ἰδέαν ὅτι, ἐν ᾧ δένδρῳ ἡμάρτησεν ὁ ἄνθρωπος, ἐν αὐτῷ καὶ ἐτιμωρήθη· κατὰ τοὺς Ἄραβας δηλαδὴ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως ἦτο σιτάρι καί, ἐνῷ εἰς τὸν Παράδεισον ἦτον μεγάλο σὰν δέντρο ὡραιότατο, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἁμαρτία τοῦ Ἀδὰμ ἐμίκρυνε καὶ τώρα μόλις ἀνεβαίνει πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. Ἔτσι ἐξηγεῖται ***καὶ γιατὶ τὰ σιτηρὰ εἶναι τόσον μικρὰ*** (Dähnhardt, Natursagen I 206-213).

Συγχρόνως μὲ τὴν παρακοὴν μετεβλήθη τὸ σῶμα τῶν πρωτοπλάστων. Ἐνῷ πρότερον «ἦσαν οἱ δύο γυμνοὶ καὶ οὐκ ᾐσχύνοντο», ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἔφαγον ἀπὸ τοῦ καρποῦ, ἐν αὐτῇ «διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν καὶ ἔρραψαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα» (Γεν. 3, 7). Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀδάμ, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τοῦ 5 ἢ 6 αἰῶνος μ. Χ. καὶ διασωθὲν εἰς τὴν Αἰθιοπικὴν τὸ μετέφρασε γερμανιστὶ ὁ Dillmann (ἐν Jahrbüchern der bibl. Wissenschaft hrsg. v. Ewald, IV, 1852) περιγράφει μὲ ποιητικὴν φαντασίαν τὴν μεταβολὴν ταύτην. Πρὸ τῆς πτώσεως οἱ πρωτόπλαστοι εἶναι ἐν τῷ κήπῳ τῆς ζωῆς, ὅπου τὰ πάντα ἀντικατοπτρίζουν τὸ

θεῖον φῶς. Ἐν μέσῳ τοῦ φωτεινοῦ τούτου κόσμου καὶ αὐτοὶ περιβεβλημένοι φῶς ὡς ἱμάτιον εἶναι τὸ ὕψιστον δημιούργημα, ὑπέρτεροι καὶ αὐτῶν τῶν ἀγγέλων. Μὴ ὑποκείμενοι εἰς οὐδεμίαν γηΐνην, σωματικὴν ἀνάγκην ἀπολαύουν τῆς ζωῆς καὶ πάσης λαμπρότητος μὲ μάτια καὶ αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι εἰς οὐδένα τοπικὸν περιορισμὸν ὑπόκεινται, εἰς τὰς ὁποίας ὁ οὐρανὸς αὐτὸς εἶναι ἀνεῳγμένος... Μετὰ τὴν παράβασιν ὅμως ἀπέβαλον τὴν ἐκ φωτὸς φύσιν καὶ ἐξεβλήθησαν ἐκ τοῦ κήπου τῆς ζωῆς εἰς τὴν κατηραμένην γῆν, τὴν πλήρη πόνων καὶ παθῶν, ἐκ τοῦ ἀϊδίου φωτὸς εἰς ἕνα τόπον, ὅπου φῶς καὶ σκότος, ἡμέρα καὶ νύκτα, ζέστη καὶ ψῦχος ἐναλλάσσονται, ἐκ τῆς ἀναστροφῆς μὲ τὰ ἐπουράνια εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Σατανᾶ. Ἐνῷ πρότερον ἡ τροφή των ἦτο πνευματική, τώρα τὸ σῶμά των χρειάζεται γηΐνην τροφήν, καθὼς τὸ σῶμα τῶν ζώων. Τώρα πεινοῦν καὶ διψοῦν καὶ τὴν πεῖνάν των περιγράφει μὲ τὰ ζωηρότερα χρώματα ὁ εὐφάνταστος συγγραφεύς. Ἀφοῦ ἐπὶ 42 ἡμέρας περιεπλανήθησαν χωρὶς νὰ εὕρουν τίποτε γιὰ νὰ φᾶνε, οἱ πρωτόπλαστοι παρακαλοῦν τὸν Θεὸ νὰ τοὺς δώσῃ κάτι ἀπὸ τὸν κῆπο. Ἐν τῇ μακροθυμίᾳ του ὁ Θεὸς τοὺς στέλνει μὲ τὸν ἄγγελο δύο σῦκα ἀπὸ τὶς συκιές, ὅπου εἶχαν κρυφτῇ, ὅταν ἄκουσαν τὴν φωνὴ τοῦ Κυρίου. Τὰ σῦκα αὐτὰ ἦταν τόσον μεγάλα, ὥστε ἀπὸ τὸ ἕνα ἔφαγαν καὶ οἱ δυὸ καὶ περίσσεψε. Ἀλλὰ σὰν χόρτασαν, ἄρχισαν νὰ καταλαβαίνουν τέτοιο βάρος στὸ στομάχι, ὥστε νόμισαν πὼς αὐτὸ ἦταν τὸ τέλος των. Τότε ἀνοίχθηκε στὸ σῶμα των μιὰ ὀπή, ποὺ ἕως τότε δὲν ὑπῆρχε, καὶ ἔτσι ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τοὺς πόνους ποὺ ἔνοιωθαν στὴν κοιλιά των. Ἀλλ' ἅμα εἶδαν τί βγῆκεν ἀπὸ τὸ σῶμα τους, ἄρχισαν νὰ κλαῖνε ἀπαρηγόρητα, γιατὶ μὲ τὴν συνήθεια ποὺ ἀπέκτησε τώρα τὸ σῶμα τους ἔχασαν πιὰ τὴν ἐλπίδα νὰ ξαναγυρίσουν στὸν Παράδεισο (σελ. 35. 57).

Ἄλλην ἀντίληψιν περὶ τῆς σωματικῆς διαπλάσεως τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἔχει ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ. Βλέπων οὗτος ὅτι τὸ σῶμα ὅλων τῶν ζῴων εἶναι τριχωτὸν καὶ ὅτι μόνον μερικὰ μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καλύπτονται

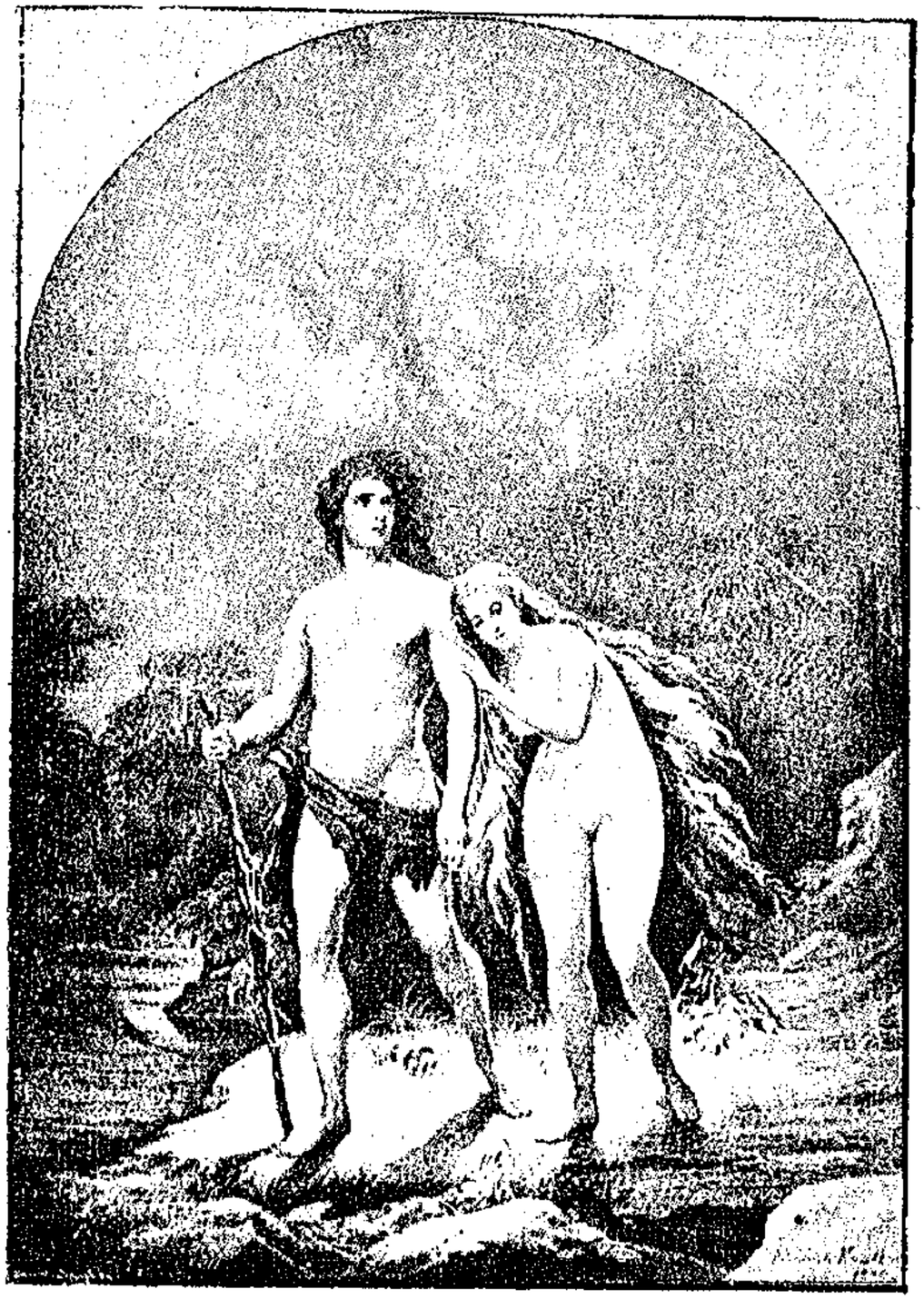

Εἰκ. 2. — Friedrich Kaulbach.
Ἡ ἔξοδος τῶν πρωτοπλάστων ἐκ τοῦ Παραδείσου.

μὲ τρίχας, συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα εἶναι ὑπολείμματα τοῦ ὅλου τριχώματος, τὸ ὁποῖον κάποτε ἐσκέπαζε τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπέμειναν δὲ εἰς ἐκεῖνα μόνον τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ἐξ αἰσχύνης ὁ ἄνθρωπος προσεπάθησε νὰ καλύψῃ. «Κι αὐτοὶ ἦταν μαλλιαροί, ἀρκοῦδα ὅπως εἶναι ἔτσι ἦταν...» Πτῶσιν τῆς μακρᾶς κόμης, ἡ ὁποία ἔφθανεν ἕως τοὺς ἀστραγάλους καὶ ἐκάλυπτε τὰ γυμνὰ μέλη τῶν πρωτοπλάστων ἀναφέρει ὁ Καλώνυμος. Ἡ αὐτὴ δὲ μὲ τὴν ἰδικήν μας ἀντίληψις παρατηρεῖται εἰς παράδοσιν σλαβικῶν λαῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ σῶμα τῶν πρωτοπλάστων ἐκαλύπτετο διὰ κερατίνης ἐπιδερμίδος, ὡς λείψανον δ' αὐτῆς εἶναι εἰς τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων τὰ νύχια. Μύθους ἄλλων λαῶν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ γενείου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ τριχωτοῦ μέρους τῆς γυναικὸς βλ. παρὰ Dähnhardt τ. Ι κεφ. 9. Τέλος τὸ μέγεθος τῶν φύλλων ἑνὸς λαχάνου — ἀγνοῶ ἀκριβῶς τὸ ἐπιστημονικόν του ὄνομα — ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ μυθοπλαστικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ νὰ σχηματίσῃ τὸ ὄνομα καὶ τὸν μῦθον τῆς «πρωτομαντήλας». Αὐτῆς τὰ φύλλα κατὰ τὴν διήγησίν μας ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς πρωτοπλάστους ἀντὶ τῶν φύλλων τῆς συκῆς.

Κατὰ τὴν Γέν. 2,17 ὡς τιμωρία διὰ τὴν παρακοὴν ἐπεβλήθη εἰς τὸν Ἀδὰμ ὁ θάνατος· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ρωμ. 5,12 λέγει ὅτι διὰ τοῦ Ἀδὰμ ὁ θάνατος «διῆλθεν εἰς πάντας ἀνθρώπους». Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ ἠμπορεῖ μὲν νὰ φαντασθῇ, ὅτι πρὸ τῆς ἁμαρτίας τοῦ Ἀδὰμ ἀρρώστεια καὶ θάνατος δὲν ὑπῆρχαν στὸν κόσμο, ὄχι ὅμως καὶ ὅτι ἕνα οἱονδήποτε τέλος δὲν ἦτον ὡρισμένο στὸν ἄνθρωπο. Καὶ πιστεύει ὅτι ὁ φόβος, τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι αἰσθανόμεθα πρὸς τὸ φίδι, πὼς «θὰ μᾶς φάῃ», ποὺ ἀποδεικνύεται τόσον ὑπερβολικός, προέρχεται ἀπὸ τὸν καιρό, ποὺ δὲν ὑπῆρχε θάνατος, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους ὁλάκερους θὰ ἔτρωγε τὸ φίδι. Αὐτὸ θὰ ἦταν κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ χωρικοῦ μας τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ καὶ φαντάζεται τὸν ὄφιο τόσο διαφορετικό: ὄρθιο, μὲ στόμα τρανὸ σὰν καζάνι!

Καὶ κατὰ παλαιὰν ἀραβικὴν διήγησιν τὸ φίδι δὲν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς αὐτὴν τὴν μορφήν, ἀλλ' ἦταν ὡραῖο ζῷο, μὲ πόδια καὶ μὲ φτερά, ὁ βασιλιᾶς τῶν ζώων. Εἶχε κεφάλι σὰν ρουμπίνι καὶ μάτια σὰν σμαράγδια· τὸ σῶμα του, ἡ τρίχα του, ἡ φωνή του τὸ ἔκαμναν τὸ ὡραιότερο μετὰ τὸν ἄνθρωπο πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Ἀφότου ὅμως στρέχτηκε νὰ μπάσῃ τὸν διάβολο μέσα στὸν παράδεισο καὶ πῆρε καὶ τὸν ἔκρυψε ἀνάμεσα στὰ μπροστινά του δόντια κι' ὁ διάβολος μιλῶντας μὲ τὴ φωνὴ τοῦ φιδιοῦ ξεγέλασε τὴν Εὔα, ἀπὸ τότε ἔχει τὸ φαρμάκι στὸ στόμα του. Κι ἀφοῦ ὁ Θεὸς τὸ καταράστηκεν, ἔχασε τὰ πόδια του, γιὰ κατοικία του ἔχει σκοτεινὲς τρῦπες καὶ γιὰ τροφή του χῶμα κι ὅποιος τὸ σκοτώνει ἔχει ἑφτάδιπλη ἁμοιβή. — Τὰ κύρια τῆς παραδόσεως αὐτῆς εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἑβραϊκὰ βιβλία καὶ εἰς τὸ βιβλίον τῶν Ἰωβιλαίων καὶ τὸ τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τῶν ὁποίων παρέλαβον καὶ οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ὡς ὁ Γ. Σύγγελος, 13 Bonn: τὸ δὲ εἶναι τὸν ὄφιν τετράπουν τὸ πρὶν οὐκ ἀπιστοῦμεν... ἀφείλετο δὲ καὶ τὸν ὄφιν τὴν φωνήν... ποδῶν τε αὐτὸν ἀποστερήσας σύρεσθαι κατὰ γῆς ἑλισπώμενον ἐποίησε. (Dähnhardt, I κεφ. 6). Ἐκ τῶν λόγων δὲ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ὄφιν (Γένεσ. 3, 15) προῆλθεν ἡ δοξασία ὅτι «τὸ φίδι εἶναι ὀχτρός», καὶ ὅτι «εἶπεν ὁ Θεός. Ὅγιος γλέπει φίδι καὶ δὲν τὸ χτυπάει τὴν κατάρα μου νά χῃ» (Λαογρ. Γ' 477,2).

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Πάλλα ὁ Θεὸς καταράσθηκε τὸ φίδι νὰ πέσῃ τῆς κοιλιᾶς κ' ἐκεῖνο «ἔγειρε, σκοτώθηκε κι ἀνέλυσε στὴ γῆς· γίνηκε τόζι καὶ κεῖνο τὸ τόζι γίνηκε ψεῖρες καὶ ψύλλοι καὶ κεῖνα μᾶς τρῶνε τώρα». Διὰ τὸν χωρικὸν κανένα ἄλλο ζῷον δὲν εἶναι τόσον ἐνοχλητικὸν καὶ μισητὸν καὶ κανένα ἄλλο δὲν ***τρώει*** πραγματικῶς τὸν ἄνθρωπον παρὰ τὰ ζωύφια αὐτά· γι' αὐτὸ καὶ πιστεύει ὅτι προῆλθαν ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ φιδιοῦ, ποὺ προωρίζετο νὰ τρώγῃ ἕναν ἕναν τοὺς ἀνθρώπους. Ἔτσι αἰτιολογεῖται ***γιατὶ τὰ ζωύφια τρῶνε τοὺς ἀνθρώπους.***

Ὅμοιοι μῦθοι περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ζωυφίων αὐτῶν ἀπαντοῦν εἰς τὰς παραδόσεις καὶ ἄλλων λαῶν, ἀλλ' ἐκεῖ ἡ ἱστορία μετατίθεται ὀλίγον ἀργότερα, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ

Νῶε. Κατά τινα ῥουμανικὴν παράδοσιν ὁ διάβολος, ἀφοῦ κατάφερε χάρις εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Νῶε νὰ μπῇ κι αὐτὸς μέσα ᾽ς τὴν κιβωτό, γίνεται ποντικὸς κι ἀνοίγει ᾽ς τὰ πλευρά της μιὰ τρῦπα μὲ σκοπὸ νὰ τὴν βουλιάζῃ. Φωνάζει τότε ὁ Νῶε ὅλα τὰ ζῷα τῆς κιβωτοῦ, ἀλλὰ κανένα δὲν ἠμπορεῖ νὰ βουλώσῃ τὴν τρῦπα. Μόνο τὸ φίδι μπορεῖ, ἀλλὰ γιὰ πληρωμή του ζητεῖ, ἅμα βγοῦνε ᾽ς τὴν στεριὰ νὰ τοῦ δίνουν κάθε μέρα ἕναν ἄνθρωπο νὰ τρώῃ. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται πολὺ βαρὺ ᾽ς τὸ Νῶε, ἀλλὰ ᾽ς τὴν ἀνάγκη τὸ στρέχτηκε, καὶ ἡ κιβωτὸς ἐσώθηκε. Ἀλλ᾽ ἅμα ἔπαυσεν ὁ κατακλυσμὸς καὶ ὅλοι βγῆκαν ἀπὸ τὴν κιβωτό, τὸ φίδι ζητοῦσε τὸ τάμα του, μάλιστα ζητοῦσε τὸν Σήμ, τὸ πρῶτο παιδὶ τοῦ Νῶε, ποὺ πήδησε πρῶτος ᾽ς τὴ στεριά. Τότε ὁ Νῶε δὲν βάσταξε καὶ καθὼς ἔκαμνε θυσία ᾽ς τὸ Θεό, ἔπιασε τὸ φίδι ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ τὸ πέταξε πάνω ᾽ς τὴ φωτιὰ τοῦ θυσιαστηρίου· ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς δὲν βρῆκε εὐχαρίστηση μὲ τὸν καπνὸ ποὺ ἀνέβαινε ἀπὸ τὴν θυσία κ᾽ ἔστειλεν ἕναν ἄνεμο, ποὺ πῆρε τὴ στάχτη καὶ τὴν φύσηξε ᾽ς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης· κι αὐτὴ γίνηκε ψύλλοι, ποὺ χυμοῦν κατεπάνω ᾽ς τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ φᾶνε ἕναν κάθε μέρα, ὅπως ἦταν τὸ τάμα.

Μὲ τὸν μῦθον αὐτὸν ἡ προέλευσις τῶν δηκτικῶν ζωϋφίων ἐξηγεῖται κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον. Κατὰ τὸν Dähnhardt, ὅστις παραθέτει καὶ δύο παραλλαγὰς αὐτοῦ, κουρδικὴν καὶ τουρκικήν, ὁ μῦθος οὗτος ἀνήκει εἰς τὸ Ἰσλάμ, ἐξ αὐτοῦ δὲ διεδόθη ὄχι μόνον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Νοτίαν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ ἀνατολικῶς μέχρι τοῦ Ἀνὰμ (αὐτ. τ. Α΄ σ. 279 - 280). Παραλλαγὴ αὐτοῦ εἶναι προφανῶς καὶ ἡ θρακικὴ παράδοσις. Εἰς αὐτὴν ἔχομεν μετάβασιν ἐκ τοῦ ὄφεως τῆς κιβωτοῦ εἰς τὸν ὄφιν τοῦ παραδείσου, ἡ ὁποία ἦτο εὐκολωτάτη· θὰ ἔπρεπε μόνον νὰ ἦσαν καὶ εἰς αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι ἐξ ἀρχῆς προωρισμένοι ὡς τροφή. Ἔτσι ἐδόθη καὶ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ τί θὰ ἐγίνοντο οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν Γραφὴν ἄνευ τῆς ἁμαρτίας τοῦ Ἀδὰμ δὲν ἠδ᾽ ἀπέθνησκαν. Εἰς τὴν ἀντίληψιν δ᾽ αὐτὴν ἀναμφιβόλως συνετέλεσε καὶ ἡ παράστασις τοῦ Ἅδου ὡς ὄφεως εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, ἀναγινώσκομεν ἐν σελ. 210 «ποίησον σπήλαιον σκοτεινὸν καὶ μέσα εἰς αὐτὸ δράκοντα μέγαν τυλιγμένον καὶ γράψον «***Ὁ παμφάγος Ἅδης***»· σελ. 211: «καὶ ὑποκάτω ὁ παμφάγος Ἅδης ***ὡς δράκων μέγας καὶ φοβερός***, ἔχων μέσ᾽ τὸ στόμα του ἕνα μοναχὸν προύμυτα· μόνον τὰ ποδάρια του φαίνονται».

Ὅλως διάφορος εἶναι ἡ προέλευσις τῶν ψύλλων εἰς παράδοσιν ἐξ Ἠλείας· κατ᾽ αὐτὴν ὁ Θεὸς βλέποντας τὴ γυναῖκα ξαπλωμένη ᾽ς τὸ χορτάρι νὰ κοιμᾶται, ἀντὶ νὰ βοηθάῃ τὸν ἄντρα της ᾽ς τὴ δουλειά, παίρνει μιὰ χοῦφτα χῶμα, τὸ φυσάει τρεῖς φορὲς καὶ τὸ ῥήχνει ἀποπάνου της. Ξυπνάει ἐκείνη τρομασμένη κι᾽ ἀρχινάει νὰ ψάχνεται καὶ νὰ ξυέται ὁλοῦθε. Τὸ χῶμα ἔγινεν ψύλλοι· κι ἀπὸ τότε βρῆκε δουλειὰ κ᾽ ἡ γυναῖκα (Π. Π. ἀρ. 1012).

Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ τιμωρία τοῦ διαβόλου, ὅστις κατεδικάσθη νὰ ζῇ εἰς τὸν ἀέρα· ἐπειδὴ δὲ εἰς αὐτόν, τὸν ἐχθρὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποδίδεται συνηθέστερον ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπιδημικῶν νόσων καὶ μάλιστα τῶν αἱφνιδίων, διὰ τοῦτο ἡ ἐπήρεια αὐτοῦ ἐκδηλώνεται διὰ βιπῆς ἀνέμου: γέρ᾽ καμιὰ βολὰ ἀπ᾽ τὸ δαιμόνιο ἀγέρας κατ᾽ καὶ πατάει κανένας καὶ παθαίν᾽... (βλ. Λαογραφ. Ζ΄ 482). Ἡ παράστασις τοῦ ἀέρος ὡς κατοικίας τῶν δαιμόνων εἶναι παλαιοτάτη, ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρὰ τῷ Ἀποστ. Παύλῳ, ὅστις ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσ. Β΄, 2 ἀποκαλεῖ τὸν διάβολον «ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος». Κατὰ πολλοὺς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀὴρ εἶναι πλήρης δαιμόνων, κατὰ τὸν Ὠριγένη δὲ αὐτοὶ «αὐτουργοῦσι καὶ τὴν τοῦ ἀέρος διαφθοράν», τὰ δὲ διάφορα εἴδη αὐτῶν ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ἀερικά. Κατ᾽ ἀρχαίαν δὲ παράδοσιν, τὴν ὁποίαν διηγεῖται ὁ Χρονογράφος Δωρόθεος, κατὰ τὴν πάλην τοῦ Ἑωσφόρου κατὰ τοῦ Θεοῦ «ἐσχίσθη ὁ οὐρανὸς καὶ ἔπεσαν οἱ δαίμονες, καὶ εἶπεν ὁ ἀρχιστράτηγος Μιχαήλ: Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετὰ φόβου Θεοῦ. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐκεῖ ὁποῦ εὑρέθησαν κάθε

δαιμόνιον ἐκεῖ ἐστάθη, καὶ στέκεται ἕως τὴν σήμερον» (Βλ. ***Ν. Πολίτου,*** Νεοελλην. Μυθολογία) Β΄, 1874 σ. 482-3. 491. Fr. Dölger, Die Sonne der Gerechtigkeit und der Schwarze, Münster 1918 σ. 49 κέ.).

Εἰς τὴν ἔξωσιν τῶν πρωτοπλάστων ἀκολουθεῖ ἡ ἔγγραφος συμφωνία μεταξὺ Ἀδὰμ καὶ διαβόλου. Αὕτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς βουλγαρικὰς καὶ ρωσικὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπήγασαν ἀπὸ σλαβικὰ ἀπόκρυφα καὶ μᾶς παρουσιάζουν τὸν διάβολο τὴν ὥρα ποὺ ὁ Ἀδὰμ ἐπιχειρεῖ ν' ἀνοίξῃ χωράφι. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἑπομένη διήγησις, τὴν ὁποίαν παραλαμβάνω ἐκ τοῦ M. Gaster, Greeko-Slavonic, London 1887 σ. 32: «Μόλις ἄρχισεν ὁ Ἀδὰμ νὰ ὀργώνῃ, παρουσιάζεται ὁ διάβολος καὶ τοῦ λέγει: «Ἡ γῆ εἶναι δική μου, ὁ παράδεισος κι ὁ οὐρανὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ· ἂν θέλῃς νὰ γίνῃς δικός μου, μπορεῖς νὰ ὀργώνῃς τὴ γῆ, ἀλλ' ἂν θέλῃς νὰ εἶσαι τοῦ Θεοῦ, γύρισε πίσω στὸν παράδεισο». Ὁ Ἀδὰμ τοῦ ἀποκρίθηκε: «Γῆ καὶ οὐρανὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ,» κι ὁ διάβολος εἶπε. «Δῶσ' μου ἕνα ἔγγραφο, πὼς εἶσαι δικός μου καὶ θὰ σ' ἀφήσω». Καὶ ὁ Ἀδὰμ εἶπεν. «Ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά μου εἴμαστε κεινοῦ, ποὺ καὶ ἡ γῆ εἶναι δική του». Ὁ διάβολος χάρηκε γι' αὐτό, ἔσπασε μιὰ πέτρα καὶ τάγραψεν αὐτὰ ἐπάνω 'ς τὴν πέτρα. Ὕστερα πῆρεν ὁ διάβολος τὴν πέτρα αὐτὴ καὶ τὴν πῆγε στὸν Ἰορδάνη ποταμὸ κ' ἔβαλε τετρακόσιους διαβόλους γύρω, γιὰ νὰ τὴν φυλᾶνε. Ὅταν ἦρθεν ὁ Χριστὸς καὶ βαφτίστηκε 'ς τὸν Ἰορδάνη, πάτησεν ἀπάνω σ' αὐτὴν τὴν πέτρα καὶ τὴν ἔσπασε κ' ἔτσι χάλασε τὸ συμβόλαιο τοῦ Ἀδὰμ μὲ τὸ διάβολο.

Βουλγαρικὴ παράδοσις (Strauss, Die Bulgaren 1898, σ. 79) ἀναφέρει ὅτι ὁ διάβολος βγαίνει μπροστὰ 'ς τὰ βόδια τοῦ Ἀδὰμ καὶ τὸν ρωτᾷ «Ποιὸν ρώτησες κι ἄρχισες νὰ ὀργώνῃς;» Ὁ Ἀδὰμ ἀπαντᾷ· «Τί πρέπει νὰ κάμω γιὰ νὰ μπορέσω νὰ ζήσω;» — «Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ σένα, εἶπεν ὁ διάβολος· τὴν ἄδεια τὴν ἔχεις, φτάνει νὰ μοῦ δώσῃς μιὰ γραφή, πὼς ὅλοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειά σου, ὅσο ζοῦν εἶναι δικοί σου, ἅμα ὅμως πεθάνουν, θὰ εἶναι δικοί μου».

Ὁ Ἀδὰμ σκέφτηκε μὲ τὴ γυναῖκα του καὶ τέλος ἔκαμε μὲ τὸ αἷμα τοῦ χεριοῦ του τὸ ἔγγραφο πάνω σὲ μιὰ πλάκα. Ὁ διάβολος πῆρε τὴν πλάκα καὶ τὴν ἔβαλε 'ς τὴν Κόλαση κάτω ἀπὸ τὸ καζάνι. Ἐκεῖ βρισκότανε ἡ πλάκα καὶ καθένας, ποὺ πέθνησκε πήγαινε 'ς τὸ καζάνι τῶν αἰωνίων βασάνων, ὡς ποὺ ὁ Χριστὸς κατέβηκε 'ς τὴν Κόλαση καὶ χάλασε τὴν πλάκα, ὅπου ὁ Ἀδὰμ εἶχε ἐκδώσῃ τὸ ἔγγραφο». Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο περὶ τοῦ χειρογράφου ἀναφέρουν καὶ τὰ σλαβικὰ κείμενα τοῦ περὶ Ἀδὰμ βιβλίου, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη εἰς τὴν σλαβικὴν μεταφορὰ κατὰ τὸν V. Jagic συνετελέσθη, παρὰ τοῖς νοτίοις Σλάβοις, Βουλγάροις ἢ Σέρβοις, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα (Slavische Beiträge zu den bibl. Apocryphen ἐν Denkschriften der Akademie, Wien 1893 σ. 15. 33 καὶ 42).

Ὡς ὁ Dähnhardt εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν βιβλίον του (I 238) παρατηρεῖ, τὸ θέμα περὶ τῆς ἀροτριάσεως τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ εἶναι ἁπλῆ ἐπέκτασις, ἡ ὁποία ἐξαίρει τὰς συνεπείας ἄλλης συνθήκης, τὴν ὁποίαν Θεὸς καὶ Σατανὰηλ συνῆψαν περὶ διανομῆς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ζώντων καὶ νεκρῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς διανομῆς ταύτης εἶναι ἡ συνθήκη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀναγνωρίζων τὴν ἐξουσίαν τοῦ διαβόλου ἐπὶ τῆς γῆς λαμβάνει παρ' αὐτοῦ τὸ δικαίωμα νὰ κατοικήσῃ καὶ ζήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ὅθεν καὶ αὕτη προέρχεται ἀπὸ βογομιλικὰς διδασκαλίας καὶ ἀνάγεται ἀρχικῶς εἰς τὴν μεταξὺ Ὁρμουζδ καὶ Ἀριμὰν συνθήκην τῆς Ἰρανικῆς θρησκείας. Ἀλλ' εἰς τὴν ἰδικήν μας διήγησιν οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει περὶ τῆς πρώτης ἐκείνης μεταξὺ Θεοῦ καὶ Σατανὰηλ συνθήκης. Ἡ συμφωνία τοῦ Ἀδὰμ μὲ τὸν διάβολον κατὰ τὸν Θρᾷκα χωρικὸν δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ἐξουσίαν τινὰ τοῦ διαβόλου ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ συνάπτεται ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει τοῦ διαβόλου, ὅτι θὰ τὸν φωτίσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ. Τὸ φῶς κατὰ τοὺς μύθους ὅλων τῶν λαῶν ἦτο κάποτε ἀποκλειστικὸν κτῆμα τῶν θεῶν καὶ εἴτε διὰ κλοπῆς εἴτε δι' εὐεργεσίας θεοῦ τινος ἐκομίσθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ αὐτὸς ὁ μεγαλειώδης μῦθος περὶ τοῦ Προμηθέως ἔχει τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τοῦ κατὰ φύσιν

ἀνθρώπου. Κατὰ ῥωσικὸν μῦθον ἡ φωτιὰ ᾽ς τὴν ἀρχὴ ἦταν κτῆμα τοῦ διαβόλου, ἀλλ᾽ ὁ ἀπόστολος Πέτρος κατώρθωσε νὰ πυρώσῃ τὴ σιδερένια πυράγρα του ᾽ς τὴν φωτιὰ τοῦ διαβόλου καὶ νὰ φύγῃ· καθὼς εἶδεν ὅμως ὅτι ὁ διάβολος τὸν κυνηγάει καὶ κοντεύει νὰ τὸν φτάσῃ, χτύπησε τὴν πυράγρα του πάνω σὲ μιὰ πέτρα· γι᾽ αὐτὸ ξεπετοῦν σπίθες ἀπὸ τὴν πέτρα, ὅταν τὴν χτυποῦμε μὲ σίδερο. Κατὰ τὴν θρακικὴν παράδοσιν ὁ διάβολος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παραγάγῃ ἐκτὸς τοῦ Παραδείσου φῶς.

᾽Ανάλογα διηγεῖται τὸ βιβλίον τοῦ ᾽Αδάμ, ποὺ ἀναφέραμεν παραπάνω. ᾽Ενῷ μέσα ᾽ς τὸν Παράδεισο τὸ φῶς ἦτον διαρκές, ἔξω ἀπὸ τὸν Παράδεισο σκότος διεδέχετο τὸ φῶς, ἡ νύκτα τὴν ἡμέραν. ῞Οταν λοιπὸν οἱ πρωτόπλαστοι, διωγμένοι ἀπὸ τὸν Παράδεισο, πλησίαζαν ᾽ς τὴν σπηλιά, ποὺ τοὺς ὥρισεν ὁ Θεὸς γιὰ κατοικία, εἶδαν τὸν ἥλιο νὰ κρύβεται καὶ σκοτάδι ν᾽ ἁπλώνεται γύρω τους. Φόβος καὶ τρόμος τότε κυρίεψε τὴν ψυχή τους καὶ θὰ προτιμοῦσαν νὰ πεθάνουν καλύτερα παρὰ νὰ ζοῦν διαρκῶς μέσα σ᾽ ἐκεῖνο τὸ σκοτάδι. Τότε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦρθε ᾽ς τὸν ᾽Αδὰμ καὶ ᾽ς τὴν Εὔα καὶ μὲ λόγια παρηγορητικὰ τοὺς καθησύχασε. Σὰν ὅμως μπῆκαν ᾽ς τὴν σπηλιὰ καὶ ἦρθεν ἡ νύχτα, τότε ὁ Σατανᾶς σύναξε τὸ στράτευμά του καὶ μὲ φλόγες ἀστραπῆς ᾽ς τὰ χέρια ἔρχεται καὶ στήνει τὸν θρόνο του ᾽ς τὴν εἴσοδο τῆς σπηλιᾶς. ῞Ετσι φώτισε τὸ σπήλαιο κ᾽ ἤλπιζε πὼς ὁ ᾽Αδὰμ θὰ πέσῃ νὰ τὸν προσκυνήσῃ κι αὐτὸς θὰ πάρῃ ἐξουσία ἐπάνω ᾽ς τὸν ἄνθρωπο. ᾽Αλλὰ ὁ ᾽Αδὰμ αὐτὴν τὴν φορὰ δὲν γελειέται· μὲ θερμὴ καρδιὰ προσεύχεται ᾽ς τὸν Θεό: «Κύριε! ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἄλλος κανεὶς Θεὸς ἐκτὸς Σοῦ καὶ ἐδημιούργησε καὶ αὐτὸς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἐπλήρωσε φῶς καὶ τοὺς ἔστειλε πρὸς ἐμέ; ῎Αν ἀνήκουν εἰς ἄλλον Θεόν, δίδαξέ με περὶ αὐτοῦ· ἂν εἶναι πάλιν ἰδικοί σου, φανέρωσέ μου διατὶ τοὺς ἔχεις στείλῃ». Μόλις εἶπεν αὐτὰ ὁ ᾽Αδάμ, ἄγγελος Κυρίου φάνηκεν εἰς τὸ σπήλαιο, κι ἀφοῦ ἔδιωξε τὸν Σατανᾶ, εἶπε ᾽ς τὸν ᾽Αδὰμ νὰ μὴν φοβᾶται, γιατὶ ὁ Θεὸς ποὺ τὸν ἔπλασε δὲν θὰ τὸν ἀφήσῃ ἀβοήθητο. (Das christl. Adambuch des Morgenlandes aus dem äthiopischen übersetzt von A. Dillmann σ. 27).

῾Η λύσις αὐτή, ἡ ἐπέμβασις τοῦ Θεοῦ πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ πονηροῦ εἶναι καθόλου σύμφωνος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ χριστιανοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος τὸ γεγονὸς τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων ζητεῖ νὰ συνδυάσῃ μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτῶν καὶ ἐξαίρει τὴν ἀπόφασιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ ἀπολεσθῇ ὁ ἄνθρωπος. ᾽Εκ τούτου εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περὶ τοῦ ᾽Αδὰμ ἡ ἰδέα περὶ συμφωνίας αὐτοῦ πρὸς τὸν διάβολον ἀπεκρούσθη καὶ μόνον ὑπεμφαίνεται εἰς ἄλλην περίστασιν, ὅπου ὁ διάβολος λέγει εἰς τὸν ᾽Αδάμ· «Δῶσ᾽ μου τὸ χέρι σου καὶ παραδέξου» (αὐτ. σ. 62). ᾽Αλλ᾽ ἀνευρίσκομεν αὐτὴν βραδύτερον εἰς τὸ ποίημα τοῦ Κρητικοῦ ***Γεωργίου Χούμνου,*** ὅστις ἀντλήσας ἐκ διαφόρων ἀποκρύφων πηγῶν συνέθεσε περὶ τὸ 1500 ἐπιτομὴν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. ᾽Ἐξ ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν ὁ F. Marshall, Old Testament Legends from a greek Poem by Georgios Chumnos, Cambridge, 1925 σ. 3, παραθέτω τὴν κατωτέρω ἀφήγησιν:

῎Αγγελος τάγμα Χερουβὶμ ᾽ς τὲς πόρτες ἐμποδίζει,
τὴν Εὔαν καὶ πρωτόπλαστον ἀπόξω τοὺς σφαλίζει.
᾽Επῆραν τὴν ἀπόφασιν ᾽Αδάμος μὲ τὴν Εὔαν,
καὶ ἐνάντιον τῆς παράδεισος ἐκάτζασιν καὶ κλαῖγαν.
Καθίζει ᾽Αδὰμ ὁ θλιβερὸς καὶ βαρειαναστενάζει,
καὶ ἀπὸ ψυχῆς ὠδύρετο, δρμιειὰν φωνὴν φωνάζει.
«Παράδεισε ἁγιώτατε, διὰ μέναν φυτεμένος
καὶ διὰ τῆς Εὔας τὴν βουλὴν ἀπόξω σφαλισμένος».
Σηκώνουνται, μισεύγουσιν, παγαίνουν τὴν ὁδόν τους,
ξυπόλυτοι καὶ ὁλόγυμνοι περιπατοῦν ᾽ς τὸ γόν τους.
Σκότος δὲν εἴδασιν ποτέ, εἴχασιν πάντα μέρα·
ὁ ἥλιος ἐβασίλευσεν, πλιακόνει τους ἑσπέρα.
Καὶ φθάνουν τους τὰ σκοτεινά, χάνεται ἡ ὁδός τους·
κοντεύγοντας τὰ γόνατα, θαμπόνεται τὸ φῶς τους,
Πιστεύοντας πὼς σὲ αὐτοὺς νὰ μὴ ἀνατέλῃ ἡμέρα,
μὰ νά ναι πάντα σκοτεινὰ καὶ νὰ κρατῇ ἑσπέρα.
Κ᾽ εἰς μιὸν ὁ τρισκατάρατος ἄκου τὸ τί τοὺς κάμνει,
ὁ διάβολος ὁ φθονερὸς εἰς πλάνον πῶς τοὺς βάνει.
Λέγει τους, τί μου τάσσεται καὶ γὼ νὰ σᾶς ξυδράμω,
ἥλιον, φεγγάριν καὶ φῶς ὡραιότατον καὶ μέραν νὰ σᾶς κάμω;

Καὶ αὐτοὶ ὀλιγοψυχήσασιν, *χειρόγραφον* τοῦ κάμνουν,
(εἴ)τια λογὴν τοῦ τάξασιν, λέγουν καὶ ἀναθιβάνουν.
Ἡμεῖς καὶ ὅλα τὰ τέκνα μας μὲ σέναν νὰ κρατοῦμεν,
κ' εἰς ὅ,τι θέλεις μᾶς εἰπεῖν οὐδὲ ποσῶς νὰ βγοῦμεν.
Κ' ἡ νύκτα ἐκείνη ἐπέρασεν κ' ἦλθεν ἄλλη ἡμέρα,
καὶ πάλι ἐκείνη ἐπέρασεν κ' ἦλθεν ἡ ἄλλη μέρα.
Καὶ 'Λδὰμ πάλιν γελάστηκεν δεύτερον μὲ τὴν Εὔαν
τὸ στῆθος τους ἐδέρνασιν, φαρμακεμένα κλαῖγαν.

Τὸν θρῆνον τοῦ Ἀδὰμ διὰ τὸν ἀπολεσθέντα Παράδεισον καὶ τὸ ἐπεισόδιον περὶ τοῦ χειρογράφου εὑρίσκομεν ἀπαράλλακτα εἰς ἓν μόνον ἐκ τῶν ἐννέα κειμένων τοῦ σλαβικοῦ βιβλίου περὶ τοῦ Ἀδάμ, τὸ ὁποῖον ὁ Jagic, ἔνθ' ἀν. σ. 9, σημειώνει ὡς ρρ καὶ χρονολογεῖ ἐκ τοῦ 15 ἢ 16 αἰῶνος. Τὰ μεταφέρω ἐδῶ ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως:

Περιπλανώμενοι οἱ προπάτορες καὶ βασανιζόμενοι ἀπὸ τὴν πεῖναν φθάνουν ἐκ νέου ἔμπροσθεν τοῦ παραδείσου καὶ κλαίοντες λέγουν· «Παράδεισε, παράδεισέ μου, λαμπρότατε παράδεισε, ὁμορφιὰ ἀνέκφραστη, ποὺ γιὰ χάρη μου φυτεύθηκες, ἀλλ' ἐξ αἰτίας τῆς Εὔας μοῦ κλείσθηκες. Ἐλεῆμον κύριε, ἐλέησέ με, ποὺ ἔφταιξα». Καὶ παρακάτω: «Ὁ Ἀδὰμ μέσα 'ς τὸν Παράδεισο ὑμνοῦσε μὲ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους τὸν Θεό, χωρὶς καθόλου τὸ φῶς νὰ σκοτεινιάζῃ. Ὅταν λοιπὸν ἐξ αἰτίας τῆς ἁμαρτίας διωχνότανε ἀπὸ τὸν Παράδεισο, δὲν ἤξευρεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶχε κάμῃ ἔξω ἡμέρα καὶ νύχτα. Καὶ ἐνῷ καθότανε ἀγνάντια 'ς τὸν Παράδεισο καὶ δερνότανε γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ παραδείσου, ἦρθεν ἡ νύχτα καὶ ἔγινε σκοτάδι. Καὶ φώναξε ὁ Ἀδὰμ καὶ εἶπε: Ἀλλοί μου, ποὺ ἀμέλησα τὸ νόμο τοῦ Θεοῦ κ' εἶμαι διωγμένος ἀπὸ τὴ λαμπρὴ ζωὴ τοῦ παραδείσου καὶ δὲν ἔχω πιὰ μεράδι στὸ λαμπρὸ φῶς, ποὺ δὲν σβήνει ποτέ. Ὦ λαμπρό μου φῶς, ἔλεγε κλαίοντας καὶ θρηνῶντας, δὲν θά σε ἰδοῦν πλέον τὰ μάτια μου οὔτε τὴν ἀναλαμπή σου τὴν φωτεινὴ οὔτε τὴν ὁμορφιά σου. Κύριε, ἐλέησέ με, ποὺ ἔφταιξα. Τότε ἦρθεν ὁ διάβολος καὶ τοῦ εἶπε: Γιατὶ στενάζεις καὶ κλαίς; Ὁ Ἀδὰμ εἶπε: Γιὰ τὸ λαμπρὸ φῶς, ποὺ ἐξ αἰτίας μου κρύφτηκεν. Ὁ διάβολος τοῦ εἶπε: Ἐγὼ θὰ σοῦ δώσω φῶς, ἂν μὲ χειρόγραφο (**chirographo**) μοῦ

τάξῃς τὸν ἑαυτό σου, τὰ παιδιά σου καὶ τὰ ἐγγόνια σου. Ὁ Ἀδὰμ γιὰ τὸ φῶς τοῦ ἔδωκε τὸ χειρόγραφο καὶ ἔγραψε: Ὅποιου εἶσαι φῶς, αὐτοῦ εἶμαι κ' ἐγὼ καὶ ἡ γενιά μου. Καὶ ἦρθεν ἡ ἡμέρα καὶ τὸ φῶς ἔλαμψε σὲ ὅλη τὴ γῆ. Ὁ διάβολος ὅμως πῆρε τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀδὰμ καὶ τὸ ἔκρυψε 'ς τὸν Ἰορδάνη κάτω ἀπὸ μιὰ πέτρα, ὅπου βαφτίστηκεν ὁ Χριστός».

Ἡ συμφωνία τῶν δύο αὐτῶν κειμένων καὶ εἰς τὸν θρῆνον τοῦ Ἀδὰμ καὶ εἰς τὸ ἐπεισόδιον περὶ τοῦ χειρογράφου καθιστᾷ πιθανόν, ὅτι τὰς προσθήκας αὐτὰς εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἀδὰμ ὁ συντάκτης τοῦ ῥωσικοῦ κειμένου ἠρύσθη ἐκ τῆς ἰδίας ἑλληνικῆς παραλλαγῆς, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ποιητὴς Χοῦμνος ἐχρησιμοποίησε καὶ ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἡ λαϊκὴ ἐκ Θράκης παράδοσις ἐπήγασε. Ὡς πρὸς τὸν θρῆνον τοὐλάχιστον ἡ πηγὴ αὕτη εἶναι γνωστή. ἐνίαι τὸ κοντάκιον «εἰς τὸν πρωτόπλαστον», τὸ ὁποῖον ᾄδεται κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς τυροφάγου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας: Ἐκάθισεν Ἀδὰμ τότε καὶ ἔκλαυσεν ἀπέναντι τῆς τρυφῆς τοῦ παραδείσου χερσὶ τύπτων τὰς ὄψεις καὶ ἔλεγεν· «Ἐλεῆμον, ἐλέησον τὸν παραπεσόντα» ... Παράδεισε πανάρετε, πανάγιε, πανόλβιε, δι' Ἀδὰμ πεφυτευμένε, δι' Εὔαν κεκλεισμένε, πῶς κλαύσω σε; «Ἐλεῆμον...» (P. Maas, Frühbyzant. Kirchenpoesie III 2). Τοὐναντίον εἰς τὰ ἄλλα σλαβικὰ κείμενα, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη σύνταξις καὶ διασκευὴ ἔγινεν κατὰ τὸν Jagic παρὰ τοῖς νοτίοις Σλαύοις, τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀροτριάσεως τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ προῆλθεν ἐκ βογομιλικῆς ἐπιδράσεως.

Αἱ δοξασίαι περὶ ἐκουσίας, κατὰ συμφωνίαν συνήθως ἔγγραφον, παραδόσεως τῆς ἰδίας ψυχῆς εἰς τὸν διάβολον εἶναι ἀρκετὰ παλαιαί· ἀπὸ τοῦ 4 αἰῶνος τοὐλάχιστον παρεῖχον τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν γένεσιν διαφόρων μυθοπλαστιῶν. Κατὰ ταύτας ἀδυνατῶν ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰς ἰδίας του δυνάμεις νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ποθούμενον, προέρχεται εἰς σύμβασιν μὲ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ πονηροῦ, ὁ ὁποῖος πρὸς ἀπόκτησιν ψυχῶν ἐκπληρώνει ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου. Παλαιοτάτην διατύπωσιν τῶν δοξασιῶν τούτων εὑρί-

σκομεν εἰς τρεῖς ἑλληνικὰς διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐξέδωκεν ἐκ νέου κριτικῶς ὁ Radermacher, Griechische Quellen zu Faustsagen ἐν Sitzungsberichte der Akademie d. Wiss. in Wien τ. 206 (1927).

Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ πραγματεύεται τὸν βίον καὶ τὸ μαρτύριον **τῶν *ἁγίων Κυπριανοῦ καὶ Ἰουστίνης.*** Ὁ Κυπριανὸς ἦτο ἐν ἀρχῇ μάγος ὀνομαστὸς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἀλλ' ὅτε ἀνέλαβε μὲ τὰς μαγείας του νὰ ἑλκύσῃ τὴν ἐνάρετον Ἰουστίναν εἰς τὸν ἔρωτα νέου τινὸς ἀπέτυχε, διότι ὁ δαίμων, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλε πρὸς αὐτήν, ἐτράπη εἰς αἰσχρὰν φυγὴν πρὸ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, διὰ τοῦ ὁποίου «κατεσφραγίσατο πᾶν τὸ σῶμα» ἡ χριστιανὴ κόρη. Ἀλλ' ὅτε ὁ δαίμων πεισθεὶς δι' ὅρκου ὡμολόγησε πόθεν ἡ τόση ἀδυναμία του, τότε καὶ ὁ μάγος «σφραγίσας ἑαυτὸν τῇ ἐπισημειώσει τοῦ Ἐσταυρωμένου ἀπετάξατο τῷ διαβόλῳ» καὶ καύσας τὰ μαγικά του βιβλία προσῆλθεν εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὴν «Ὁμολογίαν» αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν διεσκεύασεν εἰς ἔπος ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία (421-450), ὁ ἅγιος ἐκθέτει τὰς τέχνας, «δι' ὧν τὰ πονηρὰ πνεύματα λειτουργοῦσι τοῖς ***συσπόνδοις*** αὐτῶν ἐν ἀσεβείᾳ ἀνθρώποις» καὶ τὰς πράξεις, ἃς τῇ συνεργείᾳ αὐτῶν διέπραξε (Eudociae Augustae etc. carminum reliquiae, rec. Ludwich, Bibl. Teubneriana, σελὶς 17 κέ.).

Ἡ δευτέρα διήγησις ***«περὶ τοῦ ἀρνησαμένου τὸν Χριστὸν ἐγγράφως»*** εἶναι προσηρτημένη μετ' ἄλλων θαυμάτων εἰς τὸν βίον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Αὕτη διηγεῖται, ὅτι ὁ δοῦλος τοῦ Ηροτερίου, ἑνὸς ἄρχοντος ἐπὶ Οὐάλεντος, αἰσθανθεὶς ἔρωτα πρὸς τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ κυρίου του κατέφυγεν εἰς «φαρμακόν», οὗτος δὲ μὲ γράμμα συστατικὸν τὸν ἔστειλε νὰ σταθῇ ἐν ὥρᾳ νυκτὸς «ἐπάνω μνήματος ἑλληνικοῦ» καὶ ὑψῶν τὸν χάρτην εἰς τὸν ἀέρα νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τοῦ διαβόλου. «Καὶ εὐθέως παρέστησαν αὐτῷ οἱ ἄρχοντες τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους καὶ παραλαβόντες μετὰ χαρᾶς μεγάλης ἀπήγαγον αὐτόν, ἔνθα ἦν ὁ διάβολος. Καὶ δεικνῦσιν αὐτὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου

ὑψηλοῦ... Καὶ δεξάμενος τὰ παρὰ τοῦ φαρμακοῦ γράμματα εἶπε πρὸς τὸν ἄθλιον· Πιστεύεις εἰς ἐμέ; Ὁ δὲ ἔφη· Ναί, πιστεύω· Ἀρνεῖσαι τὸν Χριστόν σου; ὁ δὲ λέγει, Ἀρνοῦμαι. Λέγει αὐτῷ ὁ διάβολος. Ποίησόν μοι ἐγγράφως τήν τε τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τοῦ βαπτίσματος ἑκούσιον ἀπόταξιν καὶ τὴν εἰς ἐμὲ εἰς αἰῶνας αὐθαίρετον σύνταξιν, κἀγὼ αὐτίκα τὴν ἐπιθυμίαν σου πληρῶ. Ὁ δὲ ἐξέθετο ***ἰδιόχειρον ἔγγραφον,*** καθὼς ἐπεζητήθη. Εὐθύς τε ὁ ψυχοφθόρος δράκων ἀποστέλλει τοὺς ἐπὶ τῆς πορνείας δαίμονας καὶ ἐκπυροῦσι τὴν κόρην πρὸς φίλτρον τοῦ ἀνδρός». Ἔτσι ἔγινε τὸ «ἄθεσμον συνοικέσιον» καὶ ἐπληρώθη «ἡ διαβολικὴ δραματουργία»· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρετηρήθη ὅτι ὁ χθεσινὸς δοῦλος οὔτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσήρχετο οὔτε μετελάμβανε τῶν ζωοποιῶν μυστηρίων, ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τὴν γυναῖκα του τὴν ἀλήθειαν κατέφυγε μετ' αὐτῆς εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον. Οὗτος «ποιήσας ἐν αὐτῷ τὴν ἐν Χριστῷ σφραγῖδα» τὸν ἀπέκλεισεν εἰς τόπον τινὰ εἴσω τῶν ἱερῶν περιβόλων καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας τὸν ἐπεσκέφθη καὶ τὸν ἠρώτησε· «Πῶς ἔχεις, τέκνον; Ὁ δὲ λέγει. Ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ εἰμί, ἅγιε τοῦ Θεοῦ. Οὐχ ὑποφέρω τὰς κραυγὰς αὐτῶν καὶ τὰς ἐκφοβήσεις καὶ τὰ τοξεύματα καὶ τοὺς λιθασμούς. ***Κρατοῦντες γὰρ τὸ ἔγγραφόν μου*** μάχονταί μοι λέγοντες: Σὺ ἦλθες πρὸς ἡμᾶς, οὐχ ἡμεῖς πρὸς σέ...» Τέλος τὴν 40στὴν ἡμέραν βλέπει κατ' ὄναρ τὸν ἅγιον πολεμοῦντα ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ νικῶντα τὸν διάβολον, ὁ δὲ ἅγιος τὴν ἑπομένην τὸν εἰσάγει εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐμφανίζεται ὁ διάβολος λέγων: «Βασίλειε, ἀδικεῖς με. Οὐκ ἀπῆλθον ἐγὼ πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἐκεῖνος πρός με, καὶ ***ἀπετάξατο τῷ Χριστῷ σου καὶ συνετάξατο ἐμοί.*** Καὶ ἰδοὺ καὶ τὸ ***ἔγγραφον αὐτοῦ ἐπὶ χεῖρας ἔχω*** καὶ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἐπὶ κοινοῦ κριτοῦ φέρω αὐτό. Ὁ δὲ ἅγιος τοῦ Θεοῦ εἶπεν· Εὐλογητὸς κύριος ὁ Θεός μου, ὅτι οὐ μὴ κατενέγκῃ ὁ λαὸς οὗτος τὰς χεῖρας ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ οὐρανοῦ, ἕως οὗ ἀποδῷς τὸ ἔγγραφον... Καὶ στάντος τοῦ λαοῦ ἐπὶ ὥραν πολλὴν ἐκτεταμένας ἔχοντος τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν, ἰδοὺ τὸ ἔγγραφον τοῦ παιδὸς ἐπὶ τοῦ ἀέρος φερόμενον καὶ ὑπὸ πάντων ὁρώμενον

ἦλθεν καὶ ἀπετέθη εἰς τὰς χεῖρας τοῦ θεσπεσίου ἡμῶν ποιμένος, ὃς καὶ δεξάμενος αὐτὸ εἶπε πρὸς τὸν παῖδα· ἐπιγινώσκεις τὸ ***γραμματεῖον,*** ἀδελφέ; ὁ δὲ πρὸς αὐτόν· Ναί, ἅγιε τοῦ Θεοῦ, ***ἰδιόχειρόν μου*** ἐστιν. Καὶ ***διαρρήξας τὸ ἔγγραφον*** εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ...» (Radermacher, ἔνθ' ἀν. σ. 122 κ.ἑ.)

Ἡ τρίτη διήγησις προερχομένη ἐκ τῶν μέσων τοῦ 7 αἰῶνος πραγματεύεται τὴν ***«Μετάνοιαν καὶ ἀνάκλησιν πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν» τοῦ οἰκονόμου τῆς πόλεως Ἀδάνων Θεοφίλου.*** Οὗτος συκοφαντηθεὶς εἰς τὸν Ἐπίσκοπον ἔχασε τὸ ἀξίωμά του καὶ βλέπων, ὅτι ἡ εὐσέβεια δὲν ὠφελεῖ, καταφεύγει εἰς Ἑβραῖόν τινα μάγον, διὰ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἀδικίαν. Ὁ μάγος τὸν ὁδηγεῖ εἰς τὸ συνέδριον τῶν δαιμόνων καὶ μετὰ τὰς ἀναγκαίας συστάσεις «δράσσεται ὁ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων πολέμιος τῶν γενείων τοῦ Οἰκονόμου χαριέντως καὶ ἥρξατο καταφιλεῖν αὐτοῦ τὸ στόμα καὶ λέγει αὐτῷ· Χαῖρε ἀπὸ τῆς νῦν γνήσιέ μου φίλε. Καὶ εὐθέως εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁ σατανᾶς. Καὶ συνθέμενος ἠρνήσατο τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἁγίαν Θεοτόκον. Καὶ ***ποιήσας ἐγγράφως τὴν ἄρνησιν ἐσφράγισε κηρῷ*** καὶ ἐπιδέδωκε τῷ ἄρχοντι». Ἀλλ' ἀφοῦ ὁ Θεόφιλος τὴν ἑπομένην ἀνέκτησε τὴν εὔνοιαν τοῦ ἐπισκόπου καὶ τὸ ἀξίωμα, εὐθὺς συνησθάνθη τὴν πρᾶξίν του καὶ μὲ συντετριμμένην καρδίαν κατέφυγε πρὸς τὴν Θεοτόκον, τὴν ὁποίαν παρακαλεῖ «ὅπως κελεύσῃ τὸ λαβεῖν αὐτὸν τὸ ὀλέθριον τῆς ἀρνήσεως ἔγγραφον». Ἡ Παναγία «ὡς ἐν ὁράματι δίδωσιν αὐτῷ τὸν χάρτην, ἔχοντα καὶ τὴν βοῦλλαν ἀπὸ κηροῦ, ὥσπερ δεδώκει καὶ ὁ οἰκονόμος. Καὶ ἀναστὰς ἐκ τοῦ ὕπνου εὗρε τὸν χάρτην ἐν τῷ στήθει αὐτοῦ...» Ἀφοῦ δὲ ὡμολόγησε τὰ πάντα εἰς τὸν Ἐπίσκοπον καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατέκαυσε ***«τὸν ἀθέμιτον χάρτην»***, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανε (Radermacher, αὐτ. σ. 166 κἑ.).

Αἱ διηγήσεις αὗται μεταφρασθεῖσαι ἐνωρὶς εἰς τὴν λατινικὴν διεδόθησαν καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἰδίᾳ ἡ περὶ Θεοφίλου διήγησις ἔγινε κοινοτάτη καὶ κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 10 αἰῶνος ἔχομεν τὴν πρώτην ποιητικὴν αὐτῆς

διασκευήν. Ὁ Rutebeuf, ὁ ὁποῖος περὶ τὸ 1250 ἐπραγματεύθη δραματικῶς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Θεοφίλου, παρέστησεν ὅτι τὸ ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον οὗτος παρέδωκεν εἰς τὸν διάβολον, τὸ ἔγραψε μὲ τὸ αἷμα του, ὁ δὲ Brun Schœnebecke ὀλίγον ἀργότερα ἔπλασεν, ὅτι ἡ Παναγία κατέβηκεν εἰς τὴν Κόλασιν καὶ πῆρεν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ διαβόλου τὸ chirographum iniquitatis, τὴν ἐπιστολὴν ποὺ μὲ τὸ αἷμα του εἶχε γράψει ὁ Θεόφιλος. Παραστάσεις δ' ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἶναι εἰκονισμέναι εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων κ.ἀ. (Sommer, De Theophili cum diabolo foedere, Diss. Halis, 1844). Εἰς τὰς ἑλληνικὰς αὐτὰς διηγήσεις, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη, ἔχει τὴν ἀρχήν του ὁ περὶ Faust μῦθος, ἡ περιφημοτέρα γερμανικὴ ποίησις. Πολὺ προτοῦ ὁ Göthe γράψῃ τὸ περίφημον ἔργον του ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐπαίζετο εἰς τὰ λαϊκὰ θέατρα τῆς Γερμανίας. Ἐκεῖ ὁ Μεφιστοφελῆς ἐπέβαλλεν εἰς τὸν Doktor Faust νὰ μὴν εἰπῇ Πάτερ ἡμῶν, νὰ μὴν πλυθῇ, νὰ μὴν κόψῃ μαλλιὰ καὶ νύχια ἐπὶ ὀκτὼ χρόνια· καὶ τὴν ἴδια σωματικὴ ἀκαθαρσία ἐπιβάλλει ὁ διάβολος στὸν ἄνθρωπο, ποὺ κάμνει συμφωνητικὸ μαζί του καὶ στὰ παραμύθια, ἐπειδὴ μαζὶ καταστρέφει καὶ τὴν ἐσωτερική του καθαρότητα καὶ ἔτσι ἀποκτᾷ ἐξουσίαν ἐπ' αὐτοῦ. (**Grimm**, Kindermärchen ἀρ. 101. 120. 125. Βλ. **Bolte - Polivka**, Anmerkungen τ. II 427. 434. 562. III 12. **Aarne**, Verzeichnis der Märchentypen (FFC, 3) ἀρ. 360. 361. 810 - 4. **Wesselski**, Märchen des Mittelalters, Berlin 1925 ἀρ. 52 - 55.).

Ἔγγραφοι συμφωνίαι πρὸς τὸν διάβολον, γραμμέναι μὲ τὸ αἷμα τοῦ συμβαλλομένου, ἀναφέρονται καὶ εἰς τὴν Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος (ἀρχὰς 17 ἑκ.) ἐκτὸς τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ οἰκονόμου Θεοφίλου περιέλαβε καὶ δύο ἄλλας ἐκ φραγκικῶν βιβλίων. Ὁμοίαν συμφωνίαν μυλωνᾶ μὲ τὸν διάβολον, ποὺ «τοῦ τάζει ἀχτίμητο πλοῦτος ἅμα τρία χρόνια δὲν πάῃ 'ς τὴν Ἐκκλησία καὶ δὲν κάμῃ τὸ σταυρό του» ἀναφέρει ἡ ὑπ' ἀριθ. 850, ἐκ Τριφυλίας παράδοσις τῆς Συλλογῆς Πολίτου, παράδοσιν δὲ τῆς ψυχῆς τεχνίτου εἰς τὸν διάβολον

ἀναφέρει ἡ ὑπ' ἀριθ. 852, ἐκ Τροιζηνίας, τὸ γεφύρι τοῦ διαβόλου. Εἰς διασκευὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ ἐκτίθεται ὅτι ὁ μαυροφόρος, ποὺ ἦτον ὁ διάβολος «ἐβούτησε διὰ κονδύλι εἰς τὸ καλαμάρι τὸ νύχι του, ὁποῦ εἶχεν σουβλερὸν καὶ μικρὸ καὶ ἔγραψε τὸ ὑποσχετικόν, ὁ δὲ κτίστης, ὁποῦ δὲν ἤξευρε γράμματα, ἔβαψε τὸ δάκτυλόν του εἰς τὸ καλαμάρι καὶ τὸ ἐπάτησεν εἰς τὸ ὑποσχετικὸν» (Ν. Πολίτου, Νεοελλην. Μυθολογία Β΄ 456).

Αἱ δοξασίαι αὗται, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἔσχον ἀπήχησιν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον ὁ Ἰησοῦς καλεῖται ***«χρεωλύτης πάντων ἀνθρώπων»***, ὅστις «χάριν δοῦναι θελήσας ***ὀφλημάτων ἀρχαίων*** ἐπεδήμησε δι' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς ἀποδήμους τῆς αὐτοῦ χάριτος καὶ ***σχίσας τὸ χειρόγραφον,*** ἀκούει παρὰ πάντως οὕτως· Ἀλληλούϊα». Εἶναι προφανὲς ὅτι «ἀρχαῖα ὀφλήματα», ὧν χάριν δίδει ὁ Ἰησοῦς, εἶναι ἡ ἁμαρτία, ἥτις κατὰ τὸν Παῦλον, Ρωμ. 5, 12. 17, «δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδάμ, εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον»· τὸ δὲ χειρόγραφον, ὅπερ ὁ χρεωλύτης πάντων ἀνθρώπων σχίζει, εἶναι τὸ ***«ἔγγραφον τῆς ἁμαρτίας»***, ὅπερ ὁ Χριστὸς ***«τῷ ὅπλῳ τῷ τοῦ Σταυροῦ διέρρηξε»***, ὡς ἐν Ἑσπερινῷ τῆς 5 Ἑβδομ. τοῦ Τριῳδίου ᾄδεται, ἤτοι «τὸ χειρόγραφον τοῦ τοῦ Ἀδάμ». Ῥητῶς τοῦτο δηλοῦται ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῆς ζωγραφικῆς Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολ. 1909, § ε΄ 12, Οἱ κδ΄ οἶκοι τῆς Θεοτόκου, κγ΄ «χάριν δοῦναι θελήσας. Σπίτια καὶ ἐν αὐτοῖς ὁ Χριστὸς ἱστάμενος, σχίζων χαρτὶ μὲ τὰ χέρια του, γραμμένον μὲ γράμματα ἑβραϊκά· καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ χαρτίου ταῦτα τὰ γράμματα· ***«τὸ τοῦ Ἀδὰμ χειρόγραφον»***. Καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη αὐτοῦ ἄνθρωποι γονατισμένοι, νέοι καὶ γέροντες». Τὸ χειρόγραφον τοῦτο προφανῶς κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἐπιδεικνύων αὐτὸ πρὸς τὸν Χριστόν, ὁ Θάνατος εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ὁλλανδοῦ Marten de Vos (1531 - 1603), ὁ Χριστὸς εἰς τὰς πύλας τοῦ Ἅδου, ἀνακαλῶν τὸν Ἀδὰμ (βλ. Kirchner, Die

Darstellung des ersten Menschenpaares, Stuttgart 1903 σ. 213. Πρβλ. ἀνωτέρω τοὺς λόγους τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν ἅγιον Βασίλειον ἐν τῇ διηγήσει «περὶ τοῦ ἀρνησαμένου τὸν Χριστὸν ἐγγράφως: καὶ ἰδοὺ καὶ ***τὸ ἔγγραφον αὐτοῦ ἐπὶ χεῖρας ἔχω»*** ...

Τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἀδὰμ ὑπονοεῖται καὶ εἰς ἄλλας εὐχὰς καὶ τροπάρια τῆς Ἐκκλησίας· οὕτως ἐν Εὐχῇ τοῦ



Εἰκ. 3.—Marten de Vos. Ἡ κάθοδος τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἅδην. Χαλκογράφημα Joh. Sadeler.

Μεγάλου Βασιλείου: Θεὲ καὶ Κύριε τῶν δυνάμεων, ὁ τὸν μονογενῆ σου υἱὸν καταπέμψας ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ τιμίου αὐτοῦ σταυροῦ ***τὸ χειρόγραφον τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν διαρρήξας καὶ θριαμβεύσας ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ σκότους...*** Ἐν τοῖς μακαρισμοῖς τοῦ Δαμασκηνοῦ, οἱ ὁποῖοι ᾄδονται τὴν Μεγάλην Πέμπτην: ***Τὸ χειρόγραφον ἡμῶν ἐν τῷ σταυρῷ***

διέρρηξας, Κύριε, καὶ λογισθεὶς ἐν τοῖς νεκροῖς τὸν ἐχεῖσε τύραννον ἔδησας ῥυσάμενος ἅπαντας ἐκ δεσμῶν θανάτου τῇ ἀναστάσει σου... Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ σταυρῷ καὶ τοῦ θανάτου λύσας τὴν δύναμιν καὶ ***ἐξαλείψας ὡς Θεὸς τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον***... Εἰς ἀναστάσιμον τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα: Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ***τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον προσηλώσας τῷ σταυρῷ ἐξήλειψε*** καὶ τοῦ θανάτου τὸ κράτος κατήργησε... κτλ.

Τἀνωτέρω ὑπενθυμίζοντα ἡμᾶς τὸ πρὸς Κολοσσαεῖς 2, 13-15, τὸ ὁποῖον τοσαύτας δυσκολίας παρέσχεν εἰς τοὺς ἑρμηνευτάς, ἀποτελοῦν ὡς νομίζω ἄριστον εἰς αὐτὸ σχόλιον. Ὁ Παῦλος ἐν αὐτῷ λέγει: καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας τοῖς παραπτώμασιν καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησεν ὑμᾶς σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ παραπτώματα· ***ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ·*** ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, ***θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.***

Τινὲς ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν ὡς χειρόγραφον ἐννοοῦν τὸν νόμον, τὸν ὁποῖον διὰ τοῦ θανάτου του ὁ Ἰησοῦς κατέστησεν ἄκυρον. (Die Schriften des Neuen Testaments neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt von J. Weiss, ἔκδ. 3 τ. 2, 1917 σελὶς 350. E. Haupt, Die Gefangenschaftsbriefe, Göttingen 1902 σελ. 94. P. Ewald, Die Briefe des Paulus an die Epheser, Kolosser, Leipzig 1905 σ. 383 κἑ. πρβλ. Biblischtheologisches Wörterbuch der neutestamentl. Gräzität von Cremer-Kögel ἔκδ. 10, 1915 λ. χειρόγραφον). Τοὐναντίον ὁ M. Dibelius δέχεται ὅτι «ἡ χρῆσις ***ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον*** εἰσάγει προφανῶς μίαν εἰκόνα ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐμπορικῶν συναλλαγῶν· τὸ ἀποδεικτικόν, ποὺ μαρτυροῦσεν ἐναντίον μας, ἀκυρώθηκε». Ἀλλ' ἐκλαμβάνον τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον ὡς ἀκαθόριστον ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου καὶ ἀναιρέρων τὴν ὀργανικὴν δοτικὴν «τοῖς δόγμασιν» εἰς αὐτὸ ἐξηγεῖ ὅτι διὰ τοῦ γεγονότος τῆς σταυρώσεως ἐτέθη τέρμα

εἰς τὰ δόγματα ἤτοι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου καὶ ἐπάγεται: «πῶς ὁ τερματισμὸς οὗτος ἐπετυπώθη, ὁ Παῦλος δὲν λέγει» (Handbuch zum Neuen Testament hrsg. von Lietzmann, ἀρ. 12, ἔκδ. 2, Tübingen 1927, σ. 23 κἑ.).

Ἀλλ' ἐν πρώτοις τὸ χειρόγραφον δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς στερούμενον ὡρισμένου περιεχομένου, ἀλλ' ὡς χρεώγραφον, ὡς ὁμόλογον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ὀφειλέτης ἰδίᾳ χειρὶ θέτει ὑπογραφήν, ὑποχρεοῦσαν αὐτὸν καὶ τοὺς κληρονόμους του κατὰ τὴν συνήθη τῶν χρόνων ἐκείνων ἔννοιαν, τὰ δὲ δόγματα ἐν προκειμένῳ ὡς τὰς διατάξεις ἤτοι τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων τὸ χειράγραφον συνετάχθη, ὡς καὶ ὁ von Soden, Hand-Commentar zum Neuen Testament 3, 1 (1893) σ. 49 λέγει. (Βλ. L. Mitteis, Reichsrecht u. Volksrecht in den östlichen Provinzen des röm. Kaiserreichs, Leipzig 1891 σ. 484, 493 κἑ.). Ἐπίσης πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν, ὅπως συλλάβωμεν πλήρη τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ὁ Παῦλος χρησιμοποιεῖ.

Εὐθὺς ἀνωτέρω ὁ Ἀπόστολος ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινίσεως· ὅθεν τὸ ὅλον χωρίον πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὰ Ρωμ. 5, 12-6, 10 καὶ 1 Κορινθ. 15, 21-22. 29. 45-49, ὅπου γίνεται σύγκρισις μεταξὺ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου Ἀδὰμ καὶ τοῦ ἐσχάτου Ἀδάμ, τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀναπτύσσεται κυρίως ἡ περὶ βαπτίσματος θεωρία τοῦ Ἀποστόλου. Συμφώνως πρὸς αὐτὰ τὰ παραπτώματα, ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι πρὸ τοῦ βαπτίσματος παρίστανται ὡς νεκροί, εἶναι ἡ ἁμαρτία, ἥτις δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδάμ, εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ συνεπήγαγεν εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸν θάνατον, «ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον»· «ἐν γὰρ τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσι» (1 Κορ. 15,22). Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι ὁ ἔχων τὸ κράτος τοῦ θανάτου κατὰ τὸν Παῦλον, εἶναι ὁ διάβολος· διὸ ὁ Ἰησοῦς «μετέσχεν αἵματος καὶ σαρκός, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τοῦτ' ἔστιν τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας». (Ἑβρ. 2, 14-15). Ὅθεν καὶ οἱ ὄντες νεκροὶ τοῖς παραπτώμασιν καὶ ταῖς ἁμαρ-

τίαις, περιεπάτησαν ἐν αὐταῖς «κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος» (Ἐφεσ. 2, 1 - 2).

Ἐκ πάντων τούτων ὑπεμφαίνεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου σχέσις τις καὶ κοινωνία τοῦ «παλαιοῦ ἀνθρώπου» πρὸς τὸν διάβολον, τὴν ὁποίαν καὶ τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν τυπικὸν τοῦ βαπτίσματος ὑπαινίσσεται. Σαφῶς καθορίζει αὐτὴν Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων, ὅστις εἰς τὴν πρώτην του μυσταγωγικὴν κατήχησιν ἐν ἔτει 348 λέγει: ὅτε οὖν τῷ σατανᾷ ἀποτάττῃ, ***πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτὸν πάντως διαθήκην λύσας, τὰς παλαιὰς πρὸς τὸν ᾅδην συνθήκας,*** ἀνοίγεταί σοι ὁ παράδεισος τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐφύτευσε κατὰ ἀνατολάς, ὅθεν διὰ τὴν παράβασιν ἐξόριστος γέγονεν ὁ ἡμέτερος προπάτωρ. Καὶ τούτου σύμβολον τὸ στραφῆναί σε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολήν, τοῦ φωτὸς τὸ χωρίον». Καὶ ἀντιθέτως ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν σύνταξις εἰς τὸ Εὐχολόγιον, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ὁ J. Goar, (Euchologium sive rituale Graecorum, 1647 σ. 340 κἑ.), παρίσταται ὡς συνθηκολόγησις πρὸς τὸν Χριστόν· εἰς τὴν προσφώνησίν του πρὸς τοὺς βαπτιζομένους ὁ Πατριάρχης λέγει: ... Τῆς ἀπολυτρώσεως ὑμῶν καιρός. Σήμερον μέλλετε τῷ Χριστῷ ***τῆς πίστεως ἐκτίθεσθαι γραμμάτιον***· χάρτης καὶ μελάνη καὶ κάλαμος γὰρ ἡμῶν ἡ συνείδησις καὶ ἡ γλῶσσα καὶ τὸ σχῆμα. Βλέπετε οὖν πῶς τὴν ***ὁμολογίαν χειρογράφητε***... Ὡς αἰχμάλωτοι στήκετε· τοιούτους γὰρ ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἀγοράζει... Πάντες ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι ἀοράτως τὰς ὑμετέρας φωνὰς ἀπογράφουσι, τὰ Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ νῦν ἐκ τῶν οὐρανῶν παρακύπτουσιν, ἵνα δέξωνται ὑμῶν τὰς ***συνθήκας*** καὶ προσκομίσωσι τῷ δεσπότῃ... Ἰδοὺ ἀπετάξασθε τῷ διαβόλῳ καὶ συνετάξασθε τῷ Χριστῷ. ***Τὸ γραμμάτιον*** ἐπληρώθη. Ὁ δεσπότης αὐτὸς ἐν οὐρανοῖς κατέχει. Βλέπετε τὰς συνθήκας φυλάξατε, τοῦτο ὑμῖν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως προφέρεται γραμμάτιον ... τότε σοῦ ἀναγνωσθῆναι ἔχει τὸ ***χειρόγραφον.***

Πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην περὶ βαπτίσματος συμφωνοῦν οἱ λόγοι τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος ἐν 1 Κορινθ. 5, 3—5 ἐντέλλεται τὴν παράδοσιν χριστιανοῦ ἁμαρτήσαντος εἰς τὸν σατανᾶν. Κατὰ τὸν Fr. Dölger, ὅστις ἐν τῷ περισπουδάστῳ ἔργῳ του, Die Sonne der Gerechtigkeit und der Schwarze, 1918 σελ. 79 καὶ 119 κ.ἑ. ἑρμηνεύει τὸ χωρίον, οὗτος γενόμενος χριστιανὸς ἀπηλλάγη τῆς πρὸς τὸν σατανᾶν συνθήκης, συνταχθεὶς διὰ τοῦ ὅρκου τοῦ βαπτίσματος πρὸς τὸν Χριστόν· ἀλλὰ γενόμενος διὰ τοῦ παραπτώματος παραβάτης τοῦ ὅρκου τῆς πίστεως, ἐπανέπεσεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ σατανᾶ, εἰς ὃν εἶναι παραδοτέος.

Εἰς τὰ πλεῖστα ἄλλα τεκμήρια, τὰ ὁποῖα ὁ Dölger ἐξ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἐκκλησ. συγγραφέων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων προσάγει, ἐκ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται, ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν συγχρόνων των ἡ μὲν ἀπόταξις τοῦ σατανᾶ ἐσήμαινε τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς δουλείας, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος δυνάμει τῶν πρὸς αὐτὸν συνθηκῶν ὑπέκειτο, ἡ δὲ πρὸς τὸν Χριστὸν σύνταξις τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστοῦ ὡς νέου Κυρίου, ὅστις ὅμως κατὰ τὸν Χρυσόστομον (Migne, Patr. gr. 49, 239) «οὐ μάρτυρας ἡμᾶς, ***οὐκ ἔγγραφα ἀπαιτεῖ,*** ἀλλ' ἀρκεῖται ψιλῇ τῇ φωνῇ, κἂν εἴπῃς ἀπὸ διανοίας, ἀποτάσσομαί σοι, σατανᾶ, τὸ πᾶν ἀπείληφε», ἂς προστεθῇ καὶ τὸ ἑξῆς τοῦ Ὠριγένους ἐκ τῶν εἰς Ἱερεμίαν ὁμιλιῶν, ὅπου ἡ ἁμαρτία τῶν πρωτοπλάστων παρίσταται ὡς συνθήκη φιλίας τῆς Εὔας πρὸς τὸν διάβολον: Ὄφελον κἀγὼ τοιοῦτος γένωμαι ἵν' εἴπω· ἀθεσίαν ἐπικαλέσομαι καὶ ἐπικαλέσομαι τὴν ἀθεσίαν τὴν πρὸς τὸν ὄφιν, τὴν πρὸς τὸν διάβολον. ***Συνθήκας ποτὲ ὁ ὄφις πρὸς τὴν Εὔαν ἐποιήσατο καὶ ἦν αὐτῷ φίλη καὶ ὁ ὄφις τῇ γυναικί.*** Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐπραγματεύσατο ὡς ἀγαθὸς τὰς συνθήκας ταύτας λυθῆναι καὶ τὴν φιλίαν ταύτην τὴν κακὴν διασκεδάσαι καὶ ὡς ἀγαθὸς θεὸς λέγει· «ἔχθραν θήσω ἀνὰ μέσον σοῦ καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς». Εὐγνωμόνως οὖν ἀκούοιμεν πῶς ὁ θεὸς ἔχθραν ποιεῖ τὴν πρὸς τόνδε, ἵνα φιλίαν ποιήσῃ τὴν πρὸς τὸν Χριστόν. Ἀδύνατον γὰρ ἅμα εἶναι φίλον τῶν ἐναντίων. (Griech. christl. Schriftsteller der ersten 3 Jh. Origenes τ. 3 σ. 188 στ. 9 κἑ. Klostermann).

Λίαν διδακτικὸν εἶναι καὶ ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ Ὑπομνήματι εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴν (Migne, P. G. 62 p. 341) ἀναφέρει τὸ χειρόγραφον εἰς αὐτὸν τὸν Ἀδὰμ λέγων ***«κατεῖχεν ὁ διάβολος τὸ χειρόγραφον ὃ ἐποίησε πρὸς τὸν Ἀδὰμ ὁ Θεός»***, ἂν καὶ μὲ τοῦτο ἐννοεῖ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀδάμ: «ᾗ ἂν ἡμέρᾳ φάγῃς ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἀποθανῇ». Ἀλλὰ τοιαύτη ὑποχρέωσις ὑποτελείας εἰς τὰς πονηρὰς δυνάμεις δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν παρακοὴν τοῦ Ἀδάμ. Ἡ παράστασις, ὅτι τὸ χειρόγραφον εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τοῦ διαβόλου, τότε μόνον δύναται νὰ ἐννοηθῇ, ἂν τοῦτο τεθῇ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς αὐτὸν τὸν διάβολον, ἂν θεωρηθῇ ὡς τὸ ἔγγραφον τὸ καθορίζον τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀδάμ. Οὕτω τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον «περιεχόμενον» καὶ συγχρόνως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι τοῦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἀποτελεῖ ἓν ὅπλον «καθ' ἡμῶν».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερὸν ὅτι «τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν» δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ τὸ ***ἔγγραφον τῆς συνθήκης τοῦ προπάτορος ἡμῶν πρὸς τὸν διάβολον,*** τὸ ὁποῖον αἱ «ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι» ἔχουν ὡς ὅπλον κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος εἰς χεῖράς των. Τοῦτο ὁ Ἰησοῦς ἀφαιρέσας ἀπὸ τοὺς δαίμονας τὸ προσήλωσεν εἰς τὸν σταυρόν. Ὁ Dölger, ἔνθ' ἀν. σ. 138 κ.ἑ., ὁρμώμενος ἐξ ἰουδαϊκῶν ἀναλόγων δέχεται ὅτι εἰς τὸ χειρόγραφον εἶναι ἐγγεγραμμένα τὰ παραπτώματα κάθε ἀνθρώπου καὶ ὅτι διὰ τοῦ χρεογράφου τούτου ὡς διά τινος συνθήκης ὁ ἁμαρτωλὸς εἶναι ὑπόχρεως εἰς τὸ πονηρὸν πνεῦμα· πρὸς δὲ θεορῶν τὸν σταυρόν, καθὼς συχνὰ κατόπιν, ὡς τρόπαιον τῆς νίκης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τῶν δαιμόνων, εἰκάζει ὅτι τὸ χειρόγραφον, ὡς ἓν τῶν σπουδαιοτάτων ὅπλων, τὰ ὁποῖα ἁρπρέθησαν ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, ἐστερεώθη πρὸς ἔνδειξιν τοῦ θριάμβου εἰς τὸν σταυρόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ Dölger στηρίζει εἰς γεγονὸς μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου, ὅτι τὰ ἔγγραφα τῆς ματαιωθείσης μεταξὺ Βελισαρίου καὶ Περσῶν συνθήκης προσηλωθέντα «ἐπ' ἄκρων σημείων» ἐπεδεικνύοντο πρὸς πιστοποίη-

σιν τῆς ἀθετήσεως αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ ἀνάλογόν του εἰς τὰς πολεμικὰς συνηθείας τῶν Οὔννων, καὶ προσθέτει: «ὁ Χριστὸς ἀφαιρεῖ τὸ χειρόγραφον, ἂς εἴπωμεν ἤδη τὴν συνθήκην τοῦ διαβόλου πρὸς τὴν ἁμαρτωλὴν ἀνθρωπότητα, ἐγκαλεῖ μοχθηρίαν καὶ ἀπάτην τοῦ κακοῦ συμβαλλομένου, κηρύττει τὴν συνθήκην ὡς λυθεῖσαν καὶ ἀρχίζει τὸν ἀγῶνα. Τὸ χρεώγραφον τὸ καρφώνει εἰς τὸν σταυρὸν ὡς εἰς τὴν νικηφόρον σημαίαν του» (αὐτ. σ. 141). Ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι ὄντως ἀγχίνους, ἀλλὰ δὲν πείθει, ἐπειδὴ ἡ συνήθεια, πρὸς τὴν ὁποίαν σχετίζεται, ἀναφέρεται εἰς χρόνους πολὺ μεταγενεστέρους τοῦ Παύλου. Ὅθεν νομίζω ὅτι ἀλλαχοῦ πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς προσηλώσεως τοῦ χειρογράφου εἰς τὸν σταυρόν.

Εὐρύτατα διαδεδομένη πάλαι καὶ νῦν εἶναι ἡ δοξασία περὶ καταπολεμήσεως δαιμονικῶν ὄντων διὰ προσηλώσεως αὐτῶν ἢ τῶν ὀργάνων τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἰς δένδρα, τοίχους, παραστάδας θυρῶν ἢ εἰς τὴν γῆν. Καρφώματα ἀσθενειῶν καὶ ἄλλων κακοποιῶν στοιχείων βλ. ἐν Λαογραφίᾳ, τ. Ζ' 515 κἑ. Κατάδεσμον τοῦ διαβόλου διὰ προσπατταλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν δηλοῖ καὶ ἡ παιδικὴ συνήθεια τῆς Ναυπάκτου ἐν Κεραμοπούλλου Ἀποτυμπανισμῷ, 1923 σ. 70 σημ. 2: καρφώνω, καρφώνω... ἕνα διάβολο... γιατὶ μοῦ χασε μιὰ δεκάρα... Ἐδῶ θὰ σ' ἔχω καρφωμένον, ὥς που νὰ μοῦ βρῇς τὴ δεκάρα. Διὰ νὰ περιορισθῶ δὲ εἰς ἕνα μόνον παράδειγμα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ἀναφέρω τὴν ἐτησίαν τελετὴν τῆς ἐμπήξεως ἑνὸς ἥλου ὑπὸ ἀνωτάτου ἄρχοντος τῆς Ρώμης εἰς τοῖχον τοῦ ναοῦ τοῦ Καπιτωλίνου Διὸς ὡς ἀποσκοποῦσαν τὴν καθήλωσιν τῆς πολιτικῆς διχονοίας καὶ ὅλων τῶν κακῶν (Frazer, the golden Bough ἐκδ. 3 τ. 9 σ. 57 κἑ. 66 πρβλ. Wuttke, der deutsche Volksaberglaube ἐκδ. 3 § 490). Ὅθεν κατὰ τὸ χωρίον τοῦ Παύλου ὁ Χριστὸς ἀφαιρέσας ἀπὸ τῶν «ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν» τὸ χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον εἶχον ὡς ὅπλον διὰ τὴν διεκδίκησιν τῶν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος δικαιωμάτων των, τὸ προσήλωσεν εἰς τὸν σταυρὸν καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου «ἦρκεν αὐτὸ ἐκ τοῦ μέσου». Οὕτω πρέπει νὰ ἐννοηθῇ τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς

«ἐν αὐτῷ» ἤτοι ἐν τῷ σταυρῷ ἐθριάμβευσε τοὺς δαίμονας, καθ' ὅσον εἰς αὐτὸν προσήλωσε τὸ ὅπλον τῆς δυνάμεώς των καὶ αὐτοὺς μὲν κατήσχυνεν, ἡμᾶς δὲ ἐλύτρωσε. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν ἄλλην τινὰ διατύπωσιν τῆς περὶ ἀπολυτρώσεως ἰδέας, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Martin Dibelius ἐν τῇ 2 ἐκδόσει τῆς Religion in Geschichte und Gegenwart τ. 2 (1928) σ. 272 ἀναγράφει: » Τρίτη τις ἰδέα, ἐπὶ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ στηρίζεται ἡ σωτηριώδης σημασία τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ὑπεμφαίνεται ἐν Κολοσ. 2, 14: ὁ Χριστὸς ἀκύρωσε τὸ χρεώγραφον, ποὺ μᾶς ἐπεβάρυνε, καρφώνοντάς το εἰς τὸν σταυρόν», ἂν καὶ τονίζει ὅτι ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐσχηματίσθη πιθανῶς μόνον ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐπιγραφῆς, *ἡ ὁποία κατὰ τὴν σταύρωσιν ἀνηρτᾶτο κατ' ἔθος* εἰς τὸν σταυρόν, ὅπως καταστήσῃ γνωστὴν τὴν «αἰτίαν» τοῦ σταυρωθέντος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι διὰ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἐξάλειψις τοῦ χειρογράφου τοῦ προσηλωθέντος εἰς τὸν σταυρόν.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐξετάσεως δύναται, νομίζω, νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τόσον αἱ περὶ βαπτίσματος παραστάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων μετὰ Χριστὸν αἰώνων, ὅσον καὶ αἱ χριστιανικαὶ δοξασίαι περὶ ἐγγράφου συμφωνίας μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ διαβόλου, ἐκ τῶν ὁποίων τόσαι μυθοπλαστίαι ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ΄ αἰῶνος παρήχθησαν, τὴν ἀρχήν των ἔχουν εἰς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ Παύλου.

Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ὁ Rutebeuf κατὰ τὸ μέσον τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, πραγματευθεὶς δραματικῶς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Θεοφίλου, παρέστησεν ὅτι τὸ ἔγγραφον τῆς συμφωνίας του μὲ τὸν διάβολον τὸ ἔγραψε μὲ τὸ αἷμά του. Ἔκτοτε ἡ δοξασία ὅτι τὸ ἔγγραφον τῆς διαβολικῆς συμφωνίας γράφεται μὲ τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου ἔγινε κοινοτάτη (βλ. J. Grimm, Deutsche Mythologie[4] σ. 850). Εἰς τὴν διήγησιν τοῦ χωρικοῦ μας ἡ δοξασία αὐτὴ ἔχει συνδεθῇ μὲ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐν τῇ παλάμῃ μας γραμμῶν: ὁ διάβολος μὲ τὸ μαχαιράκι του ἔκαμε γραμμὲς στὴν ἀπαλάμη τοῦ Ἀδὰμ κ' ἔβγαλε αἷμα· γι' αὐτὸ εἶναι τὸ χέρι μας κομμένο.

Ἡ παράστασις δὲ τοῦ ῥύπου, τὸν ὁποῖον διὰ τῆς ἐμβαπτίσεως τοῦ ὄνυχός του ὁ διάβολος ἐνεκόλαψεν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ, παρέχουσα εἰκόνα ἐναργῆ τοῦ ἁμαρτήματος τοῦ προπάτορος, ἔδωκε τὸ ἐνδόσιμον καὶ εἰς γραφικωτάτην παράστασιν τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ. Ὁ λόφος δηλαδὴ τοῦ Γολγοθᾶ κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπετελέσθη ἀπὸ τὸ ἀνάθεμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον οἱ διαβάται ἔθαψαν τὸ σῶμα τοῦ «καταραμένου Ἀδάμ»· ὅθεν τὸ αἷμα τοῦ δικαίου Ἰησοῦ, ποὺ ἔρρευσεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, «πῆγεν ἀπὸ πέτρα σὲ πέτρα πρὸς τὰ κάτω, βρῆκε τ' Ἀδὰμ τὴν ἀπαλάμη καὶ τὴν ξέπλυνεν ἀπὸ τὸ αἷμα, ὅπου βουτοῦσεν ὁ δαίμονας κ' ἔγραφε τὸ συμβόλαιο, ξέπλυνε τὶς *ἁμαρτίες τοῦ Ἀδάμ*».

Ἐκτὸς τοῦ χειρογράφου ἡ θρακικὴ παράδοσις ἀναφέρει καὶ σφράγισιν τοῦ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ τῆς σφραγῖδος τοῦ σατανᾶ. Ὡς γνωστόν, ἡ σφράγισις ἐπισημοποιεῖ τὴν ἐξαγοράν. Δι' αὐτὸ καὶ τὸ βάπτισμα ὁρίζεται ὡς σφραγὶς πνεύματος, διὰ νὰ πιστοποιηθῇ ὅτι ὁ βαπτισθεὶς εἰς Χριστὸν ἔγινε κτῆμα τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει ἤδη τὴν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν προσβολῶν τοῦ διαβόλου· «καὶ τὰ ἄλογα ζῷα, λέγει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, διὰ σφραγῖδος δείκνυσι τίνος ἐστὶν ἕκαστον καὶ ἐκ τῆς σφραγῖδος ἐκδικεῖται. Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἡ πιστὴ τὸ τῆς ἀληθείας λαβοῦσα σφράγισμα τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ περιφέρει» (βλ. Fr. Dölger, Der Exorzismus im altchristl. Taufritual, Paderborn 1909 σ. 3). Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ ἐκ τῆς σφραγῖδος τοῦ διαβόλου τύπου ἡ παράδοσίς μας οὐδὲν λέγει.

Ἡ παράδοσις περὶ λιθοβολισμοῦ τοῦ προπάτορος καὶ περὶ γιγαντείου σώματος αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς ἀπόκρυφα βιβλία, ἀλλ' ἀνάγεται εἰς πηγὰς ἰουδαϊκάς. Εἰς τὴν σημιτικὴν ἀνατολὴν ἦτο κοινὴ ἡ πίστις, ὅτι οἱ προπάτορες Ἀδάμ, Εὔα, Ἄβελ, Σήθ, Νῶε ἦσαν γίγαντες καὶ εἶχον θαυμαστὴν μακροβιότητα. Κατὰ τὴν Γένεσιν ὁ Ἀδὰμ ἔζησεν 930 ἔτη, κατ' ἄλλας δὲ διηγήσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ὑπ' ὄψιν οἱ χρονογράφοι Σύγγελος καὶ Κεδρηνός, ὁ Σὴθ «ἀπεγαλακτίσθη δώδεκα ἐτῶν». Κατὰ τὸ σλαβικὸν Ἀπάνθισμα περὶ τοῦ

ξύλου τοῦ Σταυροῦ ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀδὰμ ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε 30 ἄνδρες ἠμποροῦσαν νὰ χωρέσουν ἐντὸς αὐτῆς. Εἰς ἄλλο σλαβικὸν κείμενον περὶ Ἀδάμ, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Jagic, Slav. Beiträge zu den bibl. Apokryphen I (Denkschriften d. K. Akad. Wien 1893) σ. 62, κατονομάζεται ὁ βασιλεύς, ποὺ ἐλιθοβόλησε τὸ κρανίον τοῦ Ἀδάμ. Κάποτε δηλ. ποὺ ὁ σοφὸς Σολομὼν εὑρισκότανε μ' ἕναν δοῦλο του στὸ κυνῆγι, τοὺς ἔπιασε δυνατὴ βροχή· ὁ δοῦλος του τότε χώθηκε μὲ τὰ λαγωνικά του μέσα σ' ἕνα σπήλαιο, ποὺ ἔτυχεν ἐκεῖ κοντά, ἀλλ' ἔκπληκτος παρετήρησεν, ὅτι τὸ σπήλαιο δὲν ἦταν ἀπὸ πέτρα, ἀλλὰ ἀπὸ κόκκαλο. «Σὰν ἦρθεν ὁ σοφὸς Σολομών, ἀμέσως ἐννόησεν, ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀδάμ! Τότε ἐπρόσταξε νὰ μαζευθοῦν ὅλοι, ἀπὸ τὸν πιὸ μικρὸ ὡς τὸν πιὸ μεγάλο, καὶ ὅλους τοὺς διέταξε ὅ,τι ἰδοῦν νὰ κάμνῃ αὐτός, νὰ τὸ κάμνουν καὶ αὐτοί. Καὶ ὁ Σολομὼν πῆρε μιὰ πέτρα, ἐπροσκύνησε μπρὸς 'ς τὸ κεφάλι αὐτὸ καὶ εἶπε. «Σὲ προσκυνῶ, γιατὶ εἶσαι τὸ πρῶτο πλάσμα τοῦ Θεοῦ», ἔπειτα ἔρριξε τὴν πέτρα πάνω 'ς τὸ κεφάλι τοῦ Ἀδὰμ καὶ εἶπε· «Σὲ χτυπῶ, γιατὶ ἁμάρτησες ἀπέναντι 'ς τὸ Θεό». Καὶ ὅλος ὁ λαὸς ἔρριξε πέτρες καὶ ἔτσι ἔγινε λιθόστρωτον, τὸ ὁποῖον οἱ Ἑβραῖοι ὀνομάζουν Γολγοθᾶ. (βλ. καὶ Dähnhardt, Natursagen I κεφ. 11).

Καὶ ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀδὰμ ἐτάφη εἰς τὸν Γολγοθᾶν δὲν εἶναι ἀρχῆς χριστιανικῆς, ἀλλ' ἀνήκει εἰς παλαιὰν ἑβραϊκὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς ἔλαβε τὸν χοῦν, διὰ νὰ πλάσῃ τὸν Ἀδάμ, ὁ δὲ Γολγοθᾶς ὁ τόπος, ὅπου ὁ πρωτόπλαστος ἐτάφη. Ρητῶς περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Ὠριγένης (Migne, Patrol. gr. τ. 13 σ. 1777): περὶ τοῦ Κρανίου τόπου ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ὅτι Ἑβραῖοι παραδιδόασι τὸ σῶμα τοῦ Ἀδὰμ ἐκεῖ τετάφθαι. Κατὰ τὸν W. Roscher, ὅστις ἐν Omphalosgedankebei verschiedenen Völkern (Berichte d. Sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig 1918) σ. 25 κἑ. ἐξήτασε τὴν περὶ Ἀδὰμ καὶ Γολγοθᾶ παράδοσιν, τόσον τὸ κρανιοειδὲς σχῆμα τοῦ βράχου ὅσον καὶ ἡ εὕρεσις ὀστῶν προκατακλυσμιαίου τινὸς ζῴου ἐν αὐτῷ καὶ ἡ ὕπαρξις

ἀρχαίου σπηλαιώδους τάφου συνετέλεσαν νὰ παραχθῇ ἡ παράστασις ὅτι ὁ προπάτωρ τῆς ἀνθρωπότητος ἐτάφη εἰς τὸν λόφον τοῦ Γολγοθᾶ. Πάντως ἐκ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἡ ἰδέα αὕτη παρέμεινε καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπιζήσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ εἰς κύκλους χριστιανῶν, οἵτινες τὸν τόπον τῆς σταυρώσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐταύτισαν μὲ τὸν τάφον τοῦ Ἀδὰμ καὶ συνεσχέτισαν τὸ γεγονὸς τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων μὲ τὸ τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ. Διατύπωσιν αὐτῆς εὑρίσκομεν εἰς Ἕλληνας καὶ λατίνους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 4 καὶ 5 αἰῶνος. Οὕτω ὁ Ἀθανάσιος ἐν τῷ εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν σταυρὸν (Migne Patr. gr. XXVIII, 208 A) λέγει: ὅθεν οὐδὲ ἀλλαχοῦ πάσχει, οὐδὲ εἰς ἄλλον τόπον σταυροῦται ἢ εἰς τὸν Κρανίου τόπον, ὃν Ἑβραίων οἱ διδάσκαλοί φασιν τοῦ Ἀδὰμ εἶναι τάφον... Ἔδει γὰρ τὸν Κύριον, ἀνανεῶσαι θέλοντα τὸν πρῶτον Ἀδάμ, ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ παθεῖν... ἵνα τὸν Ἀδὰμ εὑρὼν ἐκεῖ λύσῃ τὴν κατάραν. Ὁμοίως ὁ Ἐπιφάνιος (367 - 403) παρὰ τῷ Μιχ. Γλυκᾷ, Bonn 227, λέγει: «ἄγραφον παράδοσιν περισῴζεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ περὶ τοῦ Ἀδάμ, ὡς εὐθὺς μετὰ τὸ ἐκβληθῆναι τοῦ παραδείσου εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐλθεῖν χάριν παρηγορίας ὧν ἀπώλεσεν. Αὕτη γὰρ γῆ πίων καλεῖται. Ἐκεῖσε λοιπὸν ἐνδιατρίβει, ἐκεῖσε καὶ τέθαπται. Θαῦμα μὲν οὖν ἐδόκει τοῖς ὁρῶσιν ἡ ἐκείνου κεφαλὴ τῆς σαρκὸς διαρρυείσης, ὅτι καὶ πρῶτον ἐκεῖνον Ἰουδαία νεκρὸν ἐδέξατο. Ἐν τόπῳ λοιπόν τινι καταθέμενοι τὸ τοιοῦτον κρανίον τόπον Κρανίου τὸν τόπον ἐκεῖνον ὠνόμασαν. Ἐκεῖσε οὖν σταυροῦται ὁ Κύριος, ἵνα διὰ ξύλου ζωώσῃ τὸν διὰ ξύλου σχόντα τὴν νέκρωσιν». Κατὰ τὸν Ἱερώνυμον δέ, (Migne Patr. lat. XXII, 485:) ὅθεν καὶ ὁ τόπος ἔνθα ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη, Κρανίον καλεῖται, δῆλον ὅτι ἐπειδὴ ἐκεῖ τὸ κρανίον τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου κατεκρύβη καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ῥεῦσαν ἐκ τοῦ σταυροῦ τἀμαρτήματα τοῦ πρώτου Ἀδὰμ καὶ πεσόντος πρωτοπλάστου ἐξήλειψε. (Βλ. πλείονα παρὰ Roscher ἔνθ. ἀν. σελ. 27).

Πλήρης ἡ περὶ Ἀδὰμ παράδοσις πρόκειται ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ βιβλίῳ, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν, ἐκ τῆς ἀραβικῆς περιεσώθη ἐν τῇ αἰθιοπικῇ γλώσσῃ καὶ προέρχεται ἐκ τοῦ 5 ἢ 6 μ. Χ. αἰῶνος. Εἰς αὐτὸ βλέπων ὁ Θεὸς τὴν συντριβὴν τοῦ Ἀδὰμ λαμβάνει οἶκτον δι' αὐτὸν καὶ τοῦ ὑπόσχεται ὅτι μετὰ 5500 ἔτη θὰ στείλῃ τὸν Λόγον αὐτοῦ, ὅστις θὰ χύσῃ τὸ αἷμα του ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς του ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ Γολγοθᾶ· τὸ αἷμα του ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ θὰ γίνῃ δι' αὐτὸν ὕδωρ τῆς ζωῆς, καὶ οὐ μόνον δι' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλους τοὺς ἀπογόνους του, τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ἀδὰμ ζήσας 930 ἔτη ἀπέθανεν, ὁ Θεὸς δίδει ἐντολὴν εἰς τὸν Σὴθ καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ νὰ θάψωσι τὸ σῶμα τοῦ πατρός των εἰς τὸ μέσον τῆς γῆς, διότι τὸν τόπον αὐτὸν ὥρισε διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ πρωτοπλάστου. Διὰ τοῦτο ὁ Νῶε παρέλαβε τὸ σῶμα τοῦ Ἀδὰμ εἰς τὴν κιβωτόν, ὁ δὲ Σὴμ τῇ ὁδηγίᾳ ἀγγέλου ἔφερεν αὐτὸ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅταν δ' ἐπλησίαζαν εἰς αὐτήν, φωνὴ ἠκούσθη ἐκ τῆς λάρνακος λέγουσα: Ἠρθάσαμεν εἰς τὸν τόπον, ὃν ὁ Κύριος ὥρισεν ἡμῖν· εἰς τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάγομεν, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ θέλει κατέλθει καὶ καὶ θέλει πάθει καὶ ἄνωθεν τῆς θέσεως, ὅπου τὸ σῶμά μου θὰ κεῖται, θέλει σταυρωθῇ, ὥστε τὸ αἷμα του θέλει ῥάνει τὴν κορυφήν μου. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ θέλει γίνει ἡ ἀπολύτρωσίς μου καὶ αὐτὸς θέλει σᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὸ κράτος μου καὶ θέλει μοι δώσει τὸ ἱερατεῖον μου καὶ τὸ προφητεῖον». Καὶ ὅτε ἡ λάρναξ ἔφθασεν εἰς τὸν βράχον, οὗτος ἐσχίσθη εἰς δύο καὶ περιέλαβεν ἐντὸς τὴν λάρνακα· καὶ ὁ Μελχισεδὲκ καὶ ὁ Σὴμ ἐννόησαν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ τόπος, τὸν ὁποῖον ἤθελεν ὁ Θεός». (Das christl. Adambuch des Morgenlandes übers. v. A. Dillmann σ. 38 καὶ 114, πρβλ. σ. 80, 96, 102, 109, 112). Ὁμοίως ἐν τῇ Παλαιᾷ, τῇ μεταφρασμένῃ εἰς τὴν σλαβικὴν παρὰ Jagic ἔνθ. ἀν. σ. 62-63, ἀναφέρεται ὅτι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ παρέλαβον τὸ σῶμα τοῦ Ἀδὰμ καὶ τὸ ἔθαψαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς, ἐν Ἱερουσαλήμ, ἔνθα ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη, εἰς δὲ τὸ προμνημονευθὲν

Ἀπάνθισμα περὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ καὶ τὸν διάλογον τῶν τριῶν Ἁγίων, αὐτόθι σ. 61, ἀναφέρεται ὅτι τὰ ὀστᾶ τοῦ Ἀδὰμ ἐβαπτίσθησαν ἄλλα μὲν εἰς τὴν θάλασσαν, ἄλλα δ' εἰς τὸν Ἰορδάνην, ἡ δὲ κεφαλή του μὲ τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Καὶ ἀφοῦ τοιαύτη ἦτο ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, ἀνάλογα βλέπομεν ἱστοριζόμενα εἰς τὴν εἰκόνα τῆς σταυρώσεως: «κάτωθεν δὲ τοῦ σταυροῦ μικρὸν σπήλαιον καὶ ἐν αὐτῷ ***ἡ κάρα τοῦ Ἀδὰμ*** καὶ ἄλλα δύο κάκκαλα ῥαντιζόμενα ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπου ἐχύνετο ἀπὸ τὰς πληγὰς τῶν ποδῶν του (Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφ. τέχνης ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως 1909 σελ. 108).

Ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἤδη ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου Ἀδὰμ καὶ Χριστὸς ἀντιτάσσονται πρὸς ἀλλήλους ὡς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ θανάτου πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς. Ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὅλη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος περιστρέφεται περὶ τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα ὡς περὶ δύο πόλους. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἀπώτατον ἄκρον τοῦ παρελθόντος ἵσταται ὁ Ἀδὰμ ὡς ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, ἐδῶ εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς νέας περιόδου ἵσταται ὁ Χριστὸς ὡς λυτρωτὴς καὶ ἀνακαινιστὴς τῆς ζωῆς. (H. Ewald, Jahrbücher der bibl. Wissenschaft, II (1849): Adam und Christus σ. 168. 172). Οὕτω παρήχθη ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἀντιστοιχίας τῶν γεγονότων τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων καὶ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτῶν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος, ἡ ὁποία πολλαχῶς ἐξεφράσθη εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν τέχνην τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὅτε ἀργότερα ἡ παιδεία παρημελήθη καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ εὐχῶν ἀπέβη βαθμηδὸν ἀκατάληπτος εἰς τὸν λαόν, τότε πρὸς καθοδήγησιν τοῦ ἀμορφώτου λαοῦ ἤρχισαν νὰ συντάσσωνται εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐπιτομαὶ ἐκ τῆς Παλ. Διαθήκης, ἐπιμιξημέναι διὰ ποικίλων ἀποκρύφων καὶ δημωδῶν διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι οὕτω διεδόθησαν εὐρύτατα ὄχι μόνον εἰς τὸν ἰδικόν μας, ἀλλὰ διὰ μεταφράσεων καὶ εἰς ὅλους τοὺς σλαβικοὺς λαούς. Ὅθεν εἶναι

φυσικὸν νὰ διασῴζεται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ πλῆθος ἐκ τῶν διηγήσεων τούτων καὶ δι' αὐτὸ ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν ἀνωτέρω, ἀνευρίσκονται εἰς παλαιὰ βιβλία καὶ παραστάσεις τέχνης τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὅπως κάθε τι ποὺ περιέρχεται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὗται διηγήσεις ὑπέστησαν τροποποιήσεις σύμφωνα πρὸς τὸ μυθοπλαστικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ καὶ ἀπέκτησαν σαιρήνειαν καὶ ἐνάργειαν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ.

Ἐν Βερολίνῳ.

Γ. Α. ΜΕΓΑΣ



Α. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ΒΑΚΧΙΚΟΣ ΧΟΡΟΣ



Γ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ Η ΚΟΡΗ ΜΕ ΤΟΝ ΠΕΤΕΙΝΟ

ΣΤΟΝ ΚΑΣΤΑΝΟΛΟΓΓΟ

ΔΙΗΓΗΜΑ

Τὸ κεφαλάρι τοῦ χωριοῦ μας τὸ λένε Καστανόλογγο. Εἶνε *καύχημα στὸ κάθε χωριὸ νἄχῃ καλὸ κεφαλάρι*, πυκνὸ κι᾽ ἀπάρθενο, ἀπὸ λαμπαδωτὰ ἔλατα ἢ ἀπὸ πλατύκλαδα ρουπάκια. Εἶνε μιὰ ὑγεία καὶ μιὰ ἀσφάλεια. Τὸ δάσος καθαρίζει τὸν ἀέρα, φέρνει τὴ βροχή, κρατεῖ τὰ νερὰ καὶ τὸν τόπο, ποὺ ξεσέρνει εὔκολα στὰ βοινά μας. Αὐτὰ ὅλα τὰ γράφουν τὰ βιβλία καὶ μᾶς τὰ λένε οἱ δασκάλοι στὸ σχολειό. Θυμᾶμαι ποὺ τἄπε κάποτε κι᾽ ἕνας δασοκόμος *στὴν ἐκκλησία*. Μεγαλύτερη *ἀξία* ἔχει ὅμως ποὺ τἄλεγε κι᾽ ὁ γέρω - Φέκας, ἕνας παληὸς λογγίσιος ἄνθρωπος, ποὺ δὲ διάβασε ποτὲ βιβλία καὶ δὲν ἄκουσε ποτὲ δασκάλους καὶ δασοκόμους. Ὅ,τι ἤξερε τὸ ἤξερε ἀπὸ μοναχός του. Τοῦ τὸ διάβασε, ἀπὸ τὸ μεγάλο βιβλίο τῆς φύσεως, τὸ ψιθύρισμα τῶν ἐλάτων καὶ τοῦ νεροῦ τὸ μουρμούρισμα. Ἔτσι καθὼς σ᾽ ὅλους τοὺς παληούς. Κ᾽ οἱ παληοὶ εἶχαν φυλάξῃ *αὐτὸ τὸ δάσος σὰν κόρη ματιοῦ* κ᾽ ἔγινε τὸ θαυμαστὸ κεφαλάρι ποῦ χαιρόμαστε: ὁ Καστανόλογγος.

Τὸ λένε ἀκόμα Καστανόλογγο κι᾽ ἂς μὴν ἔχῃ καμμιὰ καστανιά. Ἀπ᾽ ἄκρη σ᾽ ἄκρη ἔλατα, μαυροπράσινα, ψηλά, λαμπαδωτὰ ἔλατα γεμάτα λεβεντιά, δροσιὰ κ᾽ εὐωδιά. Κανεὶς δὲ θυμᾶται. Φαίνεται ὅμως ὅτι παληά, πολὺ παληὰ τὸ δάσος ἦταν ἀπὸ καστανιές, κ᾽ ἔπειτα ξεφύτρωσαν ἀνάμεσα καὶ λίγα ἔλατα. Τί *καταχτητικὸ* δέντρο! Ὅπου φυ-

τρώση αὐτὸ θὰ ξαπλωθῇ σιγὰ-σιγὰ καὶ θὰ ἐπικρατήσῃ. Θὰ διώξῃ κάθε ἄλλο δέντρο καὶ θ' ἀπομείνῃ κυρίαρχο. Τὴς καϋμένες τὴς καστανιές, ποὺ δὲ φοβῶνται τοὺς αἰῶνες, τὴς σφίγγει, τὴς πνίγει, τὴς ἐξολοθρεύει. Ἔτσι λένε οἱ παληοί. Τῶχουν ἰδῆ πολλὲς φορὲς αὐτὸ τὸ βουβὸ κι' ἄφωνο δράμα τῶν λόγγων. Ἔτσι θἄγινε, χωρὶς ἄλλο, καὶ στὸν δικό μας τὸν Καστανόλογγο.

Ἀκόμα τώρα ὅλη τὴν περιοχή του τὴν ἔχουν ἀστυνομέψῃ αὐστηρὰ κι' ἄγρυπνα φυλᾶν οἱ ἀγροφυλάκοι τὴν ἀπαγόρεψη. Δὲν πατάει μέσα οὔτε κόττα τοῦ χωριοῦ, ὄχι μαρτίνα κ' ὄχι γίδι! Ἀλλοίμονό μας ἂν χαλάσῃ τὸ κεφαλάρι! Στὸ ποτάμι θὰ σωροβολιαστῇ ὅλο τὸ χωριὸ καθὼς εἶνε ὁ τόπος σαθρὸς καὶ πετσοκομμένος ἀπὸ τὰ ρέματα... Κ' ἔχει γίνῃ ἕνα δάσος μεγάλο κ' ἐπιβλητικό, πυκνό, παρθενικό, ἀδιάβατο. Τὰ πρῶτα του ἔλατα σὲ προσκαλοῦν, σὲ τραβοῦν, σὲ μαγνητίζουν μὲ κάποιο θέλγητρο μαγικὸ σὰν κράχτες, σὰν προκλητικὲς νεραϊδοποῦλες. Τὰ πειὸ μέσα σὲ πιάνουν ἀπ' τὸ χέρι. Τὰ πειὸ μέσα σ' ἀγκαλιάζουν ἡδονικά. Κ' ἔπειτα βρίσκεσαι σκλάβος σὲ μιὰ καταπράσινη φυλακὴ γεμάτη μυστήριο, σ' ἕναν χλοερὸ λαβύρινθο γεμάτον θρύλο. Τὸ πουλάκι ποὺ τιτιβίζει, ἡ ἀχτίδα ποὺ κατασταλάζει, ἡ ἀράχνη ποὺ ὑφαίνει, τ' ἀγριολούλουδο ποὺ μοσκομυρίζει, τὸ ἔντομο ποὺ πεθαίνει πειὰ ἔπειτα ἀπὸ ἔντονη ζωὴ λίγων ὡρῶν, χίλια δυὸ μικροπράγματα, ταπεινὰ κι' ἀσήμαντα, προβάλλουν στὴν ἱερὴ ἔκπληξη τῆς ψυχῆς σου μεγαλοπρεπῆ καὶ βαρυσήμαντα. Ἀπορροφιέσαι σ' ἕναν ἄλλο κόσμο ποὺ ζῇ ἀκόμα κοντὰ στὶς πηγὲς τῆς ζωῆς. Ἡ φαντασία ξαναγίνεται παιδική· ζωηροὶ ὁραματισμοὶ σὲ περικυκλώνουν. Τὰ παραμύθια τῆς ἁπλοϊκῆς ὑπηρέτριας τοῦ σπιτιοῦ ζωντανεύουν. Ἡ δειλινὴ ἀχτίδα τοῦ ἡλίου, ποὺ ξεγλιστράει πλαγινὰ-πλαγινὰ ἀνάμεσα ἀπὸ χιλιάδες κλάδους ἐλάτων, πέφτει ἀπάνω στὴ νεοϋφασμένη ἀράχνη κι' ἀμέσως χτίζουν οἱ δυό τους, χωρὶς ἄλλο ὑλικό, ἕνα ὀνειρένιο παλάτι. Τὸ πουλάκι, ποὺ φεύγει τρομαγμένο γιατὶ πρόβαλε στὴν κλαμούρα μιὰ *νευρικιὰ βερβερίτσα, τρομαγμένη κι' αὐτή, παίρνει ἀνθρώπινη* μορφὴ καὶ γίνεται μιὰ ὁλόκληρη τραγικὴ ἱστορία.

Ὁ στρατὸς τῶν μυρμηγκιῶν, ποὺ ἀγωνίζεται κατάχαμα κι' ὡς τοὺς κορμοὺς τῶν ἐλάτων, ξευτελίζει τοὺς μεγαλύτερους πολεμικοὺς ἄθλους τῶν ἀνθρώπων. Κι' ὅταν καμμιὰ περαστικὴ βοσκοπούλα μιὰ φαίνεται καὶ μιὰ χάνεται σ' ἕνα ξέφωτο βάθος, τότε ὅλες οἱ Νεράϊδες ξεθαρρεύουν καὶ πετιῶνται ἀπ' τὰ ἀόρατα, κρουσταλλένια τους παλατάκια, κυνηγιῶνται ἀνάμεσα στοὺς κορμούς, κρέμονται ἀπ' τὰ λατσούδια ἢ χορεύουν γύρω στὴν πηγή.

Κι' ὅταν καμμιὰ περαστικὴ βοσκοπούλα... Τί μοῦ θυμίζει! Μαζὶ μὲ τὴ δροσιὰ τῆς ἄνοιξης, μαζὶ μὲ τὸ πρωτοβρόχι τοῦ χινοπώρου, ἀκόμα καὶ μαζὶ μὲ τοῦ χειμῶνα τὴ νεροποντή, ἔχω κ' ἐγὼ νὰ στάξω ἕνα δάκρυ, θυμητικὸ κι' ἀστείρευτο, ἀπάνω ἀπ' τὸν ἀγαπημένο μας Καστανόλογγο. Καὶ θέλω τὸ δάκρυ αὐτὸ νὰ κατασταλάξῃ ἀπὸ λατσοῦδι σὲ λατσοῦδι, ἔτσι ὅπως οἱ ἀχτίδες τοῦ ἡλίου καὶ οἱ στάλες τῆς βροχῆς, νὰ κατασταλάξῃ καὶ νὰ πάῃ νὰ πέσῃ ἀπάνω στὴν ψυχούλα ἑνὸς κοριτσιοῦ, ποὺ δίχως ἄλλο περιπλανιέται, μὲ τὰ φτερὰ μαζεμένα, μέσα στὸν Καστανόλογγο. Τώρα ποὺ κάνω χρόνια καὶ χρόνια ν' ἀνέβω στὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ τὰ περιτριγυρίζω μόνο μὲ τὴν ἀνάμνηση, ὦ Θεέ μου, ποιὰ μυθικὴ μορφὴ παίρνουν τὸ δάσος αὐτὸ τῶν ἐλάτων, τὸ δυστυχισμένο ἐκεῖνο κορίτσι καὶ τὸ παληὸ περιστατικό μου! Σὲ μιὰ θολὴ σύγχιση μέσα, πράγματα καὶ πρόσωπα, ξεφεύγουν ἀπ' τὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς καὶ ὑψώνονται στοῦ παραμυθιοῦ τὸ ψέμμα! Ποῦ τῶχω ἀκούσῃ αὐτὸ τὸ παραμῦθι;

Ἤμουν ἀκόμα μικρός. Πήγαινα τότε κάθε καλοκαῖρι στὰ ψηλὰ βουνά. Ὅταν δὲν βοηθοῦσα τάχα στὸ πότισμα τῶν κήπων — πόσο χαιρόμουν τὴ μικρὴ νεροσυρμὴ ποὺ τρύπωνε χαρούμενα μέσα στὶς ἀγριάδες!.. Κι' ὅταν δὲν ἐπιστατοῦσα τάχα στὸ κόψιμο τοῦ τριφυλλιοῦ — πῶς ἀνατρίχιαζα στὸ γοργὸ καὶ ρυθμικὸ δούλεμα τῆς κοσᾶς!.. Τότε ἀνέβαινα στὸν Καστανόλογγο καὶ μάζευα χαμοκέρασα, ἀγριοφράουλες, *μικροσκοπικὲς μὰ εὐωδιαστὲς καὶ νοστιμώτατες*. Τὶς περνοῦσα στὸ καλαμάκι ἑνὸς ἀγριοσταχυοῦ καὶ τὶς ἔτρωγα

ἔπειτα ὅλες μαζὶ γιὰ νὰ νοιώσω καλύτερα τὴ νοστιμάδα τους. Κι' ὅταν δὲν ἔβρισκα πειὰ ἀγριοφράουλες μάζευα λατορέτσινο. Τ'ὥκανα γρουμπουλάκια καὶ τὸ κατάπινα. Εἶχα ἀκούση ἀπὸ τὴ νόνα πὼς καθαρίζει τὰ αἵματα καὶ δίνει ὑγεία καὶ δύναμη. Κἄποτε ἔψαχνα καὶ γιὰ λουλούδια. Πετύχαινα καμμιὰ φορὰ στὴν πειὸ ἀπόμερη ἀκρούλα κἄτι κρινάκια λιλά, χωρὶς ἄρωμα, ἀλλὰ μὲ μιὰ κατάκρυα, καθαρὴ πνοούλα εὐχάριστη. Ποτέ μου δὲ μπῆκα στὸν πειρασμὸ νὰ σκοτώσω ἕνα πουλάκι ἢ νὰ πιάσω μιὰ πεταλοῦδα! Τὰ χαιρόμουν τόσο πειὸ καλὰ ἔτσι ζωντανὰ κ' ἐλεύθερα τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ! Γιατί νὰ τὰ πιάσω στὰ δικά μου χέρια; Μάλλωνα τὰ χωριατόπουλα ποὺ στέναν ἰξόβεργα καὶ πλακοπάϊδες γιὰ τὰ πουλάκια ἢ τὰ σκότωναν μὲ τὸ λάστιχο. Πόσες φορὲς περνοῦσα κ' ἔρριχνα τὴς στημένες παγίδες καὶ χαλοῦσα τὰ ἰξόβεργα! Ἔλεγα μέσα μου: τάχα τὴν βλέπει ὁ Θεὸς τῶν μικρῶν πουλιῶν τὴν καλωσύνη μου αὐτή;

Ἐκεῖ στὸ δάσος ἀπάντησα μιὰ μέρα δυὸ χωριατοπούλες, Τὴ Λάμπρω καὶ τὴ Ρίνα. Θἄηταν λίγο μεγαλύτερες ἀπὸ μένα. Ὄμορφες κ' οἱ δυό, γελαστὲς καὶ δροσερώτατες. Ἡ μιὰ ἦταν γαλανὴ μὲ κἄτι μεγάλα παράξενα μάτια. Ἡ ἄλλη μελαχρινὴ μὲ μάτια μπιρμπιλὰ ποὺ ψιχαλίζαν. Ἔβοσκαν τὴς μαρτίνες τους. Μὰ ἐκεῖ τὸ μέρος ἦταν ἀπαγορεμένο.

— Γιατὶ βοσκᾶτε δῶ μέσα τὴς μαρτίνες; Δὲν τὸ ξέρετε πὼς....

— Ὤχ, οἱ μαῦρες! Μὴν πῆς τίποτα σὲ κανένα. Ἔτσι περνᾶμε. Δὲν τὴς βοσκᾶμε ἐδῶ. Ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴν ἀνεμόραχη... νά, πάρε!

Ξάμωσε ἡ Λάμπρω νὰ μοῦ δώση ἕνα ξεπεταροῦδι ποῦ κρατοῦσε στὰ χέρια της. Τὴν ἀγριοκύταξα.

— Δὲ ντρέπεστε! Ἀκοῦς κορίτσια καὶ νὰ πιάνετε πουλιά!

— Εἶνε κακό;

— Δὲν τὸ ξέρετε πὼς εἶνε κακό;.. Αὐτὸ εἶνε μικρό. Τὸ πήρατε ἀπ' τὴ φωλιά. Ποῦ εἶνε ἡ φωλιὰ νὰ πάω νὰ τὸ ξαναβάλω;

— Δὲ θὰ τὴ βρῆς μοναχός σου.

Σώπασα. Μὲ κύταξε κατάματα μὲ τὰ μεγάλα γαλανά της μάτια.

— Θέλεις νὰ πᾶμε μαζί;... Ρίνα, πάρε τὴς μαρτίνες...

Γύρισε ντροπιασμένη καὶ πήγαμε νὰ ξαναβροῦμε τὴ φωληὰ οἱ δυό μας. Πῶς ἀλαφροπατοῦσε! Ἡ φωληὰ ἦταν κρυμμένη σὲ μιὰ πυκνὴ συστάδα θάμνων. Θὰ μπῆς μέσα; μὲ ρώτησε. Κι' ἄνοιξε μὲ τὰ χέρια της τοὺς σφιχτοὺς κλάδους σὰ νἄνοιγε τὴν πόρτα κανενὸς πράσινου παλατιοῦ γνώριμου, ποὺ τὸ κατοικοῦσε ἀπὸ καιρὸ μαζὶ μὲ τὴς ἄλλες Ἀμαδρυάδες τοῦ δάσους. Μπῆκα, κι' ὅλο ἔπρεπε ν' ἀνοίγη τὸ δρόμο γιὰ νὰ περάσουμε. Τόσο πυκνὸς ἦτον ὁ λόγγος.

— Πρόσεχε! γύριζε καὶ μοῦ ἔλεγε κάθε τόσο. Μὴ σὲ χτυπήση κανένα κλαρὶ στὸ μάτι!

Γιατὶ ὅπως τἄφηνε τὰ κλαριὰ γιὰ νὰ προχωρήση πειὸ μέσα, πισογύριζαν ἐκεῖνα ἐλαστικὰ καὶ χτυποῦσαν μὲ δύναμη.

— Ποῦ μπήκατε 'δῶ μέσα! Σὲ καλό σας! τῆς ἔλεγα. Καὶ μοῦ ἄρεσε νὰ βλέπω τὸ λιγερό της κορμὶ νὰ χάνεται μέσα στὰ πράσινα φυλλώματα σὰν μέσα σὲ μιὰ χλωρὴ θάλασσα. Ἦταν οἱ πρῶτες ἐρωτικὲς ἀνατριχίλες. Μὰ πόσο δειλὸς ἤμουν τότε, Θεέ μου! Ὅταν ἕνας γλυκὸς παλμὸς φλετουροῦσε στὴν καρδιά μου, κοκκίνιζα ὅλος σὰ νἄχα ντροπιαστῆ ἀνεπανόρθωτα μπροστὰ στὸν κόσμον ὅλο!

Βρῆκε τὴ φωληὰ κι' ἀπίθωσε πάλι μέσα τὸ πουλάκι.

— Τώρα σ' ἀρέσει;

— Τώρα ναί.

Δὲν ἔφευγε. Οὔτε κ' ἐγώ. Οἱ κλάδοι τῶν θάμνων μᾶς ἔσφιγγαν καὶ μᾶς ἔσπρωχναν γιὰ νὰ μᾶς ρίξουν τὸν ἕνα στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἄλλου. Μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ δαύτους μᾶς κεντοῦσαν καὶ μὲ τ' ἀγκάθια τους. Τόσο ἐπίμονα μᾶς παρακινοῦσαν! Κοκκίνισα ὡς τὰ νύχια. Τὰ μεγάλα της, παράξενα γαλανὰ μάτια μὲ κιτοῦσαν παρακλητικά. Ἦταν πολὺ πονηρότερη ἀπὸ μένα.

Φαίνεται πὼς δὲν τῆς ἀπαντοῦσαν ἐνθαρρυντικὰ τὰ δικά μου τὰ μάτια. Καὶ μοῦ εἶπε μὲ τὸ πειὸ ἅγνὸ θάρρος τοῦ κόσμου:

— Γιατὶ δὲ μ' ἀγαπᾶς ὅπως σ' ἀγαπῶ;

— Μ' ἀγαπᾶς!..

— Δὲν καταλαβες ποὺ γιὰ σένα ἔρχομαι στὸν Καστανόλογγο;

Ὄχι, δὲν τῶχα καταλάβη. Οὔτε τώρα μποροῦσα νὰ τὸ καταλάβω. Ἐκείνη σὰ νὰ εἶχε ἀδειάση μὲ μιᾶς ὅλο τὸ θάρρος τῆς καρδιᾶς της, ἔτρεμε ἁλαφρὰ καὶ στὰ μεγάλα της μάτια ἔλαμπαν δυὸ δάκρυα ποὺ δὲν ἔτρεξαν ποτέ.

— Αὐτὰ δὲν εἶνε καλὰ πράματα! Εἶπα μηχανικὰ κ' ἤμουν κατάπληχτος, σὰν ἕνα πράσινο παραπέτασμα νὰ εἶχε ἀνασηκωθῆ ξαφνικὰ καὶ νὰ μοῦ ἔδειξε στὰ βάθη ἐκεῖ τοῦ δάσους ἕναν ἄλλον ἄγνωστο κόσμο. Ἔμπαινα στὴ ζωὴ ἀπ' τὴν πειὸ πρωτόγονη κ' αἰώνια πόρτα. Ὅσα εἶχα διαβάση κάπου στὸ Γυμνάσιο γιὰ τὶς Νύμφες τῶν δασῶν κι' ὅσα εἶχα ἀκούση στὰ παραμύθια γιὰ τὶς Ἀνεράϊδες, ὅλα ζωντάνευαν ἐκεῖ μπροστά. Θάμπωσαν τὰ μάτια μου καὶ βούϊσαν τ' αὐτιά μου. Χίλιες νεράϊδες πετάχτηκαν ἀπ' τὶς ψύχες τῶν δέντρων. Οἱ ἀχτιδοΰφαντοι πέπλοι τους ἀνέμιζαν ἀναέροι. Ὁλόχρυσα ντέφια ἔπαιζαν στὰ χέρια τους καὶ γέμισε τὸ δάσος συναρπαστικὴ μουσική. Ἡ Λάμπρω ἀνάμεσά τους μὲ προσκαλοῦσε νὰ τῆς πάρω τὸ ἀστεροκέντητο μαντῆλι ἀπ' τὰ μαλλιά. Εἶχα ἕνα φόβο μήπως μοῦ ἁρπάξη τὴ μιλιά. Κι' ὅμως τῆς μίλησα.

— Πᾶμε τώρα! τῆς εἶπα. Καὶ πῆρα πολὺ θάρρος γιὰ νὰ τὸ πῶ.

— Πᾶμε! μοῦ ἀπάντησε. Καὶ μ' ἕνα κίνημα τοῦ χεριοῦ της ἔδιωξε ὅλες τὶς Νεράϊδες ἀπ' ὁλοτρόγυρα. Μὲ τὸ ἴδιο κίνημα μὲ χάϊδεψε στὸ μάγουλο. Μοῦ φάνηκε πὼς ἔπιασε τὴν ὥρα ἐκείνη ἕνα μικρὸ ξεπεταροῦδι μέσ' στὴν πειὸ κρυφὴ φωλίτσα τῆς καρδιᾶς μου.

— Τόσο κουτὸς εἶσαι; μὲ ρώτησε.

— Δὲν εἶμαι κουτός!

— Τότε;

Στήριξε τὰ δυό της χέρια στοὺς δυό μου νώμους καὶ γλυκαίνοντας θερμὰ τὰ μάτια της ἔγυρε σὰν ἀπὸ ἐλαφρὴ πνοὴ πρὸς ἐμένα καὶ μὲ φίλησε. Τὸ ἀγγελικώτερο φιλὶ τῆς ζωῆς μου.

— Πᾶμε τώρα! μοῦ εἶπε ἀποφασιστικὰ σὰ νὰ εἶχε ξετελέψη πειὰ ὅλους τοὺς μυστικοὺς σκοπούς της μὲ τὴ βοήθεια τῶν πονετικῶν της ἀδερφῶν, τῶν Νεραϊδων.

Ἡ Ρίνα εἶχε χάση δυὸ μαρτίνες κι' ὅλη τὴν ὑπομονή της. Καὶ χούγιαζε τραγικὰ μέσα στὸ δάσος.

— Ὄρη Λάμπρω — οὒ — οὒ — οὒ!!

Λίγο προτοῦ τὴ φτάσουμε μὲ σταμάτησε ἡ Λάμπρω καὶ μοῦ εἶπε προσταχτικά:

— Κύτα, κακομοίρη μου, μὴν πῆς σὲ κανέναν τίποτα!.. Καὶ νἄρχεσαι κάθε ἀπόγιομα στὸν Καστανόλογγο, τ' ἀκοῦς;

Δὲν κοιμήθηκα ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀνεπάντεχη κι' ἀπίστευτη σκηνὴ γύριζε καὶ ξαναγύριζε μπρὸς στὰ μάτια μου. Ποτὲ δὲν εἶχα περάση ὡς τότε μιὰ τόσο μεγάλη καὶ σοβαρὴ περιπέτεια. Φέρθηκα καλὰ ἢ ὄχι; Καὶ τί ἔπρεπε νὰ κάμω στὸ μέλλον; Δὲ μποροῦσα ν' ἀποφασίσω. Μιὰ φωνὴ μοῦ ἔλεγε «μὴν εἶσαι κουτός». Κι' ἦταν γλυκειὰ φωνούλα, χαϊδευτική. Ἄλλη φωνή, ἄγρια, μοῦ ἔλεγε «συγκρατήσου!» Τί νὰ κάμω; Ὅμως αὐτὴ ἦταν, φαίνεται ἡ ἀγάπη! ὡς τότε ἦταν γιὰ μένα ἡ ἀγάπη ραβασάκια στὶς συμμαθήτριες καὶ στίχοι ἀφιερωμένοι σὲ ἀπρόσιτες κυρίες. Μὰ νάτην! νάτην! ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη, ἕνα παρθενικὸ χάδι κ' ἕνα παρθενικὸ φιλὶ ἀπ' τὸ πειὸ παρθενικὸ κορίτσι, μέσα στὸ πειὸ παρθενικὸ δάσος. Πόσους στίχους θὰ γράψω! Δὲν ἔγραψα κανένα.

Τὴν ἄλλη μέρα δὲν πῆγα στὸν Καστανόλογγο, οὔτε τὴν ἄλλη, οὔτε τὴν παράλλη, πολλὲς ἡμέρες. Ἀπὸ μακρυὰ τὸν ἀγνάντευα καὶ μοῦ φαινόταν σὰν ἀλλοιώτικος τάχα. Τὰ κορίτσια ἦταν ἐκεῖ κάθε ἀπόγιομα, κάθε ἀπόγιομα. Τἄβλεπα ἀπ' τὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ. Σκάριζαν τὶς μαρτίνες πειὸ κάτω στὸ ἐλεύθερο μέρος κι' αὐτὲς ἀνέβαιναν πειὸ ψηλά, στὴ ρίζα τοῦ λόγγου. Ἦταν ἐκεῖ δυὸ μεγάλες πρασινωπὲς κοτρῶνες τοῦ ξέβγαιναν σὰν μπαλκονάκι μπρὸς ἀπ' τὰ πρῶτα πρῶτα ἔλατα, καταποπάνω ἀπ' τὸ χωριό. Ἔπαιζαν καὶ γελοῦσαν, τραγουδοῦσαν, χόρευαν μὲ θεότρελλη χαρά. Καμμιὰ φορὰ σαλαγοῦσαν καὶ τὶς γίδες τους.

— Οἴ! οἴ! Τσίπ, ἀστέρω, τσίπ!..

Ἐβγαζαν τὰ μαντήλια τους καὶ μοῦ γνέφανε ν' ἀνεβῶ. Κἄποτε φώναζαν:

— Ἔλ' ἀπάν! ἔλ' ἀπάν!..

— Ποιὸν κράζουν οἱ ζουρλές; μοῦπε ἡ θειά μου.

— Ξέρω 'γὼ τί παλάβωσαν!

Ὅμως κίνησα καὶ πῆγα ἕνα ἀπόγιομα. Ξαφνίστηκαν ποὺ μ' εἶδαν. Καὶ ντράπηκε ἡ Λάμπρω σἄμπως πρώτη φορὰ νὰ μ' ἔνοιωθε κοντά της. Πειὸ ξεθαρρεμένος ἤμουν ἐγώ. Κρατοῦσε ἀγριολούλουδα στὰ χέρια.

— Τί εἶν' αὐτά;

— Λελούδια! Πάρ' τα!

Ἦταν μικρά, ἀστερωτὰ καὶ κατάλευκα. Δὲν τὸ φανταζότουν κανεὶς κι' ὅμως εἶχαν ἕνα λεπτότατο ἄρωμα, ποὺ ἀνάσταινε καὶ νεκρό. Δὲν ξανάειχα ἰδῆ ἄλλοτε τέτοια ἀγριολούλουδα. Ἡ Λάμπρω ἤξερε πειὸ καλὰ κι' ἀπὸ μὲ τὰ μυστικὰ τοῦ δάσους. Ὢ, βέβαια.

— Πῶς τὰ λένε;

— Δὲν ξέρω. Δὲν ἔχουν ὄνομα. Διαλέτες!

— Θὰ τὰ βαφτίσω Λαμπρολούλουδα.

— Θὰ σὲ λέω νουνό μου!

— Ποῦ βγαίνουν;

— Θέλεις νὰ σὲ πάω; Ρίνα, φύλα τὴς μαρτίνες;

Τὴν ἀκολούθησα. Ὅταν κρυφτήκαμε πίσω ἀπὸ πολλοὺς κορμοὺς ἐλάτων κ' εἴμαστε οἱ δυό μας καταμόναχοι στὸν κόσμο, τῆς πῆρα, καθὼς πήγαινα πίσω της, τὸ κάτασπρο μαντῆλι ἀπ' τὰ μαλλιά. Ἀνασήκωσε πρὸς τὰ πίσω τὰ χέρια γιὰ νὰ τὸ κρατήσῃ. Γέλασα.

— Εἶπα πὼς μοῦ τ' ἀνάρπαξε καμμιὰ κλαμούρα.. Ξεθάρρεψες! Ὅμως αὐτὸ πᾄκαμες εἶνε κακό!

Μοῦ πῆρε τὸ μαντῆλι μὲ βιαία κι' αὐστηρὴ κίνηση ἀπ' τὰ χέρια καὶ τὸ ξαναφόρεσε ἀπότομα καὶ χαριτωμένα. Τὴν ἅρπαξα στὴν ἀγκαλιά μου καὶ τὴ φίλησα στὰ μάτια πολλὲς φορές.

— Κάτσε!

Φτάσαμε σ' ἕνα μικρὸ λειβαδάκι χλοερὸ καὶ ξέφωτο.

— Νά, ἐδῶ βγαίνουν...

— Τὰ Λαμπρολούλουδα;

— Ὅπως θέλεις πές τα!

Ἡ πρασινάδα ἦταν γεμάτη κάτασπρα, εὐωδιαστὰ ἀστεράκια. Ἀχόρταστα τὰ κύταζα.

— Δὲ θὰ κόψῃς;

— Ὄχι! Δὲν εἶνε πειὸ καλὰ νὰ τὰ βλέπουμε κάτω ἐκεῖ δροσερὰ κ' εὐτυχισμένα; Γιατί νὰ τὰ κόψουμε;

— Δίκιο ἔχεις!

Μ' ἔνοιωσε τάχα;

Στὸ γύρισμα κἄποιο ἀγρίμι ξεπετάχτηκε ἀπᾶνα κορμὸ καὶ τᾶβαλε στὰ πόδια. Κουνάβι θἄηταν. Σκιάχτηκα. Ἔσκασε στὰ γέλια.

— Ἔτσι σκιάζεσαι τὰ ζουλαπάκια; ποῦ νἄβγαινε καὶ κανένας λύκος!

— Θὰ μᾶς ἔτρωγε!

— Θἄτρωγ' ἐμένα γιὰ νὰ γλυτώσῃς ἐσύ!..

Τῆς ἔπιασα τὰ δυὸ σκληρὰ χέρια ὅσο μποροῦσα πειὸ τρυφερά.

— Λάμπρω, εἶσαι ἀνεχτίμητο κορίτσι!

— Ἄλλο ποὺ σ' ἀγαπάω δὲν ἀξίζω τίποτα. Ἐσὺ δὲ μ' ἀγαπᾷς!

— Πῶς τὸ ξέρεις;

— Μ' ἀγαπᾷς;

— Πολύ!

Μὲ πόσην εἰλικρίνεια τᾶλεγα! Ἄστραψαν ἀπὸ χαρὰ τὰ μάτια τῆς Λάμπρως. Ἔσφιξε δυνατὰ τὰ χέρια μου κ' εἶπε μὲ τὸν πειὸ εὐτυχισμένο τρόπο:

— Ἂς πεθάνω!

Πολλὲς ἡμέρες δὲν ξαναπῆγα στὸν Καστανόλογγο. Ἕνα δειλινὸ ἦταν ἐκεῖ τὰ κορίτσια. Χόρευαν καὶ πηδοῦσαν στὸ βραχοθεμέλιωτο μπαλκόνι τους. Μὲ καλοῦσαν μὲ κάθε τρόπο ν' ἀνεβῶ κ' ἐγώ. Ὄχι! χαιρόμουν ἀγνότατα, ἔτσι ἀπὸ μακρυά, τὰ τρελλά τους καμώματα. Μὰ κἄποια ὥρα τἄειδα ποὺ ἀνησυχήσανε. Πετάχτηκαν, τρέχανε δεξιὰ - ἀριστερά. Τἄχασα ἀπὸ τὰ μάτια μου μέσα στὸ δάσος. Τί νἄπαθαν; Κίνησα νὰ πάω νὰ ἰδῶ. Μόλις ἔφτασα στὸ μεσοχῶρι

εἶδα τὸν καπετάνιο νὰ δένῃ στὸ πλατάνι δυὸ-τρεῖς μαρτίνες ποὺ βέλαζαν σπαραχτικά. Καπετάνιος ἦταν ἕνας ἀπόστρατος χωροφύλακας, διωρισμένος, ἀπὸ τότε ποὺ πῆρε τὴ σύνταξή του, μόνιμος ἀγροφύλακας τοῦ χωριοῦ.

— Διαόλ' θηλυκά! μονολογοῦσε ὁ καπετάνιος. Ποῦ τὰ χάνεις ποῦ τὰ βρίσκεις — στὸ Κεραλάρι! Ἂς ἔλθουν τώρα νὰ πλερώσουν τὸν τζερεμέ!..

Ἀπάνω στὴν ὥρα φάνηκαν νὰ ροβολᾶν τὸν κατήφορο μουτζοκλαίγοντας τὰ δυὸ κορίτσια.

— Μὴν τὰ δένῃς, μπάρμπα! Δικά μας εἶνε!..

— Μπᾶ καλῶς τες! καλῶς τες! Αὐτὸ θέλω νὰ μάθω κ' ἐγώ: Τίνος εἶνε!.. Ἂς πληρώνῃ τώρα ὁ Σινιόρας κι' ὁ Μπακουλίτσας!.. Ἔχουν!..

— Κειὸ δὲν ἦταν στὸ λόγγο οἱ μαρτῖνες... Ἔβοσκαν παρακατούλια...

— Αὐτὸ δὰ ἔλειψε! Νὰ μὲ βγάλετε καὶ ψεύτη!.. Δρόμο ἀπὸ 'δῶ! Ναρθοῦν γονιοί σας νὰ τὰ παραλάβουν...

Ἄρχισαν τὰ κλάματα τὰ κορίτσια. Βροχὴ πήγαιναν τὰ δάκρυα ἀπ' τὰ μεγάλα παράξενα μάτια τῆς Λάμπρως. Μὲ κύταζε μὲ τὰ δακρυσμένα μάτια της ἱκετευτικὰ σὰ νὰ μοῦ ἔλεγε: «Μιὰ φορὰ σὲ χρειάστηκα κ' ἐγώ! Κάμε τίποτα!..»

Ἄρχισαν νὰ μαζεύωνται οἱ χωριανοί. Ἔπρεπε νὰ δώσω χέρι.

— Πρώτη καὶ τελευταία φορά, καπετάνιε. Σχώρα τες!

— Δὲ μπορῶ! Δὲ μπορῶ! Μπᾶ! μπᾶ! μπᾶ!

— Γιὰ χατῆρι μου!

— Ξέρεις ἂν σ' ἀγαπάω!.. Μὰ δὲ μπορῶ· τὰ ποδοκόπιασα τώρα!

— Εὐθύνομ' ἐγὼ γιὰ τὸ ποδοκόπι σου...

— Δὲ μπορῶ. Τὰ διαμαρτύρησα! Τί θὰ πῇ τὸ χωριό;..

— Κάνω ἐγὼ καλά! Ζημιὰ καμμιὰ δὲν ἔκαναν... Καὶ θὰ προσέχουν ἄλλοτε. Τί λέτε, χωριανοί;

— Ἂς γίνῃ σχωρεμένο! Μὴ χαλᾶς τὸ χατῆρι τοῦ παιδιοῦ, καπετάνιε.

Γύρισε ὁ καπετάνιος καὶ μὲ κύταξε λοξὰ στρήβοντας συλλογισμένα τὸ μουστάκι του.

— Ἂς ἔχετε χάρη στ' ἀρχοντόπουλο αὐτὴ τὴ φορά!.. Πρώτη καὶ τελευταία ὅμως!.. Ἄλλοτε... Ἔλα πάρτε τες καὶ ξεκουμπιστῆτε! Διαόλ' θηλυκά!..

Σὰν ἔνοχος, ποὺ ἀθωώθηκε ἀνεπάντεχα, εὐχαρίστησα τὸν καπετάνιο κυτάζοντας ὅμως τὴ Λάμπρω. Τὰ δακρυσμένα της μάτια χαμογέλασαν γεμάτα εὐγνωμοσύνη. Τὰ σκούπισε μὲ τὴν κρεμάμενη ἄκρη τοῦ ἄσπρου της μαντηλιοῦ, πῆρε τὴ μαρτίνα της σέρνοντας κ' ἔφυγε χαμηλοβλεποῦσα.

— Ἡ ἀλήθεια εἶνε πὼς δὲν ἔγινε ζημιά! εἶπε ὁ καπετάνιος μόλις ἔφυγαν. Τῶκαμα γιὰ νὰ τὴς σκιάξω!.. Πράμα πᾶνε κάτι νεραϊδοπαρμένες νὰ τσοπανέψουν καὶ δὲν ἔχουν τὸ νοῦ τους στὰ ζωντανά. Μηδὰ γνέθουν κάνε;.. Μηδὰ πλέκουν;.. Μπᾶ!.. ὅλο χορὸ καὶ τραγοῦδι!.. Τί ἄλλη προκοπή;!

Ποῦ νἄξερες, καπετάνιο, ποῦ νἄξερες!..

Νωρὶς ποὺ φτάνει τὸ χινόπωρο στὰ ψηλὰ βουνά! Οἱ ράχες φοροῦν κι' ὅλα τὴ συννεφένια κατσούλα τους. Οἱ ποταμιὲς γεμίζουν γαλαχτερὴ καταχνιά. Ἀνεβαίνει — ἀνεβαίνει κάποτε ἡ καταχνιὰ σὰν πλημμύρα καὶ πνίγει τὸ χωριό. Κι' ὅταν ὁ ἥλιος τὴ σκορπίσῃ, στὰ ἔλατα τοῦ Καστανόλογγου ἀπομένουν τὰ κουρέλια της σὰν ἀραχνοΰφαντοι πέπλοι ποὺ περαστικὲς νεράϊδες τοὺς παράτησαν ἁγραδωμένους στὰ λατσούδια. Αὐτὸ τὸ ἀνακάτωμα τῆς ὁμίχλης στὰ λαγκάδια καὶ στὰ δάση καὶ στὰ κορφοβούνια παίρνει μιὰ κοσμογονικὴ μεγαλοπρέπεια. Θαρρεῖς πὼς πλάθεται αὐτὴ τὴν ὥρα ὁ κόσμος τῶν βουνῶν καὶ νά ποὺ ξεφυτρώνει μιὰ πρωτοθώρητη ραχούλα, νά, ποὺ φανερώνεται ἕνα καινούργιο ἔλατο!.. Ἡ ψύχρα ἀρχίζει νὰ γίνεται τσουχτερὴ καὶ εἶνε καιρὸς νὰ φεύγουμε ἀπ' τὰ ψηλὰ βουνὰ ἐμεῖς οἱ καμπίσιοι...

Βρῆκα τὴ Λάμπρω στὴ βρύση καὶ τῆς εἶπα πὼς θ' ἀνεβῶ νὰ τὴς ἀποχαιρετήσω τ' ἀπόγιομα. Λίγο ἔλειψε νὰ τῆς φύγῃ ἀπ' τὰ χέρια ἡ βαρέλα μὲ τὸ νερό.

— Θὰ φύγῃς;

Μιὰ μουντὴ καταχνιὰ σκέπασε τὰ μεγάλα γαλανά της μάτια. Χινόπωρο...

— Δὲν τῶξερες πὼς θὰ φύγω;
— Τῶξερα καὶ δὲν τὸ πίστευα. Τόσο νωρίς;
Τὴν ἄρησα καὶ προχώρησα γιατὶ ἐρχότουν μιὰ ἄλλη γυναῖκα φορτωμένη τὴ βαρέλα της στὴν πλάτη. Τὸ ἀπόγιομα βγῆκα μακρινὸ περίπατο στὴς κοντινὲς ραχοῦλες. Ἀποχαιρετοῦσα. Ὁ Θεὸς τὸ ξέρει πόσο ξάστερες σκέψεις *ἀναδίπλωνα μέσα μου. Ἔπλαθα τὸ σχέδιο μιᾶς χωριάτικης* ζωῆς. Ἤθελα νὰ γίνω γιατρὸς καὶ νἄρθω νὰ μείνω γιὰ πάντα στὰ ψηλὰ βουνά, ἀνάμεσα στοὺς ἁπλοϊκοὺς καὶ δυστυχισμένους αὐτοὺς ἀνθρώπους. Μακάρι νὰ τὸ εἶχα κάμη! Στὴν ἀνεμόραχη βρῆκα τὴς πρῶτες κυκλαμιές, κρυμμένες κάτω ἀπὸ ἕνα ἀγκαθερὸ θάμνο, φυτρωμένο μέσα σ' ἀσπρόπετρες. Ἦταν τὸ τελευταῖο δῶρο τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τὸ πρῶτο τοῦ χινοπώρου.

Κατέβηκα στὸν Καστανόλογγο καὶ βρῆκα τὰ κορίτσια σὲ κάποιο ἄλλο πειὸ κρυφὸ μέρος. Ἀπὸ κεῖ δὲν περνοῦσε ποτὲ ὁ ἀγροφύλακας!

— Πῶς τὰ λένε αὐτὰ τὰ λελουδάκια;
— Χινοπωρίτσες! Βγῆκαν κι' ὅλα;
— Βλέπεις ποῦνε καιρὸς νὰ φύγω;
— Βλέπεις ποὺ τὰ κόβεις κ' ἐσὺ τὰ λελούδια;
— Ἐπειδὴ ἀποχαιρετῶ. Θὰ τὰ πάρω μαζί μου νὰ σὲ θυμᾶμαι...
— Ἐσὺ νὰ θυμᾶσ' ἐμένα;!.. Ἐκεῖ ποὺ θὰ πᾶς;!.. Θἄχεις ἐκεῖ!..

Ἡ Ρίνα ἔφυγε νὰ πάῃ γιὰ τὴς μαρτίνες. «Ἂν τὴς ξαναπιάσῃ ὁ καπετάνιος χαθήκαμε!»

— Καλά, ρώτησα, ἡ Ρίνα δὲ ζηλεύει;
— Ζήλευα ἐγὼ τότε...

Σταμάτησε. Τὴν ἐπίεσα νὰ μοῦ τὸ πῇ. Ναί, ἦταν κ' ἡ Ρίνα ἐρωτευμένη, μὰ ὁ καλός της εἶνε τώρα κληρωτὸς στὰ εὐζωνικά. *Ὅταν ἀπολυθῇ θὰ τὸν πάρῃ! Εὐτυχισμένη Ρίνα!*

— Λοιπόν, Λαμπρούλα, δὲν θὰ σὲ ξαναϊδῶ πειά... φέτο.
— Καὶ φέτο καὶ πάντα!
— Γιατί τὸ λὲς αὐτό;
— Θέλουν νὰ μὲ παντρέψουν στὴν Ἀμερική...

— Ἀλήθεια τὸ λές;
— Ναί, ἀλήθεια.
— Κ' ἐσὺ θέλεις νὰ πᾶς;

Μὲ κύταζε βαθειὰ στὰ μάτια σὰ νὰ προσπαθοῦσε ν' ἀνακαλύψῃ κάπου τὴν πειὸ ἀβέβαιη ἐλπίδα. Ἄχ! δὲν τὴν ἀνακάλυψε κ' εἶπε λυπητερά:

— Ὅμως ἐσένα θὰ σὲ θυμᾶμαι ὅπου, ὅπου, ὅπου κι' ἂν πάω!.. Ὅσο ζῶ κι' ὅσο νὰ πεθάνω!
— Κ' ἐγὼ θὰ σὲ θυμᾶμαι, Λάμπρω!
— Τώρα ποὺ θὰ λείπῃς δὲ θὰ κόψω ποτὲ λελοῦδι καὶ δὲ θὰ πιάσω ποτὲ πουλί. Θὰ σ' ἀρέσῃ;

Τὴ χάϊδεψα τρυφερά. Μὲ συγκινοῦσε τόσο πολὺ μὲ τ' ἁπλᾶ της λόγια!

— Καὶ θἄρχουμαι κάθε μέρα, κάθε μέρα στὸν Καστανόλογγο νὰ σὲ καρτερῶ καὶ νὰ σὲ περιμένω!
— Κάθε μέρα;
— Κάθε μέρα!
— Ψέμματα λές. Θὰ βρέχῃ...
— Ἂς βρέχῃ!
— Θὰ χιονίζῃ...
— Ἂς χιονίζῃ!

Τὴν ἀγκάλιασα σὰν ἕνα μικρὸ ἀδερφάκι καὶ τὴν ἔσφιξα ἀπάνω στὴν καρδιά μου, ποὺ οἱ παλμοί της ρυθμίζανε τὰ πειὸ ἁγνὰ αἰσθήματα. Ἐμείναμε σὲ μιὰ γλυκειά, σιωπηλὴ ἔκσταση πολλὴν ὥρα. Ἦταν μιὰ στιγμὴ τόσο πρωτόγονη καὶ τόσο σύγχρονη μαζί, ποῦ ἔνοιωθα τὸν κύκλο τῶν αἰώνων τῆς ζωῆς νὰ κομποθιάζεται μὲ τὸ ἀγκάλιασμά μας ἐκεῖνο. Εἴμαστε δυὸ μικροὶ πρωτόπλαστοι ἄνθρωποι ὅλως διόλου ἀναμάρτητοι ἀκόμα, μὰ καὶ μὲ ὅλη τὴν πεῖρα, μὲ ὅλη τὴ γνώση τῶν αἰώνων τῆς ἁμαρτίας. Ὁ Καστανόλογγος ἐπύκνωνε γύρω μας σὰν ἕνας Παράδεισος ποὺ δὲ χάθηκε κι' οὔτε θὰ χαθῇ ποτὲ γιὰ τὴς ἀληθινὰ ἐρωτευμένες καρδιές. Πολὺ σπάνια ζοῦμε πειὰ στὴς ἐρωτικές μας περιπέτειες τόσο ἐξιδανικευμένες ὧρες. Ἡδονή; Δὲν ἐμόλυνε τὴ γεύση μου καμμιὰ ἄνοστη γλύκα. Κάτι σὰν ἀπόσταγμα ἀπὸ ἄγριο ροδόμελι ἔσταξε μέσα μου σταγόνα τὴ σταγόνα

σὰν νὰ κατρακυλοῦσε ἀπὸ ἕνα μελίσσι ἀγγέλων φωλιασμένο ψηλὰ στ' ἀστέρια! Κ' ἦρθε νὰ μὲ πικράνῃ κάποιαν ὥρα τὸ σήμαντρο τοῦ χωρισμοῦ. Χτύπησε στ' αὐτιά μου μακριάθε ἀπὸ τὸ βουνὸ τῆς κακιᾶς, τῆς ζηλόφθονης μάγισσας, ποὺ εἶνε κι' αὐτὴ Κόρη τῆς ζωῆς κ' ἔχει προορισμό της κ' ἔργο της νὰ φαρμακώνῃ τὴς χαρὲς τῶν καλῶν ἀνθρώπων.

Καὶ τὸ σήμαντρο αὐτὸ ποὺ χτυποῦσε ξηρὰ καὶ εἰρωνικά, μοῦ ἔφερε ἀκόμη ἕνα κακὸ προμάντεμα. Φώναξα ξαφνικὰ στὴ Λάμπρω:

— Ὄχι! Νὰ μὴν ἔρθῃς ποτὲ μοναχοῦλα τὸ χειμῶνα στὸν Καστανόλογγο μὲ τὴς βροχές, μὲ τὰ χιόνια...

Δὲ μοῦ ἀπάντησε τίποτα. Κ' ἔτσι ἀπόμεινε ἡ φωνή μου ξεκομμένη, ὁλομόναχη, ἀσυνάρτητη, σὰν ἕνα παραλήρημα νυχτερινό, ποὺ δὲν τἄκουσε κανείς, οὔτε ὁ ἴδιος ποῦ τὸ πρόφερε. Κι' ὅμως μπορεῖ νἄφτασε ὡς τὸ μακρινὸ βουνὸ τῆς ζηλόφθονης μάγισσας, ποὺ φαρμακώνει τὴς χαρὲς τῶν καλῶν ἀνθρώπων, σὰν εὔστοχος, ὅμως ἀνίσχυρος, ἀντίλαλος στὸ σήμαντρό της.

Ἔφυγα. Κάθε τόσο, ποὺ θυμώμουν κάτω στὴς χῶρες τὴ Λάμπρω καὶ τὸν ἔρωτά της, ἡ θύμησή της μοῦ ἐρχόταν πάντα ξαφνικὰ κι' ἀπότομα σὰν εἰσβολή. Μὲ κυρίευε ὁλόκληρον. Ἀναπολοῦσα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ λύπη τῶν καλῶν ἀναμνήσεων ὅλο τὸ μικρὸ μυθιστόρημα τοῦ καλοκαιριοῦ. Γελοῦσα μὲ τὴ σκηνὴ τοῦ ἀγροφύλακα καὶ λογάριαζα νὰ τὰ γράψω ἕνα εὔθυμο διήγημα μιὰ μέρα. Μὰ ἡ σκηνὴ τοῦ χωρισμοῦ μοῦ ἄφηνε ἕνα κατακάθι πίκρας στὴν καρδιὰ κ' ἕνα ρῖγος φόβου στὴν ψυχή. Χωρὶς νὰ τὸ θέλω ἔβλεπα ἐμπρός μου τὸν Καστανόλογγο μὲ βροχή. Τὰ σύννεφα ἔρταναν ἕως τὴς κορφὲς τῶν ἐλάτων, ποὺ βογγοῦσαν στὸ πέρασμα τοῦ δυνατοῦ ἀγέρι σὰν λαβωμένοι γίγαντες. Ἔπειτα δυνατὴ βροχὴ τὰ μαστίγωνε ἀλύπητα. Καὶ στὴ ρίζα τοῦ πειὸ μεγάλου ἐλάτου εἶχε ἀπαγγιάσῃ ἡ Λάμπρω καὶ τουρτούριζε μουσκεμένη ὡς τὰ κόκκαλα. Δὲ μ' ἄκουσε!... Κ' ἔπειτα ἔβλεπα τὸν Καστανόλογγο μὲ τὰ χιόνια. Ὁ ἀγέρας δὲν ἀνάσαινε καθόλου. Καὶ νόμιζε κανεὶς πὼς ἦταν τὰ δικά του κάτασπρα φτερὰ ποὺ μαδοῦσαν

ἀνάερα κ' ἔπεφταν σὰ νιφάδες μέσα στὸ δάσος. Ἔτρεχε ἡ Λάμπρω νὰ πάρῃ στὴν ἀγκαλιά της καὶ νὰ ζεστάνῃ ἕνα ξεπαγιασμένο πουλάκι. Μοῦ τἄδειχνε τάχα ἀπὸ μακρυὰ καὶ μοῦ φώναζε θαρρετά: «— Δὲν τἄπιασα σὲ σκανταλιά!.. Θὰ ψωφοῦσε! Τὸ πῆρα νὰ τὸ ζεστάνω. Καὶ πάλι θὰ τ' ἀφήσω ἐλεύτερο!..» Δὲ μ' ἄκουσε!..

Ἦρθε μιὰ μέρα ὁ χωριανὸς κ' ἔφερε τὸ καλὸ χαμπέρι στελμένος, λές, ἀπ' τὸ βουνὸ τῆς κακόψυχης μάγισσας.

— Λέγε μας κἄνα νέο ἀπ' τὸ χωριό...

— Σὰν καὶ τίποτα!.. Τώρα προχτὲς μοναχὰ — κειὸ θὰ τ̓ὤμαθες — ἔκαψε τ' ἀστροπελέκι στὸν Καστανόλογγο τὴ Λάμπρω τοῦ Σινιόρα...

Ὁ ἀντίχτυπος τοῦ φονικοῦ ἀστροπελεκιοῦ μὲ χτύπησε κατακέφαλα. Μὲ τύφλωσε ἡ λάμψη του κι' ὁ βρόντος του μὲ κούφανε. Ζάλη.

— Ἔζησε;

— Νὰ ζήσ'; οὔτε γκὶχ δὲ θἄκανε... Ξέρω κ' ἐγὼ τί τἄβαλε ὁ γιούδας τὸ παληοκόριτσο κ' ἔβγαινε στὸ λόγγο πᾶσα μέρα;... Ἦταν νὰ φάῃ τὰ νειᾶτα του!

— Τῆς τὤπα!.. Τῆς τὤπα!.. Δὲ μὲ ἄκουσε!.. ξεφώνησα σὰν φρενιᾶς στὸν παροξυσμό του, σὰν φρενιᾶς ποὺ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογηθῇ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του γιὰ τὸ κρῖμα του.

— Τί πρᾶμα; ρώτησε ὁ χωρικὸς παραξενεμένος, χωρὶς νὰ πάρῃ ἀπάντηση.

Μαζὶ μὲ τὴ δροσιὰ τῆς ἄνοιξης, μαζὶ μὲ τὸ πρωτοβρόχι τοῦ χινοπώρου, ἀκόμα καὶ μαζὶ μὲ τοῦ χειμῶνα τὴ νεροποντή, ἔχω κ' ἐγὼ νὰ στάξω ἕνα δάκρυ, θυμητικὸ κι' ἀστείρευτο κ' ἐξιλεωτικό, ἀπάνω ἀπ' τὸν ἀγαπημένο μας Καστανόλογγο. Καὶ θέλω τὸ δάκρυ αὐτὸ νὰ κατασταλάζῃ ἀπὸ λατσοῦδι σὲ λατσοῦδι, ἔτσι ὅπως οἱ ἀχτῖδες τοῦ ἥλιου καὶ οἱ στάλες τῆς βροχῆς, νὰ κατασταλάζῃ καὶ νὰ πάῃ νὰ πέσῃ ἀπάνω ἀπ' τὴν ψυχούλα τοῦ κοριτσιοῦ, ποὺ δίχως ἄλλο περιπλανιέται, μὲ τὰ φτερὰ μαζεμένα, μέσα στὸν Καστανόλογγο.

Ναύπακτος. Γ. ΛΘΑΝΑΣ

ΣΠΕΤΣΕΣ

Τὸ φῶς στὸν ἀσυννέφιαστο οὐρανὸ
Πετιέται ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ὢ ἰδέα,
Ποὺ σπάει τοῦ μαύρου νοῦ τὸ σκλαβωμὸ
Καὶ φεύγει ξάφνου ὁλόχρυση κι᾽ ὡραία.

Μιὰ θεία σιωπὴ κρατάει στὸν ἐρχομό·
Κι᾽ ὁ γλάρος μέσ᾽ στὸν ἥλιο λαμπυρίζει.
Κι᾽ ὁ μαΐστρος στοῦ Μυρτῴου τὸ γαλανὸ
Τὸ μάρμαρο χρυσόφυλλα σκορπίζει.

Τὰ πάει ὡς τοῦ Χελιοῦ τὶς ἀμμουδιές,
Στὸν Πέρνωνα, μέσ᾽ στὰ ἴδηη του μονάχο·
Πεύκων, φυκιῶν σκορπίζονται εὐωδιὲς
Ἀπὸ τὴ Σπέτσα ὡς στὸν ὑδραΐϊκο βράχο.

Τ᾽ ἀσβεστομένα σπίτια της, χαρὰ
Κερνοῦν ἀπ᾽ τὰ γαλάζια παραθύρια,
Μὲ τὰ γεράνια τους τὰ πορφυρὰ
Καὶ τὶς κληματαριὲς γιὰ τὰ λιοπύρια.

Τὸ βαρκολιμανάκι της φυλᾶν
Βουβὰ τὰ δυὸ κανόνια τοῦ εἰκοσιένα·
Κ᾽ ἐκεῖθε οἱ ψαροπούλες ξεγλιστρᾶν
Ἀγάλια, μὲ πανιὰ κοκκινισμένα.

Η ΟΠΛΟΜΑΧΙΑ ΚΑΙ ΑΙ ΜΟΝΟΜΑΧΙΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

1. Ἡ ὁπλομαχία ὡς σωματικὴ ἄσκησις θεωρουμένη καὶ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἰατρικαῖς συναγωγαῖς τοῦ Ὀρειβασίου περιληφθέντας λόγους τοῦ ἰατροῦ Ἀντύλλου περὶ τῶν διναμένων τῶν κατὰ μέρος γυμνασίων, ἡ ὁπλομαχία ἀναιρέρεται ὡς ***γυμνάσιον ὄχι ἐκ τῶν παλαιῶν*** διότι, μολονότι ἡ εἰς τὰ ὅπλα ἐξάσκησις πρὸς ἐκμάθησιν τῆς δεξιᾶς καὶ ἀκοπωτέρας χρήσεως αὐτῶν ἦτο παλαιοτάτη, οἱ Ἕλληνες σπανιώτατα μετεχειρίζοντο τὴν ὁπλομαχίαν ὡς μέσον σωματικῆς γυμνάσεως πρὸς ἀπόκτησιν ὑγείας καὶ εὐεξίας, ἐπιδιδόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἄλλην πᾶσαν γυμναστικὴν καὶ τὴν ἀγωνιστικήν. Διὰ τοῦτο καὶ διατυπόνει ὁ Ἄντυλλος τὴν γνώμην ὅτι τὴν ὁπλομαχίαν τῆς ἐποχῆς του (Β′ αἰὼν μετὰ Χριστὸν) εἶχον ἐξεύρη οἱ Ρωμαῖοι, κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ὡς μέσον πολεμικῆς παρασκευῆς τῶν γυμναζομένων, κατόπιν δὲ καὶ ὡς σωματικὴν ἐξάσκησιν καὶ προπόνησιν, ἐπιδιώκοντες δι᾽ αὐτῆς τὸν διττὸν σκοπὸν τοῦ πρακτικοῦ καὶ ὑγιεινοῦ συγχρόνως ἀποτελέσματος. Κατὰ τὰς ὁπλομαχικὰς δὲ ἐκείνας προασκήσεις, ***σκιαμαχίας*** ἀπο καλουμένας ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἱ ἀσκούμενοι ἐνδιόμενοι ὅπλισιν μονομάχων, ***ἢ πρὸς ἀντιπάλους ἢ πρὸς κίονα, ὡς πρὸς ἀντίπαλον διεμάχοντο*** (palaria καλούμενον παρὰ Ρωμαίοις καὶ ad palum exercere). Ὁ τρόπος δηλονότι τῆς εἰς τὰ ἀγχέμαχα ὅπλα προασκήσεως, ἦτο ὁ αὐτὸς ἀκριβῶς πρὸς τὸν σημερινόν. διότι καὶ σήμερον οἱ

όπλομάχοι φοροῦντες εἰδικὴν στολὴν καλύπτουσαν τὴν κεφαλήν, τὸν κορμὸν καὶ τὴν χεῖρα, ἐκτελοῦν ὁπλομαχικὰς συμβολὰς πρὸς ἀλλήλους, πιστότατα ἀναπαριστώσας τὸν πραγματικὸν ἀγῶνα, ἢ καὶ πρὸς κίονα (poteau ἐν Γαλλίᾳ καὶ huggstolpe ἐν Σουηδίᾳ νῦν ἀποκαλούμενον) γυμνάζονται, ἰδίως διὰ τὴν ἐξάσκησιν εἰς τὴν σπάθην. Ἡ τοιαύτη δὲ γύμνασις κατὰ τὸν Ἄντυλλον, καθιστᾷ τὸ σῶμα εὐκίνητον καὶ ***εὔσαρκον,*** διότι καταναλίσκει τὰ λίπη καὶ περιορίζει τὴν ὑπερσαρκίαν, καὶ διαπλάττει στερεωτέραν καὶ περισσότερον συνεκτικὴν τὴν πλαδαρὰν σάρκα. Εἰς τὴν κεφαλὴν ὅμως εἰδικῶς δὲν εἶναι ὠφέλιμος, διότι ἐπειδὴ αὕτη εἶναι κεκαλυμμένη μὲν τοὺς πίλους καὶ τὰς περικεφαλαίας, τὰς ὁποίας φοροῦν οἱ σκιαμαχοῦντες καὶ διὰ νὰ συνειθίζουν τὸ βάρος των καὶ διὰ νὰ προφυλάσσωνται ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῶν ἀντιπάλων, καταπονεῖται οὕτω ἀπὸ τὸ πολὺ βάρος. Ἡ μεγαλυτέρα δὲ ὠφέλεια ἡ ἐκ τοῦ γυμνασίου τούτου προερχομένη εἶναι ἡ δημιουργουμένη ***μακρόπνοια*** καὶ ἡ συντονία τοῦ πνεύματος, ἤτοι ἡ ἀναπνευστικὴ δύναμις καὶ ἡ ἀντοχή, διὰ τῶν ὁποίων οἱ πρὸς αὐτὸ ἐξοικειωθέντες καθίστανται ἀνθεκτικοὶ πρὸς πᾶσαν ἄλλην σωματικὴν προσπάθειαν καὶ δὲν πνευστιῶσι ταχέως.

2. Ὁπλομαχίας καὶ μονομαχίας εὕρεσις.

Κατὰ τὸν Ἀθήναιον (Δ, 41) ὁ Ἕρμιππος, εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον περὶ νομοθετῶν, ***εὑρέτας τῶν μονομαχούντων ἀναγράφει τοὺς Μαντινεῖς***, συμβουλεύσαντος τὸ τοιοῦτον τοῦ Δημώνακτος, ἑνὸς τῶν πολιτῶν. Ὁ δὲ Ἔφορος, εἰς τὴν ἕκτην τῶν ἱστοριῶν του, λέγει ὅτι οἱ Μαντινεῖς καὶ οἱ Ἀρκάδες κατεγίνοντο εἰς τὰ πολεμικὰ καὶ τὴν στολὴν τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν ὅπλισιν τὴν ἀρχαίαν ἐκεῖνοι εἶχον ἐπινοήσει καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο αὕτη ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐποχήν του ***Μαντινική.*** Ἀλλὰ καὶ ***τῆς ὁπλομαχίας αἱ μαθήσεις,*** ἤτοι ἡ πᾶσα τέχνη ἡ ὁπλομαχικὴ καὶ ἡ ἔντεχνος τῶν ὅπλων χρῆσις εἰς τὴν Μαντίνειαν τὸ πρῶτον εὑρέθησαν, «τοῦ Λιμιέου τὸ τέχνημα καταδείξαντος». Ἀρκὰς ὑπῆρξεν ἐπομένως καὶ τῆς ὁπλομαχίας ὁ εὑρέτης, ὅπως καὶ ἡ Παλαίστρα ἡ Ἑρμοῦ, ἡ εὑρέτις τῆς παλαιστικῆς, ἐν Ἀρκαδίᾳ εἶχεν ἠβήσῃ καὶ ὅπως κατὰ περίεργον σύμπτωσιν Ἀρκὰς ὑπῆρξε καὶ ὁ μοναδικὸς νεώτερος Ἕλλην διδάσκαλος τῶν ὅπλων Νικόλαος Πύργος καθὼς καὶ ὁ διάσημος ὁπλομάχος καὶ δὶς Ὀλυμπιονίκης εἰς τὴν σπάθην, ὁ νῦν καθηγητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ἰατρὸς κύριος Ἰωάννης Γεωργιάδης.

Τὸ ἔθιμον τῆς μονομαχίας ὁ Ἀθήναιος θεωρεῖ ἀρχαῖον, μνημονεύων καὶ τὸν ἀγῶνα τῶν υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος, λέγει δὲ ὅτι καὶ οἱ ἔνδοξοι καὶ ***οἱ ἡγεμόνες ἐμονομάχουν*** καὶ ***ἐκ προκλήσεως*** καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Κάσσανδρος ἐκ Βοιωτίας ἐπιστρέψας καὶ θάψας τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασίλισσαν ἐν Αἰγαῖς καὶ μετ' αὐτῶν τὴν Κύνναν τὴν μητέρα τῆς Εὐρυδίκης, ἀφοῦ ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς ἅπασας τὰς προσηκούσας τιμὰς καὶ ***μονομαχίας ἀγῶνα ἔθηκεν,*** εἰς ὃν κατέβησαν τέσσαρες ἐκ τῶν στρατιωτῶν.

3. Αἱ παρὰ τὰ δεῖπνα μονομαχίαι τῶν βαρβάρων.

Οἱ αἱματηροὶ ἐν τούτοις καὶ ἄγριοι οὗτοι ἀγῶνες οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἔθιμον ἑλληνικὸν ἀλλὰ μόνον τῶν βαρβάρων· Ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρει ὅτι τῶν Καμπανῶν τινὲς ***παρὰ τὰ συμπόσια μονομαχοῦσι***· μνημονεύει δὲ καὶ Νικολάου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀναφέροντος ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ***παρὰ τὸ δεῖπνον συμβάλλουσι μονομαχίας,*** παραλαβόντες τὸ ἔθος τοῦτο παρὰ τῶν Τυρρηνῶν· πολλάκις δὲ ἐκάλουν ἐπὶ τὸ δεῖπνον πλὴν τῶν φίλων καὶ δύο ἢ τρία ζεύγη μονομάχων ὅταν δὲ ἐκορέννυντο δείπνου καὶ μέθης ***εἰσεκάλουν τοὺς μονομάχους***· καὶ ὁ μὲν ἐν τῷ ἅμα ἐσφάζετο οἱ δὲ ἐπεκρότουν εὐχαριστούμενοι ἐκ τῆς θέας. Ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὰς τὰς διαθήκας ὥριζον τινὲς κεκτημένοι γυναῖκας εὐπρεπεστάτας ἄλλοι δὲ καὶ παῖδας ἀνήβους ἐρωμένους, ὅπως οὗτοι μονομαχήσωσιν. Ὁ δὲ Ποσειδώνιος λέγει ὅτι οἱ ***Κελτοὶ ἐνίοτε παρὰ τὸ δεῖπνον μονομαχοῦσιν*** ἐγερθέντες ἔνοπλοι καὶ σκιαμαχοῦντες καὶ ἀκροχειριζόμενοι καὶ ποτὲ καὶ μέχρι τραύματος φθάνοντες, ὁπότε ἐρεθισθέντες φθάνουσι

καὶ μέχρι φόνου, ἂν μὴ κρατήσωσιν αὐτοὺς οἱ παρόντες. Τοῦτο ἦτο παλαιὸν ἔθιμον τῶν Κελτῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν παρατιθεμένων τῶν κρεάτων κατὰ τὰ δεῖπνα ἐλάμβανε τὸ μηρίον ὁ θεωρούμενος κράτιστος· ὁ δὲ ἀντιποιούμενος αὐτὸ ***ὤφειλε νὰ μονομαχήσῃ μετ' αὐτοῦ μέχρι θανάτου.*** Ἐξαιρετικῶς μόνον ὁ Πλούταρχος (Συμποσιακῶν ε΄. 2) ἀναφέρει ὅτι πάλαι καὶ ***μονομαχίας ἀγὼν*** περὶ τὴν Ὀλυμπιακὴν Πῖσαν ἦγετο μέχρι φόνου καὶ σφαγῆς τῶν ἡττωμένων καὶ ὑποπιπτόντων· ἀναφέρει ὅμως τοῦτο ὡς πιθανότητα, χωρὶς νὰ δύναται καὶ νὰ τὸ βεβαιώσῃ ἱστορικῶς.

4. *Ἡ ἐνόπλιος ἄσκησις καὶ ἡ μονομαχία κατὰ τοὺς Ὁμηρικοὺς χρόνους.*

Ἐκ διαφόρων ὅμως ἄλλων πηγῶν καὶ ἴσως ἀξιοπιστοτέρων ἐξ ἐκείνων εἰς ἃς ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρεται, δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ὅτι ἡ εἰς τὰ ὅπλα ἄσκησις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι παλαιοτάτη, ὑπερβαίνουσα τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους καὶ ἀναγομένη εἰς τὴν πρὸ τούτων ἐποχήν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ ὅπλα καὶ ἡ δεξιὰ χρῆσις αὐτῶν χαρακτηρίζει πάντας σχεδὸν τοὺς Ὁμηρικοὺς ἥρωας ἄνευ ἐξαιρέσεως· ὁ δὲ Ὅμηρος, ὅστις ὁσάκις ἀναφέρῃ ἥρωά τινα παραθέτει πάντοτε καὶ τὸ ἰδιαίτερον αὐτοῦ ἀγωνιστικὸν ἢ πολεμικὸν προσόν, ἀποκαλῶ ἄλλον μὲν ποδάρκη, ἄλλον τοὺς πόδας ὠκὺν κ.λ.π· μόνον τοὺς κρατίστους βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἀποκαλεῖ αἰχμητάς, θεωρῶν τὸ προσὸν τοῦτο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν βασιλικόν· διὸ καὶ ἐπαινῶν τὸν Ἀγαμέμνονα λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο: «***ἀμφότερον βασιλεὺς τ' ἀγαθὸς κρατερὸς τ' αἰχμητής***». Ὁμοίως περὶ τοῦ Αἴαντος τοῦ Ὀϊλέως λέγει ὅτι ἦτο δεξιὸς μὲν περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἀκοντίου, δηλονότι τὴν ἐξ ἀποστάσεως μάχην, ἀλλ' ***ἐσθλὸς καὶ ἐν τῇ σταδίῃ,*** ἤτοι τῇ ἀπὸ τόπου μάχῃ, καθ' ἣν ἡ δεξιὰ χρῆσις τῶν ὅπλων πρωτίστως ἔκρινε τὸν ἀγῶνα. Τὸν δὲ Ἕκτορα παριστάνει ὡς γνωρίζοντα κάλλιστα τὰ πολεμικὰ ἔργα, τὰς μάχας καὶ τὰς ἀνδροκτασίας, ἡσσημένον εἰς τὸ νὰ ἐκκλίνῃ καὶ νὰ προσβάλλῃ πρός τε τὰ δεξιὰ καὶ τὰ ἀριστερά, διὸ

καὶ ἦτο ἀκαταγώνιστος πολεμιστής, συγχρόνως δὲ καὶ ἀκούραστος καὶ καρτερικὸς ἐν τῷ ἀγῶνι, ἐπίσης δὲ καλῶς ἐγνώριζε τὸν ἀπὸ τόπον ἐνόπλιον ἀγῶνα (Ἰλιάδ. Η, 236 κ.ἑ). Ἀλλὰ καὶ ἀγῶνα ἐν ὅπλοις μνημονεύει ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν ὁποῖον ἄνδρες δύο ἐκ τῶν ἀρίστων εἰς τὴν ὁπλομαχίαν, ἐνδυθέντες τὴν πολεμικὴν πανοπλίαν καὶ λαβόντες ἀνὰ χεῖρας τὸν ταμεσίχροα χαλκόν, ἀγωνίζονται τίς θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐγγίσῃ τὸν ἕτερον διὰ τῆς αἰχμῆς, ὥστε νὰ τρώσῃ ἐλαφρῶς αὐτὸν μέχρις αἵματος· ἀναδεικνύεται δ' εἷς τοῦτον ὁ μετὰ τὸν Ἀγαμέμνονα κράτιστος αἰχμητὴς Διομήδης (Ἰλιάδ. Ψ. 803 κ. ἑ).[1] Ἦτο δὲ πολὺ φυσικὴ ἡ διάκρισις αὕτη τῶν ἡρώων εἰς πάντα ἐν γένει τὰ ἀγωνίσματα, μάλιστα δὲ εἰς τὰ πολεμικά, διότι παρεκτὸς τοῦ ὅτι ὁ πόλεμος ἦτο ἡ ἀποκλειστικὴ αὐτῶν ἀπασχόλησις, πολλάκις κατ' αὐτὸν ***ἡ ὅλη διαφορὰ ἐλύετο διὰ μονομαχίας*** μεταξὺ δύο ἐκ τῶν ἀρίστων ἢ καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἡγεμόνων· ἑπομένως ἡ ὁπλομαχικὴ δεινότης εἶχεν ἐντελῶς ἰδιαιτέραν σημασίαν· ἐπαρκῶς δὲ χαρακτηρίζει τὴν σπουδαιότητα τὴν ὁποίαν οἱ ἥρωες ἀπέδιδον εἰς τὰ τοιαῦτα γεγονότα καὶ τὸ ὅτι δύο τῶν κυριωτάτων ἐπεισοδίων τῆς Ἰλιάδος, ἀποτελούντων δύο ὁλοκλήρους ῥαψῳδίας, εἶναι καὶ ***αἱ δύο μονομαχίαι***, ἡ τοῦ Μενελάου πρὸς τὸν Πάριν καὶ ἡ τοῦ Ἕκτορος πρὸς τὸν Αἴαντα, αἵ θαυμάσιαι περιγραφαὶ τῶν ὁποίων μᾶς δίδουν τελείαν εἰκόνα καὶ τοῦ τρόπου τῆς προκλήσεως καθὼς καὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ ἐκτελέσεως τῆς μονομαχίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, κατ' οὐδὲν ὑστερούσης ἀπὸ ἀπόψεως ἐπισημότητος καὶ τεχνικῆς ὀργανώσεως τῶν περιωνύμων ἱπποτικῶν ***κονταροχτυπημάτων*** καὶ τῶν ***τζιοστρῶν.***

5. *Ἀλεξάνδρου καὶ Μενελάου μονομαχία.*

Πρώτη περιγράφεται εἰς τὴν Ἰλιάδα (Ραψῳδία Γ) ἡ

[1] Παρόμοιον ἀγῶνα, ἐν εἴδει ὁπλομαχικῆς παιδιᾶς ἀναφέρει καὶ ὁ Γάλλος μυθιστοριογράφος A. Dumas εἰς τοὺς «τρεῖς Σωματοφύλακας» του, διασώζων ἴσως ἔθιμον τῶν μονομάχων τῆς ἐποχῆς ἢ ἐμπνευσθεὶς τοῦτο ἀπὸ τὸν Ὅμηρον.

μονομαχία τοῦ Ἀλεξάνδρου (Πάριδος) καὶ τοῦ Μενελάου· Ἤδη ἀμφότερα τὰ ἀντίπαλα στρατεύματα ἤρχισαν νὰ παρασκευάζωνται πρὸς μάχην, οἱ δὲ στρατιῶται παρετάσσοντο παρὰ τοὺς οἰκείους ἡγεμόνας καὶ τοὺς ἀρχηγούς. Καὶ ἡ μὲν Τρῶες μετὰ φωνῶν καὶ ἀλαλαγμῶν ἐκινήθησαν πρὸς ἐπίθεσιν (κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὥς) ἐνῷ οἱ Ἀχαιοί, σιωπηλοὶ καὶ πολεμοχαρεῖς, ἐβάδιζον σοβαροὶ καὶ ἀποφασιστικοί, σπεύδοντες νὰ συνταυτίσουν τὴν δρᾶσιν των καὶ νὰ βοηθήσουν ἀλλήλους κατὰ τὸν ἀγῶνα. Ὅταν δὲ καὶ αἱ δύο παρατάξεις ἔφθασαν εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ὁ θεοειδὴς Ἀλέξανδρος πάνοπλος, προπορευόμενος ὅλων τῶν Τρώων, ***προεκάλει*** ἐκ τῶν Ἑλλήνων πάντας τοὺς ἀρίστους νὰ μονομαχήσουν πρὸς αὐτόν. Εὐθὺς ὅμως ὡς ἀντελήφθη αὐτὸν ὁ πολεμοχαρὴς Μενέλαος, προπορευόμενον μὲ μεγάλα βήματα τοῦ τμήματός του, ὡς λέων ἐχάρη πεινα λέος, βλέπων μακρόθεν ἔλαφον ἢ ἄγριον αἶγα καὶ παραχρῆμα πηδᾶ ἔνοπλος καὶ αὐτὸς χαμαί, ἀπὸ τοῦ ἅρματος, ἵνα μεταβῇ πρὸς συνάντησίν του. Ἀντιληφθεὶς ὅμως αὐτὸν ὁ Πάρις, δειλιᾶ καὶ ἀποσύρεται, καίτοι αὐτὸς προκαλέσας πρῶτος· ἐπιτιμηθεὶς ὅμως καὶ ὑβρισθεὶς δεινῶς ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος ἀποφασίζει νὰ πολεμήσῃ πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀδικηθέντα καὶ προτείνει εἰς τὸν Ἕκτορα νὰ καθίσῃ τοὺς λοιποὺς Τρῶας καὶ τοὺς Ἀχαιούς, αὐτὸς δ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἀντιπάλων στρατευμάτων νὰ μονομαχήσῃ πρὸς τὸν Μενέλαον διὰ τὴν Ἑλένην καὶ πάντα τὰ κτήματα αὐτῆς· ***ἐκεῖνος δὲ ὅστις θὰ νικήσῃ καὶ θ' ἀναδειχθῇ καλύτερος ἐκ τῆς μάχης*** νὰ κρατήσῃ ὁριστικῶς καὶ τὰ κτήματα πάντα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ οὕτω νὰ τελειώσῃ ὁριστικῶς ὁ πόλεμος.

Ὁ Ἕκτωρ κατευχαριστηθεὶς ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ ἀδελφοῦ του, σπεύδει ν' ἀνακοινώσῃ ταύτην πρὸς τοὺς Ἀχαιούς, καὶ νὰ διαβιβάσῃ τὴν πρόκλησιν τοῦ Πάριδος τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαρίστως ἀποδέχεται ὁ Μενέλαος, οἱ δὲ ἀντίμαχοι λαοὶ χαίροντες ἐπὶ τῇ μελλούσῃ καταπαύσει τοῦ πολέμου, τάσσουν τὰ ἅρματα στοιχηδόν, ἐξέρχονται δὲ καὶ ἀποβάλλουν τὰ ὅπλα καὶ τὰ ἀφίνουν κατὰ γῆς, ἐνῷ συγχρόνως ἀποστέλλονται ἐν τάχει δύο κήρυκες εἰς τὸ Ἴλιον διὰ νὰ

φέρουν ἀπὸ ἐκεῖ τὸν Πρίαμον ἵνα παραστῇ εἰς ***τὴν πρὸ τῆς μονομαχίας θυσίαν*** καὶ τὰ ὅρκια.

Μετὰ τὴν θυσίαν, τοὺς ὅρκους καὶ τὰς εὐχάς, ὁ γέρων ἐπιστρέφει πρὸς τὸ Ἴλιον μὴ θέλων νὰ παραστῇ εἰς τὸν αἱματηρὸν ἀγῶνα τοῦ ὁποίου ἄρχεται ἤδη ἡ προπαρασκευή. Καὶ πρῶτον ὁ Ἕκτωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ***ἐμέτρησαν τὸν χῶρον,*** κατόπιν δὲ θέσαντες ***κλήρους ἐντὸς χαλκῆς περικεφαλαίας*** ἐκλήρωσαν ***ποῖος θὰ βάλῃ πρῶτος διὰ τοῦ δόρατος*** τὸν ἀντίπαλον· τὴν περικεφαλαίαν ἀνέπαλλεν ὁ Ἕκτωρ βλέπων πρὸς τὰ ὀπίσω ***(ἄψ ὁρόων)*** ἐξῆλθε δὲ ὁ κλῆρος τοῦ Πάριδος. Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ λοιποὶ πολεμισταὶ ἐκάθιζον κατὰ στοίχους, ὅπου ἦσαν οἱ ἵπποι καὶ τὰ ὅπλα ἑκάστου, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ὁπλισθέντες παρὰ τὸν οἰκεῖον ὅμιλον εἰσῆλθον εἰς τὸ μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Τρώων κενὸν διάστημα, ***δεινὸν δερκόμενοι,*** καὶ ἐστάθησαν πλησίον ὁ εἷς τοῦ ἄλλου εἰς τὸν μετρηθέντα χῶρον, σείοντες τὰ δόρατα καὶ ἀλλήλους ὀργίλως ἀντικρύζοντες. Καὶ πρῶτος μὲν ἔβαλε τὸ μακρὸν δόρυ ὁ Ἀλέξανδρος· καὶ ἐπέτυχε μὲν τὴν καλὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀτρείδου, δὲν διεπέρασεν ὅμως αὐτήν, ἀλλ' ἐκυρτώθη ἡ αἰχμή του. Μετ' αὐτὸν ἀναπαλὼν ὁ Ἀτρείδης τὸ ἰδικόν του καὶ εὐχηθεὶς εἰς τὸν Πατέρα Δία νὰ τιμωρήσῃ τὸν κακοποιὸν (ἵνα καὶ πᾶς τις τῶν ὀψιγόνων ἀνθρώπων μὴ τολμήσῃ νὰ τὸν μιμηθῇ εἰς τὸ μέλλον καὶ ν' ἀδικήσῃ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος τοῦ παρέσχε ξενίαν καὶ στέγην) ἔβαλε τὴν ἀσπίδα τοῦ Πάριδος, διεπέρασε δὲ αὐτὴν καθὼς καὶ τὸν πολυδαίδαλον θώρακα καὶ τὸν χιτῶνα παρὰ τὴν λαπάρην (εἰς τὰ λαγαρά)· ἐκκλίνας δὲ ὁ Πάρις διέφυγε τὸν μέλανα θάνατον. Ὁ Ἀτρείδης ὅμως ταχέως σύρας τὸ ξῖφος ἐκτύπησε μὲ τόσην ὁρμὴν τὸν φάλον τῆς περικεφαλαίας τοῦ ἀντιπάλου ὥστε τὸ φονικὸν ὅπλον θραυσθὲν εἰς τεμάχια ἐξέφυγεν ἐκ τῆς χειρός του· μανιώδης τότε πλέον ὁ ἥρως διὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ ἄοπλος ἐντελῶς, ὁρμᾷ μὲ γυμνὰς τὰς χεῖρας κατὰ τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἁρπάσας αὐτὸν ἐκ τῆς περικεφαλαίας τὸν σύρει, στραφεὶς πρὸς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν· θραύεται ὅμως ὁ ἱμὰς (τὸ ὑποσιάγωνον ὅπως

λέγομεν σήμερον) καὶ οὕτω διαφεύγει καὶ πάλιν ὁ Πάρις τὸν θάνατον.

6. *Ἡ θεοδικία εἰς τὰς Ὁμηρικὰς μονομαχίας. Ἡ εἰς μονομαχίαν πρόκλησις. Ὁμηρικὸς ἱπποτισμός.*

Ἐκ τῆς θαυμασίας καὶ ζωηροτάτης ταύτης περιγραφῆς τοῦ Ποιητοῦ, φαίνεται ὅτι πρῶτον ἐμετρεῖτο ὁ χῶρος, ἐκ τοῦ ὁποίου δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἔξοδος εἰς τοὺς μονομαχοῦντας, μεθ' ὃ ἐκληροῦτο τὶς θὰ βάλῃ πρῶτος τὸ δόρυ· ἀφ' οὗ δὲ ἀντέβαλλε καὶ ὁ ἀντίπαλος, ἂν ὁ διὰ τῶν δοράτων ἀγὼν δὲν ἔκρινεν ὁριστικῶς τὴν μάχην, ἔσυρον ἀμφότεροι τὰ ξίφη καὶ ἐφώρμων κατ' ἀλλήλων ρθάνοντες τέλος καὶ εἰς ἀγῶνα διὰ γυμνῶν τῶν χειρῶν. Ἐπίσης ἀσφαλῶς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι μετὰ τῶν τοιούτων μονομαχιῶν συνεδέετο καὶ ἰδέα τις ***θεοδικίας***. Διαρκούσης τῆς μετρήσεως τοῦ χώρου καὶ τῆς κληρώσεως καὶ οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Τρῶες ηὔχοντο εἰς τοὺς θεοὺς νὰ φονευθῇ ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ, τοιαύτην δ' εὐχὴν ἀνέπεμψε καὶ ὁ Μενέλαος προτοῦ βάλῃ τὸ δόρυ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου.

Ἡ ἔκφρασις ***προκαλεῖν εἰς μονομαχίαν*** εἶναι κοινοτάτη παρ' Ὁμήρῳ. Ὁ θεοειδὴς Ἀλέξανδρος προμαχίζων μεταξὺ τῶν Τρώων, ***προκαλίζετο πάντας ἀρίστους ἀντίβιον μαχέσασθαι*** (Γ, κ. ἑ). Ὁ Ἀπόλλων ἐγείρει τὸ κραιπνὸν μένος τοῦ Ἕκτορος ἵνα οὗτος ***Δαναῶν τινα προκαλέσσεται ἀντίβιον μαχέσασθαι*** (Η, 38) λέγων αὐτῷ: ***αὐτὸς δὲ προκάλεσσαι Ἀχαιῶν ὅς τις ἄριστος ἀντίβιον μαχέσασθαι***. Καὶ ἀλλαχοῦ: ἀλλ' ἴθι ***προκάλεσσαι ἀρηΐφιλον Μενέλαον*** ἐξαῦτις μαχέσασθαι ἐναντίον (Γ, 432)· Ὁ δὲ Τυδεὺς μόνος ὢν μεταξὺ πολλῶν Καδμείων: ***ἀεθλεύειν προκαλίζετο, πάντα δ' ἐνίκα*** (Δ, 388).

Ἄξιος δὲ ἐντελῶς ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς προκλήσεως διὰ τὸ σεμνὸν τῆς γλώσσης, τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ τὴν ἀνδρικὴν καὶ ἀληθῶς ἡρωϊκὴν ἔκφρασιν, ἀποτελῶν ἀληθὲς μνημεῖον, ὄχι μόνον ἁπλῶν ἡρωϊκῶν λόγων ἀλλὰ καὶ εὐγενείας καὶ ἁβρότητος φράσεως. Ὁ Ἕκτορ, λαβὼν

ὁριστικὴν ἀπόφασιν νὰ δώσῃ διὰ μονομαχίας πέρας εἰς τὸν μακροχρόνιον καὶ αἱματηρὸν πόλεμον, λέγει ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἀχαιούς: «Μεταξύ σας ὑπάρχουν πλεῖστοι ὅσοι ἄριστεῖς ἐκ τῶν Παναχαιῶν· ὅστις λοιπὸν ἐκ τούτων ἔχει τὸ θάρρος νὰ πολεμήσῃ πρὸς ἐμέ, ἂς προχωρήσῃ πρῶτος ἐκ πάντων ἀντίπαλος τοῦ θείου Ἕκτορος». Καὶ προσθέτει ὅτι «ἂν ὁ Ἀχαιὸς τὸν φονεύσῃ, λαβὼν τὰ ὅπλα του ὡς λάφυρον ***ν' ἀποδώσῃ τὸ σῶμα του εἰς τοὺς οἰκείους ὅπως ταφῇ παθ' ἃ προσήκει εἰς ἥρωα***· ἂν ὅμως φονευθῇ ὑπ' αὐτοῦ, τότε τὰ μὲν ὅπλα του θ' ἀναθέσῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ πολιούχου τῆς Τροίας θεοῦ, τὸ δὲ σῶμα του θ' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἵνα ταριχεύσαντες θάψωσι καὶ σῆμα ἱδρύσωσιν ὥστε νὰ εἴπῃ ποτέ τις τῶν μεταγενεστέρων ὅτι ***οὗτος ἐστιν ὁ τάφος ἀνδρὸς ὅστις ἀριστεύων*** (πρόμαχος δηλονότι ἁπάντων τῶν στρατευμάτων γενόμενος) ***ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ θείου Ἕκτορος***».

7. *Ἕκτορος καὶ Αἴαντος μονομαχία.*

Ἡ δευτέρα λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περιγραφομένη μονομαχία (Ραψῳδία Η) εἶναι ἡ τοῦ Ἕκτορος καὶ Αἴαντος. Μετὰ τὴν πρόκλησιν τοῦ Ἕκτορος οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀχαιῶν ἐντρέποντο μὲν νὰ τὴν ἀποφύγουν, ἀλλὰ καὶ ἐφοβοῦντο νὰ τὴν ἀποδεχθοῦν· τέλος μετὰ τὰς προτροπὰς τοῦ γέροντος Νέστορος ἐσηκώθησαν ἐννέα ἥρωες ἕτοιμοι ν' ἀναμετρηθοῦν πρὸς τὸν Ἕκτορα. Ἐξ αὐτῶν ἐγένετο, πάλιν προτάσει τοῦ Νέστορος, ἐκλογὴ διὰ κλήρου τοῦ ὁριστικοῦ ἀντιπροσώπου τῶν Παναχαιῶν. Εἷς ἕκαστος ἐκ τῶν ἐννέα ἡγεμόνων ἡτοίμασε τὸν κλῆρον του ἐπιγράψας ἰδιαίτερον ἐπ' αὐτοῦ σημεῖον, ὅλοι δὲ οἱ κλῆροι ἐτέθησαν ἐντὸς τῆς περικεφαλαίας τοῦ Ἀγαμέμνονος, τὴν ὁποίαν λαβὼν ὁ Νέστωρ ἀνέπαλεν μέχρις ὅτου ἐξεπήδησεν ἐξ αὐτῆς εἷς κλῆρος· τὸν κλῆρον τοῦτον λαβὼν ἀμέσως ὁ κῆρυξ ἐπέδειξεν ***ἐνδέξια*** (πλησιάζων ἕνα ἕκαστον πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ κρατῶν τοῦτον διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ τὴν ἀγαθὴν τύχην, τὸ γοῦρι) εἰς πάντας τοὺς κληρούχους, οἱ ὁποῖοι δὲν τὸν ἀνεγνώρισαν ὡς ἰδικόν των. Μόλις ὅμως ἐπλησίασε

τὸν πανύψηλον Αἴαντα, ἀνέγνώρισεν οὗτος ἀμέσως τὸ σῆμα τὸ ὁποῖον ἰδιοχείρως εἶχεν ἐπιγράψη καὶ χαίρων ἀνεκοίνωσε τοῦτο εἰς τοὺς φίλους· συνιστῶν δὲ εἰς αὐτοὺς νὰ εὐχηθῶσιν εἰς τὸν ἄναχτα Δία τὸν Κρονίωνα ὑπὲρ τῆς νίκης του, ὑποδεικνύει συγχρόνως νὰ πράξωσι τοῦτο σιωπηλῶς (ἀπὸ μέσα των — σιγῇ ἀφ' ὑμείων) διὰ νὰ μὴ τὸ ἀκούσουν οἱ Τρῶες, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ ἂν τὸ ἀκούσουν, προσθέτει ἀφελῶς, τοῦ εἶναι ἀδιάφορον, διότι αὐτὸς δὲν φοβεῖται κανένα.

Ὡπλίσθησαν λοιπὸν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὁ δὲ Αἴας πελώριος, μὲ μειδίαμα εἰς τὰ ἀνδρικὰ καὶ ἐπιβλητικὰ χαρακτηριστικά του (μειδιόων βλοσυροῖσι προσώπασι) μὲ βήματα μεγάλα καὶ κραδαίνων τὸ μακρὸν δόρυ, διηυθύνθη πρὸς τὸν τόπον τῆς μονομαχίας καὶ σταθεὶς πλησιέστατα πρὸς τὸν Ἕκτορα λέγει πρὸς αὐτὸν ὅτι τώρα θὰ μάθη καλῶς ὅτι μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν ὑπάρχουν ἐκτὸς τοῦ παρὰ τὰς νῆας μηνίοντος Ἀχιλλέως καὶ ἄλλοι ἀριστεῖς, καὶ πολλοὶ μάλιστα, ἱκανοὶ νὰ τὸν ἀντιμετωπίσουν· ἀφελέστατα δὲ προσθέτει: «Ἔμπρὸς λοιπόν, ἄρχισε πρῶτος» (ἄρχε μάχης). Ἐξ ἴσου ὅμως ἡρωϊκὸς καὶ ὁ ἀντίπαλος καὶ σεμνὸς τὴν γλῶσσαν, ἀπαντᾷ ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι ἀσθενικὸς παῖς, οὐδὲ γυνὴ μὴ γνωρίζουσι τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀλλὰ γνωρίζει καλῶς καὶ ἀπὸ μάχας καὶ φόνους ἀνδρῶν καθὼς καὶ πρός τε τὰ δεξιὰ καὶ τ' ἀριστερὰ νὰ χειρίζεται ἀποτελεσματικῶς τὴν ἀσπίδα, τὸ ὁποῖον κυρίως τὸν καθιστᾷ δυσκαταγώνιστον, ὅπως ἐπίσης γνωρίζει καλῶς νὰ ἐφορμήσῃ ἐναντίον τῶν ἐπερχομένων φρυασσόντων ἵππων καὶ εἰς τὸν ἀπὸ τόπου ἀγῶνα νὰ ψάλλῃ (μὲ τὸν κτύπον τῶν ὅπλων του) τὸν ὕμνον πρὸς τὸν Ἄρη. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν θὰ βάλῃ ἐναντίον του τὸ δόρυ σκοπεύων αὐτὸν κρυφίως, ἀλλὰ φανερά, ἂν τὸν ἐπιτύχῃ.

Σείσας λοιπὸν τὸ μακρὸν δόρυ βάλλει ὁ Ἕκτωρ τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἴαντος τὴν ἑπταβόειον, ἔχουσαν καὶ ὄγδοον χάλκινον ἐπίστρωμα· διαρρῆξαν δὲ τὸν χαλκὸν καὶ τὰς ἓξ βοείους πτυχὰς ἐστάθη τὸ δόρυ εἰς τὴν ἑβδόμην· μετ' αὐτὸν ἔβαλεν ὁ Αἴας καὶ διαπεράσας τὴν ἀσπίδα καὶ τὸν θώρακα ἐτρύπησε καὶ τὸν χιτῶνα παρὰ τὴν λαπάρην· ἐκκλίνας ὅμως

ὁ Ἕκτωρ ἀπέρυγε τὸ πλῆγμα τὸ θανατηφόρον. Τότε καὶ οἱ δύο συγχρόνως ἀποσπάσαντες τὰ δόρατα τὰ στρέφουν καὶ δευτέραν φορὰν κατ' ἀλλήλων καὶ βάλλει πάλιν πρῶτος ὁ Ἕκτωρ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀσπίδος τοῦ Αἴαντος· τὸ ἐξωτερικὸν ὅμως χάλκινον ἐπίστρωμά της αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν ὑπεχώρησεν ἀλλ' ἐκάμφθη ἐπ' αὐτοῦ ἡ αἰχμή. Τότε ὁ Αἴας λαβὼν δι' ἀναπηδήσεως φορὰν πλήττει τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἕκτορος, διαπερᾷ αὐτὴν καὶ πληγώνει τὸν Ἕκτορα εἰς τὸν λαιμὸν ἐλαφρά. ὑποχωρῶν ὅμως ὁ Ἕκτωρ καὶ λόγῳ τῆς ὠθήσεως τοῦ Αἴαντος καὶ τῆς πληγῆς, ***δὲν ἀπέληγε μάχης*** ἀλλὰ λαβὼν λίθον μέγαν τὸν βάλλει κατὰ μέσον τῆς ἀσπίδος τοῦ Αἴαντος· τότε ὁ Αἴας λαβὼν ἕτερον λίθον πολὺ μεγαλύτερον καὶ ἀναπαλὼν αὐτὸν τὸν βάλλει κατὰ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἕκτορος. Τὸ κτύπημα τοῦ τεραστίου ἐκείνου λίθου ἦτο τόσον σφοδρόν, ὥστε ἡ ἀσπὶς ἐκοιλώθη ἡ δὲ ἐξωτερικὴ στεφάνη αὐτῆς ἐκτύπησε τὸ γόνυ τοῦ Ἕκτορος καὶ ἀνέτρεψεν αὐτὸν ὕπτιον· μὲ ταχύτητα ὅμως καταπληκτικὴν καὶ ἑτοιμότητα ἀνωρθώθη ὁ ἥρως ταχέως καὶ ἑλκύσαντες ἀμφότεροι τὰ ξίφη ἡτοιμάζοντο νὰ ἐφορμήσουν ἐναντίον ἀλλήλων, ὁπότε οἱ κήρυκες ἐπενέβησαν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἀγῶνος πλησιαζούσης ἄλλως τε καὶ τῆς νυκτός. Ὁ Αἴας παραπέμπει αὐτοὺς πρὸς τὸν Ἕκτορα διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ προκαλέσας εἰς μάχην ***(αὐτὸς γὰρ χάρμῃ προκαλέσσατο στάντας ἀρίστους)*** ἐκεῖνος δέ, ὁμολογῶν τοῦ Αἴαντος ***τὸ μέγεθος, τὴν ῥώμην καὶ τὴν φρόνησιν*** δέχεται τὴν ἀναβολὴν τῆς μάχης, προτείνας συγχρόνως ὅπως οἱ ἀντίπαλοι ἀνταλλάξουν δῶρα καὶ ἀποχωρισθοῦν ὡς φίλοι· δόσας δὲ εἰς τὸν Αἴαντα τὸ ἀργυρόηλον ξίφος μετὰ τοῦ κολεοῦ καὶ τοῦ καλῶς κατειργασμένου (ἐὐτμήτου) τελαμῶνος ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ***ζωστῆρα φοίνικι φαεινόν.***

8. Αἱ κατὰ τὰς μάχας συμπλοκαὶ ἀνὰ δύο τῶν προμαχιζόντων ἡγεμόνων. Αἱ κοιναὶ φάσεις τῆς συμβολῆς.

Ἄλλη μονομαχία ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου εἶναι ἡ τοῦ Νέστορος πρὸς τὸν Ἐρευθαλίωνα (Η, 148), ὅστις

ἔχων τὰ ὅπλα τοῦ Λυκούργου (ὁ ὁποῖος ἐνεδρεύσας ἔν τινι στενωπῷ εἶχε δολίως φονεύσῃ τὸν ἥρωα Ἀρκίθοον τὸν κορυνήτην, τὸν καλούμενον οὕτω διότι δὲν ἐμάχετο οὔτε μὲ τόξα οὔτε μὲ μακρὸν δόρυ, ἀλλὰ κρατῶν σιδηρᾶν κορύνην, διερρύγνυε τὰς φάλαγγας τῶν ἀντιπάλων [1]), προκάλει πάντας τοὺς ἀρίστους. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Ἐρευθαλίωνα ὁ Νέστωρ, ἂν καὶ νεώτατος ὅλων, ἐνίκησεν ἐν μονομαχίᾳ καὶ ἐφόνευσε, πελώριον καὶ κράτιστον ἄνδρα, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὅλοι ἐφοβοῦντο καὶ ἔπτησσον, κανεὶς δὲ δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ (Ἰλιάδ. Η, 151 κ. ἑ).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεπτομερεστάτων περιγραφῶν τῶν δύο κυριωτάτων μονομαχητικῶν ἐπεισοδίων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου καθὼς καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων περιγραφουσῶν τὰς συμβολὰς ἀνὰ δύο τῶν ***προμαχιζόντων*** ἡρώων καθ' ὅλας τὰς ὁμηρικὰς μάχας, φαίνεται ὅτι ἡ ὅλη ἐξέλιξις τοῦ ἀγῶνος καὶ κατὰ τὰς κανονικὰς καὶ ὠργανωμένας μονομαχίας καὶ κατ' αὐτὰς τὰς τυχαίας συναντήσεις τῶν ἡγεμόνων καὶ προμάχων κατὰ τὰς γενικὰς μάχας, ἦτο πάντοτε σχεδὸν ἡ αὐτή, αἱ δὲ κύριαι φάσεις αὐτῆς ἦσαν δύο: α) ὁ διὰ τοῦ δόρατος προαγών, ὁ ὁποῖος σπανίως ἐτερμάτιζε τὴν μάχην καὶ β) ἡ διὰ τοῦ ξίφους ἐκ τοῦ συστάδην συμπλοκή, ἡ ὁποία πάντοτε ἔκρινεν ὁριστικῶς τὸν ἀγῶνα. Ἐνίοτε ὑπῆρχε καὶ τρίτη ἐνδιάμεσος φάσις, ἡ διὰ μεγάλου λίθου χειροπληθοῦς (χερμαδίου) ἐπίθεσις κατὰ τοῦ πρώτου ἐρορμῶντος διὰ τοῦ ξίφους, πρὸς ἀνακοπὴν τῆς ἐπιθέσεώς του ἢ καὶ πρὸς κέρδος χρόνου διὰ κάλυψιν καὶ ἄμυναν. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην μάχην τὴν ἐπὶ ταῖς ναυσίν, καθ' ἣν οἱ Ἀχαιοὶ διέτρεξαν τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, μόνη δὲ ἡ ἐπικουρία τοῦ Πατρόκλου ἔσωσε τὴν κατάστασιν, ἀφηγεῖται σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Ποιητὴς

[1] Ἡ σιδηρᾶ αὕτη κορύνη διετηρήθη ὡς πολεμικὸν ὅπλον ἐπὶ μακρὰν σειρὰν αἰώνων. Αὐτὴ ἦτο ὁ ἱστορικὸς κεφαλοθραύστης τῶν Ἀκριτῶν καὶ τῶν Ἀπελατῶν, τὸ περιώνυμον *ἀπελατίκι*, τὸ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀποκληθὲν Pétaux d'armes καὶ *τοπούζι* ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τοιοῦτον ἀπελατίκι ἔφερεν ἐξηρτημένον ἀπὸ τὴν σέλλαν τοῦ ἵππου του καὶ ὁ στρατάρχης Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

καὶ τὴν ἑξῆς συμβολήν: «Ὁ Πηνέλεως καὶ ὁ Λύκων συνεπλάκησαν. Καὶ μὲ τὰ δόρατα μὲν ἀπέτυχον καὶ οἱ δύο καὶ κανὲν δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, ἀλλ' ἐφώρμησαν καὶ πάλιν ἐναντίον ἀλλήλων μὲ τὰ ξίφη. Καὶ ὁ μὲν Λύκων ἔκτύπησε τὸν φάλον τῆς ἱππολόφου περικεφαλαίας τοῦ ἀντιπάλου καὶ τὸ ξίφος του ἐθραύσθη εἰς τὴν λαβήν. Ὁ Πηνέλεως ὅμως ἔξίφισε τὸν ἀντίπαλον κάτωθεν τοῦ ὠτός, εἰς τὸν αὐχένα καὶ εἰσῆλθεν ὁλόκληρον τὸ ξίφος εἰς τὴν πληγήν, ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ πληγέντος ἀπεκρεμάσθη πρὸς τὰ πλάγια καὶ ἐλύθησαν τὰ γόνατα του» (Ἰλιάδ. ΙΙ, 335 κ.ἑ.).

Ἐπίσης ὁμοία εἶναι καὶ ἡ συμπλοκὴ τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Αἰνείου (Ἰλιάδ. Υ, 255 κ. ἑ). Πρῶτος ἔβαλεν ὁ Αἰνείας τὸ δόρυ του καὶ διεπέρασε μόλις τὰς δύο πτυχὰς τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, σταθὲν εἰς τὴν τρίτην. Δεύτερος ἔβαλεν ὁ Ἀχιλλεὺς σκοπεύσας κάτωθεν τῆς ἄντυγος, ὅπου λεπτότατος ἦτο ὁ χαλκὸς καὶ διεπέρασε τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἰνείου οὗτος δὲ φοβηθεὶς ἀνύψωσεν αὐτὴν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ δόρυ τοῦ Ἀχιλλέως διῆλθεν ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὦμον του καὶ ἐνεπάγη εἰς τὴν γῆν. Ὁ Αἰνείας, διαφυγὼν τὸν κίνδυνον, ἐστάθη πρὸς στιγμὴν κατάπληκτος, ἐνῷ ὁ Ἀχιλλεὺς ἑλκύσας τὸ ξίφος ὥρμησεν ἐναντίον του μὲ τρομερὰν κραυγήν. Ἐγκαίρως ὅμως συνελθὼν ὁ Αἰνείας, καὶ φοβούμενος ἴσως νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ἀχιλλέα εἰς συμβολὴν μὲ τὰ ξίφη, ἥρπασε λίθον χειροπληθῆ, μεγάλον, τὸν ὁποῖον δύο ἄνδρες δὲν θὰ ἐσήκωναν, καὶ ἡτοιμάζετο νὰ τὸν ῥίψῃ ἐναντίον τοῦ ἐπερχομένου ἐχθροῦ, ὅταν οἱ θεοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὁρκισθῆ νὰ σώσουν τὸν Αἰνείαν καὶ ἂν ἀκόμη ἡ Τροία καταστρέφετο, τὸν ἀπήγαγον ἐκτὸς τῆς μάχης σῶον καὶ ἀβλαβῆ.

Καὶ ἡ συμπλοκὴ ἐπίσης τοῦ Ἀστεροπαίου πρὸς τὸν Ἀχιλλέα (Ἰλιάδ. Φ, 161) διεξάγεται καθ' ὅμοιον τρόπον. Ὁ Ἀστεροπαῖος ***περιδέξιος*** (ἀμφίχειρ, ἀμφιδέξιος) ὢν ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως κρατῶν δύο δόρατα καὶ ἔβαλεν αὐτὰ διαδοχικῶς, τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου· καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκτύπησε τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως χωρὶς νὰ τὴν διαπεράσῃ, τὸ δὲ δεύτερον ἐπλήγωσε ξυστὰ (ἐπιγράβδην) τὸν

πῆχυν τῆς δεξιᾶς χειρός του. Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ὅμως, ἴσως καὶ λόγῳ τοῦ τραύματος, ἐξακοντίσας τὸ δόρυ δὲν ἐπέτυχε τὸν ἀντίπαλον, ἀλλ' ἐνεπάγη τοῦτο εἰς τὴν ὄπισθέν του ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ξάνθου· ταχὺς ὅμως ὁ Ἀχιλλεὺς ἔσυρε τὸ ξίφος καὶ ὥρμησεν ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος, εἴτε διότι δὲν ἔφερε ξίφος, εἴτε διότι δὲν ἐτόλμα ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἥρωα εἰς τὴν διὰ ξίφους συμπλοκήν, προσεπάθει ν' ἀποσπάσῃ τὸ δόρυ τοῦ Ἀχιλλέως διὰ ν' ἀμυνθῇ δι' αὐτοῦ· δὲν τὸ κατόρθωσεν ὅμως ἐγκαίρως καὶ ὁ Πηλείδης προλαβὼν τὸν ἐξίφισεν εἰς τὸ μέσον τῆς κοιλίας, παρὰ τὸν ὀμφαλὸν καὶ τὸν ἐφόνευσε.

Καὶ ἡ τελευταία τοιαύτη συμπλοκὴ τὴν ὁποίαν μνημονεύει ὁ Ποιητής, ἤτοι ἡ τοῦ Ἕκτορος πρὸς τὸν Ἀχιλλέα τὴν αὐτὴν πορείαν ἀκολουθεῖ. Πρῶτος ἔβαλεν ὁ Ἀχιλλεὺς τὸ μακρὸν δόρυ ὁ δὲ Ἕκτωρ ἀπέφυγε τὸ κτύπημα κάμψας ταχέως τὰ σκέλη, τὸ δὲ χάλκινον δόρυ διῆλθεν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς του καὶ ἐνεπάγη εἰς τὴν γῆν. Δεύτερος ἠκόντισεν ὁ Ἕκτωρ καὶ ἐπέτυχε μὲν εἰς τὸ μέσον τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως ἀλλὰ τὸ δόρυ ἐπεστρακίσθη καὶ δὲν τὴν διεπέρασεν οὐδὲ κὰν ἐκαρφώθη ἐπ' αὐτῆς. Ἀπομείνας δὲ οὕτω ἄνευ δόρατος ὁ Ἕκτωρ (ἐνῶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀναλάβῃ τὸ ἰδικόν του διὰ χειρὸς αὐτῆς τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς, προσδραμούσης εἰς βοήθειαν του) ἔσυρεν ἐκ τῆς θήκης τὸ ὀξὺ φάσγανον καὶ ὥρμησε κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του· ἡ ὁρμὴ αὕτη τοῦ Ἕκτορος ἐγέμισε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀχιλλέως ἀπὸ μένος ἄγριον καὶ ἀφοῦ ἐκάλυψε καλῶς τὰ στέρνα του μὲ τὴν περίτεχνον ἀσπίδα, ἔκλινεν ὄπισθεν αὐτῆς τὴν κεφαλὴν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἐμπρός, διὰ νὰ καλύψῃ καὶ τὸ πρόσωπον του καὶ μόνον οἱ ὀφθαλμοί του νὰ φαίνωνται ἄνωθεν τῆς ἄντυγος· οὕτω δέ, ἐπινεύων τρόπον τινὰ μὲ τὴν ἐξαστράπτουσαν τετράφαλον περικεφαλαίαν, τῆς ὁποίας ἔσειετο ἡ πυκνὴ λοφιὰ καὶ πάλλων διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ αἰχμηρὸν δόρυ ἀνεζήτει μὲ προσοχὴν τὸ ἀποκεκαλυμμένον μέρος τοῦ σώματος διὰ νὰ πλήξῃ τὸν ἀντίπαλον. Καὶ τὸ μὲν λοιπὸν σῶμα τοῦ Ἕκτορος ἐκαλύπτετο καλῶς ἀπὸ τὴν χαλκίνην πανοπλίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε σκυλεύσῃ ἀπὸ τὸν Πάτροκλον, ἐφαίνετο δὲ μόνον τὸ κάτω τοῦ λαιμοῦ, ἡ σφαγή, ὅπου αἱ κλεῖδες συνέχονται, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὁπόθεν ἡ ψυχὴ ἐκφεύγει τάχιστα. Ἐκεῖ λοιπὸν ἀκριβῶς ἐσκόπευσε καὶ κατηύθυνε τὴν αἰχμήν του ὁ Ἀχιλλεύς, καὶ διεπέρασε τὸν αὐχένα του ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος ἐκυλίσθη κατὰ γῆς.

Ἡ περιγραφὴ αὕτη τοῦ ἀγῶνος τῶν δύο κρατίστων μαχητῶν καὶ ἡρώων τῶν ἀντιπάλων στρατοπέδων, δεικνύει περισσότερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην τὴν μαχητικὴν δεινότητα τοῦ Ἀχιλλέως. Διότι, μολονότι ἔπνεε μένεα ἐναντίον τοῦ Ἕκτορος διὰ τὸν φόνον τοῦ Πατρόκλου, ἡ δὲ ψυχή του ἐζήτει ἐκδίκησιν, ὅταν ἐπὶ τέλους μετὰ μακρὰν δίωξιν ἐξηνάγκασε τὸν ἀντίπαλον του νὰ δεχθῇ τὴν μάχην, δὲν παρεσύρθη ἀπὸ τὸν ὁρμήν του οὔτε ἔχασε τὴν μονομαχητικὴν ψυχραιμίαν καὶ τὴν περίσκεψιν· ἀλλὰ καλυφθεὶς καλῶς, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, καὶ λαβὼν ***ἔμπεδον*** στάσιν, ἀνεζήτει τὸ τρώσιμον μέρος καὶ τὴν πρόσφορον στιγμὴν νὰ δώσῃ τὸ θανάσιμον κτύπημα· τοῦτο δὲ καὶ κατόρθωσεν εἰς τὸ τέλος.

Καθ' ὅμοιον ἀκριβῶς τρόπον διεξάγεται καὶ ὁ ἐνόπλιος ἀγὼν κατὰ τὰ ἐπὶ Πατρόκλῳ ἆθλα, κατὰ τὰ ὁποῖα, συμφώνως μὲ τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀγωνοθέτου: «ἄνδρες δύο, οἱ ἄριστοι πάντων, περιβεβλημένοι τὴν πολεμικὴν πανοπλίαν καὶ λαβόντες ἀνὰ χεῖρας τὰ αἰχμηρὰ δόρατα νὰ δοκιμάσουν ποῖος θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐγγίσῃ διὰ τῆς αἰχμῆς του τὸν ἀντίπαλον ***μέχρι πρώτου αἵματος***». Εἰς τὸν ἀγῶνα κατῆλθεν ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ ὁ κρατερὸς Διομήδης καὶ ἔλαβον θέσιν ἔναντι ἀλλήλων, πάνοπλοι καὶ ***δεινὸν δερκόμενοι***· καὶ τρὶς μὲν ἐφώρμησαν ἐναντίον ἀλλήλων χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ λογχίσουν ὁ εἷς τὸν ἕτερον. Τέλος ὁ Αἴας πρῶτος ἔβαλε τὸ δόρυ του κατὰ τῆς ἀσπίδος τοῦ Διομήδους ἀλλὰ δὲν ἔρθασε τὸ σῶμα τοῦ ἀντιπάλου, τὸ ὁποῖον ὁ θώραξ ἐπροστάτευεν ἐπαρκῶς. Ὁ Τυδείδης ὅμως, σκοπεύσας ἄνωθεν τῆς μεγάλης ἀσπίδος τοῦ ἀντιπάλου, κατηύθυνε τὴν αἰχμήν του πρὸς τὸν αὐχένα αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ θεαταὶ φοβηθέντες διὰ τὸν Αἴαντα ἐπενέβησαν καὶ ἠξίωσαν τὴν διακοπὴν τοῦ ἀγῶνος, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἔπραξεν ὁ ἀγωνοθέτης, διανείμας ἐξ ἴσου τὰ ἔπαθλα εἰς ἀμφοτέρους.

9. *Μονομαχίαι προομηρικαί. Ἐτεοκλῆς καὶ Πολυνείκης. Ὁ Θεσσαλικὸς ξιφισμός.*

Ἐξ ἴσου ὡραίαι καὶ ζωηρὰ καὶ λεπτομερεστάτη περιγραφὴ μονομαχίας εἶναι καὶ ἡ ἐν ταῖς Φοινίσσαις τοῦ Εὐριπίδου (στίχ. 1356 κ. ἑ). Ὁ Ἄγγελος διηγεῖται ὅτι οἱ νεαροὶ υἱοὶ τοῦ γέροντος Οἰδίποδος ἀφοῦ ἐκόσμησαν τὸ σῶμα των μὲ τὰ χάλκινα ὅπλα, ἐλθόντες εἰς τὸ μέσον τοῦ μεταιχμίου τῶν δύο ἀντιμάχων στρατευμάτων, ἐστάθησαν εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπ' ἀλλήλων, ἕτοιμοι πρὸς μονομαχίαν· ἀφοῦ δὲ ἑκάτεροι ηὐχήθησαν πρὸς τοὺς θεούς, ἐδόθη ***δι' ἀφέσεως πυρσοῦ***, τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς φονικῆς μάχης καὶ ἀμφότεροι συγχρόνως ἐρώρμησαν κατ' ἀλλήλων μὲ προτεταμένας τὰς λόγχας. Τοὺς ἀλλεπαλλήλους δορατισμοὺς ὑπεδέχετο ἕκαστος ἐπὶ τῆς ἀσπίδος του καὶ οὕτω ὁ φονικὸς σίδηρος ἐξωλίσθαινεν εἰς μάτην καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος. Μόλις δὲ ἕκαστος ἔβλεπε τὸ ὄμμα τοῦ ἑτέρου νὰ ὑπερέχῃ ἀπὸ τὴν στεφάνην τῆς ἀσπίδος, διηύθυνε κατ' αὐτοῦ τὴν λόγχην, θέλων νὰ προφθάσῃ νὰ λογχίσῃ εἰ δυνατὸν τὸ στόμα τοῦ ἀντιπάλου. καὶ οἱ δύο ὅμως ἠμύνοντο διὰ τῶν ἀσπίδων τόσον ἀποτελεσματικῶς, ὥστε: ***τὰ δόρατα παρέμενον ἀργά,*** κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ποιητοῦ, ***πᾶσιν δὲ τοῖς ὁρῶσιν ἐστάλασσ' ἱδρώς.*** Τέλος ὁ Ἐτεοκλῆς, ἀπωθῶν μακρὰν διὰ τοῦ ποδὸς πέτραν τινά, ἡ ὁποία παρημπόδιζε τὰς κινήσεις του ἢ ἴσως καὶ τὴν σταθεράν του στάσιν (ἴχνους ὑπόδρομον) ἀπεκάλυψεν ὀλίγον τὸ σκέλος ὑπὸ τὴν ἀσπίδα, ὁ δὲ Πολυνείκης ἀντιληφθεὶς τὸ ἀποκεκαλυμμένον τοῦτο μέρος διηύθυνε πρὸς αὐτὸ τάχιστα τὸ δόρυ[1] καὶ διε-

[1] Καὶ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐκείνας μονομαχίας δι' ἀγχεμάχων, ὅπλων, ὅπως καὶ κατὰ τὰς σημερινάς, οἱ μονομαχοῦντες προσεπάθουν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ καλύπτουν ὅσον τὸ δυνατὸν καλύτερον διὰ τῶν ἀσπίδων τὸ σῶμα καὶ μάλιστα τὰ ἀθωράκιστα μέρη αὐτοῦ, ἐξ ἄλλου δὲ ν' ἀντιληφθοῦν *ταχέως καὶ μὲ ταχύτητα* καὶ ἑτοιμότητα νὰ πλήξουν πᾶν μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀντιπάλου τὸ ὁποῖον αἱ ἐπιθετικαὶ ἢ ἀμυντικαὶ αὐτοῦ κινήσεις ἤθελον τυχὸν ἀποκαλύψῃ.

πέρασε τὴν κνήμην τοῦ Ἐτεοκλέους, ἐνῷ τὸ στράτευμα τῶν Δαναϊδῶν ἔβαλεν ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀρχηγοῦ του. Καθ' ἣν στιγμὴν ὅμως ἐξετέλει τὸ κτύπημα ἀπεκάλυψεν ὁ Πολυνείκης τὸν ὦμον ὁ δὲ προηγουμένως πληγωθεὶς Ἐτεοκλῆς ὁρμητικῶς κατηύθυνε τὴν λόγχην ἐπὶ τὰ στέρνα τοῦ Πολυνείκους καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς συμμαχητάς του Καδμείους ὁμοίαν εὐχαρίστησιν, θραύσας ὅμως συγχρόνως τὸ ἄκρον τοῦ δόρατος του. Ἀπομείνας δὲ οὕτω ἄνευ δόρατος, προχωρεῖ καὶ πάλιν καὶ ἁρπάσας εὐμεγέθη λίθον, βάλλει αὐτὸν κατὰ τοῦ Πολυνείκους καὶ θραύει καὶ τούτου τὸ δόρυ, οὕτω δὲ κατέστησαν καὶ πάλιν ἰσόπαλοι καὶ οἱ δύο, καθὸ ἀμφότεροι ἀπομείναντες ἄνευ δοράτων. Χωρὶς ὅμως νὰ χρονοτριβήσουν ἀνασύραντες τὰ ξίφη ἐπετέθησαν κατ' ἀλλήλων καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐμάχοντο καὶ ***πολὺς ταραγμὸς*** ἠκούετο ἀπὸ τὰ συγκρουόμενα ξίφη καὶ τὰς ἀσπίδας. Ἐν τῇ σφοδρότητι δὲ ταύτῃ τῆς συμπλοκῆς, ἀντιληφθεὶς ὁ Ἐτεοκλῆς τὴν περίστασιν κατάλληλον, ἐξετέλεσε ταχέως καὶ ἐπιτυχῶς, ἓν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων ἐκείνων κτυπημάτων, *τῶν γνωστῶν* εἰς τοὺς διακεκριμένους ὁπλομάχους καὶ ἀποκαλουμένων ***σοφισμάτων***· συγκρατήσας τὸν ἐκ τοῦ τραύματος πόνον ἔτεινε τάχιστα πρὸς τὰ ὀπίσω τὸ ἀριστερὸν σκέλος τελείως τεταμένον, καλύπτων δὲ διὰ τῆς ἀσπίδος ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἐπαρκῶς τὰ κοῖλα τῆς γαστρὸς καὶ προβαλὼν συγχρόνως τὸ δεξιὸν σκέλος, ἐξίφισε χαμηλὰ (ὑπὸ τὴν ἀσπίδα) καὶ ἔπληξε τὸν Πολυνείκην εἰς τὴν κοιλίαν, ὠθήσας ὁρμητικῶς τὸ ξῖφος διὰ τοῦ ὀμφαλοῦ μέχρι τῆς σπονδυλικῆς στήλης·[1] θανατηφόρως τρωθεὶς ὁ Πολυνεί-

Ὁ Λουκιανὸς (Περὶ τοῦ μὴ ῥαδίως πιστεύειν τῇ διαβολῇ) λέγει σχετικῶς: «Ἀλλήλους ὀξὺ δεδόρκασι καὶ ὥσπερ οἱ μονομαχοῦντες ἐπιτηροῦσιν εἴ που τι γυμνωθὲν μέρος θεάσαιντο τοῦ σώματος».

[1] Ὁ ξιφισμὸς οὗτος ἐκαλεῖτο θεσσαλικὸς (θετταλὸν σόφισμα) διετηρήθη δὲ ἕκτοτε εἰς τὴν ὁπλομαχίαν καὶ ἀπετέλεσε μάλιστα ἐπί τινα *χρόνον ἕνα τῶν μυστικῶν ξιφισμῶν* (bottes secrètes) τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος μονομάχων. Ἡ Ἰταλικὴ μάλιστα ὁπλομαχητικὴ σχολή, τὸν ἔχει διατηρήσῃ μέχρι σήμερον καὶ τὸν ἀποκαλεῖ passata sotto, τὸν ἐκτελεῖ δὲ ἀκριβῶς ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Εὐριπίδης καὶ μὲ

κης, καὶ κάμψας συγχρόνως πλευρὰ καὶ κοιλίαν πίπτει κατὰ γῆς, ἐνῷ ὁ Ἐτεοκλῆς θεωρῶν ἑαυτὸν νικητὴν καὶ ἐπικρατήσαντα ὁριστικῶς κατὰ τὴν μονομαχίαν, ἔρριψε τὸ ξίφος του κατὰ γῆς καὶ ἤρχισε νὰ τὸν σκυλεύῃ, μὴ προσέχων ποσῶς εἰς τοῦτον ἀλλ' εἰς τὴν σκύλευσιν. Ὁ Πολυνείκης ὅμως, ἂν καὶ μόλις ἀναπνέων, κρατῶν ἀκόμη τὸ ξίφος κατὰ τὴν θανατηφόρον πτῶσιν, ἔπληξε τὸν Ἐτεοκλέα κατὰ τὸ ἦπαρ ἐπίσης θανατηφόρως. Οὕτω δὲ ἔπεσαν καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀδελφοὶ καὶ ἔδακνον ἐκ τῆς ἀγωνίας τὴν γῆν ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον (γαῖαν ὀδὰξ ἑλόντες ἀλλήλων πέλας) καὶ ἀληθῶς, ὅπως ἀναφωνεῖ κατωτέρω ὁ Χορός: «***ἔκρινε τὸ ξῖφος τὸ μέλλον***».

10. Διάφοροι ἄλλαι ἱστορικαὶ μονομαχίαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν τούτων μονομαχιῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, μνημονεύονται ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων πλεῖσται ὅσαι ἄλλαι μονομαχίαι ἡρώων, ἡγεμόνων καὶ ἄλλων λίαν ἀξιομνημόνευτοι, καθὼς καὶ ποικίλαι πληροφορίαι σχετικαὶ πρὸς τὸν θεσμὸν τῆς μονομαχίας. Ὁ Παυσανίας (Λ΄ κζ΄. 174) ἀναφέρει ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ παρὰ τοὺς Ἀρικιεῖς, ἐβασίλευσεν ὁ Ἱππόλυτος, ὁ υἱὸς τοῦ Θησέως τὸν ὁποῖον θανόντα ἀνέστησεν ὁ Ἀσκληπιός· οὗτος δὲ καὶ ναὸν ἵδρυσε τῆς Ἀρτέμιδος ὅπου μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου ἐτελοῦντο ἀγῶνες μονομαχίας εἰς τοὺς ὁποίους ἐγίνοντο δεκτοὶ μόνον δοῦλοι ἀποδράσαντες καὶ διαφυγόντες τοὺς δεσπότας· ὡς ἔπαθλον δὲ τῆς νίκης ἐλάμβανεν ὁ νικῶν τὴν ἱερωσύνην τῆς Θεᾶς· ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς (Στ' 5, 3) διηγεῖται ὅτι ὁ περιώνυμος ἀθλητὴς Πολυδάμας ὁ Σκοτουσσαῖος, ἀληθὴς Ἡρακλῆς τῆς ἐποχῆς του, προκληθεὶς ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἐμονομάχησε *πρὸς*

τόσην μάλιστα κάμψιν τοῦ ξιφίζοντος, πρὸς τὰ ἐμπρός, ὥστε ἡ μὲν ἐλευθέρα ἀριστερὰ χεὶρ νὰ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους (διὰ ν' ἀνακόψῃ τὴν πτῶσιν ἐμπρὸς καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνέγερσιν), ὁ δὲ κορμὸς καὶ ἡ φέρουσα τὸ ξίφος δεξιὰ χεὶρ νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ὀπισθίου σκέλους.

τρεῖς συγχρόνως ἄνδρας, ἐκ τῶν καλουμένων ἀθανάτων καὶ τοὺς ἐφόνευσε καὶ τοὺς τρεῖς. Ἐπίσης ὁ Πέργαμος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμωνύμου πόλεως, ὅταν διέβη εἰς Ἀσίαν, ἐμονομάχησε πρὸς τὸν Ἄρειον διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ἐφόνευσε, δι' ὃ καὶ ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν πόλιν (Ι, 11, 2). Ὁ Κύκνος ἐπίσης ὑπῆρξε δεινὸς μονομάχος, φονεύσας πολλούς, ἐν οἷς καὶ τὸν Λύκον τὸν Θρᾶκα, μέχρις ὅτου, παρὰ τὸν ποταμὸν Πηνειόν, μονομαχήσας πρὸς τὸν Ἡρακλέα ἐφονεύθη (αὐτόθ. 27, 7). Ἐπίσης ὁ Ὕλλος ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους ἀπέθανεν ἐν μονομαχίᾳ πρὸς τὸν Ἀρκάδα Ἔχεμον (αὐτόθ. 41, 3) ὁ δὲ Λεπρέος, ὅστις ἀγωνισθεὶς πρὸς τὸν Ἡρακλέα διὰ πολυφαγίαν καὶ ἀποδειχθεὶς κατ' αὐτὴν ***οὐχὶ ἀδυνατώτερος***, ἐτόλμησε μετὰ τοῦτο νὰ προκαλέσῃ αὐτὸν καὶ εἰς ἄγῶνα ὅπλων, ἐφονεύθη καὶ οὗτος εἰς τὴν δευτέραν ταύτην μονομαχίαν μὲ τὸν ἥρωα.

Μίαν πολὺ περίεργον μονομαχίαν ἀναφέρει ὁ Διογένης Λαέρτιος (Α, δ΄.) εἰς τὸν βίον τοῦ ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν Πιττακοῦ τοῦ Μυτιληναίου. Ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐμάχοντο πρὸς τοὺς Μυτιληναίους διὰ τὴν Ἀχιλλείτιδα χώραν, ἐστρατήγει τῶν Ἀθηναίων ὁ Φρύνων, παγκρατιαστὴς καὶ Ὀλυμπιονίκης. Ληφθείσης δὲ κοινῆς ἀποφάσεως νὰ μονομαχήσουν οἱ δύο στρατηγοὶ καὶ ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος νὰ κριθῇ ὁ ἀγών, ὁ Πιττακὸς κρύψας δίκτυον ὑπὸ τὴν ἀσπίδα, λαθραίως περιετύλιξε καὶ ἐδέσμευσε τὸν Φρύνωνα καὶ φονεύσας τοῦτον, ἀνυπεράσπιστον πλέον ὄντα, ἀνεδείχθη νικητής. Τὴν μονομαχίαν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Πολύαινος (Στρατηγήματα, 1, 25) καὶ προσθέτει ὅτι τὴν καὶ κατὰ τὴν ἐποχήν του ἐνίοτε ἐν χρήσει οὖσαν τοιαύτην μονομαχίαν ὁ Πιττακὸς ἐδίδαξεν. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς μετὰ δικτύου μονομαχίας διετηρήθη ὑπὸ τῶν ἐν Ρώμῃ μονομάχων τοῦ Ἱπποδρόμου, οἱ ὁποῖοι εἶχον δημιουργήσῃ ἰδίαν ὅλως τάξιν μονομάχων, τοὺς καλουμένους ***ρητιαρίους*** (retiarii) οἱ ὁποῖοι ἐκράτουν τοιοῦτον δίκτυον (ἀμφίβληστρον, rete, jaculum) καὶ ἔρριπτον αὐτὸ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου διὰ νὰ τὸν περιτυλίξουν καὶ νὰ τὸν δεσμεύσουν καὶ οὕτω νὰ τὸν φονεύσουν κατόπιν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς.

Πλὴν τοῦ δικτύου, οἱ ρητιάριοι οὗτοι εἶχον ὡς ἐπιθετικὸν μὲν ὅπλον *τρίαιναν* (fuscina, tridens) καθὼς καὶ ξίφος ἢ ἐγχειρίδιον, ὡς ἀμυντικὰ δὲ τὰ αὐτὰ πρὸς τοὺς λοιποὺς μονομάχους, ἤτοι τὴν πλατεῖαν θωρακισμένην ζώνην (subligaculum, εἶδος θώρακος καλύπτοντος τὴν κοιλίαν καὶ τοὺς κενεῶνας) καὶ τὴν ***περιχειρίδα*** (manica) ἡ ὁποία ἐκάλυπτε καὶ τὸν ὦμον· τὴν περιχειρίδα ὅμως ταύτην ἐφόρουν εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα διότι ἡ χρῆσις τοῦ δικτύου τοὺς ἠνάγκαζε νὰ προβάλουν τ' ἀριστερὰ καὶ οὐχὶ τὰ δεξιά, ὅπως κατὰ τὴν διὰ μόνου τοῦ ξίφους μονομαχίαν. Ἀνάλογος τρόπος ἐξαιρετικῆς ἢ ἀκανονίστου μονομαχίας (duel exeptionnel) εἶχε καθιερωθῇ καὶ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ἱπποτῶν τοῦ τέλους 17ου αἰῶνος οἵτινες ἐμονομάχουν ἐνίοτε φέροντες τὸν μανδύαν εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ ἀποκρούοντες δι' αὐτοῦ τὰ κτυπήματα τοῦ ἀντιπάλου ἢ δεσμεύοντες τὸ ξῖφος αὐτοῦ. Ἑτέραν δὲ ἐπίσης περίεργον μονομαχίαν, ὑπενθυμίζουσαν κάπως τὴν τοῦ Δαβὶδ πρὸς τὸν Γολιάθ, μνημονεύει ὁ Παυσανίας (Ε΄, 4, 1) κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἀγῶνα ἐν Ἠλείᾳ, μεταξὺ τοῦ Δίου καὶ τοῦ Ὀξύλου. Ὁ Δίος ἔκαμε πρῶτος τὴν πρότασιν, νὰ μὴ συμπλακοῦν ὁλόκληρα τὰ στρατεύματα, ἀλλὰ νὰ προκριθῇ ὑφ' ἑκατέρου εἷς στρατιώτης καὶ ἐκ τῆς μονομαχίας νὰ κριθῇ ὁ ὅλος ἀγών· ἡ πρότασις τοῦ Δίου ἐγένετο ἀποδεκτὴ καὶ ὄντως ἐξελέγησαν ἐκ μὲν τῶν Ἠλείων ὁ Δέγμενος ὁ τοξότης ἐκ δὲ τῶν Αἰτωλῶν ὁ Πυραίχμης, ὁ σφενδονήτης· ὁ ὁποῖος καὶ ἐνίκησεν εἰς τὸν ἀγῶνα, οὕτω δὲ τὴν βασιλείαν ἔσχεν ὁ Ὄξυλος. Τὴν μονομαχίαν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Πολύαινος (5, 48) ἵνα βεβαιώσῃ ὅτι ἡ σφενδόνη εἶναι ὅπλον μακροβολώτερον τοῦ τόξου καθὼς καὶ ὁ Στράβων (Η, 3, 33), Ὁ Ἡρόδοτος ἐπίσης ἀναφέρει ***τριφασίαν*** μονομαχίαν, μεταξὺ Παιόνων καὶ Περινθίων, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἵππου πρὸς ἵππον καὶ κυνὸς πρὸς κύνα, καθὼς καὶ τὸν στρατηγὸν Εὐρυβάτην τὸν Ἀργεῖον (ΣΤ΄. 92—93) ὁ ὁποῖος ἦτο δεινὸς πένταθλος καὶ ὁπλομάχος κατὰ δὲ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους μάχην ἐφόνευσε τρεῖς ἀντιπάλους, ἐφονεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ τετάρτου, Σωφάνεος τοῦ Δεκελέως. Ὁ Αἰλιανὸς δὲ πάλιν

μνημονεύει ἀξιοπερίεργον μονομαχίαν μεταξὺ τοῦ Ἀθηναίου Διωξίππου καὶ Κορράγου τοῦ Μακεδόνος ὁπλίτου, λαβοῦσαν χώραν ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀθηναῖος ὁπλομάχος ἀντὶ ἄλλου ὅπλου ἔλαβε ρόπαλον καὶ δι' αὐτοῦ ἐξέκρουσε τὸ ξυστὸν τοῦ Μακεδόνος καὶ ***ἁρπάσας τὸν ἄνδρα σὺν τῇ πανοπλίᾳ***, ἀφοῦ κατέβαλεν αὐτὸν τὸν ἐφόνευσε.

Μονομαχίαν ἀνάλογον πρὸς τὰς ὁμηρικὰς ἀναφέρει καὶ ὁ Πλούταρχος (Πύρρος ζ΄.) μεταξὺ τοῦ Πανταίχου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ ρώμην καὶ δεξιότητα τῆς χειρὸς ἦτο ἄριστος, ὢν δὲ συγχρόνως θαρραλέος καὶ φρονηματώδης προεκάλεσε τὸν Πύρρον εἰς μονομαχίαν. Καὶ οὗτος ὅμως μὴ ὢν κατώτερος οὐδενὸς τῶν βασιλέων ἀπὸ ἀπόψεως ἀλκῆς καὶ τόλμης, ἀπεδέχθη τὴν πρόκλησιν. Ἡ μονομαχία ἀρχικῶς διεξήχθη διὰ τῶν δοράτων· κατόπιν ὅμως ἦλθον οἱ ἀντίπαλοι εἰς χεῖρας καὶ σύραντες τὰ ξίφη ἐχειρίζοντο ταῦτα ***μετὰ τέχνης ἅμα καὶ βίας***. Λαβὼν δὲ ὁ Πύρρος ἓν τραῦμα καὶ δώσας δύο, ἓν εἰς τὸν μηρὸν καὶ ἕτερον εἰς τὸν τράχηλον, κατέβαλε τὸν Πάνταιχον. Παρ' ὅλας ὅμως ταύτας τὰς ἐντελῶς ἐπεισοδιακὰς ἐνόπλους συγκρούσεις ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἡ μονομαχία οὐδέποτε ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, οὔτε ὡς ἔθιμον ἐπιλύσεως τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, οὔτε ὡς θέαμα ἐνδιαφέρον, ὅπως ἐν Ρώμῃ, ὅπου ἡ δημοσία ἀλληλοσφαγὴ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος μονομάχων ἀπετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας τὸ προσφιλέστατον τῶν θεαμάτων τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ.

11. Αἱ περὶ ὁπλομαχίας γνῶμαι τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Πλάτωνος.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ ἀγωγὴ τῶν νέων ἦτο τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον θέμα συζητήσεως τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἡ ὁπλομαχία καθ' ὃ μέρος καὶ αὕτη τῆς ἀγωγῆς τῶν ἐφήβων ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἑλληνικῶν Πολιτειῶν, ἐτέθη πολλάκις ἐπὶ τοῦ τάπητος καὶ γνῶμαι πολλαὶ καὶ λίαν ἐνδιαφέρουσαι ἐλέχθησαν περὶ αὐτῆς, κατὰ σύμπτωσιν δὲ ὅλαι ὑπῆρξαν εὐνοϊκαὶ καὶ δὲν εὑρέθη κανεὶς σοφὸς νὰ ἐκφρα-

σθῇ δυσμενῶς διὰ τὴν εἰς τὰ ὅπλα ἐξάσκησιν τῶν νέων.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων θερμὸς φίλος καὶ ἀπολογητὴς τῆς ὁπλομαχίας ὑπῆρξεν ὁ Ξενοφῶν καὶ λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς ἰδιότητος του, καὶ λόγῳ τῶν ἠθικῶν τῆς ἀσκήσεως ταύτης ἀποτελεσμάτων. Φρονῶν ὅτι σκοπὸς πάσης ἀσκήσεως εἶναι ἡ παρασκευὴ τῶν πολιτῶν διὰ τὸν ἀγῶνα τὸν μεγάλον ***ὅντινα θήσῃ ἡ Πατρὶς ὅταν τύχῃ*** (Ἀπομνημον. Γ, ιβ΄. 1) προσέτι δὲ ὅτι καὶ ἡ ἀνδρεία εἶναι διδακτὴ (Συμποσ. Β, 12) θεωρεῖ ὅτι μόνον ὅπου σέβωνται τὸ θεῖον, διδάσκονται νὰ πειθαρχοῦσι καὶ γυμνάζονται εἰς τὰ πολεμικά, ἐκεῖ τὰ πάντα εἶναι μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν (Κυρ. Ἀνάβ. Α΄. στ΄. 14).

Τρία παρεδέχετο ὁ Ξενοφῶν ὡς κύρια προσόντα τοῦ στρατεύματος: α) ὅταν οἱ στρατιῶται ἦσαν καλῶς ἠσκημένοι σωματικῶς β) ὅταν τὸ φρόνημά των ἦτο ἐξυψωμένον καὶ γ) ὅταν αἱ πολεμικαὶ τέχναι εἶχον ἐπαρκῶς μελετηθῇ (Α΄. στ΄ 41), τέλειον δὲ τύπον στρατιώτου ἐθεώρει τὸν ***ἐθελόπονον*** καὶ φιλοκίνδυνον μετ' εὐταξίας καὶ γνώστην τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων, τὸν φιλοκάλως φέροντα καὶ περιποιούμενον τὸν ὁπλισμόν του. (Β, α΄. 22)· διὰ τοῦτο ὁ καλὸς στρατηγὸς ὤφειλε νὰ φροντίζῃ νὰ εἶναι οἱ στρατιῶται του ἰσχυροὶ καὶ ρωμαλαῖοι διὰ νὰ δύνανται νὰ ὑποφέρουν τοὺς κόπους καὶ τοὺς μόχθους τῆς ἐκστρατείας, νὰ ἔχουν προαποκτήσῃ ἱκανὴν εὐψυχίαν ἵνα καταφρονῶσι τῶν πολεμίων καὶ νὰ γνωρίζουν τελείως τὴν χρῆσιν τοῦ οἰκείου ἑκάστῳ ὁπλισμοῦ (Γ, γ, 9). Διότι ***εἰς τὸν πόλεμον ὁ σίδηρος ἐξισώνει τοὺς ἀσθενεῖς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς*** (Ζ, ε, 65) ***ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἀκονίζει λόγχην, ἐκεῖνος καὶ τὴν ψυχήν του κάπως παρακονᾶ*** (Αὐτόθ. ΣΤ΄. β΄, 33).

Ἐπίσης ἔνθερμος ὑπερασπιστὴς τῆς ὁπλομαχίας ὑπῆρξε καὶ ὁ Πλάτων, συνιστῶν τὴν εἰς ταύτην ἐξάσκησιν διότι πάντα ἄνδρα ἐν πολέμῳ καὶ ἀνδρειότερον καὶ θαρραλεώτερον ποιεῖ αὕτη (Λάχης Β΄.) συγχρόνως δὲ καὶ εὐσχημονέστερον κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ τὴν φορὰν αὐτῶν, γινόμενον οὕτω φοβερώτερον εἰς τοὺς ἐχθροὺς διὰ τὴν εὐσχημοσύνην. Πρὸς τούτους ἡ ὁπλομαχία εἶναι χρησιμωτάτη ἄσκησις διὰ τὰ μειράκια καὶ ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ὠφέλιμος, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ὑστερεῖ ἀπὸ κανὲν ἄλλο γυμνάσιον οὐδὲ πόνον ὀλιγώτερον ἔχει, τοῦτο δὲ μάλιστα καὶ ἡ ἱππικὴ ἁρμόζει περισσότερον εἰς ἐλευθέρους πολίτας· διότι εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ πολῖται καλοῦνται νὰ μετάσχουν ὡς ἀθληταί, ἤτοι εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος, καὶ εἰς τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἀγὼν οὗτος θὰ ἐκτελεσθῇ, ἤτοι τὰ ὅπλα, προγυμνάζονται ἐπαρκῶς μόνοι οἱ συστηματικῶς τὴν ὁπλομαχίαν καλλιεργοῦντες.

Ἡ ὁπλομαχία πρὸς τούτοις θὰ ὠφελήσῃ τὸν εἰς αὐτὴν ἐπιδιδόμενον καὶ κατ' αὐτὴν τὴν μάχην καὶ ὅταν οὗτος μάχεται ἐν τάξει μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ὅταν λυθεισῶν τῶν τάξεων μόνος πρὸς μόνον, διώκων ἢ φεύγων, ἐπιτιθέμενος ἢ ἀμυνόμενος μάχεται. Ὁ ἐξησκημένος ὁπλομάχος οὔτε ὑφ' ἑνὸς ἀντιπάλου θὰ πάθῃ οὐδέν, ἴσως δὲ οὐδ' ὑπὸ περισσοτέρων, ἀλλὰ πανταχοῦ θὰ πλεονεκτῇ τούτων. Ἡ δὲ ἐκ παίδων ἄσκησις εἰς τὰ ὅπλα παρορμᾷ πάντοτε καὶ πρὸς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπάγγελμα καλὸν καὶ πολλοῦ λόγου ἄξιον εἰς πάντα ἄνδρα νὰ τὸ ἐκμάθῃ καὶ νὰ τὸ ἐξασκήσῃ.

Τὴν πᾶσαν ὁπλομαχίαν, ἤτοι τὴν εἰς πᾶν εἶδος ὅπλου ἐξάσκησιν θεωρεῖ ὡς ἀναπόσπαστον μέρος τῆς τελείας παντὸς ἐλευθέρου πολίτου σωματικῆς ἀγωγῆς (Νόμων Ζ, ιζ΄.) ἀντὶ δὲ τῆς πάλης καὶ τῶν τοιούτων βαρέων ἀθλητικῶν ἀγωνισμάτων προτιμᾷ τὴν ***ἐν ὅπλοις μάχην***, ἕνα πρὸς ἕνα διαμαχομένων τῶν ἀσκουμένων καὶ δύο πρὸς δύο μέχρι δέκα πρὸς δέκα. Ὅπως δὲ οἱ διάφοροι περὶ τὰ ἀθλητικὰ εἰδικοὶ διενομοθετήσαντο τὰ τῆς κατὰ τ' ἀγωνίσματα ταῦτα νίκης καὶ ἥττης, οὕτω καὶ οἱ εἰδικοὶ περὶ τὴν ὁπλομαχίαν δέον νὰ συννομοθετήσωσι τὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου καὶ τίνι τρόπῳ θὰ διακρίνεται ὁ νικῶν, πῶς θὰ καθορίζεται ἡ τάξις τῆς διακρίσεως καὶ τὶ δέον νὰ ἐπιτρέπεται καὶ τὶ ν' ἀπαγορεύεται (Νόμων Η΄, β΄, κ. ἑ). Ἐπίσης δὲ συνιστᾷ ὅπως εἰδικοὶ διδάσκαλοι τῆς ὁπλομαχίας, μισθοδοτούμενοι ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἀναλάβωσι τὴν συστηματικὴν εἰς ταύτην ἐξάσκησιν τῶν πολιτῶν (Νόμων 2, 17). Ἂν κρίνῃ δὲ κανεὶς ἐκ τῶν ὑπὸ

τοῦ Ἀριστοτέλους λεγομένων εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, οἱ Ἀθηναῖοι παρεῖχον τοιαύτην τινὰ ἐξάσκησιν εἰς τὰ πολεμικὰ εἰς τοὺς ἐφήβους, διότι παρ' αὐτοῖς ὁ δῆμος ἐχειροτόνει ἕνα σωφρονιστὴν καὶ κοσμητὴν τῶν ἐφήβων καθὼς καὶ δύο παιδοτρίβας καὶ διδασκάλους εἰδικοὺς οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον αὐτοὺς νὰ ὁπλομαχῶσι, νὰ τοξεύωσι καὶ ν' ἀκοντίζωσι καθὼς καὶ νὰ χειρίζωνται τὸν καταπέλτην, διὰ τοῦ ὁποίου ἐβάλλοντο τὰ βαρέα βλήματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς (Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολιτ. μβ΄. 2). φαίνεται ὅμως ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἐξαιρετικὴν χρησιμότητα τῆς εἰς τὰ ὅπλα ἀσκήσεως, κατὰ τὴν ἐποχὴν μάλιστα ἐκείνην, καθ' ἣν ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ μάχαι ἀπέληγον εἰς ἀγῶνα ἐκ τοῦ συστάδην, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα καὶ ἐνίοτε ἑνὸς πρὸς πολλούς, τὸν ἀγῶνα δὲ τοῦτον ἦτο ὅλως φυσικὸν νὰ κρίνῃ ὁ ὁπλομαχικὴ δεινότης καὶ ἡ εὐψυχία τῶν μαχομένων, τὰ κατὰ τὴν παλαίσιραν ἀθλήματα εἶχον τόσον συνυφανθῇ μὲ τὰ ἤθη τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἡ ὁπλομαχία δὲν κατόρθωσεν οὐδέποτε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πρὸς ταῦτα ἰσοτιμίαν καὶ ἀντὶ τῶν ἀθλητῶν τοῦ μεγίστου ἀγῶνος, οἱ νέοι ἐπροτίμων ν' ἀποκαλῶνται ὑπὸ τῶν θαμώνων τῶν παλαιστρῶν ***εὐτράπηλοι καὶ παλαιστρῖται καὶ καλοί***· τοῦτο δὲ ἴσως ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν λόγων διὰ τοὺς ὁποίους τόσον οἱ Μακεδόνες ὅσον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ ἀσκήσαντες ἀποκλειστικῶς τὰ πολεμικά, ἐπεβλήθησαν ὁριστικῶς διὰ τῶν ὅπλων καὶ καθυπέταξαν τὴν Ἑλλάδα.

Καὶ ὑπῆρξε μὲν μία ἐποχὴ καθ' ἣν καὶ τὰ Ἑλληνικὰ στάδια ἀντὶ παλαιστῶν καὶ πυγμάχων εἶχον γεμίσῃ ἀπὸ νεανίσκους ὁπλομαχοῦντας καὶ πώλους δαμαζομένους, ὅταν ὁ Φιλοποίμην ἡγεῖτο τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν καὶ παρασκευάζων τὴν ἄμυναν τῆς πατρίδος, ἐκόσμησε τοὺς νέους μὲ τὰ ὅπλα καὶ διεπόνει αὐτοὺς μὲ ὁπλομαχικὰς ἀσκήσεις, μὲ τὰς ὁποίας καὶ τὰ ὅπλα ἐγένοντο διὰ τὰ σώματά των χειροήθη καὶ ἐλαφρὰ (Πλουτάρχ. Φιλοποίμ. Θ΄.) ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πλέον καιρὸς καὶ οἱ παλαιστρῖται ἐνικήθησαν καὶ ἐδουλώθησαν εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀθλητάς, τοὺς ἀγωνιστὰς τοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα ***μεγίστου ἀγῶνος***.

Ι. Ε. ΧΡΥΣΑΦΗΣ
Διευθυντὴς Ὑπουργείου Παιδείας



ΕΙΣ ΠΟΣΑΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΖΩΜΕΝ

Τὸ ἐρώτημα θὰ ἠδύνατο νὰ φανῇ εἰς τοὺς πολλοὺς ὡς τις παραδοξολογία. Οἱ μαθηματικοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι ἠμοροῦν νὰ ζοῦν—θὰ εἴπουν—εἰς ὅσας διαστάσεις γεννήσῃ ἡ φαντασία των. Αὐτὸ δὲν ἐνδιαφέρει ἄλλους ἀπὸ αὐτούς. Ἡμεῖς γνωρίζομεν τρεῖς διαστάσεις μόνον καὶ γνωρίζομεν ὅτι ζῶμεν εἰς τὸν κόσμον τῶν τριῶν διαστάσεων.

Ἤθελεν ἴσως νομισθῇ ὅτι τὸ ἐρώτημα ἀφορᾷ μεταφυσικήν τινα θεωρίαν, ὁποίαν πλάττουν πολλάκις οἱ ἐπιθυμοῦντες ν' ἀμφιβάλλουν περὶ πάντων, οἱ περιπτυσσόμενοι πᾶν καινὸν δαιμόνιον, πάντα νεωτερισμὸν ἐπιστημονικὸν ἵνα διασκεδάσωσι τὸ κουρασμένον ἐκ τῶν κλασσικῶν ἀξιωμάτων πνεῦμα των καὶ ἑπομένως ἡ τετάρτη διάστασις εἶνε μία λέξις ἐπὶ πλέον πρὸς συγκάλυψιν τῆς ἀγνοίας μας εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ σύμπαντος. Ἐξ ἴσου παραδοξολόγον θὰ ἐφαίνετο βέβαια καὶ τὸ ἐρώτημα τί εἶνε ὕλη ἢ τί εἶνε χρόνος ἢ διάστημα.

Ἂν οὖχ ἧττον ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὴν ὕλην διὰ τῆς φαντασίας τὰς ἰδιότητάς της, αἵτινες ὡς γνωστόν, δὲν ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν ἀλλ' εἰς τὴν ἐγκλειομένην ἐνέργειαν, δὲν μένει τίποτε νὰ ὁρίσωμεν ὡς ὕλην ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἡ οὐσία οὕτως εἰπεῖν τῆς ὕλης, ἡ μάζα, κατεδείχθη ὅτι καὶ αὐτὴ δὲν εἶνε σταθερὰ καὶ μεταβάλλεται αὐξάνουσα μετὰ τῆς ταχύτητος. Τὴν αὐξάνουσαν αὐτὴν μάζαν ὠνόμασαν φαινομενικήν. Εὗρον ὅμως κατόπιν ὅτι ἡ ἀπομένουσα μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν

τῆς φαινομενικῆς αὐτῆς πραγματικὴ μάζα ἰσοῦται μὲ τὸ μηδὲν (Abraam-Kaufmann).

***

Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὸν χρόνον. Ποῖος θὰ ἐδίσταζε νὰ δώσῃ ὁρισμὸν τοῦ χρόνου. Ὁρισμὸν τοσοῦτον μᾶλλον ἀκριβῆ καθ' ὅσον ἔχομεν σήμερον ἐξόχου ἀκριβείας ὄργανα νὰ μετρῶμεν τὸν χρόνον. Καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δυνάμεθα μὲ ἀκρίβειαν νὰ μετρήσωμεν δυνάμεθα κατὰ μείζονα λόγον μὲ ἀκρίβειαν νὰ ὁρίσωμεν.

Τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου συλλαμβάνομεν κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν γεγονότων. Τὸ παρελθόν, τὸ ἐνεστὸς καὶ τὸ μέλλον ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενόν του. Διὰ νὰ συλλάβωμεν λοιπὸν τὴν ἀφῃρημένην ἔννοιαν τοῦ χρόνου πρέπει ν' ἀφαιρέσωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦτο καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μᾶς ἀπομένει τὸ μηδέν.

Ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν συναφῆ ἔννοιαν τοῦ χώρου, τοῦ διαστήματος. Εἶνε ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀφῃρημένην ἔννοιαν κενοῦ διαστήματος. Διαστήματος ἐξ οὗ ἀφῃρέσαμεν τὸ περιεχόμενον, τὰ ὑλικὰ ἀντικείμενα ἅτινα τὸ πληροῦν.

Ἂν πάλιν θεωρήσωμεν τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς προσωπικῆς μας ἐκτιμήσεως, θὰ εὕρωμεν ἐννοίας χρόνου διαφορετικάς, ὑποκειμενικὸν ἢ ψυχολογικὸν καὶ μεταφυσικὸν λ.χ. χρόνον, ὁ ὁποῖος δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν χρόνον τοῦ ἀστρονόμου, τῆς ἐπιστήμης, τὸν χρόνον τῆς βιωτικῆς μας ἐργασίας πρὸς τὸν ὁποῖον αὕτη κανονίζεται.

Ἡ νὺξ τοῦ ἀσθενοῦς εἶνε πολὺ μακροτέρα τῆς τοῦ εὐθυμοῦντος καὶ εὐωχουμένου. Καὶ αἱ στιγμαὶ τοῦ ἀναμένοντος προσφιλῆ ἐμφάνισιν ἢ δοκιμάζοντος ἀγωνιώδη προσπάθειαν, πολὺ μακρότεραι τῶν στιγμῶν τοῦ μακαρίου καταμετρητοῦ τῶν σφαιρῶν τοῦ κομβολογίου. Ἀλλ' ὁ χρόνος αὐτὸς εἶνε ποιοτικὸς δὲν δύναται νὰ καταμετρηθῇ Δὲν εἶνε ὁ συνήθης, ὁ ἀντικειμενικός, ὁ μόνος ὑποκείμενος εἰς μέτρησιν καὶ ἔρευναν ἐπιστημονικήν.

Ἄλλη δυσκολία εἰς τὸν ὁρισμὸν παρουσιάζεται ἐκ τῆς ἀδιασπάστου ἑνότητος τοῦ χρόνου πρὸς τὸ διάστημα πρὸς τὸ ὁποῖον πολλοὶ αὐτὸ τοῦτο τὸν ταυτίζουν. Ὁ Bergson, μεταξὺ ἄλλων θεωρῶν ὡς μόνον πραγματικὸν χρόνον, τὸν ψυχολογικόν, τὴν ***διάρκειαν***, τὴν ὁποίαν καὶ ἔχει θέσει ὡς ἀκρογωνιαῖον λίθον τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος. Ἀλλ' ὁ χρόνος αὐτὸς τοῦ Bergson, στρέφων τὰ νῶτα πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ πρὸς ὅτι ὑπόκειται εἰς μέτρησιν, εἶνε χρόνος ***ποιοτικὸς*** τοῦ ὁποίου μετρητὴς εἶνε ἡ ἑκάστοτε ψυχικὴ ἡμῶν διάθεσις. Ἐκφεύγει τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης. Ἡ δὲ ταύτισις τοῦ χρόνου πρὸς τὸ διάστημα συμβαίνει καθ' ὅσον ἀμφότερα μετροῦνται μὲ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ χωρήσωμεν τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴν μέτρησιν τοῦ διαστήματος [1]. Διὰ νὰ μετρήσωμεν λ. χ. τὸ διάστημα ὅπερ χωρίζει δύο ἀστέρας θὰ προσδιορίσωμεν τὸν ***χρόνον***, τὸν ὁποῖον χρειάζεται τὸ φῶς, οὕτινος ἡ ταχύτης διαδόσεως εἶνε γνωστή, διὰ νὰ διατρέξῃ τὸ διάστημα τοῦτο, ἂν λ. χ. τὸ φῶς χρειάζεται ἓν δευτερόλεπτον, ἡ ἀπόστασις εἶνε 300.000 χιλιόμετρα.

Ἄλλη δυσκολία, ὡς πρῶτος παρετήρησεν ὁ Poincaré [2] εἶνε ὅτι ἡ ἐκτίμησις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ὀργάνων τῆς μετρήσεως, ἂν δὲ τὰ μεγέθη καὶ αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν σωμάτων αἰφνιδίως διπλασιασθῶσι ἢ δεκαπλασιασθῶσι τὸ διάστημα θὰ τὸ εὕρωμεν πάντοτε τὸ αὐτό, ἐξ οὗ καταδεικνύεται ὅτι ἀπόλυτος χρόνος καὶ ἀπόλυτον διάστημα δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ σχετικός, καθ' ὅσον ὁ ἀπόλυτος χρόνος τοῦ ὁποίου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν φιλοσοφικὴν μόνον ἀντίληψιν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ καταμετρηθῇ, ἐλλείψει ἀπολύτου μέτρου [3].

Ἄλλη δυσκολία ἐμφανίζεται, ὅπως ὁ ἴδιος πάλιν πρῶτος παρετήρησεν, ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ συγχρονισμοῦ. Δηλαδὴ τοῦ πότε δύο φαινόμενα εἶνε σύγχρονα. Αὐτὴ ἡ δυσκολία βέβαια δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν χρόνον τοῦ Bergson,

[1] Emile Borel L'espace et le temps 191-193.
[2] Dernières Penjées. 1913. 36-64.
[3] Poincaré. Science et Methode, la Reativité de l'Espace Chap. I

ἀλλὰ διὰ τὸν πραγματικὸν χρόνον, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει μᾶς εἶνε ἐπιβεβλημένος καὶ τίποτε δὲν δυνάμεθα νὰ τοῦ ἀλλάξωμεν, εἶνε δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ἀπολύτως πότε δύο φαινόμενα εἶνε σύγχρονα.

Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ ὁ Poincaré δὲν ὑπωπτεύθη εἶνε ὅτι καὶ ὁ *συγχρονισμὸς εἶνε σχετικός*, ἐξαρτώμενος ἐκ τῆς ταχύτητος μεθ' ἧς κινεῖται ὁ παρατηρητής, τὸ ὁποῖον ἀπέδειξεν, ὡς γνωστόν, κατὰ τρόπον ἀδιαφιλονίκητον ὁ Einstein. Περισσότερον ἴσως τούτου περίεργον φαίνεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ἰδίου καταδειχθὲν ὅτι ὄχι μόνον ὁ χρόνος ἀλλὰ καὶ τὸ διάστημα δὲν ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν ἀλλ' αἱ φαινομενικαὶ διαστάσεις τῶν ἀντικειμένων ἐπιμηκύνονται ἢ ἐπιβραχύνονται ἀναλόγως τῆς κινήσεως αὐτῶν πρὸς τὸν παρατηρητήν, καθ' ὅσον ἀπομακρύνονται ἢ πλησιάζουν πρὸς αὐτόν. Ἡ σφαῖρα ὅπως τὴν βλέπει ὁ ἱστάμενος παρατηρητής, θὰ φαίνεται, ἐκ τὸν μετ' ἰλιγγιώδους ταχύτητος κινούμενον, ὡς ἔλλειψις καὶ ὅτι εἶναι σύγχρονον διὰ τὸν πρῶτον δὲν θὰ εἶνε καὶ διὰ τὸν δεύτερον. ***Τὰ πάντα γίνονται ὡς ἂν ὁ χρόνος ἦτο τετάρτη τις διάστασις τοῦ χώρου*** [1].

Ἀφ' ἧς ὄντως κατεδείχθη ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶνε ἀνεξαρτητός τις ὀντότης οὔτε δύναται ὡς τοιαύτη νὰ ὁρισθῇ, ἀλλὰ χρόνος καὶ χῶρος ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως, κοσμικόν τι γεγονὸς ἵνα ὁρισθῇ ἔχει ἀνάγκην καὶ τῶν τριῶν διαστάσεων τοῦ χώρου ἀκόμη δὲ καὶ τοῦ χρόνου ὡς τετάρτης διαστάσεως.

Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν ποία τέλος πάντων εἶνε ἡ ἔννοια καὶ ἡ μορφὴ τῆς τετάρτης αὐτῆς διαστάσεως.

*
* *

Ἡ ἔννοια τετάρτης διαστάσεως εἰσήχθη κατὰ πρῶτον ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν.

Ἐν ὅσῳ ἐγεωμετροῦμεν μὲ τὰς γραμμάς, λόγος περὶ τεταρτης διαστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ γείνῃ. Λὲν χωρεῖ ἄλλη διάστασις εἰς τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Ἀφ' ἧς ὅμως ὁ Descartes ἔδειξεν ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα τῆς γεωμετρίας δύνανται νὰ λύωνται ἁπλούστερα δι' ἀλγεβρικῶν ἐξισώσεων, τῇ βοηθείᾳ τῶν περιφήμων αὐτοῦ συντεταγμένων, καὶ ἵδρυσε οὕτω τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν, οὐδὲν κώλυμα ὑπῆρχεν ἀναπτύξεως πλειόνων διαστάσεων καὶ νέας μὴ Εὐκλειδείου γεωμετρίας, ἥτις ὡς γνωστὸν βασίζεται ἐπὶ τῶν τριῶν διαστάσεων.

Ἀλλ' αἱ ἀλγεβρικαὶ ἐξισώσεις δὲν δύνανται πάντοτε νὰ παρασταθῶσι διὰ σχημάτων συγκεκριμένων· ἀνταποκρίνονται πολλάκις εἰς φανταστικὰς γεωμετρικὰς παραστάσεις, αἵ ὁποῖαι οὐχ ἧττον χωρὶς νὰ ἔχωσι συγκεκριμένην μορφὴν εἶνε χρήσιμοι εἰς τοὺς μαθηματικούς.

Διὰ τοῦτο τετάρτην τινα γεωμετρικὴν διάστασιν καὶ ὁ μεγαλύτερος μαθηματικὸς νοῦς δὲν δύναται τὰ τὴν φαντασθῇ μὲ συγκεκριμένην μορφήν, κακῶς δὲ οἱ ἀνίδεοι εἰς τὸ ἄκουσμα τετάρτης διαστάσεως τὴν ἀναζητοῦν ἐν τῷ χώρῳ, οἱονεὶ κάθετον ἐπὶ μιᾶς ἄλλης, ὅτε θὰ συνέπιπτε μὲ μίαν ἐκ τῶν γνωστῶν τριῶν διαστάσεων.

Ἑπομένως εἰς τὸ ἐρώτημά μας ἂν ζῶμεν τουτέστι εἰς τρεῖς ἢ τέσσαρας διαστάσεις ἡ ἀναζήτησις καὶ τετάρτης δὲν θὰ ἀπηυθύνετο εἰς τὴν γεωμετρίαν τῶν σχημάτων· τουτέστι δὲν ζητοῦμεν πλὴν τοῦ χώρου τοῦ γνωστοῦ μας τρισδιαστάτου ν' ἀνεύρωμεν καὶ τετάρτην ἀνάλογον τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ κατασκευάσωμεν ἕνα ***ὑπερχῶρον***, οὕτως εἰπεῖν, διὰ νὰ ζητήσωμεν νὰ εὕρωμεν ἂν εἰς τοιοῦτον τυχὸν χῶρον ζῶμεν χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν.

Ἐκτὸς τῆς γεωμετρικῆς τετάρτης διαστάσεως ὅμως δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ φιλοσοφικὴ ἢ μεταφυσικὴ ὡς καὶ ***φυσικὴ*** τετάρτη διάστασις. Περὶ μεταφυσικῆς μὲν δὲν πρόκειται Λέγων δὲ φυσικὴν ἐννοῶ ἂν μὴ τυχὸν πλὴν τῶν τριῶν διαστάσεων τοῦ χώρου οἵτινες καθορίζουν τὰς μορφὰς οἱουδήποτε σώματος εἶνε, ὄχι ἁπλῶς ἀναγκαία, ἀλλ' ἀναπόσπαστος καὶ τετάρτη διάστασις, ***ὄχι γραμμικὴ πλέον***, πρὸς παράστασιν παντὸς συγκεκριμένου κοσμικοῦ γεγονότος καὶ φυσικοῦ ἀντικειμένου.

*
* *

[1] Poincaré Dernières Pensées. Chap. II L'espace et le temps.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νομίζομεν ὅτι καθωρίσαμεν εἰς τί συνίσταται τὸ πρόβλημά μας.

Ὅτι δὲν εἶνε οὔτε μαθηματικόν, οὔτε μεταφυσικὸν ἢ ψυχολογικόν, ἀλλὰ *φυσικὸν* ἢ ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις κοσμικόν, ἀφορῶν τὴν πραγματικὴν κοσμικὴν ἀντίληψιν τῆς τετάρτης διαστάσεως. Ἀνεξαρτήτως τῆς μαθηματικῆς αὐτοῦ διατυπώσεως, ἂν καὶ πῶς ἡ τετάρτη αὕτη διάστασις δύναται νὰ εἰσέλθῃ—καὶ ὀφείλει νὰ δύναται ἂν ὑπάρχῃ ὄντως—εἰς τὰς μαθηματικὰς παραστάσεις τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας.

* * *

Ὅπως εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ἡ ὕπαρξις τετάρτης κοσμικῆς διαστάσεως εἰσήχθη κυρίως ἀφ' ἧς ὁ Einstein κατώρθωσεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιφήμου αὐτοῦ κοσμικῆς θεωρίας, νὰ συγκεντρώσῃ μαθηματικῶς εἰς ἕνα μετρικὸν τύπον τοὺς νόμους οἵτινες διέπουν τὸ σύμπαν καὶ τὰς ἐν αὐτῷ μεταβολάς.

Τὴν τετάρτην αὐτὴν διάστασιν ὡς ἀναπόφευκτον κατὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ χώρου τὴν βλέπομεν λ. χ. ἐμφανιζομένην ὅταν θελήσωμεν ν' ἀναπτύξωμεν χῶρον τινα ἀπὸ μιᾶς εἰς δύο ἢ ἀπὸ δύο εἰς τρεῖς διαστάσεις.

Πράγματι μία γραμμὴ ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει μίαν μόνην διάστασιν δύναται ν' ἀποκτήσῃ καὶ δευτέραν καὶ γείνῃ ἐπιφάνεια ἐὰν ἐπεκταθῇ καθέτως λ. χ. ἐν τῷ χώρῳ. Διὰ τὴν ἐπέκτασιν θὰ χρειασθῇ καὶ θὰ συμβάλῃ χρόνος τις. Ἐκ τῆς δισδιαστάτου ἐπιφανείας πάλιν σχηματίζεται στερεὸν σῶμα καθ' ὅμοιον τρόπον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῆς ἐν χρόνῳ.

Ἡ εἴσοδος ὅθεν τοῦ χρόνου ὡς δημιουργοῦ τοῦ χώρου εἶνε πρόδηλος καὶ ἀναπόφευκτος ὅρος, ἑπομένως παντὸς τρισδιαστάτου σώματος συμμετέχει καὶ τέταρτος παράγων, ὁ χρόνος. Τοῦτο βεβαίως μᾶς φέρει ὡς ὀλιγώτερον ἀφηρημένην πλέον τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου ὡς τετάρτης διαστάσεως.

Ἀλλὰ καὶ ὁ σαφὴς προσδιορισμὸς οἱουδήποτε γεγονότος κοσμικοῦ εἶνε ἀδύνατος ἄνευ τοῦ χρόνου. Ἡ πρώτη ἐρώτησις τοῦ δικαστοῦ, τῆς πολιτείας, πρὸς διαπίστωσιν τῆς ταυτότητός μας εἶνε πόσων ἐτῶν εἶσαι. Ἡ διήγησις ἑνὸς συμβάντος γίνεται πάντοτε κατὰ διαδοχὴν τῶν γεγονότων, ἐν χρόνῳ τοιούτῳ. Ἡ ἐκτύλιξις μιᾶς ἱστορίας εἰς τὸν κινηματόγραφον γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, μὲ μόνας τὰς δύο διαστάσεις τῆς ἐπὶ τῆς ὀθόνης προβολῆς, διότι τὴν τρίτην δυνάμεθα διὰ τῆς ὀπτικῆς φαντασίας νὰ συμπληρώσωμεν, τὸν χρόνον ὅμως οὐχί.

Καὶ ὄχι μόνον παντὸς γεγονότος ἀλλὰ καὶ παντὸς ἀντικειμένου. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἔχει ἀνάγκην τοῦ χρόνου ἵνα καθορισθῇ. Ὁ μικρὸς χῶρος ὅπου ἀναπαύονται εἰς τοὺς αἰῶνας τὰ ὀστᾶ μας ἀλλάσσει θέσιν κάθε στιγμὴν ἐν τῷ διαστήματι μετακινούμενος ἑκατὸν περίπου χιλιάδος χιλιομέτρων τὴν ὥραν, λόγῳ τῆς περιστροφῆς τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονα της μόνον. Καὶ ὅταν σχεδιάζω εἰς τὸν πίνακα ἓν τετράγωνον, τὸ τετράγωνον κατέχει μὲν ἐν τῷ πίνακι τὴν αὐτὴν θέσιν πάντοτε, ἐν τῷ διαστήματι ὅμως κατέχει τὴν ὡρισμένην ἐπιφάνειαν μόνον ἐν ὡρισμένῳ χρονικῷ διαστήματι.

Ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης τὴν ὁποίαν ἔχομεν τοῦ χρόνου πρὸς καθορισμὸν καὶ τῶν συμβεβηκότων καὶ τοῦ χώρου δὲν προκύπτει κατὰ τρόπον αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸν ὅτι πρέπει οὗτος νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τετάρτη τοῦ χώρου διαστάσεις. Τοῦτο ἐξάγεται, μαθηματικῶς οὕτως εἰπεῖν ἐκ τοῦ κοσμικοῦ τύπου τοῦ Minkowski - Einstein.

Ὁ χρόνος κατὰ τὴν κλασσικὴν φυσικὴν ἐθεωρεῖτο τι ἀπόλυτον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὸν χῶρον τὸν ὁποῖον κατέχουν τὰ ἀντικείμενα καὶ ἀπὸ τὴν κίνησιν τοῦ συστήματος εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν. Ἀφ' ἧς ὅμως ὑπὸ τοῦ Einstein κατεδείχθη ὁποία ἡ ἐξάρτησις αὐτοῦ ἐκ τούτων, οἱ μαθηματικοὶ τύποι τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας δὲν ἐξήρκουν πλέον δι' ὅλας τὰς περιστάσεις, αἵτινες κυρίως ἔφερον τὸν Einstein εἰς τὴν εὕρεσιν ἢ μᾶλλον τὸν καθορισμὸν τῆς σχετικότητος τοῦ χρόνου. Ὁ Minkowski—μεγάλος μαθηματικὸς—προσθέσας εἰς τὰς τρεῖς διαστάσεις καὶ τὸν χρόνον ὡς τετάρτην, κατέληξεν εἰς τύπον δι' ὅλας τὰς περιστάσεις ἐπαρκῆ, οὕτως ὥστε ὁ πρὸς στιγμὴν ἀπειληθεὶς κλονισμὸς εἰς τὰς πεποιθήσεις πολλῶν ὡς πρὸς τὴν ἐπάρκειαν καὶ ἑπομένως ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τῆς κλασσικῆς φυσικῆς παρεκάμφθη, μὲ τὸν

τετραδιάστατον, ὡς τὸν ὀνομάζει, ***κόσμον*** ὁ Minkowski, τοῦ ***χρόνου — χώρου,*** καὶ ἂν τὸν χρόνον μέχρι τοῦδε δὲν εἴχομεν συνηθίσει λέγει ὁ Einstein, νὰ τὸν αἰσθανώμεθα ὡς τετάρτην διάστασιν, τοῦτο συμβαίνει διότι τὸν ἐθεωροῦμεν ἀνεξάρτητον τοῦ διαστήματος.

Ποῖον τὸ ἄμεσον κέρδος ἐκ τοῦ τετραδιαστάτου τούτου κόσμου τῶν Minkowski — Einstein? Τὸ κέρδος ὑπῆρξε εἰς τὸ μικρὸν διάστημα ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης ἡ λύσις προβλημάτων, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ κλασσικὴ Φυσικὴ οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἐξήγησιν, ὅπως ἡ κίνησις τῆς γῆς διὰ μέσου τοῦ αἰθέρος, τὸ περιήλιον σημεῖον τοῦ πλανήτου Ἑρμοῦ, ἡ θέσις τῶν γειτονικῶν πρὸς τὸν ἥλιον ἀστέρων, φαινόμενα τινὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ κλπ. Ταῦτα ἐλύθησαν χάρις εἰς τὴν νέαν αὐτὴν κοσμικὴν ἀντίληψιν, τοῦ τετραδιαστάτου σύμπαντος, τοῦ «κόσμου» τοῦ Minkowski, ἢ καλύτερον «χώρου χρόνου» τοῦ Einstein.

*
* *

Ἐννοεῖται ὅτι πρὸ τῆς μεγάλης αὐτῆς καινοτομίας εἰς τὴν κοσμικὴν ἀντίληψιν δὲν ἔλειφαν οἱ δύσπιστοι. Ἰδιαιτέρως ἐτάραξαν τὰ καινὰ δαιμόνια πολλοὺς φιλοσόφους μεταφυσικούς. Περὶ τοῦ Bergson εἴπομεν ἤδη. Ἀλλ' ὁ Bergson δὲν ταράσσει τὸν χρόνον τοῦ Einstein, τὸν συνήθη χρόνον δηλ. ὅλων τῶν ἀνθρώπων θεωρῶν αὐτὸν ὡς διάστημα καὶ πιστεύων μόνον εἰς τὴν **διάρκειαν**, τὸν ψυχολογικὸν χρόνον.

Ὁ Maeterling εἰς περιγραφὴν πλήρη ποιητικῆς χάριτος τῶν περὶ τετάρτης διαστάσεως θεωριῶν [1] πιστεύει ἀκραδάντως εἰς τὴν ὕπαρξιν τετάρτης διαστάσεως, ἀλλ' αὐτὴ δὲν φρονεῖ ὅτι εἶνε ὁ χρόνος, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς προσωρινῶς, διὰ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν περιστάσεων εἰσαχθέντα ὡς τοιαύτην [2].

Τὴν τετάρτην διάστασιν ἥτις θ' ἀπεκάλυπτε τὸν ἀληθινὸν

[1] Maeterling. La vie de l'Espace. 1928.
[2] Idem σελ. 183.

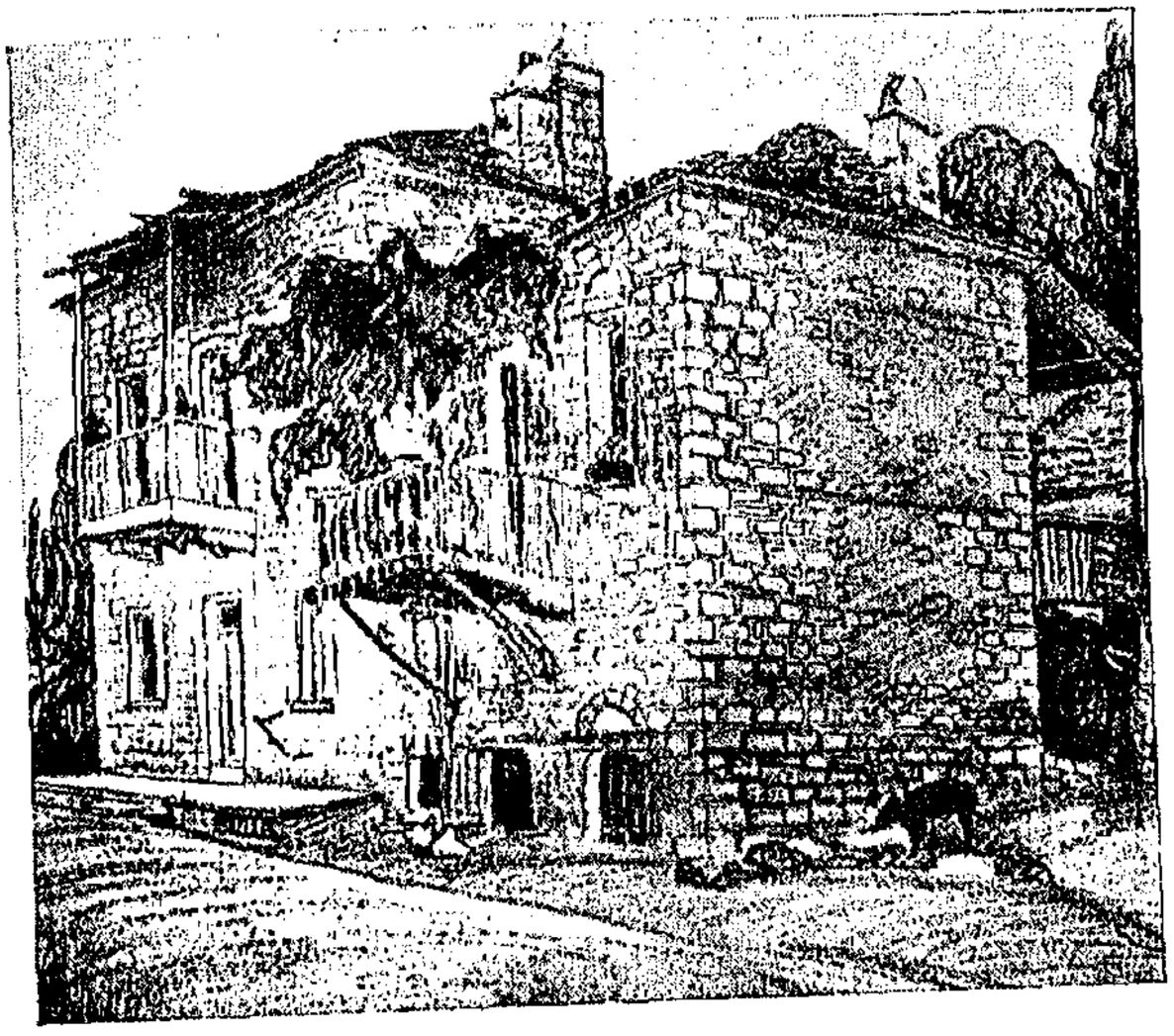

Κ. ΜΑΛΕΑΣ — ΠΑΛΙΑ ΣΠΙΤΙΑ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

κόσμιον θεωρεῖ ἔννοιαν ὑπερτέραν τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως. Τὴν ἡμέραν, λέγει, [1] ποῦ θὰ ἠμποροῦμεν νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς τετάρτης διαστάσεως, θὰ εἴμεθα περίπου ὑπεράνθρωποι.

Βεβαίως δὲν σκεπτόμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τοὺς μεταφυσικοὺς εἰς τὴν φανταστικὴν αὐτὴν πτῆσιν εἰς τὰς ὑπερβατικὰς σφαίρας τῆς ὑπεργεωμετρίας καὶ τοῦ ὑπερκόσμου. Θέλομεν ἁπλῶς παρακολουθήσει τὰς σκέψεις των.

Πολλοὶ διὰ νὰ παραστήσουν τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντιλήψεως τοιούτου κόσμου, τοῦ ἀληθοῦς κατὰ τοὺς μεταφυσικούς, φέρουν πολλὰ παραδείγματα ἐκ τῆς ζωῆς ὄντων φανταστικῶν ἢ ζώων εἰς κόσμον δύο διαστάσεων βιούντων. Διὰ τὰ ὄντα αὐτὰ ἡ τρίτη διάστασις τοῦ χώρου εἶνε ἀνύπαρκτος καὶ ἀκατανόητος. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅλα τοὐλάχιστον ἐπιτυχῆ· ὡραιότερον παντὸς ἄλλου παράδειγμα τοιοῦτον θ' ἀναφέρωμεν τὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ σπηλαίου τοῦ Πλάτωνος.

* * *

Εἰς τὸ 7ον Κεφάλαιον τῆς Πολιτείας αὐτοῦ, ὁ Πλάτων θέλων νὰ δείξῃ πόσον ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθοῦς καὶ τῆς πραγματικῆς ὑποστάσεως τοῦ κόσμου κεῖται ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως, φαντάζεται ἀνθρώπους ἀπὸ παίδων ζῶντας εἰς σπήλαιον «εἴς τε τὸ πρόσθεν μόνον ὁρᾶν κύκλῳ δὲ τὰς κεφαλὰς ἐπὶ τοῦ δεσμοῦ ἀδυνάτους περιάγειν, φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς ἄνωθεν καὶ πόρρωθεν καιόμενον ὄπισθεν αὐτῶν» [2]. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ὡς εἶνε δεμένοι, δὲν βλέπουν οὔτε τὸν ἑαυτόν των οὔτε τι ἄλλο παρὰ τὰς σκιὰς αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὅσοι ὄπισθεν αὐτῶν περιφέρονται καὶ ὁμιλοῦν. Καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐπίσης εἰς τὰς σκιὰς ἀποδίδουν. Δι' αὐτοὺς αἱ σκιαὶ ἀποτελοῦν τὴν μόνην πραγματικότητα τοῦ κόσμου. Ἐὰν τυχὸν τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἀπελευθε-

[1] Idem σελ. 186.
[2] Πλάτωνος Πολιτεία Ξ. 514 - 516.

ρώσουν καὶ τοὺς δείξουν τοὺς ὄπισθεν αὐτῶν πραγματικοὺς ἀνθρώπους, τὴν πραγματικὴν ζωήν, θὰ νομίσουν μᾶλλον αὐτὰ ὡς φανταστικὰ καὶ τὰς σκιὰς ὡς πραγματικότητα. Τὸ φῶς θὰ τοὺς θαμβώσῃ καὶ αἱ σκιαὶ θὰ φαίνωνται εἰς αὐτοὺς καθαρώτεραι τῶν φωτιζομένων.

Ἡ θαυμασία αὕτη εἰκὼν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ φιλοσόφου, — *ἂν καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἐσκέπτετο ποτὲ περὶ τετάρτης* διαστάσεως ἐννοίας νεωτέρας πολὺ — μᾶς παρέχει ἓν εἶδος ζωῆς ἐντὸς δύο διαστάσεων. Ὅπως οἱ ζῶντες αὐτὴν τὴν ζωὴν δὲν δύνανται νὰ συλλάβωσι ἰδέαν τῆς τρίτης διαστάσεως οὕτω κατ' ἀναλογίαν καὶ ἡμεῖς οἱ εἰθισμένοι νὰ βλέπωμεν *τὸν κόσμον εἰς τρεῖς διαστάσεις δὲν δυνάμεθα* νὰ σχηματίσωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου τῶν τεσσάρων διαστάσεων. Ἰδοὺ ἡ σκέψις τῶν μεταφυσικῶν.

Τοῦτο θὰ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ βέβαια εἰς τὴν μεταφυσικὴν τετάρτην διάστασιν τοῦ ὑπερκόσμου, ὡς τὴν φαντάζονται οἱ *πιστεύοντες* εἰς αὐτήν, — *ἂν καὶ οἱ ἄνθρωποι* τοῦ σπηλαίου οὐδεπώποτε θὰ εἶχον τὴν δύναμιν νὰ πιστεύωσι ἢ καὶ νὰ ὑποπτευθῶσι τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλης διαστάσεως ὡς οἱ μεταφυσικοὶ — δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ὅμως εἰς τὸ ἡμέτερον πρόβλημα ὡς ἔχει, διότι ἐδῶ πρόκειται περὶ διαστάσεως φυσικῆς εἰς τὴν ὁποίαν ζῶμεν καὶ κινούμεθα.

Ἢ ἑπομένως ζῶμεν εἰς κόσμον τριῶν διαστάσεων σύμφωνα μὲ τὴν ***εἰθισμένην*** ἀντίληψίν μας, ἢ ζῶμεν εἰς κόσμον τεσσάρων διαστάσεων καὶ τὴν τετάρτην, συγχέομεν πρὸς ἔννοιαν ἣν θεωροῦμεν ἀνεξάρτητον τῶν τριῶν αὐτῶν διαστάσεων. Τὴν κληροδοτηθεῖσαν δὲ ἡμῖν ἰδέαν ὅτι ζῶμεν εἰς κόσμον τριῶν μόνον διαστάσεων, ἀδυνατοῦμεν εὐκόλως ν' ἀποβάλλωμεν λόγῳ τῆς μακρᾶς πρὸς αὐτὴν ἐξοικειώσεως. Ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶνε ὡς εἴπομεν ὁ χρόνος.

Ἀντιστρέφοντες τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀνωτέρω εἰκόνα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ποίαν μορφὴν θὰ εἶχεν ὁ κόσμος ἂν ὄντως τοῦ ἀφῃροῦμεν μίαν τῶν διαστάσεων αὐτοῦ, τῶν τεσσάρων, ἂν εἶνε ὄντως τέσσαρες καὶ συμπεριλαμβάνεται εἰς αὐτὰς καὶ ὁ χρόνος.

Ἐδώσαμεν μίαν εἰκόνα προηγουμένως εἰς τὴν προβολὴν

τοῦ κινηματογράφου, ὅπου ἀφῃρέσαμεν μίαν τῶν διαστάσεων τοῦ χώρου διατηρήσαντες τὸν χρόνον· ἂς ζητήσωμεν τώρα εἰκόνα τοῦ κόσμου ἀφ' οὗ ἀφῃρέσαμεν τὴν διάστασιν τοῦ φυσικοῦ χρόνου. Ἂν ὄντως ὁ χρόνος εἶνε τόσον ἀναπόφευκτος εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κόσμου παράγων, ὅπως μία τοῦ χώρου διάστασις, τὰ ὄντα τοῦ ***ἀχρόνου*** διαστήματος δὲν θὰ ἦσαν πολὺ τελειότερα τῶν σκιῶν τοῦ σπηλαίου.

Τοιαύτην τινα εἰκόνα φρονῶ δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν εἰς τὰ ὄνειρα. Εἰς τὰ ὄνειρα ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου λείπει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· Ἐμφανίζονται καὶ συνομιλοῦν μεθ' ἡμῶν φίλτατα πρόσωπα πολὺ πρεσβύτερα ἡμῶν φέροντα τὴν ἡλικίαν ἣν εἶχον ὅταν μᾶς ἐγκατέλειψαν ὅταν εἴμεθα εἰς τὸν κόσμον παιδία ἀκόμη. Ἡμεῖς εὑρισκόμεθα τώρα ἀπέναντί των γεροντότεροι, ἀλλὰ δὲν ἀποροῦμεν διόλου οὔτε τὰ ἐρωτῶμεν ἂν εἰς τὸν κόσμον τῶν ψυχῶν ὁ χρόνος ἐσταμάτησε χαριζόμενος εἰς τὸν ποιητικὸν πόθον τοῦ Λαμαρτίνου. Ἡ *σκηνὴ ἀκαριαίως μεταβάλλεται. Μεταφερόμεθα* εἰς χώραν μακρυνήν. Δὲν ἐκπληττόμεθα διὰ τὸ νέον αὐτὸ θαῦμα. Ὁ χρόνος δὲν μετρᾶ εἰς τὰ ὄνειρα. Ἄλλοτε βλέπομεν τὸν ἑαυτόν μας εἰς παιδικὴν ἡλικίαν. Καμμία ἀκόμη ἔκπληξις.

Ἰδοὺ ὁ *κόσμος ἄνευ χρόνου. Σκιαὶ πλανώμεναι* εἰς τὸ κενόν. Ὀπτασίαι ἄχρονοι καὶ ἀσυνάρτητοι. Πλέον ἄσαρκοι καὶ ἀπὸ τὰς σκιὰς τοῦ σπηλαίου τοῦ Πλάτωνος.

Παρὰ ταῦτα μία ἐσωτερικὴ φωνή, λέγει ὁ πολὺς ἀστρονόμος Eddington εἰς τὸ περισπούδαστον ἔργον του «Διάστημα, χρόνος, βαρύτης» ψιθυρίζει εἰς τὸ βάθος τῆς σκέψεως μας ὅτι ἡ τετάρτη διάστασις εἶνε οὐτοπία. Δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀκούσωμεν, προσθέτει». Οὐτοπία τότε εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τράπεζα ἀφ' ἧς γράφομεν τὴν στιγμὴν αὐτὴν εἶνε ἄθροισμα ἀπειρίας ἠλεκτρονίων μὲ φανταστικὴν ταχύτητα περιδινουμένων, ὅτι αἱ κινήσεις των ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ μέγεθος των εἶνε τόσον εὐρεῖαι ὅσον τὰ διαστήματα ἅτινα διατρέχουν οἱ πλανῆται ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου κ.τ.λ. Καὶ ἐπιλέγει. Ὁ κόσμος τῶν τεσσάρων διαστάσεων δὲν εἶνε ἁπλῶς μία εἰκὼν μαθηματική. Εἶνε ὁ φυσι-

κὸς κόσμος εἰς ὃν ἐφθάσαμεν διὰ τῆς ὁδοῦ τὴν ὁποίαν καλῶς ἢ κακῶς οἱ φυσικοὶ ἔλαβον πάντοτε διὰ νὰ φθάσουν μέχρι τῆς πραγματικότητος» Ὁ δὲ Einstein ὁ κυρίως ἀποκαλύψας εἰς ἡμᾶς αὐτήν, ἀπευθυνόμενος εἰς τοὺς μὴ μαθηματικούς, ὅπως ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους ἀπευυνόμεθα καὶ ἡμεῖς ταύτην τὴν στιγμήν, λέγει ὁμοίως: Ὁ μὴ μαθηματικὸς ὅταν ἀκούῃ περὶ τετάρτης διαστάσεως αἰσθάνεται τὸ ἴδιον αἴσθημα τοῦ βλέποντος ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρελαῦνον φάντασμα. Καὶ ὅμως καμμία ἔκφρασις δὲν εἶνε κοινοτέρα διὰ τὸν γνωστόν μας κόσμον, ἢ ὅτι οὗτος ἀποτελεῖ ἓν συνεχὲς ἐκ τεσσάρων διαστάσεων. Τὸ συνεχὲς τοῦ ***Χώρου - Χρόνου.*** [1]

Νοέμβριος 1928.

Κ. Δ. ΖΕΓΓΕΛΗΣ

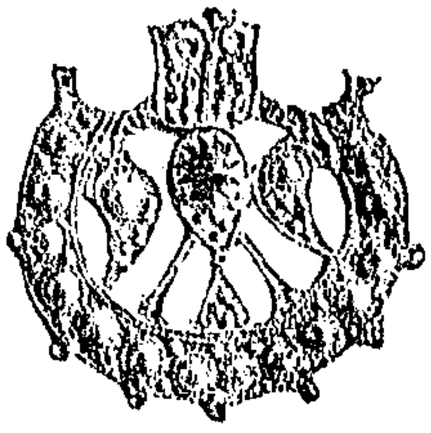

[1] Einstein. Über die sp. und die allg. Relativitätstheorie 1920 σελὶς 37.

ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΝΑ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Je veux mourir a Mitylène,
L'île sereine,
M'inonder de notre soleil
Dans mon sommeil
E. Athanasiades

Τὸ κοσμοξάκουστο καὶ χιλιοτιμημένο νησὶ προβαίνει σιγὰ-σιγὰ μὲ τὸ στρίψιμο τοῦ βαποριοῦ. Τὸ ξανθὸ ἀκρογιάλι τῆς Κράτηγος μὲ τὰ ψαριανὰ καλαμόπλεχτα καλύβια καὶ τὶς ρηγμένες στὸν ἄμμο φελοῦκες, εἶναι τὸ πρῶτο ποὺ σοῦ χτυπάει στὸ μάτι. Ἕνα μπουκέττο ἀπὸ δυνατὲς μυρωδιὲς—λουλούδια σὰν κύματα σπαρμένα στὴν κρύα γιαλάδα τοῦ γαληνεμένου πελάγου,—ἔρχεται νὰ σκορπίσει τὸ μεθυστικὸ ἄρωμά του. Τὸ πράσινο τοῦ πεύκου μὲ τ' ἀσημὶ τῆς ἐλιᾶς σμίγει ἀπάνω σὲ γραφικώτατους λόφους.

Τὸ βαπόρι περνάει κατὰ μάκρος ὅλη τὴ μεσημβρινὴ παραλία, ἀπὸ τὴν Κράτηγο, Νεάπολη, Βαρειά, τ' Ἀκλειδιοῦ, Μακρὺ-γιαλό, ὡς τὸ λιμάνι ποὺ δεξιά του στέκει ἀκοίμητος Δράκοντας τὸ παμπάλαιο Βενετσιάνικο κάστρο. Μανουβράρει γιὰ λίγο κ' ὕστερα φουντάρει τὴν ἄγκυρα. Οἱ νεώτεροι κουρσάροι, οἱ βαρκάρηδες, γατζώνουνε στὴ σκάλα, πηδᾶνε στὸ κατάστρωμα.

Ἡ πρώτη ἐντύπωση, μόλις πατήσεις Λεσβιακὴ γῆ, δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐχάριστη. Τὸ *Καὶ* δὲν ἔχει τὴν ἁπλοχωριὰ τῆς προκυμαίας τοῦ γειτονικοῦ νησιοῦ, τῆς «μαστιχοστάλαχτης Χίος». Στενάχωρο, μίζερο, μόλις σοῦ δίνει ἀνάσα νὰ κινηθεῖς. Καὶ τὰ μαγαζιὰ ποὺ τὸ πλαισιώνουνε, κι αὐτὰ μικροσκοπικά, μονόπατα, σὰν ἕνα κομμάτι ἀπὸ καπνισμένη

κορνίζα. Μανάβικα μὲ κοφίνια γεμάτα καρπούζια, πεπόνια καὶ μπαξεβανικά, πέντ' ἕξη μαγέρικα, λυγδερὰ καὶ βρωμισμένα, ἡ ξύλινη μπασιὰ ποὺ γίνεται ὁ ἔλεγχος τοῦ Τελωνείου, καὶ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὸ καθαρὸ παραλιακὸ καφενεῖο «Πανελλήνιον», καὶ τὸ ἑστιατόριο τῆς «Μεγάλης Βρετανίας». Γίνεται μιὰ προσπάθεια, τώρα μὲ τὰ λιμενικὰ ἔργα, ν' ἁπλωθεῖ κάπως ἡ προκυμαία, νὰ γίνει δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπιᾶς.

Ἂν ὅμως τὸ νησὶ σοῦ δίνει ἀλγεινὴ ἐντύπωση μὲ τὴν πρώτη ματιά,—ἐντύπωση ποὺ ὀφείλεται ὁλότελα στὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ μπορεῖ εὔκολα νὰ διορθωθεῖ—δὲ θὰ πεῖ μ' αὐτὸ πὼς δὲν ἔχει ἀξιοθέατα μέρη, γραφικότητα καὶ χάρη ποιητική, δὲ θὰ πεῖ ἀκόμα πὼς ἡ πρωτεύουσά του στερεῖται ἀπὸ κτίρια καλομαστορεμένα καὶ δὲν ἔχει κ' ἐκείνη τὴ δική της ὀμορφιά.

Ὁ ***Μαηρὺ-γιαλός***, μὲ φεγγάρι νωρὶς τὸ βραδάκι, εἶναι ἕνας περίπατος ὀνειρεμένος ποὺ σοῦ πλαταίνει τὴν ψυχὴ καθὼς ἔρχεται ὁ θαλασσινὸς ἀέρας νὰ σὲ χαϊδέψει. Τὰ σπίτια τῶν Μυτιληνιῶν ἀρχόντων, ποὺ σκαλώνουνε τὴν ἀνηφοριὰ τ' Ἀκλειδιοῦ, ἴσαμε κοντὰ στὴ Βαρειά, λουσμένα στὸ φεγγαρόφωτο, μὲ πρασινάδα τὸ καθένα περιπλεγμένα, βαρειὰ κάπως ἀπὸ χλιδὴ κι Ἀνατολίτικο πλοῦτο, μὲ σοφῖτες γοτθικὲς στὴν κορφή, μοιάζουνε σὰν ὀνειροπόλητα παραμυθένιας πολιτείας καὶ δίνουνε ξεχωριστὸ κ' ἔντονο χαραχτῆρα σ' ἐκείνη τὴν πλευρά.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ βορεινή, βρίσκονται οἱ ρτωχογειτονιές, ἡ Ἀπάνω-Σκάλα μὲ τὰ λαϊκὰ καφενεδάκια—τὸ «Νόμπιλε» λόγου χάρη—ποὺ ὀργιάζει τὸ ρακί, τὸ οὔτι κι ὁ ἀμανές.

Στὸ ***Ἀγροκήπιο***, ποὺ εἶναι μετὰ τὸν ***Κῆπο*** ἕνα ἀπὸ τὰ καλὰ θερινὰ κέντρα, ὁ ἰδιοκτήτης του ἔχει βάλει ραδιόφωνο, ποὺ τὸ χανί του τ' ἀπιθώνει ψηλὰ σ' ἕνα πεῦκο γιὰ ν' ἀκοῦνε καλὰ οἱ πελάτες. Γυρίζει τὸ κουμπί, κανονίζει τὸ δείχτη καὶ μᾶς φέρνει ὡς τὰ κατάβαθα τῆς ψυχῆς «μακρόσυρτα λυπητερὰ τραγούδια Ἀνατολίτικα» ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα κι ἀπὸ τὴν Πόλη.

Εἶναι γιὰ νὰ μὴν ξεχνᾶμε κ' ἐδῶ πὼς ὁ ἀέρας ποὺ ἀναπνέουμε μᾶς ἔρχεται φιλτραρισμένος ἀπὸ τὴ «λαγγεμένη Ἀνατολή».

***

Κανένα ἴσως μέρος τῆς Παλιᾶς Ἑλλάδας, ἂν ἐξαιρέσεις Κέρκυρα καὶ Κρήτη, δὲν εἶναι τόσο πυκνοσκεπασμένο ἀπὸ τὸ εἰρηνοφόρο κλαδί, ὅσο ἡ κατάφυτη Μυτιλήνη. Ὁλάκαιρο τὸ νησὶ βαραίνει ἀπὸ τὸ φόρτο τῆς ἐλιᾶς καὶ τίποτα θαρρεῖς δὲν πιάνει κοντά της νὰ ξεμυτίσει. Κάθε φυσικὴ βλά-

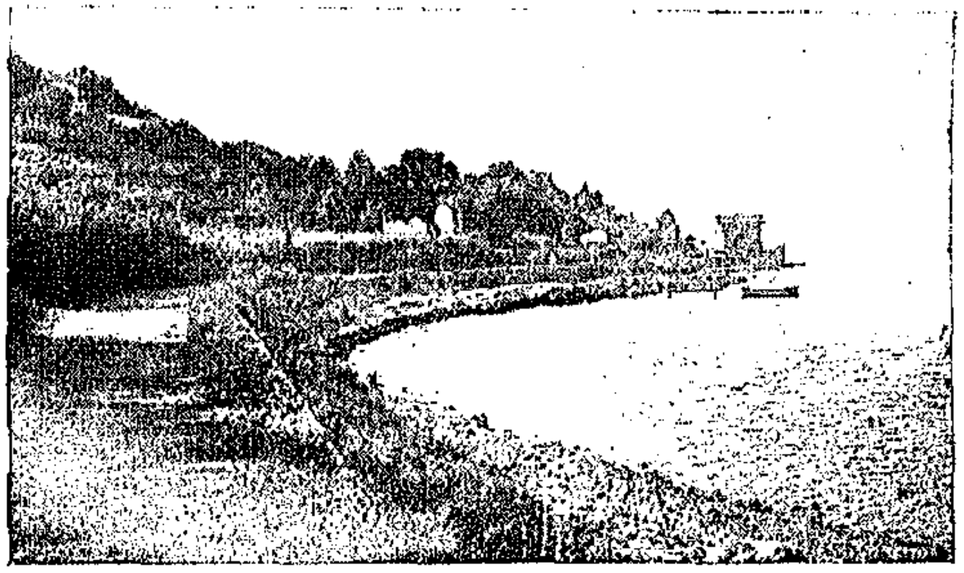

Ἀκρογιάλι τῆς Κράτηγος.

στηση σταματάει. Πνίγει τὸν ἀσκίστη καὶ τὴν ἀστιβὴ καὶ κάθε ἀγριόχορτο. Μόνο λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν Καλλονή, ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζουνε οἱ βριάχοι καὶ φαλακρώνονται, κομματιασμένοι καὶ ξεμοναχιασμένοι ὅπως εἶναι ἀπὸ πανάρχαια βουλκάνου ἔκρηξη κι ἀπὸ σεισμό, προβαίνει κάπου - κάπου τὸ δρῦ μὲ τ' ἀγκαθωτά του τὰ φύλλα.

Ἡ ἐλιὰ ἡ μοδοῦσά ποὺ πιάνει ἕνα μόδι (500 ὀκάδες) καρπὸ κ' ἡ ἐλιὰ ἡ ἀδραμυτιανὴ μαζὶ μὲ τὴν ἀδελφή της τὴν ἐλιὰ τὴν ἑρτάκοιλη, ποὺ δένει καὶ ξαναχύνει καινούριο

κομπάκι πρασινωπό, εἶναι τὰ προνομιοῦχα δέντρα ποὺ χαίρονται ὡς καὶ τοῦ βουνοῦ τὸν καθάριον ἀέρα καὶ τῆς θάλασσας τὸν ἀνάλαφρο ξανασιασμό.

Ἀλλοῦ τήνε βλέπεις νὰ τινάζεται πρὸς τ' ἀπάνω μὲ ἴσιο λιγερὸ κορμὶ σὰν παλληκάρι γεμάτο ἄλκηση κι' ὁρμή, κι ἀλλοῦ μυριοκομποδεμένη μὲ τὸ βαρὺ στριφτοδεμένο κορμό της, ἀνεμίζει τὴν κορφή της, πλουμισμένη μὲ περίσσιο καρπό.

Γεννήτρα κάθε δυὸ χρόνια γεμίζει ὁλάκαιρο τὸ νησὶ μὲ χαρὰ κ' εὐτυχία. Ὁ **δάκος** εἶναι ὁ μοναδικός της ἐχτρός.

* * *

Πέντε χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη, στὸ δρόμο ἀπὸ τὰ λατομεῖα ποὺ κόβουνε πέτρα γιὰ τὸ λιμάνι καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὴν Παγανὴ βρίσκεται ἡ παινεμένη Οὐτζᾶ, τὸ τσιφλίκι τοῦ Λεμονοῦ, ποὺ σὰν ἄλλη καλοπρόσδεχτη ἀγκαλιὰ μᾶς δέχτηκε τὸ φετινὸ καλοκαίρι.

Ὁ Πύργος μὲ τὰ ντάμια (στάβλους) καὶ μὲ τὸ μύλο καὶ τὶς ἄλλες ποὺ χρειάζονται σ' ἕνα πλούσιο χτῆμα ἀποθῆκες, κάβες, κελλάρια κ. τ. λ., εἶναι χτισμένος στὸ φρύδι τοῦ βουνοῦ, 180 πάνω - κάτω μέτρα ψηλὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἕνα θαυμάσιο καμποβοῦνι (ὀροπέδιο) ἀπὸ 200 στρέμματα, 100 μεροκάματα ζευγάρι, ἀνοίγεται γύρωθε. Ἡ ἐλιὰ εἶναι ὁ κυρίαρχος καρπός. Καὶ μετὰ ἔρχονται οἱ συκιὲς μὲ τὰ μελωμένα σῦκα, οἱ ροδιὲς μὲ τὶς ἀνοιγμένες πίξες σὰν γελαστὰ ὁλοπόρφυρα χείλια, οἱ μυγδαλιές, χυραγμένες στὴ φλούδα ἀπὸ τὸ αὐλάκι καὶ τὸν κόμπο τῆς κιτρινωπῆς ἢ κάτασπρης γόμας.

Τὸ τσιφλίκι ἔχει ἔκταση γιγαντένια, πιάνει ὅλη σχεδὸν τὴν Οὐτζᾶ, ἕξη χιλιόμετρα μῆκος καὶ τέσσαρα πλάτος, τριγυρισμένο ἀπὸ **σέτια**, μαυρόπετρα ξεροτρόχαλη, ποὺ σοῦ δίνουνε ἅμα τὰ κοιτᾶς ἀπὸ μακρυὰ τὴν ἐντύπωση πὼς εἶναι τείχη πολεμικά, ποὺ κόβουνε τὴν προέλαση τοῦ ἐχτροῦ.

Ὁμορφες τοποθεσίες εἶναι τὰ **Ταγάρια** μὲ τὸ λιγοστὸ μὰ γάργαρο καὶ κρουσταλλένιο νερό, ποὺ ποτίζει ἕξη κυπαρισσόκορμα καβάκια (λεῦκες), καὶ ἡ **Πλάτη** ποὺ βρίσκεται ἡ σάγια (μαντρὶ) τοῦ Λεμονοῦ, ὅπου μπορεῖς ἀπὸ κεῖ ψηλὰ νὰ δεῖς τὴν πλατωσιὰ τοῦ Αἰγαίου, τὸν κόρφο τῆς Μυτιλήνης κι ἀντικρυνὰ τὰ βουνὰ τῆς Μικρασίας σκεπασμένα μὲ γαλαζόφεγγη ἀνάερη σκέπη.

Χαρὰ Θεοῦ ὅμως εἶναι νὰ βλέπεις ἀπὸ τὸν Πύργο, ξαπλωμένος ἀπάνω σὲ κανένα σακκὶ ἀρακᾶ, ἀπιθωμένο στὸ διπλανὸ ἁλῶνι γιὰ νὰ τὸ λιχνίσουνε μόλις πάρει καὶ φυσή-

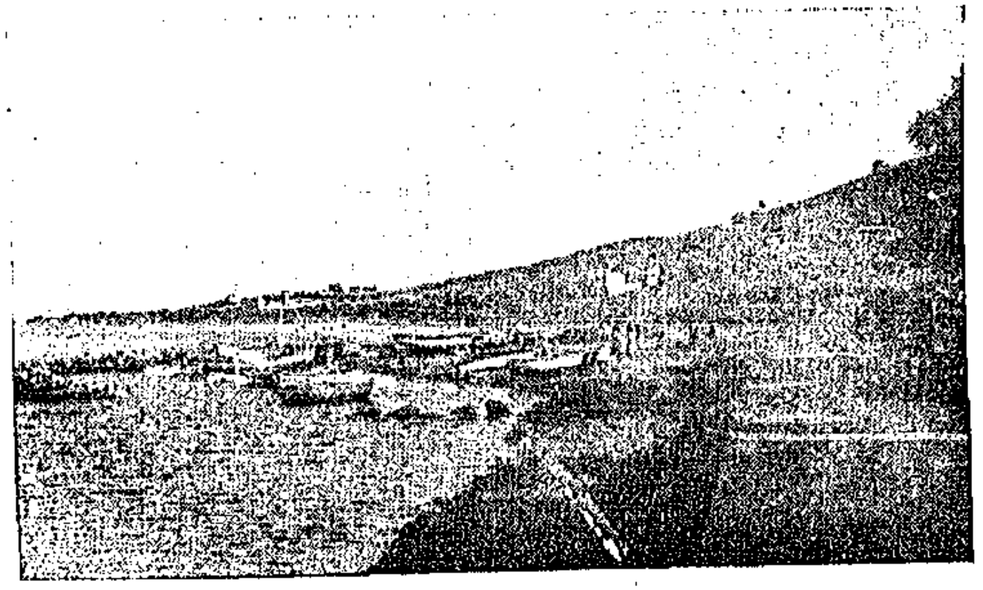

Τὸ προάστειον Βαρειά.

ξει μελτέμι, νὰ βλέπεις τὸ δειλινὸ νὰ σιγολιώνει μὲ τὸ πορτοκαλλὶ σβυσμένο του χρῶμα καὶ κάτω σὰν ἀκουαρέλλα τὸ λιμανάκι τῆς Παναγιούδας. Τότε ὁ νοῦς σου πλάθει ταξίδια σὲ καινούριες Κολχίδες.

Στὸ τσιφλίκι δουλεύουνε ταχτικὰ ὀχτὼ ἴσαμε δέκα παραγυιοί, ἄλλοι μὲ τὰ καματερὰ καὶ τὸ ζευγάρι κ' ἕνας δυὸ ἀπ' αὐτοὺς τσοπάνηδες καὶ μπιχτσῆδες (ἀγροφύλακες).

Ὁ Κάσος, ποὺ βόσκει τὰ πρόβατα στὸ Βαθὺ Λαγγάδι καὶ στὴν Πλάτη, εἶναι ὁ Σατανᾶς μεταμορφωμένος τοῦ τσιφλικιοῦ. Μὲ δυὸ μάτια πονηρά, ἀλεπουδίσια, φερμάρει

πότε θὰ λείπει ὁ τσελεπῆς, ὁ κὺρ - Ἀντωνάκης, ἀπὸ τὸν Πύργο, νὰ ζητήσει κανένα παξιμάδι νὰ τροχίσει τ' ἀνύπαρχτα δόντια του ἢ κανένα κομμάτι *κριὰς* γιὰ τὸ Σαϊτάναγα, τὸ μαῦρο καὶ μ' ἀστραφτερὴ τρίχα σκυλί του. Σφυράει μὲ τὰ δυὸ δάχτυλα, περασμένα κάτω ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ ξέρει ὅμορφες τσαχπίνικες ἱστορίες νὰ σοῦ πεῖ. Μὲ τὸ Μῆτσο τὸ μπαρμπέρη, ποὺ πέθανε στὴν Ἀμερική, ἔπαιζε γκάϊντα (ὁ Μῆτσος σαντούρι) κ' εἴτανε περιζήτητος σὲ πανηγύρια καὶ γάμους. Τώρα τήνε πούλησε τὴ γκάϊντα, πᾶνε καὶ τὰ μετζήτια ποὺ φορτώνανε τὸ νταμπλᾶ τοῦ σαντουριοῦ, γιατὶ τόνε πνίγει τὸ *στένος* (ἄσθμα). Εἶναι ὅμως τσοπάνης μὲ τὰ ὅλα του καὶ καθὼς εἶναι καὶ σωστὴ ἁλεποῦ, ξεγελάει μὲ ἄλλα τερτίπια τὸ πονηρεμένο ζλάπι νὰ μὴν κοντοζυγώνει στὸ κοπάδι. Μονάχα ποὺ βουλώνει τ' αὐτιά του τὶς νύχτες τοῦ Γεννάρη νὰ μὴν ἀκούει τὶς ἁλεποῦδες ὅταν κάνουνε ἔρωτα.

Ὁ Ἀλέκος, λεβεντόπαιδο ἀπὸ τὰ μύρια ποὺ ἔχει ἡ Μυτιλήνη, μ' ἕνα πεντάγλυκο πρόσωπο, ροδοκοκκινισμένο ἀπὸ χρῶμα καὶ νεανικὴ δροσιά, εἶναι ὁ μπιχτσῆς τοῦ τσιφλικιοῦ. Νυχτοπούλι, γυρίζει ὅλο τὸ μερᾶ (περιφέρεια), ξέρει ποῦθε πιάνει καὶ ποῦ τελειώνει τὸ σινίρι (σύνορο), χάνεται μέσα στὰ πηχτὰ σκοτάδια, καὶ κάθε τόσο φέρνει σουριὰ κατσιρντισμένα ποὺ χωθήκανε μέσα στὶς ἐλιές. Γιὰ νὰ τὰ πάρουνε πίσω θὰ πληρώσουνε *τοκάτι* στὸν Τσελεπῆ, ὃ δραχμὲς τὸ κεφάλι τὰ πρόβατα, κατσίκια κ.τ.λ., 25 δραχμές, μὲ τὸ συμπάθειο, τὰ γαϊδουρέλια. Ἀπ' αὐτὰ εἶναι νὰ πάρει τὰ $^4/_5$ τ' ἀφεντικὸ καὶ τὸ ἕνα ὁ μπιχτσῆς. Μὰ ὁ κὺρ - Ἀντωνάκης τοῦ τὰ δίνει ὅλα γιὰ νὰ τόνε γλυκαίνει.

Ὁ Μπάρμπα - Μιχαῆλος εἶναι ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ἀστρονόμος τῆς Οὐτζᾶς. Μαζὶ μὲ τὸ μαστρο - Βαγγέλη, κασανίζουνε τὰ τέσσερα χοντρὰ Μισιριώτικα βώδια, τοὺς βάζουνε γιουλάφι (βρόμη) καὶ κλαδιά, καθαρίζουνε ἀπὸ τὶς κοπριὲς τὸ ντάμι, καὶ κάθε μέρα κάνουνε ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ὡς τὴ δύση τοῦ ἥλιου ζευγάρι. Ὁ Μπάρμπα - Μιχαῆλος, παλιὸς θαλασσινός, κατέχει τὰ μυστικὰ καὶ τὰ κάρτα τῶν καιρῶν καὶ καθὼς δείχνεται στὴ θωριά του Ἀνατολίτης φιλόσοφος

(μὲ ἄσπρα γένεια καὶ κάτασπρα μαλλιὰ) τέτοιος εἶναι ἅμα σοῦ μιλάει γιὰ τὴ μιζέρια τῆς ζωῆς, γιὰ τὸ καθημερινὸ *νεροψώμι* καὶ γιὰ τὴν κάτω τάξη ποὺ *δυστυχέβγει*. Τὸ *βραδυνὸ καρατάρει πότε θὰ βγεῖ στὴν Πλάτη τὸ Ἄστρο* γιὰ νὰ κανονίσει τὴν ὥρα. Ὅταν ζυγιάζεται πάνω ἀπὸ τὴ φτωχικιά του τὴ στρώση, τὰ ἐπουράνια σημαίνουν μεσάνυχτα. Κι ὅταν πιάσει νὰ γλυκοροδίσει ἡ Ἀνατολή, θὰ βρίσκεται στὸ πόδι. Καημός του εἶναι ποὺ δὲν κατόρθωσε

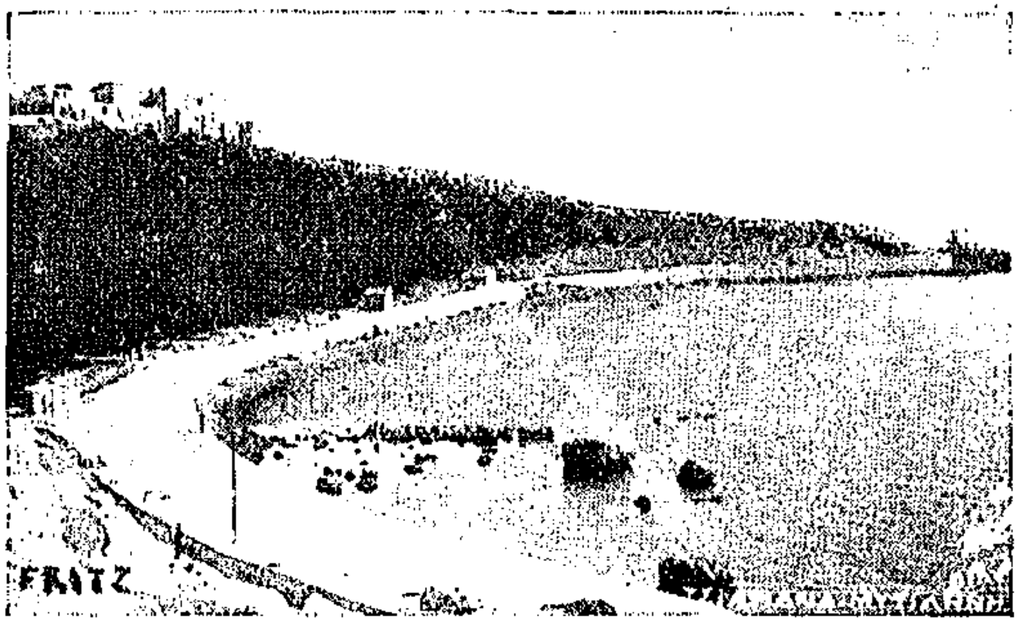

Τὰ Τσαμάκια.

τόσα χρόνια, ταξιδεμένος καὶ μυριοναυαγισμένος, πολυτεχνίτης κι ἀληθινὸς ἑρμοσπίτης, «νὰ βρεῖ μιὰ μεγάλη κάσα, ἀπὸ κεῖνες ποὺ βάζουνε τὶς πραμάτιες, νὰ τρυπώσει κεῖ μέσα». Νὰ λύσει ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας σὰν ἄλλος Διογένης μὲ τὸ πιθάρι του.

Μὰ ἐξὸν ἀπὸ τοὺς τύπους αὐτοὺς ποὺ τοὺς ζωγραφίζω γιὰ νὰ δώσω ἕναν πίνακα καὶ τοῦ ζωντανοῦ ὑλικοῦ τοῦ νησιοῦ, ἐξὸν ἀπὸ τὸν Κουτρούλη, ποὺ εἶναι σὰν ἀρχιεργάτης στὸ τσιφλίκι τοῦ Λεμονοῦ, ὅλος σβελτάδα καὶ μελοζαχαρένια εὐγένεια, πρόθυμος νὰ σὲ περιποιηθεῖ καὶ νὰ σὲ

κανακέψει, τί θὰ εἶχε συλλογιέμαι νὰ ἱστορίσει κανεὶς ἂν τύχαινε στὴν ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς τῆς ἐλιᾶς ὅπου ἐργάζονται πενῆντα καὶ ὀγδόντα μαζῶχτρες. Γιατὶ οἱ παραπάνω, πέντε-δέκα, ἀποτελοῦνε τὸ μόνιμο προσωπικό, τοὺς χρονικῶς ἐργάτες. Ἐνῶ οἱ μεροδουλεῦτρες εἶναι ἀμέτρητες, ὅταν μάλιστα τύχει *μαξουλοχρονιὰ* σὰν κ' ἐφέτος.

Τότε ἀντηχοῦνε τὰ ὑψώματα καὶ τὰ ρέματα κ' οἱ πλατωσιὲς ἀπὸ κουβεντολόϊ, χάχανα καὶ τραγούδια:

Τὰ σώθικά μου τἄκαψες,
—μικρό μου,
μοῦ τἄκανες βεράνι,
—ὄπα!

Κι ὅπως γυαλίζουνε οἱ μαυρομάτες, λιανοπιασμένες στὸ κλαδί, ἔτσι γυαλίζουνε καὶ τὰ μάτια τῆς Μυρτῶς, τῆς μαζώχτρας, ἀπὸ χίλιες ἐρωτοκεντημένες ἀποθυμιές.

Τότε, ἅμα καπνίσει ὁ μύλος καὶ τὸ λάδι γλιστρήσει ἀπὸ τὰ τσουπιὰ (ἐλαιόπανα), ἀρχίζει γιὰ ὅλους ἡ χρυσὴ ἐποχή. Ὁ Τσελεπῆς, *φύσει κουβαντᾶς κι ἀνοιχτοχέρης*, γίνεται ἀκόμη πιὸ σπάταλος.

* * *

Στὰ ριζὰ τῆς Οὔτζᾶς εἶναι ἡ Μόρια, νοικοκυρεμένο χωριὸ σὰν ὅλα τῆς Μυτιλήνης. Κατεβαίνουμε τὴ μέρα τοῦ Ἅη-Γιάννη (29 Αὐγούστου) στὸ πανηγύρι.

Ὁ δρόμος, ἀνάμεσα σὲ καρπισμένες ἐλιές, βουνίσιο θυμάρι καὶ πουρνάρι ἀγκαθερό, κυλάει μὲ τόση εὐκολία μὲ ὅση δυσκολία σοῦ φέρνει τ' ἀπότομο στὸ γυρισμό ἀνέβασμά του.

Σὲ μιὰ ραχοῦλα, ποὺ ὑπάρχει ξωκλῆσι στ' ὄνομα τῆς Μεγαλόχαρης Παναγιᾶς, εἶναι τὸ καινούριο τσιφλίκι, τοῦ Μποστάνη, ποὺ ἀγοράστηκε τὸ φετινὸ καλοκαίρι γιὰ ὄχι καὶ λίγα ἑκατομμύρια δραχμές. Τὸ μιλιοῦνι ἄλλωστε κ' οἱ δυὸ καὶ τέσσερις χιλιάδες στερλῖνες, χρυσὲς Ἐγγλέζικες, εἶναι συνηθισμένη μονέδα στὰ προικοσύμφωνα καὶ στὶς χτηματικὲς ἀγοραπωλησίες τῶν πλουσίων Μυτιληνιῶν.

Στὸ βάθακα, λίγο πιὸ πάνω, τῆς Μόριας, προβαίνουνε ἀρχαϊκές, μεγαλόπρεπες, ***οἱ Καμάρες*** πού, κατὰ τὴν παράδοση, τὶς ἔσιαξε τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δυὸ τὰ Ρηγόπουλα, φημισμένα στὴ χώρα, γιατὶ τ' ἄλλο ἔσιαξε τὸ λιμάνι.

Ἡ ἐκκλησοῦλα, ποὺ γιορτάζει, μὲ σημαισοῦλες καὶ βάγια στολισμένη, δέχεται τοὺς Πανηγυριῶτες. Ἀνάβουμε κ' ἐμεῖς (ἀπὸ συνήθεια ἢ ἀπὸ πίστη, ποιὸς ξέρει!) ἕνα κερί. Καὶ



Τὸ φανάρι στὴ Φυκιάτρυπα.

μετὰ ὑποφέρουμε δυὸ λεβέντες ποὺ μᾶς ξεκουφαίνουνε μὲ τὴ γκάϊντα καὶ τὸ τουμπανέλι...

Ἡ ντάγκα (δάγκειος) ἔκανε κ' ἐδῶ τὴν ἐμφάνισή της. Δέχονται μὲ ὑπομονὴ τὸ κακό. Γί νὰ γίνει! Εἶναι, σοῦ λένε, συρμὸς (ἐπιδημία).

Πρὶν βγοῦμε στ' ἀκρογιάλι, κόβουμε ἀνάμεσ' ἀπὸ τὸ ποτάμι καὶ μαζέβουμε νόστιμα βυσσινόχρωμα γινωμένα βατόμουρα. Ἀρέσουνε στὴν καλόγνωμη κοπέλλα τῆς συντροφιᾶς μας.

Οἱ Μοριανοὶ ἔχουνε σιάξει ἕνα κάζο τοῦ Κάσου, ποὺ τὸ φυσάει καὶ δὲν κρυώνει. Σὲ παλιότερα χρόνια, στὸν καιρὸ

τῆς Τουρκοκρατίας, ποὺ κυκλοφορούσανε χαρτονομίσματα τῆς ἐκκλησιᾶς, τόνε ξεγελάσανε ποὺ τοὺς ἔπαιζε γκάϊντα καὶ τόνε πληρώσανε οἱ ἀθεόφοβοι μὲ τραπουλόχαρτα — σκαμπίλια καθὼς τὰ λέει. Ἅμα ἄνοιξε τὸ πρωΐ τὸ ντουρβᾶ κι ἀγνάντεψε ἀντὶ παράδες τὸν Ἄσσο καὶ τὸ Τρίο καρρό, πῆγε νὰ μείνει. Γι' αὐτὸ δὲν ἀφήνει περάτη νὰ μὴν τοῦ διηγηθεῖ τὸ περιστατικό. Ἐνδικιέται θαρρεῖς ἔτσι τοὺς Μοριανούς.

Κοντὰ στ' ἀκρογιάλι, ποὺ χοροπηδᾶνε πρὸς τὸ λιμάνι τῆς Παναγιούδας, ψαρόβαρκες, μπρατσέρες καὶ τρεχαντήρια, νοιώθουμε μιὰν αὖρα γλυκοφίλητη νὰ μᾶς χαϊδεύει. Κάτι σὲ σπρώχνει νὰ χυθεῖς καὶ νὰ παιγνιδίσεις στὸ κῦμα...

* * *

Ἀπὸ τὴ Μόρια πηγαίνουμε μ' αὐτοκίνητο στὴν Κράτηγο, ἀφοῦ ἀφήνουμε πίσω μας τὴ *Θερμὴ* μὲ τὸ πολιτισμένο καὶ καθαρὸ ξενοδοχεῖο της, ὅπου εἶναι συνάμα ξεράντωσης καὶ χοροῦ ἀριστοκρατικὸ κέντρο, σκίζουμε κατὰ μάκρος ὅλη τὴν Ἀγορά, περνᾶμε τοποθεσίες ποὺ ἀνάφερα στὴν ἀρχή, καὶ φτάνουμε στ' ἀκρογιάλι τὸ θεϊκό, ποὺ εἶναι μάγεμα νὰ τὸ βλέπεις ν' ἀλλάζει τὸ δειλινὸ χρωματοσιὲς καὶ τὸ βράδυ ν' ἀσημολάμπει μὲ γεμάτο φεγγάρι.

Ἡ Κράτηγος, ἀπὸ τὰ ὡραιότερα τοπία τῆς Μυτιλήνης, —τὸ μπουκέττο ποὺ ἔρριχνε στὸν ἐρχομό μας δυνατὲς μυρωδιές,—συνδυάζει ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ εὐτυχισμένου νησιοῦ, θάλασσα μὲ νερὰ σμαραγδένια καὶ γραφικὰ κορφοβούνια ποὺ τὸ πράσινο παιγνιδίζει ἀλλάζοντας τόνους.

Βίλλες καὶ σπιτάκια ἐξοχικά, ὅπου ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει τὸ παλιὸ Ἀρχοντικὸ τοῦ Ῥιζᾶ πασᾶ (τώρα Σμυρναίου) ὀρθώνονται λιανοπεριγραμμένα, μερικὰ κοντὰ στ' ἀκρογιάλι κι ἄλλα λίγο μέσα, βαθύτερα, στὸ ἴσκιωμα τοῦ πεύκου καὶ τῆς ἐλιᾶς.

Φυσικοὶ φράχτες ἀπὸ πυκνὸ στὴν ἀράδα καλάμι λὲς κ' εἶναι στημένοι ἔτσι καὶ σὲ τέτοια σειρὰ γιὰ νὰ κόβουνε τὴ θάλασσα νὰ μὴν περνάει στοὺς μπαξέδες.

Μετὰ τὴ Βρισσά, στὴν Κράτηγο εἶναι ποὺ πέφτει τὸ μεγαλύτερο κυνήγι ὀρτυκιῶν. Ἅμα φυσάει βοριᾶς, σταματᾶνε τὰ ταξιδεμένα *περάσματα* καὶ γεμίζουνε οἱ ξεραγκαθιὲς καὶ οἱ λόφοι. Ἀπὸ τὴν αὐγὴ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ σούρουπο, ἀντιλαλοῦνε σμπάρα καὶ φωνὲς κυνηγῶν, ποὺ τὰ καταφέρνουνε κάποτε νὰ μὴ γυρίζουνε μὲ ἄδειανὸ τὸ ντουρβά τους.

Στάση ἀπαραίτητη γιὰ φίλους καὶ γνωστοὺς τὸ φιλόξενο

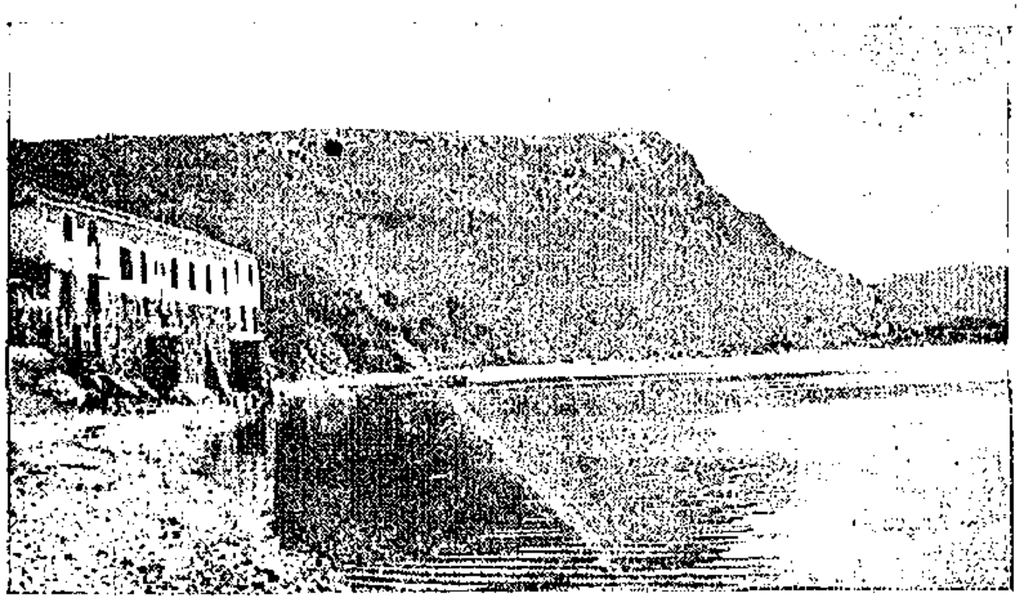

Τὰ Θερμὰ τοῦ Κόλπου.

ἀγροτικὸ σπίτι τοῦ Παναγιώτη Καψιμάλη, ὅπου ὑπάρχει πίνακας ἔξω στὸ κιόσκι κρεμασμένος γιὰ νὰ σημειώνουνε τὶς καθημερινές τους ἐπιτυχίες οἱ τρεῖς *ἀβτσῆδες* (κυνηγοὶ) ἀδελφοί.

Φέτος εἴτανε λιγοστὸ τὸ κυνήγι στὴν Κράτηγο. Δὲν τὸ βοήθησε ὁ καιρός.

* * *

Πέρα, στὴ βορεινότερη ἄκρη τοῦ νησιοῦ καὶ στὴν κορφὴ ἀπάνω τοῦ Ὀρδύμνου, βρίσκεται τὸ δεύτερο μετὰ τὴ μονὴ τοῦ Λειμῶνος μοναστήρι τῆς Μυτιλήνης.

Γαντζωμένο ἐκεῖ ψηλά, σὲ καμμιὰ ἑξακοσαριὰ μέτρα ἀπὸ τὴ θάλασσα, μοιάζει μὲ τὸ βαρὺ πετροδεμένο κορμί του σὰν ἕνα κάστρο, σκαρωμένο γιὰ νὰ προστατεύει τὴ Χώρα. Ἀσκητικὴ γαλήνη καὶ μοναξιὰ τὸ περισφίγγει. Οὔτε ἀνθρώπου πέρασμα δίπλα του. Κάτω μόνο, καμμιὰ ἑκατοστὴ μέτρα βάθος, ποὺ τὰ κοιτᾶς καὶ σοῦ φέρνουνε ἴλιγγο, ξεδιπλώνεται ἡ κορδέλλα τοῦ δρόμου, ποὺ πηγαίνει πρὸς τὴν ἱστορικὴ Ἔρεσσὸ καὶ τὸ Σίγρι. Στὴν Ἔρεσσὸ ἔκαψε ὁ Παπανικολῆς τὸ Μάρτη τοῦ 1821 μιὰ Τούρκικη φρεγάτα. Καὶ τὰ χαλάσματά της τὰ πανάρχαια τὰ τραγούδησε ἀηδόνι τῆς Μυτιλήνης, ὁ Ἐρταλιώτης.

Φτάνουμε στὸ ***Μύλο,*** τελευταῖο ἀκραῖο σταθμό, μετὰ τὰ ***Τελώνια,*** κατασκοτωμένοι ἀπὸ τὴν κούραση. Τινάζουμε πόδια καὶ κορμὶ νὰ ξεμουδιάσει. Μ' ἕνα μικρὸ στάσιμο στὴν Καλλονὴ καὶ τὴ Βατοῦσα, τρέξαμε ὀγδόντα μετρημένα χιλιόμετρα, τρισήμισυ ὧρες, μὲ τ' αὐτοκίνητο. Εὐτύχημα ποὺ ὁ δρόμος εἶταν καλός. Τρία μονάχα χωριά, (Ἄγρα—Μεσότοπος, Ἔρεσσὸς) μένουνε, ἀπὸ τὰ ὀγδόντα — ἐνενῆντα ποὺ ἔχει τὸ νησί, ἀποκλεισμένα γιατὶ σ' ὅλα πλέκεται θαυμαστὸ δίχτυ συγκοινωνίας. Ἂς εἶναι καλὰ -- ἀφερίμ! — οἱ Τουρκαλάδες ποὺ σιάξανε δρόμους...

Μαρτυρικὸ τὸ ἀνέβασμα ἀπὸ τὸ Μύλο ὥς τὴ μπασιὰ τῆς Μονῆς — *χίλια μέτρα κλιμακωτὴ κορδέλλα σὲ στενορύμι* βραχόσπαρτο κακοτράχαλο — μᾶς ξεθεώνει τελειωτικά. Χτυπᾶμε φοβισμένα τὴν πόρτα. Περασμένα μεσάνυχτα. Τὸ φεγγάρι, ποὺ μᾶς φώτισε χίλιες ἀπειρόκαλλες ὁμορφιὲς (τοὺς *κόλπους τῆς Γέρας καὶ τῆς Καλλονῆς τὸν ἀμμουδερὸ δρόμο* τῆς Ἀλυκῆς, τὸ δροσερὸ τσαμιλίκι) σειστὴ κι ἀσημαστράγαλη νεράϊδα, καθὼς τὸ λέει Μυτιληνιὸς ποιητής, γλιστράει τὰ χρυσοπκάλια τ' οὐρανοῦ καὶ ψάχνει κι αὐτὸ νὰ ξεκουραστεῖ *σὲ μιὰν ἄκρη.* Ἕνας *καλοθρεμμένος καλόγερος,—ποὺ* καθὼς μαθαίνουμε εἶναι ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς κ. Σεραφεὶμ Καϊμακαμέλης — μᾶς ἀνοίγει τὴν πόρτα. Τοῦ δίνουμε τὸ συστατικὸ γράμμα ἀπὸ τὸ «Δημοκράτη», καθημερινὴ ἐφημερίδα τῆς Λέσβου, κι ὅταν τοῦ λέμε ποιοὶ εἴμαστε, μᾶς δέχεται μὲ πρόσχαρη καλωσύνη κ' εὐγένεια. Στὸ Ἡγουμενεῖο,

ποὺ ἀστράφτει ἀπὸ πάστρα καὶ τάξη, πίνουμε ρακὶ ἀθάνατο γιὰ ξεκούραση κι ἀναπαυόμαστε σὲ πεντακάθαρο κρεβάτι. Τὴ σαντόνια σου θαρρεῖς καὶ μοσκοβολᾶνε λεβάντα.

Τὸ πρωΐ - πρωΐ, λίγο μετὰ τὸν ὄρθρο, βγαίνουμε στὰ πεζούλια τὰ βορεινὰ κι ἀπὸ κεῖ ἀγναντεύουμε τὴν Τένεδο, τὴν Ἴμβρο, τὴ Σαμοθράκη καὶ στὴν ἴσια γραμμὴ τὴν Τρωάδα καὶ τὴ στροφὴ ποὺ παίρνει ἡ ἀντικρυνὴ ἀχτὴ γιὰ τὰ Δαρδανέλλια. Δεξιά, σ' ἕνα βύθισμα τῆς στεριᾶς πρὸς

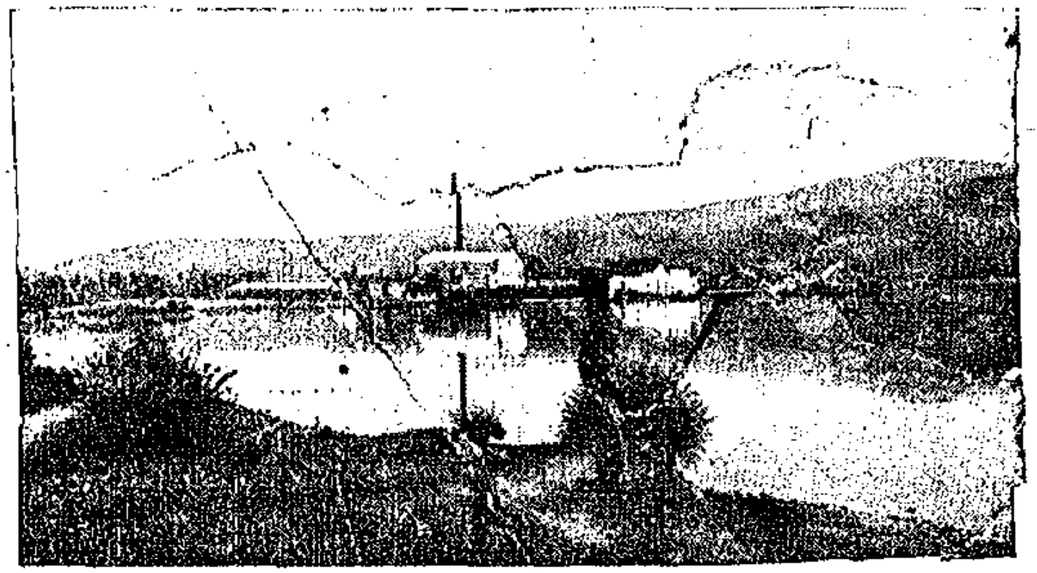

Τὸ Ντύπι.

τὴ θάλασσα, ξεχωρίζει ὁ Μόλυβος, ἡ πατρίδα τοῦ Ἐρταλιώτη.

Ὁλόγυρα ὁ τόπος γυμνός. Ἀφάνες, ξεραγκάθια κι ἀγριοβαλανιδιὲς μονάχα. Δυὸ-τρία λυγερόκορμα καβάκια κάνουνε νὰ ξεπεταχτοῦνε πρὸς τ' ἀπάνω χωμένα σὲ βαθουλωτὴ ρεματιά.

Οἱ καλόγεροι λένε πὼς βρίσκονται σὲ κρατῆρα παλιοῦ ἡφαιστείου. Καὶ ἴσως νὰ μὴν ἔχουνε ἄδικο. Ἡ ἄγρια καὶ πρωτόγονη γύρω φύση, μὲ βράχους σπαθισμένους ἀπὸ θεϊκιὰ ὀργή, ἐδῶ συγκολλημένους μὲ τὴ λάβα, ποὺ χύθηκε μαζὶ μὲ σωρὸ κροκάλες καὶ καγιάδες (πέτρες), παρέκει μονο-

κόμματους, ἴσιος, σὰν τρομαχτικὰ γιγαντένια θεριά, ἡ θέση ἀκόμα τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ θυμίζει *Μετέωρα*, μαρτυροῦνε πὼς κάποια ἔκρηξη δυνατὴ συντάραξε κι ἀπονέκρωσε τὸν τόπο, ἕνας προϊστορικὸς χαλασμὸς πὼς ἐξάλλασε.

Οἱ γεωλόγοι, ποὺ μελετᾶνε τὴ σύσταση τῆς γῆς, καὶ ξέρουνε ὡς κι ἀπὸ τὸ ταπεινὸ λιθαράκι νὰ παίρνουνε μυστικά, παραδέχονται πώς, ἐδῶ κ' ἑκατοπενῆντα χιλιάδες χρόνια, ὑπῆρχε μιὰ ἤπειρος μεγάλη, ποὺ ἕνωνε τὴ Μικρασία μὲ τὴν Ἑλλάδα, καὶ πὼς ἀπομεινάρια δικά της εἶναι μερικὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, ἡ Χίος, Μυτιλήνη, Ἅγιος Εὐστράτιος, ποὺ παρουσιάζουνε τὴν ἴδια γεωλογικὴ σύσταση μὲ τὴ Σκῦρο καὶ τὴν Εὔβοια πέρα.

Νά λοιπὸν ποὺ καὶ τὸ λιγοστὸ καλογερόστικο μυαλὸ δὲ βρίσκεται μακριὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.[1]

Τὸ ἱστορικὸ τῆς Μονῆς, παμπάλαιο ἀναφέρει πὼς «ὁ ἱερὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», ποὺ ἡ χάρη του μνημονεύεται ἀπὸ εἴκοσι κοντὰ ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς στὴν κορφὴ τοῦ Ὀρδύμνου ἐχτίστηκε στὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Πρώτη ὀνομασία τῆς μονῆς εἴτανε Μονὴ τοῦ Κόρακος (1101), Ζήσυρος (1617) καὶ τελευταῖα Μονὴ Ὑψηλοῦ, τὸ *Ψηλὸ Μοναστήρι* ποὺ λέει ὁ ἁπλὸς καὶ ξάστερος στὴν ἔκφραση λαός.[2]

Ἀπὸ τ' ἀξιοθέατα τοῦ ἱσωτερικοῦ τῆς Μονῆς εἶναι τὸ *Σκευοφυλάκιο*, ποὺ ἂν δὲν σώζεται στὴν πρωτινή του κατάσταση, ὑπερ' ἀπὸ δυὸ μεγάλες ἐπιδρομὲς κουρσάρων Τούρκων στὰ 1821 καὶ 1870, εἶναι πάντα μιὰ πλουτοφόρα πηγή, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ξεδιψάσει καὶ νὰ χορτάσει ἀρκετὸ

[1] Ὁ Φίλιπσον, ὁ Ντελονέ, καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Γεωλογίας κ. Κτενᾶς, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ κατατοπίσει πλατύτερα σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ὅταν ἀνταμώσαμε στὸ *Ψηλὸ Μοναστήρι*, ἔχουνε κάνει ἐπιτόπιες ἔρευνες, ὅπου θεοφάνερα ἀποδείχνουνε ὅσα γράφω παραπάνω. Καλὸ εἶναι ὅποιος θέλει νὰ μάθει περισσότερα νὰ συμβουλευθεῖ τὰ σχετικὰ συγγράμματα τῶν ξένων γεωλόγων καὶ τὶς μονογραφίες τοῦ κ. Κτενᾶ. Πολλὰ τμήματα τῆς παλιᾶς ἠπείρου σχηματίζουνε σήμερα τὸ βυθὸ τοῦ βορείου Αἰγαίου.

[2] Περισσότερες ἱστορικὲς λεπτομέρειες στὴ μελέτη τοῦ Πρωτοσύγγελου κ. Βασιλείου — Ἡμερολ. Λέσβου 1914, σελ. 169 - 179.

πεινασμένο κοσμάκη Ὁ Πάτερ - Σεραφεὶμ — περιποιητικὸς πάντα καὶ πρόθυμος — ἀνασέρνει μέσ' ἀπὸ κρυψῶνα στὸ βάθος τῆς μικρῆς βιβλιοθήκης ἱστορημένες παλιὲς περγαμηνές, πετραχήλια μαργαριτοκεντημένα, μιὰ δεσποτικὴ μίτρα πλουμιαμένη μὲ πολύτιμα πετράδια, ρουμπίνια καὶ σμαλτοεικονίσματα, τετραβάγγελα κι ἀσημωμένες κάρες Ἁγίων, ποὺ οἱ εὐλαγημένοι (ἂς μὲ συχωρέσουνε!) μὲ τ' ἅγια τους λείψανα ἔχουνε κατακλύσει ὁλάκαιρη τὴν Ἑλλάδα.

Σ' ἕνα σκοτεινὸ καὶ ἀφώτιστο κελλὶ — καὶ πῶς νὰ φωτιστοῦνε μὲ τὰ στενόμακρα παράθυρα, τὶς τρομερὲς αὐτὲς πολεμίστρες! — κάνουμε τὴ γνωριμιά μας μὲ τὸν Πάτερ - Παΐσιο, ἐξόριστο Ἁγιονορίτη μοναχό, ποὺ δὲν ἐκκλησιάζεται μὲ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς, οὔτε Πάσχα, Κυρίου Πάσχα, γιορτάζει μαζί τους γιατὶ τοὺς θεωρεῖ ὡς αἱρετικούς, τοῦ Ἑωσφόρου θύματα καὶ ψυχὲς βυθισμένες στὴν ἁμαρτία. *Παλιοημερολογίτης* αὐτός, μένει κολλημένος στὴν ἰδεολογία του. Ἀδελφοὶ τῆς ψυχῆς του ὁ συνεξόριστος γιὰ τὴν ἴδια αἰτία Πάτερ - Θεοδόσιος καὶ δυὸ ἄλλοι ἁγιονορῖτες στὴ Μονὴ Πυθαρίου.

Τὸ στραβοκέφαλο αὐτὸ ζωντανὸ εἶναι ὡστόσο τεχνίτης θαυμάσιος, λεπτουργός. Μερικὰ δείγματα τῆς τέχνης του φτάνουνε τὰ σύνορα, θὰ μποροῦσα νὰ πῶ, τῆς ἀληθινῆς δημιουργίας. Σκαλίζει χαρτοκόφτες καὶ μαχαιροπήρουνα στὸ ξύλο μὲ τὴ μάρκα τοῦ Μοναστηριοῦ σὲ φόντο κόκκινο ἀπὸ βαμένη τσελατίνα, καὶ σκαρώνει γκόρφια (ἐγκόλπια τὰ λένε οἱ δασκάλοι) ὅπως τὸν Ἅη - Γιώργη τὸν Καβαλλάρη ποὺ «μὲ τὸ ἄσπρο του φαρὶ σπαράζει τὸ Δράκοντα, τὸ φλογόστομο θεριό.» Λίνει στὸ μικρούλι τῆς παρέας μας ἕνα σταυρουδάκι κοκκινωπό, ἀπὸ κόκκαλο, μὲ τὸν Πανάγιο Τάφο, ποὺ τονὲ βλέπεις στὸ κέντρο τοῦ σταυροῦ μὲ φακό.

Ἐξὸν ὅμως ἀπὸ τὴν ξυλογλυπτικὴ φαίνεται, πὼς καὶ ἡ ποίηση ἄφησε τ' ἀχνάρι της σ' αὐτὸ τὸ μοναστήρι.

Στὸ μουσαφὶρ - ὀντᾶ, ποὺ συνεδριάζει τὸ Ἡγουμενοσυμβούλιο, πάρχει κορνιζωμένο σὲ χρυσαφὶ καδράκι καὶ μὲ γράμματα ὁπωσδήποτε καλλιγραφικά, τὸ παρακάτω ποίημα, ποὺ τὸ παραθέτω γιὰ νὰ γνωριστοῦμε καὶ μὲ τὴν καλογε-

ρίστικη πυίηση. Μπορεῖ νὰ χρησιμέψει καὶ σὲ μερικοὺς νεώτερους θρησκευτικοὺς ὑμνογράφους:

Ἡ τοῦ Ὑψηλοῦ θαυμασία ἱερὰ Μονή.

Σὺ τοῦ Ὀρδύμνου κορυφὴ ἡ πολυτιμημένη,
ποὺ βασιλεύεις τῶν βουνῶν ψηλὰ καμαρωμένη,
τὸ μεγαλεῖο Σου τιμῶ, τὸν Ὕψιστον δοξάζω,
τὴν γραφικὴν λοφοσειράν τῶν πέριξ Σου θαυμάζω.

Ναὸν στὰ ὕψη Σου κλεινὸν Μονῆς ἀρχαίας φέρεις
καὶ τὰς δεήσεις τῶν πιστῶν στὰ Χερουβεὶμ προσφέρεις,
ὡς δάκτυλος στέκεις Θεοῦ, τὸν Οὐρανὸν δεικνύεις,
εἰς προσευχὴν τὸ πᾶν καλεῖς, αἰῶνας διανύεις.
Κειμήλια παντοτεινὰ τοῦ πρὶν καὶ νῦν αἰῶνος
εἶν' ἡ μονὴ ὅπου κρατεῖς κι' ἡ ἄλλη τοῦ Λειμῶνος.

Ἔγραφον ἐν τῇ ἰδίᾳ Ἱερᾷ Μονῇ τῇ 12 Αὐγούστου 1911.
Ἀρχιμανδρίτης Σταῦρος Τάξης

Τὸ Ψηλὸ μοναστήρι δὲν εἶναι μονὴ Κοινοβιακή, μὲ κοινὴ τράπεζα δηλαδὴ γιὰ ὅλους, μὰ ἰδιόρρυθμη. Ὡστόσο ἡ ἰδιορρυθμία της αὐτὴ (ἄμποτε νὰ βρίσκαμε κι ἄλλες παρόμοιες) δὲν μᾶς ἐμποδίζει, προσκαλεσμένοι καθὼς εἴμαστε στὸ πλούσιο ἡγουμενικὸ τραπέζι, νὰ δοκιμάσουμε νόστιμο ἐρίφι ἀπὸ τὸ κοπάδι τῆς μονῆς, τραχανόσουπα λιμπιστή, ποὺ νὰ γλύφεις τὰ δάχτυλα, κρασὶ μαῦρο σὰν Κεφαλλονίτικο, κ' ἕνα τυρί, πού, μὰ τὴν ἀλήθεια, μετὰ τὴν Καλλονιάτισσα σαρδέλλα εἶναι τὸ δεύτερο ἀγαθὸ μακαρισμένων ἀνθρώπων.

Γραφικώτατο εἴτανε, τὴν ὥρα ποὺ φεύγαμε, τὸ θέαμα τῶν καλογέρων ἁπάνω στοὺς βράχους μὲ φόντο τὸ μοναστήρι καὶ τὸ γαλάζιο ξάστερο οὐρανό...

* * *

Ἡ Μυτιλήνη, ἐξαιρετικὰ ὄμορφο νησί, ἔχει νὰ παρουσιάσει μύριες φυσικὲς καλλονὲς σὲ ὅποιον θἄθελε νὰ γυρίσει στὸ ἐσωτερικό της.

Ἀρχινάει, καθὼς εἴδαμε, ἀπὸ τὴ σκάλα μὲ τὸ Μικρὸ-Γιαλὸ καὶ τὸ πανοραματικὸ *Κιόσκι* ποὺ ὡραῖες γωνίτσες ἐκεῖ δὰ εἶναι τὰ ***Τσαμάκια*** μὲ τὴ θέα τοῦ Κάστρου, ἡ ***Φυκιότρυπες*** μὲ τὸ φανάρι, ποὺ θυμίζει βράχους τῆς φαληριώτικης Κωστέλλας, καὶ προχωρεῖ δυναμώνοντας σὲ χρωματισμὸ καὶ γραμμή, στὸν ***Κόλπο τῆς Γέρας***, ποὺ δὲ φαντάζομαι νὰ ὑπάρχει δεύτερο τέτοιο θαῦμα σὲ ὅλο τὸν κόσμο.

Ἡ χλωρασιὰ ποὺ ἀνασαίνει δίπλα του καὶ τὸ στενὸ ἔμπασμα, ποὺ τὸν κάνει ἀπὸ ψηλὰ καὶ μακρύτερα νὰ φαίνεται σὰν λιμνοῦλα παραμυθένια, τὰ σεντερένια νερὰ ποὺ πότε *κυματισμένα φαίνονται σὰν ὁλόασπρα κοπάδια ἀρνάκια* ποὺ βόσκουνε καὶ πότε ἤρεμα ξεσηκώνουνε κι ἀντιγράφουνε ἤσκιους, περάσματα καὶ βουνά, ὁ κορνιζωμένος αὐτὸς νερόκοσμος, σὲ σταματάει — ἀδύνατο νὰ γίνῃ ἀλλιῶς! — γιὰ ὧρες ὁλάκαιρες σ' ἕναν ἀληθινὸ θαυμασμὸ καὶ κατάπληξη. Μόνο τὸ πριάρι τοῦ λείπει γιὰ νὰ τονὲ σεργιανίσεις ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη, ψαρᾶς σὲ Μεσολογγίτικη λιμνοθάλασσα.

Ὕστερα εἶναι τὰ ***Θερμὰ τοῦ Κόλπου***, τὸ πράσινο βαλτονέρι ποὺ χτυπᾶνε ἀγριόπαπιες, τὰ μύρια τόσα χωριουδάκια μὲ τὰ ποιητικά τους ὀνόματα (Σκαλοχῶρι, Ἀνεμώτια, Φίλια κ.τ.λ.). ὁ Πολυχνῖτος καὶ ἡ Καλλονὴ μὲ τὸ θαυμάσιο καινουριοχτισμένο ἐκπαιδευτήριο, ἡ Πέτρα, τὸ Πλωμάρι κι' ἡ Ἀγιάσσος μὲ τὸ φημισμένο τὸ δεκαπενταύγουστο πανηγύρι της, καὶ σὲ ὅλα τοῦτα ψυχὴ ὁ ἄνθρωπος, ἀγαθός, εὐγενικός, καλόκαρδος, μὲ μάτια καθαρὰ κι ἀπονήρευτα ποὺ ἐξωτερικεύουνε τὸ βαθύτερο εἶναι του.

Ἂν ἤθελα νὰ δώσω σχολαστικὴ περιγραφὴ τοῦ νησιοῦ καὶ νὰ πέσω σὲ καθέκαστα, δὲ θὰ μὲ φτάνανε ἀτελείωτα κατεβατὰ χαρτιοῦ. Ἁπλούστατα καταγράφω μερικὲς ἐντυπώσεις, ποὺ δὲν μποροῦνε οὔτε στὸ ἐλάχιστο ν' ἀποδώσουνε ἐκεῖνο ποὺ ἔνοιωσα μὲ τὸ γνώρισμα τοῦ ξωτικοῦ καὶ πασίχαρου ὀνειρόκοσμου. Τὸ λυρισμό, ποὺ σὰν νερο-

μάννα ξεπήδησε ἀπὸ μέσα μου, προσπάθησα νὰ τόνε φυλακίσω στὰ σανὰ σύνορα μικρῶν πεζῶν τραγουδιῶν[1].

Μὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τοῦτα, χαρά μου λογαριάζω κάθε φορά, ποὺ γυρίζω στρατοκόπος στὴν Ἑλλάδα καὶ γνωρίζομαι μὲ τὴν ἀπάρθενη, φωτολογημένη κι ἀθάνατη φύση της.

Ἕνα κομμάτι δικό της εἶναι κ' ἡ πανέμορφη Μυτιλήνη.

Καλοκαίρι τοῦ 1928.

ΠΑΝΟΣ Δ. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

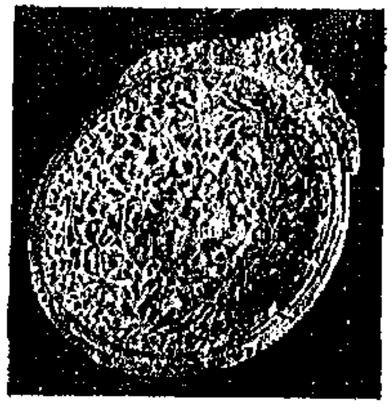

[1] Τυπώθηκαν στὸ φιλολογικὸ παράρτημα τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ἀριθ. 154.



ΓΙΑΤΙ ΟΝΕΙΡΕΥΟΜΑΙ...;

Γιατί ὀνειρεύομαι συχνὰ
μιὰν ἔρημιά, μιὰν ἔξορία,
ποὺ θαμπὰ εἶν' ὅλα κι' ὅλα ἀχνὰ
καὶ μελαγχολικὰ καὶ κρύα;

Καμμιὰ ἀπ' τὴν πλάσι ἀναπνοή,
καμμιὰ φωνὴ δὲν ἀνεβαίνει.
Κ' εἶν' ὅμως γύρω μου ζωή,
ἀλλὰ ζωὴ σαβανωμένη.

Μέσ' στὴ βαθειὰ τὴ σιγαλιὰ
σὰν ἄψυχα τὰ δέντρα κλίνουν,
σὰν στοιχειωμένα τὰ πουλιὰ
ἕνα κελάδημα δὲν χύνουν.

Θάλασσ' ἀσάλευτη, βαρειὰ
ἀτελείωτη τὴν πλάσι στρώνει,
σὰν ἕνα νεκρικὸ σεντόνι.
Κῦμα δὲν παίζει στὴ στεριά.

Κ' ἐκεῖ ποὺ στέκω στὴν ἀκτὴ
μὲ μελαγχολικὸ τὸ μάτι
στὰ μολυβένια πέρα πλάτη
μιὰ βάρκα ἔμπρός μου ἀκινητεῖ.

Κ' οἱ ταξειδιῶτες εἶν' πολλοί,
—ἄγνωστα πρόσωπα καὶ ξένα—
ἀγέλαστοι, σιωπηλοί,
τὰ μάτια τ' ἄχαρα σ' ἐμένα.

Μορφὴ γλυκειὰ μέσα σ' αὐτὰ
ἕνα χαμόγελο μοῦ στέλλει
καὶ μὲ λαχτάρα μὲ κυττᾷ
καὶ σὰν νὰ μοῦ μιλήσῃ θέλει.

Πνέει τὸ μάτι της καϋμό,
ἂν καὶ χαρούμεν' ἡ ματιά της.
Στὸ χεῖλι ἀπάνω τὸ χλωμὸ
παγώνει τὸ μειδίαμά της.

Φωνὴ νὰ ρίξω ἀδυνατῶ,
οὔτε μιὰ λέξι κἂν ν' ἀρθρώσω,
οὔτε τὰ χέρια μου ν' ἁπλώσω
στὸ ἴνδαλμα τὸ ποθητό.

Ὅλ' ἡ χαρὰ ποὺ εἶχα στὴ γῆ
στὸ στῆθός μου ἀναζῇ καὶ πάλλει
γιὰ μιὰ στιγμή, καὶ σβύνει πάλι
σὰν λάμψις ἀστραπῆς γοργή.

Ἡ βάρκα ἐχάθηκε ἀπ' ἐμπρός μου
κι' ἀκόμα στέκω καὶ κυττῶ.
Μὴν εἶνε τ' ὄνειρό μου αὐτὸ
σὰν πρόσκλησις ἀγνώστου κόσμου;

Ὦ σύ, ποὺ πρόωρα ἔχεις ἀφήσει
τοῦ πόνου καὶ καϋμοῦ τὴ σφαῖρα!
Περίμενε! κλίνει στὴ δύσι
σὲ λίγο κ' ἡ δική μου μέρα.

Χρυσοπηγή, Αὔγουστος τοῦ 1928.

Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Μίμησιν εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ***Τέχνην*** καὶ εἶπεν ἀναμφιβόλως μίαν ἀλήθειαν. Ἡ μίμησις δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ θεμελιῶδες ἐλατήριον πάσης ἀνθρωπίνης πράξεως καὶ ἄρα καὶ ὡς τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῆς τέχνης.

Ἀλλ' ὁ ὁρισμὸς οὗτος τῆς Καλλιτεχνίας ὡς μιμήσεως, ἀπαιτεῖ, νομίζω, καὶ τὴν ἐπίλυσιν ἑνὸς προβλήματος: Ποῖος εἶναι ὁ εἰδικὸς χαρακτὴρ τῆς καλλιτεχνικῆς μιμήσεως, τ. ἐ. ποῖα εἶναι τὰ ὅρια τῆς μιμήσεως κατὰ ***Τέχνην*** καὶ τῆς μιμήσεως κατ' ***Ἐπιστήμην*** (τῆς μιμήσεως εἰς τὴν βιομηχανίαν); Καὶ περὶ τούτου ἀκριβῶς ἐπιθυμῶ νὰ διατυπώσω ἐνταῦθα μερικάς μου σκέψεις [1].

Μιμητὴς τοῦ Δημιουργοῦ του ὁ ἄνθρωπος, δὲν εὐχαριστεῖται μονάχα μὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐπιστήμης. Χρειάζεται ἀκόμη καὶ μίαν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀληθινοῦ μὲ τὴν ***τέχνην***, μίαν νέαν δημιουργίαν διὰ τῶν ***ἀνθρωπίνων*** μέσων καὶ μὲ τὴν ἀνθρωπίνην δημιουργικὴν πνοήν. Καὶ θὰ ἠδυνάμεθα ἀναμφιβόλως νὰ παραδεχθῶμεν μίαν σύμφυτον αἴσθησιν τοῦ «πράττειν», παράλληλον πρὸς τὴν ὄρεξιν τοῦ εἰδέναι.

Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη δημιουργία πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ πληροῖ τὸν ἑξῆς ἀπαραίτητον ὅρον: Ν' ἀπευθύνεται εἰς τὴν ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων ἢ τὴν ψευδαίσθησιν, νὰ ***παριστάνῃ*** ἁπλῶς τὸ πρᾶγμα οἱονεὶ συμβολικῶς, μὲ ὅλην ὅμως τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀληθείας του, συμπληρωμένην διὰ τῆς φαντασίας.

Ἡ πανομοιότυπος ἀντιγραφὴ τοῦ πράγματος, ἡ ἀναπα-

[1] Ἴδε ἐπιφυλλ. ἐφημ. «Βραδυνῆς» 21 Αὐγ. 1927.

ραγωγὴ αὐτοῦ μὲ ὅλας τὰς ἰδιότητας τοῦ ποιοῦ καὶ τῆς οὐσίας, τῶν ὁποίων ἡ ἀντίληψις ἀπαιτεῖ, οὐχί τινα ψευδαίσθησιν, ἀλλὰ τὴν πραγματολογικὴν παρατήρησιν, ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ***Τέχνης,*** ἀποτελοῦσα αὐτὴ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς πράξεως, τὸ ἔργον ἄρα τῆς Βιοτεχνίας καὶ τῆς Μηχανικῆς.

Διὰ τοῦτο ἡ προσπάθεια τῆς ἀπομιμήσεως τῆς ζωῆς ὠργανωμένου ὄντος διά τινος ἐπὶ παραδ. μηχανικοῦ κατασκευάσματος, εἶναι πρᾶξις βάναυσος, ὄχι μόνον διότι δὲν ἀποδίδει τὴν ἀλήθειαν τοῦ φυσικοῦ, ἀλλὰ κυρίως διότι ἀπευθύνεται πρὸς τὴν πραγματικὴν αἴσθησιν, ἀποκλείουσα τὴν φαντασίαν. Οὐδὲ φαντάζομαι, ὅταν ποτὲ ὁ ἄνθρωπος κατορθώσῃ νὰ κατασκευάσῃ εἰς τὸ ἐπιστημονικόν του ἐργαστήριον αὐτούσιον τὸ φυσικὸν πρᾶγμα—ἕνα ἄνθος ἔξαφνα μὲ νεῦρα καὶ μὲ χλωροφύλλην ὁλοζώντανον, ὅτι αὐτὸ θὰ τὸ υἱοθετοῦσε καὶ ἡ Τέχνη. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὕτη μίμησις θὰ ἦτο μία ἀντιγραφὴ τῶν μεθόδων τοῦ δημιουργοῦ, ἀναιροῦσα τὴν οὐσίαν τῆς Τέχνης, τ. ἔ. τὴν πρωτοτυπίαν τῆς ἀνθρωπίνης συμβολικῆς δημιουργίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ ἀλληγορικοῦ μύθου καὶ τῆς ἀναλογίας πλησιάζει πρὸς τὸν Μυστικισμόν, τοσοῦτον περισσότερον μετέχει καὶ τοῦ καλοῦ τῆς τέχνης—κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἀσχημίας τῆς φυσιοκρατικῆς θετικότητος.

Διὰ αὐτὸν τὸν λόγον, δάσος ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀπὸ κομμένα πραγματικὰ δένδρα, εἶναι ἔργον ἀκαλαίσθητον, διότι ἀτονεῖ τότε ἢ παύει ἡ ψευδαίσθησις—ἐν ᾧ τὰ αὐτὰ δένδρα θὰ ἐφαίνοντο ὡραῖα, ἐὰν αἴφνης συμμετεῖχον εἰς πλαστικὴν ἀναπαράστασιν ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ τοπίου ζωγραφικῆς εἰκόνος, διότι ἡ πρᾶξις αὕτη θὰ ἦτο ἀντιστρόφως μία μίμησις ἔργου τεχνικοῦ, ἀπευθυνομένη πρὸς τὴν ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων. Καὶ εἶναι τῆς Τέχνης ὑποκείμενον ἡ τελεία μίμησις καὶ πράγματός τινος τεχνητοῦ καὶ πράγματος καθ' ἑαυτὸ ἀκαλαισθήτου. Ἰδοὺ διατὶ τὸ καλλιτεχνικὸν μάτι ἀπαιτεῖ ἕνα ἔργον τῆς Τέχνης νὰ εἶναι «ὡραῖο σὰν ἀληθινὸ» καὶ ἀντιστρόφως ἕνα φυσικὸν ὡραῖον νὰ εἶναι «ὡραῖο σὰν ψεύτικο». Καὶ εἶναι τὸ μάτι τῆς Τέχνης μία ἐνστιγματώδης τῆς ὡς

ἀνωτέρω τεχνικῆς μιμήσεως κριτική, ἥτις θέλει καὶ τὰ φυσικὰ ὡραῖα νὰ εἶναι μιμήσεις κάποιου, εἰκόνες δηλ. καὶ παρεικάσματα.

Κατὰ ταῦτα, μίμησις πραγματικὴ τοῦ πρωτοτύπου εἶναι πρᾶξις βιομηχανική. ***Ψεύτικη*** (οὐχὶ ψευδὴς) μίμησις τοῦ ἀληθινοῦ—ἰδοὺ ἡ διὰ τῆς ***Τέχνης*** ἀναδημιουργία τοῦ παραδείγματος. Εἰκονικὴ διατύπωσις τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς, τῶν φαινομένωνκαὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πράξεων, διὰ γραμμῶν καὶ σκιῶν καὶ φθόγγων, διὰ λέξεων καὶ ὑποκρίσεων καὶ μύθων—τὸ εἴδωλον τοῦ πραγματικοῦ, ***ἀδιάφορον ὡραίου ἢ ἀσχήμου,*** καλοῦ ἢ κακοῦ—αὐτὸ εἶναι αἱ ὡραῖαι τέχναι. Εἰς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν τελειοτέραν ψευδαίσθησιν, ὅπου ἀνοίγεται ἐλεύθερος ὁ ὁρίζων εἰς τὴν σημετοχὴν τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος, ἔγκειται ἡ τεχνικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ τεχνικὸν κάλλος. Ἡ ἐπιτυχία δηλονότι τῆς τοιαύτης μιμήσεως ἀποτελεῖ συνάμα καὶ τὴν ὡραιότητα τοῦ ὁμοιώματος, ἡ ἐξ ἀμφοτέρων δὲ τούτων ἡδονὴ εἶναι τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα. Διότι διττήν, νομίζω, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, ὡς ***ὡραίου*** ἀφ' ἑνὸς καὶ ὡς ***εὐμόρφου*** ἀφ' ἑτέρου. Μὲ τὸ τεχνικὸν καλόν πρέπει κυρίως νὰ ἐννοήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἐκφράζει ἡ λέξις ***ὡραῖον*** τ. ἔ. τὸ ***ὥριμον*** ἤτοι τὸ ***φθασμένον*** εἰς τὴν ***ὥραν*** του, εἰς τὴν τελειότητα τοῦ εἴδους του, (τὸ νόστιμον, νέω = φθάνω) καὶ ἄρα ἐν τῇ τέχνῃ τὸ φθάνον τὴν ἔκφρασιν τοῦ προτύπου, τ. ἔ. τὸ διατυπῶνον τὴν ἀλήθειαν τοῦ παραδείγματος, τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ ἀπομίμησις. Καὶ εἶναι μὲν τὸ ***ὡραῖον*** ὡς τὸ πλεῖστον ***εὔμορφον*** (ἔχον ὡς σύνολον τὴν ἁρμονίαν τῶν μερῶν), ἀλλὰ τὴν τεχνικὴν ταύτην ὡραιότητα πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τὸ καλὸν τῆς ἁρμονικῆς συμμετρίας — ὑποκείμενον καὶ τοῦτο τῆς Τέχνης, ἀλλὰ μὲ ἴσα πρὸς τὸ αἰσχρὸν δικαιώματα.

Εἰς τὴν συμβολικὴν δ' ἀκριβῶς ταύτην ἀπομίμησιν, τὴν ἁπλὴν ***παράστασιν*** τοῦ ἀληθινοῦ, ἔγκειται τὸ μυστικὸν τῆς Τέχνης καὶ τὸ νόημά της, μία φανταστικὴ ἀπόδοσις τῆς κινήσεως καὶ τῆς ζωῆς ἔξω τῶν συνθηκῶν τοῦ βιωτικοῦ

ἀγῶνος, χωρὶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀργανικῆς φθορᾶς καὶ τὴν αἰσχρότητα τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης. Καὶ πρέπει ἐντεῦθεν νὰ φαντασθῶμεν τὴν Τέχνην ὡς τὸ θαυματικὸν φετὶχ κατὰ τῆς ἐχθρότητος τῶν φυσικῶν δυνάμεων, τοῦ ὁποίου ἡ μαγικὴ ἐπίδρασις μᾶς κάμει νὰ βλέπωμεν τὴν ἀλήθειαν τοῦ κακοῦ χωρὶς τὴν βλαπτικήν του δύναμιν, ἀπαράλλακτον τὸ ἄσχημον, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἐνέργειαν τῆς δυσμορφίας του—νὰ αἰσθανώμεθα τὸ ἄθλον χάδι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὸν ἀνάκανθον γλυκασμὸν τοῦ ὡραίου. Καὶ περισσότερον ἀκόμη: ἡ ἀνεργία αὐτὴ καὶ ἡ ἀπάθεια νὰ μᾶς δίδῃ τὴν ἰδέαν τῆς μονιμότητος καὶ τῆς ἀφθαρσίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς ἀποθεώσεως μέσα εἰς τὴν ἀδιάκοπον μεταβολὴν καὶ τὸν ἀέναον χαμὸν τῶν φαινομένων καὶ τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἀπόλαυσις τοῦ ἀληθινοῦ χωρὶς τὴν ἀντικειμενικήν του ἐνόχλησιν καὶ χωρὶς τὴν ὑποκειμενικήν του φθορὰν—ἰδοὺ τὸ μυστικὸν τῆς Τέχνης καὶ ὁ μέγας αὐτῆς προορισμός.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

ΤΙ ΠΑΙΔΕΜΟΣ;

Τί παιδεμὸς σκληρὸς κι αὐτὸς
μέσ' στὴν καρδιά μου, ἐμένα;
Τριαντάφυλλα παρθενικὰ
στὴν κόλασι ἀνθισμένα.

Ποῦν' ἡ κρουστάλενη πηγὴ
νὰ τρέξω νὰ τὴ βρῶ;
Πῶς νὰ ξαντίσω τ' ἄνθη μου
μ' ἀθάνατο νερό;

Στέρφα βρυσούλα μοναχὰ
στάλα τὴ στάλα ῥέει
κι ὡς πού νὰ νιώσω τὴ δροσιὰ
κακὴ φωτιὰ τὴν καίει.

Ν. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ ΛΑΥΡΑΣ

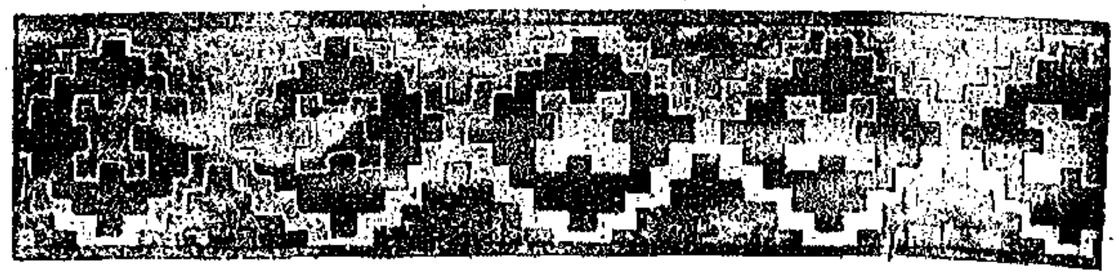

Η ΣΠΑΘΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

πανειλημμένως ἐγράφη εἰς τὰς Τουρκικὰς ἐφημερίδας καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς Εὐρωπαϊκάς, ὅτι ἡ Τουρκία προτίθεται νὰ ἱδρύσῃ Ἐθνικὴν Τράπεζαν καὶ ὡς κατάθεμα χρυσοῦ θὰ καταθέσῃ τοὺς σουλτανικοὺς θησαυροὺς ἐκτιμηθέντας ἀπὸ Σουηδὸν ἐμπειρογνώμονα εἰς 10 ἑκατ. λιρῶν. Μεταξὺ τῶν θησαυρῶν τούτων ἀναγράφεται καὶ τὸ ξίφος τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Διερωτᾶται ὅμως κανεὶς ποῖαι ἀποδείξεις ὑπάρχουν περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ κειμηλίου.

Τοὐναντίον ἠξεύρομεν ὅτι ὁ κόμης Τέκκιο, πρέσβυς τῆς Σαρδηνίας παρὰ τῷ Σουλτάνῳ, εἶχεν ἀγοράσῃ ἀπὸ ἕνα ἔμπορον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν λεπίδα μιᾶς ἑλληνικῆς σπάθης καὶ μίαν σημαίαν Τουρκικήν, τὰ ὁποῖα κειμήλια ἐδώρησεν εἰς τὸ στρατιωτικὸν Μουσεῖον τοῦ Τουρίνου. Ὁ πωλητὴς ἰσχυρίσθη εἰς τὸν κόμητα, ὅτι τὰ ἠγόρασεν ἀπὸ τὸν φύλακα τοῦ Σουλτὰν Μεχμὲτ Τζαμισί, δηλαδὴ τοῦ τζαμίου εἰς τὸ ὁποῖον ἐτάφη ὁ Κατακτητής.

Εἰς τὰ 1858 ὁ Victor Langlois ἐπισκεφθεὶς τὸ Μουσεῖον τοῦ Τουρίνου ἐδημοσίευσε σημείωμα εἰς τὴν «Ἀρχαιολογικὴν Ἐπιθεώρησιν» τῶν Παρισίων, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζεν ὅτι τὸ ξίφος αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶνε τὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου τοῦ ἡρωϊκῶς πεσόντος εἰς τὴν Πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, ἡ δὲ σημαία ἦτο μία ἀπὸ τὰ σημαίας, αἱ ὁποῖαι ἐκυμάτισαν τόσον ὑπερήφανοι εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ Βυζαντίου. Εἰς τὰ 1911, ἀναγνώσας σχετικὸν σημείωμα εἰς τὸν «Ταχυδρόμον» τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔγραψα εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Βασιλικῆς Ὁπλοθήκης τοῦ Τουρίνου, ὁ ὁποῖος ἔσχε τὴν εὐγένειαν νὰ μοὶ στείλῃ πιστότυπον (estampage) τῆς πολυτίμου λεπίδος καὶ μίαν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ὁποίαν μοὶ ἔγραφε: «Δὲν σᾶς ἀποκρύπτω ὅτι βραχὺ σημείωμα εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Μουσείου μας ἀπορρίπτει τὴν γνώμην τοῦ Langlois λέγον ὅτι τὸ ξίφος αὐτὸ θὰ ἀνῆκε εἰς κανένα Κωνσταντῖνον, φέροντα τὸν τίτλον τοῦ αὐθέντου. Τὸ ὄνομα Κωνσταντίνου καὶ ὁ τίτλος τοῦ αὐθέντου θ' ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς κανένα ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας».

Νομίζομεν ὅτι ἡ ἀντίρρησις δὲν εἶνε σοβαρά. Ἡ λεπὶς φέρει πλησίον τοῦ πρὸς τὴν λαβὴν ἄκρου χαραγμένα δύο σκῆπτρα, ἔπειτα εἰς ἓν μενταγιὸν τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου κρατούσης τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν παῖδα καὶ κατόπιν κατὰ μῆκος τὴν ἐπιγραφήν: ***«Σύ, Βασιλεῦ ἀήττητε, Λόγε Θεοῦ Παντάναξ, τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ αὐθέντῃ Κωνσταντίνῳ»***. Ἐννοεῖται τὸ ρῆμα ***«βοήθει»***. Φρονοῦμεν δ' ὅτι:

α') Τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν εἶνε τοῦ Παλαιολόγου.

β') Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶνε καθαρὸν βυζαντινόν. Εἶνε ἀλήθεια ὅτι οἱ Ἕλληνες ἕως σήμερα ἀκόμη ἀρεσκόμεθα νὰ μιμούμεθα τὴν βυζαντινὴν γραφήν, καὶ τοῦτο πολὺ φυσικώτερον θὰ ἠὐχαρίστει τοὺς φαναριώτας, ἀλλὰ ἕνα μάτι ἐξησκημένον διακρίνει τὸν ἀέρα τῆς κατ' ἀπομίμησιν γραφῆς ἀπὸ τὴν γνησίαν· ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ γραφὴ εἶνε ὁμοιοτάτη πρὸς τὰς ἐπὶ μαρμάρων ἢ ἐπὶ εἰκόνων ἀναμφισβητήτους βυζαντινὰς γραφάς.

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι οἱ ἐφεκτικώτατοι φαναριῶται ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας, οἱ ὁποῖοι ἤξευραν ποία καχυποψία τοὺς ἐπέβλεπεν ἀπὸ τὸ Διβάνι τῆς Σταμπούλ, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἐκαρατομήθησαν, θὰ ἔκαμναν πολλὴν ἐπίδειξιν βυζαντινισμοῦ εἰς τὰς ἐπισήμους των ἐμφανίσεις.

γ') Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος αὐτὸς δὲν ἀποκαλεῖται ἐπὶ τῆς λεπίδος «αὐτοκράτωρ Ρωμαίων» ἀλλ' ἁπλῶς «ἡγεμὼν καὶ πιστὸς αὐθέντης» ὄχι μόνον δὲν ἀναιρεῖ τὴν γνώμην τοῦ Langlois, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνισχύει, διότι συμ-

φωνεῖ πρὸς ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ βασιλικοῦ ὕφους τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος. Γνωρίζομεν θετικὰ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἀνελθὼν τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου εἰς στιγμὰς ἀπελπιστικῶς δυσχερεῖς ἠρνήθη νὰ τελέσῃ τὴν στέψιν του εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, θεωρῶν ὡς εἰρωνείαν τοιαύτην πομπικὴν τελετὴν ὑπὸ περιστάσεις τόσον τραγικάς. Δι' αὐτὸ ὁ Δούκας ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον «τελευταῖον βασιλέα», ἐνῶ τὸν Κωνσταντῖνον ἀποκαλεῖ «δεσπότην». Ὁ ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Κωνσταντίνου, Φραντζῆς τὸν ὀνομάζει «***αὐθέντην κὺρ Κωνσταντῖνον***». Εἰς τὰ χρυσόβουλά του καὶ τὰ διπλώματα, δι' ὧν ἀπένεμε τίτλους τιμητικοὺς ἡ πόλεις καὶ νήσους εἰς πρίγκηπας Εὐρωπαίους, ὑπογράφεται «βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων» διὰ νὰ ἐξυψώσῃ τὴν σπουδαιότητα τῶν χορηγιῶν του. Ἀλλ' ἐπάνω εἰς τὸ ξίφος του αὐτοκαλεῖται φυσικὰ μὲ μετριοφροσύνην καὶ ταπεινότητα «ἡγεμὼν καὶ πιστὸς αὐθέντης», διότι πρόκειται περὶ ἀντικειμένου τῆς ἰδίας του χρήσεως καὶ ταπεινοῦται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν καὶ τὸν ὁποῖον ὀνομάζει «***Βασιλέα***». Ἔπειτα ἠμποροῦμεν καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχε τὸ ξίφος τοῦτο πρὶν ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅταν ἦτο ἀκόμη δεσπότης τοῦ Μωρέως, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν λάμψιν ἠτένισαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν Ἰσθμόν.

δ΄) Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ξίφος ὑπεξηρέθη μαζὶ μὲ τὴν σημαίαν ἀπὸ τὸ τζαμίον τοῦ κατακτητοῦ δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ τροπαίων.

ε΄) Γνωρίζομεν τοὺς φαναριώτας πρίγκηπας τῆς Μολδοβλαχίας, τῶν ὁποίων τινὲς ἐλέγοντο Κωνσταντῖνοι, ὅπως ὁ Ὑψηλάντης, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὸ ξίφος κανενὸς ἐξ αὐτῶν. Πιθανὸν αἱ οἰκογένειαί των νὰ διετήρησαν κανὲν τοιοῦτο κειμήλιον. Ἀμφιβάλλομεν μάλιστα ἂν ἔφερον ξίφος, διότι εἰς τὰς σωζομένας εἰκόνας των, ὅσας τοὐλάχιστον εἴδομεν, οὐδεὶς ἔφερε ξίφος. Ἡ ἀρχή των ἦτο πολιτικὴ καὶ οὐχὶ στρατιωτική. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ξίφος θὰ τοῖς ἐδίδετο μετὰ τῆς στολῆς ὑπὸ τῆς Πύλης, ἢ τοὐλάχιστον ὁ τύπος των, καὶ δὲν εἶνε καθόλου πιθανὸν ὅτι θὰ ἠνείχετο ἡ

Πύλη τοιοῦτον τίτλον βυζαντινόν. Πάντως ἂν ἔφερεν ἐπιγραφὴν τὸ ξίφος τοῦ Ὀσποδάρου, θὰ εἶχε κάποιον ὑπαινιγμὸν ἀφοσιώσεως εἰς τὸ Δοβλέτι.

στ΄) Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Τέκκιο ἠγόρασε μόνην τὴν λεπίδα μαρτυρεῖ ὅτι ἡ λαβὴ θὰ ἦτο χρυσῆ.

ζ΄) Τὰ δίδο σκῆπτρα παρὰ τὴν λαβὴν ἀναφέρονται εἰς τὰς δύο ἠπείρους Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν. Τινὲς τὰ ἐξέλαβον ὡς λαμπάδας. Ἀλλ' αὐταὶ εἶνε ὄξεῖαι πρὸς τὰ κάτω καὶ θὰ εἶχον κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον φλόγα.

η΄) Ὁ Ξ. Σιδερίδης («Μελέτη» Ἀθῆναι, 1908, σ. 144-6) ὁμιλῶν περὶ τῆς σπάθης τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀναφέρει τὴν πληροφορίαν τοῦ Πασπάτη καθ' ἣν ὁ Ἰσίδωρος ἔδωρησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα σπάθην μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

> Σὺ Βασιλεῦ ἀήττητε, Λόγε Θεοῦ Παντάναξ,
> νίκης βραβεῖα δώρησε κατὰ τῶν πολεμίων,
> τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ αὐθέντῃ Κωνσταντίνῳ
> ὡς περ ποτὲ τῷ βασιλεῖ Μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ.

Προσθέτει δ' ὁ Πασπάτης ὅτι ἡ σπάθη σώζεται μεχρι τοῦ νῦν, (1852) ἀλλὰ ποῦ δὲν λέγει. Ὁ Σιδερίδης κρίνει ὅτι ἡ τοῦ Τουρίνου εἶνε μίμημα ταύτης μεταγενέστερον, διότι ἐδανείσθη τὸν πρῶτον καὶ τρίτον στίχον τοῦ ἀνωτέρω τετραστίχου. Νομίζομεν ὅτι συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς σπάθης τοῦ Τουρίνου ἐν τῇ συντομίᾳ της εἶνε ἀκεραία. Ἐννοεῖται ἐκεῖ τὸ ρῆμα «βοήθει». Ἐνῶ αὐτὴ ἡ τετράστιχος ἔπειτα παρεγεμίσθη μὲ περιττολογίας.

Περὶ δὲ τῆς δωρηθείσης εἰς τὰ 1886 σπάθης εἰς τὸν τότε Διάδοχον Κωνσταντῖνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδεὶς δύναται λόγος νὰ γίνῃ. Εἶνε προφανῶς μίμημα τοῦ ἐν Τουρίνῳ ἀποκειμένου κειμηλίου.

Ὥστε πρέπει νὰ περιμένωμεν τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ ξίφους τοῦ τουρκικοῦ θησαυροῦ.

Γ. Α. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ ΔΟΓΙΣΣΑ

Στὴν κόρη μου ποὺ χαίρεται
τὴ Βενετία.

Μέσ' στῆς παλιᾶς τῆς Βενετιᾶς τὶς Λύγισσες
ξεχωρισμένη,
κι' ὅμως μήτε μιὰ εἰκόνα, μήτε τ' ὄνομα
πιὰ δὲν μᾶς μένει.

Τρισεύγενη πὼς ἦτον καὶ χιλιόχαρη,
τὴ γράφουν ὅλοι:
τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Μιχαὴλ συγγένισσα
κ' ἦρθε ἀπ' τὴν Πόλη.

Τῆς ψαροπολιτείας τοὺς ἀμάθητους
ἁπλοὺς ἀνθρώπους
τοὺς ξάφνιαζε μὲ τοὺς μεγαλοφάνταστους
δικούς της τρόπους.

Νὰ ντύνεται ὁλομέταξα κι' ὁλόχρυσα
τό χει συνήθεια,
καὶ στὸ λαιμό, στὰ χέρια, στὸ κεφάλι της
πετράδια πλήθια.

Φοροῦσε εὐωδιαστὰ χειρόχτια βγαίνοντας
ἀπ' τὸ Παλάτι,
καὶ μόνη αὐτὴ στὰ δεῖπνα τὰ γιορτάσιμα
πηρούνι ἐκράτει.

Μύρια στολίδια διαλεχτὰ συνταίριαζε
στὴν κάμαρά της
κι' ἀνάσαινε μυρωδικὰ στὸν ξύπνο της
καὶ στὰ ὄνειρά της.

Καὶ κάθε αὐγὴ τῆς σύναζαν οἱ βάγιες της
ἀνθῶν δροσούλα
γιὰ νὰ λουστῇ, σὰν παραμυθογέννητη
βασιλοπούλα,

Στὴ Βενετιὰ τὸ Ὡραῖο χιλιόχρονο ἄνθησε,
μὰ ποιὸς τὸ ξέρει
τοῦ Ὡραίου τὸ σπόρο Ἑλληνοπούλα Δόγισσα
πὼς εἶχε φέρει;

4. 10. 27

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΙΟΣΙΝΗΣ



ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΤΟΥ ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ

Εἰς τὸ ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ π. ἔτους ἐδημοσιεύθη ἡ ἱστορική μου μελέτη περὶ τῆς Κρητικῆς ἀποστασίας τοῦ 1363. Εἰς ταύτην ἀναφέρονται πλεῖσται ὅσαι τοπωνυμίαι τῆς Κρήτης, αἵτινες ὅμως ἐστρεβλώθησαν εἰς τὸ Βενετικὸν χειρόγραφον.

Ὁ ἀείμνηστος Ξανθουδίδης, ἔχων ὑπ' ὄψει του, μέλλουσαν δημοσίευσιν τοῦ χειρογράφου εἰς τὸ πρωτότυπον, ἔσχε τὴν εὐμενῆ πρωτοβουλίαν, νὰ μοὶ φανῇ χρήσιμος διορθῶν τὰς ἐστρεβλωμένας καὶ ἐσφαλμένας τοπωνυμίας. Τὰς διορθώσεις ταύτας μετὰ τῆς ἐπιστολῆς του δημμοσιεύω εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ παρόντος ἔτους, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐπιτελῶ ἔργον εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν ἐκλιπόντα σοφὸν ἄνδρα, ὅστις τοσοῦτον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μελετῶν τῆς Κρητικῆς ἱστορίας, φιλολογίας, ἀρχαιολογίας καὶ λαογραφίας.

Σ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ

Ἐν Ἡρακλείῳ 7 Ἰανουαρίου 1928.

Ἀξιότιμε Φίλε καὶ συνάδελφε,

Χθὲς ἔλαβα τὴν διεξοδικήν σας ἐπιστολὴν καὶ τὴν μελέτην περὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ 1363, καὶ σπεύδω νὰ σᾶς εὐχαριστήσω ἀπὸ

καρδίας διὰ τὴν εὐγενῆ σας προθυμίαν νὰ μὲ βοηθήσητε εἰς τὸ πρόβλημα τῆς λεγομένης ἐπαναστάσεως τοῦ Καντανολέου. Εἶναι ἀληθῶς περίεργον νὰ μὴν γίνεται οὐδεὶς λόγος περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ εἰς τὰς πολλὰς καὶ διεξοδικὰς ἐκθέσεις τῶν Δουκῶν, Ρεκτόρων, Προνοητῶν, ποὺ ἐστάλησαν ἐκ Κρήτης ἀκριβῶς κατὰ τὰ ἔτη αὐτά (1570 - 1579) καὶ ἀναφέρουν τόσας λεπτομερείας, μόνον δὲ τὸ ἄλλως ἀδέσποτον καὶ ὕποπτον χρονικὸν τοῦ Trivan νὰ ἀναγράφῃ τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ τῶν Κρητικῶν γάμων καὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Καντανολέων. Αἱ πηγαὶ τὰς ὁποίας μὲ τόσην ἀκρίβειαν μοῦ ὑποδεικνύετε, πρὸς ἐξέτασιν, πιθανὸν νὰ διαλευκάνουν τὸ ζήτημα αὐτό, ἀλλὰ πῶς καὶ ὑπο τίνος θὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἐργασία, ἀφ' οὗ σεῖς ἐφύγατε ἀπὸ τὴν Βενετίαν; δὲν βλέπω δὲ τὸν τρόπον νὰ ὑπάγῃ συντόμως κανεὶς ἄλλος. Δὲν μοῦ ὑπολείπεται παρὰ νὰ γράψω καὶ πάλιν τοῦ κ. Gerola νὰ ἀναθέσῃ αὐτὸς εἰς κανὲν ἁρμόδιον πρόσωπον νὰ κάμῃ τὴν ἔρευναν αὐτὴν ἐπ' ἀμοιβῇ. Ἂς ἴδωμεν. Τὴν καλήν σας μελέτην εἰς τὸ Ἡμερολογ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος εἶχον ἀναγνώσῃ πρὸ ἑβδομάδων, ἀφ' οὗ λαμβάνω τὸ βιβλίον αὐτό. Εἶχα ὑπ' ὄψει μου καὶ τὸ ἀτυχῶς πολὺ λανθασμένον καὶ ἐλλιπὲς Βενετικὸν κείμενον, ποὺ εἴχατε στείλῃ εἰς τὸν κ. Παπαδάκην, καὶ προσεπάθησα νὰ ἐξακριβώσω καὶ διορθώσω τοὐλάχιστον μερικὰς τοπωνυμίας, τελείως ἐστρεβλωμένας εἰς τὸ κείμενον, τὰς ὁποίας σεῖς φυσικὰ δὲν ἦτο εὔκολον νὰ ἀναγνωρίσετε μὲ τὰ χάλια ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὸ Βενετικὸν χειρόγραφον.

Σᾶς τὰς σημειώνω λοιπὸν κατωτέρω διὰ νὰ σᾶς χρησιμεύσωσι ὅταν, ὅπως λέγετε, ἐκδώσητε καὶ τὸ Βενετικὸν πρωτότυπον. Παραπέμπω εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἄρθρου σας.

Σελ. 264. Τὰ κάστρα Στρόμπολη, Κίσαμον κ.τ.λ.

Γράφεται Stimpoli (= Στὴν Πόλη) εἶναι ἡ σημερινὴ Ἀργυρούπολις (ἀρχ. Λάππα) ἡ ὁποία ἐπὶ Βενετοκρατίας καὶ κατόπιν ἐλέγετο *στὴν Πόλη*.

Σελ. 264 - 265. Εἰς ὅσα χωρία γράφει *Μάρτιος* νὰ γραφῇ Μάϊος (Mazo).

Σελ. 264. Τὸ κατ' ἐπανάληψιν γραφόμενον *Πιζεροῦ* (Pisero) πρέπει νὰ γραφῇ *Ψυχρό*· ἦτο διαμέρισμα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνου. Ἡ στρέβλωσις αὐτὴ γίνεται καὶ εἰς τὰς παρακάτω σελίδας 266, 267.

Σελ. 264. Εἰς τὸ τέλος «Αὐτὸς πήγαινε *πρὸς τὸ Κάστρο*. Πιστεύω ὅτι εἶναι τὸ Καστρὶ τοῦ Μυλοποτάμου, ὀχυρὰ θέσις, Κέντρον ἐπαναστατικὸν ὡς μανθάνομεν ἀπὸ τὸν De Monacis καὶ ἄλλας πηγάς.

Σελ. 265. Τὸ Κόσμον (;). Cosmo εἶναι στρέβλωσι τοῦ Cissamo (Κίσαμος).

Σελ. 266. *Πιγερό, Ἀλμυρό, Μοῦσκα Στιραγόλι.* Εἶναι τὸ Ψυχρό, Ἀλμυρός, Μουσέλας, Στὴν Πόλη (Stimpoli) ibidem. Νίπο(;) εἶναι τὸ χωρίον *Νίπτος* τοῦ Ἀποκωρόνου.

Σελ. 267. Ὁ Κρέσσης κατέλαβε τὸ *Καστρί, Σαϊτοῦρες (;)* ἕως τὴν Stimpoli (Lo Castri e laette fino a Stinopoli).

Σελ. 267. *Ἀμπρόνερο.* Καλῶς τὸ ἔχει τὸ κείμενον, Ombrosnero, τὸ σημερινὸν Μπρόσνερο, μέγα χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου πρὸς τὰ Σφακιά.

ιβ. Τὸ πρωΐ 11 τοῦ μηνὸς (Ἀπριλίου) Κυριακή. Εἶναι ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων, «Domenega de Lolino» (Laurino?).

ιβ. «Ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ἀνώπολη, Ἀρμαλακήψερο καὶ τ' Ἀποκόρωνο». Τὸ Βενετικὸν κείμενον, Chïssinio Armalachipeero et Bicornà, γραπτέα ὁ Κίσαμος, Ἄρνα (= Σέλινος) Λάκκοι (τῆς Κυδωνίας), Ψυχρό, Ἀποκόρωνος.

ιβ. Cifo καὶ Zifo εἶναι τὸ Ἀσκύφου τῶν Σφακίων.

Ὡς βλέπετε, πρὸς ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τῶν τοπωνυμιῶν ποὺ φέρονται συχνότατα ἐστρεβλωμέναι εἰς τὰ Λατινικὰ καὶ Ἰταλικὰ κείμενα, ἀφ' οὗ ἐγράφησαν καὶ ἀντεγράφησαν ἀπὸ ἀνθρώπους μὴ γνωρίζοντας συνήθως τὰ Ἑλληνικά, εἶναι ἀνάγκη νὰ διορθωθοῦν κατὰ τὸ ἐνὸν ἀπὸ εἰδήμονα τῆς ὀνοματολογίας καὶ Γεωγραφίας τῆς νήσου.

Εἶμαι πρόθυμος καὶ θὰ τὸ θεωρήσω ὡς ὑποχρέωσίν μου ἐὰν μοῦ ἐδίδετο εὐκαιρία νὰ σᾶς φανῶ χρήσιμος, εἰς τὴν ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐπιθεώρησιν τῶν ἐγγράφων, ποὺ ἔχετε ἀντιγράψει ἐκ Βενετίας. Ἠμπορεῖτε ἂν θέλετε νὰ μοῦ στέλλετε ἐπὶ ἐπιστροφῇ ἓν ἢ δύο ἑκάστην φορὰν νὰ τὰ διατρέχω καὶ σᾶς σημειώνω ὅ,τι δύναμαι, πάντοτε βεβαίως μὲ τὴν ρητὴν ἐκ μέρους μου ὑπόσχεσιν, ὅτι δὲν θὰ θελήσω ποτὲ νὰ σφετερισθῶ καθ' οἱονδήποτε τρόπον τὴν ἐργασίαν σας, οὐδὲ νὰ δημοσιεύσω οὐδὲ μικρὸν ἀπόσπασμα ἐξ αὐτῶν, ἄνευ τῆς ρητῆς ἀδείας σας. Ἴσως ἁπλῶς νὰ κρατήσω, ἂν μοὶ χρειασθῇ, καμ-

μίαν σημείωσιν χρήσιμον διὰ τὰς σχετικάς μου μελέτας. Σεῖς εἰσθε εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσητε ἂν μπορῶ καὶ πῶς νὰ σᾶς φανῶ χρήσιμος.

Χαίρω πολὺ διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κυβερνήτου, ποὺ σχετίζεται καὶ μὲ τὴν Κρήτην τόσον πολύ.

Θὰ τὸ ἐθεώρουν τιμήν μου, ἂν σᾶς ἔβλεπα ποτὲ ἐδῶ εἴτε εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν ἐρχόμενον Σεπτέμβριον—Ὀκτώβριον.

Μὲ πολλὴν τιμὴν καὶ ἀγάπην

Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ



